

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET
UNIVERZITET PARIZ VIII
DOKTORSKA ŠKOLA PRAKSE I TEORIJE ZNAČENJA

Ivica S. Mladenović

FRANCUSKI INTELEKTUALCI I
RAZARANJE JUGOSLAVIJE

Strukturiranje prostora javnosti (1991-1999)

Doktorska disertacija

Beograd, 2019

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY
UNIVERSITY OF PARIS VIII
DOCTORAL SCHOOL PRACTICES AND THEORIES OF
MEANING

Ivica S. Mladenović

**FRENCH INTELLECTUALS AND THE
DESTRUCTION OF YUGOSLAVIA**

Structuring of the public space (1991-1999)

Doctoral Dissertation

Belgrade, 2019

MENTORI:

Dr Ivana Spasić, redovna profesorka
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Dr Laurent Jeanpierre, redovni profesor
Université Paris VIII – École doctorale Pratiques et théories du sens

Članovi Komisije za ocenu i odbranu doktorske disertacije:

Dr Ivana Spasić, redovna profesorka
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Dr Dubravka Stojanović, redovna profesorka
Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet

Dr Mirko Filipović, redovni profesor
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Dr Laurent Jeanpierre, redovni profesor
Université Paris VIII – École doctorale Pratiques et théories du sens

Dr Gisèle Sapiro, direktorka istraživanja
École des hautes études en sciences sociales (EHESS)

Dr Nadège Ragaru, istraživačica i predavačica
Centre d'études et de recherches internationales (CERI) i Sciences Po Paris

Datum odbrane disertacije:

Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije: strukturiranje prostora javnosti (1991-1999)

Sažetak:

Istraživanje je osmišljeno kao jedan oblik *a posteriori* društveno-istorijskog eksperimenta: da bih otkrio obrise strukture jednog društvenog univerzuma, kakav je francusko intelektualno polje, veštački sam izazivao efekat „crvene krpe“, uključujući u njega jedan od potencijalnih operatora, odnosno „jugoslovensku aferu“. Rečena afera poseduje specifična svojstva, a pritom je trajala gotovo čitavu jednu deceniju i permanentno je izazivala reakcije velikog broja dejstvenika u prostoru javnosti Francuske. Glavni cilj istraživanja je, dakle, da uz pomoć prospografskog pristupa dejstvenicima, kao i analize njihovih akcija i reprezentacija, odgovorim na sledeća pitanja: koji su modaliteti i forme intervencija unutar – oko „jugoslovenske afere“ (1991-1999) – konstruisanog polemičkog prostora u francuskom prostoru javnosti; kako se dati prostor kroz pojedinačne i grupne antagonizme i konkurenciju strukturiraju, tj. kakva je veza između, s jedne strane, objektivnih pozicija intelektualaca, i, s druge, njihovih idejno-političkih dispozicija i zauzimanja političkih pozicija u „jugoslovenskoj aferi“ (odnosno argumentacije i sredstava koje koriste kako bi iste legitimisali i nametnuli drugima); koja je logika recepcije razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe u Francuskoj, odnosno da li je ona primarno vezana za događaje u bivšoj Jugoslaviji, ili za unutrašnje političke izazove u Francuskoj; da li su i u kom pravcu različita tumačenja evoluirala u odnosu na evoluciju jugoslovenske stvarnosti; i kako se zauzimanje pozicija i strana u odnosu na „jugoslovensku aferu“ uklapaju u postojeće odnose snaga u Francuskoj: da li su – i na koji način – uslovljeni postojećim strukturama, odnosno da li eventualno i sami utiču na (re)konfiguraciju francuskog intelektualnog polja. Da bih na ova pitanja odgovorio, poslužio sam se oruđima sociologije politike, istorijske sociologije, sociologije saznanja, odnosno sociologije intelektualaca. Pored toga, koristio sam

teorijski aparat Burdijeove „teorije polja“, ali i Gramšijeve teorije „kulture hegemonije“ i Milićeve „teorije društvene funkcije ideja i saznanja“, kao i metodološke postupke poput „analize višestrukog podudaranja“, „socio-istorijske analize“, „kritičke analize diskursa“. Ovakav pristup mi je omogućio da utvrdim način strukturiranja analiziranog polemičkog prostora, odnosno idejno-političke karakteristike glavnih opozicionih blokova, utemeljenih na objektivnim svojstvima proučavanih intelektualaca.

Ključne reči: intelektualci, intelektualno polje, prostor javnosti, pozicije, dispozicije, zauzimanje pozicija.

Naučna oblast: sociologija

Uža naučna oblast: sociologija intelektualaca

UDK: 316.344.32

French intellectuals and the destruction of Yugoslavia: structuring of the public space (1991-1999)

Abstract:

The research is conceived to be a sort of *a posteriori* socio-historical experiment: aiming to discern the outlines of a social universe, such as the French intellectual field, the “red cloth” effect, containing one of its potential operators – “the Yugoslav affair” – was artificially produced. Similarly to the intellectual field, the “Yugoslav affair” has its’ specificities. It also lasted for almost a decade, thus permanently provoking many actors in the French public space to react. The prosopographic approach to the actors, as well as an action and representation analysis were used in order to attain the main aim of the study, which is to provide answers to the following questions: defining procedures and forms of intervention, pertaining to the “Yugoslav affair”, within the polemical space constructed in the French public space; defining the way in which the space is structured by the individual and collective antagonisms and competitions, or rather exploring the connection between the objective positions of the intellectuals on one hand, and on the other their political stands in the “Yugoslav affair” (their argumentation and means used in order to legitimize their views and to impose them on others); determining the logic of the reception and the representation of the breakup of Yugoslavia and the wars for its heritage and deciding whether the logic depends primarily on the events in former Yugoslavia or on the internal political challenges in France; determining whether and how the different interpretations evolved, compared to the evolution of Yugoslav realities; determining the way in which taking a particular stand pertaining to “the Yugoslav affair” corresponds to the existing balance of power in France; determining whether and how the intellectuals are dependent on the existing structures and whether they are influencing the (re)configuration of the French intellectual field. In order to answer these questions, I set my research in the disciplinary framework of the sociology of politics, the history of sociology, the

sociology of knowledge, as well as the sociology of intellectuals. I have also used the theoretical apparatus of Pierre Bourdieu's "field theory", Antonio Gramsci's "theory of cultural hegemony" and Vojin Milic's "theory of social function of the ideas and knowledge", as well as methodological procedures such as "the multiple correspondence analysis", "socio-historical analysis", "critical discourse analysis". This approach allowed me to establish the ways in which the analyzed polemical space was structured, or rather the ideopolitical characteristics of the main opposing blocks, based on the objective particularities of the studied intellectuals.

Key words : intellectuals, intellectual field, public space, position, disposition, position taking

Scientific field: sociology

Scientific subfield: sociology of intellectuals

UDC: 316.344.32

HVALA:

Profesorki Ivani Spasić. Najpre, jer je prihvatila da mi bude mentorka i na taj način mi omogućila da posao započet pre nekoliko godina privedem kraju. Bez njenog angažmana i volje da se izbori sa raznim administrativnim poteškoćama, neuporedivo teže bih stigao do cilja. Osim toga, njena lična pristupačnost, naučna visprenost, fokus na najvažnije stvari i izrazito korisne sugestije imali su veliki značaj u procesu oblikovanja ove disertacije. Zahvaljujući iskustvu stečenom u radu s njom shvatio sam koliko je važno i podsticajno tesno saradivati s nekim s kim delim temeljne sociološke postavke;

Profesoru Jovu Bakiću, jer je poslednjih nekoliko godina bio uz mene, ljudski i profesionalno. Zajedno smo prošli mnogo dobrih i loših trenutaka, posvetio mi je važan deo svog vremena i, uz Lorana Žanpjera, najzaslužniji je za potpisivanje komentorskog ugovora između dva univerziteta. Zahvaljujući njegovom pažljivom čitanju i kritičkim osvrtima drugo poglavlje disertacije i hronološki reperi izgledaju neuporedivo bolje nego što je to bio slučaj u radnoj verziji;

Profesorima Mirku Filipoviću, Dubravki Stojanović, Nadež Ragaru i Žizel Sapiro, jer su prihvatili da budu deo komisije za odbranu disertacije. Počastvovan sam činjenicom da su mi u komisiji osobe za čiji naučni rad imam neizmerno poštovanje. Njihovi kritički i konstruktivni komentari biće mi od neprocenjive važnosti za budući naučni rad;

Direktoru redakcije Mond diplomatika i bivšem profesoru Univerziteta Paris VIII – Seržu Alimiju, jer je od 2016. godine esencijalno imao ulogu trećeg mentora na izradi ove disertacije. Povezivao me je sa drugim intelektualcima i specijalistima u Francuskoj; slao mi relevantne tekstove; pozajmljivao mi je i poklanjao knjige; bio mi je informator o stvarima do kojih je bilo nemoguće doći u javno dostupnim izvorima; čitao je i komentarisao pojedine delove rada; pomogao mi je da jasno uobličim interpretativni okvir analize. U pitanju je čovek koji u mom životu ima dvostruku ulogu: kao prijatelj i kao „učitelj-mislilac“ (*maître-penseur*).

Profesoru Todoru Kuljiću, jer sam u intelektualno formativnom periodu – na osnovnim studijama – upravo zahvaljujući njemu zavoleo sociologiju i počeo da u sebi napokon prepoznajem sociologa. Dugo vremena je bio moj jedini naučni i intelektualni uzor. Da nije bilo njegove inicijalne podrške, verovatno se ne bih upustio u poduhvat upisa doktorskih studija;

Profesorima Đokici Jovanoviću i Milanu Vukomanoviću, jer su od osnovnih studija do danas verovali u mene i pružali mi profesionalnu i prijateljsku podršku. Njihova vera i podrška oduvek su mi bili veliki motiv da ne odustanem;

Profesorki Katrin Samari, jer je uvek bila dostupna i spremna za razgovor o dilemama koje su mi se nametale u analizi određenih problematika. Bar tridesetak knjiga koje sam konsultovao u pisanju disertacije dolazi iz njene privatne biblioteke. Njena prijateljska i profesionalna podrška mi je bila od neprocenjive važnosti;

Alenu Badjuu, Patriku Šampanju, Pjeru Ramberu, Nadež Ragaru, Frederiku Lebaronu, Ivu Tomiću, Ksaviju Bugarelu, Žan-Arno Deransu i drugim specijalistima i intelektualcima koji su izdvojili svoje vreme za razgovore i intervjuje i pomogli mi da bolje razumem francuski politički, medijski i intelektualni kontekst 1990-ih godina;

Kolegicama i prijateljicama Leonori Dugonjić i Sari Sajn, jer su pročitale neke od delova disertacije i svojim sugestijama mi pomogle da tekst bude kvalitetniji, po pitanju forme i sadržaja;

Kolegama Mederiku Martan-Mazeu i Matju Ošornu, jer su u nekoliko navrata deo svog vremena posvetili mom metodološkom osposobljavanju, pre svega za korišćenje statističkog programa SPAD;

Kolegama i kolegicama Kasiji Aleksić, Sirilu Melou, Rafael Latur, Rafaelu Šalijeju i Adelaide Bargo, jer su učestvovali u lekturi i korekturi pojedinih delova francuske verzije disertacije;

Koleginicama i prijateljicama Jelisaveti Petrović i Seleni Radović, jer bih bez njihove pomoći – pri upisima godina i rešavanju raznih administrativnih zavrzlama u Beogradu, iz Pariza – mnogo teže zadržao status doktoranda na Filozofskom fakultetu u Beogradu;

Prijateljima Časlavu Ninkoviću i Mileni Timotijević, jer su bili deo mog najbližeg okruženja sve ovo vreme i svaki moj boravak u Beogradu učinili prijateljski toplim i intelektualno podsticajnim. Sve bi bilo neuporedivo teže i nepodnošljivije bez njih;

Koleginicama iz administrativnog sektora Filozofskog fakulteta u Beogradu, Rektorata Univerziteta u Beogradu i Univerziteta Paris VIII Bojani Bursać, Mileni Šikanić i Marlen Monteiro, jer su mi njihova pomoć i izlaženje u susret u rešavanju administrativnih stvari na pomenutim institucijama bili neizmerno značajni;

Francuskom institutu u Beogradu i Vladi Francuske, jer bih bez njihove stipendije neuporedivo teže finalizovao rad na disertaciji;

Laboratoriji političkih teorija (LabTop) i Centru za sociološka i politička istraživanja (Cresppa) iz Pariza – čiji sam deo od oktobra 2015 – jer su mi obezbedili finansijsku podršku u realizaciji disertacije;

Sekretaru LabTop-a Vansonu Farnei, jer mi je prijateljski sve vreme bio na usluzi i – često i van okvira svojih odgovornosti – pomagao mi u svim administrativnim postupcima u Parizu;

Čitavoj ekipi LabTop-a, jer me je drugarski prihvatila i omogućila mi miran i komforan rad na disertaciji u sjajnim uslovima. Bilo mi je zadovoljstvo da radim u tako prijatnom i produktivnom okruženju. Potvrdili su mi da svet nauke ne mora nužno biti svet distance i kompetitivnosti, tj. da je moguće kao sociolog

raditi i u izrazito kolektivnom i podržavajućem okruženju. Kristin, Alis, Siril, Dimitri, Adelaide, Sara, Marion, Kevane, Remi i ostali, jedno veliko hvala!

Mojim roditeljima, jer su bili uporni u svojim emotivnim ucenama da upišem fakultet. Da nije njih, danas bih verovatno pre bio deo francuske Legije stranaca nego sociolog;

Ivi i Mateju, jer su se četiri godine odricali normalnog života zarad mojih profesionalnih ambicija. Bez njihove ljubavi, podrške i žrtvovanja ova disertacija ne bi sigurno ugledala svetlo dana;

Profesoru Loranu Žanpjeru, jer me je prihvatio i dao mi šansu da budem njegov doktorand u trenutku kada moj nivo znanja francuskog jezika možda i nije bio dovoljan za upis doktorskih studija u Francuskoj, i uprkos tome što sam nekoliko godina nakon osnovnih studija bio potpuno dekonektovan od sociologije, kao i od nauke uopšte; jer je značajan deo svog vremena potrošio na rešavanje brojnih administrativnih pitanja vezanih za komentorski ugovor i stipendiju; jer je bio dostupan svaki put kada mi je bila potrebna njegova pomoć ili kada bih zapao u „intelektualni ćorskokak“ u određenim periodima rada na disertaciji; jer nikada nisam osetio „igru moći“ u našem odnosu; jer mi je pomogao da otkrijem nove sociološke domene i nove sociološke pristupe, a svojim briljantnim opservacijama otvorio mi je i potpuno novi horizont sociološke imaginacije; jer sam uz njega shvatio da zaista postoje ljudi koji su sposobni da nekoga ko je tvrdoglav – a ponekad i neutemeljeno nadmen – kao što je to slučaj s autorom ovih redova, snagom svojih argumenta mnogo puta ubedi da promeni mišljenje; jer je zaslužniji od mene za najbolje stvari u ovoj disertaciji.

SADRŽAJ:

SAŽETAK	4
ABSTRACT	6
IZJAVA ZAHVALNOSTI	8
SADRŽAJ	12
TABELE	14
OKVIRI	15
FIGURE	15
ILUSTRACIJE	16
GRAFICI	16
UMESTO UVODA	17
I TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR	39
1.1 Teorijske osnove istraživanja	41
1.2 Intelektualci, empirijski pristup	54
1.3 Polazne pretpostavke	65
1.4 Metodološki izbori	69
1.5 Zaključak prvog poglavlja	84
II FRANCUSKA, JUGOSLAVIJA I INTELEKTUALCI	85
2.1 Francusko-srpski/jugoslovenski odnosi	87
2.2 Geopolitički kontekst 1990-ih godina	97
2.3 Francuska i razaranje Jugoslavije	108
2.4 Francuski intelektualci i politika	120
2.5 Zaključak drugog poglavlja	132
III KONSTRUKCIJA POLEMIČKOG PROSTORA	133
3.1 Svojstva i pozicije u društvenom prostoru	140
3.2 Svojstva i pozicije u intelektualnom polju	153
3.3 Dispozicije u idejno-političkom univerzumu	160
3.4 Zauzimanje pozicija u „jugoslovenskoj aferi“	172
3.5 Zaključak trećeg poglavlja	176

IV STRUKTURA PROUČAVANOG PROSTORA	177
4.1 Geometrijska reprezentacija intelektualaca	179
4.2 Matrica strukturalnih opozicija	184
4.3 „Pozicioni rat“ i oružja u igri	217
4.4 Pozicije, dispozicije i zauzimanje pozicija	223
4.5 Zaključak četvrtog poglavlja	231
V RAT ZAUZIMANJEM POZICIJA U „JUGOSLOVENSKOJ AFERI“	232
5.1 Karakter i modeli intervencija intelektualaca	234
5.2 Tabor hegemonih intelektualaca	245
5.3 Tabor antihegemonih intelektualaca	278
5.4 „Jugoslovenska afera“ i unutrašnji izazovi	304
5.5 Zaključak petog poglavlja	314
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	315
HRONOLOGIJA: JUGOSLAVIJA, STVARANJE I RAZARANJE	324
BIBLIOGRAFIJA	350
PRILOZI	380
BIOGRAFIJA AUTORA	400
IZJAVA O KORIŠĆENJU	401
IZJAVA O ISTOVETNOSTI ŠTAMPANE I ELEKTRONSKE VERZIJE	403
IZJAVA O AUTORSTVU	404

TABELE:

Tabela br. 1: Period angažmana intelektualaca	138
Tabela br. 2: Pol	140
Tabela br. 3: Godina rođenja	141
Tabela br. 4: Porodične veze sa „etničkim grupama“ u Jugoslaviji	143
Tabela br. 5: Radno mesto	144
Tabela br. 6: Prisustvo u <i>Who's Who in France</i>	145
Tabela br. 7: Glavna institucija obrazovanja	146
Tabela br. 8: Deo sistema „škola moći“	146
Tabela br. 9: Glavni disciplinarni domen	148
Tabela br. 10: Disciplina	148
Tabela br. 11: Glavna profesija	149
Tabela br. 12: Profesionalni status	152
Tabela br. 13: Prisustvo u <i>Le Petit Larousse</i>	153
Tabela br. 14: Prisustvo u „Rečniku...“	153
Tabela br. 15: Stranica na Vikipediji	154
Tabela br. 16: Broj pominjanja/citata u <i>Le Monde</i> -u (1981-1991)	156
Tabela br. 17: Specijalisti za Balkan	157
Tabela br. 18: Pisali knjige o „jugoslovenskoj aferi“	157
Tabela br. 19: Ukupan broj objavljenih članaka	158
Tabela br. 20: Političke sklonosti intelektualaca	163
Tabela br. 21: Glavni dnevni list	169
Tabela br. 22: Glavni „intelektualni časopis“	170
Tabela br. 23: Da li treba očuvati Jugoslaviju?	172
Tabela br. 24: Ko je glavni krivac za jugoslavensku krizu?	173
Tabela br. 25: Definicija prirode konflikta?	174
Tabela br. 26: Za i protiv NATO intervencije (rat u Hrvatska i BiH)?	175
Tabela br. 27: Za i protiv NATO intervencije (rat na Kosovu)?	175

Tabela br. 28: Elementi ACM analize	180
Tabela br. 29: Vrednost svake ose	180
Tabela br. 30: Doprinos aktivnih varijabli	181
Tabela br. 31: Modaliteti sa iznadprosečnim doprinosom varijansi Ose 2	184
Tabela br. 32: Modaliteti sa iznadprosečnim doprinosom varijansi Ose 1	192

OKVIRI:

Okvir br. 1: Istraživački korpus	76
Okvir br. 2: Varijable i modaliteti	136
Okvir br. 3: Levica i desnica	161
Okvir br. 4: <i>Who's who in France</i>	196
Okvir br. 5: Pariz, univerzitetski centar	198
Okvir br. 6: Društvene nejednakosti u obrazovanju	200
Okvir br. 7: <i>Sciences-Po Paris</i>	204
Okvir br. 8: Univerzitet <i>Paris VIII</i>	207
Okvir br. 9: Dnevnik <i>L'Humanité</i>	210
Okvir br. 10: „Intelektualni časopis“ <i>Esprit</i>	227
Okvir br. 11: Edgar Moren	252
Okvir br. 12: Komitet Kosovo	266
Okvir br. 13: Bernar-Anri Levi	271
Okvir br. 14: Ani Krigel	285
Okvir br. 15: Pjer Burdije	299
Okvir br. 16: Autorski tekst Romana Gupila	311

FIGURE:

Figura br. 1: Broj tekstova	139
Figura br. 2: Jedinice analize	380

ILUSTRACIJE:

Ilustracija br. 1: Naslovnica <i>Le Monde</i> -a 10. 04. 1999. i tekst D. Vernea	269
Ilustracija br. 2 : B-A. Levi u Sarajevu, <i>Le Canard enchaîné</i> , 22. 12. 1993	274
Ilustracija br. 3: „Sa Srbima“, naslovnica knjige <i>Âge d'Homme</i>	290
Ilustracija br. 4: <i>L'Événement</i> , od 29. aprila do 5. maja 1999. godine	310

GRAFICI:

Grafik. br. 1: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u intelektualnom polju (aktivne varijable)	182
Grafik. br. 2: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). (individue)	183
Grafik. br. 3: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u intelektualnom polju (ilustrativne varijable)	213
Grafik. br. 4: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u intelektualnom polju (aktivne varijable, definisane frakcije)	218
Grafik. br. 5: Polje francuskih intelektualaca (1991-1999). Prostor političkih dispozicija i „zauzimanja pozicija“ (ilustrativne varijable)	224

I
UMESTO UVODA

Jugoslavija je bila višenacionalna i višekonfesionalna zemlja koja je, uz kratak procep tokom Drugog svetskog rata, pod različitim ustavnim imenima i u različitim državnim i društveno–ekonomskim formacijama postojala od 29. 10. 1918. do 8. 10. 1991. godine.¹ Ova politička tvorevina je korespondirala dvema političkim realnostima: prva Jugoslavija je bila kapitalistička, monarhistička i unitarna, dok je druga imala socijalističku, republikansku i federalnu formu. Prva Jugoslavija je, dakle, stvorena 1918. godine, nakon Prvog svetskog rata, pod imenom Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, pre nego što će 1929. godine biti preimenovana u Kraljevinu Jugoslaviju. Sa svim svojim raznolikostima i tenzijama – država nakon 1929. godine poznaje režim apsolutne monarhije i diktaturu srpskog kralja A. I Karađorđevića, čime se pojačavaju optužbe o „srpskoj hegemoniji“ – Kraljevina Jugoslavija opstaje do 1941. godine, kada se kao kula od karata ruši u vreme kada je pod udarom *Wehrmachta*, tj. napadom Italije na Grčku, Drugi svetski rat već proširen na Balkan. Tokom rata do 1945. godine, koji, iako je zbog okupacije imao primarno narodno-oslobodilački karakter, u borbama između Narodnooslobodilačkog pokreta i nacističkih saradnika, kao i u lokalnim zločinima nad civilnim stanovništvom, gine veći broj građana nego u direktnoj borbi protiv okupatora (KOČOVIĆ, 1990), a posle Poljske i Nemačke, Jugoslavija je (uz SSSR) izgubila procentualno najveći deo svoje populacije u ovom ratu.² Jedinu relevantan pokret otpora tokom rata je bio organizovan oko „partizana“ – inicijalno u najvećem broju sastavljenih od Srba iz Hrvatske, izloženim velikim masakrima kolaboracionističke vlasti u toj državi, da bi kasnije poprimio svejugoslovenski karakter – na čijem čelu su bili Komunistička partija Jugoslavije i J-B. Tito.³ Narodni front jugoslovenskih

¹ Iako postoje različita mišljenja o tome kada tačno locirati definitivni kraj Jugoslavije – tako da neki tvrde da je to 28. septembar 1990. godine, na dan donošenja antijugoslovenskog Ustava Republike Srbije (Srđa Popović), dok drugi insistiraju na 27. aprilu 1992. godine, kada je konstituisana SRJ (Slobodan Milošević) – ovde prihvatam tezu prof. V. Vodinelića da je SFR Jugoslavija postojala do 8. oktobra 1991. godine, jer su na taj dan Slovenija i Hrvatska proglasile nezavisnost (VODINELIĆ, 1995). SR Jugoslaviju (SRJ), ili Miloševićevu „kvazi-Jugoslaviju“, kao produkt destrukcije jugoslovenske ideje, koja je stvorena u vidu zajedničke države Republike Srbije i Republike Crne Gore, u daljem radu ću oslovljavati kao Zajednicu Srbije i Crne Gore.

² Procenat ubijenih i nestalih tokom Drugog svetskog rata u ukupnom stanovništvu: Poljska 15%, Nemačka 12%, SSSR i Jugoslavija po 10% (NOUSCHI, 1996).

³ J-B. Tito, kao sin Hrvata i Slovenke, rođen je u Kumrovcu u Hrvatskom Zagorju. Prema dostupnim izvorima, retke su prilike kada je govorio ili se izjašnjavao o svojoj nacionalnosti. Ipak, možemo da konstatujemo da je u nekoliko navrata tvrdio da je etnički Hrvat (npr. u dokumentima Kominterne ili nakon oslobođenja Zagreba 1945, BAKIĆ, 2011a), a kasnije i da je istovremeno

građanki i građana svih nacionalnosti predvođen komunistima na kraju ratnih dejstava (9. maja 1945) kontrolisao je gotovo celokupnu teritoriju Jugoslavije, a nakon prvih izbora – koji nisu bili organizovani po standardima zapadnoevropskih zemalja, ali na kojima su učestvovala i monarhističke i demokratske partije – sa univerzalnim pravom glasa, uključujući i to da je ženama po prvi put u istoriji tog prostora priznato izborna pravo, komunisti potvrđuju legitimitet stečen u ratu i osvajaju ubedljivu većinu, a J-B. Tito postaje predsednik Vlade druge Jugoslavije.

U trenutku svoga stvaranja, 29. novembra 1945. godine socijalistička Jugoslavija⁴ bila je federacija sastavljena od šest republika, jedne autonomne pokrajine i jedne oblasti.⁵ Etnički sastav i kompleksnost ove zemlje dodatno je usloženjen ako znamo da je u njoj koegzistiralo više od dvadeset različitih jezičkih zajednica, iako je preko 70% građana i građanki govorilo srpskohrvatskim ili hrvatskosrpskim jezikom. Između ostalog, upravo se zbog ove složenosti jugoslovenskog projekta danas u publicističkim i akademskim radovima ponekad može naći stav da je Jugoslavija bila preteča Evropske unije, odnosno „naša Evropska unija“ (Predrag Lucić), iako takva viđenja previđaju razliku u

Hrvat i Jugosloven (KULJIĆ, 1998: 190), što i nije bilo protivrečno ukoliko uzmemo u obzir karakter socijalističke Jugoslavije i stvarnost tzv. „političkog jugoslovenstva“: građanin je naime mogao da se politički samopoima Jugoslovenom, jer potiče iz države koja se zove Jugoslavija (kao države radnog naroda), ali istovremeno i kao Srbin, Slovenac, Hrvat itd. po nacionalnosti. Međutim, pred obračun s hrvatskim rukovodstvom iz MASPOK-a, na vojnim manevrima, J-B. Tito je sebe opisao na sledeći način: „Ja za sebe kažem: ja sam Jugosloven i ništa drugo ne mogu biti. Ja sam Jugosloven po svojim obavezama, po svom položaju i po svom duhu. Ali ja nisam zatajio da sam rođen u Hrvatskoj. Zašto da sada ističem da sam Hrvat. Ja sam odrastao u Jugoslaviji u sredini radničke klase“ (DABČEVIĆ-KUČAR: 1997: 175).

⁴ Od 7. marta do 29. novembra 1945, kada su državom zajednički upravljali Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije i kraljevska jugoslovenska vlada (tzv. Privremena vlada sa tročlanim namesništvom), ime države je bilo Demokratska Federativna Jugoslavija, a ovaj državni oblik predstavljao je poslednju fazu Kraljevine Jugoslavije i prvu fazu socijalističke Jugoslavije. Nakon prvih posleratnih izbora, socijalistička Jugoslavija se prvim ustavom od 29. novembra 1945. definiše kao Federativna Narodna Republika Jugoslavija (FNRJ), a ustavom iz 1963. kao Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija (SFRJ).

⁵ Iz formativnog političkog perioda od 1945. do 1953. godine nije proizašao samo samoupravni ekonomski sistem nego i federalna organizacija države, kao socijalistički odgovor na unitarističku organizaciju prve Jugoslavije, u kojoj su srpska dinastija i buržoazija represivno suzbijale nacionalne tendencije drugih naroda (MIHALJEVIĆ, 2017: 38). Odluka o stvaranju federalne Jugoslavije usvojena je na „osnovu prava svakog naroda na samoopredeljenje, uključujući pravo na otepljenje ili na ujedinjenje sa drugim narodima, i u skladu sa istinskom voljom svih naroda Jugoslavije, osvedočenom u toku trogodišnje zajedničke narodnooslobodilačke borbe, koja je skovala nerazdruživo bratstvo naroda Jugoslavije“ (PETRANOVIĆ I ZEČEVIĆ, 1988: 659).

društvenoj sadržini ova dva nadnacionalna projekta. Posebno je važno da u pravnim spisima socijalističke Jugoslavije nije bila prepoznata reč „manjina“, već je korišćena formulacija „narodi i narodnosti“. Od šest priznatih naroda koji su imali slovensko etničko poreklo: Hrvati, Slovenci, Srbi, Crnogorci, Muslimani (danas Bošnjaci) i Makedonci, dva naroda, Srbi i Hrvati činili su čak 56% populacije.⁶ Međutim, ne samo da je bila formirana od šest republika (osam velikih teritorijalnih jedinica, ako računamo dve autonomne pokrajine u okviru Srbije), nego je i na unutrašnjem planu u najvećem broju republika populacija bila etnički i religiozno izmešana, kako u velikim gradovima, tako i u ruralnim delovima zemlje.⁷

Dok je u političkoj sferi – po ugledu na SSSR – etabliran jednopartijski sistem, a u prostoru javnosti uspostavljen autoritarizam i monoideološka hegemonija, kada je reč o socio-ekonomskom planu, po stopama rasta društvenog proizvoda, povećanju horizontalne i vertikalne društvene pokretljivosti, brzini industrijalizacije i urbanizacije, rušenju oštrih društvenih i ekonomskih nejednakosti, obuhvatu stanovništva obrazovanjem, osvojenim nivoom radničkih prava, sekularizaciji, emancipaciji žena itd. socijalistička Jugoslavija tokom svojih *vingt glorieuses* – od 1945. do 1965. godine (pr. SUVIN, 2014: 321) – doživljava jedan od najbržih socijalnih progressa u svetu i, kroz učešće u formiranju Pokreta nesvrstanih, predstavlja jednu od najprepoznatljivijih država, kako na Istoku, tako i Zapadu. Drugim rečima, SFR Jugoslavija je bila multinacionalna federacija bez vodeće nacije koja je, na prostoru koji je u državnom pravnom pogledu kroz istoriju ionako doživljavao burne promene, podstakla najsnažnije društvene i kulturne promene u poslednja dva

⁶ Prema popisu iz 1981, SFR Jugoslavija je imala 22.427.585 stanovnika. Etnička struktura populacije u procentima izgleda ovako: Crnogorci 2.6%, Hrvati 19.7%, Makedonci 6%, Muslimani 8.9%, Slovenci 7.8%, Srbi 36.3%, Albanci 7.7%, Jugosloveni 5,6%, Mađari 1.9% (POPIS, 1981, Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku br. 112 god. XXVI, 29. aprila 1982).

⁷ Da bih ilustrovaov ovu tvrdnju, navešću dostupne podatke o zastupljenosti većinskog naroda u svakoj od Republika, kao i u dve pokrajine: Srbija (66.4% Srba), Hrvatska (75.1% Hrvata), Crna Gora (68.5% Crnogoraca), Slovenija (90.5% Slovenaca), Makedonija (67% Makedonaca), BiH (39.5% Bošnjaka, 32% Srba, 18.4% Hrvata), Kosovo (77.4% Albanaca) i Vojvodina (54.4% Srba) (POPIS, 1981, Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku br. 112 god. XXVI, 29. aprila 1982). Dakle, kao što vidimo, u gotovo svakoj od država i pokrajina socijalističke Jugoslavije, osim u Sloveniji koja je u tom smislu prilično homogena, manje – više 1/3 stanovnika čine različite etničke zajednice koje ne pripadaju dominantnoj grupi. Isto tako, možemo da konstatujemo da se BiH posebno ističe etničkom heterogenošću.

veka: nezavisnost i sve snažniji položaj države u međunarodnim poslovima, brz porast proizvodnih snaga i životnog standarda⁸, vrlo brza urbanizacija i pristup stanovanju,⁹ pristup obrazovanju i zdravstvu,¹⁰ laicizacija, društvena pokretljivost,¹¹ emancipacija i oslobođenje žena,¹² stopa rasta društvenog proizvoda,¹³ smanjivanje ekonomske nejednakosti republika (u vreme *les vingt glorieuses*) i kreativno uspostavljanje kako samoupravljanja unutar, tako i

⁸ Profesorka Istorije Istočne i Jugoistočne Evrope na Univerzitetu Ludwig-Maximilians u Minhenu i specijalistkinja za prvu i drugu Jugoslaviju, M-Ž. Čalić (Marie-Janine Calic) u svom delu „Istorija Jugoslavije u 20. veku“ (2013), insistira na tome da su 1960-ih godina Jugosloveni dostigli životni standard kakav nisu imali nikada ranije u svojoj istoriji, od doseljavanja Slovena na Balkan, te da je ovaj prostor u vreme druge Jugoslavije napokon prestao da bude „evropsko svratište za siromašne“. Između 1950. i 1965. godine samo realni prihodi Jugoslovena su porasli za 80%. Osim toga, razlika između bogate Evrope i siromašne Jugoslavije je permanentno smanjivana, tako da je BDP u SR Nemačkoj, Engleskoj i Francuskoj 1955. godine bio 4-5 puta veći nego u Jugoslaviji, 1965. godine taj odnos je bio 3:1, a do početka „jugoslovenske afere“ razlika na tom planu je bila još manja.

⁹ Intenzivna industrijalizacija Jugoslavije dovela je do deagrarizacije, urbanizacije i brzog povećanja gradskog stanovništva. Prema popisu iz 1931. godine, udeo poljoprivrednog stanovništva je $\frac{3}{4}$ u ukupnoj populaciji, a 1981. godine svega $\frac{1}{5}$, pri čemu je udeo gradskog stanovništva u vrtoglavom porastu (iako i dalje ispod evropskog proseka) (up. LAFITIĆ, 1997). U svakom slučaju, između 1945. i 1970. godine iz sela u grad je prešlo nekih 5,5 miliona stanovnika, od toga polovina tokom 1960-ih godina, tako da je stanovništvo gradova u tom periodu udvostručeno (up. ČALIĆ, 2013). Uprkos relativnoj društvenoj nejednakosti u dostupnosti stanova, pravo na stan je bilo deo zakonodavstva druge Jugoslavije, tako da je prema podacima Republičkog zavoda za statistiku Srbije i Hrvatske, samo u Srbiji od 1953. do 1990. godine izgrađeno preko 1,3 miliona društvenih stanova, dok je taj broj za Hrvatsku iznosio blizu 400 000, u koje je useljeno blizu trećine ukupnog stanovništva ovih zemalja.

¹⁰ Nijedna država ni pre ni posle socijalističke Jugoslavije na tom prostoru nije u toj meri ulagala u obrazovanje naroda. Prioriteti su svakako bili borba protiv nepismenosti, uvođenje obaveznog osnovnog obrazovanja, zdravstvena emancipacija i izgradnja narodnih univerziteta. Obrazovanje na svim nivoima je bilo javno finansirano i potpuno besplatno za građanke i građane. Rezultati ovakve strategije su bili fascinantni. Krajem *Drugog svetskog rata* 50% stanovništva je bilo nepismeno, da bi taj broj do 1961. opao na manje od 20 posto. Takođe, dok je u Kraljevini Jugoslaviji bilo samo tri univerziteta i dve visoke škole, 1975. godine ih je u SFRJ bilo 158; broj visokobrazovanih je posrastao deset puta; a po broju studenata SFR Jugoslavija je bila na četvrtom mestu u Evropi, posle Švedske, Holandije i SSSR-a (up. ČALIĆ, 2013).

¹¹ Društvena pokretljivost u drugoj Jugoslaviji je u deceniji 1950-1960, uz Švedsku, najviša u Evropi (up. MILIĆ, 1996).

¹² U Ustavu iz 1946. godine po prvi put je garantovana ravnopravnost polova u Jugoslaviji. Žene su napokon mogle da nasleđuju imovinu i da budu birane na političke funkcije, a osnovna škola je postala obavezna i za devojčice. U Kraljevini Jugoslaviji udeo ženskog pismenog stanovništva je bio $\frac{1}{3}$, dok je 1980-ih on iznosio nekih $\frac{3}{4}$. U socijalističkoj Jugoslaviji su liberalizovani zakoni o porodici, zakonski izjednačena prava vanbračne dece, legalizovan abortus, a žene su na prvim posleratnim izborima prvi put u svojoj istoriji dobile pravo glasa (up. ČALIĆ, 2013).

¹³ Između 1953. i 1960. godine nivo rasta industrijske proizvodnje na godišnjem nivou je bio 13,83%. U tom periodu SFR Jugoslavija je držala svetski rekord, a bila je čak i ispred Japana. Ovo „privredno čudo“, prema tvrdnji M. Ž. Čalić (2013), najvećim delom posledica kapitala stvorenog unutar domaće privrede, a ne od stranih donacija ili kredita. Opšti društveni progres je doveo do toga da se povećava prosečan životni vek sa 51 godine (1948. godine) na 70 godina (1981. godine).

nesvrstano izvan zemlje.¹⁴ Od 1949. do 1961. godine zemlja je napravila veliki skok od veoma nerazvijenog agrarnog do industrijskog društva sa srednjim nivoom dohotka, za šta je „kapitalističkoj zapadnoj Evropi trebalo četiri do pet puta više vremena i mnogo više patnje potčinjenih klasa“ (SUVIN, 2014: 321), tako da po svim ključnim indikatorima društvenog razvoja „socijalistička Jugoslavija nije imala premca u svetu tokom 1950-ih godina“ (LAZIĆ, 2005: 21).

Istorijski postojeći socijalizam (u daljem radu: „nominalni socijalizam“¹⁵) južnoslovenskim prostorima je, dakle, omogućio skoro pola veka mira i manje-više intenzivnog ekonomskog i društvenog prosperiteta. Ovaj oblik „autoritarne modernizacije“ (Todor Kuljić) uspeo je da obezbedi prelazak države iz perifernog u poluperiferni položaj na međunarodnom (makro) nivou ekonomskih i političkih odnosa snaga, kao i mogućnost vođenja relativno nezavisne nacionalne politike. Upravo su distanca i umešno balansiranje u odnosima sa dva glavna bloka u Hladnom ratu drugoj Jugoslaviji obezbedili međunarodni ugled koji je bio nesrazmeran veličini i objektivnom značaju zemlje (KULJIĆ, 1998: 229-283). Posle svih etničkih tenzija i negativnih iskustava zajedničkog života u Kraljevini Jugoslaviji, i posebno nakon lokalnih zločina počinjenih tokom Drugog svetskog rata (KULJIĆ, 2012: 119), rezultati komunističke paradigme „bratstva i jedinstva“ između kulturno i socijalno srodnih južnoslovenskih naroda bili su na mnogim poljima imponantni. „Titoizam“ se, osim toga, iako u određenoj meri uklopljen u procese dugog trajanja i političku kulturu jugoslovenskih država, od svih prethodnih oblika vlasti razlikuje po tome što je u njemu autoritarna harizma razuma zamenila dinastičku harizmu krvi i teleološku harizmu vlasti po božjoj milosti (up. KULJIĆ, 1998). U najkraćem, jugoslovenski „nominalni socijalizam“

¹⁴ Otvaranje prema svetu i učešće u osnivanju „Pokreta nesvrstanih“ donelo je Jugoslaviji na hiljade novih studenata iz „Trećeg sveta“, u trenutku kada pojedini centri „slobodnog sveta“ kao atrakciju u tzv. *zoo humain* (ljudskim zoološkim vrtovima) nude ljude sa „afričkog kontinenta“.

¹⁵ U bogatoj stranoj i domaćoj literaturi koja se bavi uzrocima nastanka i karakterom društveno-ekonomske formacije koja je postojala – i svoju legitimnost bazirala na Marksovoj teoriji – u istočnoevropskim državama od 1917. do 1990. godine, uglavnom nailazimo na ideološke kovanice, poput: „staljinizam“, „totalitarizam“, „totalitarni socijalizam“, „državni kapitalizam“, „državni socijalizam“, „nacionalni komunizam“ itd. Ipak, najprisutnija i najčešće konsenzualno prihvaćena oznaka ovog tipa sistema u stručnim radovima je svakako „real-socijalizam“. Njome se nastoji naglasiti da ipak postoji razlika između teorijskog i realnog socijalizma, ali i da je realni socijalizam jedina moguća primena teorijskog socijalizma. S obzirom da se ne slažem s ovakvom interpretacijom, u radu ću koristiti relativno neutralan pojam „nominalni socijalizam“. Njime naglašavam da je u pitanju sistem sa bitno drugačijim zakonima reprodukcije u odnosu na kapitalizam, elem sistem koji su njegovi zastupnici označavali socijalizmom.

je bio vrlo specifičan režim „autoritarne modernizacije“ na koji se u Jaspersovom (Karl Jaspers) ključu može gledati kao na „osovinsko doba“ (*l'axe du temps*), jer je u njemu kumulirano mnogo toga izuzetnog.

Ipak, u balkanskom kontekstu u kome su se u istorijskoj vertikali ugnjeteni od juče često pretvarali u ugnjetače sutradan, svaka od etničkih grupa imala je svoju prošlost, ali i specifična kolektivna sećanja o ranijim konfliktima i odnosima dominacije. Ova sećanja su u velikoj meri presecala nacionalne granice (sećanja Srba iz Hrvatske i Albanaca sa Kosova se npr. značajno razlikuju od kolektivnih sećanja Hrvata iz Hrvatske i Srba sa Kosova). Čak ni Titov režim koji je, vodeći se komunističkim internacionalističkom i antinacionalističkim projektom, nesumnjivo nastojao izgraditi državu zasnovanu na ravnopravnosti svih „naroda“ i „narodnosti“, nije uspeo da u potpunosti ukloni osećaj nacionalnog potčinjavanja kod pojedinih etničkih grupa, ali ni ekonomsku nejednakost između federalnih jedinica, koja je s uvođenjem sve jačih tržišnih mera sve više rasla ¹⁶ (što je bilo pogodno tlo za gnojenje nacionalizma i provociranje nacionalnih resantimana). Među nekim liberalnim demokratama postoji mišljenje da čak ni komunistički režim nije mogao da u potpunosti ukloni „drevne mržnje“ – već ih je autoritarno držao u frižideru ili u zamrzivaču – ma koliko je on sâm bio rezultat zajedničke oslobodilačke borbe protiv okupatora, ili je intrinzično oličavao i podsticao jedinstvo između naroda (up. JOFFRIN, 1999). Uprkos svemu, različiti narodi i narodnosti Jugoslavije su, tokom četrdeset pet godina postojanja socijalističke Jugoslavije, u najmanju ruku mirno živeli jedni sa drugima i jedni pored drugih, uz visok stepen međusobnog prihvatanja. U tom ključu, teško je branjiva teza da je koncept „bratstvo i jedinstvo“, kako to tvrdi savremeni balkanski antikomunizam, titoistička parola i komunistička izmišljotina (up. AVRAMOVIĆ, 2011). Pre se radi o originalno lokalno adaptiranoj verziji prosvetiteljskih i modernističkih ideala iz perioda Francuske revolucije. Štaviše, i sama jugoslovenska ideja, prema rečima jedne nemačke istoričarke, predstavljala je prosvetiteljski ideal, borbeni simbol svega

¹⁶ Naime, nakon privredne reforme 1956. godine, razlike između najrazvijenijeg i najnerazvijenijeg dela Jugoslavije – Slovenje i Kosova – povećale su se umesto da se smanjuju: „Kosovo je 1953. godine bilo tri i pol puta slabije razvijeno od Slovenije. Nakon 35 godine socijalizma, 1989. razlika je bila 1:8“ (JOVIĆ, 2003: 31).

racionalnog, progresivnog, humanističkog i naučnog u borbi protiv bede i zaostalosti na Balkanu (up. ČALIĆ, 2013).

Naravno, uz manifestnu ideologiju komunističkog internacionalizma („bratstva i jedinstva“ na jugoslovenski način), istovremeno latentno, a ponekad i otvoreno, sve vreme bila je prisutna nezanemariva manjina u svim etničkim grupama koja je prednost davala „etničkom takmičenju“. Ovaj „paralelni“ obrazac, suprotstavljen hegemonom komunističkom internacionalizmu, održavan je na marginama u periodu kada je socijalistički sistem odnosa mogao nesmetano da se reprodukuje. Međutim, kada je socijalizam zapao u krizu, njemu alternativni obrasci su postali deo glavne matice društvenog života (LAZIĆ, 2005: 48). „Nacionalno pitanje je od 1945. bilo u temelju definisanja jugoslovenske (socijalističke) države, a od kraja 80-ih je prestalo da bude 'pitanje' i postalo jedina ideologija“ (MILOSAVLJEVIĆ, 2004: 31). Iako su sve vreme života socijalističke Jugoslavije tinjali sukobi između republičkih nomenklatura, u vidu frakcionaških borbi unutar (i između) centralnih komiteta Partije, sociološka istraživanja – sprovedena u predvečerje rata, krajem 1980-ih – na primeru mešovityh etničkih brakova¹⁷ i etničke distance među jugoslovenskim narodima, pokazuju da je nivo međuetničke tolerancije i međusobnog prihvatanja¹⁸ u Jugoslaviji bio viši nego u nizu drugih, razvijenijih zemalja (KUZMANOVIĆ, 1995: 242). U najkraćem, uprkos opravdanom ili neopravdanom povremenom ispoljavanju nacionalno obeleženih nezadovoljstava, kao i komplikacijama koje je rečeno uređenje produkovalo prilikom odlučivanja na saveznom nivou, pa i brojnih nedostataka – državni okvir, usvojen na drugom zasedanju AVNOJ-a u

¹⁷ Udeo etnički mešanih brakova je od 1950. do 1990. godine bio u stalnom porastu – ukoliko se izuzme nekoliko stagnantnih perioda –, a 1990. godine udeo interetničkih brakova je bio na najvišem nivou od kada su se pratili statistički podaci (MRĐEN, 2010: 256).

¹⁸ Kada je reč o stepenu međuetničke ne/tolerantnosti, SFRJ u predvečerje građanskog rata karakteriše trostruka realnost: prvu je činio najveći deo republika u kojima je preovlađivala tolerancija; u drugoj (Slovenija i Makedonija) dominirala je netolerancija; dok je na Kosovu netolerancija bila izrazito snažna. Ipak, teritorijalnu distribuciju ove vrednosne orijentacije ne treba mešati sa nacionalnom. Naime, značajnu ulogu u stepenu ne/tolerancije igrala je etnička ne/homogenost teritorije: što je etnička mešovityost neke republike/pokrajine bila veća, to je i indeks tolerancije bio viši. Drugim rečima, pripadnici različitih etničkih grupa, na istom području, bili su međusobno sličniji po stepenu tolerancije – u smislu da su se međusobno više prihvatili – nego što je to slučaj sa pripadnicima istih etničkih grupacija koji su živeli u drugim republikama (BAĆEVIĆ, 1990: 155-158; LAZIĆ, 2005: 50). Za temu ovog rada je naročito važno podvući i činjenicu da su najveći stepen međusobnog prihvatanja pokazivali upravo Srbi i Hrvati u Hrvatskoj (KATUNARIĆ, 1991: 373-385).

Jajcu 29. novembra 1943. godine, obezbeđivao je relativnu ravnotežu interesa između republika, ali i između aspiracija „naroda i narodnosti“ u Jugoslaviji.¹⁹ Na tom tragu, uprkos kritici Ustava iz 1974. godine, čak ni dokument SANU – „Memorandum“, koji se često ističe kao ideološki pogon obnovljenog srpskog nacionalizma, ne dovodi u pitanje „avnojevske“ granice Jugoslavije. Iako su interetničke tenzije, uglavnom podgrevane s vrhova, tj. iz centra oligarhijskog aparata, s vremena na vreme isplivavale na površinu, država, dakle, sve do početka poslednje decenije prethodnog veka, nije doživela niti jedan ozbiljan potres koji bi mogao da ugrozi njeno postojanje. Čak je i neposredno pred početak rata izgledalo da će nacionalno pitanje južnoslovenskih naroda, koje je 1980-ih godina ponovo postalo centralno pitanje javnih debata, biti rešavano u jugoslovenskom političkom i kulturnom okviru: „od 35 vodećih hrvatskih sociologa, pravnika, politologa i ekonomista, anketiranih u oktobru 1989, samo je jedan rekao da će se Jugoslavija raspasti“ (JOVIĆ, 2003: 92).

Uprkos ekonomskim i političkim problemima, umnožavanju međunacionalnih trzavica i novoj strukturalno-socijalnoj krizi reprodukcije društvenih odnosa nominalnog socijalizma tokom 1980-ih, SFR Jugoslavija je i u očima zapadnih političara i medija početkom poslednje decenije prošlog veka izgledala kao država koja je najbolje pozicionirana – u poređenju s ostalim članicama „komunističkog bloka“ – u redu za kapitalističku transformaciju i ulazak u proces proširenja „ujedinjene Evrope“. Dnevnik *Libération* od 4 aprila 1991. godine tako najavljuje da je „jasno [...] da Evropska zajednica (preteča

¹⁹ Uprkos Ustavu iz 1974. godine, koji je transformisao državu u neku vrstu hibrida federacije (jedinствена vojska i moneta) i konfederacije (princip saglasja: „jedna federalna jedinica, jedan glas“). Ovaj Ustav, koji, prema mišljenju K. Samari (1988), predstavlja kompromis između birokratije i tehokratije, imao je ne male posledice za buduću sudbinu Jugoslavije. Na prvi pogled deluje začuđujuće to što je Ustav dodelio velike nadležnosti republikama, imajući u vidu da je ekonomska suverenost samo korak od političke, a onda i do nezavisnosti. Tendencija konfederalizma, koju će kasnije nomenklature Slovenije i Hrvatske dodatno produbiliti, bila je zapisana već u fomalnom dokumentu SKJ, i to još 1974. godine. Na ovom mestu ga u globalu, uprkos pojedinim dobrim elementima, možemo tumačiti kao odlaganje kraja „jedinства“, jedinstvenog upravljanja poslovima, a svakako i kao „pogrešan korak“ koji su nomenklature u 1980-im rabili i interpretirali na sve moguće načine (up. KIRN, 2011). Ipak, delanje jugoslovenskih elita krajem 1980-ih i početkom 1990-ih godina nam pokazuje da je za tadašnja dešavanja bila ključna politička volja, kao produkt društveno-ekonomskih odnosa u državi. Drugim rečima, verovanje u nekakve životne moći ustava – pa i Ustava iz 1974. godine, koji se, u nekim interpretacijama, navodi kao uzrok nestanka države – i, generalno, fascinacija i fiksacija na normu, iako ne nevažan, ipak predstavlja simplifikatorski element u procesu razaranja Jugoslavije.

Evropske unije, prim. IM) želi da primi u svoje članstvo stabilnu Jugoslaviju.“ Zapadne zemlje su s pažnjom pratile ostvarenu brzinu i rezultate ekonomskih reformi koje je postigla Vlada Jugoslavije. Savezna vlada dobila je punu podršku, između ostalih, i Francuske za uloženi napor i pravac promena. Tadašnji premijer A. Marković je 24. maja 1991. godine došao u posetu Francuskoj gde ga je socijalistički predsednik F. Miteran (François Mitterrand) veoma toplo primio, potvrđujući mu da Jugoslavija može računati na francusku pomoć u nastavku socijalnih reformi i „očuvanju stabilnosti države kroz poštovanje manjina“. Miteran je tada dodao: „Priželjkujemo uspeh vašeg rada i mi ćemo vam pomoći. Ne možemo biti indiferentni na ono što se dešava u ovom regionu Evrope. Učinićemo sve što možemo kako bismo doprineli vašem uspehu“ (LE MONDE, 25. maj 1991).

Nekoliko nedelja pre toga, 28. marta 1991. godine, zadovoljan zbog očiglednog sloma socijalističkog projekta na Istoku i protržišnih mera nove jugoslovenske Vlade, podršku celovitosti Jugoslavije i najavljenom kapitalističkoj tranziciji uputio je i konzervativni predsednik Sjedinjenih Država, Dž. Buš stariji (George Bush). On je adresirao pismo premijeru Jugoslavije A. Markoviću u kome precizira da Sjedinjene Države neće podsticati „niti jednu etničku ni nacionalističku grupu“, „neće ohrabrivati one koji žele da podele zemlju“, jer, „biće tragično ako Jugoslavija nije u stanju da razume istorijski momenat koji joj daje mogućnost da uspostavi novu demokratsku strukturu i da pronađe svoje mesto u Evropi kao slobodnom entitetu.“ On je jugoslovenskom premijeru izrazio svoje iskreno „divljenje hrabrom programu reformi“ i uputio podršku „restauraciji javnih sloboda i kapitalizma“ u „demokratskoj i jedinstvenoj Jugoslaviji“ (LA GORCE, 1994-1995: 125). Stabilnost i celovitost Jugoslavije, kao izraz osiguravanja sopstvenih interesa, bila je svakako pozicija koju su, početkom poslednje decenije prošloga veka, branili i zajmodavci iz međunarodnih fondova. Tako Međunarodni monetarni fond (MMF), po poverilačkoj logici da je lakše kontrolisati centralizovanu državu, postavlja uslov Markovićevom Vladi, pre nego joj odobri novi kredit, da izdejstvuje glasanje 11 amandmana po republikama, koji bi predstavljali garanciju da će federalna politika „stezanja kaiša“ biti sprovedena bez izuzetka u svim delovima jedinstvene države.

Ergo, uprkos svemu, delovalo je kao da su obezbeđeni svi preduslovi za miran i uspešan kapitalistički preobražaj „komunističke Jugoslavije“. Međutim, nedugo nakon toga, razoran i nezaustavljiv rat već je buktao na jugoslovenskim prostorima. Višedimenzionalna – ekonomska, socijalna, politička, kulturna, misaona i moralna – kriza koja je proizvela rušenje starih i tronizaciju novih vrednosti i društvenih normi, kulminirala je ratom. Naravno, Jugoslavija nije ni prva ni poslednja država koja je doživela sudbinu dezintegracije u Evropi, međutim, njeno razaranje je iznenadilo mnoge, a sami uzroci i efekti ovog procesa od početka izazivaju kako političke tako teorijske sporove. Većina velikih sila je nakon prvog perioda nesnalaženja, dvoumljenja i zvaničnog zalaganja za očuvanje Jugoslavije, manje ili više brzo prihvatila neminovnost nestanka ove relativno velike balkanske tvorevine i svrstala se svaka uz svog „favorita“. Od samog početka „jugoslovenske afere“, Nemačka i Austrija su u skladu sa svojim spoljno-političkim interesima, a verovatno i iz razloga „istorijski prisutne tradicije anti-jugoslovenstva i nasleđenih veza iz zajedničke austro-ugarske prošlosti sa ove dve zemlje“ (SAMARY, 1995: 19), potpuno otvoreno podržale i stavile se u službu hrvatske i slovenačke nezavisnosti, dok će s druge strane Francuska, dugo vremena, najpre otvoreno a onda relativno prikriveno, imati razumevanja za interese tradicionalnog balkanskog saveznika Srbiju, čija se vladajuća kvazi-socijalistička nomenklatura oko S. Miloševića formalno predstavlja kao branilac Jugoslavije i antifašističkog nasleđa²⁰. Ponašanje Francuske u kontekstu „razaranja Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije“ (SFRJ)²¹ i narastajućeg sukoba posebno je intrigantno, uzimajući u

²⁰ Na tom tragu je i svedočanstvo A. Žipea (Alain Juppé), ministra u desničarskoj Vladi koja je od marta 1993. godine vršila vlast u kohabitaciji sa socijalističkim predsednikom: „Nije bilo lako u okviru EU definisati zajedničke pozicije. U osnovi, pokušaću da obazrivo formulišem stvari, Nemačka je bila osetljivija na hrvatske, a Francuska na srpske argumente. Još od mojih prvih sastanaka kao Ministra spoljnih poslova u aprilu 1993. godine, bilo je veoma teško definisati zajedničko stanovište“ (JUPPÉ, iz dokumenta *Evénements de Srebrenica, Documents d'information de l'Assemblée Nationale*, 11. decembar 2001).

²¹ Dok sociolozi, koji u objašnjenju nestanka Jugoslavije naglasak stavljaju na uticaj velikih sila, najčešće upotrebljavaju sintagmu „razbijanje Jugoslavije“, oni koji prihvataju interpretaciju o jačem kauzalnom dejstvu unutrašnjih faktora govore pre o „raspadu“ (up. LAZIC, 1994a; BAKIĆ, 2011b, 2012; ILIĆ, 2012). Bez obzira što prihvatom tezu prof. V. Ilića da je za objašnjenje nestanka Jugoslavije značajnije kauzalno dejstvo unutrašnjih činilaca – iako radikalnije razdvajanje ova dva nivoa nije opravdano – u radu usvajam termin „razaranje“, iz razloga što je, za razliku od „raspada“, aktivniji, odnosno veći naglasak stavlja na ulogu dejstvenika, kao i na procesualnost. Osim toga, primena ovog termina je opravdanija ukoliko imamo u vidu da – kada je reč o slučaju Jugoslavije – segment „nestanak države“ i segment „rat“ idu zajedno, tj. „ne ide prvo jedno pa

obzir, pre svega, dva elementa: 1. istorijski i kulturno relativno bliske, ali i interesno uslovljene, savezničke veze ove zemlje sa Srbijom,²² i 2. osobenost i kompleksnost odnosa socijalističkog predsednika Francuske F. Mitterana prema Jugoslaviji i žrtavama srpskog naroda u antifašističkoj borbi tokom Drugog svetskog rata.

Osim toga, ne treba ispustiti iz vida ni činjenicu da je u političkom i ideološkom ključu, jugoslovenski „nominalni socijalizam“, posebno 1960-ih i 1970-ih godina, u značajnoj meri bio inspiracija zapadnoevropskim levičarima i istočnoevropskim disidentima u njihovoj borbi za „socijalizam sa ljudskim licem“. Štaviše, pod uticajem jugoslovenskog samoupravljanja, mnogobrojne socijaldemokratske i komunističke partije u Evropi osmišljavale su svoje političke ideale i konkretne ciljeve – uključujući i francusku Socijalističku partiju. Imajući ovo na umu, tj. ukupan značaj i značenje SFRJ na Balkanu, u Evropi, pa i šire, u posleratovskom razdoblju, kao i simbolički značaj nestanka ove evropske države u periodu globalnog univerzalizovanja „zapadnog modela“, nije neobično što su francuska politika, javno mnjenje, historiografija i humanističke nauke posvećivale relativno veliku pažnju „jugoslovenskoj aferi“. „Razaranje Jugoslavije“ je, štaviše, kako pokazuju neke istraživačke studije (up. BAKIĆ, 2011), i na globalnom planu izazivao nesrazmerno veliko interesovanje u društvenim naukama (čak i u poređenju sa slomom SSSR), a ova tema je jedno vreme bila jedna od najprisutnijih u akademskoj debati izvan granica bivše Jugoslavije, ne samo u nauci o politici i istoriji, nego i među „filozofima politike, stručnjacima za medije i ekonomistima“ (JOVIĆ, 2003: 105).

Tokom poslednje dve decenije i istraživači društvene stvarnosti u Srbiji i regionu nekadašnje Jugoslavije su počeli da se na temeljniji način bave procesom nestajanja države koja je skoro pola veka garantovala mir u balkanskom „buretu

drugo, već oni idu skupa i predstavljaju dva lica jednog istog procesa“ (MILOSAVLJEVIĆ, 2003: 32).

²² Istoričar i bivši ambasador Srbije u Francuskoj D. Bataković tako govori o istorijski potvrđenom „netipičnom savezništvu“ između Francuske i Srbije, koje počiva ne samo na geopolitičkim potrebama i strateškim interesima i prioritetima dveju zemalja, nego je zasnovano i na zajedničkim vrednostima i zajedničkim pogledima na život (BATAKOVIĆ, 2010: 613). Ipak, čini se da je teza specijaliste za francusko-srpske odnose, S. Sretenovića (2009: 536-537), da je odnose Francuske i Srbije „karakterisala materijalna nesrazmernost, geografska udaljenost i kulturna različitost“, održivija.

baruta“ (Milan Kučan). Debata se uglavnom vodi oko davanja prioriteta unutrašnjim ili spoljašnjim faktorima nestanka zemlje, a upravo u tom ključu je 2011. godine objavljena jedna izuzetno opširna, dokumentovana i teorijski razvijena studija o ulozi spoljnih i unutrašnjih faktora prilikom nestanka SFRJ, kao i o različitim tumačenjima razaranja u post-jugoslovenskoj, anglosaksonskoj i nemačkoj intelektualnoj i široj društvenoj javnosti (vid. BAKIĆ, 2011b). Kod društvenih naučnika u Srbiji postoji sklonost da se uvid u složenost, tj. isprepletenost unutrašnjih i spoljašnjih situacionih činilaca u razaranju Jugoslavije, podredi optici posebnih naučnih disciplina. Sociolozi se, tako, usredsređuju na kolektivne i individualne aktore sukoba, politikolozi na razgradnju i stvaranje političkih institucija, ekonomisti na igre tržišnih interesa, a istoričari na utvrđivanje (suprotstavljenih) nizova događajnih hronologija, na unutrašnjem i međunarodnom planu (up. LAZIĆ, 2005). S druge strane, osim nekoliko publicističkih i akademskih tekstova i knjiga, u kojima su se autori bavili bilo nekom konkretnom, po pravilu užom, problematikom vezanom za ulogu francuskih intelektualaca i medija u „jugoslovenskoj aferi“,²³ bilo opštom socio-istorijskom analizom zauzimanja pozicija francuskih intelektualaca, ali na nedovoljno sveobuhvatan način – jer je uglavnom bila reč o stručnim člancima na najviše 30 stranica (up. RASMUSSEN, 2001; WALLON, 2011; SCHMIT, 2005; LÉVY, 1997; LINDENBERG, 1997; RAGARU, 2013) – koliko je poznato piscu ovih redova, ni na srpsko-hrvatskom, ali ni na francuskom jeziku do sada nije sprovedeno ni jedno sistematsko i temeljno sociološko istraživanje u kome bi bile predstavljene i analizirane ne samo akcije i reprezentacije procesa razaranja

²³ Ovde je naročito važna knjiga analitičarke diskursa Alis Krig-Plank (KRIEG-PLANQUE, 2003): „Etničko čišćenje: jedna formula i njena istorija“ (*Purification ethnique: Une formule et son histoire*). U njoj se na zaista bogatom materijalu i na preko 500 stranica analizira upotreba sintagme „etničko čišćenje“ (kao hiperbola za termin „etnički progon“) u javnom diskursu Francuske tokom rata u Hrvatskoj i BiH. Takođe, kada je reč o medijskim reprezentacijama rata, treba izdvojiti časopis Reči (*Mots*) koji je u junu 1996, br. 47, objavio dosije pod nazivom „Mediji u jugoslovenskom konfliktu“ (*Les médias dans le conflit yougoslave*), koji sadrži 10 stručnih tekstova na temu medijske pokrivenosti jugoslovenskog rata. Napokon, ne treba zaboraviti ni nekoliko publicističkih radova u kojima se analiziraju pojedine intelektualne grupacije i njihov odnos prema nestanku Jugoslavije (up SCHIFFER, 1995; 1997).

Jugoslavije i „ratova za njeno nasleđe“,²⁴ odnosno „zauzimanje pozicija“²⁵ francuskih intelektualaca, nego i proces strukturiranja intelektualnog polja u kontekstu rečene afere. Najbliže takvom poduhvatu je doktorska disertacija pariške sociološkinje A. Madlen (Anne Madelain): *Une expérience française des Balkans? Ruptures d'intelligibilité et mobilisations militantes face aux « crises » roumaine et yougoslaves* (1989-1999), koja je nedavno objavljena kao knjiga (MADELAIN, 2019). Ipak, rečena disertacija, osim što predstavlja komparativnu analizu „francuskog iskustva“ u odnosu na Jugoslaviju i Rumuniju, i u nekoliko poglavlja se bavi procesima „sećanja i prenosa znanja“ kao faktorima bitnim za mobilizaciju francuskih „ljudi od knjiga“ i „ljudi od kulture“ tokom krize na Balkanu (te u tom smislu dolazi do preklapanja određenih izvora analize), gotovo da nema dodirnih tačaka ni u teorijskom ni u metodološkom, a pogotovo ne u analitičkom smislu sa mojim radom.

Ovaj podatak – uz interesovanje za francusku kulturu i civilizaciju, njenu modernu političku i, naročito, intelektualnu istoriju, ali i istorijske, političke, kulturne i ekonomske veze između Francuske i Srbije, sa jedne strane, kao i činjenica da sam, s druge strane, kroz formativni period odrastanja i intelektualnog sazrevanja, bio svedok razaranja jedne države, ratova,

²⁴ U pokušaju da se na naučno potpuniji i precizniji način definišu ratovi na jugoslovenskim prostorima, sociolog J. Bakić koristi kovanicu „ratovi za jugoslovensko nasleđe“. „Nasleđe“ se, iz te perspektive, „odnosi u prvom redu na teritorije (razume se, sa svim materijalnim bogatstvima na njima) i na ljude koje treba obuhvatiti državnim granicama, ali i na ostvarenje političke hegemonije na prostoru bivše Jugoslavije“ (BAKIĆ, 2011b: 20). U radu prihvatam predloženu jezičku konstrukciju, ali sa relativno izmenjenim sadržajem. Naime, u skladu s rezultatima nekih novijih rezultata istorijskih, politikoloških i socioloških istraživanja (up. OBRADOVIĆ, 2017), koji pokazuju da su republičke političke elite i s njima povezane lokalne ekonomsko-interesne grupe, koristile nacionalističku ideologiju i rat kao najkorisnije sredstvo u nastojanju da ostvare dominaciju ne samo nad drugim etničkim skupinama, nego i nad drugim slojevima ili klasama iz istog nacionalnog korpusa, odnosno za nesmetano razgrablivanje društvene svojine kao proizvoda jugoslovenskog socijalizma, „nasleđe“ ovde sadrži primarno „socijalni“, a tek onda „identitetski“ element, odnosno, tiče pre svega ekonomskog kapitala stvorenog u socijalističkoj Jugoslaviji.

²⁵ U radu, kada je reč o tumačenju „jugoslovenske afere“ od strane francuskih intelektualaca, uglavnom govorim o njihovom zauzimanju pozicija (*prise de position*), umesto da upotrebljavam pojam „stanovišta“ (*opinions*). Naravno, razlika je sasvim suptilna, jer je, generalno, jako teško imati stanovište o nečemu bez zauzimanja pozicije u odnosu na isto. Ipak, dok pod „stanovištem“ ili „mišljenjem“ ovde podrazumevam konstataciju baziranu na „čistoj“ interpretaciji percepcije određene stvari o kojoj je reč, izraz „zauzimanje pozicije“ mi više služi kao označitelj stanovišta koje uključuje aktivnije vrednovanje te stvari, bazirano na izraženoj volji i uverenju da smo u pravu. Osim toga, u sociologiji je ustaljeno shvatanje da „zauzeti poziciju podrazumeva da je određeni 'javni problem', ili bar 'izazov', prethodno formulisan, i da je obeležen određenom celinom specifičnih diskursa“ (LEBARON, 2017: 45).

nacionalističke histerije, delegitimisanja jugoslovenstva kao pokreta i viševjekovne ideje koja čini vertikalnu u istorijskoj perspektivi zalaganja progresivnih snaga balkanskih naroda – svakako je presudno odredio moj istraživački profil i želju da na naučno utemeljen način povežem dve problematike koje su mi izrazito bliske i zanimljive: „razaranje Jugoslavije“ i intelektualni život u Francuskoj. Iako su, kako primećuje Z. Bauman (2007), intelektualci u svim epohama bili podređeni u odnosu na političku vlast, pitanje intelektualnog angažmana je kao istraživački predmet tim relevantniji ukoliko znamo njihovu funkciju u (re)produkciji „državnog ideološkog aparata“ (Louis Althusser), odnosno, značenje i značaj intelektualnog polja u Francuskoj:²⁶ „U mnogim zemljama činjenica da je neko intelektualac ga ne kvalifikuje u očima javnog mnjenja da interveniše politički; naprotiv, u intelektualca se naveliko sumnja da mu nedostaje neophodna ozbiljnost kako bi uopšte tretirao ovaj tip problema. Politika je ozbiljna stvar kako bismo je ostavili intelektualcu da se njome igra. U Francuskoj je na delu suprotna logika. [...] Intelektualac u Francuskoj uživa specifičan prestiž. Njegova intervencija u političkom životu se uzima za nešto što je prirodno, čak traženo“ (RÉMOND, 1959: 861). Jedan visoki funkcioner francuske Vlade je, objašnjavajući razloge učešća njegove države u vojnoj intervenciji protiv Srbije i Crne Gore 1999. godine, na tom tragu, ustvrdio: „Nijedna vlada ne može sebi dozvoliti da ignoriše medijski faktor, koji je postao integralni deo moderne diplomatije“ (cit. pr. ROULEAU, 1999: 7). Sa razvojem

²⁶ Ideološki aparat države – tj. ono što P. Burdije (Pierre Bourdieu) naziva „poljem kulturne proizvodnje“ – su ustvari individualni i kolektivni dejstvenici koji omogućuju hegemoniju u „civilnom društvu“ (Antonio Gramsci), odnosno rade u službi širenja vladajuće ideologije. Najuoštenije, dakle, vladajuću ideologiju čini sistem hegemonih ideja u idejno-političkom univerzumu. Koji su to državni ideološki aparati koji (re)produkuju rečene ideje? Za Gramšija su to npr. škola, crkva – jer je u Italiji njegovog vremena crkva bila veoma važna –, novine itd. U Burdijeovom jeziku su to školski sistem, medijsko i intelektualno polje (jer je u savremenoj Francuskoj uloga religijskog polja marginalna). Postoji, dakle, čitav jedan diskurs koji se proizvodi u okviru intelektualnog polja i širi putem medija. Funkcija intelektualnog polja u reprodukciji ideologije uslovljena je nacionalnim kontekstom: u nekim zemljama je njegov značaj izrazito veliki, dok je u drugim ograničen, jer ne pripada javnom prostoru. Na primer, u diktaturama intelektualno polje ne postoji; u razvijenijim liberalnim demokratijama, pak, ono je prisutno i važno, iako ne u svim državama i ne u istoj meri. Dok je npr. njegov značaj u Francuskoj od kraja XIX stoleća izuzetno veliki, u Sjedinjenim Državama i u Nemačkoj je u velikoj meri marginalizovano, jer njegove funkcije nadomeštaju štampa, televizija, škola, crkva, tj. crkve itd (up. GROSSER, 1958: 195-196; MOHRT, pr. RÉMOND, 1959: 861).

mass medija, u Francuskoj upravo intelektualci čine jednu od ključnih poluga „medijskog faktora“ i, uopšte, „civilnog društva“ (Antonio Gramsci).²⁷

Predmet ovog istraživanja je, dakle, analiza francuskog intelektualnog polja tokom poslednje decenije XX veka u kontekstu intelektualnih angažmana i reprezentacija jedne afere – tj. razaranja druge Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe. U sociologiji su koncept afere i različitih formi afera naročito formalizovali, odnosno detaljno klarifikovali i modelizovali L. Boltanski (Luc Boltanski) i E. Klavri (Elisabeth Claverie).²⁸ Pod aferom se tako obično podrazumeva određena konvulzivna situacija koja se odvija u kompleksnom društvenom okruženju i karakteriše pluralnošću izazova i dejstvenika. Bez obzira što po karakteru možemo razlikovati, između ostalog, afere od specifično naučnog i javnog ili političkog značaja, svaka afera koja ima odjeka u javnom prostoru najčešće uključuje i argumente koji dolaze iz nauke. Elem, pristup istraživanju javne afere podrazumeva praćenje jedne konkretne afere ili javnog problema koji – prožet pravnim, moralnim, ekonomskim i socijalnim dilemama – ulazi u centar političkog života provocirajući reakcije i debate (uz učešće većeg broja različitih pojedinaca koji su vođeni različitim interesima). Ne radi se, dakle, samo o analizi načina na koji se jedan društveni problem *a priori* opaža od strane neke publike, nego i o tome kako se prostor javnog mišljenja strukturise oko jedne polemike od društvenog i političkog značaja, u pokušaju da u isti analitički okvir uključi različite dejstvenike. Ovakav pristup mi je omogućio da – konfrontirajući činjenice i dileme koje se u viziji različitih dejstvenika, posednika različitih tipova i volumena kapitala, manifestuju u odnosu na „jugoslovensku aferu“ u intelektualnom polju – utvrdim koje su to (ne)suprotstavljene definicije situacije

²⁷ „[...] jedan Amerikanac – filozof, književnik ili profesor na univerzitetu – bio bi ljubomoran. Pitao bi se jednostavno: 'Kako je moguće da neko ko čak nije profesor, ko naravno poznaje svet knjiga ali nije ekspert ni za jednu posebnu oblast, može uopšte imati uticaj na teme koje se kreću od ekologije do politike i ideologije morala'... Rekao bi: 'Ah, Francuska ima sreće!' Ne jer postoje intelektualci koji mogu govoriti o tim stvarima, već zbog toga što postoje političari koji će ih slušati. Američki političari ih ne bi slušali“ (LIBÉRATION, 14. 09. 1996).

²⁸ „Termin afera je prebačen iz svakodnevnog jezika u sociologiju, prelazeći iz statusa odmaćenog kvalifikativa u koncept. Mi smo, tako, tokom ovog rada postali ubeđeni da je afera predstavljala – kako su sugerisali i ispitanici – s jedne strane, istinsku društvenu formu koja je igrala važnu ulogu u modernim zapadnim društvima i, sa druge, originalni način za ispitivanje društvenog života u njegovim opštijim oblicima, posmatrajući ga kao scenu na kojoj se odvija jedan (politički, pravni..., *prim. IM*) proces [...], što je uvek i bio, iako u različitom stepenu, u zavisnosti od posmatranog momenta, perioda, mesta – obeležen raspravama, kontradikcijama i neizvesnostima“ (BOLTANSKI ET CLAVERIE, 2007: 8).

i izazovi u igri.²⁹ Ukratko, u radu analiziram reprezentaciju „jugoslovenske afere“, kao javne ili političke problematike, iz perspektive francuskih intelektualaca uzimajući u obzir tri ključna elementa: 1. ulog koji u „prostor javnog mišljenja“ uvodi proučavana afera;³⁰ 2. angažovane pojedince, odnosno njihova svojstva i pozicije unutar društvenog prostora, intelektualnog polja i idejno-političkog univerzuma, kao i zauzimanje političkih pozicija u aferi; i, najzad, 3. delatne kapitalne i odnose snaga između dejstvenika koji strukturiraju geografiju datog polemičkog prostora unutar intelektualnog polja.

Kada je reč o disciplinarnom okviru, rad, koji u osnovi ima teorijski i empirijski deo, prožima i povezuje nekoliko socioloških disciplina: sociologiju politike, istorijsku sociologiju i sociologiju saznanja. U tom smislu, ovde zastupam tezu o neophodnosti celovitog sociološko-političkog, sociološko-istorijskog i saznanjsko-sociološkog istraživanja neraskidive veze između procesa razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe, i njegove reprezentacije u intelektualnom polju Francuske. U razmatranju polazim od ključnih pretpostavki na kojima se temelji sociologija politike kao posebna sociološka disciplina, imajući u vidu, pre svega, da ću pri objašnjenju političkih procesa naglasak stavljati na značaj društvenih struktura, kao i na osobene karakteristike različitih državnih i usko-grupnih interesa. Uz to, nužno je uvažiti uticaj ovih faktora kako na tok političkih procesa u Francuskoj i na Balkanu, tako i na karakter samog „francuskog“ pogleda, odnosno reprezentacija dešavanja u Jugoslaviji. Drugim rečima, tragajući za socijalnim uzrocima delanja različitih pojedinaca i grupacija, pokušaću da utvrdim kompleksnu, direktnu i posredovanu, međuzavisnost između etabliranog društveno-ekonomskog sistema, političkog poretka, hegemonne epohalne svesti i pratećih ideoloških sadržaja u misli francuskih intelektualaca. Naravno, zbog višedimenzionalnosti javne sfere, koju određuju ne

²⁹ Analiza reprezentacija jedne specifične afere tako, u određenom smislu, predstavlja raskid sa starom idejom da je važnije koncentrisati se na konkretnu društvenu grupu, odnosno na istraživanje različitih stanovišta jasno utvrđene publike, a ne na određeni javni problem.

³⁰ Kako pokazuju L. Boltanski i E. Klavri, većina radova koji se u datom zborniku naučnih radova bave specifičnim aferama svedoče o istaknutoj ulozi koju one imaju u društvenim promenama. Razvoj afere u određenoj sferi i u određenom vremenskom momentu, istovremeno je, naime, indikator tenzija koje u njemu postoje, ali i aktivator promena, čak iako u brojnim slučajevima potonje nisu direktna posledica neke posebne afere (BOLTANSKI ET CLAVERIE, 2007: 41).

samo politički, nego i širi istorijski i društveni faktori, pored sociologije politike, neophodno je osloniti se i na druge sociološke discipline, a u kontekstu predmeta i ciljeva ovog istraživanja ponajpre na istorijsku sociologiju i sociologiju saznanja.

Sociološko-istorijski pristup mi u ovom slučaju pomaže da preko jednog opšteg referentnog okvira, objašnjavačkih modela i istraživačkih tehnika sociologije, raznorodne reprezentacije razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe analiziram kroz prizmu istorijski uslovljenih mreža procesa dugog, srednjeg i kratkog trajanja. U najkraćem, istorijska sociologija mi je potrebna radi uspostavljanja interpretativnog okvira za upotrebu konkretnih socioloških saznanja u objašnjavanju istorijskih događaja i procesa. S druge strane, teorijski koncepti razvijeni u okviru sociologije saznanja nužni su za uočavanje društvene uslovljenosti različitih oblika razumevanja i objašnjenja. Interpretativni okvir za ovo istraživanje konstruisao sam, dakle, vodeći se kvintesencijalnom idejom sociologije saznanja da „političko“ treba objašnjavati „društvenim“, a ne (samo) „političkim“. Naravno, ovakvim pristupom ne negiram činjenicu da politička ideologija determiniše idejno-politički diskurs intelektualaca,³¹ ali naglašavam da je i ona sama – preko habitusa – posredovano izraz „društvenog“.³² Drugim rečima, kada je reč o mom istraživanju, pretpostavka je da su različite i oprečne perspektive koje uključuje svako zauzimanje pozicije nerazmrsivo povezane sa specifičnom objektivnom pozicijom koju intelektualac ima u društvenom prostoru, kao i u intelektualnom polju, te se nipošto ne mogu svesti na psihološke faktore opažanja, emocije, ili pak na volju pojedinačnih tumača ili čitavih intelektualnih grupacija. Osim važnosti svojstava i pozicija koje dejstvenik/intelektualac zauzima u sistemu reprodukcije društvenog života, ideja na kojoj zasnivam istraživanje je da na interpretaciju istorije i politike generalno,

³¹ Političke ideologije su veoma važne, efektivno, i jer daju jedan opštiji okvir interpretacije – kada je reč o npr. istoriji francusko-srpskih/jugoslovenskih odnosa – karakterističan za različite struje intelektualaca.

³² Drugim rečima, određeni intelektualac je npr. pristalica/zastupnik/propagator hegemonne ideologije ne zbog toga što je nužno svestan činjenice da ista legitimizuje njegove partikularne materijalne interese, tj. „radi“ u korist njegovih opšte-klasnih interesa, nego primarno iz razloga što su mu data uverenja nesvesno usađena u procesu njegove specifične „društvene putanje“ (*la trajectoire sociale*), odnosno kroz habitus/političku socijalizaciju (u porodici, vršnjačkom okruženju, školi itd). Naravno, ovakav iskaz se ne zasniva na esencijalizamu ili mehaničkom determinizmu, već na sociološki utvrđenim probabilističkim korelacijama – najizraženijim upravo u istorijski stabilnijim periodima – koje svakako imaju svoje društveno utemeljenje.

kao i na tumačenje razaranja Jugoslavije posebno, bar u određenoj meri, utiču i odnosi između interpretatora i predmeta istraživanja: vremenska dužina proučavanja datog predmeta, vrednosni i ideološki odnos prema njemu, pripadnost užim ili širim grupama koje su za njega naročito zainteresovane, direktne ili posredovane veze između subjekta i objekta. Napokon, sociologija intelektualaca i politička sociologija javnih problema, kao posebni domeni u okviru sociologije saznanja i sociologije politike, u radu mi pomažu da kroz konkretne strategije, kao i različitost resursa koje koriste i koji im omogućavaju da usmeravaju i kontrolišu svoje delanje, lakše shvatim specifičan tip političke mobilizacije francuskih intelektualaca u kontekstu političke krize 1990-ih godina.

Nadovezujući se na rečeni disciplinarni okvir, istraživanje sam zamislio kao jedan oblik *a posteriori* kvazi-društvenog eksperimenta: imamo jedan specifični društveni univerzum, kakav je francusko intelektualno polje i – da bih otkrio obrise njegove strukture – veštački izazivam efekat „crvene krpe“³³ uključujući u njega jedan od potencijalnih operatora („jugoslovensku aferu“, koja ima osobene karakteristike i simbole, a pritom je trajala gotovo čitavu jednu deceniju i permanentno izazivala reakcije velikog broja dejstvenika u „prostoru javnosti“), i onda pratim kako posmatrani univerzum reaguje. Drugim rečima, glavni cilj istraživanja je da uz pomoć prospografskog pristupa dejstvenicima, kao i analize njihovih akcija i reprezentacija povezanih s jednom javnom aferom – kao i ključnih kontroverzi u okviru nje –, odgovorim na nekoliko pitanja: Koji su modaliteti (repertoar individualnih i kolektivnih akcija, kao što su peticije, kolektivni tekstovi, manifestacije, poseta „kriznim žarištima“ itd.) i forme (zauzimanje pozicija uzimajući u obzir njihov diskurzivni karakter) intervencija unutar – oko „jugoslovenske afere“ (1991-1999) – konstruisanog polemičkog prostora u francuskom prostoru javnosti, odnosno u intelektualnom polju; Kako se dati prostor kroz pojedinačne i grupne antagonizme i konkurenciju strukturiše, tj. kakva je veza između, s jedne strane, objektivnih pozicija intelektualaca, i, s druge, njihovih političkih dispozicija i zauzimanja političkih pozicija u debati,

³³ Crvena krpa je platno u rukama toreadora koji u specifično konstruisanoj areni za borbu s bikovima njome maše kako bi izazvao reakciju bika i publike. U kontekstu društvenih nauka, izraz „crvena krpa“ se ponekad koristi kao metafora za određeni događaj, društveni fenomen itd. koji potencijalno deluje kao aktivator ili operator jakih reakcija u specifičnim poljima društvenog delanja i društvenih odnosa, čime nam pomaže da otkrijemo i razumemo njihovu strukturu.

odnosno argumentacije i sredstava koje koriste kako bi iste legitimisali i nametnuli drugima; Koja je logika recepcije razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe u Francuskoj, odnosno da li je ona primarno vezana za događaje u bivšoj Jugoslaviji, ili za unutrašnje političke izazove u Francuskoj; Da li su i u kom pravcu različita tumačenja evoluirala u odnosu na evoluciju jugoslovenske stvarnosti; i Kako se zazimanje pozicija i strana u odnosu na „jugoslovensku aferu“ uklapaju u dominantne odnose snaga u Francuskoj: da li su – i na koji način – uslovljeni postojećim strukturama, odnosno da li eventualno i sami utiču na (re)konfiguraciju francuskog intelektualnog polja (u kontekstu pada „nominalnog socijalizma“ na Istoku), ali i na rekonpoziciju francuske levice (koja je upala u „krizu identiteta“ 1990-ih).

Kako bih na ova pitanja odgovorio, poslužio sam se, između ostalog, i oruđima kritičke analize akcija i reprezentacija francuskih intelektualaca.³⁴ Dakle, jedna od polaznih tački na kojima je naslonjen ovaj rad je da su društveni odnosi takođe odnosi značenja i reprezentacija. Jer, odnosi dominacije na različitim društvenim nivoima sadrže npr. i jednu simboličku dimenziju: oni se perpetuiraju jedino ukoliko uspeju da se predstave kao legitimni, prirodni, tj. ukoliko dominirani prihvataju reprezentacije onih koji su dominantni. Reprezentacije su, tako, stvaralački principi koji, intervenišući u društvene odnose, organizuju simbolički proces i formiraju „zajedničko znanje“ kao odraz društvenog određenja individua. Drugim rečima, socijalna dinamika – koja se artikuliše oko važnih društvenih pitanja – posredovano produkuje specifična stanovišta koja su povezana sa društvenim karakteristikama individua koje ih zastupaju (up. npr. DOISE, 1986). Zbog toga, ne treba gubiti iz vida da analiza reprezentacija mora biti jasno usidrena u odgovarajući socio-istorijski kontekst,

³⁴ Koncept „reprezentacija“ je prisutan u sociologiji od njenog osnivanja kao posebne naučne discipline. U tekstu „Individualne i kolektivne reprezentacije“, objavljenom u časopisu *Revue de Métaphysique et de Morale*, E. Durkhajm razlikuje tri vrste realnosti: psiho-hemijske procese mozga, individualne i kolektivne reprezentacije, definišući ove potonje kao zajednička verovanja i vrednosti svih članova jednog društva (DURKHEIM, 1898). U vreme kada su njegovi sociološki savremenici govorili samo o individualnim reprezentacijama, ovaj klasik sociologije ističe njihovu društvenu prirodu i suprotstavlja se psihologizacijskim i naturalističkim pristupima svoje epohe. Nudeći interpretaciju o dva sveta, fizičkog i društvenog, koncept kolektivnih reprezentacija tako predstavlja glavno oruđe kojim durkhajmovska sociologija potvrđuje suprematiju društva nad individuum. Naravno, korišćenje koncepta reprezentacije u velikoj meri zavisi od teorijskog usmerenja pojedinačnih autora.

odnosno da značenje određene idejno-političke pozicije treba analizirati na osnovu društveno uslovljenih individualnih i grupnih recepcija u „prostoru javnosti“.³⁵ Jer, moja pretpostavka je da se upravo u „prostoru javnosti“, tj. u „prostoru javnog zauzimanja pozicija“ – koji se formira putem „praksi komentarisanja“ – mogu detektovati neke od ključnih akcija i reprezentacija „jugoslovenske afere“, koje nam mogu pomoći da dođemo do odgovora na gore postavljena pitanja.

Na osnovu do sad a rečenog, jasno je da sam, kao istraživač, potpuno svestan strukturnih i vrednosnih ograničenja koji upravljaju ne samo izborom ove teme, nego i njenom interpretacijom. Zbog toga, nalazim da je na ovom mestu intelektualno pošteno priznati da delim stanovišta onih sociologa koji insistiraju na činjenici da društveni naučnik generalno, a sociolog posebno, ne može biti neutralni tumač, „dekoder“, „dešifrant“ sposoban da se izmesti iz socijalnog i političkog konteksta koji ga okružuje, potpuno neutralizuje njegove uticaje, tj. svoj naučni habitus, i oslobođen svake ideologije nepristrasno tumači društvene fenomene. Kako kaže P. Burdije (2012: 172), sociologu je lako da prestane da bude „pristalica“ (*adhérent*) (određene partije, sindikata, udruženja), ali mu je zato teško da odbaci „pristalištva“ (*adhérences*), tj. ono socijalno ne(polu)svesno koje stoji u osnovi njegove misli. Osim toga „istorija sociologije je istorija angažmana. [...] To je u suprotnosti s onim na šta nas navodi lažna ideja o 'vrednosnoj neutralnosti', veštački razdvajajući naučni rad koji proizvodi znanja (*scholarship*) i angažman, čija je uloga da ista uvede u prostor javnosti (*commitment*)“ (HIEGLE ET JACQUOT, 2017: 5). Naravno, smisao sociološke reflektivnosti ne leži u relativizaciji naučnog saznanja – redukujući ga na istorijske, socijalne i ideološke uslove, odnosno na mesto i vreme njegovog nastanka, ili na lične karakteristike njegovog tvorca – nego, sasvim suprotno, u ideji da naučnicima omogući da bolje razumeju društvene mehanizme koji usmeravaju njihovu naučnu praksu. Drugim rečima, da bi bio u stanju da u svojoj praksi aplicira tehnike objektivacije koje, inače, primenjuje na druge nauke, „sociolog mora biti

³⁵ Pod „prostorom javnosti“ podrazumevam prostor u kome se odvijaju debate od društvenog značaja, tj. konfrontacije ličnih mišljenja i pozicija koje se – preko *mass* medija (tj. TV-a i štampe), „intelektualnih časopisa“ i drugih sredstava komunikacije usmerenih na „širu publiku“ – nastoje učiniti javnim, i na taj način izvršiti uticaj na širu javnost, kao i na političke agende dejstvenika unutar političkog polja.

sposoban da dela, ne *ex post* na *opus operatum*, nego *a priori* na *modus operandi*, tako što će konvertovati refleksivnost u konstitutivnu dispoziciju svog naučnog habitusa, tj. u refleksnu refleksivnost (*réflexivité réflexe*)“ (BOURDIEU, 2001a: 174). Imajući na umu rečeni imperativ „sociološke refleksivnosti“, trudio sam se da – lišen iluzije o sopstvenoj neutralnosti – rad podvrgnem osnovnim zahtevima sociološkog poziva, tj. da temi pristupim objektivno – u smislu intersubjektivne proverljivosti nalaza do kojih sam došao u istraživanju (što podrazumeva da će čitalac do detalja biti upoznat sa epistemološkim, teorijskim i metodološkim principima koji su usmeravali moje istraživanje, kao i način izvođenja zaključaka).

Disertacija sadrži 5 poglavlja i 20 odeljaka:

1. U prvom poglavlju predlažem teorijski i metodološki kadar, određena pojmovna rešenja, kao i polazne pretpostavke na kojima je istraživanje utemeljeno. Ovi elementi su mi pomogli da jasnije strukturišem njegov tok;
2. U drugom poglavlju nudim presek političko-istorijskog konteksta koji je – iz moje perspektive – nužan za razumevanje stanja francuskog intelektualnog polja 1990-ih, kao i za zauzimanje pozicija francuskih intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“;
3. U trećem poglavlju precizno prezentujem osnovna svojstva istraživačkog korpusa rada i – kroz socio-istorijsku analizu – obrazlažem kriterije na osnovu kojih je za kvantitativni deo istraživanja izvršena konstrukcija varijabli i modaliteta;
4. U četvrtom poglavlju, uz pomoć analize višestrukih podudaranja, utvrđujem najvažnije opozicije među intelektualacima – u kontinuumu pozicije, opozicije i zauzimanje pozicija – unutar empirijski omeđenog polemičkog prostora francuskog intelektualnog polja i prostora javnosti;
5. U petom poglavlju, služeći se kvalitativnom i kritičkom analizom tekstova, na temelju već utvrđenih strukturnih opozicija u prethodnom poglavlju, tumačim glavne idejno-političke rascepe, intelektualne tabore i logiku zauzimanja pozicija francuskih intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“.

I
TEORIJSKO-METODOLOŠKI OKVIR
ISTRAŽIVANJA

Primarno sociološki disciplinarni okvir ovog rada zahteva sjedinjavanje rigoroznosti i koherentnosti sociološke teorijske konstrukcije s brojnim podacima prikupljenim istorijskim i prospografskim istraživanjem. Naravno, opasnost ovakvog pristupa je da se izvorna teorija uvodi u sazajno sterilno shematizovanje, te da se, u krajnjem, može vrlo lako deformisati u neplodnu spekulaciju, prostu egzegetiku ili jednostavno u „metafizičko-istorijsku ludačku košulju“ (Wright Mills) u koju se materijali ljudske istorije umeću na silu. Iz tog razloga, moj načelni stav od samog početka bio je da polazni teorijski okvir nije *a priori* dat, krut i statičan, već da predstavlja polaznu osnovu koju bih neprestano suočavao sa novim podacima, dalje je razvijao, prilagođavao, pa i menjao, ukoliko to budu nalagale potrebe samog istraživanja. Na tom tragu, kao interpretativne stubove za teorijsko-metodološku i sazajno-sociološku analizu tumačenja razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe od strane francuskih intelektualaca, inicijalno sam izabrao Gramšijevu „teoriju kulturne hegemonije“, dopunjenu elementima „teorije društvenih funkcija ideja i saznanja“ V. Milića. Međutim, kako se tačan predmet analize sve više kristalizovao, još u prvoj fazi istraživanja sam uočio potrebu za još jednim referentnim okvirom. Imajući u vidu osnovne ciljeve ove disertacije, Burdijeova „teorija polja“ – koja je u potpunosti pomirljiva sa oba rečena teorijska pristupa – nameće se tako ne samo kao najadekvatniji, nego i kao neizbežan teorijski izvor. Naslanjajući se na pristup P. Burdijea, u ovom poglavlju ću takođe teorijski razložiti ključnu odrednicu iz naslova: „intelektualac“. Ovo je naročito važno imajući u obzir da je reč o pojmu oko čijeg značenja postoje velike nesglasice u društvenim i humanističkim naukama. Napokon, nakon elaboriranja teorijske osnove rada i pojmovnih razjašnjenja, konstruisaću početne hipoteze i detaljnije obrazložiti načinjene metodološke izbore. Drugim rečima, precizno ću izložiti razloge zašto za prvi – više objektivistički – deo rada koristim jedan oblik multivarijantne analize, odnosno analizu višestrukih podudaranja, dok se u drugom – više subjektivističkom – delu rada, ograničavam na upotrebu klasične „socio-istorijske“ i kvalitativne „kritičke diskurs analize“.

TEORIJSKE OSNOVE

A. Gramši – svojom teorijom – proširio je Marksov (Karl Marx) i Engelson (Friedrich Engels) stav iznet u „Nemačkoj ideologiji“ (MARKS I ENGELS, 1964), po kome su misli vladajuće klase u svakoj epohi univerzalno vladajuće misli.³⁶ Ipak, kritikujući deterministički šablon klasičnog marksizma, koji podrazumeva da ekonomsko-proizvodna baza pravolinijski uzrokuje kulturnu i političku nadgradnju, on ekonomskoj dominaciji priznaje ne izravni, već posredovan primat. Drugim rečima, A. Gramši uviđa originalnu i autonomnu važnost društvenoj nadgradnji – tj. kulturi, idejama i intelektualcima – kao institucijama i fenomenima koji posreduju između ekonomske i političke sfere. Na tom tragu, on pravi analitičku podelu između „civilnog“ i „političkog“ društva. Za razliku od K. Marksa, koji „civilno društvo“ vidi kao region ogoljene klasne borbe i suprotstavljenih ekonomskih interesa individua, a „političko društvo“ kao sferu koja obezbeđuje medijaciju, odnosno iluziju medijacije između klasa, A. Gramši razlikuje tri nivoa: 1. „političko društvo“ (tj. državna vlast); 2. „civilno društvo“ (udruženja, pokreti, partije, sindikati, crkva, škole, univerziteti, naučne i umetničke institucije, sredstva masovnih komunikacija itd., kao polje u kome se formiraju sadržaji kojima se vlast „političkog društva“ (de)legitimiše); i 3. ekonomsku sferu (prostor ogoljenih klasnih sukoba). Državu, u toj viziji, čini ne samo „političko društvo“, nego i aparati dominantne ideologije, odnosno „civilno društvo“, koje uključuje kulturne snage uz čiju pomoć vladajuća društvena klasa pokušava da obezbedi pristupanje, saglasnost i konsenzus na nivou nacionalnog

³⁶ „Misli vladajuće klase u svakoj su epohi vladajuće misli, tj. klasa koja je vladajuća materijalna sila društva istovremeno je njegova vladajuća duhovna sila [...]. Klasa kojoj stoje na raspolaganju sredstva za materijalnu proizvodnju, raspolaže samim tim i sredstvima za duhovnu proizvodnju tako da su joj zato, uzevši u proseku, podređene misli onih koji su lišeni sredstava za duhovnu proizvodnju. Vladajuće misli nisu ništa drugo do idealni izraz vladajućih materijalnih odnosa, tj. u obliku misli izraženi vladajući materijalni odnosi; dakle idealni izraz odnosa koji baš jednu klasu čine vladajućom, dakle, misli njene vladavine“ (MARX I ENGELS, 1989: 393).

društva. Dakle, iako u „političkom“ i „civilnom društvu“ postoji borba koja odgovara ekonomskoj podjeli klasa, ona nije svodiva na nju, a njihov odnos je kompleksan i dijalektički.

Elem, za potrebe mog rada krucijalno je Gramšijevo razlikovanje između „političkog“ i „civilnog društva“: dok u prvom dominiraju oruđa prinude, u drugom je naglasak na privoljenju i ubeđivanju; dok prvo predstavlja skup organizama u oblasti prava, politike i vojske koji vrše prisilu kako bi se narodne mase prilagodile tipu proizvodnje i ekonomije u određenom momentu, drugo je posrednički univerzum – između naroda i „političkog društva“ – u kome se šire i sukobljavaju različite ideologije i pogledi na svet radi ostvarivanja „kulture hegemonije“.³⁷ U tom ključu, A. Gramši u političku teoriju i u sociologiju – u okviru opštijeg razmišljanja o hegemoniji – uvodi novu sastavnicu: „kulturalna hegemonija“. Kako pokazuje L. Žanpjer (2011: 79), u pitanju je nesumnjivo najkorišćeniji koncept osmišljen od strane ovog sve citiranijeg italijanskog marksiste, koji, međutim, nikada nije bio predmet jedne fiksne i zaokružene definicije. Generalno, radi se o jednoj od formi odnosa moći i dominacije u društvu koja podrazumeva dva elementa: 1. moralno, kulturno i intelektualno vođstvo koje vladajuća grupacija vrši nad celim društvom; 2. za razliku od vlasti, koja se zasniva na prisili, tj. implementaciji putem nasilja ili pretnje nasiljem, hegemonija uvek uključuje i „aktivni pristanak“ potčinjenih. Drugim rečima, „kulturalna hegemonija“ je izraz društvenih sukoba koji omogućuje dominantnima – sastavljenim od frakcija komandne klase, kao „Istorijskog bloka“ – da na osnovu privilegovanog pristupa i kontrole nad društvenim institucijama ideološki obezbeđuju pristanak, tj. nameću „zdrav razum“ (*sens commun*) društvu. Gramši, tako, insistira na razlikovanju nadmoći, tj. „kulture hegemonije“ u okviru „civilnog društva“, od vlasti ili prinude, kao ključnih osobenosti „političkog društva“.

„Kulturalna hegemonija“ je, u tom smislu, proces koji otvara mogućnosti za delovanje ideologija radi (de)legitimizacije postojećih odnosa snaga i nametanje

³⁷ Ovu Gramšijevu ideju će L. Altiser kasnije dodatno razviti kroz razlikovanje između „državnih ideoloških aparata“ i „državnih represivnih aparata“, najpre u tekstu pod naslovom „Državni ideološki aparati“, koji je originalno bio objavljen u časopisu *La Pensée*, br. 151, u jun 1970. godine, a onda i u knjizi: Louis Althusser, *Positions* (1964-1975), Paris, Les Éditions sociales, 1976.

sistema ideja, obrazaca ponašanja ili poželjne liste političkih i kulturnih problema. Svaki politički poredak ima svoju hegemonu ideologiju, tj. hegemoni sistem ideologija koji je opremljen zajedničkim jezikom, diskursom i normativnim reprezentacijama. Pobjedničke grupe i organizacije u borbi u okviru „civilnog društva“, tj. one kojima uspeva da ostvare intelektualnu hegemoniju (nad onim što se misli) i moralnu hegemoniju (nad onim što se vrednuje), predstavljaju društvenu nadgradnju, a njihova primarna funkcija sastoji se u „pripitomljavanju“ dominiranih u korist dominantnih. Kultura je tako organski povezana sa etabliranim vlastima. Onog momenta kada ekonomski sistem i kolektivne reprezentacije nisu u ravnoteži, društvo pada u stanje društvene anomalije. Dominantni su toga svesni, tako da će uvek nastojati da za svoje pravne, političke, policijske i vojne ustanove obezbede konsenzus – ili bar privrženost najvećeg dela društva – posredstvom „civilnog društva“. „Alternativne hegemonije“ mogu izroniti na površinu jedino u vreme organske krize, dok su u periodima stabilnosti na marginama. U svakom slučaju, s obzirom da u kulturi nalazimo osnov vrednosti i ideja, bez pobjede u „pozicionom ratu“³⁸ u kulturnoj sferi nije moguće osvojiti ni državnu vlast. Kako sam već naglasio, hegemonija jedne društvene grupe u nacionalnim okvirima ostvaruje se bilo putem privatnih organizama (crkva, sindikati, škola itd.), bilo preko drugih instrumenata propagande ili ubeđivanja (novine, javni skupovi i dr.), pri čemu su glavni akteri u tom procesu intelektualne grupe. Na ovom mestu je, dakle, važno podcrtati da odlučujuću ulogu u borbi za „kulturnu hegemoniju“ unutar „civilnog društva“ A. Gramši pripisuje upravo intelektualcima (koje vidi kao specijaliste u proizvodnji jasno artikuliranih interpretacija sveta u kome živimo).

U toku samog istraživanja uvideo sam da izabrana teorijska konstrukcija nije dovoljna kao interpretativni okvir za empirijski korpus rada – koji se vremenom menjao, kristalizovao i sve više poprimao finalni izgled –, tako da se za drugi deo istraživanja, odnosno za analizu i adekvatnu sintezu prikupljenog materijala, javila potreba za još jednim, razrađenijim, a ujedno i konciznijim

³⁸ A. Gramši, kao i P. Burdije, kako bi slikovitije objasnio odnose dominacije u društvu, u objašnjenju društvenih fenomena koristi pojmove koji se izvorno koriste u vojnoj terminologiji. Konstrukcijom „pozicioni rat“ (*guerre de position*) A. Gramši tako označava borbu za uspostavljanje „kulturne hegemonije“ unutar „civilnog društva“, i razlikuje ga od „pokretnog rata“ (*guerre de mouvement*), kao borbe za zauzimanje položaja unutar „političkog društva“.

pristupom. Upravo takvo teorijsko oruđe za tumačenje „francuskog pogleda“ na razaranje Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe pronašao sam u „teoriji polja“ P. Burdijea (BOURDIEU, 1984a). S obzirom na opšte karakteristike Burdijeove teorije, kao i na činjenicu da neki njeni elementi, a naročiti koncepti „simboličke dominacije“ i „simboličkog nasilja“ ne samo da korespondiraju i konvergiraju sa gramšijanskim konceptom „kulture hegemonije“ (tj. predstavljaju njegov nastavak, iako kroz drugačiji izraz), nego ga u određenoj meri razrađuju, tj. produbljuju i operacionalizuju u savremenom kontekstu (JEANPIERRE, 2011: 73-95),³⁹ odlučio sam da u opšti teorijski okvir uključim i „teoriju polja“. Osim što „teorija polja“ čini deo globalne koncepcije sociologije i predstavlja jednu veoma široku viziju, sličnu onoj Durkhajmovoju kojom je utemeljio sociologiju kao naučnu disciplinu, primenjivu na gotovo sve objekte istraživanja“ (CHAMPAGNE, iz intervju, 11. 04. 2018), pitanje odnosa između socijalnih svojstava, pozicija i „zauzimanja pozicija“ intelektualaca je upravo tip društvenih činjenica koji se čini posebno pogodnim za analiziranje uz pomoć jednog ovakvog relacionog sociološkog pristupa. Uostalom, i sâmom Burdijeu, kao i brojnim drugim autorima, a naročito nastavljačima njegove sociologije, „teorija polja“ je bila nezabilazno mobilizatorsko oruđe prilikom analize univerzitetskog, ekonomskog, novinarskog, izdavačkog, birokratskog, političkog i umetničkog univerzuma, tj. polja koja pripadaju, gramšijanski rečeno, kako „civilnom“, tako i „političkom društvu“ u Francuskoj (vid. npr: BOURDIEU, 1971, 1992a, 1999; DUVAL ET ALL, 1998; JEANPIERRE, 2001; SAPIRO, 2003), ali i u inostranstvu (vid. npr: BENNETT 2007 ; BROADY AND PALME, 1992 ; HJELLBREKKE AND OLAV, 2003 ; SAVAGE AND SILVA 2013).

³⁹ Jedna od ključnih zasluga A. Gramšija je što je on prvi autor u marksističkoj tradiciji koji je o ideologiji mislio kao o pitanju dominacije, a ne kao o lažnoj svesti. Naravno, lažna svest je u marksizmu deo pitanja dominacije, ali kod Marksa to nije bilo sasvim jasno. Gramši je, s druge strane, precizno razložio i jasno uključio sferu kulture i intelektualnosti, tj. ideja generalno, u sastavne delove dominacije. Uprkos nominalnom otporu prema marksizmu, prvi Burdijeovi radovi su upravo na tom tragu. On školu misli ne kao dejstvenika emancipacije nego kao dejstvenika reprodukcije. Kada pogledamo institucije na kojima je insistirao A. Gramši, u pitanju su institucije u okviru „polja kulturne proizvodnje“ – škola, novine, masovni mediji komunikacije, pozorište itd. – koje su kasnije interesovale P. Burdijea i „burdijeovce“ (iako s delimično drugačijim motivima, i uz korišćenje kompleksnijih naučnih oruđa i statistike). Naravno, postoje i važne razlike između A. Gramšija i P. Burdijea (up. BURAWOY, 2002), koje imaju, po mom mišljenju – u odnosu na sličnosti i preklapanja – više drugorazredni karakter.

Burdijeova teorija se, naime, kako sam već nagovestio, formira kroz permanentni odnos sa empirijskim istraživanjima koje sprovodi na terenu, tako da, u periodu od nekoliko decenija, on osmišljava tri ključna koncepta svoje sociologije: *habitus* (kao „strukturišuća struktura koja organizuje praksu i percepciju praksi [...] a takođe je i strukturisana struktura“, BOURDIEU, 1979: 191), *kapital* (kao „moć nad poljem“ BOURDIEU, 1984a: 3, ili „društveni odnos moći“, BOURDIEU, 1989: 375) i najzad, 1970. godine, *polje* (kao manje ili više autonoman mikro-kosmos – koji postoji u okviru šireg društvenog prostora, tj. univerzuma – i predstavlja sistem objektivnih pozicija).⁴⁰ U osnovi sociologovog koncepta je ideja da društveni prostor predstavlja rezultantu istorijskog procesa društvene diferencijacije, dok su polja koja ga tvore između sebe hijerarhizovana na temelju vlastite sposobnosti da svoju logiku postojanja i pravila funkcionisanja nametnu drugim poljima.⁴¹ U savremenim društvima na delu je logika koja podrazumeva neprestanu proizvodnju sve različitijih društvenih polja koja zahtevaju postojanje sve specijalizovanijih *habitusa* i *kapitala*. Ovaj proces autonomizacije polja i potpolja progresivno transformiše društva u jedan mozaik mikro-univerzuma, odnosno, kako kaže P. Burdije, „mikro-kosmosa“, koji nam uz pomoć specifičnog akumulisanog kapitala, stvara osećaj prava i obaveze da ignorišemo potrebe ili zahteve političkih vlasti, istovremeno se pozivajući na njihove sopstvene principe i norme. Što, ujedno, predstavlja „[...] jedan oblik zaštite od nametanja jedinstvene i unilinearne hijerarhije zasnovane na koncentraciji moći u rukama jedne jedine osobe, ili pak jedne grupe“ (CHAMPAGNE, 2008: 45). Svako polje, iz date perspektive, ima „relativnu autonomiju“ u odnosu na ostala, kao i sopstvenu „logiku“, „pravila“, „igru“, specifične „igrače“ i „profit“ (za koji se igrači bore), dok se njegovo strukturisanje

⁴⁰ Drugim rečima, govoriti o polju znači misliti socijalni svet kao prostor čiji sastavni delovi ne mogu biti promišljeni nezavisno od njihove pozicije u tom prostoru. Osim toga, „pojam polje nije koncept namenjen analitičkoj kontemplaciji. Kao i većina teorijskih konceptata koje koriste sociolozi, on predstavlja instrument za izgradnju objekata istraživanja, sačinjen kako bismo pomoću njega istraživali društvenu stvarnost, a ne da bismo ga ocenjivali po sebi“ (BOURDIEU, 1999: 5).

⁴¹ Od XV veka, vidimo nezaustavljivo odvajanje nekoliko polja od kućne i religijske sfere: državno, ekonomsko, umetničko, intelektualno, književno, novinarsko i dr. polja, pri čemu svako od njih objedinjuje druga polja, koja mogu dalje objedinjavati nova polja i potpolja... sve do individue (koja ne može biti shvaćena kao polje).

odvija kroz permanentnu konkurenciju, tj. sukob između dejstvenika u cilju što boljeg pozicioniranja ili realizacije „simboličke dominacije“ u polju.

Insistirajući na tome da su od odnosa moći izuzete samo male grupe istomišljenika, porodični, prijateljski i drugi, uglavnom, marginalni oblici društvene organizacije, odnosno, pozivajući se na Paskala – za koga je tiranija „želje za dominacijom, univerzalna i nezavisna od pojedinačnog poretka“ (CHAMPAGNE, 2008: 45) –, P. Burdije naglašava da je ključni obrazac funkcionisanja unutar društvenog prostora upravo borba između dominantnih (*dominants*) i dominiranih (*dominés*),⁴² koji pokušavaju da dodatno učvrste ili pak unaprede svoj položaj u pojedinim društvenim poljima, koristeći strategiju konzervacije (dominantni) ili subverzije (dominirani).⁴³ Drugim rečima, cilj rečene borbe je ili akumulacija „legitimnog kapitala“ ili pak redefinisane tog kapitala koji je glavni profit radi koga se borba uopšte odvija, dok se kao ulozi u istoj izdvajaju poželjni položaji, specifikovani „profit“, pravo da se postavljaju pravila unutar polja, omeđivanje njegovih granica, kao i mogućnost uspostavljanja kriterija za vrednovanje „operativnog kapitala“. Polje tako u konačnici predstavlja strukturisanu celinu pozicija koje zauzimaju pojedinci, grupe i institucije, u zavisnosti od pripadajućih im „resursa“ ili „svojtava“ (koji se izražavaju preko ne/posedovanja „delatnih kapitala“ u okviru konkretnog

⁴² Od K. Marksa – preko M. Vebera – do P. Burdijea, koncept „dominacije“ je imao fundamentalnu ulogu u promišljanju društvenih odnosa i, naročito, društvenih sukoba. Ipak, njegovi sadržaji i označitelji su varirali, tj. bili uslovljeni specifičnim teorijskim tradicijama i nacionalnim kontekstima. Na primer, nemačka reč *Herrschaft* se u francuskom jeziku prevodi sa *domination*, a u srpskom sa „vlast“. U prevodima pak dela pripadnika Frankfurtske škole svojevremeno su je hrvatski filozofi prevodili sa „gospodstvo“. Slična je situacija i kada je reč o subjektima koji su ključni dejstvenici procesa dominacije: dok se u francuskom jeziku reči *die Herrschenden* i *die Beherrschten* prevode kao *dominants* i *dominés*, u srpskom prevodu „Privrede i društva“ iz 1976. godine nailazimo na „osobe koje vladaju“ i „podvlašćene“. Imajući u vidu da dihotomija „vladajući“ i „podvlašćeni“ u srpsko-hrvatskom jeziku upućuje pre svega na institucionalne i prostorne odnose moći (izvedena je iz reči „red“/„poredak“, koja implicira uslove koje Veber ispostavlja za postojanje vlasti), i, sa druge strane, Burdijeovu koncepciju društvenog prostora, čisto relacioni i dinamički pristup društvenim fenomenima, kao i njegovu ideju da dominacija – zasnovana pre svega na simboličkom nasilju, ne samo na *makro* institucionalnom, ekonomskom, političkom i kulturnom, nego i na *mikro* društvenom planu –, zavisi od situacije, resursa i strategije dejstvenika (tako da neko može npr. zauzimati hijerarhijski više položaje u ekonomskom polju, ali i, istovremeno, niže pozicije u intelektualnom ili kulturnom polju), mislim da je, iako generalno ne najsrećnije rešenje, ipak najadekvatnije da francuske reči *dominants* i *dominés* – u kontekstu Burdijeove sociologije, „duha srpskog jezika“ i namere da im se prida svojstvo naučno upotrebljivih kategorija – na srpski prevoditi sa „dominantni“ i „dominirani“.

⁴³ Ovi elementi njegove teorije navode neke autore da Burdijeovu sociologiju nazivaju „sociologijom dominacije“ (up. MESSU, 2012; BIREŠEV, 2014).

polja, objedinjenih u „globalnom kapitalu“). Profesori, pisci, političari, novinari itd, zauzimaju mesta u hijerarhiji polja u zavisnosti od toga da li i u kojoj meri poseduju „legitiman kapital“, a sama hijerarhija se uspostavlja po principu internog priznanja. Dejstvenici se dakle definišu kao individue koje su, prepoznate od drugih kao igrači u polju, primarno vođeni interesima relevantnim unutar konkretnog polja. Dakle, specifičnost ovih pojedinaca je u tome što, u okviru polja rade ono što ima veze s njihovim kvalifikacijama i, pritom, u obavezi su da poštuju važnost unutrašnjih izazova i pravila polja delovanja: „Ukoliko želite da učestvujete u polemici (u matematičkom polju, prim. IM), ne možete da kažete da je Švarcova teorema desničarska, dok u sociologiji možete reći, sa šansom da vas neko zaista zapazi, da je Burdijeova analiza desničarska“ (BOURDIEU, 2016: 33).

Na taj način, P. Burdije podvlači postojanje manje ili više ne/formalnih uslova za ulazak i opstanak u jednom polju. Međutim, kako kaže, specifičnost intelektualnog polja – u kome imamo iznadprosečnu važnost simboličkog kapitala⁴⁴, koji može ali i ne mora biti sertifikovan školskom diplomom – je „sukob individua i grupa koje dolaze iz drugih autonomnih polja“, poput političkog, sindikalnog, medijskog, akademskog, književnog itd, a „ulog u igri je nametanje legitimne vizije određenog društvenog problema“. Pošto je smešteno između „političkog polja“ i „polja specifičnih kulturnih proizvodnji“ (poput „književnog polja“, „umetničkog polja“, „naučnog polja“, „novinarskog polja“ itd), „intelektualno polje čini deo polja ideološke proizvodnje“ (SAPIRO, 2009: 9), kao „relativno autonomnog univerzuma, gde se, kroz konkurenciju i konflikte,

⁴⁴ Naslanjajući se na Burdijeovu definiciju simboličkog kapitala (BOURDIEU, 1994), pod istim podrazumevam količinu poznatosti, legitimiteta i akumulisanog društvenog uvažavanja (prestiz, reputacija, renome), koji se vezuje za nekog dejstvenika u društvenom polju njegovog delanja. Ovakvo shvatanje podrazumeva najmanje tri stvari: 1. „kapital“ je „simbolički“ jer zavisi od valorizacije dejstvenika od strane drugih igrača u istom polju koji su – angažovani u vezi s istim izazovima unutar istog društvenog univerzuma – snabdeveni istim kriterijima percepcije i evaluacije predstavljenih kvaliteta dejstvenika i njegovih postignutih uspeha; 2. simbolički kapital je specifični resurs povezan sa *nomos*-om svakog polja i formama specifičnih prestiža karakterističnih za konkretno polje; 3. ovaj simbolički kapital, kao čisto društvena vrednost, karakteriše i celina manje ili više materijalnih znakova, koji mogu biti distinktivni zahvaljujući različitim, nejednako kotiranim, institucijama (nagrade, stipendije, smeštaj, radno mesto i dr), formulisanih mišljenja u različitim oblicima i tipovima proizvedenih diskursa (tekstovi, deklaracije, govori, debate i dr), vidljivosti, tj. stepena nominalnog prisustva u debatama ili polemikama unutar polja (intenzitet učešća u debatama, prisustvo u diskursu drugih i dr). (up. DURAND, 2019).

elaboriraju instrumenti promišljanja objektivno postojećeg društvenog sveta u određenom vremenskom trenutku i gde se istovremeno definiše polje političkog promišljanja ili, ukoliko to želimo, legitimna problematika“ (BOURDIEU, 1979: 465). Upravo zbog takvog karaktera, intelektualno polje je, za razliku od nekih drugih polja (koja imaju sasvim definisane i teško probojne granice, čvrsto kontrolisane od strane onih koji u njima dominiraju), jedan od onih, po rečima P. Burdijea, „delimično autonomnih“⁴⁵ društvenih univerzuma sa mekanim, tj. popustljivim i fluidno definisanim granicama.⁴⁶ Okvir intelektualnog polja – da bismo o njemu mogli da razmišljamo kao o jednom od specifičnih društvenih polja – određen je uzimajući u obzir nekoliko kriterija:

1. **Prostor javnosti.** Specifičnost intelektualnog polja je u tome da su dejstvenici deo njega zahvaljujući činjenici da zauzimaju pozicije u odnosu na konkretne društvene probleme u „prostoru javnosti“. Oni, pritom, u „prostor javnosti“ dolaze iz svojih primarnih profesionalnih polja delanja, tj. polja u kojima su stekli autoritet koji im omogućava ovaj „proboj“ u intelektualno polje. Drugim rečima, radi se o individuama, posednicima specifičnih kapitala koji su konstitutivni u poljima iz kojih dolaze;
2. **Zajednički ulog.** Dejstvenici, kao radnici u sferi simboličkih dobara, u borbi unutar intelektualnog polja se koncentrišu isključivo na izazove specifične za to polje – koji nisu identični istima u poljima iz kojih izvorno dolaze – u cilju osvajanja simboličke i intelektualne moći u društvenom prostoru.

⁴⁵ Iako, zapravo, potpuno autonomna društvena polja ne postoje – bar iz dva razloga: 1. zbog postojanja polja moći, kao zajedničkog polja koje objedinjuje sva druga polja, odnosno u koje se integrišu i bore dominantni pojedinci koji dolaze iz dominantnih polja kako bi nametnuli hijerarhiju principa na kojima se zasniva sama dominacija; 2. zbog postojanja države koja poseduje meta-moć nad svim poljima. Osim relativne autonomnosti, svako polje karakteriše i relacioni karakter i značaj.

⁴⁶ Postoji više kriterijuma u određivanju „granica polja“. Razlog toga je što Burdijeova „teorija polja“ nije potpuno zaokružena i stabilna. U određenim domenima, kada je reč recimo o profesijama, tj. kada je polje sinonim za profesiju, prepoznavanje od kolega je centralni kriterij. Jer, da bi neko bio prepoznat kao novinar npr. mora da prođe određene konkurse, da završi specifičan studijski program, da poseduje *press* karticu itd. Dakle, u veoma institucionalizovanim profesijama – što u sociologiji i definiše jednu profesiju – pitanje priznanja od strane parnjaka je krucijalno. To nije slučaj samo sa novinarima, nego i sa doktorima, profesorima, profesionalnim sportistima itd. Granice polja su, pak, mnogo „krhkije“ kada je reč o nekim manje institucionalizovanim poljima, kakvo je npr. „književno polje“. Intelektualno polje je, s druge strane, veoma specifičan oblik polja koji karakterišu specifični „zakoni“.

3. **Simboličke granice.** Intelektualno polje je, tako, prostor simboličkih borbi u kome se intelektualci definišu jedni u odnosu na druge. Čak i ukoliko određeni pojedinci nisu prepoznati od strane parnjaka kao intelektualci – a to je u burdijevskoj sociologiji jedan od najvažnijih kriterija u konstrukciji autonomnih društvenih polja (sociolog je onaj koga drugi sociolozi priznaju za sociologa!) – ipak postoji određeno simbolička „karta za ulazak“ u intelektualno polje. Naime, da bi neko mogao da se pojavi kao legitimni pretendent na objavljivanje kolumne, feljtona ili komentara u npr. *Le Monde*-u i *L'Humanité*-u o ratu na Kosovu, ili kao učesnik u polemici o toj aferi na stranicama dnevne štampe, „intelektualnih časopisa“ i u „prostoru javnosti“ generalno, postoje neki kriteriji koje mora da ispuni: da je, npr. specijalista za bivšu Jugoslaviju ili da je posednik određenog volumena simboličkog kapitala. Pojedincima koji se ne uklapaju u zadati simbolički okvir, nije zabranjeno da iznesu svoje mišljenje, ali im je za to obezbeđen manje legitiman prostor (poput „Pisma čitalaca“, „Prostora za čitaoce“ i sl.);
4. **Zajednička refleksija o Drugom.** Napokon, polazeći od Burdijeove teze da je društveni prostor više prostor objektivnih nego efektivnih odnosa između pojedinaca, ovde zastupam tezu da intelektualno polje predstavlja prostor koji se ne može svesti samo na interakcije među ljudima. Drugim rečima, čak iako se određeni pojedinci izražavaju o istoj problematici u različitim novinama (u *Le Figaro*-u i u *L'Humanité*-u npr.), čak iako se nikada nisu videli ili nikada nisu čuli jedan za drugoga – uprkos svemu, u njihovoj glavi oni postoje jedan za drugoga (kao virtuelne pozicije, kao ideološki neprijatelji...). U pitanju je, dakle, ideja da postoji jedna slika – ne nužno samo mentalna – koja je interiorizovana u apstraktnom prostoru, odnosno prostoru izvan realnih intersekcija. Na delu je, dakle, jedan vid umnih projekcija o nepoznatom Drugom kao legitimnom učesniku u igri – a da pritom ne moramo o njemu ništa znati.

Sve ove osobenosti intelektualno polje čine „relativno autonomnim“ i zasebnim entitetom unutar „društvenog univerzuma“. Polazna osnova svake analize intelektualnog, i ne samo intelektualnog polja, podrazumeva utvrđivanje distribucije „legitimnog/ih kapitala“ unutar polja, odnosno utvrđivanje njegove

strukture (na osnovu bilansa odnosa snaga među dejstvenicima, njihovih distinktivnih svojstava itd). Polazeći od Gramšijeve distinkcije između „političkog“ i „civilnog“ društva, tj. uzimajući u obzir važnost intelektualnog polja – kao jedne od frakcija „civilnog društva“ u Francuskoj⁴⁷ – prezentovani opšti teorijski okvir sam primenio, najpre, identifikovanjem jednog globalnog intelektualnog polja u Francuskoj. Rečeno „polje“ – kao što je uostalom slučaj i sa drugim društvenim poljima (up. HIGELE ET JACQUOT, 2017: 8) – ima svoju strukturu i primarno je obeleženo podelama i konkurentskim pozicijama. Drugim rečima, u pitanju je „polje“ borbi u kome se konfrontiraju različiti, tj. suprotstavljeni društveni angažmani. Intelektualci, koji prema P. Burdijeju pripadaju dominiranoj frakciji društveno dominantnih pojedinaca, ni sami ne čine homogenu celinu. Dok jedni, uglavnom bliski pozicijama moći, prihvataju da budu podržavaoci doktrinarnih i hegemonih istina, predstavljajući se kao branioci legitimnog simboličkog poretka, drugi, „jeretici“ – koji uglavnom zauzimaju pozicije na marginama polja – bliski su kritičkoj tradiciji i insistiraju na normativnom i političkom osporavanju „simboličke dominacije“ dominantnih. Dakle, kako bih preciznije utvrdio neke od njegovih osobenosti, u francusko intelektualno polje, sa već postojećim strukturama i opozicijama, uveo sam debatu o „jugoslovenskoj aferi“ (kao specifičnom konfliktu, obeleženom specifičnim svojstvima i kontroverzama, koji je ujedno i jedna od najvažnijih i najduže prisutnih afera u „prostoru javnosti“ Francuske u poslednjoj deceniji XX stoleća).

„Teorija polja“ P. Burdijea mi je, na tom tragu, omogućila da na osnovu akcija i reprezentacija – diskurzivne prakse, upotrebe, kao i „socijalne apropijacije“ diskursa – o „jugoslovenskoj aferi“ u izvedbi francuskih intelektualaca u „pozicionom ratu“ za uspostavljanje „simboličke dominacije“ i „kulture hegemonije“, unutar intelektualnog polja i šire, unutar „civilnog

⁴⁷ P. Burdije ne samo da ne pravi razliku između „političkog“ i „civilnog društva“, nego, kao uostalom i značajan deo francuskih sociologa, odbacuje čitav koncept „civilnog društva“, gledajući na njega kroz prizmu Hegelove filozofije. Međutim, i sâm A. Gramši indirektno odbacuje hegelijanski koncept „civilnog društva“, činjenicom da ga detaljno razvija, precizirajući klasne frakcije koje se u njemu bore za hegemoniju, i, napokon, formalizujući jednu od prvih tipologija intelektualaca u sociologiji: na tradicionalne i organske intelektualce. U suštini, P. Burdije samo nastavlja ovu tipologiju koristeći druge varijable kako bi razmatrao pozicije intelektualaca u intelektualnom polju. Drugim rečima, Burdijeovo intelektualno polje se, uglavnom, svodi na konflikt između različitih tipova intelektualaca.

društva“, otkrijem šta je u tom konstruisanom polemičkom prostoru koncentrisanom na „jugoslovensku aferu“ bila glavna „igra“ i koji je glavni „profit“ kojem su u njoj težili dejstvenici, što mi je pomoglo da definišem i njegove granice. Takođe, upravo zahvaljujući primeni uspostavljenih teorijskih kriterija uspeo sam da identifikujem dominantne pojedince, grupe i institucije u „igri“ (odnosno, u gramšijanskim terminima „hegemoni blok“)⁴⁸, kao i one koji su ih, u skladu sa sopstvenim interesima, izazivali, odnosno sabotirali njihovu poziciju, nudeći neka druga, sopstvena, pravila igre, pokušavajući da ih nametnu kao legitimna u istraživanom prostoru. Pored toga, teorijski i metodološki osnovi Burdijeove teorije otvorili su mi prostor da utvrdim koji su kapitali bili relevantni i operativni u konkretnom slučaju – od kojih većina, što je zanimljivo, ali imajući u vidu već naglašenu specifičnost intelektualnog polja ne i neobično, dolaze iz drugih polja –, kao i koji to nisu, iako sam inicijalno očekivao da budu. Napokon, tražeći odgovor na pitanje da li neki dejstvenici – kao posednici različitih oblika i volumena „specifičnih kapitala“ – postaju, s jedne strane, jednostrani zagovornici ove ili one „strane“ u sukobu, odnosno, s druge, nastoje da odabranu stranu brane na nijansirani i kritičkiji način, čine to kako bi upravo poboljšali svoje pozicije u intelektualnom polju i/ili izmenili način njegovog funkcionisanja. Drugim rečima, izabrani teorijski okvir je bio važan za ispitivanje uloge razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe u celoj dinamici (re)konfiguracije intelektualnog polja u Francuskoj 1990-ih godina.

Zbog svog relativno inkluzivnog karaktera, predstavljeni interpretativni okvir sam, zadržavajući inicijalnu nameru, dalje razvio pomoću nekih elemenata Milićeve „teorije društvenih funkcija ideja i znanja“. Osnovna pretpostavka na kojoj počiva ovaj analitički okvir je da su razumevanje i objašnjenje događaja ili procesa oko razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe, u velikoj meri određeni uticajem osnovnih strukturnih i društvenih uslova i činilaca, idejno-političkih opredeljenja, profesionalnih usmerenja, kao i osobenostima

⁴⁸ Ono što, po mom mišljenju, nedostaje Burdijeovoj „teoriji polja“ je upravo Gramšijeva ideja o „hegemonim“ i „antihegemonim blokovima“. Jer, „civilno društvo“ čine ne samo pojedinci koji pripadaju formiranim društvenim poljima, nego i pojedinci i grupe koji se nalaze izvan tih polja. Međutim, to je pitanje za posebnu raspravu. Ono što je ovde važno je da mi rečena ideja A. Gramšija – prilagođena specifičnostima mog istraživanja – pomaže da analizu proširim na utvrđivanje potencijalnih objektivnih i/ili efektivnih alijansi između politički različitih pojedinaca i grupa, s ciljem realizovanja „simboličke dominacije“, tj. „kulture hegemonije“.

društvenog položaja pripadnika različitih struja francuskih intelektualaca u borbi za realizovanje „kulturne hegemonije“, odnosno „simboličke dominacije“ u okviru intelektualnog polja, kao dela „civilnog društva“. Milićeva teorija, tj. akcentovanje „društveno-integrativne“ funkcije ideja i znanja u društvenoj praksi pokazala se kao posebno pogodna jer je jedno od polazišta u mom radu bilo to da su različite recepcije razaranja jugoslovenske države i ratova na tom području imala direktan ili indirektan društveno-integrativan karakter za funkcionisanje intelektualnog polja u Francuskoj. Prema Miliću, inače, suština „društveno-integrativne misli“ je da se „u njenom jezgru (se) nalaze ideje pomoću kojih se opravdava oblik društva za koje se zalaže neka društvena grupa, njen postojeći ili željeni društveni položaj, unutargrupni i međugrupni odnosi, kao i ideje o načinu međusobnog usklađivanja raznih društvenih delatnosti u sklopu postojećeg ili zamišljenog budućeg oblika društvene prakse“ (MILIĆ, 1986: 448).

U kontekstu ovog istraživanja, „društveno-integrativna misao“ obuhvata idejni sadržaj tumačenja „jugoslovenske krize“ koji francuskim intelektualcima omogućuje jaču integraciju, bilo na nivou globalnog društva, bilo na nivou posebnog intelektualnog polja. Ovi sadržaji u saznanjno-naučnom smislu mogu biti i nepristrasni i pristrasni, i istiniti i neistiniti, i činjenično utemeljeni i neutemeljeni itd. U tom kontekstu, smatrao sam da saznanjno-sociološko istraživanje različitih reprezentacija „jugoslovenske krize“ nije trebalo biti ograničeno isključivo na utvrđivanje društvenih funkcija ideja i znanja kojima su se služili intelektualci, ili pak njihove društvene uslovljenosti, već da mora da ide i u pravcu ispitivanja njihovih saznanjnih kvaliteta. Naime, tačno je da se ideje i znanja francuskih intelektualaca uključuju u javni život posredstvom svojih društvenih funkcija – pa se stoga o njihovom karakteru može najviše saznati izučavanjem upravo tih funkcija u društvu kao celini ili pak u ovim njegovim užim grupama – ali je isto tako važno naglasiti da su društvene funkcije objektivni odnosi koji su zasnovani na društvenoj uslovljenosti između pojedinih intelektualnih angažmana i potreba društva ili pojedinačnih grupa i organizacija koje ovi angažmani zadovoljavaju. U svakom slučaju, kvalitet angažmana nesumnjivo otkriva karakter pomenutih potreba, a svakako daje odgovor i na pitanje kako i koliko se one zadovoljavaju.

Drugim rečima, smatrao sam da ukoliko se, u datim konkretno proučavanim društvenim odnosima, „lažne vesti“, propagandne aktivnosti, zablude i sl.⁴⁹ predstavljaju i pojavljaju u ulozi znanja, to je neizbežno veoma značajan podatak i o tim odnosima, a ne samo o idejama. Na taj način, utvrđivanje društvenih funkcija konkretnih ideja i takmičenje raznovrsnih znanja, uverenja, mišljenja i ideja za ostvarivanje „simboličke dominacije“ unutar intelektualnog polja postaje sociološki vrednije ukoliko se ispituje i njihov saznajni kvalitet. Pritom, objektivnu saznajnu vrednost ideja u zauzimanju pozicija u odnosu na razaranja Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe utvrđivao sam na dva načina: 1. Najpre, poređenjem s odgovarajućim istovremeno izloženim najvišim saznajnim dostignućima na tom polju tokom „jugoslovenske krize“ (od 1991. do 1999). Ova pak dostignuća trebalo je podeliti na ona koja su u tom trenutku mogla biti poznata intelektualcima koji se bave ovom problematikom, i ona o kojima u to vreme oni nisu mogli biti obavešteni. Takođe, trebalo je imati u vidu i zapitanost autora o verovatnosti nekog podatka, tj. da li intelektualac obaveštenja iz nekog – a vrlo je važno i kog – izvora uzima na veru ili je sklon problematizovanju, odnosno metodičkoj sumnji; 2. Drugi, širi, vidokrug obuhvatao je ocenu saznajne vrednosti proučavanjem njihove uloge u kasnijem razvoju znanja u toj oblasti i poređenjem s vrhunskim rezultatima dobijenim u savremenim istraživanjima proučavane afere.

⁴⁹ Drugim rečima, reči jesu činjenica o ideologiji, ali ne i o realnim zbivanjima, pa je verovanje „na reč“ o zbivanjima, bez uvida u njih, može biti samo verovanje (dnevnoj) ideologiji (MILOSAVLJEVIĆ, 2003: 316).

INTELEKTUALCI, EMPIRIJSKI PRISTUP

Na ovom mestu, važno je napraviti i elementarno pojmovno razjašnjenje iz naslova. Naime, u radu sam se, da bih označio ključne dejstvenike u burdijeovskom smislu te reči, odnosno francuske angažovane pojedince i grupacije, ograničio na opštiji i stručno najprisutniji izraz: intelektualci. Inače, naučni vokabular u evropskim jezicima je po ovom pitanju prilično neusklađen. U sociološkoj literaturi često nailazimo na terminologiju poput: „intelektuci“, „intelektualna klasa“, „intelektualne elite“, „inteligencija“ itd. (up. BELLEZA, 2010). Ukoliko je vokabular neujednačen, tek je smisao koji se pridaje istim terminima raznovrstan. U francuskom jeziku, pojedini sociolozi, politikolozi, analitičari i, uopšte, komentatori društvenih zbivanja, u stručnim i publicističkim analizama, kako bi označili „misleće i imaginativne ljude“ (DURKHEIM, 1904: 705), često koriste izraze kao što su „intelektualna klasa“ (up. npr. TOUCHARD et BODIN, 1959; MORIN, 1990; BENOIST, 1996) ili „elite“/“intelektualne elite“ (up. npr. DURKHEIM, 1904; ROUZIC, 1922; PERVILLÉ, 1986). Imajući u vidu zamišljeni istraživački korpus, već na početku sam odustao od obe ove kovanice, jer termin „klasa“ podrazumeva nezavisnu poziciju u sistemu društvene proizvodnje, što sa datim pojedincima nije slučaj (KANAPA, 1957: 29), dok se „elita“ odnosi na „društveni vrh“. Drugim rečima, danas u sociologiji preovlađuje shvatanje da elitu čine oni koji u nekoj oblasti raspolažu s najviše moći. S obzirom da u istraživačkom uzorku imam generacijski, socijalno, profesionalno, kulturno, ideološki, i na raznim drugim nivoima raznolike intelektualne struje i pojedince, od kojih neki poseduju društvenu moć, dok su drugi ili izrazito antisistemske orijentisani ili obitavaju na marginama matice društvenog života, smatram da je termin „intelektualac“ najprimereniji zadatom istraživačkom cilju.

Naravno, kako sam već nagovestio, sadržaj pojma „intelektualac“ je višeznačan, fluidan i često uslovljen nacionalnim kontekstom iz koga dolazi

definicija, hegemonim „duhom epohe“ – odnosno *Zeitgeist*, u hegelijanskom značenju tog pojma – u kome je ona osmišljena, ali i teorijskom, metodološkom i vrednosno-ideološkom orijentacijom njenog tvorca. Pre nego što u kratkim crtama ponudim objašnjenje šta je sadržaj pojma „intelektualac“ koji koristim u radu, i kako sam do njega došao, osvrnuću se ukratko na njegov istorijski *background* i najkarakterističnija viđenja.⁵⁰ Pre toga, želim da naglasim da je jedna od mojih ključnih istraživačkih pretpostavki, do koje sam došao nakon preliminarnog iščitavanja relevantne literature, inspirisana tvrdnjom poljsko-britanskog sociologa Z. Baumana da je svaka definicija intelektualaca ustvari auto-definicija i da „ima malo smisla [...] postavljati pitanje 'ko je intelektualac' ukoliko očekujemo neka objektivana merila“ (BAUMAN, 1987: 2). Iako se kao pridev pojavljuje prvi put zahvaljujući sociologu K-A. de Sen-Simonu (Claude-Henri de Saint-Simon) i piscu-filozofu A-F. Amielu (Henri-Frédéric Amiel), imenica „intelektualac“ ulazi u redovnu upotrebu u Francuskoj tek krajem XIX i početkom XX stoleća. Ukoliko npr. pogledamo najeminentnije rečnike i enciklopedije u drugoj polovini XIX veka, od Litreovog (Émile Littré) „Rečnika francuskog jezika“ (*Le Dictionnaire de la langue française*), preko Larusovog (Pierre Larousse) „Velikog univerzalnog rečnika“ (*Le Grand Dictionnaire universel*), do „Velike enciklopedije“ (*La Grande Encyclopédie 1885-1902*) videćemo da ni u jednom od njih nije prisutna reč „intelektualac“.

A. Laland (André Lalande) u svom „Filozofskom rečniku“ (*Le Vocabulaire philosophique 1902-1923*) kaže da je imenica „intelektualizam“ 1890. godine predstavljala neologizam i „skoro uvek je imala pejorativno značenje, koje duguje negativnoj upotrebi reči intelektualac u političkim diskusijama“ (cit. pr. TOUCHARD et BODIN, 1959: 836). Dakle, nije neobično što je upravo politička definicija intelektualca, kao pripadnika neke „plemićke kaste“ i čoveka koji živi u laboratorijama i bibliotekama (PALÉOLOGUE, 1955: 90), prethodila profesionalnoj definiciji. Pojam „intelektualac“, dakle, pojavljuje se prvi put tek u vreme „Drajfusove afere“ (*L'affaire Dreyfus*) u Francuskoj i izvorno označava vrlo heterogenu grupu mislilaca – pisaca, umetnika i univerzitetskih radnika –

⁵⁰ U ovom delu rada se primarno oslanjam na doprinos koji je sociologiji intelektualaca dala jedna od najcenjenijih savremenih francuskih sociološkinja, Ž. Sapiro (vid. SAPIRO 1999, 2005, 2009).

uvaženih u svojim profesijama, koji su, nasuprot tradicionalnim elitama, naročito onim vezanim za ekonomsku moć (up. CHARLE, 1990), javno ustali protiv principa „državnog rezona“.⁵¹ Upravo je taj kolektivni i angažovano politički akt u prostoru javnosti, koji je podrazumevao багаž, tj. autoritet stečen zahvaljujući delanju u okviru određenog specijalističkog domena u profesiji,⁵² ono što će ove ljude odrediti i definisati kao intelektualce. Iako je nastala kao oruđe denuncijacije u okviru „antidrajfusovskog“ tabora, reč „intelektualac“ će na kraju biti prihvaćena i od strane onih kojima je bila nevoljno prišivana i, napokon, doživeti međunarodni legitimitet (COLLINI, 2002: 23). Ovako komplikovanoj istorijskoj konjunkturi pojam duguje i svoju originalnu višeznačnost: jer od početka označava ili celinu „intelektualnih proizvođača“, ili pak onaj njihov deo koji, kroz javne istupe, otvoreno interveniše u prostoru politike/javnosti.

Profesionalna definicija „intelektualca“ će biti kodifikovana tek u 1920-im godinama zahvaljujući „Konfederaciji intelektualnih radnika“ (*Confédération des travailleurs intellectuels*): „Intelektualni radnik je onaj koji sredstva za život zarađuje zahvaljujući poslu u kome njegov duhovni napor, u koji unosi inicijativu i ličnost, obično nadvladava njegov fizički napor“ (cit. pr. TOUCHARD et BODIN, 1959: 842). Rečena višeznačnost termina, dakle, proizlazi iz tenzije između dve forme intelektualnog angažmana: prve, profesionalne, koja je usmerena na ispunjavanje profesionalnih dužnosti, što neretko podrazumeva i odbranu usko-grupnih interesa, i druge, političke, koja podrazumeva intervenciju u „političkom polju“ i koncentrisana je na odbranu opšteg interesa, iza koje se neretko skriva zastupanje posebnih interesa.⁵³ Vera u „moć reči“, kao osnov pojačanog značaja intelektualnog angažmana, svoj dotada najjači izraz doživela je u vreme Francuske revolucije, kada su se njeni ključni protagonisti pozivali ne samo na intelektualni rad F-M. Voltera (François-Marie Arouet, dit Voltaire), nego i na Ž-Ž. Rusoa (Jean-Jacques Rousseau) i E-Ž. Sjejesa (Emmanuel-Joseph Sieyès). S

⁵¹ U najkraćem, „državni rezon“ je princip u ime koga jedna država može sebi da dopusti da vrši nasilje nad pravom i istinom u ime jedne „više stvari“, tj. državnog ili nacionalnog interesa.

⁵² E. Durkhajm (Emile Durkheim) će tako, *a propo* „Drajfusove afere“, svoj javni angažman i jasno zauzimanje pozicije pravdati ličnim kapacitetom za objektivnu analizu. Naime, svestan činjenice da nije ni specijalista za vojna pitanja, ni grafolog, klasik sociologije insistira na činjenici da ga je upravo naučni poziv naučio da bude „hladan i racionalan sa činjenicama“ (cit. pr. NEVEU, 2015: 46).

⁵³ Upravo koncept intelektualnog polja nam omogućava da analiziramo tenziju između ove dve definicije: korporativističke i političke (SAPIRO, 2009: 9).

druge strane i sami kontrarevolucionarni teoretičari su dodatno legitimizovali ovu tvrdnju insistirajući na odgovornosti filozofa prosvetiteljstva za potpaljivanje revolucionarnog žara. Autonomizacija nosećih intelektualnih vrednosti – kao što su razum, istina, pravda itd. – u odnosu na, pre svega, religiozne zahteve, kojima su pre toga bile podređene, utiče na uspostavljanje kritičkog poziva intelektualca, koji je inaugurisan još za vreme F-M. Voltera u drugoj polovini XVIII veka, a onda i kroz delanje najvećih intelektualnih figura Francuske: od E. Zole (Émile Zola) i njegovog „Optužujem“ (*J'accuse!*, 1898), do Ž-P. Sartra (Jean-Paul Sartre) i P. Burdijea.

Ipak, afirmacija autonomije kao konstitutivnog elementa za bivstvovanje jednog intelektualca ubrzo će biti dovedena u pitanje uzimajući u obzir njihovu indirektnu ili sasvim direktnu zavisnost od politike, kao i pokušaje stranaka da prisvoje simbolički kapital koji intelektulci poseduju. Nakon „savetnika princa“ i „funkcionera inteligencije“,⁵⁴ čija se uloga sastojala u obezbeđivanju nacionalne kohezije (DUVIGNAUD, 1976: 243), a kasnije i „kritičkog“ i „revolucionarnog“ intelektualca, ali i „eksperta“, naročito u vreme najveće zavodljivosti i snage komunističkih partija, na scenu tako stupa najpre figura „organskog intelektualca“ (Antonio Gramsci), koji je u službi radničke klase, a zatim i „partijskog intelektualca“: kategorija čije najeklatantnije primere možemo da nađemo u istoriji ne samo Istočne Evrope, nego možda još više u samom srcu Francuske (na primeru francuske Komunističke partije Francuske, PCF). Nakon *Drugog svetskog rata*, upravo je Ž-P. Sartr oličavao najpre „partijskog intelektualca“, a zatim, po raskidu sa PCF-om, tipično francusku figuru „univerzalnog“, odnosno, prema rečima P. Burdijea (1992: 293-297) „potpunog intelektualca“ (*intellectuel total*), koja je bila utemeljena na principima angažovane filozofije i „totalizujuće pretenzije“ da se „govori o svemu“, da se „ima odgovor na sve“, da se „bori na svim frontovima“ itd.⁵⁵

⁵⁴ *Fonctionnaire de l'intelligence*, pri čemu se francuska reč *intelligence* ovde odnosi na mentalne funkcije ljudi, jer se za obeležavanje inteligencije kao specifične socijalne grupe u francuskom jeziku koristi termin *intelligentsia*.

⁵⁵ „Sartr konstituiše, dakle, jedan oblik meta-polja, polja nad poljima. Pozorišno, književno i kritičko polje, a pomalo i polje društvenih nauka i filozofije, koji su bili odvojeni, ujedinjuju se, delom kroz njegovu ličnost a delom kroz („intelektualni časopis“, prim. IM) *Les Temps modernes*, kao instituciju koja je okupljala osobe iz različitih polja. [...] Sartr [...] (je) živeo zahvaljujući autorskim pravima, bio je pisac, osmislio je lik potpunog intelektualca, intervenišući na terenu

Ovakav angažman je svoj najdublji izraz dobio kroz konfrontiranje sa svim formama društvenih opresija (Ž-P. Sartr će, na primer, biti potpisnik, zajedno sa nadrealistima i piscima *Nouveau Roman*, 'Manifesta 121' koji se poziva na pravo na nepokoravanje u ratu u Alžiru, 1960). Drugim rečima, poziv intelektualca se nanovo vezuje za radikalnu misao i nepokolebljivo protivljenje „državnom rezonu“. Ipak, promene u društvenim naukama i novi izazovi društvenog razvoja koji su ustoličili zahtev za ekspertizom – koja najčešće pravda interese moćnih – i specifičnim znanjima, dovode do neumitnog povlačenja ove eruditske ili „profetske“ figure oličene u piscu, „uglednom-sudiji“ (*juriste-notable*), na račun novog „intelektualnog režima“, tj. ideal-tipske figure „naučnika-eksperta“ (koji je bliži mrežama moći, ali ne nužno na vrednosnom planu, nego zbog specijalizovanog znanja koje poseduje). M. Fuko (FOUCAULT, 2001: 109) je tako 1976. godine redefinisao sliku novog „kritičkog intelektualca“ konstruišući pojam „specifični intelektualac“, tj. intelektualac koji u prostoru javnosti interveniše na teme i bavi se isključivo pitanjima koji su deo njegovih posebnih kompetencija. Ova forma intelektualnog angažmana se javlja kao posledica tendencija proizašlih iz događanja „maja 1968“, krize na univerzitetu i umnožavanja novih medija. To je period koji karakteriše novi ciklus društvenih borbi i identifikovanje mladih generacija intelektualaca sa potčinjenim društvenim grupama, kao što su bile žene, ili pak ignorisanim, poput zatvorenika, psihičkih bolesnika itd, tako da taj novi tip intelektualca, „specifični intelektualac“, nije bio prepoznat u tada postojećim klasičnim defincijama.

Kada je reč o P. Burdijeu, on ide još dalje, oživljavajući termin A. Gramšija „kolektivni intelektualac“ (u izvornoj verziji vezan za komunističku partiju kao Modernog vladaoca), tako što ga stavlja u kontekst kolektivne i kumulativne logike koja karakteriše svet nauke. Time nas podseća na značaj kolektivnog intelektualnog angažmana, koji se – kao konstitutivni za sam pojam „intelektualac“ – javlja tokom „Drajfusove afere“, a podrazumeva posebno vrednovanje simboličkog kapitala grupe: kolektivni rad, zajednički tekstovi, itd. Peticija je, na primer, bila forma kolektivne intervencije intelektualaca u prostoru javnosti koja će se u Francuskoj, kao uostalom, iako u manjoj meri, i u Srbiji,

književnosti, pozorišta, ali takođe i politike, prodajući Libération na ulici – veoma važna uloga koju će 'novi filozofi' kopirati; ali, najlakše je imitirati“ (BOUDRIEU, 1999: 21).

perpetuirati sve do današnjih dana, pa čak i institucionalizovati (preko grupa kao što su bile „Liga za ljudska prava“, „Komitet budnosti antifašističkih intelektualaca“, „Grupa za informacije o zatvorima“, „Grupa za informacije i podršku imigrantima“, „Fondacija Kopernik“, „Fondacija Sen-Simon“, „Komitet Vukovar-Sarajevo“ itd). Upravo Burdijeov intelektualni angažman nakon 1995. godine, a naročito njegova otvorena borba protiv neoliberalizma i stavljanje na stranu socijalnih pokreta u vreme „Plana Žipe“, predstavlja važan indikator pogrešnosti predikcija o „kraju“, „tišini“, „krizi“ ili „povlačenju“ intelektualaca (up. ARON, 1955; BESNIER, 1985; SIRINELLI, 1990; JOHNSON, 1993; WINOCK, 1995; BODIN, 1997; NORA, 2000; VIDAL, 2008; SAND, 2016), uz nagoveštaj da će tradicija „kritičkog intelektualca“ u Francuskoj biti živa i u XXI veku. Pored kritičkog – „univerzalnog“ i „specifičnog“ – intelektualca, Ž. Sapiro (2009: 15-31) izdvaja još nekoliko ključnih intelektualnih figura moderne Francuske: „čuvara moralizatorskog poretka“, „grupnog protestnog intelektualca“, „intelektualca institucije ili političke organizacije“, „eksperta ili specijalistu koga konsultuju rukovodioci“, i, napokon, „kolektivnog intelektualca“.⁵⁶

Francuska, međutim, nije samo zemlja sa izrazito bogatim intelektualnim životom⁵⁷ i rodno mesto pojma „intelektualac“, nego i društveno okruženje u kome se ovaj pojam puni sadržajem, a njegovo značenje širi diljem sveta. Biti intelektualac u Francuskoj, a posredno i u drugim zemljama pod njenim intelektualnim uticajem, dugo je (naročito u epohi kada je levica u određenim društvenim sferama bila nadomak, ili je ostvarivala „kulturnu hegemoniju“, do 1980-ih godina), podrazumevalo govoriti javno⁵⁸ u ime univerzalnih vrednosti,

⁵⁶ Pritom, način intervencije intelektualaca karakterišu različite, manje ili više politizovane, forme i on se kreće u rasponu od *profetizma* do *ekspertize*.

⁵⁷ Brojni su autori i knjige koji dokazuju ovu tezu. Možda je najimpresivnija knjiga u tom ključu zbornik radova od 1572 str, izdat u dva toma, pod naslovom „Intelektualni život u Francuskoj“, čiji su priređivači istoričar K. Šarl (Christophe Charle) i sociolog L. Žanpjer (Laurent Jeanpierre) (up. CHARLE ET JEANPIERRE, 2016).

⁵⁸ Ovaj element „javne intervencije“ u *mass* medijima kao konstitutivni za poimanje određene osobe kao intelektualca, nije nužno tako viđen i u drugim nacionalnim kontekstima. Upravo iz toga razloga u Sjedinjenim Državama krajem 1980-ih, tačnije 1987. godine sa knjigom R. Džejkobija (Russel Jacoby): „Poslednji intelektualac“, u upotrebu ulazi kovanica „javni intelektualac“ (*public intellectual*), kao potkategorija opšte kategorije „intelektualac“. U nekim drugim pak zemljama, poput Britanije, pojam „intelektualac“ je do danas zadržao pejorativno značenje, tako da i „ljudi od kulture“, koji bi bez sumnje u drugim zemljama nosili titulu

istine i morala, koristeći se legitimitetom stečenim u usko profesionalnom domenu. Ovo vezivanje pojma intelektualac za „posvećenost univerzalnom“ i borbu protiv „pasa čuvara“ (*chiens de garde*),⁵⁹ dovelo je do toga da je konstrukcija „intelektualac levice“ postala pleonazam, a „intelektualac desnice“ oksimoron.⁶⁰ Dakle, ne samo intelektualna transformacija od „zakonodavca“ ka „tumaču“ (BAUMAN, 1987), ili „selebritiju“ (DEBRAY, 1985), nego upravo i ovako restriktivne, u osobenom francuskom kontekstu ustanovljene, definicije intelektualca, pomažu nam da razumemo zašto se u velikom broju teorijskih radova u poslednjih 30-ak godina brani teza o „kraju intelektualaca“. S druge strane, ekstenzivne definicije, koje kao intelektualce tretiraju sve obrazovane ljude, tj. posjednike visokoškolske diplome (uključujući npr. i kvalifikovane specijaliste zaposlene u različitim industrijskim branšama), kao što je slučaj sa ruskim konceptom „inteligencije“ (*интеллигенция*),⁶¹ u značajnoj meri obesmišljava sâm predmet sociologije intelektualaca.

Uprkos tome što u nauci o društvu i dalje nema konsenzusa oko definicije pojma „intelektualac“, a imajući u vidu da su se novi sadržaji i modeli intelektualne intervencije, bez sumnje, razvili krajem prošlog i početkom ovog stoleća (JEANPIERRE ET MOSBAH NATANSON, 2008: 173), postoji sasvim opravdan stav da „sociologija intelektualaca XXI veka ne može prihvatiti restriktivnu i opskurnu definiciju svog delokruga, ali, isto tako, ne može ni razvodniti svoj predmet istraživanja do neprepoznatljivosti“ (EYAL et

intelektualca, odbacuju da sebe tako nazovu. Taj fenomen S. Kolini naziva „tezom o odsutnosti“ (COLLINI, 2006).

⁵⁹ U pitanju je aluzija na intelektualni esej/pamflet iz 1932. godine, u kome P. Nizan (Paul Nizan) analizira svoje najuticajnije savremenike spočitavajući im najčešće „filozofski idealizam“. Drugim rečima, on ih optužuje da se bave apstraktnim pitanjima, poput potrage za „istinom o čoveku“ uopšteno, istovremeno izbegavajući da analiziraju ljudsku svakodnevicu i realne probleme s kojima se taj isti čovek suočava na dnevnom nivou: materijalne uslove života, bolesti, nezaposlenost, ratove itd. Prema autoru, njihov jedini cilj je da opravdavaju i perpetuiraju moralne i socio-ekonomske vrednosti vladajuće klase i postojeći odnos društvenih snaga.

⁶⁰ Neke od velikih figura francuske intelektualne, reakcionarne i liberalne, desnice, poput Ž. De Mestra (Joseph de Maistre), Š. Morasa (Charles Maurras), M. Baresa (Maurice Barrès), Š. Pegija (Charles Péguy), Selina (Louis Ferdinand Destouches, Céline), A. De Benoist (Alain de Benoist), A. Malroa (André Malraux), R. Arona (Raymond Aron) i dr, na ovaj način se potpuno neopravdano izostavljaju.

⁶¹ SSSR je npr. ostao dosledan ovoj definiciji intelektualaca. Tako se u Filozofskom rečniku (*Философский словарь*), objavljenom u Moskvi, intelektualci definišu na sledeći način: „Intelektualci, kao posrednički socijalni sloj, sačinjen je od ljudi koji obavljaju intelektualni rad. On uključuje inženjere, tehničare, advokate, umetnike, predavače, naučne radnike [...]“ (cit. pr. KANAPA, 1957: 29).

BUCHHOLZ, 2010: 119). Dilema oko toga da li su intelektualci osobe koje se – svesne šizofrene kontradikcije između svog sitnoburžoaskog porekla i angažmana u korist radničke klase – mešaju u ono što ih se ne tiče i imaju pretenziju da, u ime jedne globalne koncepcije čoveka i društva, osporavaju već usvojene istine (SARTRE, 1972); „muškarci i žene koji u političkom prostoru koriste oruđa koja su stekli drugde [...] pokušavajući da celom društvu predlože analizu, pravac i moral, jer ih njihov pređašnji rad za tako nešto kvalifikuje“ (WINOCK et JULIARD, 1996: 12); „ljudi od kulture, stvaraoci ili posrednici, koji delaju kao ljudi od politike, proizvođači ili korisnici ideologije“ (ORY et SIRINELLI, 1986: 10); organski i tradicionalni predstavnici ključnih društvenih klasa i njihovih interesa (GRAMSCI, 1971), ili, pak, „slobodnolebdeća“ (*Freischwebende Intelligenz*) „besklasna“ inteligencija čija je funkcija da bude nosilac „dinamičke sinteze“ i društvenog konsenzusa (MANNHEIM, 2006), tj. „klerici“ koji, potpuno neopterećeni ideologijom, u ime „apsolutnih moralnih vrednosti“ tragaju za „lepim“, „istinitim“, „pravednim“ (BENDA, 2003) – nije razrešena ni danas. Upravo to je razlog zašto pojedini autori govore o „nepreciznom pojmu intelektualac“ (NEVEU, 2015: 45-61).

Koncipirajući ovaj rad na Burdijeovoj generalnoj tezi da je pogrešno društveni svet istraživati polazeći od substancijalističkih kategorija i pojmova, tj. da je potrebno konceptualizovati ga kao društveni prostor koji je moguće razumeti samo u relacionom ključu (BOURDIEU, 1994), kao i na njegovom protivljenju „iluziji o 'slobodnolebdećem intelektualcu bez korena', koja u određenoj meri predstavlja profesionalnu ideologiju intelektualaca“ (BOURDIEU, 1984b: 70), odnosno prihvatajući Gramšijevu ideju da intelektualac nije niti pripadnik neke nezavisne društvene grupe niti se od ostalih građana izdvaja po karakteru svog intelektualnog rada i vrednostima,⁶² kao i Baumanovo stanovište da (auto)definicije ne mogu biti neutralne ili socijalno indiferentne, u radu sam izabrao induktivni „empirijski pristup“. Njime naglasak stavljam na analizu konkretnog – tj. rečenom aferom omeđenog i teorijski u prethodnom odeljku definisanog – polemičkog prostora unutar francuskog intelektualnog polja. Drugim rečima, umesto da kao *point de départ* prihvatim

⁶² Čime „intelektualca“ shvata u širem, neakademsom i neelitističkom smislu, iako mu daje glavnu ulogu u borbi za kulturnu hegemoniju u okviru „civilnog društva“ (up. GRAMSCI, 1971).

jednu od ponuđenih preskriptivnih – normativnih i substancijalističkih – definicija intelektualaca (koja bi iste tretirala kao korpus sa tačno određenim, objektivnim i univerzalnim socijalnim i vrednosnim svojstvima, npr. „slobodnolebdeći karakter“, posvećenost istini, pravdi, univerzalizmu itd),⁶³ te da onda na osnovu datih karakteristika utvrđujem svoju „ciljnu grupu“, moj izbor je bio da do istraživačkog uzorka dođem kroz mapiranje pojedinaca koji su bili deo polemičkog prostora izgrađenog oko „jugoslovenske afere“. Naime, smatram da bi mi ovde kritikovani pristup – koji je naročito prisutan u publicistici i u filozofskim esejima – neminovno nametao socijalne i vrednosne elemente jedne u suštini preskriptivne definicije intelektualca, kao neki oblik rigidnog vodiča u empirijskom istraživanju. Drugim rečima, on bi bio u mnogo većoj meri arbitraran u odnosu na ovaj izabrani, jer bi mi potencijalno neopravdano ograničavao izbor toga ko jeste/nije (pravi)intelektualac. Naslanjanje na takvu normativnu definiciju sam odbacio ne samo iz razloga što svojstva koja se pripisuju intelektualcima mogu sistematski varirati u odnosu na različite grupe kulturnih proizvođača (RAHKONEN et ROOS, 1993; CAMIC et GROSS, 2001), istorijske periode (RINGER, 1990), ili države (BOURDIEU, 1992), već i, još važnije, zbog toga što i ona sama predstavljaju ulog u borbama između „specijalizovanih proizvođača znanja“ i njihovih pokušaja da se (samo)nametnu kao intelektualne figure (BOURDIEU, 1990: 143).

U najkraćem, za uokviravanje korpusa ovog istraživanja vodio sam se konceptom uspostavljenim u sociološkim studijama koje, s jedne strane, odbacuju stanovište o potrebi „predefinisanja“ pojma intelektualac preko njegovih substancijalnih karakteristika, dok, s druge, insistiraju na pristupu koji se primarno naslanja na analizu intelektualnog polja i detaljnu rekonstrukciju „prostora javnosti“ u kome se ideje stvaraju, reprodukuju, ali i osporavaju i negiraju. Takav pristup mi je otvorio prostor za „depersonalizaciju“, tj. za „sociologizaciju“ predmeta istraživanja, čime je njegov fokus premešten sa akcenta na individue i njihove osobenosti, na: 1. analizu intelektualnog polja – u

⁶³ P. Burdije (1987) objašnjava da je razvio koncept polja upravo iz razloga što je želeo da razotkrije tu iluziju o intelektualcu kao bezinteresnom subjektu i slobodnolebdećem misliocu, odanom jedino idejama. S druge strane, on će takođe odlučno negirati, podjednako teško branjivu i simplifikatorsku tezu da su se intelektualci danas odrekli svog izvornog poziva i odanost ideji zamenili odanošću materijalnim interesima, štaviše njihovim ličnim materijalnim interesima.

kome se ideje proizvode i zauzimaju pozicije u odnosu na odabranu javnu aferu); 2. operativnih kapitala koji dejstvenici poseduju u „pozicionom ratu“ za „simboličku dominaciju“ unutar njega; 3. kao i njihovih „višestrukih pozicija i zahteva koji ih ucelinjuju“ (EYAL et BUCHHOLZ, 2010: 119). Uostalom, činjenica da sam kao teorijski okvir istraživanja prihvatio koncept polja, podrazumeva – prema rečima sâmog P. Burdijea (1999: 6) – da „nije moguće a priori odgovoriti na pitanje ko čini deo igre“, već da se do „istraživačkog objekta“ dolazi tek kroz proces empirijskog obeležavanja konkretnog polemičkog prostora. Pritom, dileme oko „definicije“⁶⁴ ili „granica“ intelektualca nisu samo teorijsko, nego su i praktično pitanje, uslovljeno objektivnim kriterijima prilikom metodoloških izbora (kao što je npr. pisanje kolumne u nekom dnevniku, potpis ispod određene peticije, saradnja sa „intelektualnim časopisom“, itd).

U najkraćem, raskidajući sa idejom da je za teorijski utemeljeno istraživanje nužna preskriptivna definicija intelektualca, odnosno, naslanjajući se na tezu da su definicije uvek pragmatične – tj. da služe istraživačima u sasvim određenim situacijama – i da njihov sadržaj zavisni od osobnosti njenih tvoraca, u radu sam pošao od pretpostavke da tek kroz analizu strategija „isključivanja“ i „uključivanja“ pojedinaca u okviru jednog polemičkog prostora – koje, naravno, nisu ograničene samo na njega – mogu kredibilno da odgovorim na pitanje koga tretiram kao intelektualca u ovom konkretnom slučaju, i to tako što pokazujem „[...] šta je, u datom momentu, potrebno uraditi da bi se pretendovalo na taj status“ (PINTO, 1986: 347). Ovaj pristup je tim opravdaniji imajući u vidu da govoreći o tome ko je pravi intelektualac, mi „[...] ustvari govorimo o tome ko je ustvari intelektualac. Nije ista stvar reći da je to K. Levi-Stros (Claude Lévi-Strauss) ili B-A. Levi. Birajući određeni egzemplarni, paradigmatski kriterij intelektualca, mi potvrđujemo, kroz njegovo univerzalizovanje, sopstvenu definciju intelektualca, koja je najprilagođenija našim specifičnim interesima“ (BOURDIEU, 2016: 50). Upravo borba za status legitimnog igrača u igri je jedna od najfundamentalnijih od svih simboličkih borbi u polju. U svakom polju, naime, ključno pitanje je znati ko ima pravo da bude u polju, da čini njegov deo (i

⁶⁴ „Definicija jedne populacije je ulog u borbi. Definisati, kao staro načelo koje vole profesori filozofije, znači omeđiti, definisati granice, a definisati granice znači konstituisati jednu grupu“ (BOURDIEU, 1999: 6).

obrnuto), ko kaže da taj neko čini deo polja, ko uopšte ima pravo da kaže ko je stvarno intelektualac a ko ne. Zbog toga mi se izabrani empirijski pristup čini sociološki najopravdanijim u kontekstu ovog istraživanja. Naravno, ovu usvojenu opštu postavku sam, kasnije, u analizi korpusa – ustanovljavajući dodatne metodološke kriterije u omeđivanju istraživanog polemičkog prostora – dodatno razradio.

POLAZNE PRETPOSTAVKE

Uzimajući u obzir definisanu problematiku, osnovni cilj, teorijske pretpostavke i rezultate već postojećih studija, u analizu akcija i reprezentacija „jugoslovenske afere“ sam ušao sa nekoliko podciljeva i hipoteza koje su dalje metodski usmeravale moje istraživanje:

1. Želeo sam da prepoznam elemente koji su ključno uticali na pojedine struje intelektualaca da u najvećem reprodukuju „bošnjačko“, „hrvatsko“, „albansko“ ili „srpsko“ gledanje na jugoslovensku stvarnost, i da li se može utvrditi neka pravilnost na osnovu njihovih objektivnih pozicija u francuskom društvenom prostoru i intelektualnom polju: u najkraćem, položaja koju zauzimaju u sistemu reprodukcije društvenog života u Francuskoj. Naime, jedna od pretpostavki koje su usmeravale moje istraživanje je bila da nije beznačajno kakvu poziciju intelektualci zauzimaju u društvenoj ili naučnoj organizaciji rada, koliko je društveno cenjen njihov univerzitet, da li su prepoznati kao „imena“ od ugleda u tzv. „rečnicima intelektualaca“ i „enciklopedijama poznatih“, da li objavljuju svoje tekstove u stručno priznatim časopisima i popularnoj periodici, odnosno da li im knjige štampaju ugledni ili manje ugledni izdavači itd.
2. Nastavljajući se prethodnu hipotezu, u kontekstu analize strukturiranja konstruisanog polemičkog prostora unutar francuskog intelektualnog polja, odnosno unutrašnjih odnosa snaga, legitimnih oruđa/kapitala i strategija koje dejstvenici koriste u „pozicionom ratu“, najopštija polazna pretpostavka koja je vodila moje istraživanje se svodi na sledeći iskaz: društveno dominantni intelektualci – tj. posednici najvišeg volumena

simboličkog kapitala u intelektualnom polju – istovremeno su dominirali i debatom u vezi s „jugoslovenskom aferom“.

3. Kako bih osvetlio ideološke borbe unutar intelektualnog polja, verovao sam da je važno, između ostalog, istražiti na koji način su intelektualci uspostavljali stereotipe o Jugoslaviji i nominalnom socijalizmu nakon pada Berlinskog zida, te koliko se to može vezati sa nekim starijim stereotipima u delovima francuske javnosti (npr. da li su u zauzimanju pozicija katoličkih konzervativaca u Francuskoj imali ulogu antikomunistički, pa i antisrpski stereotipi. Ili, na koji su način antikomunistički stereotipi bivših pripadnika „antitotalitarnog tabora“ uticali na njihovu percepciju „jugoslovenske krize“ i „sukobljenih strana“). U tom smislu, moja hipoteza je bila da je upravo ova hegemonija raznih ideološki konstruisanih stereotipa predstavljala aktivan činilac koji je sve do Dejtonskog i, kasnije, Kumanovskog sporazuma, pripremao teren za „normalizaciju rasula“ u tumačenju „jugoslovenske afere“.
4. Takođe, smatrao sam da treba uz pomoć analize dostupnih istoriografskih podataka i izvora videti da li je stav različitih pojedinaca i grupacija u Francuskoj prema Jugoslaviji bio uslovljen i stavom prema društvenoj strukturi i razvojnim dometima jugoslovenskog socijalizma. Nadovezujući se na prethodno, činilo mi se važnim utvrditi koliko je antikomunizam kao konstanta kod nekih francuskih intelektualaca određivao njihov odnos prema razaranju ove države. U tom smislu, polaznu pretpostavku sam formulisao u smeru toga da je onaj deo francuskih intelektualaca koji je imao vrednosno pozitivan stav prema jugoslovenskom socijalizmu i Jugoslaviji kao političkom okviru suživota jugoslovenskih naroda, manje podlegao stereotipizaciji balkanskog prostora, ali i da je nudio važnije saznanje i teorijsko-istraživačke doprinose analizi razaranja jugoslovenske države od interpretatora koji zauzimaju oprečne pozicije.
5. Osim toga, mislio sam da je potrebno uočiti da li su stereotipizacija i iskrivljavanje činjenica bili najprisutniji u periodu najžešćih sukoba, kada

se postavljalo pitanje vojnog uplitanja Francuske, i da li je banalizovana medijska slika o „jugoslovenskoj krizi“ imala prevladavajući uticaj na takvo stanje, u odnosu na višeslojne i istorične sudove. Odnosno, da treba odgovoriti i na pitanje da li je i u kojoj meri u ovim vanrednim okolnostima dolazilo do spajanja „akademskog“ i „novinarskog“. Moja je hipoteza bila da je propagandni i najmanje nijansiran ton upravo obeležio reakciju pripadnika francuske inteligencije u periodu kada je sama Francuska bila najupletenija u jugoslovensku problematiku.

6. Isto tako, činilo mi se da vredi proveriti kome se intelektualci prevashodno obraćaju, ali i koliko i na koji način ideološka i vrednosna pozicija određuje njihov odnos prema Jugoslaviji i njenom padu. Sledstveno mi se nametnuo zadatak i da istražim razliku između levičarskih i desničarskih pozicija, ali i da na francuskom slučaju proverim hipotezu – koja je potvrđena u anglosaksonskom i germanskom kontekstu (BAKIĆ, 2011: 554) – da je „rat za jugoslovensko nasleđe“ služio kao *lakmus papir* za uobličavanje levičarskih ideologija i da je, pre svega, imao ulogu važne značajke za distinkciju radikalne levice od socijaldemokrata u poslehladnoratovskom periodu. Na osnovu preliminarnih informacija o ovoj temi, pretpostavka od koje sam pošao u radu je da neslaganja o događanjima u Jugoslaviji na francuskoj levisi uglavnom nisu išla po liniji umerena leвица, radikalna leвица, „ekstremna leвица“,⁶⁵ nego da su istovremeno presećala i delila različite grupacije na levisi, tako da za „francuski slučaj“ ne važi gore pomenuta hipoteza.
7. Najzad, pošao sam od ideje da je sve rećene pojedinaćne elemente trebalo analizirati u kontekstu promene duha vremena u post-socijalistićkom periodu, raširene pomodnosti u nauci, mećusobne uslovljenosti nauke i politike, potrebe za drušćenim statusom i sličnih činilaca. Na tom tragu, polazna hipoteza je bila da će najveći i medijski najprisutniji deo

⁶⁵ Ključna razlika između radikalne i ekstremne levice je u tome što je radikalna leвица načelno protiv kapitalizma, ali se zalaže za njegovo prevazilaženje reformskim zahvatima, dok ekstremna leвица teži revolucionarnom menjanju ustavnog i drušćveno-ekonomskog poretka.

intelektualaca zbog konformizma, društvene promocije, ugleda, moći, pa i materijalnih nagrada, ideološki pravdati interese i praktično-političke poteze vladajućih političkih grupacija, odnosno zvanično predstavljenu spoljnu politiku Francuske i njene geostrateške ciljeve, dok će neki od njih u znatno većoj mjeri slediti spoljno-političke ciljeve Sjedinjenih Država kao „prve zemlje slobodnog sveta“ i pobednice protiv „totalitarizma“.

Naravno, upravo izloženi potciljevi i hipoteze primarno su mi služili kao oruđa za iscertavanje polaznih osnova i metodoloških izbora u istraživanju. U svakom slučaju, njihova uloga je od samog početka bila zamišljena kao pomoćno sredstvo u osnovi inventivnog i heurističkog empirijskog istraživanja, koje se ne bi ograničilo na rigidno proveravanje precizno razvijenih pretpostavki.

METODOLOŠKI IZBORI

Imperativ refleksivnog promišljanja korišćenih istraživačkih instrumenata i postupaka nameće se samim tim što se radi o analizi procesa „potvrđivanja“ – koji, kao i brojni društveni fenomeni, uključuje i element *verovanja* (BOURDIEU, 1981: 4-5) – u kontekstu specifičnog i meni kao istraživaču naročito bliskom istraživačkom problemu. Odatle, između ostalog, proizlazi potreba da relativno detaljno preispitam epistemološki status izabranih instrumenata i metodoloških postupaka, čija nepažljiva upotreba može proizvesti ne samo redukcionizam (neosećaj za detalje, razlike, nijanse itd.), nego i spontano korišćenje predloženih analiza kao teorijskih potvrda. Ideja vodilja – tj. polazna pretpostavka za izbor najadekvatnijeg metodološkog okvira u proučavanju „društvene komunikacije“ – kojoj sam se priklonio u pokušaju da dâm sociološke odgovore na ključna istraživačka pitanja, podrazumeva ukrštanje tzv. „kvalitativnih“ i „kvantitativnih“ pristupa.⁶⁶ Drugim rečima kazano, izbor statističke tehnike opremljene instrumentima koji su sposobni da nam omoguće „kvantitativno“ merenje učestalosti i povezanosti između osnovnih karakteristika individua – kao kolektivnih bića, strukturisanih društveno-ekonomskim i ideološki hegemonim kontekstom – i najvažnijih elemenata komunikacije, izvršio sam vodeći se potrebom za stvaranjem preduslova za „kvalitativnu fazu“ u

⁶⁶ Sociološka oruđa kojima se informacije prevode u numeričke podatke, tradicionalno se kvalifikuju kao „kvantitativna“. Generalno, podela na „kvantitativno“ i „kvalitativno“, kao dva tipa naučne opservacije, opstaje već više od jednog veka. Ipak, istraživači u društvenim naukama poslednjih decenija pokušavaju da relativizuju dati rascep, bilo u potpunosti, kroz njegovo negiranje, bilo putem „kombinovanja metoda“ (kroz npr. statističko modelovanje terenskih istraživanja, ili pak kroz priključenje „kvalitativnim metodama“ tehnika istraživanja i/ili posmatranja koje nastoje da „kvantitativne metode“, povezane sa statističkim tretmanom velikih uzoraka, snabdu hipotezama koje bi iste nastojale da dokažu). Bilo kako bilo, pojedini autori uverljivo pokazuju da danas „[...] nema smisla kvalifikovati određenu metodu kao kvantitativnu ili kvalitativnu“ (RENISIO ET SINTHON, 2014: 109), tako da je to razlog zašto su ovi pojmovi u mom radu pod navodnicima.

istraživanju, odnosno socio-istorijsku i „diskurs analizu“ (utemeljenu na već izloženim teorijskim osnovama).

Na tom tragu, u prvoj fazi, istraživanje sam metodološki primarno postavio na dva temelja:

1. konstruisanje *excel* tabele (sa individuama i varijablama); i
2. simultano kombinovanje nekoliko komplementarnih statističkih pristupa u njenoj analizi.

Imajući na umu naučne zahteve objektivnosti, sistematičnosti, pouzdanosti, preciznosti, kao i potrebu za poopštavanjem i proverom postavljenih hipoteza, u analizi zauzimanja pozicija francuskih intelektualaca (vezanih za razaranja Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe), služio sam se skupom instrumenata „osnovne“ statistike (*tri à plat*),⁶⁷ „bivarijantne“ statistike (*tri croisés*),⁶⁸ ali i „multivarijantne“ statistike, odnosno statističke metode poznate pod nazivom „analiza višestrukih podudaranja“ (*analyse des correspondances multiples*, u daljem radu ACM).⁶⁹ Ukrštanjem dve, ili nekoliko grupa od po dve

⁶⁷ Ovaj elementarni oblik statističke analize nam omogućava dobijanje tzv. statističkih tabela na samo jednom nivou. Drugim rečima, *tri à plat* za svako kvalitativno pitanje omogućava preciznu (efektivnu i procentualnu) diferencijaciju respondenata prema njihovim odgovorima, kao što nam i na svako numeričko pitanje daje strukturalan odgovor (središnja, minimalna, maksimalna itd. vrednost).

⁶⁸ Ovaj oblik statističke analize nam omogućava dobijanje statističkih tabela na dva nivoa. Jedina razlika u odnosu na „osnovnu“ statistiku sastoji se u ukrštanju dva kvalitativna pitanja, i davanje uvida u distribuciju odgovora po ta dva pitanja. *Tri croisé* može da podrazumeva veliki broj varijanti koje uključuju ukrštanje ne samo dva, nego i većeg broja kvalitativnih pitanja.

⁶⁹ ACM se primarno razvija u Francuskoj, počevši od 1960-ih godina, po uticajem „francuske škole analize podataka“, na čelu sa Ž. P. Benzekrijem (Jean-Paul Benzécri). Ovaj statističar je nastojao da iskoristi mogućnosti koje je pružao informatički progres kako bi, naročito u humanističkim naukama, reformisao statističku praksu. Sredinom 1970-ih P. Burdije i sociolozi koji su radili u njegovom timu, počeli su da praktikuju ACM u svojim istraživanjima. Počevši od 1976. godine ACM se redovno koristi u brojnim tekstovima autora koji pripadaju tzv. „burdijeovskoj školi“, a naročito u tekstovima objavljenim u možda najprestižnijem sociološkom časopisu u Francuskoj: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Naravno, ova statistička tehnika nije rezervisana samo za sociološka istraživanja, već se može naći i u časopisima koji se bave geografijom, demografijom, ruralnim studijama i, u manjoj meri, istorijom i političkim naukama. U svakom slučaju, u Francuskoj je ACM postala poznata istraživačka metoda jer su za nju znali, čak i ako je nisu praktikovali, većina istraživača u humanističkim naukama koji su koristili matematička oruđa u svojim istraživanjima. S druge strane, iako je situacija donekle promenjena sa masovnijim prevodenjem Burdijeovih dela na engleski jezik, ACM i danas ostaje slabo poznata metoda van Francuske i pojedinih evropskih zemalja (up. BONNET, 2014; DUVAL, 2013; LEBARON, 2014). U konstruisanju metodološkog okvira mog rada, služio sam se upravo saznanjima, na prvom mestu P. Burdijea (iako on nije napisao ni jedan sintetički tekst posvećen metodološkim tehnikama koje je koristio u istraživanju društvene stvarnosti), ali i francuskih sociologa mlađe generacije, koji se uglavnom vezuju za kazanu „burdijeovsku školu“, poput Ž. Sapiro, L. Žanpjera, F. Lebarona (Frédéric Lebaron) i Ž. Duvala (Julien Duval) (up. BOURDIEU, 1971; BOURDIEU, 1978; SAPIRO, 1999; JEANPIERRE, 2008; LEBARON, 2000; DUVAL 2006).

varijable iz tabele, bivarijantna analiza nam omogućava da utvrdimo važne odnose između njihovih modaliteta, ali, s druge strane, nije dovoljna ukoliko želimo da razvijemo celovito objašnjenje zauzimanja pozicija intelektualaca po određenom pitanju. ACM, s druge strane, otvara prostor za istovremeno ukršanje svih varijabli iz tabele i utvrđivanje struktuiranih odnosa između njih. P. Burdije je upravo u ACM-u – nakon nekoliko relativno neuspešnih ranijih pokušaja da uvede statistiku u sociologiju – napokon našao statističko oruđe koje mu je pomoglo u objašnjenju „teorije polja“ u društvenim naukama (LEVY MARTIN, 2003): „Oni koji poznaju principe analize višestrukih podudaranja, shvatiće srodstvo između ove matematičke analize i misli u ključu polja“ (BOURDIEU, 2001: 70). U suštini, „teorija polja“, koja je u odnosima međuzavisnosti sa ACM-om, dalje se razvija upravo zahvaljujući ovoj geometrijskoj analizi podataka, čime se dodatno ojačava Burdijeova „implicitna filozofija“ (LEBARON ET LE ROUX, 2013:107). Kako sugerše Ž. Duval (2013: 111-112), ACM objektivizuje strukture odnosa i, samim tim, mnogo je „bliža“ relacionoj (ili strukturalnoj) društvenoj nauci, nego uvezenim tehnikama iz eksperimentalnih nauka (čiji je cilj merenje „čistih efekata“ kroz precizno neutralizovanje „strukturnih efekata“).⁷⁰ Naravno, čak i najgorljiviji zagovarači korišćenja ACM-a na istu ne gledaju kao na „magični“ instrument koji u svim prilikama može dati najbolje rezultate, ili kao na nekakav krajnji argument u istraživačkom polju sociologije, već je vide kao oruđe koje, ukoliko se koristi sa svešću o njegovim potencijalima i limitima, može dati veliki doprinos saznanju i razumevanju „društvenog sveta“.

Za razliku, dakle, od „osnovne“ i „bivarijantnih“ statistika, u kojima su ključni podaci o individuama (koji omogućavaju elementarnu analizu), kod sofisticiranijih metoda multivarijantnih faktorskih analiza, kakva je ACM, modelizacija se centrirana na strukturalne odnose između varijabli i modaliteta (sačinjenih od svojstava i stanovišta individua), dok su pojedinci ovde samo „nosilaci“ (*porteurs*) varijabli. Zahvaljujući usavršenim oblicima kompjuterskih

⁷⁰ „Koristim puno analizu podudaranja jer mislim da je reč o jednoj relacionoj proceduri čija filozofija u punoj meri izražava ono što, po mom mišljenju, čini društvenu stvarnost. [...] U pitanju je procedura koja 'razmišlja' relaciono, a to je upravo ono što ja pokušavam da uradim sa konceptom polja“ (predgovor za nemačko izdanje knjige „Sociološki zanat“, cit. pr. LEBARON, 2013: 43).

programa za analize podataka,⁷¹ ACM se primenjuje na *excel* tabelu, obično velikih dimenzija, koja nas u „kvantitativnoj“ formi obaveštava o celini „kvalitativnih“ karakteristika populacije proučavanih „statističkih individua“.⁷² Drugim rečima, ACM sintetizuje tabelu predstavljajući, u redovima: individue; i u kolonama: kategorisane varijable, tj. informacije o individuama koje uključuju jedan određen broj vrednosti, tj. modaliteta. Iz tabele, ACM zatim izdvaja informacije koje se smatraju najvažnijima, odnosno „strukurišućim“, u odnosu između individua i pripadajućih im varijabli. Sinteze koje ACM zatim operacionalizuje, materijalizuju se putem grafika, koji čine tačke/oblaci pozicionirane/i na „faktorskom planu“ koji je strukturisan putem dve ose: horizontalne i vertikalne. Ose, kao rezultanta realizacije ACM-a, sukcesivno se određuju uz pomoć „postupka ortogonalizacije“ (*le procédé d'orthogonalisation*): prva osa je ona koja najbolje rezimira celinu informacija, tj. korelacije između statističkih individua, varijabli i modaliteta, dok je druga ta koja – nezavisno od celine informacija rezimiranih od strane prve ose – najbolje rezimira informacije koje nisu bile u prvom planu kada je reč o prvoj osi (što je slučaj i sa narednim osama u nizu).

Generalno, istraživači u analizi koriste samo prve dve ose, osim ukoliko se ne utvrdi da su i podaci iz treće i/ili četvrte „objašnjivi“ (*interprétable*), odnosno korisni za interpretaciju naznačenih veza na koje prve dve ose nisu stavile naglasak. Pritom, svakoj osi odgovara određena veličina, koja se izražava u procentima i označava kvantitet informacija koje ista rezimira. Tip informacija koji se rezimira određenom osom možemo odrediti kroz testiranje doprinosa (*contributions*) datoj osi različitih modaliteta iz svake varijable. U tom smislu, doprinos jednog modaliteta konkretnoj osi izražava uticaj koji taj modalitet ima na definiciju sâme ose. Ukoliko je doprinos slab (blizu nule), modalitet ne vrši nikakav uticaj; ukoliko je pak jak (kada premašuje središnju vrednost ukupnog doprinosa celini modaliteta), modalitet vrši bilo pozitivan, bilo negativan uticaj na osu, što samo po sebi ima određeno analitičko značenje. ACM pridaje takođe

⁷¹ Ja sam u ovom istraživanju koristio program pod nazivom *Data Mining Coheris Analyticis SPAD*, čiju je licencu, za potrebe svog istraživačkog tima, kupio institut *Le Laboratoire des Théories du Politique (LabToP-Cresppa)*, za koji sam vezan u Parizu.

⁷² Statističke individue su najčešće „biološki“ pojedinci, ali, u određenim slučajevima, mogu biti i političke partije, institucije, države itd.

svakom modalitetu ili svakoj individui – koji su, generalno, radi preglednosti, predstavljeni na različitim graficima – jednu „koordinatu“ na svakoj osi. U suštini, da bismo znali da li određeni modalitet doprinosi pozitivno ili negativno nekoj konkretnoj osi, moramo da analiziramo značenje njegovih koordinata (up. RENISIO ET SINTHON: 2014: 110).⁷³ Krajnji rezultat ACM-a je/su dvodimenzionalni grafik/ci na kojem/ima su statističke individue (koje su po karakteristikama relaciono bliske jedne drugima), i modaliteti raznih varijabli koje date individue dele, predstavljene tačkama/oblacima koji se grupišu na što užem prostoru. Njihova različitost, s druge strane, produkuje veću distancu između ovih tačaka/oblaka na osama, što je, takođe, važan indikator u interpretaciji rezultata grafika.

Bazirajući se, dakle, na „varijansi“ a ne na „proseku“, ACM koristi najizraženije opozicije u istraživačkom korpusu kako bi grafički, putem tačaka/oblaka, predstavila strukturišuće odnose između modaliteta s jedne strane, i individua, s druge. Upravo rečeni odnosi – koje možemo videti na grafiku – predstavljaju ključne faktore borbe za dominaciju između individua u istraživanom polju, a njihova vizuelizacija nam pomaže da ih sociološki lakše razmemo i objasnimo. Korišćenje ACM-a radi konstrukcije istraživačkog polja bilo je uslovljeno raspolaganjem primarnim izvorima (koji objedinjuju celinu relevantnih informacija), ali i sociološkom intuicijom o principima koji strukturišu proučavani društveni prostor (koja, naravno, nije prirodna datost, nego se razvija kroz detaljno upoznavanje s primarnim materijalom i sekundarnim izvorima). Upravo ovaj zahtev za primarnim izvorima objašnjava zašto je širenje ACM-a u „teoriji polja“ praćeno širenjem, u sociologiji, prosopografskih metoda koje su u humanističke nauke, inače, uvedene od strane istoričara, a nezamenjive su u slučajevima kada nije moguće izvesti direktno intervjuisanje jedinica analize. Na taj način, iste predstavljaju odličnu zamenu, u smislu da omogućavaju objedinjavanje – ne putem intervjua i anketnih

⁷³ Naravno, rečene metodološke tehnike i objašnjenja u ovoj fazi mogu delovati prilično apstraktno i 'neuhvatljivo' čitaocima/istraživačima koji se prvi put susreću sa upotrebom matematičkih oruđa u društvenim istraživanjima (što je do skora bio slučaj i sa autorom ovih redova), međutim, u narednim odeljcima stvar će biti mnogo jasnija kada ovaj okvir budem primenio na konkretan empirijski korpus.

istraživanja, nego sa simultanim korišćenjem različitih izvora – informacija koje nisu centralizovane ni u jednom postojećem izvoru (DUVAL, 2013).

U kontekstu ovog rada, imajući u vidu postavljene analitičke ciljeve i naznačenu važnost empirijskog određenja populacije, tj. omeđivanja konkretnog polemičkog prostora, morao sam da ustanovim jasne okvirne kriterije za izbor uzorka koji bi činio istraživački korpus rada. Naravno, bilo bi iluzorno očekivati da korpus ustanovljen uzorkovanjem može biti dovoljan za potpuni uvid u globalne reprezentacije jedne afere. Međutim, njegovi nedostaci i ograničenja se u velikoj meri mogu ukloniti ukoliko se ispoštuju uspostavljena metodološka pravila, a najpre zahtev za određenim, uslovno rečenim, „jedinštvom“, ali i „različitošću“. U tom ključu, korpus ovog rada predstavlja „jedinštvom“ na nekoliko nivoa:

1. Kada je reč o opštim kriterijima: čine ga pojedinci koji su se u vreme „jugoslovenske afere“, od početka 1991. do kraja 1999. godine, o ovim događajima oglašavali i učestvovali u debatama u dnevnicima i „intelektualnim časopisima“. Dakle, ovde imamo „sklad“ na tri nivoa: a) svi reaguju na jedan društveni problem/afere; b) u jasno utvrđenom vremenskom periodu; c) i u precizno skiciranom tipu medija. Kako sam na osnovu preliminarnog istraživanja utvrdio da broj autora tekstova u francuskoj štampi o razaranju Jugoslavije i ratovima na njeno nasleđe daleko prevazilazi broj 500 a tekstova 10 000 (pri čemu, za veliki deo pojedina nizam mogao da dođem do elementarnih informacija nužnih za konstrukciju aktivnih varijabli, čime je moje istraživanje postalo neizvodljivo), morao sam da pređem na naredni korak, odnosno na novo filtriranje kriterija koji bi mi omogućili praktičnu realizaciju istraživanja. Na tom tragu, nakon dodatnog „terenskog“ istraživanja, odlučio sam da, u određivanju finalnog korpusa, uspostavim još nekoliko operacionalnih podkriterija;
2. Kada je reč o posebnim kriterijima, radi se o sledećem: korpus čine pojedinci koji su napisali najmanje 2 teksta – što je jedan od indikatora da su zaista učestvovali u debati – u rečenom periodu i na rečenu temu, o kojoj su jasno zauzeli poziciju, i pritom su tekstove objavljivali u tačno utvrđenim dnevnim novinama (tj. u uvodnicima, komentarima urednika, feljtonima, kolumnama i u tzv. *les tribunes libres*, tj. rubrikama u kojima se oglašavaju ne samo

novinari datog lista i plaćeni spoljni saradnici, nego i drugi novinari, stručnjaci, esejisti i iznose svoje mišljenje, poglede i komentare u odnosu na određenu društvenu problematiku), kao i u „intelektualnim časopisima“⁷⁴

U korpusu je takođe ispoštovan i zahtev za „različitošću“, u smislu da nam nudi značajne razlike među destvenicima koji ga čine:

1. Sastavljen je od pojedinaca koji imaju različita svojstva i zauzimaju različite pozicije unutar „društvenog prostora“, intelektualnog polja i „idejno-političkog univerzuma“;
2. Ove individue, pritom, zauzimaju i različite pozicije u odnosu na proučavanu aferu.

Elem, kada je reč o izvornoj istraživačkoj građi, moj metodološki izbor se sveo isključivo na najčitanije i najuticajnije – od 18 koliko ih je postojalo tokom 1990-ih godina – dnevne novine koje izlaze na celoj teritoriji Francuske i bave se svim relevantnim temama u društvu (*journal généraliste*) (*Le Monde*, *Libération*, *Le Figaro*, *La Croix* i *L'Humanité*),⁷⁶ kao i najangažovanije i najuticajnije „intelektualne časopise“ (*Esprit*, *Le Débat*, *Commentaires*, *Les Temps modernes*, *La Règle du jeu*, *Le Messenger européen* i *Le Monde diplomatique*).⁷⁷ Pored toga, kako bih utvrdio poziciju intelektualaca u

⁷⁴ U Francuskoj se pod „intelektualnim“ časopisima najčešće podrazumeva jedan osoben oblik periodike koji se, prema usvojenim kriterijima, razlikuje od dnevne, nedeljne i mesečne štampe, odnosno njuz magazina, s jedne strane, po načinu izrade (objavljuje se u formi koja više sličí „knjizi“ nego klasičnoj štampi), a s druge, po karakteristikama tekstova, koji, najčešće, predstavljaju prelaznu formu između karakterističnih novinskih tekstova i analiza, i tekstova pisanih po akademskim standardima.

⁷⁵ Iz finalnog uzorka sam isključio (u preliminarnom inače prisutne), najuticajnije nedeljnike i mesečnike (osim *Le Monde diplomatique*), iz razloga što sam utvrdio da se najveći broj autora, koji je u njima pisao o Jugoslaviji, o istoj temi već oglašavao u dnevnicima ili u „intelektualnim“ časopisima, tako da bi njihovo tretiranje predstavljalo nepotrebno gomilanje posla.

⁷⁶ Ukoliko izuzmemo sportski žurnal *L'Équipe*, dnevnik *Les Échos*, koji se primarno bavi ekonomskim, finansijskim i berzanskim pitanjima, kao i regionalne novine *Le Parisien*, upravo su *Le Monde*, *Le Figaro*, *La Croix*, *Libération* i *L'Humanité*, i to najčešće po ovom redu, prema svim izveštajima relevantnih agencija najprodavanije dnevne novine u Francuskoj, u poslednjih nekoliko decenija.

⁷⁷ Kriterij izbora časopisa je njihova pozicija u okviru polja intelektualnih časopisa u Francuskoj, kao i angažovanost u vreme „jugoslovenske afere“. U svojoj doktorskoj disertaciji „Intelektualni časopis. Društvena konstrukcija jednog intermedijarnog prostora“ na *Univerzitetu Paris X*, K. H. Li (Kil-Ho Lee) je na osnovu opsežnog istraživanja polja svih relevantnih intelektualnih časopisa utvrdio da poziciju dominantnih časopisa u Francuskoj zauzimaju *Esprit*, *Le Débat* i *Commentaires*, intermedijarnu poziciju (između dominantnih i marginalnih) ima *Les Temps modernes*, a svi ostali su u manjoj ili većoj meri marginalni. Među potonjim, u istraživački korpus sam uključio *La Règle du jeu*, zbog velike uloge koju je imao kada je reč o proučavanoj aferi. Takođe, iz istog razloga važnosti koju je imao u debati tokom ratova u Jugoslaviji, u uzorak

intelektualnom polju, koja je jednim delom vezana i za njihov „naučni kapital“, analizirao sam njihove tekstove o „jugoslovenskoj aferi“ u „uskostručnim“ – tj. specijalizovanim, naučnim i akademskim – časopisima, poput: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, *Politique étrangère*, *Annuaire français de droit i Hérodote*. Nakon ovako uspostavljenih kriterija, došao sam do uzorka od tačno 243 osoba – i 1488 tekstova – koje su činile korpus mog istraživačkog rada i konstituisale osoben polemički prostor. Naredni, prosopografski, korak je podrazumevao prikupljanje konstitutivnih informacija o pojedincima i konstruisanje referentnih varijabli i modaliteta – kao neophodnog uslova za utvrđivanje strukturalnih odnosa između objektivnih svojstava i pozicija intelektualaca u „društvenom prostoru“ i intelektualnom polju, sa jedne strane, i njihovih pozicija u „idejno-političkom univerzumu“ generalno, odnosno pozicija koje su zauzimali u odnosu na razaranje Jugoslavije i ratove za jugoslovensko nasleđe (detaljniji prikaz i objašnjenje istih, videti u poglavlju III).

Okvir br. 1: Istraživački korpus

Le Monde je „referentan i politički nezavisan“ dnevnik, osnovan 1944. godine, najčešće blizak idejama „levog centra“, iako u uređivačkom timu uvek figuriraju i referentna imena desnog centra (PIET ET ALL, 2010).

Libération je angažovana dnevna novina, koju su 1973. godine osnovali Ž. P. Sartr i S. Žuli (Serge July), poslednjih decenija je prekinula svaku vezu sa svojim maoističkim korenima, tj. postala je bliska Socijalističkoj partiji, socijaldemokartiji i levom centru (PERLAVA ET MACE, 2002).

Najpre nedeljnik, **Le Figaro** je kao dnevnik osnovan 1866. godine, a poslednjih decenija je blizak najvećoj konzervativnoj partiji. Uređivačka politika ovog lista je uglavnom na liniji liberalnog konzervatizma, s tim što među novinarima i intelektualcima saradnicima forsira i radikalnije desne elemente. Ovaj dnevnik je poznat i po bliskim vezama sa konzervativnom inteligencijom i Francuskom akademijom, kao najistaknutijom konzervativnom institucijom (JULLIARD ET WINOCK, 2002).

La Croix su katoličke progresističke novine, osnovane 1883. godine, kako bi „sačuvale identitet katolika u Republici koju ne vole“. Novine su se u međuvremenu otvorile Republici i demokratiji u kontekstu „sekularnog konsenzusa“ (JULLIARD ET

sam uključio i *Le Monde diplomatique*, koji po formi ne pripada „intelektualnim časopisima“, nego periodici, ali im je po sadržaju mnogo bliži nego što je to slučaj sa *news* magazinima.

WINOCK, 2002: 379). La Croix je u idejnom smislu, otvoren za autore hrišćanskog levog i desnog centra.

L'Humanité je dnevna novina koju je 1904. godine pokrenuo Ž. Žores (Jean Jaurès). Od 1920. do 1994. godine ovaj dnevnik je bio centralni organ „Komunističke partije Francuske“ (PCF). Iako je 1994. došlo do formalnog raskida, novina je sve do danas ostala bliska Partiji, s tim što je postala otvorenija i za druge radikalnije struje na levisi (JULLIARD ET WINOCK, 2002).

Esprit je osnovan 1932. godine sa ciljem da etablira „treći put“, između liberalnog kapitalizma i marksizma, značajno obeležen idejama hrišćanske demokratije. Nakon 1968. i 1974. godine, odnosno Solženjicinove (Александр Исаевич Солженицын) knjige Arhipelag gulag, koja je u Francuskoj imala ključnu ulogu za percepciju SSSR-a, predstavlja udarnu pesnicu tzv. „antitotalitarne struje“ na levisi, koja će se sve više uobličavati kao „Druga levica“. Od 1989. do 2012. godine na čelu časopisa je O. Mongan (Olivier Mongin) (JULLIARD ET WINOCK, 2002).

Osnovan 1980. godine od strane istoričara P. Nore (Pierre Nora) i M. Gošea (Marcel Gauchet), časopis **Le Débat** od početka svoju misiju vidi u borbi na dva fronta: protiv medijske redukcije, s jedne strane, i, s druge, protiv specijalizacije, karakteristične za univerzitetski pristup (JULLIARD ET WINOCK, 2002). Časopis je, za razliku od revije Esprit, koja je imala snažnu aktivističku notu, više otvoren za različita mišljenja – te predstavlja ono što su P. Burdije i L. Boltanski nazivali tzv. „neutralnim mestima“ (*lieux neutre*), na kojima se pod plaštom objektivnosti i otvorenosti „produkuje dominantna ideologija“, up. BOURDIEU et BOLTANSKI, 1976 – iako su njihovi urednici bili na manje-više sličnim ideološkim pozicijama.

Commentaires je časopis koji je 1978. godine pokrenuo R. Aron (Raymond Aron). U strahu od sve izvesnijeg dolaska socijalističke i komunističke levice na vlast, on je želeo da na intelektualnom planu ponudi principe jedne moderne liberalne desnice kojima se treba rukovoditi „liberalno društvo“. Od 1978. na čelu časopisa je ekonomista Ž. K. Kazanova (Jean-Claude Casanova) (JULLIARD ET WINOCK, 2002), ujedno saradnik dnevnika Le Monde i Le Figaro.

Odmah nakon rata, 1945. godine, Ž. P. Sartr i S. de Bovoar (Simone de Beauvoir) pokrenuli su **Les Temps modernes**, politički, književni i filozofski časopis, koji je, naročito u vreme Sartra, bio najuticajniji francuski intelektualni časopis. Iako je okupljao intelektualce različitih političkih uverenja, od revolucionarne levice do desnih demokrata, časopis je u najvećem davao prostora levim ne-komunističim i antitotalitarnim idejama (JULLIARD ET WINOCK, 2002). Od smrti S. de Bovoar 1986, do 2018. godine na čelku redakcije je bio K. Lanzman (Claude Lanzmann).

La Règle du jeu je književna revija, u kojoj se objavljuju i filozofski, politički i umetnički eseji, bliska levom centru, koju je 1990. godine pokrenuo B. A. Levi (LEE, 2009).

Inicijalno pokrenut kao dodatak Le Monde 1954. godine, **Le Monde diplomatique** je već nekoliko decenija nezavisni mesečnik, sa uređivačkom linijom koja se najčešće kvalifikuje kao „levica na levici“ (gauche de la gauche). Autori tekstova u časopisu su ne samo njihovi novinari, od kojih su neki ujedno i profesori na univerzitetima, nego i najpoznatiji francuski i svetski levičarski intelektualci, kao i istraživači i specijalisti na određene teme (JULLIARD ET WINOCK, 2002).

Osnovana 1970. godine od strane „Nacionalnog centra za naučno istraživanje“ (CNRS), **Revue d'études comparatives Est-Ouest** objavljuje radove iz oblasti evropske i evroazijske geografije (vid. CAIRN.INFO).

Politique étrangère je najstariji francuski časopis koji se bavi međunarodnim odnosima. Osnovan od strane „Centra za studije spoljne politike“ 1936, primarni domen interesovanja autora koji u časopisu objavljuju su međunarodni odnosi iz francuske perspektive, tj. iz perspektive francuskih specijalista za određene odnose i regione (vid. CAIRN.INFO).

Na inicijativu S. Basti (Suzanne Bastid) 1955. godine je pokrenut časopis **Annuaire français de droit**, koji je od samih početaka izlazio u izdanju CNRS-a. U pitanju je jedan od najrenomiranijih časopisa iz oblasti prava u Francuskoj (vid. CAIRN.INFO).

Hérodote je specijalizovana revija u oblastima geografije i geopolitike koju je 1976. godine pokrenuo geograf I. Lakost (Yves Lacoste) u izdanju izdavačke kuće François Maspero (vid. CAIRN.INFO).

Bez obzira na korišćena sredstva, prikupljanje izvora i podataka je krucijalna etapa ACM-a u procesu konstruisanja istraživačkog prostora. Ona predstavlja dugotrajan i težak, ali istovremeno kreativan i produktivan posao. Preporuke P. Burdijea da se u tom procesu treba naslanjati na jedan veoma jednostavan i pogodan instrument, kakva je *Excel* tabela (koju čine adekvatne crte o celini istraživanih pojedinaca),⁷⁸ pomogle su mi da jasno odredim fokus i sebi značajno olakšam posao. Kako bilo da bilo, finalna verzija tabele sadrži 243 individua i 33 varijabli, što znači da sam u ovom pripremnom procesu morao da prikupim

⁷⁸ On na sledeći način opisuje svoje istraživačko iskustvo (s tim što su mu korpus činile institucije, a ne pojedinci, kao u mom slučaju): „[...] ja bih upisao svaku od institucija u red, a onda bih otvorio novu kolonu (u vidu varijable, prim. IM) svaki put kada bih otkrio jedno karakterišuće svojstvo za tu instituciju [...] Potom, izbacio bih stvari koje se ponavljaju i objedinio kolone sa crtama koje su strukturno ili funkcionalno iste, kako bih zadržao sve one crte koje su – i jedino njih – sposobne da manje ili više snažno diferenciraju različite institucije“ (BOUDRIEU, 1992: 201-202).

informacije za svako od 8019 polja u *Excel* tabeli (koja su činila osnovu za ACM analizu). Naravno, ACM ne poseduje oruđe koja bi joj omogućilo da u analizi ide izvan okvira informacija koje su joj dostupne u tabeli, odnosno, ograničena je na to da u određenoj meri „rezimira“ tabelu koju statistički tretira. Međutim, njeni rezultati ne predstavljaju prostu restituciju izbora koji su prethodili konstrukciji polemičkog prostora. Štaviše, ključni doprinos ACM-a sociološkoj analizi nije samo, kako neko iz prethodno rečenog može da pretpostavi, grafička vizuelizacija jednog društvenog polja (što je, naravno, ne važno element, jer pomaže čitaocu da lakše razume konstituisuće odnose u istom), nego leži u tome što je osposobljena da informatički otkriva relacije i strukturne uslovljenosti koje mogu biti nove i/ili neočekivane čak i za sâmog istraživača.⁷⁹

Nakon dobijanja numeričkih indikatora i vizuelnih grafika pomoću ACM-a, sledeća faza u istraživanju bila je objašnjenje rezultata uz pomoć „socio-istorijskog pristupa“ (uvezanog sa predloženim teorijskim okvirom istraživanja).⁸⁰ Generalno, opšti principi socio-istorijske analize konstituisu metodološke repere koji manje ili više konvergiraju između K. Marksa, drugih emancipatorskih mislilaca i struja, kao i između filozofskih i društvenonaučnih kritičkih sektora. Na ove principe se u analizi društvenog sveta i njegovih pojedinačnih fenomena možemo pozivati, ne morajući istovremeno da budemo i zastupnici npr. Marksove materijalističke filozofije. Njihovo osobeno svojstvo je da društvenu stvarnost osvetljavaju primarno iz socijalnog i istorijskog ugla (što ne znači da se drugi aspekti, kao što su fizičke, biološke, psihičke i dr. dimenzije, ignorišu). Osim toga, što je naročito važno za moj rad, rečeni metodološki reperi podrazumevaju naučno interesovanje kako za sadržaj konkretnog teksta koji se analizira, tako i za odgovor na pitanje *kako*, tj. koji su pristupi i postupci korišćeni

⁷⁹ Na primer, ACM može da nam pokaže da između nekih individua i modaliteta postoji distanca, ili bliskost, koje na osnovu preliminarnog istraživanja potencijalno ne bismo očekivali. On takođe može da pokaže da se dve individue ili grupe, koje na osnovu logike „malih razlika“ i ličnih opažaja po nekim pitanjima obično tretiramo kao konkurente, čak neprijatelje, nalaze na istim ili bliskim strukturnim pozicijama (up. DUVAL, 2013).

⁸⁰ Jedan konkretan predmet istraživanja, parcijalan i rasparčan kako je to obično slučaj, može biti konstruisan i definisan jedino ukoliko je u funkciji određene teorijske problematike. Upravo ista omogućuje sistematsko preispitivanje pojedinih aspekata stvarnosti koji su stavljeni u odnos sa pitanjima koja su im teorijski postavljena. Ne treba izbaciti iz vida da „stvarno“ nikada ne može imati punu inicijativu jer je njegov odgovor uslovljen time da ga mi teorijski ispitujemo (BOURDIEU, CHAMBOREDON et PASSERON, 1968).

u istom tekstu da bi se u odnosu na razaranje Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe zauzela određena pozicija.

Na tom tragu sam, takođe, koristio i oruđa „kritičke analize diskursa“,⁸¹ kako bih uočio izbore intelektualaca u pogledu argumenata (*logosa, ethosa i pathosa*), argumentativnih tema (naučni, pravni, politički, etički itd. argumenti), argumentativnih orijentacija (retorička jezgrovitost, veština, ubedljivost itd), argumentativne koherentnosti (između naslova i sadržaja, između retorike i teza u sadržaju itd), u najkraćem: argumentativnih strategija koje su francuski intelektualci koristili da bi „preko medija stvarali naše znanje o svetu“ (GILLESPIE, 2006: 83). U analizi diskursa orijentisao sam se pre svega na pitanje načina operacionalizacije same funkcije analiziranih diskursa, a odgovor na to pitanje tražio sam kroz analizu karakterističnih primera. Pritom, posebnu pažnju posvetio sam ne samo sadržaju, nego i formi određenih tekstova, uključujući i ilustracije, a ne manja važnost data je kako namerama, tako i političkim posledicama prezentovanih jezičkih poruka. Preko ovog metodskog pristupa nastojao sam takođe da otkrijem i kritički promislím ideološka značenja pojmovnog aparata korišćenog od strane istraživanih pojedinaca, kao i određene modele i raspodelu pojedinih jezičkih izbora. U skladu sa opštim socio-istorijskim pristupom, iskazi su stavljeni u odnos sa određenim istorijskim, ekonomskim, nacionalnim, ideološkim i političkim kontekstom, koji je neraskidivo povezan s nastankom, sadržajem i reprodukcijom konkretnih diskursa. Takođe, poseban naglasak sam stavio na analizu ključnih *parola, metafora, simbola i stereotipa* (jer najčešće upotrebljavani simboli daju osobenu propagandnu notu sadržaju diskursa, dok se uloga stereotipa u diskursu svodi najčešće na uprošćavanje i iskrivljavanje važnih objektivnih činjenica). Proučavanje stereotipa, „kao najvažnijih gradivnih elemenata određenog diskursa“ (BAKIĆ, 2011b: 110),

⁸¹ „Kritička analiza diskursa“ (*Critical Discourse Analysis*) je primarno bila korišćena za istraživanje odnosa moći između polova, rasa i socijalnih grupa. Razvijana je paralelno u anglofonom i germanskom govornom području. U domaćoj literaturi autori, kada govore o ovom metodološkom postupku, gotovo jednoglasno se pozivaju na N. Ferkla (Norman Fairclough) i T. A. Van Dajka (Teun A. van Dijk), međutim, kada je reč o „nemačkom ogranku“, njegov „otac osnivač“ je S. Jeger (Siegfried Jäger) koji je osmislio teoriju diskursa nadovezujući se pre svega na misao M. Fukoa (Michel Foucault) i predložio čitav korpus oruđa za konkretnu analizu. Dok su prve studije proizašle iz ovog pristupa bile više usmerene na lingvistiku (npr. istraživanje gramatičkih karakteristika u diskursu), današnja kritička analiza diskursa sve više ima „interpretativni“ karakter, a cilj ovog pristupa je kritika ideoloških funkcija u lingvističkim praksama (KELLER, 2007: 57).

naime, veoma je značajan zadatak u objašnjenju dubljih, implicitnih, postavki i značenja propagandnog dela diskursa. Osim toga, pored utvrđivanja namere odašiljača poruka i njihove uticajnosti, kako bih utvrdio na koji način razni društveni činoci utiču na nastajanje, širenje i prihvatanje saznanjih i propagandnih aktivnosti francuskih intelektualaca, značajan naglasak u analizi diskursa stavio sam na saznavnu vrednost proučavanog sadržaja, kao i na kontekstualizaciju odašiljača poruke, primalaca poruke i sadržaja poruke.

Najzad, treći metodološki postupak koji sam koristio u istraživanju rečene problematike jeste razgovor/intervju. Naime, isti spada u najčešće korišćena sredstva za prikupljanje izvornih podataka u savremenim sociološkim istraživanjima (MILIĆ, 1996: 387). Na ovom mestu želim da podvučem da mi intervju u ovom radu nije bio primarni, već više pomoćni ili dopunski metodološki postupak za prikupljanje podataka. Drugim rečima, zahvaljujući razgovorima sa angažovanim intelektualcima dobijao sam preciznija i dodatna objašnjenja o njihovoj konkretnoj ulozi i stanovištima koja mi nisu bila dostupna i poznata iz primarne istraživačke građe. Takođe, intervju sam koristio i kako bih saznao mišljenje dejstvenika o istraživanom problemu iz današnje perspektive, odnosno iz perspektive poznatih ishoda i akumuliranog znanja. Naravno, ovaj drugi način korišćenja intervjuja u istraživačkom postupku ima primarno ilustrativan karakter, i pomogao mi je da utvrdim kada se neka stanovišta i zašto naknadno „domišljaju“. Za potrebe istraživanja uradio sam 14 dubinskih intervjuja sa specijalistima (za Balkan, za francuske intelektualce i medije), ali i sa nekima od najistaknutijih i najangažovanijih intelektualnih figura u Francuskoj čija su stanovišta značajno uticala na određivanje čitavih političkih i intelektualnih grupacija spram pitanja razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe. Pojedinci sa kojima sam razgovarao: filozof A. Badjuom (Alain Badiou) (intervju realizovan 12. 07. 2019, trajanje 1 sat i 32 minuta); geopolitikolog P. Bonifas (Pascal Boniface) (intervju realizovan 12. 06. 2019, trajanje 15 minuta); politikolog K. Bugarel (Xavier Bougarel) (intervju realizovan 03. 04. 2018, trajanje 52 minuta); sociolog P. Šampanj (intervju realizovan 11. 04. 2018, trajanje 54 minuta); istoričar Ž-A. Derans (Jean-Arnault Dérens) (intervju realizovan 02. 02. 2018, trajanje 1 sat i 2 minuta); novinar Ž. For (José Fort) (intervju realizovan 12. 04. 2018, trajanje 17 minuta); etnolog Ž-F. Gosijo

(Jean-François Gossiaux) (intervju realizovan 02. 04. 2008, trajanje 54 minuta) ; reditelj R. Gupil (Romain Goupil) (intervju realizovan 18. 06. 2019, trajanje 59 minuta) ; politikolog S. Alimi (Serge Halimi) (intervju realizovan 05. 02. 2018, 26 minuta) ; istoričarka A. Lakroa-Riz (Annie Lacroix-Riz) (intervju realizovan 30. 03. 2018, trajanje 48 min) ; novinar E. Plenel (Edwy Plenel) (intervju realizovan 17. 04. 2018, trajanje 1 sat i 28 minuta); geopolitikolog K. Rofer (Xavier Raufer) (intervju realizovan 26. 09. 2018, trajanje 38 minuta); ekonomistkinja K. Samari (Catherine Samary) (intervju realizovan 11. 12. 2017, 48 minuta); književnik G. Skarpeta (Guy Scarpetta) (intervju realizovan 17. 04. 2018, trajanje 1 sat).

Naravno, kada je reč o intervjuisanim intelektualcima koji su ujedno bili angažovani u „jugoslovenskoj aferi“ (A. Badju, P. Bonifas, K. Bugarel, Ž-A. Derans, Ž. For, Ž-F. Gosijo, R. Gupil, S. Alimi, A. Lakroa-Riz, E. Plenel, K. Rofer, K. Samari i G. Skarpeta), odmah se nameće potencijalni metodološki problem koji bi se odnosio na vremenski raskorak i, sledstveno, različit analitički status između diskursa dobijenog razgovorima koje sam vodio manje-više u toku samog procesa izrade disertacije (dakle, diskursa koji se proizvodi u sadašnjem vremenu, tj. dvadesetak godina nakon istraživanog perioda), i, s druge strane, glavne analize koja se bavi diskursom proizvedenim u vremenu „jugoslovenske krize“. U tom smislu, moja polazna pretpostavka je i da razlike između diskursa, kako formalne tako i u sadržinske, u različitim vremenskim razdobljima mogu imati ilustrativnu vrednost u saznavnom pogledu. U svakom slučaju, korišćenje intervjuja kao analitičke građe u ovom istraživanju nesumnjivo ima i prednosti, ali i nedostatke. Prednost se sastoji pre svega u činjenici da sam u pojedinim slučajevima otkrivao smisao stanovišta i akcija s pozicija onih koji su ih proizvodili, te logičnost i racionalnost tih stanovišta tumačio na osnovu onoga što su sami akteri smatrali logičnim i racionalnim (a ne na osnovu onoga što danas, u potpuno drugim uslovima i u izmenjenom kontekstu, nezavisni istraživač može tumačiti logičnim i racionalnim). S druge strane, dva su ključna problema pri korišćenju ovog oblika prikupljanja podataka u ovom istraživanju: 1. Pitanje reprezentativnosti uzorka, pa i moja lična arbitrarnost pri izboru ispitanika; i 2. Pitanje intervjuja otvara mogućnost da se analiza različitih pozicija francuskih intelektualaca svede u stvari na istoriju naknadnog mišljenja istih, a ne na ono što su oni doista mislili i

radili u periodu koji se analizira. Iz ovog razloga, kritička analiza diskursa je igrala veoma važnu ulogu kao istraživački postupak u radu.

ZAKLJUČAK PRVOG POGLAVLJA:

U ovom poglavlju sam izložio glavna obeležja teorijskih i metodoloških osnova ovog rada, kao i elemente istih koje sam koristio u istraživanju. Gramšijeva „teorija kulturne hegemonije“ – kao najopštiji interpretativni okvir – i, naročito, „teorija polja“ P. Burdijea, poslužili su mi kao odgovarajući instrumenti u analizi strukturiranja polemičkog prostora konstruisanog oko debate o „jugoslovenskoj aferi“ u Francuskoj. Jer, povezanost između pozicija, dispozicija i zauzimanja političkih pozicija društvenih delatnika predstavlja tip društvenih odnosa koji se najefikasnije može ispitati upravo uz pomoć burdijeovskog relacionog pristupa. Drugim rečima, „teorija polja“ P. Burdijea mi je omogućila da na osnovu objektivnih pozicija francuskih intelektualaca u društvenom prostoru i u intelektualnom polju, utvrdim glavna oruđa u „pozicionom ratu“ za uspostavljanje „simboličke dominacije“ unutar intelektualnog polja. Definisani teorijski kriteriji su mi takođe omogućili da identifikujem dominantne pojedince, grupe i institucije u „igri“ (odnosno, u gramšijanskim terminima „hegemoni blok“), kao i one koji ih, u skladu sa sopstvenim resursima, izazivaju, odnosno sabotiraju njihovu poziciju, pokušavajući da kao legitimna nametnu drugačija pravila igre. Rečeni pristup mi je takođe pomogao da odredim granice proučavanog polemičkog prostora – ali i intelektualnog polja generalno – kao i referentni okvir za razumevanje pojma „intelektualac“. Kako bih ovaj objektivistički ulog u istraživanju operacionalizovao, u „igru“ sam uveo jedan matematički postupak, odnosno analizu višestrukih podudaranja, koji se takođe savršeno uklapa u etablirani strukturalistički okvir rada. Sa druge strane, za razumevanje subjektivističkog uloga u radu, koji podrazumeva sagledavanje ključnih ideoloških rascepa u francuskom intelektualnom polju i složenosti zauzetih pozicija u „jugoslovenskoj aferi“, iskoristio sam interpretativna oruđa sociologije saznanja, tj. Milićeve „teorije društvenih funkcija ideja i znanja“, kao i metodološke postupke poput „socio-istorijske“ i „kritičke diskurs analize“. Ovako komplementaran teorijsko-metodološki pristup olakšao mi je da precizno odredim korpus istraživanja, polazne hipoteze – koje su mi pomogle da jasno usmerim svoje empirijsko istraživanje – kao i da konzistentnije pristupim potonjoj sintezi rezultata.

II
FRANCUSKA, JUGOSLAVIJA,
INTELEKTUALCI

U narednim redovima ću – na temelju već postojećih istraživanja – predstaviti kratak historijsko-politički presek državnih odnosa između Francuske, Srbije i Jugoslavije u XX veku, globalni kontekst razaranja Jugoslavije (sa posebnim osvrtom na značaj i značenje Francuske u tim procesima), ali i elementarne odrednice za razumevanje društvene uloge i značaja intelektualaca u određenim kriznim periodima u Francuskoj. Intelektualci su, naime, u legitimizovanju zauzimanja određenih pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“ mobilizovali nezanimljiv repertoar historijskih paralela i simbola (primarno povezanih sa određenim momentima zajedničke historije dve države). Kako bi oni bili jasniji, važno je dati širi prikaz francusko-jugoslovenskih odnosa. Imajući u vidu da je do kraja Prvog svetkog rata, od budućih glavnih sastavnica Jugoslavije jedino Srbija postojala kao nezavisna država, upravo će preko Srbije Francuska pokušati da ostvari svoj uticaj na čitav region. To je i razlog zašto je prvi deo prvog odeljka fokusiran na prikaz samo francusko-srpskih odnosa. Drugi element za razumevanje debate o razaranju Jugoslavije i ratovima za njeno nasleđe pak treba tražiti u globalnom kontekstu 1990-ih godina. „Ne može biti slučajno da su sve višenacionalne socijalističke etnofederacije – od SSSR, ČSSR i SFRJ – nestale sa geografske karte. Kao da se njihovim slomom još jednom potvrdila pobeda kapitalističkog nad socijalističkim svetom“ (BAKIĆ, 2011b: 27). Događaji na Balkanu 1990-ih upisuju se, dakle, u širu perspektivu neuspeha i definitivnog pada socijalističkog projekta na Istoku, tako da je nužno obraditi pitanje odnosa snaga i igre moći između velikih sila u bivšoj Jugoslaviji. S obzirom na isprepletenost i povezanost intelektualnog i državnog polja, da bismo shvatili zauzimanje pozicija i korišćenu argumentaciju intelektualaca, nužno je takođe uzeti u obzir logiku donošenja odluka francuske političke elite. Napokon, bez uvida u osnovne karakteristike i efekte rekonfiguracije intelektualnog polja 1970-ih i 1980-ih godina, nemoguće je razumeti ni njegovu historijsku dinamiku 1990-ih godina. Iz tog razloga u poslednjem odeljku ovog poglavlja ću sintetizovati elemente koji nam pomažu da uvidimo ideološke izazove francuskih intelektualaca u okolnostima nestanka bipolarnog sveta. Generalno, cilj ovog dela disertacije je da čitaoca „uvede u temu“, tj. da mu pomogne da potonju sociološku analizu zauzimanja pozicija lakše smesti u adekvatan političko-historijski kontekst.

FRANCUSKO-SRPSKI/JUGOSLOVENSKI ODNOSI

Od divljenja (1914), do neprijateljstva (1999): ovako odnos Francuske prema Srbiji opisuje jedan od najvećih francuskih historičara Ž. Ž. Beker (Jean-Jacques Becker). Naime, tokom Prvog svetskog rata, pored Belgijanaca, Srbi su bili jedini narod kome su Francuzi odavali počast tokom nacionalnih praznika. Prema direktivama Ministra za javne instrukcije A. Saroa (Albert Sarraut) iz 1915. godine, u državnim institucijama su organizovane konferencije i kozerije sa ciljem da Francuzi bolje upoznaju i više „vole“ Srbiju, tj. da urežu u svoju memoriju istoriju njene borbe „protiv ekonomskih izrabljivača, Austrijanaca, i vojnih izrabljivača, Turaka“. Francuski osnovci su u školskim materijalima mogli da pročitaju sledeću poruku: „Neustrašivi Srbi, Francuska je sa vama. Živela Srbija, živela Francuska“ (BECKER, 2001: 7). Krajem istog veka pak, tj. nakon rata u Hrvatskoj i BiH, a povodom situacije na Kosovu 1999. godine, Francuska je oštro osudila Srbiju kao odgovornu za kaos na Balkanu i bila jedan od glavnih organizatora vojne intervencije. Iako je njena uloga u ovoj „ aferi“ i njen odnos prema Srbiji bio mnogo kompleksniji i protivurečniji nego što se to obično misli, Ž. Širak je (Jacques Chirac), ipak, svoju odluku da bude deo koalicioni snaga pravdao namerom da se pruži otpor „praksama koje podsećaju na najmračnije periode varvarstva“, i spreči „gangrena koja bi nanovo da se instalira na našem kontinentu“ (LIBÉRATION, 4. maj 1999). Kako je došlo do ovakve evolucije u odnosima? Odnosno, šta se to dogodilo u Srbiji, Francuskoj, kao i na globalnom planu, da Francuska na ovako radikalna način promeni svoju politiku prema Srbiji? Na ovom mestu je, najpre, važno u kratkim crtama skicirati francusko-srpske/jugoslovenske odnose do 1991. godine. Istorijsku vertikalu političkih, ekonomskih, kulturnih i svih drugih odnosa između Francuske i Jugoslavije, i pre

toga nezavisne Srbije, karakterišu privredna i geopolitička nesrazmernost, geografska udaljenost i značajne kulturne razlike.⁸²

Prva ozbiljnija intresovanja Francuske za ova područja vezuju se za kraj XIX veka, nakon uspostavljanja savezništva sa Rusijom. To je period kada Srbija ulazi u međunarodnu arenu kao samostalna država. Ipak, globalna, revolucionarna i laička sila, kakva je bila Treća republika, pokazivaće relativno slabo interesovanje za malu, monarhističku i u velikoj meri zaostalu i klerikalnu Srbiju. Ovo je bio slučaj sve do Prvog svetskog rata, a, kako pokazuju neka istraživanja (KOLAKOVIĆ, 2016), za oblikovanje francusko-srpskih odnosa u tom periodu presudan uticaj imali su, s jedne strane, francuski intelektualci (koji u Srbiji, ali i u Južnim Slovenima generalno, vide branu širenja nemačkog uticaja na Istok), odnosno, s druge, istaknuti Srbi obrazovani u Francuskoj koji su podsticanjem diplomatskih veza i kulturne saradnje između srpskih i francuskih naučnika i političara, uspeali da kod Francuske izazovu jače interesovanje za Srbiju. U suštini, kako to obično biva u međudržavnim odnosima, francusko-srpski/jugoslovenski odnosi nikada nisu bili ni samo bilateralni ni samo iskreni. Drugim rečima, osuđeni na multilateralan karakter – zbog uticaja drugih zainteresovanih sila na Balkanu, a pre svega, otomanske, ruske, austrougarske, nemačke i italijanske – relacije Srbije sa Francuskom u predratnom periodu karakterišu pokušaji međusobne manipulacije (LE MOAL, 2008), tj. geopolitički odnosi snaga i interesna uslovljenost (Srbije, s jedne strane, da pridobije naklonost velike, bogate i uticajne imperijalističke zemlje, i na taj način popravi svoj geopolitički i ekonomski položaj; Francuske, sa druge, da proširi sferu svog kulturnog, ekonomskog i političkog uticaja na državu koja pretenduje da postane lider na Balkanu).⁸³ Svakako, za produbljivanje francusko-srpskih odnosa u istorijskoj perspektivi, nesumnjivo najveći značaj ima „prijateljstvo po oružju“ tokom Prvog svetskog rata. Uprkos nekim neslaganjima oko teritorija obećanih

⁸² U kratkom prikazu francusko-srpskih/jugoslovenskih odnosa do Drugog svetskog rata, primarno se naslanjam na istraživanja S. Sretenovića, istraživača u *Institutu za savremenu istoriju u Beogradu* (up. SRETENOVIC, 2007; 2008; 2009).

⁸³ U tom ključu, paradigmatično je ne samo slanje francuskih intelektualaca u službu na srpskim univerzitetima, nego i osnivanje, 1910. godine, *Francusko-srpske banke*, koja je postala ključni faktor u širenju francuskog ekonomskog uticaja u Srbiji (up. MIRČIĆ, 2005). Ona je bila toliko jaka da je ugrožavala monopol *Narodne banke Jugoslavije* u emisiji novčanica. Srbija u tom periodu počinje ekonomski da se sve čvršće vezuje za Francusku, da od Francuske uzima zajmove, kupuje oružje itd.

Italiji za ulazak u rat na strani Antante, na koje su pretendovale Hrvatska i Slovenija (uz podršku Kraljevine Srbije, u okviru težnje za stvaranjem Jugoslavije), u vreme rata „Francuska je podržavala Srbiju finansijski, materijalno i moralno“ (SRETENović, 2008: 542).

Na tom tragu, tokom 1915. i 1916. godine, Francuska daje utočište i medicinsku pomoć potučenoj srpskoj vojsci, a vrata svojih škola i univerziteta otvara deci iz Srbije. U istom periodu, francuski intelektualci pišu ne samo pamflete, nego i naučne radove, kojima nastoje da, kroz relativizovanje kulturoloških razlika između dva naroda, u isti vrednosni okvir smeste ovu zajedničku borbu u ratu. Na tom tragu, pojedini univerzitetski profesori, kao što je bio slučaj sa geografom V. Berarom (Victor Bérard) i istoričarem E. Denijem (Ernest Denis), propagandno predstavljaju vojnu saradnju Francuske i Srbije kao „prirodni“ nastavak „viševekovnih“ odnosa između dve zemlje. Borba na strani Francuske vidi se kao odbrana klasičnih, odnosno, univerzalnih vrednosti: slobode, jednakosti i bratstva, čiji je barjaktar upravo Francuska revolucija, naspram „varvarstva germanizma“. Srpske pobede na Ceru i Kolubari tumačene su kao trijumf slobode i upoređivane sa pobedama Grka na Maratonskom polju, Salamini i Plateji, ili Francuza na Valmiju. Razlika između francuskog republikanizma i srpskog monarhizma relativizovana je tako što je podvlačen nacionalni karakter srpske dinastije⁸⁴, dok je kralj Petar poređen sa francuskim generalima iz vremena Revolucije.⁸⁵ U svakom slučaju, „hrabra“ i „mučenička“ Srbija, kako se u ono doba govorilo u Francuskoj, sticala je simpatije velikog dela

⁸⁴ Generalno, ideja nacije i nacionalizma je teorijski konstrukt prosvetiteljstva i *praxis* Francuske revolucije, usko povezana sa rađanjem modernog sveta, tj. buržoaskog poretka. Ceo kraj XVIII i početak XIX veka karakteriše sukob između konzervativnog, monarhističkog i katoličkog univerzalizma, primarno vezanog za „odnarođenu“ i međunarodno umreženu aristokratsku klasu – koji nije bio ni samo „katolički“ ili „hrišćanski“ univerzalizam, već često i „ljudski“, iako je počivao na teološkoj osnovi – i liberalnog nacionalizma (koji bi i ostvarenju sopstvenih težnji ka univerzalizmu težio kroz pravno-politički aparat građanske-nacionalne države). Iako, suštinski, shvatanje nacije na srpski i francuski način, ima malo dodirnih tačaka (jer se koren „srpskog“ shvatanja nacije više vezuje za Herderov, odnosno nemački koncept), iz navedenog razloga je, čini se, pojedinim francuskim intelektualcima „nacionalni karakter srpske monarhije“ delovao komplementaran ideji nacionalne države Treće Republike.

⁸⁵ Jedna od najvažnijih ulica u Parizu, u samom centru grada, između 8-og i 16-og arondismana, blizu „Avenije Jelisejska polja“, od 14. jula 1918. nosi naziv „Avenija Petra I od Srbije“ (Avenue Pierre Ier de Serbie). O frankofilskim sentimentima kralja Petra, koji je Srbiju izvukao iz nemačke/austroougarske i uveo u sferu uticaja Francuske i Rusije, govori ne samo to da je on upravo u Parizu završio prestižnu vojnu školu, nego i činjenica da je tokom francusko-pruskog rata 1870. godine, kao član Legije stranaca, ratovao na strani Francuza.

francuske javnosti, na temelju čega počinje da se konstruiše „srpski mit“ (up. SRETENović, 2008, 2009; GRUMEL-JACQUIGNON, 2007).

Na Pariskoj mirovnoj konferenciji, francuski delegati su podržavali stavove srpskih predstavnika, iako su ih, u određenim situacijama, smatrali ekstremnim. Francuzi su čekali završetak rada mirovne konferencije, na kojoj su određene granice Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, da bi je onda priznali. Prema mišljenju pojedinih stručnjaka, „u jugoslovenskom ujedinjenju“, upravo je „Francuska odigrala najznačajniju ulogu“ (KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ, 2012: 7). Srbijanska elita je, nastojeći da se ponaša u skladu sa vrednosnim kodeksima *à la française*, u društvo uvozila nove ideje, koje su se povratno odražavale i na dominantne političke obrasce i diplomatske aktivnosti političara (up. KOLAKOVIĆ, 2016). Period od kraja rata do ubistva kralja A. I Karađorđevića smatra se vrhuncem odnosa između dve države. Iako nije bila primarno usmerena na Srbiju u Istočnoj Evropi, Francuska, odnosno, značajan deo njene elite, prema srpskom narodu gaji primarno pozitivna osećanja. Kako pokazuje S. Sretenović (2008: 544-545), reč je o raznovrsnim krugovima: ne samo o diplomatama, nego i o vojnim licima, parlamentarcima, političarima, ekonomskim stručnjacima, novinarima, piscima, univerzitetskim profesorima, sveštenicima itd, a specifično viđenje Srba uslovljeno je njihovim obrazovanjem, kulturom i generacijskom pripadnošću, odnosno, shvatanjem ličnih i državnih interesa.

Kada je reč o stranim diplomatama generalno, oni su bez nekog prethodnog znanja o državama u kojima su vršili službu, gotovo automatski prihvatili i reprodukovali stanovišta vlasti zemlje u koju su došli (pogotovo ako su u istima boravili na duži vremenski period). Specifičnost, pak, Francuza koji su dolazili da službuju u Beograd, ogledala se u tome što su, pod uticajem velikog broja francuskih srbofila, ali i „pobornika socijalnog katoličanstva“ (koji su pokazivali simpatije prema Hrvatima i Slovencima), i pre preuzimanja administrativnih dužnosti u Jugoslaviji relativno dobro poznavali srpsku modernu – intelektualnu, vojnu i političku – istoriju, tako da su, za uokviravanje njihovih stavova, veliki značaj imali dati afektivni i kognitivni elementi. Ipak, kako je već pomenuto, opšta percepcija Srba i drugih južnoslovenskih naroda u Francuskoj, više je bila produkt ideoloških razlika između sámih Francuza,

odnosno njihovih definicija francuskih interesa, nego nekog određujućeg emocionalnog odnosa ili stvarnih karakteristika naroda o kojima je reč. U krajnjem, francusko Ministarstvo spoljnih poslova je, bez obzira na lična mišljenja svojih diplomata na Balkanu, nepokolebljivo sledilo jasno uspostavljenu državnu politiku Francuske (na principima mirovnih ugovora po završetku Prvog svetskog rata). Srbija je po tom shvatanju predstavljala nespornu osovinu novonastale države i jednu od važnijih francuskih saveznica protiv nemačkog uticaja u Jugoistočnoj Evropi.

Atentat na kralja A. I Karađorđevića u Marseju 1934. godine, predstavlja čin koji je na simboličkom planu označio slabljenje francusko-srpskih odnosa (u kontekstu slabljenja Francuske kao svetske sile generalno). Nakon brze i relativno jednostavne pobede Hitlera u direktnom sudaru sa, po efektivima, trećom armijom sveta, pregažena i ponižena Francuska više nikada neće povratiti svoju „staru slavu“ i globalni prestiž kakav je imala do tzv. „sprdnje od rata“ (*drôle de guerre*). U kontekstu Drugog svetskog rata, kada su i Francuska i Jugoslavija „svedene na marionete za izvlačenje sirovina za privredu Trećeg rajha“ (SRETENović, 2008: 549), francusko-srpski odnosi su imali više simbolički karakter. Na tom tragu, možemo izdvojiti epizode poput odavanja pošte legendarnom oficiru F. de Espereu (Franchet d'Espèrey) kralja P. II Karađorđevića, razne manifestacije odanosti „srpsko-francuskom prijateljstvu“ u Londonu, slanje „poruka prijateljstva“ preko BBC-ja od strane pojedinih Srba u egzilu, akreditovanje pukovnika B. Simića pri komitetu *Slobodne Francuske* Š. De Gola (Charles de Gaulle), i svakako, u februaru 1943. godine, De Golovo dodeljivanje Ordena zlatnog krsta četničkom komandantu D. Mihajloviću. Vesti sa frontova na Balkanu teško su se probijale do Francuske i drugih evropskih sila, tako da su čak i francuski komunisti, vođeni tradicionalnim francuskim simpatijama prema srpskom narodu, sve do kraja 1942. godine, veličali „odvažnog srpskog generala Mihajlovića“ (MATVEJEVIĆ, 2007: 50). U ratnom vrtlogu – kao ubeđeni antiboljševik i čovek koji je retko odstupao od svojih temeljnih stavova – De Golov stav prema „Đeneralu“ biće izgrađen i na temelju

predstave, koju je kao mlad vojnik stekao o hrabrom i Francuskoj vernom srpskom vojniku.⁸⁶

Na buduće odnose i nepoverenje između političkih elita Francuske i socijalističke Jugoslavije 1950-ih i 1960-ih godina, u velikoj meri će uticati i snažna osuda koju je vrh jugoslovenske partije – po nalogu J. V. Staljina (Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин) – na čelu sa M. Đilasom i E. Kardeljom, zbog saradnje sa „Čerčilovim agentom De Golom“, „koji nema nikakve zasluge za oslobodilačku borbu francuskog naroda“, uputio francuskim drugovima (MATVEJEVIĆ, 2007: 54). Zanimljivo je da će svega godinu dana kasnije, uloge biti potpuno izmenjene: Komunistička partija Francuske (PCF) 1948. godine postaje udarna pesnica u procesu denuncijacije i „fašizacije“ jugoslovenskih komunista (zbog njihovog sukoba sa Staljinom). Na zatezanje odnosa će takođe uticati i pitanje nacionalizovane imovine francuskih kapitalista u Jugoslaviji, gašenje francuskih privatnih crkvenih škola, i, naročito, pomoć koju su jugoslovenski komunisti pružali Alžiru tokom antikolonijalnog otpora francuskim vlastima. Ipak, otpor SSSR-u i politika nesvrstavanja će znatno pojačati ugled J-B. Tita i jugoslovenskih komunista, ne samo među francuskom nekomunističkom političkom i intelektualnom levicom, nego i na konzervativnoj i liberalnoj desnici.⁸⁷ U tom ključu, dolazi i do uspostavljanja tesnih veza između Saveza komunista Jugoslavije (SKJ) i francuskih socijalista (SFIO)⁸⁸, što je

⁸⁶ Iako u svojim ratnim memoarima potvrđuje da je odlikovao D. Mihajlovića, „kako bi ga ohrabrio dok mu je tlo izmicalo pod nogama“, svedočanstvo/legenda popa i četničkog nadvojvode M. Đujića o tome kako je general intervenisao u korist Mihajlovića tokom sudskog procesa potonjem, ne može se potvrditi ni u *La fondation Charles-de-Gaulle*, ni u dostupnim arhivima Ministarstva spoljnih poslova. Š. De Gol je, kada je reč o saradnicima okupatora, imao vrlo strog stav: kada su mu pesnici P. Eluar (Paul Éluard) i L. Aragon (Louis Aragon), inače komunisti, tražili da pomiluje pisca R. Braziak (Roberta Brasillacha), koji je osuđen na smrt zbog intelektualne kolaboracije, on je nepokolebljivo odbio tu molbu. U tom smislu, teško je zamisliti da bi sâm molio komuniste u drugoj zemlji da oslobode političkog lidera za koga se i na Zapadu, nakon rata, osnovano sumnjalo da je sarađivao sa Nemcima (MATVEJEVIĆ, 2007: 53).

⁸⁷ Jugoslavija, u sukobu sa Staljinom, tako dobija podršku nekih od najvećih posleratnih francuskih intelektualnih imena levice i desnice: R. Kasana (René Cassin), Ž-M. Domenaka (Jean-Marie Domenach), Ž-P. Sartra (Jean Paul Sartre), L-M. Šofijea (Louis Martin-Chauffier), L. Amona (Léo Hamon), P. Emanuela (Pierre Emmanuel), K. Burdea (Claude Bourdet), E. Muniera (Emmanuel Mounier), A. Šamsona (André Chamson), K. Avelina (Claude Aveline), Ž. Kasu (Jean Cassou) i dr.

⁸⁸ Nekoliko decenija nakon toga, neposredno po dolasku na vlast, *Socijalistička partija* će poslati svog generalnog sekretara, tj. prvog čoveka partije, L. Žospa (Lionel Jospin), u posetu SKJ od 19. do 21. juna 1983. godine, radi razgovora o stanju u Jugoslaviji (ali i Francuskoj, po dolasku levice na vlast), i dogovora o zajedničkom delanju na međunarodnom planu „dve super-sile“, kako su, vrlo neskromno, u internom partijskom dokumentu označene dve zemlje. Izveštaj

rezultiralo posetom budućeg francuskog premijera G. Molea (Guy Mollet) Jugoslaviji.

On će kasnije – u izveštaju organima svoje partije – ustvrditi sledeće: „jugoslovesko iskustvo je u očima jednog socijaliste dostojno interesa i simpatije”, uz nadu da postoji volja da se „likvidiraju ostaci staljinizma, očuvaju revolucionarne tekovine i osigura napredak”. Francuski socijalisti će, štaviše, insistirati na tezi „da je jugoslovenski revolt ključni događaj u istoriji boljševizma, još od njegovog osvajanja Rusije, i jedini istinski poraz koji je staljinizam ikada doživeo“ (FONDACIJA ŽAN ŽORES, iz arhiva Socijalističke partije). J-B. Tito je, po dolasku socijalista na vlast, uz najviše državne počasti Četvrte Republike, primljen u Parizu. Osim toga, upravo po nalogu socijalista, bivši ministar u vreme Treće Republike, borac Pokreta otpora, i jedan od njihovih lidera u posleratnoj Francuskoj, Ž. Moš (Jules Moch) poslat je „direktno na teren“, kako bi proučio „jugoslovensku laboratoriju“. Kao rezultat te posete on u knjizi *Yougoslavie: Terre d'expérience* nudi političku analizu ove „zemlje iskustva“. U njoj naglašava kako je u Jugoslaviji imao punu slobodu kretanja i izvrsne kontakte sa domaćim političarima i francuskim diplomatama, te vrlo pozitivno ocenjuje socijalne i ekonomske reforme revolucionarnih vlasti, a naročito koncept samoupravljanja, ujedno kritikujući politički monizam i diktaturu SKJ.⁸⁹ Uz to, isti autor zaključuje: „u svim delovima zemlje, bili smo dirnuti prijateljstvom kojem smo svedočili zbog toga što smo Francuzi. [...] Ovi sentimente se manifestuju bez da Francuska išta čini da bi ih izazvala. Naša ekonomska pomoć Jugoslaviji čini svega jednu trećinu u odnosu na englesku, i pedeset puta je manja od američke pomoći. [...] Uprkos svojim nevelikim naporima, Francuska [...] ostaje prijatelj prema kome se Jugosloveni instinktivno okreću“ (MOCH, 1953: 273-274).

sa sastanka napisao R. Žiro (René Girault) (FONDACIJA ŽAN ŽORES, iz arhiva Socijalističke partije).

⁸⁹ Samoupravljanje kao glavni politički cilj u programu socijalista biva integrisano nakon Nacionalne konvencije ponovo ujedinjene Socijalističke partije (PS), 1975. U pdf formatu je, zahvaljujući Fondaciji Žan Žores, dostupna celokupna diskusija vođena o ovom pitanju. Odmah se može primetiti da se u uvodnom obrazloženju, kao i na nekoliko mesta u izlaganjima, navodi samoupravno iskustvo Jugoslavije kao jedan od važnih primera za ugled. Posebnu pažnju treba obratiti na jutarnju sesiju i diskusiju vođenu 21. juna 1975. godine (vid. <http://www.jean-jaures.org/Publications/Dossiers-d-actualite/Juin-1975-le-Parti-socialiste-et-l-autogestion>, pristupljeno 25. 02. 2018). Inače, ukoliko pogledamo stranačke časopise PS, videćemo da je jugoslovensko iskustvo redovno praćeno i istraživano sve do 1990. godine.

Sličnu percepciju Jugoslavije su imali i francuski intelektualci, naročito bivši „sapatnici“ (*compagnon de route*) PCF-a, koji su je u međuvremenu napustili zbog staljinizma i nacionalizma. Prema mišljenju Ž. P. Sartra, Titova Jugoslavija je predstavljala realizaciju njegove filozofije (MANDIĆ, 2017), a veliki deo najprestižnijih intelektualaca, poput A. Gorca (André Gorz), L. Goldmana (Lucien Goldmann) i dr, održava direktne kontakte sa jugoslovenskim kolegama i piše tekstove o jugoslovenskom iskustvu.⁹⁰ Sličnu percepciju na „nekomunističkoj levisi“ (*gauche non communiste*), tj. preciznije: anti-PCF levisi, imala je i mlađa generacija novinara-intelektualaca: „Za mene, koji sam rođen 1952. godine, iako nisam direktni svedok perioda kada je Jugoslavija izborila svoju autonomiju u odnosu na SSSR, Titova Jugoslavija predstavljala je jedan oblik zupčanika, verovatno idealizovanog, to znamo danas i možda smo imali pojednostavljenu viziju, ali samoupravljanje, nesvrstanost, otvorenost itd. [...] Dakle, Jugoslavija je za nas bila realnost [...] samoupravljanje je bilo deo naših debata. One su bile veoma apstraktne, naravno, jer ja nikada nisam išao u Jugoslaviju, ali je Jugoslavija, uprkos tome, bila prisutna u našim mislima“ (PLENEL, iz intervjua, 17. 04. 2018). S druge strane, po povratku De Gola na vlast u Francuskoj, i u skladu sa novim spoljnopoličkim kursom koji približava dve zemlje, u Jugoslaviji jedno vreme vlada uverenje da bi Francuska mogla postati jedan od lidera Pokreta nesvrstanih (MATVEJEVIĆ, 2007: 55). Ipak, uprkos nezanemarljivom poboljšanju odnosa, Titove nade su ubrzo bile ugašene.

Kako bilo da bilo, nakon što je jedva politički preživeo majska događanja 1968. godine, predednik Š. De Gol je u govoru dobrodošlice komunističkom premijeru SFRJ, M. Špiljku, 1969. godine, iskazao veliko poštovanje prema Jugoslaviji i lideru NOB-a J. B. Titu.⁹¹ Pre toga, na pedesetogodišnjicu

⁹⁰ O širim idejnim uticajima ideologije jugoslovenskog samoupravljanja na francusku političku levicu i sindikate, up. TRIFUNOVIĆ, 1976; MARKOVIĆ, 2012; GEORGI, 2018. Komunistička partija Francuske – nekadašnji najtvrdi kritičar 'titoističkog revizionizma' među evropskim komunističkim partijama – čeka 1979. godinu i XXIII. Kongres kako bi koncept 'samoupravnog socijalizma' uvela kao orijentir u svom političkom delanju. U tom periodu se ova partija prvi put i zvanično odriče staljinizma.

⁹¹ „Koje su zemlje naše Evrope bile bliže jednoj drugoj tokom dve velike drame koje su, u toku ovog veka, obeležile sudbinu sveta? Za vreme Prvog svetskog rata: Francuska i Srbija, u vreme Drugog: Francuska i Jugoslavija, zajedno su se borile i zajedno pobedile. Premda su ih karakterisali različiti geografski i ideološki osnovi, [...] one su, i jedna i druga, htele i znale sačuvati svoju nezavisnost. Gospodarice sopstvene sudbine, one su i danas podjednako uverene da, umesto sistema blokova, hegemonija, hladnog rata i gvozdениh zavesа [...] treba uspostaviti praksu

potpisivanja primirja u Prvom svetskom ratu, 11. novembra 1968. godine, Jugoslovenska narodna armija „rado maršira ispod Trijumfalne kapije u Parizu, koracima srpskih vojnika sa Soluna“ (SRETENović, 2008: 554), a u Beogradu se objavljuje knjiga sa naslovnicom Meštovićevo spomenika zahvalnosti Francuskoj na Kalemegdanu, u kojoj je francusko-srpsko prijateljstvo predstavljeno kao „viševekovno francusko-jugoslovensko prijateljstvo“. O tome koliko je značaj srpsko-francuskih odnosa imao važnost u percepciji jugoslovenskih vlasti, govori i činjenica da je, prema mišljenju P. Matvejevića (2007: 55), J-B. Tito u burnijim vremenima na važne pregovore sa Francuzima, ciljano slao isključivo diplomate srpskog i buržoaskog porekla (M. Ristića, K. Popovića, V. Velebita, koji je iz mešovitog braka, ali mu je otac bio general u vojsci Kraljevine, i dr). Napokon, nakon decenijske vlasti desnice, 1981. godine na čelo Pete republike, uz podršku komunista, dolazi prvi predstavnik sa levice, socijalista F. Miteran. On će Francuskom predsedavati punih 14 godina i biti direktni svedok „jugoslovenske krize“ (od njenih početka 1980-ih, kada je Francuska igrala značajnu ulogu kao posrednik u pregovorima sa međunarodnom zajednicom oko jugoslovenskih dugova, do krvavog rata i razaranja).

Kao jedna od najvećih političkih figura u novijoj istoriji Francuske, F. Miteran će imati veoma specifičan odnos prema Srbima i Jugoslaviji, ali i ulogu u ratovima za jugoslovensko nasleđe. U veoma emotivnom govoru prilikom posete Beogradu, 15. i 16. decembra 1983. godine, F. Miteran evocira sećanje na Tita, njihove razgovore, njegovu „inteligenciju u međunarodnim odnosima“, veličanstvenu sahranu, „bratstvo u oružju između francuskog i jugoslovenskog naroda“ i „zajedničke principe na kojima Francuska dela sa suverenom, socijalističkom, samoupravnom, evropskom, mediteranskom i nesvrstanom Jugoslavijom“. ⁹² Upravo u tom periodu, krajem 1983. godine, Miteranova

popuštanja, usklađivanja i saradnje među svim nacijama našeg kontinenta [...] Ne želim propustiti, gospodine predsedniče, da zatražim od Vas da prenesete gospodinu maršalu Brozu Titu, predsedniku SFRJ, pozdrav i poruku najvišeg i srdačnog poštovanja. Upućujem ih borcu koji je usprkos najvećim opasnostima, izašao kao pobednik u velikom sporu svoje domovine. Upućeni su državniku čiji lucidni pogledi i energična aktivnost u spoljnim poslovima odgovaraju, danas, onom što i Vlada Francuske smatra pravednim i nužnim“ (GAULLE, 1970: 369-370).

⁹² „Oдавno, još kao mlad, shvatio sam kakvo je istorijsko značenje jugoslovenskih naroda. Moja najdalja sećanja me upućuju na Prvi svetski rat i njihov heroizam. Kao borac u Drugom svetskom ratu [...] svuda sam sretao Jugoslovene i sa njima delio istu borbu. Mi Francuzi smo se

levičarska politika na unutrašnjem planu je doživela poraz; koalicija sa komunistima je okončana; socijalisti suštinski prihvataju tezu da *There is no alternative* (Margaret Thatcher) kapitalizmu; dolazi do sve jačeg procesa desuverenizacije; a na međunarodnom planu i do „novog“ hladnog rata i „nevoljnog“ vezivanja uz spoljnu politiku Sjedinjenih Država (up. BOZO, 2005). Na tom tragu, oslanjajući se na tradiciju jednog dela francuske elite koja je u Poljacima i Srbima videla snagu protiv svih vrsta opresija (SRETENović, 2008: 554), najznačajniji levo i desno-liberalni mediji, tj. njihovi „komentatori“, uz poljsku *Solidarność* upravo u Srbiji traže aktere koji bi Jugoslaviju, po drugi put nakon 1948. godine, učinili „dobrim primerom“ i izveli je, ovaj put definitivno, iz „opresivnog komunizma“.⁹³ Miloševićev „modernistički“ diskurs je čak nagnao zapadne medije da pohvalno pišu o njemu, a *Le Monde* ga je krajem 1980-ih označavao kao „srpskog Gorbačova“ (pr. DERENS, 2002: 8). Nekoliko godina kasnije, očekivanu „subverzivnu ulogu“ imaće Slovenija i Hrvatska, dok će Srbija biti viđena kao poslednja brana „nacional-komunizma“, tog „crno-crvenog saveza“ u Evropi (LE BRUNN, 1993: 28). Ovo je u značajnoj meri odredilo i celokupno shvatanje prirode „jugoslovenske afere“, glavnih „krivaca“ za nestanak zemlje i rat i, uopšte, zauzimanje pozicija o tome među francuskim intelektualcima.

toliko divili Jugoslaviji – koja je predstavljala dokaz da patriotska privrženost i žilav otpor mogu osigurati nezavisnost zemlje – da smo svaki put, kada bi se zametnuo razgovor o sposobnosti nekog naroda da pruži otpor, evocirali primer Jugoslavije“ (govor F. Miterana tokom večere u *Palati Jugoslavija*, četvrtak 15. decembar 1983, FONDACIJA ŽAN ŽORES, iz arhiva Socijalističke partije).

⁹³ Zanimljivo je da se u tom kontekstu u francuskom diskursu prvi put pojavljuje „Memorandum“ *Srpske akademije nauka i umetnosti* – taj, kako će ga neki tumači kasnije nazvati, „Majn Kampf srpskog nacionalizma“ (WYNAENDTS, 1993: 195). *Libération* i *Le Monde* mu posvećuju nekoliko tekstova (sa relativno pozitivnim opštim ocenama), u kojima pozdravljaju hrabrost akademika da se suprotstave „Partiji“ i „javno (je) pozovu na odgovornost za negativne manifestacije u političkom, društvenom, ekonomskom i kulturnom životu“ (LE MONDE, 29. oktobar 1986).

GEOPOLITIČKI KONTEKST 1990-IH GODINA

Postoje tumačenja da su unutrašnje napetosti i takmičenja između različitih nacionalnih ideologija (pre svega srpske i hrvatske), bili *nužan*, ali ne i *dovoljan* uslov za pad Jugoslavije (BAKIĆ, 2011b). Iz date vizure taj *dovoljan* uslov treba tražiti upravo u delanju velikih sila, čime se naglasak stavlja na odlučujući uticaj spoljnih činilaca u tumačenju ovih procesa. Iako sam već nagovestio da su mi bliža stanovišta koja daju primat unutrašnjim faktorima u sâmom procesu razaranja zemlje, kao i za početak rata (up. MLADENović 2014a), nesumnjivo je da su odluke velikih sila u značajnoj meri – štaviše, u određenim periodima, i odlučujuće – usmeravale tok, kao i ishod događaja i procesa vezanih za ratove za jugoslovensko nasleđe. Po mišljenju nemačkog klasika sociologije, M. Vebera (Max Weber), velike sile su „one političke zajednice koje se u datom trenutku pojavljuju kao posednici prestiža moći“, sposobne da „pripisuju sebi i uzurpiraju za sebe zainteresovanost za političke i ekonomske procese nekog velikog opsega, koji danas većinom obuhvata celu površinu planete“ (VEBER, 1976: II: 17). Jedno od ključnih socioloških i politikoloških pitanja koje nam se u tom smislu nameće je pitanje uslovljenosti strateških odluka velikih sila. M. Veber tako međunarodne odnose objašnjava preko odnosa takmičenja između država za moć i prestiž, odnosno kao „miroljubivi sukob ili miroljubivi pokušaj zadržavanja kontrole nad mogućnostima i prednostima željenim od drugih“ (VEBER, 1976: II: 37). S obzirom da su resursi ograničeni, a igrača u igri za sticanje moći ima mnogo, ovo takmičenje ponekad završava bilo direktnim sukobima između velikih sila, bilo indirektnim, preko „klijentskih država“, u raznim delovima sveta.

P. Burdije se nadovezuje na Vebera i dalje razvija njegovu koncepciju tvrdeći da kao što sveukupnost socijalnih polja u jednoj državi i odnosa koji se odvijaju u njima (uključujući i hijerarhizaciju) čine jedan društveni prostor (*espace social*), isto tako i sveukupnost međunarodnih polja i odnosa koji se

odvijaju u njima čine jedan svetski prostor (*espace mondial*) ili prostor svetske politike. Kao i nacionalni prostor, prostor svetske politike predstavlja jedno globalno polje, tj. „celinu odnosa objektivnih sila koji se nameću svima onima koji ulaze u polje i koji nisu svodivi na namere individualnih dejstvenika ili čak na direktne interakcije između dejstvenika“ (BOURDIEU, 2001b: 294). Misliti u terminima polja znači misliti primarno u okvirima odnosa zavisnosti, osporavanja i distinkcije, koji se izražavaju putem zauzimanja stanovišta dejstvenika koji deluju u polju. Dejstvenici (države, međunarodne finansijske i NVO organizacije, transnacionalna klasa itd), su pritom definisani svojom relativnom pozicijom u polju. U skladu sa osnovnim postulatima svoje sociologije, P. Burdije smatra da i polje svetske politike predstavlja prostor u kojima vladaju odnosi dominacije i konflikata, tj. mesto igre moći u kome dejstvenici poseduju određene resurse (konstitutivne kapitale) i zauzimaju, u odnosu na distribuciju i akumulaciju resursa, dominantne ili dominirane pozicije u polju.⁹⁴ Pritom, koncept polja sadrži, uprkos nekim ograničenjima, jak i specifičan analitički potencijal za „interkonekciju“ između nacionalnog i međunarodnog, čime nam omogućava da teorijski povežemo efekte odnosa unutardržavnih, socijalnih i klasnih, konstelacija sa svetskom politikom.

Na tom tragu, Burdijeova teza (1998) da je država pre „ulog u borbi“ nego institucija, odnosno da je ne treba tretirati samo kao *aktera*, nego, najpre i na prvom mestu, kao *prostor* pozicija u kome se različite društvene grupe bore kako bi nemetnule svoje „principe vizije i divizije“, pomaže nam da uočimo na koji način političke i socijalne borbe za pozicije i konstitutivne kapitale unutar nacionalnih polja imaju svoju implikaciju na međunarodne strategije pojedinačnih država, kao i na proizvodnju simboličkog diskursa. Postojanje hijerarhijskog ustrojstva svetskog sistema je datost, nasledena iz ranijih istorijskih epoha. Ono podrazumeva da su neke države bogate npr. ekonomskim,

⁹⁴ U tom smislu, naročito je zanimljivo istraživanje koje utvrđuje međuuticaj nacionalnih i transnacionalnih polja u kojima se tretira pitanje sigurnosti. Ono jasno pokazuje kako unutrašnje, tj. nacionalne, borbe u tim poljima između profesionalaca vode ka usvajanju opštijih međunarodnih strategija na tom planu. Takođe, interesantno je i istraživanje o mehanizmima globalizacije u Latinskoj Americi. Ono, između ostalog, pokazuje kako se ekonomske i pravne ideje, proizvedene u međunarodnom polju ideja i pod dominacijom američkih institucija, drugačije prihvataju u različitim državama, u zavisnosti od logike funkcionisanja njihovih nacionalnih polja, odnosa društvenih snaga u njima i istorijskih osobenosti njihovih političkih elita (up. BIGO, 2005; DEZALAY ET GARTH, 2002).

druge vojnim, a treće kulturnim kapitalom (*soft power*), dok se uloga četvrtih, depriviranih od rečenih kapitala, svodi na potčinjavanje utvrđenim pravilima igre. Ipak, mali je broj država u ljudskoj istoriji uspeo da svoju ekonomsku i vojnu suprematiju konvertuje i u globalni kulturni uticaj, odnosno simbolički kapital, tako da kada se desi da neka sila postane sposobna da „[...] nametne svoju volju i svoj poredak drugim važnijim silama, (i) ostaje bez ozbiljnijeg izazova“, tako da u svetu vlada nametnuto „stabilno stanje društvene distribucije moći“, onda na delu imamo dominaciju te sile (VALERŠTAJN, 2005, cit. pr. BAKIĆ, 2011b: 15).

Neočekivani slom SSSR-a doveo je do tektonskih društveno-ekonomskih i geostrateških poremećaja u svetu. Na društveno-ekonomskom planu, urušen je posleratovski konsenzus između kapitala i rada, na račun komandnih klasa, što dovodi do postepenog ukidanja „socijalne države“ na Zapadu i osvajanja bivših socijalističkih tržišta od strane krupnog zapadnog kapitala. Na geostrateškom planu, nestanak SSSR-a je doneo ne samo novu političku geografiju koja neodoljivo podseća na stanje pre Prvog svetskog rata – „o čemu je Zapad sanjao u hladnom ratu sa mešavinom habzburške nostalgije i poslekomunističke utopije“ (KULJIĆ, 2012: 248) – nego i kraj čitavog „vestfalskog poretka“. Teza o „kraju istorije“ konzervativnog američkog politikologa i pomoćnika direktora Službe za političko planiranje u okviru Ministarstva spoljnih poslova Sjedinjenih Država, F. Fukujame (Francis Fukuyama), najpre oprezno formulisana u formi pitanja u tekstu objavljenom 1989. godine u časopisu *The National Interest*, u knjizi „Kraj istorije i poslednji čovek“ iz 1992. godine postala je „činjenica“, bez bilo kakvog upitnika. U njoj se, pretenciozno – ali ne i sasvim nerazumno, uzimajući u obzir novi duh vremena – iznosi teza da je demokratija, u svom pobedničkom obliku *à l'américaine*, napokon „univerzalizovana“. Pobeđivši druge ideologije i poželjne vizije sveta „demokratija“ je, iz te perspektive, tronizovana kao poslednja forma svih ljudskih društava. Sjedinjene Države, kao ekonomski i politički gigant, i prva zemlja „slobodnog sveta“ (formulacija u kojoj se ogledao i njen kulturni uticaj), u novoj strukturi međunarodnih odnosa ostala je tako jedina globalna ekonomska i vojna sila – uz nekoliko regionalnih (Francuska, Nemačka, V. Britanija, Rusija, Turska, S. Arabija, Kina, Japan i dr) – koja je sposobna da interveniše u svim delovima sveta.

Simbolička moć Sjedinjenih Država se, na tom tragu, realizuje uz pomoć rečene ideološke *doxe*, koja tražeći „bespogovorno potčinjavanje na dnevnom nivou“ (BOURDIEU ET WACQUANT, 1992b: 53), tj. prihvatanje od strane drugih dejstvenika u polju, legitimizuje autoritet jedine globalne sile. Da bismo razumeli poziciju francuske elite u odnosu na „jugoslovensku aferu“, potrebno je najpre razumeti globalni položaj Francuske nakon sloma „nominalnog socijalizma“, ujedinjenja Nemačke i urušavanja SSSR-a, kao i njen odnos prema Sjedinjenim Državama u periodu koji neki obeležavaju kao „kraj svega i početak nečega“ (CUSSET, 2014: 5). Nakon ujedinjenja Nemačke, relativna težina Francuske, kao i svih drugih zemalja Evrope, umanjena je na račun narastajuće snage i značaja Nemačke, koja je uspostavila „privilegovane odnose“ sa Sjedinjenim Državama. Upravo su Sjedinjene Države bile jedina sila, od tri glavne konkurentne sile „saveznice“, koja je uputila otvorenu i nedvosmislenu podršku procesu nemačkog ujedinjenja. Štaviše, i pre pada Berlinskog zida Vašington je – najpre Dž. Buš-Stariji 1989. godine, a zatim i B. Klinton (Bill Clinton) 1994. godine – ponudio Nemačkoj „partnerstvo u liderstvu (*partnership in leadership*)“, predlažući joj da zauzme još važnije mesto u vođstvu Alijanse od onog koje je V. Britanija imala poslednjih 40 godina (up. STARK, 2011). Nemačka, dakle, više nije bila „privredni džin“ i „politički patuljak“, već i po kapacitetu političkog i kulturnog kapitala postaje vodeća regionalna sila. To joj je omogućilo katkad direktnu i otvorenu, katkad indirektnu i prikrivenu, podršku elita Sjedinjenih Država u realizaciji svojih spoljnopolitičkih interesa u Evropi. Kako pokazuje J. Bakić (2011b: 27) Sjedinjene Države su, vodeći se svojim posebnim interesima, podržavale interese regionalnih sila i ključnih saveznica širom sveta (primer Nemačke i Turske i njihova uloga u jugoslovenskoj krizi na Balkanu je samo jedan od primera). Naravno, interesi regionalnih sila mogu biti realizovani samo ukoliko nisu u suprotnosti sa interesom globalne sile (LAZIĆ, 1994: : 157). „Američka odlučnost je na vrhuncu. [...] Tim pre što je utemeljena u uverenju da je 'američki ideal' prihvaćen od ostalih i da će sledeće bitke, diplomatske ili ne, biti zajednički vođene u to ime. Logikom rata, kako je govorio Fransoa Miteran, ili logikom mira, kako se nadao [...], nebitno je: u pitanju je logika osvajačke demokratije koja je

povratila samopoverenje“ (COLIN, 1990: 854-855).⁹⁵ Pojava nove političke konstrukcije na evropskom kontinentu, EU, koja nije imala zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, nije mogla da promeni ništa bitno u borbi za dominaciju. Svaka država je individualno reagovala na događaje širom sveta, što je dodatno jačalo „američko vođstvo“.

Francuska je, u takvim uslovima, kako ne bi izgubila podršku globalne sile, postala nevoljni saputnik i prihvatila, u burdijeovskim terminima, „odnos 'praktične' solidarnosti i rivalstva“ (pr. MÉRAND ET POULIOT, 2008: 614). Prvi veliki izazov na tom tragu je bila kriza u Zalivu. Naslanjajući se na degolističku tradiciju „arapske politike“, Francuska je sa Irakom održavala privilegovane odnose od 1974. godine do „zalivske krize“. Međutim, u vreme sukoba između Iraka i Kuvajta, prateći Sjedinjene Države „u odbrani prava, ali i naftnih interesa [...] dugoročno se vezuje za režime sa kojima nije održavala nikakve odnose pre toga, tj. sa feudalnim monarhijama i [...] ne manje diktatorskim režimima od onog u Bagdadu“ (COLIN, 1990: 856). Francuska elita je, dakle, procenila da joj je, pri postojećem odnosu snaga, u interesu da bude uz Sjedinjene Države i njene saveznike na Bliskom Istoku, po cenu gubitka svakog uticaja u Iraku. Neposredno pred smrt, 1995. godine, F. Miteran odnose između Sjedinjenih Država i Francuske opisuje na sledeći način: „Francuska to ne zna, ali mi smo u ratu sa Amerikancima. Da, u pitanju je permanentni rat, životni rat, ekonomski rat, istina rat bez mrtvih. [...] Amerikanci su veoma teški, nezasiti, oni žele svu moć samo za sebe. Na delu je dakle jedan do sada nepoznat rat, rat bez mrtvih ali, istovremeno, rat do smrti“ (cit. pr. BENAMOU, 1995).

S jedne strane, Francuska je, dakle, postala „nevoljni saputnik“ Sjedinjenih Država koji je, s vremena na vreme diskretno osporavao „američko vođstvo“, pokušavao da vodi koliko-toliko distinktivnu politiku, ali nikada nije mogao da priušti sebi da, u bilo kom delu sveta, radi protiv interesa jedine globalne sile.⁹⁶

⁹⁵ E. Lejk (Anthony Lake), savetnik B. Klintonu za nacionalnu bezbednost je u tom ključu 1993. godine izjavio: „Naši interesi i naše ideje nas obavezuju ne samo da delamo nego i da rukovodimo [...] Mi moramo promovisati demokratiju i tržišnu ekonomiju u svetu jer je to ono što štiti naše interese i našu bezbednost, i zato jer je to ono što reflektuje vrednosti koje su istovremeno američke i univerzalne“ (cit. pr. NOCTIUMMRS ET PAGE, 1999: 12).

⁹⁶ Doktor geopolitike G. Rofer (Xavier Raufer) na sledeći način objašnjava Širakovo odbijanje da Francuska učestvuje u drugom ratu protiv Iraka: „Na jednom sastanku sa Širakom, nas dvoje-troje smo razgovarali s njim na temu terorizma i on nam je tada objasnio šta je odgovorio Bušu Mlađem, koji ga je pozvao lično i tražio od njega da Francuska bude deo koalicije.

Sa druge strane, odnose Francuske i Nemačke karakterišu kontradiktorni procesi igre moći za dominacijom u polju međunarodne politike. Ove dve zemlje, iako istorijski suparnici, upravo početkom 1990-ih godina rade na ukidaju granica i, Mاستrihtskim ugovorom, stvaraju EU (čime se otvara perspektiva o „ujedinjenoj Evropi“), istovremeno se boreći za status hegemone regionalne sile u Evropi. Evropska integracija, inače, od ranih 1950-ih godina predstavlja glavnu osovinu spoljne politike SR Nemačke. Upravo je elita SR Nemačke, kako bi se nametnula kao glavni faktor mira i stabilnosti u Evropi, bila inicijator svih reformi Evropske zajednice između 1958. i 1989. godine. Ipak, kraj konflikta na relaciji Zapad-Istok doveo je do promene odnosa snaga u Evropi. Ujedinjena Nemačka, koja je povratila svoj suverenitet, postaje sposobna da konvertuje ekonomsku u političku hegemoniju tako da izrasta u evropskog „političkog džina“.

Iz razloga što su, potpuno opravdano, u ujedinjenju videli potencijal da se razbije krhka postratovska ravnoteža (STARK, 2011), nemački „partneri“, na prvom mestu V. Britanija i Francuska, gledali su veoma podozrivo na taj čin. U tom ključu treba tumačiti skepsu, pa i optužbe od strane elita V. Britanije, a naročito Francuske, kada je reč o kursu spoljne politike Nemačke na Balkanu. Generalno, Francuska, kao i ostatak Evropske zajednice, zanešeni „liberalnim trijumfalizmom“, bili su potpuno nepripremljeni za događaje koji su usledili u Jugoslaviji. „Za zastupnike ove ideologije, Zapad je izašao kao pobednik iz Hladnog rata [...], komunisti su izgubili i trebalo je samo finalizovati tu pobedu. Prva konkretizacija toga je usisavanje 'gubitničke' Nemačke demokratske

Širak mu je odgovorio nešto u smislu 'gospodine Predsedniče, ne, i reći ću Vam ko Vam kaže to ne. Ovo Vam govori ne Ž. Širak, predsednik Francuske, nego Ž. Širak poručnik tokom rata u Alžiru. Ovakve ratove ne možemo da dobijemo. Napravićete problem u svojoj zemlji'. [...] Širak je bio mladi oficir tokom rata u Alžiru, on jako dobro zna da proceni takve situacije. Ratovi na Balkanu su bili ratovi za zaštitu poretka. Ima ljudi koji će žaliti zbog toga, jer su Srbi naši prijatelji, ali među tim našim prijateljima neki su postali malo ljudi [...] Mladić i kompanija su krenuli sa masovnim ubistvima, trebalo bi im udariti čvoku kako bi se malo smirili. [...] Stvar koju je trebalo primeniti 1991. i na S.Huseina. Jer, u fazi konstrukcije novog svetskog poretka, ukoliko bi mu se dozvolilo da osvoji Kuvajt, bez reakcije međunarodne zajednice, mesec dana kasnije mogli smo da očekujemo da Brazil npr. odluči kako je Paragvaj njegova 42-ga provincija i da imamo opšte rasulo na svetskom planu. [...] Dakle, to je bio slučaj sa Huseinom prvi put, kao i sa srpskim liderima [...] trebalo ih je lupiti po glavi da se smire. Ali drugi rat u Iraku je druga stvar. Znalo se dobro da S. Husein nije bio u situaciji da preti bilo kome [...], da je bio jedini od svih režima u tom regionu koji se nije služio oružjem terorizma. [...] Niko nije bio za taj rat osim Amerikanaca“ (RAUFER, iz intervjua, 26. 10. 2018). Dakle, ključno pitanje je pitanje ko odlučuje šta je poželjan poredak. Drugim rečima, SFR Jugoslavija se mogla raspasti uz asistenciju velikih sila jer 1990-ih ona više nije bila važna, kao što jeste u Hladnom ratu, za poredak, dok se npr. Španija, Belgija i BiH danas ne mogu raspasti, jer su važne za poredak.

Republike od strane 'pobedničke' Savezne Republike Nemačke. Zalivski rat je pokazao sudbinu antizapadnjačkih diktatora [...]. Bilo je dovoljno i na Jugoslaviju primeniti ove 'koncepte'“ (VÉDRINE, 1996: 602).⁹⁷ Malo ko je očekivao da bi najprogresivnija socijalistička zemlja Evrope – koja je na Zapadu viđena kao lider proevropskih integracija i kapitalističke restauracije među zemljama socijalističkog bloka – mogla da završi u krvavom „tribalističkom ratu“ (Edgar Morin).

U „novom svetskom poretku“⁹⁸, Balkan ponovo postaje, ako je ikada i prestao da bude, važna zona uticaja i rivaliteta između najvećih svetskih i evropskih sila, tako da Vašington, Moskva, Pariz, Berlin i London nastoje da, u skladu sa osobitom prošlošću, već etabliranim istorijskim odnosima, ali i aktuelnim interesima (uslovljenim novom konstelacijom snaga i pokušajem da se izgradi legitimitet i prestiž u međunarodnom polju), imaju što veći upliv kada je reč o dešavanjima u Jugoslaviji. Osim toga, nova međunarodna konfiguracija – nastala krajem Hladnog rata i prestankom postojanja bipolarnog poretka (uz slabu i zavisnu Rusiju, i privremeno oklevanje Sjedinjenih Država da budu „svetski policajac“ u apsolutno svim konfliktnim situacijama) – favorizuje uplitanje nekadašnjih super sila, poput Francuske, Britanije i Nemačke, u upravljanje konfliktima. Naravno, njihova stanovišta će biti komplementarna u meri u kojoj će biti komplementarni i njihovi spoljnopolitički interesi u igri moći. Nakon proglašenja nezavisnosti Slovenije i Hrvatske, Nemačka je već 23. decembra 1991. godine – posle višemesečnog neuspešnog pritiska na evropske saveznike da se donese zajednička odluka o tome – jednostrano priznala ove države, dok su Francuska, Velika Britanija, Rusija i Sjedinjene Države predlagale oprezniji pristup. Nemačka je, štaviše, bila otvoreno optužena od svojih partnera da podržava slovenačko-hrvatsku stranu sa jedinim ciljem: osiguravanje

⁹⁷ Osim toga, „upravo u to vreme dolazi do dogovora u Oslu. Dakle, to je momenat kada nam se čini da se veliki sukob između Izraela i Palestine, polako rešava, a čak je i pad aparthejda u Južnoj Africi, iz te perspektive, posledica pada Berlinskog zida. Dakle, na delu je jedna idealistička vizija sveta prema kojoj su sva pitanja rešena, liberalizam je pobedio, živimo kraj istorije [...] Eventualno bi neko zabrinuto pomenuo stanje na Kavkazu, konflikt između Jermena i Azerbejdžanaca, ali taj konflikt, van jermenske dijaspore, nikoga u Francuskoj ne pokreće“ (DÉRENS, iz intervjua, 02. 02. 2018).

⁹⁸ Prema izrazu Dž. Buša Starijeg (George Herbert Walker Bush), izrečenom na zajedničkoj sesiji američkog Kongresa o Zalivskoj krizi i deficitu u federalnom budžetu, 11. septembra 1990 (COLIN, 1990, 849).

dominantne pozicije i uticaja u Centralnoj Evropi i na Balkanu. Francuski establišment, čak, tim povodom oživljava antinemački sentiment i konstruiše alizuje o „povratku nemačkog pitanja“ u Evropi (STARK, 2011).

Iza pomoći najjačeg evropskog, tj. nemačkog imperijalizma bezuslovnoj slovenačkoj i hrvatskoj secesiji stajalo je nekoliko faktora: nada o Centralnoj Evropi kao „zoni doječ marke“ okupljenoj oko Nemačke, koja bi obuhvatila najrazvijenije bivše socijalističke države (tzv. plan *MittelEuropa*); direktni ekonomski interesi velikih nemačkih i austrijskih kompanija, banaka i krupne buržoazije za kolonizaciju novih tržišta;⁹⁹ jak „hrvatski“ *lobby*, kao i *lobby* Dunavskih Švaba (*Donauschwaben*) među socijalnim i demokratskim hrišćanima u Nemačkoj; istorijski ukorenjena „tradicija“ antijugoslovenstva prisutna u nemačkoj (prevashodno hrišćansko-konzervativnoj) eliti,¹⁰⁰ ali i simboličke veze iz zajedničke prošlosti, „jer su Slovenija i Hrvatska bivše austrijske i nemačke kolonije, pod drugim imenima“ (RAUFER, iz intervjua 26. 10. 2018) itd. Upravo svojim delanjem na Balkanu i „stvaranjem bloka klijentskih država (unutar i izvan Evropske unije)“ (LAZIĆ, 1994: 156), Nemačka je jasno istakla kandidaturu da, preko liderstva u EU, preraste ulogu regionalne sile. Sa druge strane, primarno zainteresovane za Irak i druge, geostrateški značajnije i prirodnim resursima bogatije delove sveta, Sjedinjene Države su u početku prepustile *Evropskoj zajednici* rešavanje „jugoslovenske afere“. Jugoslavija je, u tom periodu, bila, prema rečima bivšeg američkog ambasadora, pri dnu liste prioriteta Stejt Departmenta (ZIMMERMANN, 1996). Međutim, zbog preteranog snaženja uloge Nemačke, tvrdoglavog otpora S. Miloševića rešenjima EU i nesposobnosti potonje da se samostalno izbori sa situacijom na terenu, američka politička elita je već 1992. godine odlučila da iz korena promeni svoj pristup, tj. da postane glavni podržavalac hrvatskog i, naročito, bošnjačkog establišmenta, preuzimajući, najpre indirektno (1992. i 1993. godine), a onda i direktno (1994. i

⁹⁹ Tako je recimo „Alpe-Adria grupa“ (*Communauté de travail Alpe-Adria*) još 1978. godine oko zajedničkih ekonomskih interesa ujediniła nekoliko austrijskih administrativnih okruga (*ländera*), Bavarsku u Nemačkoj, nekoliko regiona u Italiji i celu Hrvatsku i Sloveniju. Nemačka je, uostalom, odmah po padu „nominalnog socijalizma“ postala najvažniji trgovniški partner i najveći strani investitor u Hrvatskoj i Sloveniji.

¹⁰⁰ Prema rečima jednog francuskog ambasadora u Bonu, sam čin stvaranja Jugoslavije je jedan od onih, za Nemačku ponižavajućih elemenata Versajskog ugovora, koji je ostao u kolektivnom sećanju nemačke elite (ROULEAU, 1999: 7).

1995. godine), vodeću ulogu u dešavanjima na Balkanu (up. VUDVORD, 1997; REMACLE, 1999).

Dejstvenici u prostoru svetske politike brane određene ideje ili norme samo u meri u kojoj iste ojačavaju njihovu poziciju u polju, ili u najmanjem, sliku koju o sebi žele da pošalju drugima. U svakom slučaju, zauzimanje pozicije u odnosu na određenu problematiku u međunarodnom polju je jasno interesno zasnovano (up. BOURDIEU, 1994). Na zauzimanje strane američke administracije u Jugoslaviji uticalo je nekoliko faktora:

1. Karakter urušavanja SSSR-a je imao poseban značaj za način na koji su Sjedinjene Države percipirale potencijalno rešenje „jugoslovenske afere“ (tzv. „demonstracioni efekt“). U trenutku kada je počeo slom SSSR-a, postojao je strah od kataklizmičkog haosa koji bi mogao isti da proizvede. To je i period kada Sjedinjene Države podržavaju državni integritet Jugoslavije. Međutim, u momentu kada je postalo jasno da je Rusija „zatvorena“ u svoje republičke granice, njihovo održavanje i nedodirljivost je upravo na primeru Jugoslavije, preko *Badinterove komisije*, ustoličeno kao ključni međunarodni princip. Razaranje Jugoslavije se, dakle, po tako usvojenim standardima, moglo desiti samo po republičkim, ali ne i etničkim granicama (zbog toga se višetnička Jugoslavija mogla raspasti, ali ne i višetnička BiH, kao što ni pitanje Kosova nije moglo biti postavljeno na dnevni red). Drugim rečima, razaranje Jugoslavije je trebalo da bude neki oblik pokazne vežbe za SSSR: potencijalna „velika Rusija“ je mogla očekivati sličnu sudbinu koju je doživeo projekat „velike Srbije“ (LAZIĆ, 1994b);
2. Miniranjem zajedničkih evropskih inicijativa od 1992. godine, poput pritiska na A. Izetbegovića da povuče svoj potpis sa „Kutiljerovog plana“, kojim bi rat u BiH imao mnogo manji opseg, ako bi uopšte do njega i došlo, Sjedinjene Države su, putem lokalnih „država klijenata“, odlučile da zaustave ambiciju Zapadne Evrope – koja je postala aktuelna nakon odluke Evropske zajednice da prizna nove države i, naročito, obnavljanja ideje o zajedničkoj „evropskoj odbrani“ (up. DUPONT, 2005) – da postane globalna sila. Drugim rečima, Vašington je želeo po svaku cenu da spreči pojavu Evropske Unije kao autonomne političko-vojne sile. U

političko-strateškom dokumentu Ministarstva odbrane Sjedinjenih Država, tzv. „Izveštaju Volfovic“, čiju je izradu koordinisao drugi čovek Pentagona P. Volfovic (Paul Wolfowitz), na tom tragu, između ostalog, stoji: „Mi moramo da dalamo tako da sprečimo pojavu ekskluzivno evropskog sistema bezbednosti koji bi mogao da destabilizuje NATO“ (cit. pr. REGISTER, 1999 :50);

3. Osim toga, u trenutku kada je nastupila dekompozicija bipolarnog sveta i Varšavskog ugovora, bilo je potrebno osmisliti *raison d'être* NATO-a (ROULEAU, 1999: 7). Intervencija u BiH i na Kosovu je tako predstavljala formativni momenat za ustanovljivanje nove uloge ove vojne alijanse u post-socijalističkom svetu. Prema mišljenju Z. Bžežinskog (BRZEZINSKI, 1997), novi NATO treba da predstavlja okvir, ne samo za vršenje američkog uticaja u svetu, nego i za legitimizovanje američkog vojnog prisustva u Evropi;
4. Pobjeda srpskog nacionalizma, kao najjačeg na Balkanu, dovela bi do stvaranja slabe muslimanske države, koja bi, frustrirana uspehom srpskog i hrvatskog projekta, potencijalno mogla postati baza islamskog fundamentalizma i terorizma na Balkanu i u Evropi (BAKIĆ, 2011b: 94). Ujedno, podrška muslimanima na Balkanu je simbolički jaka poruka muslimanima u svetu da su „proizraelska“ politika Sjedinjenih Država na *Bliskom istoku*, kao i sukobi sa Irakom, Iranom, Libijom i Sudanom, vođeni isključivo principima, tj. neopterećeni „antimuslimanskim“ bagažom;
5. Uprkos slomu SSSR-a i činjenici da je Rusija ruinirana tokom 1990-ih, Sjedinjene Države nastavljaju da praktikuju strategiju „obuzdavanja“ (*containment*) i slabljenja Rusije (DEUTSCH, 1999: 67), koju je, u vreme antikomunističke histerije u Sjedinjenim Državama, izvorno oblikovao američki diplomata i politikolog Dž. Kenan (George F. Kennan). Uzimajući u obzir istorijski bliske veze između Srbije i Rusije – koja se od početka „jugoslovenske afere“ stavlja na stranu srpske „pravoslavne braće“ u Hrvatskoj i BiH – i samoproklamovani, „glavni cilj“ Pentagona „[...] da spreči reafirmaciju novog rivala“ (cit. pr. NOCTIUMMES ET PAGE, 1999: 12), Sjedinjene Države žele da izbace Rusiju iz igre moći na

Balkanu, jer procenjuju da joj značajnija uloga u „jugoslovenskoj aferi“ može obezbediti novi uticaj na kontinentu. Osim toga, nakon ultra-pro-zapadnjačke politike prve Jeljcinove (Борис Николаевич Ельцин) administracije, Rusija već od 1992. godine sve otvorenije pokazuje rezervu prema „američkom vođstvu“, tako da je situacija u BiH i, naročito, na Kosovu još jedna prilika Sjedinjenim Državama da ponize Rusiju, ali i da pošalju strogu poruku Kini (BADIOU, 2008).

6. Takođe, značajan uticaj na to čiju će stranu Sjedinjene Države zauzeti u sukobu imalo je i protivljenje S. Miloševića globalnim političkim i ekonomskim trendovima. Na tom tragu je i priznanje S. Talbota (Strob Talbot), zamenika državnog sekretara Sjedinjenih Država u vreme bombardovanja Jugoslavije. Kao jedan od najbližih Klintonovih saradnika, ovaj istaknuti predstavnik američke administracije je, u predgovoru knjige svog pomoćnika (NORRIS, 2005: xxii-xxiii), napisao da je protivljenje Miloševića „širim trendovima političke i ekonomske reforme – a ne težak položaj kosovskih Albanaca – predstavlja najbolje objašnjenje rata NATO-a“. Na sličnom tragu je i sveočanstvo V. Klarka (Wesley Clark), glavnokomandujućeg NATO generala u vreme bombardovanja Srbije i Crne Gore: „Stvarni odlučujući podsticaj za NATO kampanju [na Kosovu] nije bilo ni Miloševićevo kršenje ljudskih prava pre marta 1999. godine, niti masovno proterivanje Kosovara nakon početka bombardovanja. Najvažnija je bila potreba da se nametne volja NATO-a lideru čiji je svojeglav i nesaradljiv karakter u isti mah podrivao kredibilitet evropske i američke diplomatije i moć NATO-a, prvo u Bosni a potom i na Kosovu“ (pr. HALIMI ET VIDAL, 2014: 12-13).

FRANCUSKA I RAZARANJE JUGOSLAVIJE

Imperativ stvaranja evropske konstrukcije i sve dominantnija uloga Nemačke u tom procesu, kao i Sjedinjenih Država na globalnom planu, naterao je ostale evropske države, a naročito Francusku i Veliku Britaniju, da pragmatiski naprave zajednički front, onosno da obnove, makar formalno, „stari evropski binom“, usporavajući, uprkos odlukama Badinterove komisije, priznanje Hrvatske i Slovenije, a kasnije i BiH. Jedan broj franko-britanskih inicijativa na evropskom planu, u istom periodu, potvrđuje da su sklopljena savezništva i zauzimanje pozicija u vezi s Jugoslavijom bili nezanemarljiv faktor koji je usmeravao evropsku politiku i u drugim pitanjima (SOULET, 2012). Shvatajući, s obzirom na sve jače veze između Sjedinjenih Država i Nemačke, upravo u ovom periodu, da britanski i američki prioriteti nisu sasvim komplementarni na diplomatskom i vojnom planu (GNESTTO, 1994: 52), britanska elita se okreće, prema formulaciji A. Žipea i M. Rifkina (Malcolm Rifkind), „prirodnom savezništvu“ sa Francuskom, sa kojom „deli zajedničke interese“ (cit. pr. DUPONT, 2005: 108) i radi na „franko-britanskom partnerstvu koje bi imalo svetski značaj“ (cit. pr. DUPONT, 2005: 110). Na tom tragu, dok su Britanija i Francuska nagovarale jugoslovensku vladu da od UN traži uvođenje sankcija na oružje u Jugoslaviji, B. Klinton, već 1. maja 1993. godine, predlaže ukidanje sankcija na naoružanje za Bošnjake i vazdušne udare na položaje srpskih nacionalista u BiH. Naravno, i Francuska će, kao i Britanija, svoj uticaj na Balkanu koristiti kao oruđe u igrama moći za dominacijom u polju evropske politike. Ovo je naročito bio slučaj do trenutka kada Sjedinjene Države preuzimaju ključnu ulogu u ovim procesima.

Francuska se aktivno uključuje u jugoslovensku dramu tek nakon početka rata u BiH. To je prva država koja je rasporedila mirovne snage u opsednutom Sarajevu (još tokom leta 1992. godine), otvorila ambasadu u istom gradu u januaru 1993. godine, imala najveće vojne snage u Bosni i Hercegovini (7100 od

ukupno 45000 vojnika, u septembru 1995. godine), podnela najveći broj žrtava u okviru misije UNPROFOR-a,¹⁰¹ i bila jedan od inicijatora i potpisnika Dejtonskog sporazuma, premda se uloga svih evropskih učesnika u okviru dejtonskog procesa svela na ceremonijalnu. Veći broj faktora ima značaj za razumevanje ovog angažmana u Jugoslaviji. Iako svakako nije bio odlučujuć, ne treba potcenjivati važnost koju je u kolektivnom pamćenju, naročito kod starijih generacija političara i diplomata, imao istorijski faktor (o kome je više bilo reči na prethodnim stranicama). Naravno, s obzirom da isti nije bio glavni pokretač francuskog uplitanja u BiH i na Kosovu, na ovom mestu treba izdvojiti neke važnije, strukturne i konjunkturane razloge, kao što su stranačke borbe za dominaciju u domaćem političkom polju, ili verovanje da je sazreo trenutak da Francuska povрати izgubljeni značaj na spoljnopolitičkom planu. Upravo 1990. i 1991. godine, sa urušavanjem „nominalnog socijalizma“ na Istoku, u Francuskoj dolazi do rekonfiguracije političke scene i do novog definisanja rascepa levo – desno. Iako spoljna politika nikada nije predstavljala relevantan izborni argument u borbi za dominaciju u nacionalnom političkom polju, u ovom formativnom periodu postaje poželjno da najznačajnije francuske „partije vlasti“, socijalisti i konzervativci, jasno podvuku međusobne razlike o sukobu koji se odvija „u dvorištu Evrope“.¹⁰²

Još u prvim mesecima konflikta, u intervjuu jednom nemačkom listu, F. Miteran je jasno podvukao tri orijentira francuske politike u ovom pitanju:

1. O konfliktu ne treba razmišljati u kategorijama agresora i žrtve, jer bi to predstavljalo simplifikaciju jednog kompleksnog pitanja;
2. Istorija Srbije i Hrvatske je odavno ispunjena sličnim dramama. Mnogo Srba je bilo pobijeno tokom Drugog svetskog rata, Hrvati su bili na strani nacista, tako da, pre nego što se priznaju nove države, treba postaviti pitanje granica, unutrašnjih i spoljnih;

¹⁰¹ Sa ukupno 116 ubijenih vojnika, prema izveštaju *Thorette*, napisanog za Ministarstvo odbrane u septembru 2011. godine.

¹⁰² Ove razlike su se reflektovale ne samo u smislu zauzimanja različitih pozicija, nego i kroz političku praksu, putem određenih simboličnih inicijativa (naročito u vreme kohabitacije). Na tom tragu treba posmatrati medijski eho putovanja F. Miterana u Sarajevo u junu 1992 godine, ili stvaranje *Snaga za brzu reakciju* od strane Ž. Širaka (Jacques Chirac) i bombardovanje srpskih položaja 1995. godine.

3. Važno je naglasak staviti na pitanje manjina, tj. treba definisati manjinska prava i objasniti da od priznavanja tih prava zavisi priznanje budućih država (FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG, 14. decembar 1991).

Prema svedočenju Ž. Atalija, specijalnog savetnika francuskog predsednika, potonji je verovao da su jugoslovenska federacija i SSSR bili nesumnjivo dostignuće koje je omogućavalo da se izbegnu ratovi u tom delu sveta. Amerikanci koji su se nadali nestanku SSSR-a, sa druge strane, kao i on, u početku su želeli održanje Jugoslavije. Nemci su pak, sa svoje strane, preferirali očuvanje SSSR-a, ali i nestanak Jugoslavije. Podržavajući jugoslovensku Federaciju, F. Miteran se dakle nalazi u čudnoj koaliciji, sa Srbijom, Rusijom i Sjedinjenim Državama, protiv Nemaca, Austrijanaca i Italijana (ATTALI, 2005: 356). U svakom slučaju, predsednik Francuske je smatrao da treba učiniti sve kako bi SSSR i Jugoslavija opstali, a na tom tragu je 19. novembra 1991. godine uputio upozoravajuću poruku tada aktuelnom jugoslovenskom predsedniku B. Joviću: „Mi želimo da Jugoslavija ostane Jugoslavija. Nije poželjno da se zemlja razbije na nekoliko delova“ (cit. pr. NOUZILLE, 2010: 56). Dok su Austrija i Nemačka lobirale za priznanje Hrvatske i Slovenije, predsednik Francuske se buni i tvrdi: „Oni se igraju vatrom. Ako to učine biće rata! Ja ću se do kraja suprotstavljati takvoj politici“ (ATTALI, 2005: 356-357). Tri dana pre sastanka *Saveta Evrope* u Luksemburgu, 25. juna 1991. godine, Hrvatska i Slovenija proklamuju nezavisnost, a nedugo nakon toga ih prati i Makedonija. Austrijska i nemačka politička elita, podržavaoci ovih inicijativa, utrkuju se ko će pre da prizna nove države. F. Miteran poverava Ataliju: „Austrijanci i Kol guraju Sloveniju i Hrvatsku da to čine. Sada će biti nemoguće nepriznavanje Bosne. A to će proizvesti masakr“, a bošnjački lideri „idu na najgore, čak i protiv interesa sopstvenog naroda, kako bi dobili podršku Zapadnjaka“ (ATTALI, 2005: 357).

Iako je, kako kaže Ž. Atali, gajio „instinktivnu sumnjičavost prema Hrvatima i prirodnu simpatiju prema Srbima“ (ATTALI, 2005: 356), iz razloga koji se mogu naslutiti u jednom intervjuu datom u novembru 1991. godine,¹⁰³ F.

¹⁰³ „Kao što znate, Hrvatska je činila deo nacističkog bloka, a ne Srbija. Posle Titove smrti, latentni konflikt između Srba i Hrvata je morao da eksplodira. Evo, tu smo. Je ne verujem da Srbija želi da vodi rat da bi osvajala Hrvatsku, već da bi izdejstvovala pomeranje granica i formu direktne ili indirektno kontrole srpske manjine u Hrvatskoj“ (cit. pr. FINKIELKRAUT, 1992: 110). Slično shvatanje kao i Ž. Atali izlaže istoričar, novinar i specijalista za Balkan, Ž. A. Derans:

Miteran, potpuno svestan stanja na terenu i nezaustavljivog osvajanja delova teritorija naseljenih Srbima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini (iza čega je stojala zvanična Srbija¹⁰⁴), nastoji da ne odustane od svojih uverenja,¹⁰⁵ utvrđene politike¹⁰⁶ i načelnih antiratnih ciljeva,¹⁰⁷ tragajući za mirnim rešenjem sukoba, što je mnoge navodilo da ga optužuju za „srbofiliju“.¹⁰⁸ Insistirajući na tezi da ne treba „dodavati rat na rat“ (*n'ajoutons pas la guerre à la guerre*), i da jedino „naivci, lažljivci i nekoliko uspaljenih intelektualaca“ (VÉDRINE, 1996: 642) mogu misliti kako je vojna intervencija rešenje, F. Miteran je, isto tako, znao da su isključivo NATO, odnosno Sjedinjene Države, u stanju da istu sprovede. Iako se oštro suprotstavlja ideji daljeg osvajanja teritorija od strane Srba, on se, podjednako, protivi učešću francuskih vojnika u „antisrpskim vojnim akcijama“, nužno predvođenih Amerikancima. Njegova opsesija, kako kaže Ž. Atali, bila je da se Amerikanci „ne vrate u Evropu u trenutku kada je postalo moguće da se od njih oslobodimo [...]. Ja ne želim da Evropa bude američka Legija stranaca“ (ATTALI, 2005: 358). U najkraćem, Miteranov cilj je bio jednostavan: sprečavanje dalje internacionalizacije konflikta, zaustavljanje daljeg osvajanja

„Miteran je neko ko je tada već u godinama i ko mnoge stvari tumači uz evociranje Drugog svetskog rata. On mislim spontano Hrvate vezuje za ustaše. Kod njega je to spontana i sasvim iskrena asocijacija“ (DÉRENS, iz intervjua, 02. 02. 2018).

¹⁰⁴ F. Miteran: „Srbi su danas agresori, bez obzira što su uzroci konflikta mnogo dublji“ (LE MONDE, 28. i 29. jun 1992).

¹⁰⁵ „Već sam Vam rekao; u nemačkim logorima sam gledao kako dolaze najnesrećniji, najsiromašniji, najisprebijaniji zatvorenici; to su bili Srbi, jedini koji su pružali otpor nemačkim divizijama i sami se oslobodili“ (KOUCHNER, 1995); „Volim Srbe, da, i? Kako zaboraviti njihovu hrabrost tokom dva rata?“ (ADLERE, 1996: 77). „[...] izražavam veliko poštovanje i staro prijateljstvo prema srpskom narodu“ (LE FIGARO, 27. jun 1993).

¹⁰⁶ „Francuska nije niti će biti antisrpski nastrojena. Ona se protivi postojanju logora, to je sve. Ja se borim protiv snaga rata“ (LE MONDE, 9. februar 1993).

¹⁰⁷ Već razočaranom B. A. Leviju (Bernard-Henri Lévy) F. Miteran je, na nagovaranje da treba vojno intervenisati protiv srpskih ciljeva, jasno stavio do znanja: „Dok sam ja živ, nikada, čujte me, nikada Francuska neće voditi rat protiv Srbije“ (GUTMAN, 1994: 271).

¹⁰⁸ Takvu kvalifikaciju su, između ostalih, izneli A. Gliksman (André Glucksmann), A. Finkelkrot (Alain Finkielkraut), Ž. Žilijar (Jeaques Julliard) i R. Gupil (Romin Goupil). Jedan od Miteranovih najbližih saradnika, I. Vedrin (Hubert Védrine) rezolutno odbacuje ovakve kvalifikacije, uverljivo pokazajući alternativni sled događaja i odluka da je predsednik zaista zastupao 'srbofilsku' politiku. On tvrdi da je njegova intervencija bila „[...] jugoslovenska. Možda pekasno. Možda uzaludno. Ali u tome nema ništa sramotno“ (VÉDRINE, 1996: 630).

teritorija, uklanjanje opsade Sarajeva i „skraćenje rata“ putem pregovora i bez vojne intervencije.^{109 110}

Sa preuzimanjem vlasti od strane desnice, tj. dolaskom A. Žipea na čelo Ministarstva spoljnih poslova, a naročito izborom Ž. Širaka za predsednika države – koji je još 1992. godine pozivao na bombardovanje srpskih položaja u BiH – dolazi do radikalnije reorijentacije politike Francuske na Balkanu i, generalno, novog pogleda na evro-atlantske odnose (BOZO, 2001: 35-36). Paradoksalno, iako na čelo države nakon 21 godine dolazi neko ko se naziva „golistom“, ovaj simbolički događaj označava početak procesa „degolizacije“ francuske desnice, tj. njenog „amerikanizovanja“, kako na unutrašnjem (kroz pokušaj sprovođenja neoliberalnih reformi),¹¹¹ tako i na spoljnom planu (putem odbacivanja „golovskog“ oblika nepristajanja ni uz jednu drugu veliku silu i definitivnog priklanjanja „američkom liderstvu“). U tom periodu se delom ostvaruje predikcija bivšeg predsednika F. Miterana: „Ja sam poslednji od velikih predsednika. [...] Mislim, na liniji De Gola. Posle mene neće biti drugih u Francuskoj. [...] Zbog Evrope, zbog globalizacije“ (BENAMOU, 1995). Iako je F.

¹⁰⁹ Postoje mišljenja, kako u Sarajevu, tako i među francuskim intelektualcima, da je F. Miteran, na nagovor B-A. Levija i B. Kušnera (Bernard Kouchner), prihvatio da u vrlo uzavreloj atmosferi poseti opkoljeno Sarajevo, kako bi, i uprkos živim nadama ove dvojice da će ga pridobiti za „svoju stvar“, naglasak prebacio sa vojnih na humanitarne aspekte i, u krajnjem, sprečio NATO bombardovanje srpskih položaja. Francuski istraživač i specijalista za Jugoslaviju, K. Bugarel (Xavier Bougarel), u intervjuu za potrebe ovog rada dao je racionalno objašnjenje ove kontroverze: „Možda se praktično to stvarno i desilo. Da, možda. Ali, da li to znači da je Miteran došao u Sarajevo imajući u glavi da će time sprečiti vojnu intervenciju? Ja nisam siguran. Najbolji dokaz su ljudi koji su organizovali njegov dolazak u Sarajevo. Ko su oni? B. A. Levi i B. Kušner! Da li su oni želeli da spreče vojnu intervenciju protiv Srba? To je, po mom mišljenju, teorija zavere, simplifikatorska i jeftina. Miteran je „čovjek države“ (homme d'État) i odluke koje je donosio vezano za Jugoslaviju bile su uslovljene isključivo interesom Francuske, kao države. Ako želimo da shvatimo politiku Miterana u odnosu na Jugoslaviju, lakše ćemo je razumeti ukoliko analiziramo njen odnos sa Sjedinjenim Državama i Nemačkom [...]. Pravi izazovi su tu, a ne u 'solunskoj' Francuskoj. Koga briga za to?! [...] Moguće je da je Miteran bio prosrpski orijentisan, tj. da je imao neki poseban sentiment prema Srbima jer je upoznao neke Srbe tokom Drugog svetskog rata, ali to je imalo drugorazrednu ulogu u formiranju njegovih političkih stavova“ (BOUGAREL, iz intervju, 03. 04. 2018). U tom ključu rezonuje i Ž. A. Derans: „dakle, Miteran je uvek u tim kontradikcijama. Njegova pozicija se može shvatiti kao mešavina realpolitike, volje da Francuska igra malo drugačiju ulogu od ostalih, što je vezano za nacionalni prestiž, ali bez bilo kakvih namera da se direktno suprotstavi Amerikancima. I tek treći momenat je generacijski“ (DÉRENS, iz intervju, 02. 02. 2018).

¹¹⁰ F. Miteran je, u tom smislu, bio najistaknutija javna ličnost (podržan od dela intelektualaca i političara različitih ideoloških uverenja) koja je branila shvatanje da je po sredi građanski rat – kao rezultat pre svega krize izazvane propašću bipolarnog sveta – koji suprotstavlja lokalne zaraćene strane i u kome nije uvek najjasnije ko je žrtva.

¹¹¹ „Plan Žipe“ je rezultirao jednim od najmasovnijih i najuspešnijih socijalnih pokreta u posleratnoj istoriji Francuske u kome su značajnu ulogu imali i pojedini intelektualci leveice (vid. DUVAL ET AL, 1998).

Miteran u javnosti percipiran kao „atlantista“, Francuska tek u vreme vlasti Ž. Širaka započinje faktičku reintegraciju u zajedničku komandu NATO-a i postaje jedan od zagovarača jedinstvene evropske spoljne politike. U uslovima postojanja jedne globalne sile, koja je spremna da deli odgovornost ali ne i vođstvo, približavanje NATO-u se nameće kao sredstvo pomoću koga će Francuska imati jači uticaj nego ranije na odluke koje će biti donete (DUPONT, 2005: 114). Tokom predsedničke kampanje, Ž. Širak je, na tom tragu, žestoko kritikovao „oklevanje“ F. Miterana u jugoslovenskom konfliktu. Odnosilo se to naročito na maj 1995. godine, kad su trupe Vojske Republike Srpske uzele 367 talaca, članova Plavih šlemova, od čega 174 Francuza, kako bi od njih napravili živi štit protiv eventualnih vazdušnih udara NATO-a. „Kao bivšem vojniku i patrioti, ovo je za Širaka bio ponižavajući čin“ (DÉRENS, iz intervjuja, 02. 02. 2018) koji ga je dodatno uverio u to da „Srbima definitivno treba odlučno stati na put“ i raskinuti s onim što je nazivao „imobilizmom“ kod svog prethodnika, kao i sa „skoro urođenom [...] slabošću UN“, koje nisu pravile razliku između strana u sukobu (cit. pr. LOMBART, 2007: 381).

Dakle, raskid je očigledan u odnosu na Miterana, čija je spoljna politika išla u pravcu maksimalnog jačanja uloge UN pri traženju rešenja za međunarodne konflikte, što je indirektno dovodilo u pitanje težnju Sjedinjenih Država ka jednostranim akcijama. Paradoksalno, upravo je „golista“ Ž. Širak „tražio“ od B. Klintonu da Sjedinjene Države napokon vojno intervišu u BiH (SOULET, 2012). Kako kaže francuski diplomata Ž. D. Levit (Jean-David Levitte), „generalno, kada Sjedinjene Države dođu, one i uzmu“. Ipak, činjenica da je potpisivanje mirovnog ugovora iz Dejtona obavljeno upravo u Parizu, po njegovom mišljenju, predstavlja simbolički znak da su Sjedinjene Države „odale počast francuskoj Republici za odlučujuću ulogu koju je odigrala u ovoj aferi“ (LEVITTE, iz dokumenta *Événements de Srebrenica, Documents d'information de l'Assemblée Nationale*, 11. decembar 2001). Naravno, ovo su reči državnog funkcionera koji po funkciji mora da racionalizuje postupke svoje države, jer iz do sada rečenog proizilazi da je uloga Francuske u rešavanju konflikta u BiH bila isključivo sporedna, odnosno simbolična i u senci odluka Sjedinjenih Država. U suštini, francuska elita je sopstvenu poziciju prema krizi u Jugoslaviji bazirala na kriterijima koji su se ticali „francuskog pogleda“ na ulogu UN, NATO pakta, svog

mesta u *Savetu bezbednosti*, kao i odnosa sa Sjedinjenim Državama, Nemačkom i Rusijom. Drugim rečima, na delu je klasično shvatanje geopolitike i državnih interesa, odnosno ono što se i političkoj teoriji naziva „državnim rezonom“. Iz te perspektive, naročito borba za dominacijom u polju evropske politike, tj. odnosi sa Nemačkom – i geostrateški savezi koji se sklapaju u tom ključu – predstavljaju prizmu kroz koju francuska elita gleda na odnose i događaje u svetu uopšte. „Humanitarni razlozi, intelektualni angažmani [...] istorijska savezništva, [...] i drugi slični faktori nisu bili nevažni, ali je njihova uloga bila isključivo drugorazredna“ (BOUGAREL, iz intervjua, 03. 04. 2018).¹¹²

Ratovi u Iraku 1991, Somaliji 1992-1993, Haitiju 1993, BiH 1995, vojne akcije manjeg obima u Iraku, Sudanu i Avganistanu 1998, i, napokon, intervencija protiv Srbije i Crne Gore od 23. marta do 10. juna 1999. godine, predstavljaju međunarodne događaje koji su 1990-ih imali konstitutivni karakter za uspostavljanje neoimperijalističke ideologije intervencionizma (koja će svoj vrhunac doživeti u narednoj deceniji, napadima na Irak, Avganistan i Libiju). „Nastavljajući se na filozofiju istorije prema kojoj demokratija i ljudska prava nisu više proizvod borbi između slabih i jakih unutar samih društava, nego postaju 'ideje' koje se nameću od strane država koje a priori inkarniraju Dobro, Zapadnjaci obnavljaju 'univerzalistički mesijanizam'“ (REMACLE, 1999: 32), kao novi *illusio* u međunarodnom polju, koji služi za sticanje simboličkog kapitala i moći. Jedno od ključnih oruđa u borbi za distribuciju resursa i za nametanje poželjne vizije sveta globalne sile i njenih regionalnih „saputnika“, upravo je NATO. „Treći jugoslovenski rat“, onaj na Kosovu, koji je završen zapadnim bombardovanjem vojnih i civilnih ciljeva u Srbiji i Crnoj Gori, i Miloševićevom kapitulacijom, predstavlja ujedno i završni čin političke reforme ove vojne alijanse, čiji je strateški koncept, iako u praksi već delatan, formalno usvojen

¹¹² „Učetvovao sam na jednom sastanku u julu 1995. godine, posle pada Srebrenice, u Ministarstvu odbrane i spoljnih poslova [...]. Na tom sastanku je diskutovano pitanje da li treba da bombardujemo Srbe ili ne [...]. Bilo nas je nekoliko specijalista za Jugoslaviju koji smo izneli svoje mišljenje, za i protiv. Ja sam bio za. Svi su ustvari bili za. I to smo objašnjavali kroz argumente koji su se temeljili na osnovu izveštaja iz Jugoslavije. Pričali smo nešto u smislu, mi smo za bombardovanje jer će ono omogućiti otvaranje pregovora i privesti rat kraju. U jednom momentu smo bili prekinuti od nekoga ko je dolazio iz Ministarstva, ne mogu da se setim koga, koji je rekao nešto u smislu: 'ono što se dešava u Jugoslaviji me savršeno ne zanima'. Tačno to je rekao! 'Ono što me interesuje je da znam šta Francuska u ovoj situaciji može da uradi, a da ne bude j... od strane Nemaca'“ (BOUGAREL, iz intervjua, 03. 04. 2018).

aprila 1999. godine, u Vašingtonu. Jačanjem političkog programa i širenjem geografskog polja za intervenciju; stvaranjem koncentričnih krugova oko Alijanse; fleksibilizacijom svojih struktura koje će biti stavljene u službu političkih ciljeva i akcija sa „varijabilnom geometrijom“; i globalizacijom svojih akcija, NATO će malo po malo preuzimati ulogu instrumenta za širenje „tržišnih demokratija“ – kao oblika demokratskog *imperiuma* u globalnom prostoru – koji će vršiti mesijansku funkciju koju je Zapad sebi namenio. Drugim rečima, ulogu koja mu je bila namenjena u američkim strateškim dokumentima sastavljenim po dolasku B. Klintonu na vlast (up. JOXE ET RONNAI, 1998; REMACLE, 1999).

Da bi realizovala svoje imperijalističke namere, globalna sila je imala izgovor u delanju lokalnih, autoritarnih i nacionalističkih, lidera, megalomana, nesposobnih da razumno procene svoju ulogu, odnose snaga i logiku funkcionisanja globalnog polja moći. Najistaknutiji takav lider na Balkanu je svakako bio predsednik Srbije, S. Milošević. J. Bakić (2011b: 100) uverljivo markira četiri faze, tj. karakteristične etape u evoluciji Miloševićevog „plana“ za „rešenje“ krize u Jugoslaviji. U osnovi, u pitanju je jedan mikroimperijalistički projekat, koji je u prve dve faze imao nominalno jugoslovensko, a u druge dve jasno srpsko obeležje. U prvoj fazi, srpski lider je želeo da bude „novi Tito“, tj. da nametne svoju vlast čitavoj Jugoslaviji. Kada je shvatio da je to neizvodljivo, on već krajem juna 1990. godine sa predsednikom predsedništva savezne države, B. Jovićem (koji je bio srpski predstavnik u predsedništvu), dogovara „izbacivanje“ Slovenije i Hrvatske iz Jugoslavije i „odsecanje“ teritorija nastanjenih Srbima u Hrvatskoj (JOVIĆ, 1996: 161). Na tom tragu, već početkom 1991. godine, Milošević pregovara sa slovenačkim predstavnikom M. Kučanom, prema svedočenju potonjeg, da Slovenija što pre napusti SFR Jugoslaviju (SIBER I LITL, 1996: 128), kako bi sebi obezbedio jaču poziciju u igri moći sa Hrvatskom. U drugoj fazi, plan je, dakle, bila „krnja Jugoslavija“, bez Slovenije i Hrvatske, koju bi uz Srbiju, i srpske delove Hrvatske, činili BiH i Makedonija (uz, naravno, srpsku hegemoniju). Kada je video da ni to nije izvodljivo, Milošević je prešao na treći plan: „svi Srbi u jednoj državi“, koji je podrazumevao vojno zaposedanje delova teritorija nastanjenih Srbima u Hrvatskoj i BiH, i njihovo priključenje Srbiji. Najzad, nakon kraha i tog projekta, on se zadovoljava zajednicom Srbije i Crne Gore, kojoj daje ime SR Jugoslavija, sa novim fokusom na Kosovo (što je

sasvim išlo na ruku namerama SAD da „kosovsku aferu“ iskoriste kao *cassus belli*).

Opijen moći koju je za svoj projekat dobio od dela naroda i čitave nomenklature, anahrono zarobljen u period Hladnog rata i bipolarnog sveta, državnički nesposoban da proceni okvire u kojima se mala Srbija može kretati u „novom svetskom poretku“, i napokon, najvažnije, politički sterilisan od „humanističkog nerva da prepozna vrednost mira kao vrhovnu vrednost“ (BAKIĆ, 2011b: 104), jedini kriterij koji je za Milošević bio operativan u političkom delanju, jeste opstanak na vlasti po svaku cenu. Negativan bilans rata u Hrvatskoj (u kojoj je izvršen etnički progon nad oko 500 000, ili ²/₃ Srba), kao i u BiH (u kojoj nisu ostvareni ratni ciljevi, uprkos etničkoj homogenizaciji teritorija), ruinirana ekonomija i veliki pad socijalnog standarda građanki i građana, doveli su do toga da ovaj bivši komunistički aparatčik može zadržati vlast jedino ukoliko nacionalna politika čiji je on simbol, ne doživi krah i na Kosovu (odakle je i počeo njegov vrtoglavi uspeh u hijerarhiji nomenklature). S druge strane, albanske elite na Kosovu, deprivirane od ingerencija koje im je obezbeđivao Ustav iz 1974. godine, u borbu za svoj nacionalni projekat, tj. nezavisnost pokrajine od Srbije, krenule su najpre mirnim bojkotom državnih institucija, a kada on nije urodio plodom, onda i uz pomoć terorističkih napada u izvedbi Oslobođilačke vojske Kosova – UÇK (koja, zbog Miloševićevog odbijanja da na rešavanju nagomilanih problema radi sa legitimnim političkim predstavnicima albanskog naroda, dobija sve veće poverenje i legitimnost među Albancima). Za razliku od vođstva Srbije, one su – kao što je pre toga bio slučaj sa hrvatskim i bošnjačkim elitama – vođene podjednako opskurnim i destruktivnim nacionalizmom kakav je bio Miloševićev, ali dovoljno pametne da procene svoju nemoć u odnosu na snagu srpskog nacionalizma, bile svesne da je za realizaciju nezavisnosti od Srbije, kao i za uspostavljanje etničke i klasne hegemonije na teritoriji Kosova, bilo neophodno učvršćivanje klijentskih odnosa sa Nemačkom, i, naročito sa Sjedinjenim Državama.¹¹³ Kakva je, pak, bila uloga Francuske u ovoj „aferi“?

¹¹³ U tom smislu je ilustrativna nedavna izjava aktuelnog premijera „nezavisnog“ Kosova, R. Haradinaja (Ramush Haradinaj), da današnje Kosovo nema svoju spoljnu politiku: „Mi smo deo Evrope i saradujemo sa Briselom i Berlinom. Međutim, kada je spoljna politika u pitanju, mi smo

U vreme kosovske krize politička situacija u Francuskoj je relativno nestabilna. Kohabitacija između Ž. Širaka i vlade tzv. „pluralne levice“ (socijalisti, komunisti i zeleni), na čelu sa L. Žospenom, konstantno je izazivala tenziju u izvršnoj vlasti. Međutim, kada je reč o Balkanu, na delu je manje-više kontinuitet spoljne politike koju su 1995. godine utemeljili Ž. Širak i A. Žipe. Drugim rečima, u odnosu na „tradicionalni“ francuski pristup, došlo je do promena na bar tri nivoa. Francuska je, naime, formalno – iako je stvarna situacija u praksi bila malo kompleksnija – prisvojila diskurs o zajedničkoj, evropskoj i američkoj, politici na Balkanu, bez bilo kakvog individualnog „iskakanja“; zatim, normalizuje se imperijalistički diskurs o upotrebi vojne sile i tzv. Kušnerova doktrina: „pravo na mešanje u unutrašnje stvari drugih država“ (naravno, B. Kušner nije tvorac samog političkog principa, već njegov najistaknutiji ideološki legitimator u Evropi); i, napokon, dolazi do evolucije u stanovištu kada je reč o kosovskoj nezavisnosti (kada se napušta zaključak Badinterove komisije o nepovredivosti republičkih granica). Razlika, osim u nijansama,¹¹⁴ između ključnih partija vlasti, konzervativaca i socijalista, povodom Kosova, kao i u gotovo svim međunarodnim pitanjima u tom periodu, gotovo da nije bilo (BONIFACE, iz intervjua, 12. 06. 2019).

Važno je naglasiti da je francuska elita Srbiju, sve do NATO intervencije, percipirala glavnim faktorom stabilnosti na Balkanu, odlučno odbacujući svaku pomisao o nezavisnosti Kosova. Kosovski problem je, iz njihove perspektive, tretiran na isti način kao i „problem Korzike“ (odatle i predlog o „suštinskoj autonomiji“, koja bi podrazumevala Kosovo kao samoupravnu pokrajinu u okviru Srbije). Zbog toga je Francuska, za razliku od Sjedinjenih Država, do poslednjeg trenutka, i uprkos ratobornim javnim istupima svojih zvaničnika¹¹⁵, radila na

deo kluba zemalja koji predvodi Amerika. Nama to nije problem da priznamo, nemamo ni vremena da se bavimo problemima u svetu“. Osim toga, simptomatično je da su upravo na Kosovu nakon sukoba Sjedinjene Države izgradile po brojnim parametrima svoju najveću vojnu bazu u Evropi.

¹¹⁴ Socijalistički premijer L. Žospen je sa konzervativnim predsednikom Ž. Širakom delio istu analizu „kosovskog problema“, iako je bio rezervisaniji kada je reč o vojnoj intervenciji NATO-a u Srbiji i Crnoj Gori. Ipak, kako ne bi doveo u pitanje kohabitaciju, predsedniku je prepustio rukovođenje ovom „aferom“ (ROULEAU, 1999).

¹¹⁵ Ministar odbrane Francuske A. Rišar (Alain Richard), kako bi izvršio pritisak na Miloševića da prihvati dogovor, još 1998. godine je govorio o vazdušnoj operaciji, koju bi odobrio SB i UN, kao jednoj od kredibilnih opcija.

postizanju političkog dogovora bez upotrebe sile.¹¹⁶ U trenutku kada su Sjedinjene Države i zemlje EU zajedno, bez odobrenja UN-a i Saveta bezbednosti, pokrenuli intervenciju na Kosovu, Komisija za odbranu francuskog parlamenta je dostavila, 24. marta 1999. godine, Vladi L. Žospena (Lionel Jospin), veoma kritički izveštaj o poziciji Sjedinjenih Država vezano za buduću ulogu NATO-a. U njemu se izražava nepoverenje prema američkoj koncepciji novog NATO pakta, kao nezavisne organizacije koja bi trebala da, bez mandata UN-a, upravlja kriznim žarištima u svetu, od Evrope do Kavkaza i centralne Azije (LE MONDE, 26. 03. 1999). Uprkos tome što su francuske diplomate i službe bezbednosti bile u osnovi „potpuno podeljene između dve linije: one tradicionalno pro-srpske, i druge: pro-NATO“ (DÉRENS, iz intervjua, 02. 02. 2018), ono što je odlučilo da prevlada upravo pro-NATO struja, na čelu sa Ministrom odbrane A. Rišarom (Alain Richard), i da Francuska zauzme „pro-intervencionističku“ poziciju je, s jedne strane, bahatost i tvrdoglavost Miloševića, tj. njegov „multirecidivizam“ (Iber Vedrin), i, s druge, još važnije – „uzimajući u obzir da Balkan i Srbija ne predstavljaju nikakav vitalan ulog za Francusku“ (RAUFER, iz intervjua 26. 10. 2018) – kalkulacije u odnosima sa „hipersilom“.¹¹⁷

¹¹⁶ „Jasno je da Francuska nije želela bombardovanje 1999. godine. Upravo iz tog razloga je u okviru civilne misije na Kosovu poslat G. Keler (kasnije francuski ambasador u Beogradu). Dakle, s jedne strane smo imali Vokera (William Walker), koji je na Kosovo poslat da pripremi teren za bombardovanje, a s druge Kelera, koji je od Ministarstva spoljnih poslova Francuske dobio zadatak da bombardovanje spreči. U suštini, Francuska strategija je bila da se maksimalno odlaže bombardovanje. Iako je bilo jasno da će do njega verovatno doći, jer je to očigledno bilo predviđeno od početka, Vedrin je pokušao da ga maksimalno odloži, uz uverenje da ako se odluka odlaže u nedogled, možda će upravo to otvoriti prostor za pregovore“ (DÉRENS, iz intervjua, 02. 02. 2018). Osim toga, samo nedelju dana pre početka bombardovanja, ministar spoljnih poslova Francuske izjavio je sledeće : „Mi, mi jasno kažemo da treba poštovati povelju UN i, uostalom, ugovor kojim je formiran Atlantski pakt, a koji priznaje prvenstvo UN-u“ (LE MONDE, 16. mart 1999).

¹¹⁷ „Išao sam u Vašington 1999. godine i u državnom departmanu Pentagona razgovarao sa ljudima koju su se bavili jugoslovenskim slučajem. Oni su bili dosta podeljeni. Bilo je ljudi koji su za, ali i protiv bombardovanja. Ono što ih je delilo nije bilo nipošto saznanje o stvarnoj situaciji na Kosovu ili šta o tome misle intelektualci [...] njih to uopšte nije zanimalo. Istinsko pitanje koje je bilo u igri je kakva treba da bude priroda odnosa između Sjedinjenih Država i Rusije. [...] Dakle, pitanje koje nalazimo i danas, dvadeset godina kasnije. Ono što je odlučilo intervenciju NATO-a protiv Srbije je činjenica da je dominantni deo vojnog i diplomatskog aparata Sjedinjenih Država smatrao da Rusiju treba tretirati kao neprijatelja, kao i njene saveznike. I da bi u strategiji slabljenja i izolacije Rusije bilo dobro da se oslabi i baci na zemlju Miloševićeva Srbija. Humanitarna situacija na Kosovu je bila drugorazredno pitanje. Efektivno, postojala je volja da se ne ponovi katastrofa kakva je bila rat u Bosni, zbog kredibilitnosti UN i NATO pakta, ali ja sam iz Pentagona izašao sa uverenjem da je pravi problem bio odnos sa Rusijom. I da su na delu klasične geopolitičke kalkulacije“ (BOUGAREL, iz intervjua, 03. 04. 2018).

Kako bi pokazaka svoju kredibilnost nakon potpisivanja francusko-britanskog ugovora o evropskoj bezbednosti u Sain-Malo-u, odnosno da ne bi postala trećerazredna sila, Francuska je prihvatila drugorazrednu ulogu:¹¹⁸ „Onog momenta kada su Sjedinjene Države gurnule NATO da interveniše, Francuska nije mogla da dozvoli da ostane po strani“ (BOUGAREL, iz intervjuja, 03. 04. 2018).¹¹⁹ Sa strane francuskih vlasti, dakle, u pitanju je bio „rat za geopolitički kredibilitet, a ne moralni rat“ (BONIFACE, iz intervjuja, 12. 06. 2019). Širak je, tako, u dogovoru sa premijerom L. Žospanom, podržao bombardovanje Srbije, bez bilo kakve rasprave u parlamentu.¹²⁰ Ovim je francuska vlast prihvatila kršenje ne samo člana 2 zvanične Povelje UN-a, člana 5 ugovora o osnivanju NATO-a (usvojenog u Vašingtonu 1949. godine), nego i francuskog ustava čiji član 35. predviđa da izvršna vlast autorizaciju za učešće u ratu mora tražiti i dobiti od parlamenta. Premijer Francuske je ovakvu odluku obrazložio na sledeći način: „Ovo nije rat. U pitanju su udari u ime prava“ (cit. pr. HALIMI ET VIDAL, 2014: 34). Kako bilo da bilo, francuski establišment je – uprkos pojedinim „prijateljskim“ aktima prema Srbiji tokom rata,¹²¹ i pod stalnom sumnjom od strane svojih saveznika za „pro-srpsku“ pristrasnost (ROULEAU, 1999: 6) – zauzeo veoma čvrst stav, odbijajući svaki vid pregovora sa Miloševićem (pre nego što ovaj ispuni pet uslova postavljenih od strane NATO-a), a beskompromisno je

¹¹⁸ Visoki funkcioner francuske vlade je, u tom ključu, ustvrdio: „Mi smo imali, uprkos svemu, umereni uticaj. [...] Uostalom, nismo imali drugog izbora, jer smo u suprotnom rizikovali da budemo potpuno izlovani“. U tom slučaju, dodao je jedan drugi diplomata visokog ranga, „šta bismo dobili osim tapšanja po ramenu od strane Rusije, Kine i možda takođe Indije“ (ROULEAU, 1999: 7).

¹¹⁹ I. Vedrin u svojim javnim deklaracijama je npr. bespogovorno osuđivao i isticao odgovornost srpskih snaga bezbednosti na terenu, dok je, diskretno, u diplomatskim krugovima, za ponašanje srpskih snaga krivio provokacije separatističkih milicija koje su, svaki put kada bi Milošević napravio korak u dobrom smeru, intenzivirale akcije i građanski rat. Osim toga, francuske vlasti su redovno dobijale informacije sa terena da američke i nemačke obaveštajne službe, direktno ili indirektno, naoružavaju i treniraju borce UÇK, koji su u prvo vreme od Sjedinjenih Država bili označeni kao teroristi, organski povezani sa albanskom mafijom (ROULEAU, 1999).

¹²⁰ U susret izborima za Evropski parlament, predsednik i premijer Francuske su, suočeni sa neizbežnim potresima i rasepima unutar svojih političkih formacija – koje su bile podeljene po kosovskom pitanju – odlučili da je najbolje da ova tema bude što manje prisutna u javnom diskursu.

¹²¹ Pri poseti Srbiji, 8. decembra 2001. godine, Ž. Širak je na konferenciji za štampu u Beogradu izjavio da je Francuska, učešćem u „vojnoj intervenciji protiv Miloševića“, dobila pravo veta na bombardovanje određenih ciljeva u Srbiji. U tom ključu, francuski predsednik je potvrdio da je u tim dramatičnim i veoma tenzičnim okolnostima unutar samog NATO-a, nekoliko puta iskoristio to pravo, uključujući i veto na rušenje beogradskih mostova, koje bi, da je realizovano, dovelo do opšteg haosa ne samo u Beogradu, nego i u čitavoj zemlji.

odbacivao i nekoliko uzastopnih predloga Italije da se vojni napadi privremeno suspenduju kako bi se Srbiji dala šansa da prihvati navedene uslove. Štaviše, nakon vojne intervencije, pri poseti francuskim snagama na Kosovu, 25. novembra 2000. godine, Ž. Širak je ponovo preuzeo inicijativu i otvoreno podržao održavanje opštih izbora na Kosovu čiji bi cilj, suštinski, u perspektivi, trebalo da bude formalizovanje postojanja nove države na razvalinama Jugoslavije.

FRANCUSKI INTELEKTUALCI I POLITIKA

Pre tačno šest decenija, istoričar moderne političke i intelektualne istorije Francuske i potonji akademik, R. Remon, ustvrdio je sledeće: „utuvimo sebi u glavu ovu jednostavnu činjeničnu konstataciju: u Francuskoj odavno postoje bliske veze između intelektualaca i politike“ (RÉMOND, 1959: 861). Isti autor privilegovanu poziciju intelektualaca u nacionalnom političkom životu objašnjava tronizacijom „kulta inteligencije“. Drugim rečima, značenje i značaj intelektualaca je izraz mesta koje tzv. „duhovne profesije“ zauzimaju u francuskom društvu, a prestiž koji intelektualna aktivnost u njoj ima opšte je mesto u svim radovima posvećenim njenoj istoriji i civilizaciji. On se simbolički može uočiti ne samo u ceremonijalnom delu – prilikom npr. primanja novih „Besmrtnika“ u Francusku akademiju, koji je analogan onom tokom ustoličenja predsednika Nacionalne skupštine –, nego i u privilegovanom mestu koje „ljudi od knjiga“, kao „eminentni saradnici“, dobijaju za svoje hronike u dnevnim novinama (JEANPIERRE, 2016; SIRINELLI, 1998). Poreklo ovakvog stanja stvari se može naći još u XVIII veku i vezati primarno za Volterovo ime: „On je navikao Francuze da od književnog genija očekuju i nešto drugo osim razbibrige: upravljanje savešću“ (POMEAU, 1955: 34).¹²² Vršeći ulogu političkog i moralnog učitelja – status na koji će mnogi kasnije pretendovati – upravo s Volterom započinje istorija političkog angažmana intelektualaca (pre, dakle, nego što će se sâm termin intelektualac pojaviti u upotrebi).

Ipak, kako sam već pomenuo u prethodnom poglavlju, kao „osnivački momenat“ intelektualnog angažmana se najčešće uzima 15. januar 1898. godine, tj. dan nakon što je E. Zola u novom broju dnevnika „Zora“ (*L'Aurore*), koji je štampan i prodat u desetustroko većem tiržu nego obično – u formi otvorenog

¹²² Na tom tragu, u vreme tzv. „Kalasove afere“, Volter je izjavio: „Ruso piše zbog zadovoljstva, ja pišem radi delanja“ (cit. pr. SIRINELLI, 1998: 48).

pisma predsedniku Republike F. Foru (Félix Faure) – objavio čuveni tekst „Optužujem...!“. Tog dana je, naime, veći broj „ljudi od kulture“, u dnevnom listu „Vreme“ (*Le Temps*) potpisalo peticiju kojom se suprotstavljaju „pravnom nasilju“ i antisemitskoj histeriji u procesu protiv oficira A. Drajfusa (Alfred Dreyfus), tražeći istovremeno reviziju celog procesa.¹²³ Potpisnici „Protesta“ će ubrzo, od strane nacionalističkog pisca i političara, inače „antidrajfusovca“, M. Baresa (Maurice Barrès), biti pejorativno kvalifikovani kao intelektualci, čime ova imenica polako ulazi u širu upotrebu.¹²⁴ Sa „Drajfusovom aferom“ prvi put u istoriji – i to je njena specifičnost u odnosu na intelektualne angažmane koji su podrazumevali individualna stanovišta manje ili više istaknutih pojedinaca o određenim temama od javnog značaja – imamo situaciju da jedna grupa, koja poseduje veliki simbolički kapital, etiketirana kao „intelektualci“, kolektivno i javno zauzima poziciju u odnosu na jednu društvenu i političku aferu. To je velika novost u odnosu na prethodne periode (RÉMOND, 1959: 861). Ovaj osoben politički angažman intelektualaca na razmeđi vekova, posledica je razvojnih tendencija zapadnih društava. U tzv. „eri masa“ (Henri de Man) – tj. prava glasa, političkih partija, masovnije distribucije štampe, jačanja „civilnog društva“ i javnog mnjenja – stvoreni su istorijski uslovi za stvarni i potencijalni politički uticaj intelektualaca: „smešteni u centar cirkulacije ideja i opremljeni ubeđivalačkim moćima, koje im pomažu da budu prepoznati kao društveno ogledalo, oni su među akterima koji doprinose očekivanom formatiranju građanskih debata“ (SIRINELLI, 1998: 47).

Politički angažman francuskih intelektualaca od kraja XIX, i tokom celog XX stoleća, najvidljiviji je, naravno, u vreme najvećih – nacionalnih i međunarodnih – političkih kriza. Osim „Drajfusove afere“ (1894-1906), od događaja koji su naročito provocirali velike političke debate i kolektivnu intervenciju intelektualaca u politiku, treba izdvojiti: Oktobarsku revoluciju (1917), Kartel levice (1924), Narodni front (1936-1938), Španski građanski rat

¹²³ Pored E. Zole i A. Fransa (Anatole France), još nekoliko eminentnijih figura je potpisalo peticiju: E. Duklo (Émile Duclaux), M. Prust (Marcel Proust), L. Er (Lucien Herr), Š. Andler (Charles Andler), F. Simian (François Simiand), Ž. Sorel (Georges Sorel), K. Mone (Claude Monet), Ž. Renar (Jules Renard), E. Durkhajm (Émile Durkheim), i dr.

¹²⁴ O teorijskim pitanjima i metamorfozi pojma intelektualac, vid. drugi odeljak Poglavlja II ove disertacije.

(1936-1939), Dogovori iz Minhena (1938), Višijevska kolaboracija i Pokret otpora (1940-1944), rat u Alžiru (1954-1962), Vijetnamski rat (1955-1975), Mađarski revolt (1956), Praško proleće (1968), Studentsku pobunu (1968), „Slučaj Solženjicin“ (1969-1970), Prvi zalivski rat (1990-1991), „jugoslovensku aferu“ (1991-1999), „Mastrihtski sporazum“ (1992); „Plan Žipe“ (1995) i dr. (up. CHARLE, 1990, 1996; CHARLE ET JEANPIERRE, 2016; DURANTON-CRABOL, 1997; DUVAL AT ALL, 1998; LAGUERRE, 1998; LINDENBERG, 1991; SAPIRO, 1999, 2009; SIRINELLI, 1988, 1996, 1998; WINOCK, 1985). Iako ću se usput „dotaći“ i nekih od rečenih „političkih kriza“, u ovom odeljku ću se, u kratkim crtama, koncentrisati primarno na politički angažman francuskih intelektualaca u vreme Hladnog rata, tj. od prve polovine 1970-ih do prve polovine 1980-ih godina, jer je upravo to period nastanka „antitotalitarne ideologije“ koja „[...] u Francuskoj učestvuje u rekonfiguraciji intelektualnog prostora proizvedenog nakon 1968“ (POPA, 2016: 674). U pitanju je, takođe, socio-istorijski kontekst bez čijeg je razumevanja teško shvatiti ideološku evoluciju francuskog intelektualnog polja nakon sloma „nominalnog socijalizma“, ali ni zauzimanje pozicija francuskih intelektualaca u odnosu na „jugoslovensku aferu“. Naravno, ovi procesi su primarno vezani za „Slučaj Solženjicin“, tj. debatu oko fenomena „totalitarizam“.

Dok je Hladni rat u SAD i u Zapadnoj Nemačkoj polako – u srcu spoljne politike ovih zemalja – prerastao u krstaški rat protiv „opasnosti“ komunizma, te je u tom ključu korišćen i „antitotalitarni diskurs“, u Francuskoj su isključivo lokalni faktori uslovljavali recepciju „antitotalitarne paradigme“ (Jean Chaunu).¹²⁵ Dakle, s obzirom da je francuski establišment, nezadovoljan bipolarnom podelom sveta i nezavidnim položajem Francuske u okviru zapadnog sveta, težila vođenju relativno autonomne međunarodne politike, „teorije o totalitarizmu“ – koje su bile važno oružje ove bipolarne logike u Sjedinjenim Državama i drugim evropskim zemljama – nisu mogle da služe interesima njene spoljne politike. U tom smislu, istraživanja na temu SSSR-a posleratnom periodu

¹²⁵ O genezi koncepta „totalitarizam“, njegovoj evoluciji, tri relativno autonomne faze razvoja uslovljene različitim društvenim kontekstima i njegovim društvenim i političkim funkcijama, vid. KULJIĆ, 1983; MARTELLI, 2012, MLADENović, 2015; TRAVERSO, 2001. U ovom odeljku se koncentrišem na tzv. „drugu generaciju“ antitotalitarista, i uglavnom naslanjam na rezultate istraživanja američkog istoričara M. Kristofersona (CHRISTOFFERSON, 2009).

u Francusku, nisu bila fokusirana na pitanja nacionalne bezbednosti, kako je to bio slučaj u SAD, već su imala pre svega naučni karakter, dok su istraživači bili ili članovi PCF-a, ili njeni simpatizeri. Iako sve velike političke partije u žaru političke borbe, nakon njenog izlaska iz vlade 1947. godine, optužuju PCF za navodni totalitarizam, „antitotalitarni diskurs“ nije mogao da zadobije širu podršku.¹²⁶ S obzirom na značaj intelektualca bliskih PCF-u u okviru kulturnog polja Francuske, ovaj koncept je, kako svedoči jedan teoretičar totalitarizma s leve, K. Lefor (Clode Lefort), sve do početka 1970-ih shvatan isključivo kao koncept desnice, duboko reakcionaran u svojoj upotrebi: „Borba protiv totalitarizma se javljala kao diverzija, čiji je cilj bio da se prikrije stvarnost zapadnog imperijalizma i razoružaju kritike kapitalističkog sistema“ (LEFORT, 1981: 86). Pred K. Lefora, kao i K. Kastorjadisa (Cornelius Castoriadis) u Francuskoj, te Markuzea (Herbert Marcuse) u SAD, u tom periodu gotovo da nije bilo intelektualca leve koji bi insistirali na korišćenju pojma totalitarizam, što navodi R. Dučkea (Rudi Dutschke) da H. Markuzea optuži kako prihvata „jezik neprijatelja“ (JONES, 1999).

Dakle, dominantna u SAD i kasnije u Zapadnoj Nemačkoj,¹²⁷ „antitotalitarna paradigma“ ostaje izrazito marginalna u Francuskoj gde je PCF imao veliki uticaj, ne samo u političkom, nego i u kulturnom polju. R. Aron (Raymond Aron), koji je kao najveći intelektualac desnice prvi počeo da koristi govori o totalitarizmu SSSR-a u posleratnoj Francuskoj, nije uspeo da konvertuje kolege, uprkos tome što važan deo svojih predavanja na Sorboni od 1957. do 1958. godine – pod uticajem Fridriha i Bžežinskog (Carl Friedrich and Zbigniew Brzezinski) – posvećuje upravo „teorijama o totalitarizmu“. Ipak, za razliku od ovih američkih autora, njegov ton je pristup je naučniji i nijansiraniiji, tj. prilagođen univerzitetskom kursu. Hladnoratovsko delo ovog francuskog sociologa, „Demokratija i totalitarizam“ (ARON, 1965), produkt je upravo tih predavanja na Sorboni. Ipak, uprkos tome što je R. Aron dao do tada verovatno

¹²⁶ Konzervativni predsednik Francuske Š. De Gol u nekoliko navrata će u istorijski turbulentnim periodima u govorima upozoravati na „totalitarnu pretnju“ koja dolazi od strane PCF-a i SSSR-a (JOFFRIN, 1988: 296).

¹²⁷ Kako kaže Habermas, zapadno-nemački antitotalitarizam je postao izvor novog anti-antifašizma koji je imao za cilj da, blateći istočno-nemački nominalni socijalizam, relativizuje antifašističko nasleđe i s njim izbriše neprijatno sećanje na nacističko iskustvo (HABERMAS, 1999: 343).

najpromišljeniju analizu koncepta totalitarizam na globalnom planu, Francuska još dugo vremena neće biti spremna da mu prizna analitičku plodnost i širu društvenu legitimaciju. Interesantno je da ubedljivo najuticajnija američka knjiga iz oblasti „teorija o totalitarizmu“ (FRIEDRICH AND BRZEZINSKI, 1956), do današnjeg dana nije prevedena na francuski jezik, dok je veoma uticajno izdanje „Poreklo totalitarizma“ H. Arent (Hannah Arendt), uprkos velikim naporima autorke da nađe izdavača, ugledalo svetlost dana tek 1984. godine.¹²⁸ Hegemonija ideje o „miroljubivoj koegzistenciji“ i važnosti nesvrstavanja, i na levisi i na desnici, rehabilituju u intelektualnom životu koncept imperijalizam, dok „antitotalitarni diskurs“, uprkos Aronovim naporima, gotovo da nestaje iz javnog života zajednice. Naravno, glavni razlog toga je, kako sam već nagovestio, snaga i društveni i politički legitimitet PCF-a, kao najače partije levice u Francuskoj toga doba. Intelektualci levice su percipirali ovu partiju, čak iako nije bila njihov primarni izbor (i iako je ta podrška bila u stalnom padu), kao neizbežnog aktera u kretanju ka socijalizmu, tako da su odbijali da učestvuju u procesu njene izolacije i satanizacije korišćenjem „totalitarne stigme“.

Ipak, brutalno gušenje mađarskog revolta 1956. godine, zatim rat u Alžiru, intervencija u Češkoj i najzad studentski bunt 1968. godine, definitivno pripremaju teren za povratak na glavnu scenu „antitotalitarne ideologije“ i pojavu novog fenomena: opšteg rata intelektualaca protiv partija levice, a pogotovo protiv PCF-a.¹²⁹ U obračunu sa „totalitarizmom“ najviše se ističu filozofi, istoričari političkih ideja, kao i pisci, esejisti i novinari (POPA, 2016: 676). Strukturne promene zapadnih društava, krah staljinističke politike na globalnom planu i nesposobnost francuske Partije da se destaljinizuje, dovode do toga da –

¹²⁸ Treći deo njenog spisa je doduše objavljen još 1972. u zborniku naučnih radova *Politique*, koji je recenzirao Ž. Žuljar (Jacques Julliard), u izdanju izdavačke kuće *Seuil*. U uvodu ovaj autor navodi kako su recenzenti iz navedene izdavačke kuće bili protiv objavljivanja tog dela pomenute studije, jer su smatrali da je ona previše hermetička, te su sumnjali u validnost upotrebe pojma „totalitarizam“ (pr. CRISTOFFERSON, 2009).

¹²⁹ Na ovom treba istaći veliku odgovornost ove partije za ono što će nastupiti u 1970-im godinama. Naime, kao verovatno „najstaljinističkija“ evropska komunistička partija, PCF je, za razliku od Komunističke partije Italije (PCI) bila udarna pesnica sovjetskog režima u srcu Evrope: od beskrupoloznog propagandnog rata protiv SKJ i samog Tita nakon 1948. godine, preko nekritičke podrške represivnim gušenjima otpora u Mađarskoj i Češkoj, pružanja podrške socijalistima u kolonijalnim ratnim vojevanjima u Alžiru 1950-ih, do žestokog denunciranja studentskog pokreta 1968. godine, PCF je uspela da od sebe otera najveći broj svojih organskih intelektualaca.

s obzirom da je početkom 1970-ih socijalistička ideja može igrati ulogu vizije poželjnog društva, iako su potrošeni svi ozbiljni argumenti u korist odbrane sovjetskog revolucionarnog projekta i ideje o slobodarskoj potenciji u tom okviru – intelektualci levice počinju da uskraćuju podršku PCF-u i da produbljuju problematiku direktne demokratije, revolucionarnog subjekta, načina na koji socijalizam može garantovati i proširiti ljudske i socijalne slobode itd. Drugim rečima, francusko intelektualno polje se strukturira oko vrednosti antiautoritarnosti, antiinstitucionalizma i, delom, samoupravljanja. Insistiranje na antietatizmu i direktnoj demokratiji povezano je i sa još jednim fenomenom: sve većim uticajem televizije i *mass* medija uopšte, i popularizacijom intelektualnog angažmana (tako da intelektualci više ne trebaju posredničku ulogu Partije da bi doprli do širokih narodnih masa). Događaji 1968. godine su naglo probudili revolucionarne nade, tako da je razočaranje u PCF i njenu konzervativnu ulogu u tom periodu bilo tim veće. Prva reakcija na takvo stanje je „zakasneli gošizam“¹³⁰ u jednom delu intelektualnog polja i netrpeljivost, čak mržnja, prema PCF-u, koji počinje da se percipira kao ultimativni neprijatelj.

U tom kontekstu, povratak „antitotalitarnog diskursa“ u Pariz je inicijalno bio povezan s „krstaškim ratom“ tzv. „gošista“ protiv PCF-a i „Unije levice“ (*Union de la gauche*), tj. koalicije komunista i socijalista koja se od 1972. sve više približava vlasti. Uplašeni da će komunisti – kao najjača partija levice u Francuskoj – ostvariti ideološku hegemoniju u „Uniji levice“ i kontrolu u budućoj vladi Francuske, ovi intelektualci, kako bi simbolički pojačali svoju rezervu prema PCF-u, ponovo upošljavaju skoro zaboravljeni termin „totalitarizam“. Na scenu je stupio paradoks, pisao je tim povodom F. Fire (François Furet), da su američki profesori počeli da mrze koncept totalitarizma, nakon što su ga temeljno elaborirali, u periodu kada mu francuski intelektualci posvećuju svu pažnju, nakon što su ga dugo vremena ignorisali (FURET , 1995: 565). Tokom druge

¹³⁰ *Gauchisme* (ultra-leftism, *eng.*), od reči „gauche“ (levica), u Francuskoj predstavlja krovni naziv za marginalne revolucionarne organizacije „ekstremne levice“, odnosno utopijsko-mesijanske ogranke marksizma. Još je Lenjin u svom delu iz 1920. „Gošizam, infantilna bolest komunizma“, (dis)kvalifikovao neke evropske komunističke partije stigmom „gošizam“, kako bi naglasio da ih njihova preterana radikalnost – odbacivanje učešća u nekomunističkim sindikatima, potpuno odbacivanje parlamentarizma itd. – odvaja od mase, a samim tim i uticaja na radničku klasu (LÉNINE, 1979). PCF je najčešće ovaj naziv koristila u denunciranju maoističkih i trockističkih grupa u Francuskoj.

polovine 1970-ih godina, žestoka ofanziva protiv „totalitarizma levice“ osvojila je francuski politički život. Rođena na jesen 1975. oko časopisa *Esprit* i *Les Temps modernes* (LTM)¹³¹ (koji su, inače, godinama unazad negirali analitičku vrednost pojmu „totalitarizam“), antitotalitarna paradigma se – uprkos svim njihovim međusobnim razlikama, tj. i pored toga što ne brane svi isti politički projekat ili istu analizu totalitarizma – brzo širi među levim intelektualcima (iako je prisutna i u liberalnim i konzervativnim krugovima, a naročito kroz aktivnosti časopisa *Contrepoint*, a kasnije i *Commentaire* i *Le Débat*). Glavno oružje u ovoj kampanji je kritika i „demaskiranje“ „policijskih režima“ na Istoku, a od početnog zalaganja glavnih zagovornika za socijalizam i demokratiju, možemo da uočimo evoluciju koja ide ka tome da se prvi koncept sve ređe pominje, dok se naglasak sve više stavlja na antitotalitarizam, tj. antikomunizam,¹³² tj. odbranu postojećeg poretka.

Formalni povod za „antitotalitarni“ obračun s PCF-om je bilo objavljivanje knjige A. Solženjicina (Александр Солженицын) *Arhipelag gulag* 1974. godine. Prema nekim autorima, ova knjiga je imala odlučujuću ulogu u transformaciji političkog i intelektualnog života Francuske 1970-ih (HAZAREESINGH, 1994; HUBAUT, 1992). Ipak, M. Kristoferson u već navedenoj studiji podvlači da pravi uzrok radikalnosti kritike „totalitarizma“ nije bila šokiranost intelektualaca otkrićima o „staljinističkim zverstvima“ u tom književnom delu – s obzirom da su oni o staljinističkim praksama bili upućeni ranije i iz relevantnijih izvora – već, pre svega, njihovo neprijateljstvo prema PCF-u i politička realnost iz koje se naslućivao brz dolazak „Unije levice“ na vlast. U ovoj kritici naročito se ističu aktuelni/bivši trockisti i aktuelni/bivši maoisti, članovi ekstremno leve grupe *Gauche prolétarienne*, poput A. Glikmana (André Glucksman) i K. Lefora, kojima se u napadu na PCF, korišćenjem „antitotalitarnog argumenta“, pridružuju i Ž-P. Sartr (Jean Paul Sartre), Ž-M. Domenak (Jean Marie Domenach) i M. Fuko (Michel Foucault). Među istaknute „antototalitariste“ treba svakako navesti i nekadašnje „šampione“ komunizma i bivše članove Partije, A.

¹³¹ Za razliku od *Esprit*-a, redakcija LTM je bila podeljena po ovom pitanju.

¹³² Redakcija *Esprit*-a je tako sve češće podsećala čitaoce da revolucija i socijalizam nisu poželjni ni pogodni ukoliko Francuska ne želi da proživljava totalitarne fantazme, da po svaku cenu treba odbraniti buržoaske fundamentalne slobode ukoliko bi one bile ugrožene diktaturom totalitarne manjine, te da postoji još gore robovanje od robovanja pod potrošačkim društvom: a to je socijalizam.

Gorca (André Gorz), K. Kastorijadisa, E. Morena (Edgar Morin), A. Krigel (Annie Kriegel), kao i druge „antietatističke“ levičare, ali i liberale i konzervativce: Ž-F. Revela (Jean-François Revel), F. Fežtoa (François Fejtó), Ž. Žilijara, F. Firea, P. Rozanvalona (Pierre Rosanvallon), P. Asnera (Pierre Hassner), B. Lazića (Branko Lazitch) itd.¹³³ Iako se neki od autora distanciraju od Solženjicinovih političkih stavova, činjenica da je isti bio izrazito konzervativnih shvatanja, antidemokrata i pobornik carske Rusije – uz školski izvedenu manipulaciju – stavlja se po strani i inteligentno skriva od njegovih čitalaca „gošista“, u ime viših vrednosti: borbe protiv „staljinizma“ i „birokratizma“.

„Slučaj Solženjicin“ je, dakle, „mit osnivač“ ove nove antikomunističke francuske levice i njene mistike, borba protiv totalitarizma je postavljena u sam centar političke i intelektualne debate, kao nikada pre u Francuskoj istoriji, a antitotalitaristi postaju deo jednog kvazi pokreta koji organizuje logistiku istočnoevropskim disidentima (HAZAREESINGH, 1994, LAURENT, 2018). U najkraćem, uplašeni da će PCF od Francuske napraviti sovjetsku republiku, intelektualci su oživeli „balk totalitarizma“, tog zaboravljenog, naučno sumnjivog i sazajno sterilnog koncepta. U tom smislu, novi francuski „antitotalitarni period je pre svega produkt tadašnje unutrašnje političke scene“ (CRISTOFFERSON, 2009: 121). Ipak, svoj vrhunac i definitivni trijumf „antitotalitarna paradigma“ doživljava s „novim filozofima“ i njihovim tekstovima u intelektualnim časopisima i dnevnicima, poput *Esprit*-a, *Le Monde*-a, *Libération*-a i *Nouvel Observateur*-a, a naročito sa knjigama B-A. Levija („Varvarstvo s ljudskim licem“, koja je prodana u 37 000 primeraka u prvih dve nedelje po izlasku iz štampe), i A. Gliksmana („Učitelji mislioci“, koja je prodana u 30 000 primeraka za manje od mesec dana). Ovi, medijski vrlo eksponirani „antitotalitaristi“, uprkos tome što se uglavnom još uvek samopoimaju levičarima,¹³⁴ direktno ili

¹³³ Taj „melanž“ levih i desnih intelektualaca u borbi protiv totalitarizma vrhunac je doživeo formiranjem CIEL-a (*Comité des Intellectuels pour l'Europe des Libertés*), i objavljivanjem njihovog manifesta u *Le Monde*-u, 27. januara 1978, pod nazivom: „O slobodi se ne pregovara – Kultura protiv totalitarizma“. Osnivanjem ovog Komiteta – u kome dominiraju pisci, novinari, profesori i reditelji liberalnog i konzervativnog političkog senzibiliteta, ali uz masovno prisustvo i levičara „antikomunista“, prema A. Loranu (LAURENT, 2018) – u pogon je stavljena intelektualna mašina za rat protiv komunizma.

¹³⁴ B-A. Levi, iako denuncira socijalizam kao opasnu optimističku zamku, u uvodu svoje knjige kaže: „Levici, levici se obraćam na ovom mestu, njenoj strasti za obmanama i ignorancijom. Njoj jer je ona moja familija, jer govorim njenim jezikom i verujem u njen moral, ali i u beskorisnost njene nauke“ (pr. CRISTOFFERSON, 2009: 248).

posredno brane ideju da su komunizam, ideologija¹³⁵ i revolucija po prirodi totalitarni (marksizam se tako predstavlja kao „ideologija Gulaga“), dok su njihove knjige i tekstovi u centru političke debate. Iako nemaju veliki prestiž u naučnoj zajednici, „novi filozofi“ i njihova vulgarizovana interpretacija „antitotalitarizma“ imaju podršku, ili su bar tolerisani od strane onih koji u stručnim krugovima poseduju veliki simbolički kapital (poput npr. M. Fukoa i J-M. Domeneka), dok se intelektualci koji odbacuju njihove teze – poput N. Pulancasa (Nicos Pulantzas), K. Moriaka (Claude Mauriac), ili Ž. Elenstajna (Jean Elleinstein) – isključuju iz debate i smeštaju na margine intelektualnog polja.

B-A. Levi i A. Gliksman tako postaju paradigma radikalnih promena koje su zadesile veliki deo francuskog intelektualnog polja: od zalaganja za socijalizam, direktnu demokratiju i žestokog otpora kolonijalizmu, do odbrane buržoaske demokratije, „ljudskih prava“ i „civilizovanja trećeg sveta“ putem neokolonijalnih ratova. Tu čak nema ni tranzicije: u pitanju je nagli skok, odnosno čisto konvertitstvo. „Pretendujući da inkarniraju naglo buđenje intelektualaca nakon decenija iluzije o komunizmu, antitotalitaristi sada afirmišu ideju da je uloga intelektualaca da brane demokratiju i ljudska prava“ (CRISTOFFERSON, 2009: 203).¹³⁶ „Antitotalitarni diskurs“ je tako postao i važno oružje u borbi za identitet i redefinisavanje levice u tom svojevrsnom „osovinskom dobu“ za samu levicu. U suštini, koncept totalitarizma se u misli njegovih najistaknutijih zagovornika, pomenutih filozofa, predstavlja kao kvintesencijalna suprotnost demokratiji, bez osvrtnja na suštinsku srodnost između „nominalnog socijalizma“ i fašizma/nacizma (što je bio najvažniji element američkog i nemačkog antitotalitarizma, koji je bio mnogo „internacionalniji“, tj. koncentrisan na hladnoratovsku globalnu geopolitiku, up. KULJIĆ, 1983; TRAVERSO, 2001), niti na ključne momente u okviru bogate međunarodne debate vezano za ovu problematiku. Dakle, iako se radi o izrazito

¹³⁵ Generalno, insistiranje na tezi da je ideologija „slepilo“ i koren totalitarizma, jedan je od konstitutivnih elemenata francuskog „antitotalitarizma“ druge faze, čiji su glavni predstavnici filozofi (up. LEFORT, 1986).

¹³⁶ Intelektualna debata oko totalitarizma je tako povezana s nastankom „ljudskopravaške ideologije“. Ista se, naime, „upisuje u opšti okvir pojave novog internacionalizma kod zapadnih intelektualaca, koji je, koncentrisan na ljudska prava, u Francuskoj zadobio formu humanitarnog angažmana. Činjenica da su bivši maoisti učestvovali u osnivanju 'Doktora bez granica' najvidljiviji je znak ove transformacije“ (MOYN, 2016, 685).

globalnom fenomenu, s obzirom da „borba protiv totalitarizma“ ovoga puta ima vrlo preciznu nacionalnu političku metu (tj. PCF, uz (in)direktnu podršku Rokarovoj struji unutar PS-a), pobjednička verzija francuskog „antitotalitarizma“ „druge generacije“ nije bila zainteresovana za naučne debate u inostranstvu na tu temu, niti za ozbiljne naučno-teorijske pokušaje artikulacije samog koncepta „totalitarizam“.

U tom ključu, rečeni koncept u najogoljenijem do tada viđenom obliku postaje stigma koja se iz univerzitetske sfere prebacije u šire političko i društveno polje zarad diskvalifikacije političkih protivnika. Ovo su neki od razloga zašto francuski antitotalitaristi nisu npr. nikada pokušali da problematiku Višija uključe u analizu „totalitarnih režima“, iako je to bio period izuzetno plodnih istraživanja o istoriji francuskog nacizma.¹³⁷ Da li je onda neobično što je „antitotalitarni diskurs“ znatno izgubio na ubojitosti nakon 1984. godine, tj. posle napuštanja socijalističkog projekta od strane PS-a i izlaska komunističkih ministara iz socijalističke Vlade?¹³⁸ Ipak, rezultat rečenih procesa je ne samo ideološka pobjeda liberalizma i postmodernizma, nego i „dezorijentacija“, pa i „ćutnja“ francuskih intelektualaca 1980-ih (CRISTOFFERSON, 2009: 60; GAYON, 2012: 25). U svakom slučaju, vraćanje koncepta totalitarizma u fokus intelektualne i političke debate tokom 1970-ih i početkom 1980-ih godina – kao izraz širih ekonomskih, društvenih i političkih procesa u Francuskoj i na globalnom planu – presudno doprinosi intelektualnoj detronizaciji marksizma (koji je bio hegemon na francuskoj levlci od 1945. godine), ali dovodi i do ideološke rekonfiguracije francuskog intelektualnog polja, tj. pripremanje terena za 1990-te i punu „kulturnu hegemoniju“ onoga što će P. Rozanvalon (Pierre Rosanvallon), F. Fire i Ž. Žilijar nazvati „Republikom centra“, a A. Mank (Alain

¹³⁷ Francuska historiografija upravo u tom periodu nanovo otkriva višijevsku državu. Interesantno je konstatovati da u svim debatama koje će slediti o tom režimu, njegovim zločinima i kolaboraciji s nemačkim nacizmom u uništavanju Jevreja u Evropi, pojam „totalitarizam“ nije igrao praktično nikakvu ulogu. Iako su istoričari Višija mogli da iskoriste ovaj pojam i u definisanju francuskog nacističkog režima, njihov pogled je, kada se govorilo o totalitarizmu, bio fiksiran isključivo prema Moskvi i njenim „lokalnim predstavnicima“. Totalitarizam je dakle u Francuskoj primio značenje koje je bilo uniformno, tj. postao je sinonim za komunizam (TRAVERSO, 2001).

¹³⁸ Napadi francuskih „antitotalitarista“ na F. Miterana postaju sve slabiji od početka 1983. godine, odnosno nakon njegove snažne podrške vladama SAD i Zapadne Nemačke vezano za izgradnju raketnog štita u Evropi. Ovakva pozicija je iz njihove perspektive znak da „Francuska neće kapitulirati pred SSSR-om“.

Minc) – nakon lansiranja Fondacije Sen-Simon, koja je okupljala intelektualce sa levog i desnog centra – „krugom razuma“ (*le cercle de la raison*): „Manjinska tokom 1980-ih godina, antitotalitarna misao je 1990-ih postala dominantna“ (GOUPIL, iz intervjua, 18. 06. 2019).

ZAKLJUČAK DRUGOG POGLAVLJA:

U ovom poglavlju sam pokušao da sažmem osnovne elemente istorijsko-političkog konteksta, najrelevantnije za razumevanje zauzimanja pozicija intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“. Kaš što ćemo ustanoviti u petom poglavlju, njihove akcije, kao i reprezentacije događaja u Jugoslaviji, u značajnoj su meri obeleženi kako istorijskim simbolima iz zajedničke francusko-srpske/jugoslovenske prošlosti, tako i konjunktivnim faktorima, odnosno globalnim odnosom snaga i hegemonim duhom vremena 1990-ih godina. U tom smislu, istorijska sećanja na dešavanja na Balkanu tokom Prvog i Drugog svetskog rata; na „francusko-srpsko prijateljstvo“; na četnike, ustaše i partizane; na J-B. Tita; na jugoslovenski socijalizam; na projekat jugoslovenske države itd. imali su veliki značaj u procesu opravdavanja zauzimanja političkih pozicija intelektualaca. Takvu ulogu su imali i drugi, više situacioni faktori: raspad bipolarnog sveta, (ne)prihvatanje „američkog vođstva“, ujedinjenje Nemačke, stvaranje EU, uloga UN-a, kao i odnos Francuske prema svim tim fenomenima. Kao što smo mogli da vidimo, uprkos tome što je njegova Socijalistička partija bila podeljena po tom pitanju, F. Miteran je bio poslednji francuski predsednik koji je pružio relativni otpor unilateralnim odlukama i obesmišljavanju funkcije UN-a od strane Sjedinjenih Država. Strateška odluka Ž. Širaka da mu jedan od političkih prioriteta bude povratak Francuske u integrisanu komandu NATO-a umnogome je tako odredio ponašanje francuskih vlasti u Jugoslaviji. Ovakvi globalni potresi doveli su i do ideološke rekonfiguracije francuskog intelektualnog polja. Da bismo je bolje razumeli i verodostojno objasnili, u poslednjem odeljku ovog poglavlja sam u analizu uveo „slučaj Solženjicin“ i „antitotalitarnu paradigmu“, koja je ključna za razumevanje karaktera rečene rekonpozicije. Takva odluka se nametnula i činjenicom da su gotovo sve vodeće figure antitotalitarnog tabora iz 1970-ih godina imale veliki značaj u „jugoslovenskoj aferi“. Upravo je antitotalitarni diskurs – kojim se u istu ravan stavljaju fašizam i „nominalni socijalizam“ – idejno utabao put za ideološku denuncijaciju svih političkih projekata koji ne prihvataju političku umerenost, odnosno „liberalni konsenzus“ i, indirektno, fantazije o „kraju istorije“.

III
KONSTRUKCIJA POLEMIČKOG
PROSTORA

Glavni problem koji se postavlja sociologu koji proučava određeno društveno polje je da što je više moguće nearbitrarno konstruiše prostor odnosa u kojima su definisane pozicije koje zauzimaju dejstvenici u datom polju. Naravno, nezaobilazno pitanje u tom ključu je pitanje njegovih granica i uslova u kojima ga možemo definisati, naročito jer je jedna od njegovih osnovnih karakteristika otvorenost – za razliku od sistema, čija je osnovna odrednica, prema P. Burdijeu, zatvorenost i završenost – ali i neprestana borba za definiciju granica u odnosu na druge prostore i polja. Takođe, konstrukcija istraživačkog prostora u velikoj meri zavisi i od nivoa koji kao sociolozi posmatramo: npr. nije isto analizirati globalno intelektualno polje, ili pak jedan specifičan polemički prostor unutar tog polja – poput prostora u kome se odvija borba za legitimnu interpretaciju „jugoslovenske afere“. Potonji, naime, mogu da karakterišu specifični izazovi, logika, a svakako i delatni kapitali (npr. to što je neko specijalista za Balkan, u ovom slučaju može potencijalno igrati značajnu ulogu za njegovu poziciju u polju, dok se – kada je reč o odnosima unutar globalnog intelektualnog polja – radi o prilično nerelevantnom detalju). Pitanje definicije intelektualca, ili intelektualnog rada, u tom ključu čvrsto je povezano sa pitanjem omeđivanja populacije koja će biti uključena u definiciju. Istinska borba koja se odvija u okviru intelektualnog polja, kao polja kulturne i ideološke produkcije, ustvari je borba na pravo da procenjujemo (*juger*) ko je deo igre (up. BOURDIEU, 2016). Dato pitanje, kao i objektivni indikatori u utvrđivanju varijabli, u velikoj meri određuju dalji tok, odnosno taksinomijsku i sociološku utemeljenost istraživanja. U narednim redovima ću, na tom tragu, detaljno objasniti pretpostavke određenih metodoloških izbora i predstaviti osnovne karakteristike istraživačkog korpusa.

Kako sam već nagovestio u Poglavlju br. II, naslanjajući se na „burdijeovski pristup“ u okviru sociologije intelektualaca, i već uspostavljene kriterije za konstrukciju istraživačkog polemičkog prostora, došao sam do istraživačkog korpusa koji je brojao tačno 243 intelektualaca. Da podsetim, finalni kriterij u omeđivanju polja formulisao sam na sledeći način: pojedinci, autori najmanje 2 teksta – u periodu od početka 1991. do kraja 1999. godine – na temu „jugoslovenske afere“, koju su promislili i u odnosu na nju zauzeli poziciju (bilo

da je ona plod „autentične kreacije“ ili pak manje ili više „kreativne reprodukcije“);¹³⁹ pritom, tekstove objavljujući u specifičnim rubrikama u Poglavlju br. II već navedenim dnevnim novinama i „intelektualnim časopisima“. Ovakva empirijska konstrukcija jednog polemičkog prostora unutar intelektualnog polja u velikoj meri me je oslobodila potencijalnog prigovora, koji je npr. P. Burdije (1984: 95-100) svojevremeno uputio redakciji časopisa *Lire* za potpuno arbitrarno izveden uzorak za istraživanje o 40 najuticajnijih intelektualaca u Francuskoj. Istovremeno, svestan sam toga da i ovako izveden uzorak, kao ustalom i svaki uzorak (u odnosu na celokupnu populaciju), nije najidealniji i da nesumnjivo sadrži određene nedostatke. Oni se, u ovom slučaju, tiču pre svega činjenice da jedan broj intelektualaca čiji je angažman bio obeležen delanjem u nedeljnicima, mesečnicima i na TV-u, izostaje iz korpusa. Takav je npr. slučaj sa direktorkom nedeljnika *Express* i veoma angažovanom novinarkom TF1, K. Okrent (Christine Ockrent), ili, s druge strane, sa novinarom i političarem A. Griotrem (Alain Griotteray).

Ipak, mala je verovatnoća da bi ova nereprezentovanost pojedinih figura dovela do bitnijih promena „odnosa snaga“ u samom uzorku, jer su isti objavljivali najčešće u novinama koje, u političkom smislu, imaju sličnu uređivačku politiku kao i tretirane novine. Drugi i potencijlno značajniji nedostatak je podzastupljenost krajnje desnih autora koji – za razliku od pojedinih struja levičarskih intelektualaca – tokom 1990-ih godina gotovo da nisu imali pristupa najvećim medijima u Francuskoj. Iako ćemo u radu biti delimično uskraćeni krajnje desnih interpretacija „jugoslovenske afere“, nesumnjivo je da

¹³⁹ Na primer, kada je reč o novinarima, kriterijum koji sam ustanovio za uključivanje u korpus je taj da su u specifikovanim delovima novina objavljivali ne „hladne“ reportaže, ili intervju sa stručnjacima i političarima, već primarno angažovane komentare i analize na temu „jugoslovenske afere“. To je bila linija koja je uglavnom razdvajala „istraživačke novinare“ i „reportere“, od „urednika“ i „novinara komentatora“ (iako bi bilo pogrešno isključivo po ovoj osnovi definisati razliku). Na primer, K. Gotije (Xavier Gautier) je jedan od retkih novinara u uzorku koji nije imao uredničku funkciju, bio je veliki reporter novina *Figaro*, ali njegovi tekstovi se nisu zadržavali na „običnim“ reportažama sa terena, već je jasno zauzimao poziciju koja je bila vrlo angažovana u odnosu na istraživani problem (istovremeno je napisao i knjigu o ratu u Jugoslaviji). S druge strane, politički i ekonomski „novinar komentator“ dnevnika *Libération*, E. Ašiman (Eric Aeschmann), ili npr. hroničarka u *Le Monde*-u, Ž. Savinjo (Josyane Savigneau), napisali su već broj tekstova o ratu u Jugoslaviji, ali u njihovim tekstovima se ne može detektovati jasno zauzimanje pozicije u odnosu na „razaranje Jugoslavije“. Dakle, manje ili više otvoreno zauzimanje pozicije u odnosu na „jugoslovensku aferu“ je bio jedan od nekoliko ključnih kriterija koji su mi pomogli da definišem finalni istraživački korpus.

postojeći uzorak sasvim reprezentativno reflektuje značaj i uticaj različitih interpretacija u „javnom prostoru“. Međutim, želim da naglasim da obiman (pred)istraživački posao, koji je uključivao i određene nedeljnike i mesečnike, kao i tekstove koji nisu bili deo naznačenih rubrika u dnevnicima, nije bio sasvim uzaludan, jer sam pri tumačenju zauzimanja pozicija autora koji su ušli u finalni uzorak koristio i njihove tekstove objavljene u datim nedeljnicima, mesečnicima i rubrikama u dnevnicima (u slučajevima kada je u njima bolje ili ilustrativnije razvijen određeni argument nego što je to bio slučaj u tekstovima koji su ušli u finalni uzorak). Takođe, u analizi određenih stanovišta koristio sam i autorske knjige intelektualaca iz uzorka, koje su obrađivale proučavanu aferu. Napokon, važno je naglasiti da sam se, radi fokusiranosti, konzistentnosti i naglaska na „društveni i politički uticaj“, koncentrisao primarno na analizu stanovišta izrečenih u vreme jugoslovenske krize, dok su ona iznešena pre i nakon turbulentnih događaja, u „periodu mira“ i „hladne glave“, u razmatranje uzeta više ilustrativno. Kada je reč o varijablama, nakon preliminarnog iščitavanja autorskih tekstova, konstruisao sam tačno 33 varijable i 125 modaliteta koji odgovaraju jedinicima analize, odnosno intelektualcima koji čine korpus. Varijable su u osnovi podeljene u četiri opšte kategorije.

Okvir br. 2: Varijable i modaliteti

- 1. SVOJSTVA I POZICIJE U DRUŠTVENOM PROSTORU:** **pol** (2 modaliteta: muški/ženski); **generacijska pripadnost** (3 modaliteta: rođeni do 1925/rođeni između 1926. i 1959/rođeni posle 1960); **porodične veze sa „etničkim grupama“ u Jugoslaviji** (5 modaliteta: sa Srbima/sa Hrvatima/sa Bošnjacima/sa Albancima/bez porodičnih veza); **radno mesto** (6 modaliteta: državni aparat/dnevne novine/izdavačka kuća/NVO/„intelektualni časopis“/univerzitet-naučni institut); **prisustvo u *Who's Who in France* (1995-1999)** (2 modaliteta: prisutan/odsutan); **obrazovna institucija na kojoj je stečena glavna diploma** (3 modaliteta: univerzitet-„velika škola“ u Parizu/univerzitet u provinciji/strani univerzitet); **studiranje na „školama moći“** (2 modaliteta: da/ne); **domen studija** (5 modaliteta: književnost-jezičn-umetnost/humanističke i društvene nauke/pravo i političke nauke/ekonomija i upravljanje/zdravlje); **disciplinarna pripadnost** (6 modaliteta: sociologija/istorija/političke nauke/pravo/književnost/filozofija); **glavna profesija** (6 modaliteta: državni funkcioner/NVO funkcioner/univerzitetski radnik/novinar/pisac-izdavač/političar); **sekundarna aktivnost** (6 modaliteta: NVO funkcioner, univerzitetski radnik/novinar/pisac-

izdavač/političar); **visokoškolska ustanova zaposlenja** (7 modaliteta: Université Paris VIII/ Université Paris X/École des hautes études en sciences sociales - EHESS/Institut d'études politiques de Paris - IEP de Paris ili Sciences Po/druga/ne radi u visokom školstvu); **dnevne novine zaposlenja** (7 modaliteta: *Le Monde/Libération/La Croix/Le Figaro/L'Humanité/druge/ne radi u novima*); **profesionalni status u radnoj organizaciji** (2 modaliteta: visok/osrednji).

2. **SVOJSTVA I POZICIJE U „INTELEKTUALNOM POLJU“:** **prepoznat u *Le Petit Larousse*** (2 modaliteta: da/ne); **prepoznat u *Dictionnaire des intellectuels français*** (2 modaliteta: da/ne); **biografska stranica na *Vikipediji*** (2 modaliteta: da/ne); **citiran-pominjan u *Le Monde-u (1981-1991)*** (5 modaliteta: nijednom/od 1 do 5 puta/ od 6 do 50 puta/od 51 do 100 puta/više od 101 puta); **specijalista za Balkan** (2 modaliteta: da/ne); **broj objavljenih naučnih tekstova na temu „razaranja Jugoslavije“ i „ratova za njeno nasleđe“ (1991-1999)** (2 modaliteta: nijedan/jedan i više); **broj napisanih knjiga o „jugoslovenskoj aferi“ (1991-1999)** (2 modaliteta: nijedna/jedna i više); **knjige štampane u izdanju renomiranih izdavačkih kuća** (2 modaliteta: da/ne); **broj napisanih članaka u tretiranim dnevnicima** (4 modaliteta: od 2 do 5 tekstova/od 6 do 10/ od 11 do 15/više od 15).
3. **DISPOZICIJE U IDEJNO-POLITIČKOM UNIVERZUMU:** **politički senzibilitet** (6 modaliteta: internacionalistička levica, suverenistička levica, levi centar, desni centar, suverenistička desnica, krajnja desnica); **glavna mesta izražavanja – dnevници** (6 modaliteta: *Le Monde/ Libération/La Croix/Le Figaro/L' Humanité/nijedna*); **glavna mesta izražavanja – „intelektualni časopisi“** (6 modaliteta: *Commentaire-Le Débat/Esprit/Le Monde diplomatique/La Règle du jeu/Les Temps modernes/nijedan*); **pripadnost „anti-totalitarnom“ taboru 1970-ih i 1980-ih godina** (2 modaliteta: da/ne).
4. **ZAUZIMANJE POZICIJA U „JUGOSLOVENSKOJ AFERI“:** **za/protiv očuvanja Jugoslavije kao jedinstvene države** (3 modaliteta: za očuvanje Jugoslavije/za nezavisnost i brzo priznanje novih država/nije zauzeo poziciju); **ko snosi ključnu odgovornost za „razaranja“ zemlje i „ratove za njeno nasleđe“** (4 modaliteta: male nacije/Srbija/velike sile/nema stav); **za/protiv intervencije NATO-a protiv srpskih položaja u vreme sukoba u Hrvatskoj i BiH** (4 modaliteta: za/protiv/nije zauzeo poziciju/nije učestvovao u debati); **za/protiv intervencije NATO-a protiv srpskih položaja u vreme sukoba na Kosovu** (4 modaliteta: za/protiv/nije zauzeo poziciju/nije učestvovao u debati); **definicija prirode konflikta** (5 modaliteta: agresija Srbije/agresija Srbije i Hrvatske/građanski rat/legitimna akcija JNA/nije zauzeo poziciju).

Pre nego što počnem sa predstavljanjem osnovnih karakteristika tretiranog polemičkog prostora, treba naglasiti da sam – kako bih ustanovio da li je došlo do evolucije u stanovištima pojedinih intelektualnih struja u odnosu na evoluciju samih događaja na Balkanu – glavnu periodizaciju oglašavanja izvršio na sledeći način:

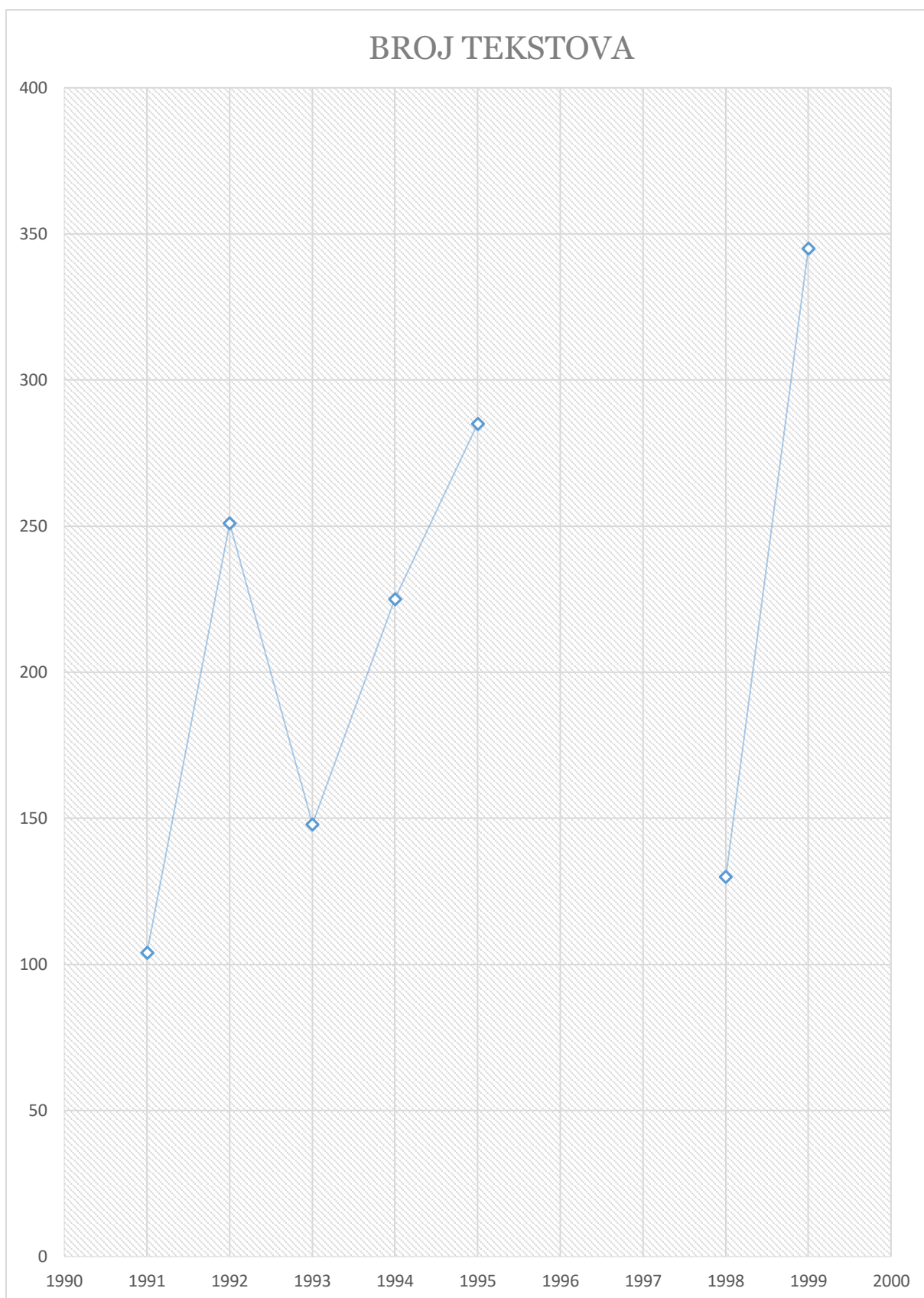
1. Od 1991. do početka 1996. godine (centriranu oko krize i sukoba u Hrvatskoj i BiH);
2. Od 1998. do kraja 1999. godine (centriranu oko krize i sukoba na Kosovu).

Tabela br. 1 : Period angažmana intelektualaca

Modaliteti	Efektiv	%
Od 1991. do 1996.	53	21,8
Od 1998. do 1999.	42	17,3
U oba perioda	148	60,9
Ukupno	243	100,0

Kao što vidimo, najveći broj intelektualaca iz uzorka (60,9%) bio je javno angažovan u oba krizna perioda, njih 21,8% samo u prvom, a 17,3% samo u drugom periodu (zbog pojedinaca koji su zauzimali pozicije samo u prvom ili u drugom slučaju, uveden je modalitet „nije učestvovao u debati“). Na osnovu ovih podataka jasno je da je rat za jugoslovensko nasleđe u Hrvatskoj, a naročito u BiH, mobilizovao relativno veći broj intelektualaca nego što je to bio slučaj sa Kosovom. Sa druge strane, to je i logično imajuću u vidu da je kriza u Hrvatskoj i BiH trajala duže, uz mnogo dramatičniji broj žrtava. Kada je, pak, reč o intenzitetu angažmana u godinama „jugoslovenske afere“, u figuri ispod (vid. Figura. br. 1) možemo da vidimo da su intelektualci najaktivniji bili u periodima kada su u Francuskoj vođene velike nacionalne debate, ali i u periodima kada su dešavanja u Jugoslaviji bila najintenzivnije prisutna u centru pažnje svetske javnosti: Matrihtski sporazum i opsada Sarajeva 1992. godine, Evropski izbori 1994. godine, dilema oko vojnog angažmana Francuske i NATO-a u BiH 1995. godine, Evropski izbori 1999. godine, kao i učešće francuskih snaga u vojnoj operaciji protiv Srbije i Crne Gore 1999. godine.

Figura br. 1: Broj tekstova

SVOJSTVA I POZICIJE U DRUŠTVENOM PROSTORU

Kako sam već naglasio, u izboru predstavljenog metodološkog postupka odlučujuća je bila spoznaja da mi isti omogućuje utvrđivanje strukturnih veza između „socijalnih“ i „političkih“ varijabli, odnosno između varijabli konstituisanih na osnovu objektivnih svojstava i pozicija intelektualaca u društvenom prostoru i u intelektualnom polju, i, s druge strane, varijabli koje su utemeljene u njihovim idejno-političkim dispozicijama i zauzimanju pozicija u odnosu na proučavanu aferu.¹⁴⁰ Drugim rečima, u pitanju je pokušaj operacionalizacije na konkretnom primeru Burdijeve teze da je ono što smo, što želimo, u šta verujemo i šta činimo determinisano društvenom strukturom koju karakteriše princip distinkcije – kao princip distribucije moći – između dominantnih i dominiranih. Uzimajući u obzir da sam osnovne informacije o jedinicama analize prikupljao uglavnom uz pomoć prosopografskog pristupa, svojstva i pozicije tretiranih intelektualaca u društvenom prostoru utvrdio sam kroz konstrukciju 11 varijabli. U narednim redovima ću detaljnije predstaviti istraživački korpus i objasniti kriterije koji su mi pomogli da konstruišem date varijable.

Tabela br. 2 : Pol

Modaliteti	Efektiv	%
Muškarci	216	88,9
Žene	27	11,1
Ukupno	243	100,0

¹⁴⁰ Na tom tragu je, recimo, istoričar K. Šarl utvrdio: „Sociološki i istorijski pristup 'intelektualcima' u određenom periodu ima smisla jedino ukoliko ih stavimo u unutrašnjost savremenog globalnog polja moći, i generalno u odnos sa transformacijama društvene regrutacije frakcija dominantne klase“ (CHARLE, 1990: 10).

Kao što vidimo, 88,9% intelektualaca u istraživanom polemičkom prostoru su muškog, a svega 11,1% ženskog pola. Ovakvo stanje u korpusu nije ni nelogično ni neočekivano. Naime, iako, naročito od Drugog svetskog rata, dolazi do promena na tom planu, žene su generalno podzastupljene u intelektualnim profesijama. Prema podacima za 2010. godinu, predsednice univerziteta čine svega 14% svih čelnika ovih akademskih institucija, profesorke i istraživačice na francuskim univerzitetima i u institutima čine 1/4 svih profesora i istraživača, odnosno, kada je reč o asistentima, taj procenat dostiže brojku od 45% (NAUDIER, 2016: 462). Vidimo da je, uz određena odstupanja, i u tzv. „intelektualnim profesijama“ dominantna ista logika kao i u društvu generalno. Na osnovu opštih kretanja, možemo da pretpostavimo da je situacija na tom planu početkom 1990-ih bila još nepovoljnija po žene. Štaviše, učešće žena u javnim debatama je dodatno otežano i drugim strukturnim razlozima. Jedan od njih je izdvojila ekonomistkinja Ž. Kupi-Suberan (Jézabel Couppey-Soubeyran), a tiče se činjenice da se u naučnim institucijama ne vrednuje previše intelektualni angažman, tj. učešće u javnim debatama (LA TRIBUNE, 08.03.2015). Drugim rečima, naučno priznanje je isključivo povezano sa rezultatima ostvarenim u samoj profesiji. U tom smislu, „žena od karijere“ koja ima porodicu i decu o kojoj mora da brine – a takvih je najviše – primarno se koncentriše na objavljivanje stručnih radova u prestižnim časopisima, tako da nema ni vremena ni motivacije da se bavi adaptiranjem svojih misli i angažmanom na njihovom predstavljanju široj publici. To su neki od razloga kojima bi se mogao objasniti i ovoliki nivo podzastupljenosti žena u mom istraživačkom korpusu.

Tabela br. 3: Godina rođenja

Modaliteti	Efektiv	%
Rođeni 1926-1959.	193	79,4
Rođeni pre 1925.	24	9,9
Rođeni posle 1960.	23	9,5
Nema podataka	3	1,2
Ukupno	243	100,0

Sledeća varijabla uvodi u analizu tri „sociološke generacije“ – u Majnahmovskom smislu te reči (MANNHEIM, 1990). Iste, naime, grupišu individue preko njihovog zajedničkog istorijskog iskustva. Polazna pretpostavka u istraživanju bila je da i generacijska pripadnost može imati određenu ulogu u razumevanju različitih stanovišta (videli smo da je ona u određenoj meri imala značaj kada je reč o francuskom predsedniku F. Mitteranu).¹⁴¹ Želeo sam da proverim, dakle, da li pripadnost određenoj sociološkoj generaciji u određenoj meri utiče na zauzimanje pozicija francuskih intelektualaca o „jugoslovenskoj aferi“. Tri su istorijska događaja koja su me inspirisala za utvrđivanje modaliteta vezanih za generacijsku varijablu. To su Prvi svetski rat, „raskid Tita sa Staljinom“ i gubljenje atraktivnosti „jugoslovenskog modela“. Kao što smo videli u Poglavlju br. III, upravo su ovi istorijski momenti izazivali najviše emocija kod Francuza po pitanju Srbije/Jugoslavije. Na tom tragu, konstruisao sam tri ključna modaliteta: 1. Rođeni pre 1925. godine, koji su odrastali u vreme kada u određenim intelektualnim, diplomatskim i vojnim krugovima u Francuskoj živi slika o „mučeničkoj“ i „hrabroj“ Srbiji; ova sociološka generacija je istovremeno bila svedok dešavanja u Drugom svetskom ratu i uloge jugoslovenskih naroda u antifašističkoj borbi; 2. Rođeni između 1926. i 1959. godine, koji pripadaju generaciji koja je sa velikim simpatijama gledala na „hrabrost“ Jugoslovena da se otrgnu od „staljinizma“ i promovišu sopstveni put – utemeljen na samoupravljanju – u „socijalizam sa ljudskim likom“; 3. Napokon, rođeni nakon 1960. godine, koji su deo generacija Francuza intelektualno formiranih u periodu kada jugoslovenski socijalizam gubi svoj raniji prestiž, tako da su o Jugoslaviji čitali i slušali najčešće u kontekstu ekonomske i političke krize 1980-ih godina.

¹⁴¹ Do podataka o sociodemografskim obeležjima intelektualaca iz uzorka dolazio sam, primarno, na sajtu IdRef-a (Identifiants et Référentiels pour l'Enseignement supérieur et la Recherche); zatim, u katalogu „Nacionalne biblioteke Francuske“ (*Bibliothèque nationale de France*), kao i na njenom sajtu (www.data.bnf.com); u francuskom izdanju enciklopedije *Who's Who*, i na sajtovima univerziteta, časopisa, izdavačkih kuća i novina u kojima su tokom 1990-ih radili intelektualci iz uzorka. Takođe, do informacija o pojedinim intelektualcima dolazio sam čitajući njihove intervjue, ali i specijalizovane sajtove, poput: www.babelio.com, www.bibliomonde.com i www.lesbiographies.com, na kojima se nalaze relevantni podaci.

Tabela br. 4 : Porodične veze sa „etničkim grupama“ u Jugoslaviji

Modaliteti	Efektiv	%
Bez porodičnih veza	222	91,4
Sa Hrvatima	9	3,7
Sa Srbima	7	2,9
Sa Albancima	3	1,2
Sa Bošnjacima	2	0,8
Ukupno	243	100,0

Osim toga, želeo sam da proverim i da li to što određeni francuski intelektualci vode poreklo određenih „etničkih grupa“ u Jugoslaviji – ili ih sa njima vežu bliske porodične veze, npr. bračne – utiče na njihov odnos prema „razaranju Jugoslavije“ i „ratovima za njeno nasleđe“. U sociologiji saznanja se ponekad navodi značaj ne samo strukturalnih osobenosti proučavanih pojedinaca/grupa, njihove profesionalne usmerenosti, idejno-političkih opredeljenja, nego i „etničkih činilaca“ u formulisanju nekih stavova, kako u društvenoj tako i u prirodnonaučnoj misli (up. MERTON, 1963: 87; MILIĆ, 1986: 458-460). Naravno, da bi se mogle pripisati ekskluzivno etničkim i porodičnim vezama, idejne osobenosti određenih intelektualnih pozicija treba najpre temeljno ispitati. Drugim rečima, važno je istražiti da li je – i, ukoliko jeste, na koji način – pitanje zauzimanja pozicije i objašnjenja uloga „etničkih grupa“ sa kojima su bili direktno povezani, učestvovalo u formulisanju opštih idejnih stanovišta proučavanih intelektualaca. Inače, rečenih etničkih i porodičnih veza u mom istraživačkom korpusu ima relativno malo, naročito kada je reč o Bošnjacima i Albancima, u ukupnoj populaciji (1,2% sa Albancima; 0,8% sa Bošnjacima; 2,9% sa Srbima; i 3,7% sa Hrvatima), tako da sam u tretiranju ACM-om ovu varijablu označio kao ilustrativnu (kako njeni modaliteti ne bi deformisali konstruisani prostor). Zanimljivo je da se, kada je reč o francuskim intelektualcima koji su porodično povezani sa Albancima, Bošnjacima i Srbima – sa izuzetkom D. Šifera, čija je nekadašnja supruga srpskog porekla, i J. De Kerorgena (Yan de Kerorguen), čija je supruga bošnjačkog porekla – radi pre svega o ljudima čije se direktno poreklo

vezuje za jednu od jugoslovenskih „etničkih grupa“,¹⁴² dok je veza intelektualaca sa Hrvatskom manje „direktna“, tj. više „posredovana“ preko brakova sa Hrvatima/cama.¹⁴³

Tabela br. 5 : Radno mesto

Modaliteti	Efektiv	%
Univerzitet/naučni institut	82	33,7
Dnevna novina	81	33,3
Državni aparat	32	13,2
NVO	14	5,8
Intelektualni časopis	14	5,8
Nema podataka	13	5,3
Izdavačka kuća	7	2,9
Ukupno	243	100,0

Kada je reč o radnom mestu intelektualaca iz korpusa, vidimo da u uzorku dominiraju zaposleni na univerzitetu ili u naučnim institutima (sa udelom od 33,7% u ukupnoj populaciji), kao i u dnevnoj štampi (33,3%). Osim njih, značajnije je prisustvo zaposlenih u državnom aparatu (13,2%), nešto manje u „intelektualnim časopisima“ (5,8%) i NVO sektoru (5,8%), a najmanje u izdavačkim kućama (2,9%). Pošto se ova varijabla u značajnoj meri preklapa sa varijablom „glavna profesija“, njeni modaliteti će u ovom istraživanju imati ilustrativan karakter (pri statističkoj analizi varijablu „radno mesto“ sam takođe obeležio kao ilustrativnu), a o njihovom sociološkom značaju ću se osvrnuti u redovima posvećenim upravo profesionalnim osobenostima proučavanih intelektualaca (jer iste nude rafiniraniju radiografiju profesionalnih profila jedinica analize).

¹⁴² Uzмимо nekoliko primera: I. Kadare, M. Kuljaši, S. A. Dizdarević, K. Bećirović, B. Bojović, K. Hristić, B. Lazić, I. Tomić i dr.

¹⁴³ Između ostalih, to je slučaj sa Ž. F. Denijom (Jean-François Deniau), F. Artman (Florence Hartmann), F. Erzogom (Philippe Herzog), L. Lambriš (Louise Lambrichs), A. Le Brun (Annie Le Brun) i dr

Tabela br. 6 : Prisustvo u *Who's Who in France*

Modaliteti	Efektiv	%
Nije prisutan	136	56
Prisutan	107	44
Ukupno	243	100,0

Kako bih što objektivnije utvrdio pozicije intelektualaca u društvenom prostoru, poslužio sam se biografskom enciklopedijom *Who's Who in France* (tj. njenim izdanjima iz 1995. i 1999. godine). Ona se, naime, ažurira na godišnjem nivou i sadrži nešto više od 20 000 biografija živih osoba „koje se računaju“ i predstavljaju deo „mondenskog sveta“ u savremenoj francuskoj politici, ekonomiji, nauci, kulturi ili sportu. Na tom tragu, ista je važna, kako pokazuju neka sociološka istraživanja, za razumevanje ne samo društvene hijerarhije francuskih elitnih slojeva (up. LEBARON, 1997), nego i francuskog polja moći, generalno, u određenom periodu (up. COLLOVALD, 1988; DENORD ET ALL, 2011).¹⁴⁴ Naime, rečena enciklopedija kombinuje dve logike: reputacionu i pozicionu. Uprkos svim nedostacima – koji su detaljnije elaborirani u nekim od ovde citiranih radova – nedvosmisleno se nameće stav da u „Francuskoj ne postoji bolje dokumentovani izvor savremenih francuskih elita“ (DENORD ET ALL, 2011: 29). Udeo dejstvenika iz uzorka, koji su prepoznati od strane *Who's Who in France* kao ultra elitni deo francuskog društva, iznosi 44% u odnosu na ukupnu populaciju u korpusu (dok se udeo pojedinaca koji čine njen deo kreće oko 0,04% u odnosu na čitvu francusku populaciju). Ovaj podatak je tako odličan pokazatelj značajnog prisustva – u ovom korpusu – osoba koje čine deo francuskog polja moći.

¹⁴⁴ P. Burdije – u *Homo academocus-u* (1984: 61) – prisustvo intelektualaca u enciklopediji *Who's Who in France* vidi kao indikator posedovanja „kapitala ekonomske i političke moći“. Važno je napomenuti da se ova enciklopedija izdaje svake godine, a njen sadržaj čine živi pojedinci opremljeni najvećim volumenom delatnih kapitala u poljima svoga delanja u protekloj godini/godinama. U tom smislu, sadržaj enciklopedije se menja na godišnjem nivou.

Tabela br. 7 : Glavna institucija obrazovanja

Modaliteti	Efektiv	%
Univerzitet u Parizu	162	66,7
Univerzitet u provinciji	40	16,5
Strani univerzitet	22	9,1
Drugo/nema podataka	19	7,8
Ukupno	243	100

Tabela br. 8 : Deo sistema „škola moći“

Modaliteti	Efektiv	%
Ne	148	60,9
Da	91	37,4
Nema podataka	4	1,6
Ukupno	243	100,0

Kada se radi o obrazovnom profilu intelektualaca, klasifikaciju istog sam izvršio prema dva kriterija: obrazovna institucija u kojoj su se školovali i disciplinarni domen. Ovaj prvi kriterij je naročito važan jer sam, zahvaljujući njemu, mogao da utvrdim posredovanu vezu između volumena – pre svega kulturnog – kapitala jedinica analize iz uzorka i njihovih idejno-političkih stanovišta generalno, tj. u odnosu na posmatranu aferu, posebno. U odnosu na uspostavljene kriterije, konstruisao sam dve varijale: dok se prva odnosi na geografsku specifičnost univerziteta, druga se fokusira na činjenicu da li su dejstvenici tokom obrazovanja bili deo sistema tzv. „veoma velikih škola“ (*très grandes écoles*) ili „škola moći“ (*écoles du pouvoir*). Na tom tragu, nekoliko ključnih modaliteta/socio-intelektualnih profila je izašlo u prvi plan: pojedinci koji su diplomirali na jednom od univerziteta/velikih škola u Parizu (66,7%); na neki od francuskih univerziteta van Pariza (16,5%); a izdvojili su se i pojedinci koji su studirali na nekom od stranih univerziteta (9,1%). Naravno, imajući u vidu da su najprestižniji francuski univerziteti/velike škole geografski upravo smešteni u Parizu, nije neobično što su bivši studenti osnovnih studija na istima izrazito nadzastupljeni u ovom uzorku, a uz pomoć ACM analize ću utvrditi da li i na koji način navedeni modaliteti učestvuju u strukturisanju analiziranog polemičkog prostora unutar

francuskog intelektualnog polja, odnosno da li dobijeni rezultati mogu da nam pomognu da ga sociološki bolje razumemo.

S druge strane, činjenica da je neko bio deo sistema „škola moći“ ili „velikih škola“ može biti još važniji indikator njegove pozicije u društvenom prostoru. Podaci iz relevantnih istraživanja pokazuju da se procenat Francuza rođenih između 1919. i 1968. godine koji završavaju „veoma velike škole“ kreće do najviše 0,9% u ukupnoj populaciji – odnosno muškarci od 0,6% do 0,9%, a žene od 0,1% do 0,2% (ALBOUY ET WANECQ, 2003: 29). U mom uzorku, s druge strane, ima 37,4% individua koje su bile studenti tzv. „veoma velikih škola“ (*très grandes écoles*) – kako P. Burdije označava *crème de la crème* „škola moći“ u sistemu francuskih „velikih škola“ – *École normale supérieure* (Paris i Saint-Cloud), *École nationale d'administration*, *École nationale de la magistrature*, *École polytechnique*, *École des hautes études commerciales de Paris* i *Sciences Po Paris*. P. Burdije i L. Boltanski – a kasnije i sâm P. Burdije u svom kapitalnom delu „Državno plemstvo“ (1989) – tvrde da „škole moći“, kao tzv. „neutralna mesta“, predstavljaju visokoobrazovne institucije koje „[...] legitimizuju kategorije mišljenja i metode akcije klasne avangarde i [...] odgovorne su za produkciju i reprodukciju legitimnih proizvođača zvaničnog diskursa, političara, visokih funkcionera, prosvetljenih rukovodilaca državnih i privatnih preduzeća“ (BOURDIEU ET BOLTANSKI, 1976: 62). Za razliku od „običnih“ državnih univerziteta, na kojima je pristup u praksi omogućen i potčinjenim društvenim slojevima, „velike škole“ – koje vode poreklo iz istorijskog razmimoilaženja između države (najpre monarhije, zatim republike, preko carstva do, još jednom, republike) i univerziteta, kao i iz potrebe za kadrovima koji će veoma efikasno reprodukovati hegemonu ideologiju – u osnovi predstavljaju elitističke institucije zasnovane na strogom selektiranju najuspešnijih kandidata na vrlo zahtevnim državnim konkursima. Kako pokazuju relevantna istraživanja (BOUDRIEU, 1989; VASCONCELLOS, 2006), „velike škole“ nude kvalitet znanja koji je iznad prosečnog univerzitetskog znanja, a njihovi studenti dolaze iz komandne klase, odnosno iz društvenih slojeva koji već poseduju visok nivo ekonomskog i kulturnog kapitala.

Tabela br. 9 : Glavni disciplinarni domen

Modaliteti	Efektiv	%
Društvene i humanističke nauke	100	41,2
Pravo i političke nauke	67	27,6
Književnost, jezici i umetnost	32	13,2
Ekonomija i upravljanje	19	7,8
Drugo/nema podataka	17	7
Zdravlje	8	3,3
Ukupno	243	100,0

Tabela br. 10 : Disciplina

Modaliteti	Efektiv	%
Političke nauke	44	18,1
Filozofija	33	13,6
Historija	28	11,5
Književnost	27	11,1
Prava	24	9,9
Sociologija	15	6,2
Drugo/nema podataka	51	20,4
Ukupno	243	100,0

P. Burdije (2001a: 86) tvrdi da orijentacija ka određenoj disciplini u Francuskoj – i čak, unutar same discipline, ka nekoj specifičnoj problematici, naučnom stilu itd. – nije nezavisna od socijalnih osobnosti istraživača, kao što ni društvena hijerarhija discipline nije bez veze sa društvenom hijerarhijom uopšte. Na tom tragu, želeo sam da utvrdim da li i na koji način obrazovni profil individua iz uzorka utiče na strukturiranje proučavanog polemičkog prostora unutar intelektualnog polja, kao i kakve su sociološke korelacije između posebnih obrazovnih profila, idejno-političkih sklonosti i „zauzimanja pozicija“ intelektualaca u odnosu na „jugoslovensku aferu“. (Pri čemu sam modalitete konstruisao u odnosu na fakultetsku organizaciju francuskog univerzitetskog sistema).¹⁴⁵ U uzorku se izdvajaju: pravo i političke nauke (27,6%); društvene i

¹⁴⁵ Ključni disciplinarni domen u Francuskoj su: umetnost; ekonomija i upravljanje; „čiste nauke“ (biologija, hemija...); tehničke nauke; obrazovanje nastavnika; prava i političke nauke; književnost i jezici; humanističke i društvene nauke; i zdravlje. U nekim radovima (up. npr. BODIN ET ALL, 2018), pravo, političke nauke, ekonomija i upravljanje predstavljaju se kao jedinstven disciplinarni domen. Ja sam ih u ovom radu razdvojio, iako rezultati ne bi bili drugačiji

humanističke nauke (41,2%); književnost, jezici i umetnost (13,2%), ekonomija i upravljanje (7,8%) i zdravlje (3,2%).¹⁴⁶ S obzirom da su pojedini intelektualci iz istraživnog korpusa završavali više fakulteta, ili su se pak obrazovali na više fakulteta na raznim nivoima studija, kao određujući disciplinarni profil sam definisao onaj poslednji, odnosno onaj koji je bio najbitniji za njihov kasniji izbor profesije.¹⁴⁷ Takođe, kriterij za utvrđivanje obrazovnog profila dejstvenika uslovljen je i periodom kada su se oni izjašnjavali o „jugoslovenskoj aferi“.¹⁴⁸ U svakom slučaju, obrazovni profil pojedinaca u kontekstu mog istraživanja može imati ne samo deskriptivnu, već i objašnjavačku vrednost – naravno, uz pomoć komparativnih upoređivanja podataka iz Burdijeovih studija i bivarijantnog ukrštanja varijabli u ovom istraživanju).

Tabela br. 11 : Glavna profesija

Modaliteti	Efektiv	%
Univerzitetski radnik	82	33,7
Novinar	81	33,3
Pisac/izdavač	33	13,6
Političar	27	11,1
NVO funkcioner	14	5,8
Državni funkcioner	5	2,1
Drugo	1	0,4
Ukupno	243	100,0

– kada je reč o socijalnim distancama unutar konstruisanog polemičkog prostora – ni da sam izabrao da ih predstavim unutar jedne kohorte.

¹⁴⁶ Kako bih još više rafinirao ovaj indikaror, ilustrativno sam iz ovih opštih studijskih domena izdvojio nekoliko najreprezentativnijih: političke nauke (18,1%); filozofija (13,6%); književnost (11,1), istorija (11,5%); prava (9,9%) i sociologija (6,2%).

¹⁴⁷ Ž. Rupnik (Jacques Rpunik) izvorno je studirao istoriju na Sorboni, a onda i političke nauke na *Sciences Po*-u. Magistarsku disertaciju iz sovjetskih studija radio je na Harvardu, a doktorat iz istorije međunarodnih odnosa na Sorboni. U ovoj studiji ga označavam kao politikologa jer je njegov njegov naučni rad primarno obeležen ovom disciplinom; M. Tatu (Michel Tatu) završio je Visoku komercijalnu školu (Hautes Études Commerciales), da bi zatim na Institutu o komunizmu pri Univerzitetu Kolumbija u Njujorku 1965. godine dobio diplomu iz studija „kremlogologije“. U radu sam ga označio kao politikologa, zbog poslednje diplome, ali i činjenice da su njegovi radovi obeleženi politikološkim pristupom, a godinama je i za *Le Monde* radio kao specijalista za političke teme.

¹⁴⁸ Naime, pojedini intelektualci iz uzorka su se u periodu od 2000. godine problemski i po pristupu usmeravali ka drugim poljima. Navešću nekoliko primera: Ž. F. Melšior (Jean-Philippe Melchior) je diplomirao filozofiju, da bi mnogo kasnije doktorirao na političkim naukama. U radu je označen kao filozof; Ž. I. Potel (Jean Yves Potel) je završio književnost u Nici i Grenoblu, da bi zatim studirao novinarstvo i diplomirao savremenu istoriju na Sorboni. Doktorat je branio iz političkih nauka u Grenoblu tek 2001. godine. U tom smislu, uzimajući u obzir i način obrade tema tokom 1990-ih godina, ovde je tretiran kao istoričar.

Obrazovni profil intelektualaca nije automatski određivao i njihov životni poziv, odnosno profesiju. Polazeći od pretpostavke da različite profesije podrazumevaju različit nivo ekonomske i političke moći (odnosno vezanosti za polje moći generalno), kako bih ispitao potencijalni uticaj profesionalne pripadnosti u strukturisanju proučavanog polemičkog prostora i na zauzimanje političkih pozicija, na temelju empirijskog uzorka sam konstruisao nekoliko modaliteta: pisac/izdavač (13,6%),¹⁴⁹ državni funkcioner (2,1%),¹⁵⁰ novinar (33,3%),¹⁵¹ političar (11,1%),¹⁵² NVO funkcioner (5,8%)¹⁵³ i naučni radnik (33,7%).¹⁵⁴ Kao što vidimo, u uzorku su nadprosečno zastupljeni intelektualci-naučnici i intelektualci-novinari, što je u skladu s tvrdnjom istoričara R. Remona (René

¹⁴⁹ Neki od pisaca/izdavača, kojima je to bila glavna profesija, u uzorku su: P. Beson (Patrick Besson), Ž. F. Kolosimo (Jean-François Colosimo), D. Deniks (Didier Daeninckx), F. Fažardi (Frédéric H. Fajardie), H. Gojtisolo (Juan Goytisolo), I. Kadare, K. Lanzman (Claude Lanzmann), A. Le Brun, B-A. Levi, F. Maspero (François Maspero), G. Skarpeta (Guy Scarpetta), V. Volkof (Vladimir Volkoff) idr.

¹⁵⁰ Od „institucionalnih intelektualaca“, tj. intelektualaca profesionalno zaposlenih u državnoj administraciji, ovde ću izdvojiti nekoliko: sudija B. Farago (Béla Faragó); visoki policijski službenik K. Lamber (Christian Lambert); general K. Merik (Christian Meric); general Ž. Salvan (Jean Salvan) i dr.

¹⁵¹ Kao „novinare-intelektualce“ sam obeležio dejstvenike koji su zaposleni u dnevnoj štampi. Interesantno je da su gotovo svi novinari iz uzorka istovremeno tokom 1990-ih bili i direktori redakcija, glavni urednici, ili urednici posebnih rubrika u svojim novinama. U ukupnoj populaciji, novinari *La Croix* reprezentuju 3,7% u ukupnom uzorku, *Le Figaro* 5,8%, *l'Humanité* 4,5%, *Libération* 5,8%, *Le Monde* 6,2%. Takođe, novinari drugih novina koji su objavljivali u novinama koje su uključene u korupus, reprezentuju 6% uzorka.

¹⁵² Što se tiče političara, u uzorak sam uključio samo političare koji u trenutku izjašnjavanja nisu vršili funkcije u izvršnoj vlasti na nacionalnom nivou, a o „jugoslovenskoj krizi“ su objavljivali autorske tekstove u dnevnoj štampi ili u intelektualnim časopisima. U pitanju su, uglavnom, istaknute figure „partijskih intelektualaca“, poput Ž. P. Ševenmona (Jean-Pierre Chevènement), D. Kon-Bendita (Daniel Cohn-Bendit), Ž. Delora (Jacques Delors), F. Dust-Blazija (Philippe Douste-Blazy), F. Fijona (François Fillon), V. Žiskar D'Estena (Valéry Giscard d'Estaing), F. Erzoga, R. Ua (Robert Hue), B. Kušnera, Ž. Martinea (Gilles Martinet), P. Leluša (Pierre Lellouche), Š. Paskve (Charles Pasqua), M. Rokara (Michel Rocard), B. Stazija (Bernard Stasi), F. De Vilijea (Philippe de Villiers) i dr.

¹⁵³ Među značajnim intelektualnim figurama iz civilnog sektora, odnosno „NVO intelektualaca“, ovde mogu da izdvojim npr. R. Bromana (Rony Brauman), tadašnjeg predsednika „Doktora bez granica“, I. Dirijea (Yves Durrieu) iz *Ligue des droits de l'homme*, P. M. Galoa (Pierre Marie Gallois) iz think-tanka *l'Institut international de géopolitique*, Ž. Žak (Geneviève Jacques) iz *Le Conseil œcuménique des Églises*, Ž. Kana (Jean Kahn), koji je bio predsednik *Conseil représentatif des institutions juives de France*, opata Pjera (l'abbé Pierre), osnivača pokreta *Emmaüs*, Ž. K. Rufena (Jean-Christophe Rufin), jednog od osnivača „Doktora bez granica“ i međunarodne humanitarne organizacije *Action contre la faim*, i dr.

¹⁵⁴ Napokon, najborjniju kohortu u uzorku čine „intelektualci-naučnici“, odnosno zaposleni na univerzitetima, u „velikim školama“ i naučnim institutima. Kada je reč o visokoškolskim institucijama zaposlenja, u uzorku su, kako sam već nagovestio, najzastupljenije: Paris VIII (sa 6,2% dejstvenika u odnosu na celu populaciju), Sciences Po (6,2%), EHESS (4,9%) i Paris X (2,9%).

Rémond) da su upravo ove dve grupe i u posleratnom periodu Francuske dominirale u korpusu politički angažovanih intelektualaca (RÉMOND, 1959: 864). Pritom, uzimajući u obzir intrinzičnu višedimenzionalnu osobenost gotovo svakog dejstvenika, želeo sam da u analizu ilustrativno uključim, odnosno da proverim njen značaj, „sekundarnu aktivnost“ intelektualaca iz uzorka.¹⁵⁵ Ključni kriterij koji sam ustanovio za razlikovanje primarne, tj. glavne profesije od „sekundarnih aktivnosti“, bio je povezan sa činjenicom da im je glavna profesija obezbeđivala stabilnije zaposlenje i platu. Zanimljivo je da ovi podaci iz uzorka – odnosno tanka linija po kojoj se isti pojedinci kreću u okviru više polja i u njima zauzimaju različite pozicije istovremeno – sasvim jasno ukazuju na opravdanost moje pretpostavke da bi bilo sasvim pogrešno u istraživanje krenuti sa preskriptivnom i substancijalnom definicijom intelektualaca.¹⁵⁶ Pritom, iako u analizu nisam uključio „aktivnost br. 3“, nije mali broj pojedinaca koji su istovremeno npr. profesori na univerzitetima, pisci i političari, ili pisci, novinari i NVO funkcioneri itd.¹⁵⁷ O specifičnom karakteru intelektualnog polja i teškoćama oko njegovog jasnog omeđivanja upravo zbog postojanja tzv. „posredničkih

¹⁵⁵ Kada je reč o „sekundarnoj aktivnosti“, stanje u uzorku izgleda ovako: pisac/izdavač (58,4%), novinar (13,6%), NVO funkcioner (5,3%), političar (4,1%) i naučni radnik (4,9%). Napokon, 2,5% dejstvenika iz korpusa je imalo neku drugu nenavedenu aktivnost, a za 11,1% nisam mogao da pronađem informacije koje bi mi pomogle da izvršim klasifikaciju. Dakle, u pitanju su ljudi koji, pored glavnih profesija, pišu i objavljuju knjige, plaćene kolumne u novinama, aktivisti su političkih i NVO organizacija, a po pozivu drže i predavanja na univerzitetima (iako na njima nemaju status stalno zaposlenog). Drugim rečima, kada je reč o npr. piscima i naučnim radnicima, ukoliko se kao „sekundarna aktivnost“ u uzorku označava novinarstvo, to podrazumeva da isti, pored glavne profesije, koja im obezbeđuje glavnu finansijskih prihoda (i na osnovu koje su osigurali relativno stabilan posao), istovremeno rade i kao hroničari političkih zbivanja, odnosno pišu kolumne za novine i na taj način izvršavaju svoj poziv intelektualaca.

¹⁵⁶ U uzorku, npr, ima 37,5% pisaca/izdavača koji su ujedno i novinari, 12,5% njih su političari i 9,4% naučni radnici. S druge strane, 50% državnih funkcionera su ujedno i pisci/izdavači, 16% njih su naučni radnici. Isto tako, pored 84,1% novinara koji su ujedno i pisci/izdavači, s druge strane 57,1% NVO funkcionera su ujedno i pisci/izdavači, a 21,4% njih novinari i naučni radnici. Takođe, 65,4% političara iz uzorka su ujedno i pisci/izdavači, 11,5% novinari, a po 7,7% njih NVO funkcioneri i naučni radnici. Napokon, kada je reč o naučnim radnicima, njih 57,8% su ujedno i pisci/izdavači (s obzirom da su naučnici po pozivu prisiljeni da objavljuju knjige, objavljena knjiga ne može biti pokazatelj da se istovremeno radi i o piscu, dodatni kriterij koji sam uveo je da je objavio knjigu na temu koja nije direktno vezana za njegovu usku specijalnost), 17% njih su istovremeno i novinari, 10,2% NVO funkcioneri, a 4,5% političari.

¹⁵⁷ Kako sam već podvukao, pošto sam utvrdio da se ključne crte iz varijable „glavna profesija“ preklapaju sa onima iz varijable „tip institucija“ (u kojima su intelektualci iz uzorka zaposleni), potonju sam isključio iz aktivnih varijabli ACM-a, odnosno, označio sam je kao ilustrativnu varijablu (i na taj način je ipak „ostavio u igri“).

intelektualaca“ (*intellectuels intermédiaires*) – koji su multipozicionirani – pisao je i sâm P. Burdije (1984).

Tabela br. 12 : Profesionalni status

Modaliti	Efektiv	%
Visok	145	59,7
Osrednji	98	40,3
Ukupno	243	100,0

Još jedan indikator koji mi je pomogao da utvrdim poziciju intelektualaca u društvenom prostoru – a povezan je s profesionalnim osobenostima jedinica analize – tiče se njihovog profesionalnog statusa u vreme zauzimanja pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“. Ovoj varijabli sam odredio dva modaliteta: „viši“ (59,7% u uzorku) i „osrednji“ (40,3% u uzorku). Pritom, u modalitet „viši profesionalni status“ uključio sam intelektualce koji su – kada je reč o njihovoj primarnoj profesiji – redovni ili vanredni profesori na fakultetima, direktori istraživanja u naučnim institutima, direktori i glavni urednici u dnevnicima, intelektualnim časopisima i izdavačkim kućama, najčitaniji pisci, čelnici NVO organizacija, visoki državni funkcioneri i članovi rukovodstva političkih partija: u najkraćem, svi pojedinci koji zauzimaju najviša formalna, ili neformalna – kada je reč o piscima – mesta u svojim radnim organizacijama/profesijama. Ostali su, pak, uključeni u korpus intelektualaca sa „osrednjim profesionalnim statusom“ (asistenti na fakultetima, istraživači u naučnim institutima, urednici pojedinih rubrika i „obični“ novinari u dnevnicima, niži funkcioneri u državnom i NVO aparatu i dr).¹⁵⁸ Ova varijabla nam pokazuje koliki je volumen institucionalne moći i simboličkog kapitala s kojim pojedinci ulaze u intelektualno polje iz svojih primarnih polja delanja.

¹⁵⁸ Do podataka koji su mi pomogli da odredim profesionalni status intelektualaca iz uzorka došao sam zahvaljujući: 1. *impressumima* u novinama i časopisima u kojima su isti radili; 2. informacijama o autorima koje stoje ispod gotovo svakog autorskog teksta u dnevnim novinama i „intelektualnim časopisima“; i 3. kada je reč o piscima, konsultovao sam liste sa *best seller* književnim delima od 1991. do 1999. godine, koje je objavljivao magazin *Livres Hebdo* krajem svake godine.

SVOJSTVA I POZICIJE U INTELEKTUALNOM POLJU

Kako bih utvrdio poziciju intelektualaca u intelektualnom polju Francuske, kao i u polemičkom prostoru vezanom za proučavanu aferu, tj. volumen simboličkog kapitala koji isti poseduju, ustanovio sam nekoliko opštih kriterija: renome u intelektualnom polju; posedovanje specijalističkih znanja o temi (i, s njim povezan, naučni status); i, napokon, intenzitet prisustva u polemičkom prostoru. Dati kriteriji su mi pomogli da konstruišem tačno 9 varijabli za utvrđivanje pozicije tretiranih dejstvenika u intelektualnom polju, a u tu svrhu, između ostalih, poslužila mi je enciklopedija *Le Petit Larousse*, tj. njena izdanja iz 1995. i 1999. godine, internet stranica Vikipedije, izdanje „Rečnika francuskih intelektualaca“ (*Dictionnaire des intellectuels français*) iz 1996. i 2002. godine, kao i pominjanje i citiranje u dnevniku *Le Monde* između 1981. i 1991. godine. Ove izvore sam izabrao iz razloga što prisustvo u njima predstavlja pokazatelj različitih oblika/volumena prestiža.

Tabela br. 13 : Prisutan/a u *Le Petit Larousse*

Modaliteti	Efektiv	%
Nije prisutan/a	232	95,5
Prisutan/a	11	4,5
Ukupno	243	100,0

Tabela br. 14 : Prisutan u „Rečniku...“

Modaliteti	Efektiv	%
Nije prisutan/a	205	84,4
Prisutan/a	38	15,6
Ukupno	243	100,0

Tabela br. 15 : Stranica na Wikipediji

Modaliteti	Efektiv	%
Ima	191	78,6
Nema	52	21,4
Ukupno	243	100,0

Poziciju intelektualaca iz uzorka u utvrđivao sam, najpre, na osnovu stepena njihovog priznanja u „javnom prostoru“ Francuske. Kada je reč o enciklopediji *Le Petit Larousse*, individue koje su u njoj prepoznate čine najuži krug ličnosti iz različitih sfera društvenog života koje su, može se slobodno reći, obeležile istoriju Francuske i čine deo „nacionalne zaostavštine“. Prisutnost u ovoj enciklopediji je tim značajniji ako se ima u vidu da relativno mali broj istorijski bitnih ličnosti obezbedi sebi mesto u njoj za vreme života. U mom korpusu, samo 4,5% intelektualaca je prepoznato kao deo „francuske zaostavštine“. Suprotno enciklopediji *Le Petit Larousse* stoji Wikipedija, koja je pokrenuta tek u januaru 2001. godine i može se definisati kao jedan od najopštijih indikatora šire poznatosti/relevantnosti intelektualaca u njihovim profesionalnim domenima/javnom životu Francuske. S obzirom da sam Wikipediju konsultovao u vreme empirijskog rada na disertaciji, dakle 2018. godine, ovaj indikator je imao više ilustrativni karakter i služio mi je da procenim ko je od intelektualaca iz uzorka izdržao „test vremena“ (naročito pojedinci koji su 1990-ih bili relativno mladi i nepoznati). Naime, 24 godine nakon završetka rata u Hrvatskoj i BiH, odnosno 20 godina nakon kraja vojnih operacija protiv Srbije i Crne Gore zbog dešavanja na Kosovu, želeo sam da utvrdim koliki je udeo intelektualaca u mom uzorku danas preko biografske stranice predstavljen na Wikipediji i kom bloku u strukturi proučavanog polemičkog prostora pripadaju isti pojedinci (čak 78,6% individua iz mog uzorka ima svoje biografske profile na ovoj *online* enciklopediji).¹⁵⁹

Treći kriterij koji sam uveo kao odlučujuć za utvrđivanje volumena simboličkog kapitala proučavanih intelektualaca jeste njihova „poznatost“ i

¹⁵⁹ Uprkos tome što postoji potencijal za određene zloupotrebe, da bi intelektualac imao svoju stranicu na francuskoj Wikipediji, potrebno je da ispunjava vrlo strogu i jasnu listu kriterija (up. BARBE AT ALL, 2015), čime se delimično relativizuje prigovor da „svako može da napravi svoju stranicu na Wikipediji“.

„priznatost“ u intelektualnom polju Francuske. Da bih isto utvrdio, kako je već podvučeno, konstruisao sam dve varijable: da li su isti uključeni u „Rečnik francuskih intelektualaca“ (u daljem radu „Rečnik“), odnosno da li su i u kojoj meri bili pomenuti i citirani u dnevniku *Le Monde*. „Rečnik“ su, inače, u izdanju jedne od najprestižnijih francuskih izdavačkih kuća *Le Seuil* i na preko 1500 stranica priredili istoričari M. Vinok (Michel Winock) i Ž. Žilijar (WINOCK ET JULLIARD, 1996; 2002). U pitanju je nesumnjivo najpoznatiji i najcitiraniji rečnik toga tipa u Francuskoj, koji sadrži informacije o preko 600 najznačajnijih – savremenih i istorijskih – ličnosti francuskog intelektualnog života. Bez obzira na to što ovakvi projekti nesumnjivo podrazumevaju arbitrarnost priređivača pri utvrđivanju kriterija vezano za to ko je „najznačajniji“, „najuticajniji“, „najveći“, ko je intelektualac uopšte i sl., dati rečnik – u čijoj izradi je učestvovalo preko 200 autora sa različitim teorijskim, vrednosnim i ideološkim senzibilitetima – nesumnjivo predstavlja jedno od najpouzdanijih oruđa za detektovanje „poznatosti“ i „uticajnosti“ određenih intelektualnih figura tokom 1990-ih godina. Inače, „Rečnik“ dodatno legitimise moje metodološke izbore, jer su u njemu u kategoriju intelektualaca uvršteni pojedinci koji pripadaju najrazličitijim profesijama, uključujući državne i NVO funkcionere, univerzitetske profesore, pisce i izdavače, političare i novinare. Ergo, tačno 15,6% intelektualaca iz mog uzorka su u „Rečniku“ uvršteni u korpus najvećih francuskih intelektualaca u istoriji.¹⁶⁰

¹⁶⁰ Zanimljivo je, iako ne i nelogično, da su svi intelektualci iz uzorka koji su prepoznati u *Le Petit Larousse*, istovremeno prisutni i u „Rečniku“ i da imaju biografske profile na Vikipediji, odnosno da svi pojedinci prisutni u „Rečniku“ čine istovremeno deo korpusa od 196 intelektualaca prepoznatih od Vikipedije. Drugim rečima, ovo snažno „preklapanje“ nam takođe govori i o jednoj, za moju temu važnoj stvari. U pitanju je, naime, potencijalna važnost gradacije prestiža među najprestižnijim intelektualcima iz uzorka, pri čemu je važno i otvoreno naglasiti da je najveća količina simboličkog kapitala skoncentrisana u grupaciji onih pojedinca koji su prepozanti od strane enciklopedije *Le Petit Larousse*, zatim u „Rečniku“, i na kraju na Vikipediji.

Tabela br. 16 : Broj pominjanja/citata u *Le Monde*-u (1981-1991)

Modaliteti	Efektiv	%
Ni jedan	74	30,5
Od 1 do 5	53	21,8
Od 16 do 50	38	15,6
Od 6 do 15	28	11,5
Više od 101	28	11,5
Od 51 do 100	22	9,1
Ukupno	243	100

Napokon, kako sam već naglasio u prethodnom poglavlju, volumen simboličkog kapitala pojedinca povezan je i s tim koliko je isti prisutan i prepoznat kao relevantan u diskursu drugih. Na tom tragu, ključni indikator koji sam uveo u istraživanje je pominjanje i/ili citiranje autora iz korpusa u dnevnoj novini *Le Monde* od 1981. do 1991. godine, tj. u periodu od 10 godina koji je prethodio „jugoslovenskoj krizi“. Pisanje za i citiranost u dnevniku *Le Monde* kao indikator „intelektualnog renomea“ koristili su brojni sociolozi (up. npr. BOURDIEU, 1984; LEBARON, 1997; GOBILLE 2018). U pitanju je, po stilu i interesovanjima, „najintelektualniji“ francuski dnevnik, a prisustvo u njemu podrazumeva jačanje simboličkog kapitala autora, ne samo u očima šire publike, već i u očima drugih intelektualaca (RÉMOND, 1959: 866). Iz tabele br. 16, bez obzira što sam konstruisao 6 modaliteta, možemo da izdvojimo 4 glavne kategorije: 1. intelektualci koji nisu citirani ni jednom (kao indikator nepostojanja tog simboličkog kapitala); 2. oni koji su citirani od 1 do 15 puta (kao indikator relativno malog volumena simboličkog kapitala); 3. pojedinci citirani od 16 do 50 puta (kao indikator srednjeg volumena kapitala); 4. individue koje su citirane više od 51 puta (kao indikator jakog volumena simboličkog kapitala, pri čemu se naročito izdvajaju oni koji su citirani više od 101 puta).¹⁶¹ Dakle, osnovna ideja je da vidim na koji način volumen simboličkog kapitala s kojim intelektualci ulaze u intelektualno polje utiče na konfiguraciju odnosa snaga u istom.

¹⁶¹ Do preciznih cifri o citiranosti intelektualaca iz korpusa u naznačenom periodu došao sam zahvaljujući bazi podataka *Europress*.

Tabela br. 17 : Specijalisti za Balkan

Modaliteti	Efektiv	%
Ne	206	84,8
Da	37	15,2
Ukupno	243	100,0

Tabela br. 18 : Pisali knjige o „jugoslovenskoj aferi“

Modaliteti	Efektiv	%
Ne	188	77,4
Da	55	22,6
Ukupno	243	100,0

Takođe, želeo sam da utvrdim u kojoj meri različite količine simboličkog kapitala – koji može biti operativan samo u specifičnom polemičkom prostoru konstruisanom oko „jugoslovenske afere“ – utiču na njegovo strukturiranje intelektualnog polja. Pored toga, vodeći se idejom nekih od najvažnijih polaznih pretpostavki ovog istraživanja, smatrao sam da je bitno proveriti da li je i na koji način činjenica da je određeni intelektualac bio „specijalista za Balkan“ – odnosno da o Jugoslaviji poseduje nadprosečna i stručnija znanja, i time ovekovečuje fukoovsku figuru „specifičnog intelektualca“ – uticala na njegovo objektivnije zauzimanje političkih pozicija, kao i na nijansiranost njegovog tumačenja „jugoslovenske afere“. Tim pre što ogromna većina ovih intelektualaca ne poseduje veliki simbolički kapital koji bi mogli da konvertuju iz društvenog prostora u intelektualno polje.¹⁶² To da li je neko specijalista za Balkan, odredio sam na osnovu činjenice da li je isti pre izbivanja krize na Balkanu objavljivao stručne radove/istraživačke tekstove o Jugoslaviji. Na tom tragu, u uzorku imam tačno 15,2% „specifičnih intelektualaca“. Osim toga, smatrao sam da osobena pozicija intelektualaca u polemičkom prostoru može zavisiti i od toga da li su dejstvenici iz uzorka u vreme „razaranja Jugoslavije“ objavljivali knjige na rečenu temu (njih 22,6%), i ukoliko jesu – kao indikator dodatnog prestiža – da li su njihove knjige objavljivane u izdanju najjemenitnijih francuskih izdavačkih kuća

¹⁶² Niko, naime, od njih npr. nije prisutan u enciklopediji *Le Petit Larousse*, dok je samo troje prepoznato u „Rečniku“, odnosno tek šesnaestoro u *Who's Who in France*.

(njih 7,8% ukupno iz uzorka).¹⁶³ Dodatna, varijabla koju sam uveo u igru, kako bih istražio ulogu i nekih specifičnijih pozicija intelektualaca u polemičkom prostoru, bila je utemeljena na ideji da objavljivanje tekstova u stručnim časopisima, odnosno „naučni kapital“, može dodatno osnažiti njihovu poziciju iako dolaze s niskim nivoom simboličkog kapitala stečenom u javnom prostoru generalno, i u intelektualnom polju posebno.¹⁶⁴ Ova varijabla je, takođe, imala važnost za mene i iz razloga što sam želeo da proverim jednu od polaznih pretpostavki u istraživanju: naučni pristupi tumačenju jugoslovenske krize bili su nijansiraniiji i manje opterećena jednostranostima.

Tabela br. 19 : Ukupan broj objavljenih članaka

Modaliteti	Efektiv	%
Od 2 do 5	117	48,1
Od 6 do 10	82	33,7
Od 11 do 15	25	10,3
Više od 16	19	7,9
Ukupno	243	100,0

Najzad, na poziciju u polemičkom prostoru nesumnjivo je uticao i obim angažmana pojedinih intelektualaca, kao indikator intenziteta njihovog prisustva u njemu. U tom ključu, konstruisao sam varijablu „ukupan broj objavljenih tekstova“, u okviru koje sam uključio četiri modaliteta: 1. od dva do pet tekstova; 2. od šest do deset tekstova; 3. od deset do petnaest tekstova; 4. petnaest i više tekstova. Kao što vidimo, više od dve trećine autora, odnosno 81,8%, čine intelektualci koji su napisali do deset tekstova, dok je 18,2% njih napisalo više od deset. Čini se da posebnu pažnju treba posvetiti intelektualcima koji ne pripadaju grupi „intelektualac-novinar“, a objavili su više od deset tekstova na temu

¹⁶³ Kriterij koji mi je pomogao da utvrdim da li se radi o „najprestižnijim“ izdavačkim kućama, podrazumevao je njihovu prisutnost u „Rečniku“.

¹⁶⁴ Naučne časopise sam, pritom, grupisao u jedan modalitet. Imajući u vidu da je relativno mali broj intelektualaca iz uzorka, tj. njih 10%, svoje pozicije u odnosu na istraživanu aferu izražavao i u ovom tipu časopisa, disperzija po pojedinačnim časopisima bi predstavljala pogrešnu istraživačku strategiju. Pored toga, opšti karakter ovog tipa časopisa je, za razliku od „intelektualnih časopisa“, neuporedivo više vezan za njihovu disciplinarnu osobenost – u tom smislu imamo istorijske, geografske, politikološke, sociološke, pravne itd. časopise – nego za manje ili više otvorenu ideološku agendu.

„razaranja Jugoslavije“ i „ratova za njeno nasleđe“, jer je to pokazatelj ne samo vanredno značajnog angažmana unutar polemičkog prostora, nego i potencijalno jedan od najvažnijih indikatora efektivno dominantne pozicije pojedinaca koji pripadaju toj kohorti u procesu njegovog strukturisanja.

DISPOZICIJE U IDEJNO-POLITIČKOM UNIVERZUMU

Kako bih utvrdio strukturne veze između svojstava i pozicija intelektualaca iz uzorka u društvenom prostoru i u intelektualnom polju sa dispozicijama¹⁶⁵ u idejno-političkom univerzumu, i svih njih zajedno sa zauzimanjem političkih pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“, u analizu sam uveo 4 varijable. Varijablu koja je – kada je reč o vremenu potrebnom za njenu operacionalizaciju – predstavljala ubedljivo najveći izazov definisao sam kao „političke sklonosti“ intelektualaca. Jer, da bih konstruisao njene modalitete, bilo je potrebno iščitavanje literature o političkom i intelektualnom kontekstu u Francuskoj, kao i tekstove i intervjue svakog od 243 intelektualca iz uzorka: kako onih koji se tiču teme ovog rada, tako i drugih, opštijih, u kojima isti, direktno ili indirektno, tokom poslednje decenije XX stoleća brane određenu vrednost, političku liniju, partiju, potpisuju manifest ili apel itd. Napokon, kako bih bio siguran u uspostavljenju klasifikaciju i ispravnost uključivanja određenih dejstvenika u konstruisane modalitete, posavetovao sam se sa stručnjacima i poznavacima francuskog političkog i intelektualnog života. Za taj posao, veliku zahvalnost dugujem direktoru *Le Monde diplomatique*, S. Alimiju (Serge Halimi), članu redakcije istog mesečnika i autoru knjige *Libération, de Sartre à Rothschild*, P. Ramberu (Pierre Rimbert), profesorki na *Université Paris-Dauphine*, K. Samari (Catherine Samary), istoričaru i glavnom uredniku informativnih novina *Le Courrier des Balkans*, Ž. A. Deransu (Jean-Arnault Dérens), I. Tomiću (Yves Tomic), koji je jedan od pokretača naučnog časopisa *Balkanologie* i scenarista

¹⁶⁵ Odnos između objektivnih struktura i strukturirajućih dispozicija je jedan od ključnih za razumevanje burdijeovske sociologije. Pojam dispozicija je tako tesno povezan sa konceptom habitusa, koji P. Burdije definiše kao sistem dispozicija. U najkraćem, „imati dispoziciju znači biti sklon da redovno delaš na određeni način u određenim okolnostima“ (BOUDRIEU, 1998: 8).

filma „Od Sarajeva do Sarajeva“ (*De Sarajevo à Sarajevo*), i, naravno, komentoru na doktorskoj disertaciji L. Žanpjeru.

Bez obzira na razloge određenog ublažavanja značaja rascepa na levicu i desnicu od kraja 1970-ih godina, ova podela, kako potvrđuju određena istraživanja, nastavlja da snažno strukturiše ne samo političko, nego i intelektualno polje u Francuskoj (up. DUVAL ET AL, 1998). S obzirom da je, dakle, reč o kvintesencijalnim kategorijama političke reprezentacije – koje i danas prodorno meandriraju ikonografiju političkog, društvenog, kulturnog i ekonomskog života – pojmovi leve i desne se i u društvenim naukama uopšte, a u proučavanju istorije ideja posebno, automatski koriste i prilikom utvrđivanja ideoloških i političkih vrednosti koje određenim intelektualcima služe kao interpretativni okvir za analizu društvenih fenomena. Tim pre što se proučavanje istorije ideja uglavnom fokusira na njihov ideološki sadržaj, kao i na njihovu redefiniciju u kontekstu promene političkih izazova hegemonog duha vremena. Ipak, pored nesumnjivih prednosti koje korišćenje rečenih kategorija u sociološkoj analizi donosi – kao što su relativno jednostavne percepcijske sheme koje intelektualcima i njihovim tumačima olakšavaju (samo)klasifikaciju – ono, ujedno, podrazumeva i određeni rizik: od pogrešnih analogija, preko simplifikacija do neistorijskih i vrlo arbitrarnih procena. Zbog toga, kako bi se ovaj rizik sveo na najmanju moguću meru, nužno je odraditi „[...] posao istorizacije autohtonog sistema klasifikovanja i socijalnog značenja kategorija koje su produkt specifičnog univerzuma koji je predmet istraživanja“ (SAPIRO, 2012: 284), kao i njihovo jasno teorijsko određenje.

Okvir br 3: Levica i desnica

Podela na levicu i desnicu je pre 28. avgusta 1789. godine – kada su u raspravama oko prvog francuskog ustava, u Narodnoj skupštini Francuske revolucije, sasvim slučajno, na levoj strani sedeli protivnici monarhije i kraljevskog prava veta, a na desnoj branioci monarhije – bila nepoznata, a u širu političku upotrebu ulazi tek nakon 20-ih godina XIX veka. Pre toga su u ikonografiji političkog horizonta postojale druge prostorne metafore. Levo je inicijalno predstavljalo sinonim za politički pokret demokratske revolucionarne buržoazije, tj. socijalnog sloja koji je otvorio epohu nacionalnih građanskih država i narodnog suvereniteta, nasuprot do tada dominantnom suverenitetu monarha, koji je desnica nastojala da očuva (bilo u vidu apsolutne, ili pak ustavne monarhije). To je istorijski period kada je proletarijat još uvek bio „mlad“ i čvrsto vezan za buržoaziju koja je branila njegove interese, onako kako ih je sama

percipirala. U tom smislu, kako pokazuju pojedini autori u svojim istorijskim studijama objavljenim u zborniku naučnih radova koji su uredili Ž-Ž. Beker i Ž. Kandar (up. BECKER ET CANDAR, 2004), pojmovi levica i desnica nemaju neki fiksiran i a priori sadržaj: ono što je u jednoj epohi levica, u drugoj vrlo lako može da završi kao centar ili desnica. Ako se zadržimo npr. samo na francuski kontekst, videćemo da je u periodu formiranja prvih političkih partija, republikanska, demokratska i antimarksistička „Radikalna partija“ (Le parti radical), najpre percipirana kao partija „ekstremne levice“, dok su socijalisti u prvo vreme bili van tih buržoaskih podela na levicu i desnicu, jer su predstavljali izrazito antisistemsku snagu. S vremenom, pomeranjem čitavog političkog spektra ulevo, socijalističke organizacije bivaju uvučene u sistem i tada će upravo one činiti najrelevantniju snagu tzv. „ekstremne levice“, dok se levi radikali pomeraju prema centru.

Naravno, sa spektakularnim porastom društvene snage i političke težine radništva, dolazi do – čak i u odnosu na onu poznatu Marksovu (Karl Marx) i Engelsovu (Friedrich Engels) podelu, izloženu u „Komunističkom manifestu“, na reakcionarni socijalizam (feudalni, sitnoburžoaski i nemački), konzervativni socijalizam i kritičko-utopijski socijalizam i komunizam – dodatne gužve i cepanja na leviци. Marksizam je, takođe, naročito od druge polovine XIX veka, bio prisutan na leviци u nekim zemljama, pre svega u Francuskoj, ali, uprkos uvreženom mišljenju, levica i desnica nikada nisu suštinski bile deo lenjinističkog kategorijalnog aparata. Štaviše, reč levičar je u okviru ove tradicije zapravo korišćen češće kao pogrdan izraz (up. LENIN, 1968). Tamo gde su dolazile na vlast, komunističke partije, u istorijski pobjedničkom obliku lenjinističkog, a potom i staljinističkog komunizma, sistematski su uništavale mogućnost postojanja ovog pariteta i nastojale da totalizuju celokupan politički prostor. Ergo, želim da naglasim da je moja teza da se ne može govoriti o nekom statičnom ili univerzalističkom pojmu levice i desnice, jer se radi o pojmovima koji su relacioni. Drugim rečima: nema levice bez desnice, i obrnuto. Osim toga, uprkos brojnim zajedničkim crtama, levica i desnica ne postoje kao isključivo kohezivne celine i monolitne kategorije. U tom ključu, parafrazirajući E. Morena (2010) i njegovu tezu o „marksizmima“, ovde branim stav da različite levičarske i desničarske struje nude sličnu analizu stvarnosti, ali uz političke zaključke i praksu koji su često veoma divergentni i suprotstavljeni. Ipak, zbog potrebe za simplifikacijom društvene stvarnosti nije neobično to što – čak i u društvenim naukama – „levice“ i „desnice“ uglavnom postaju „levica“ i „desnica“.

Na tom tragu, istorijski utemeljen, ali i logički i sociološki branjiv pristup definisanju pojmova levice i desnice bi trebao da uključi analizu istorijski determinisanih pokazatelja koji bi u konkretnom društveno-ekonomskom kontekstu mogli da nas upute u to šta su levica i desnica u datoj situaciji i u kojoj su meri ti koncepti politički i/ili analitički plodni. Kako pokazuje J. Bakić (2015: 58-59), u levicu danas, najopštije, spada svaka stranka, pokret, grupacija ili pojedinac koji zagovaraju ostvarenje što veće racionalnosti društvenog života i društvene jednakosti kao glavne vrednosti. Drugim rečima, ono što smeta realizaciji racionalnosti i jednakosti – zavisnost čoveka od drugog čoveka, kapitalizam, crkva, patrijarhalni kulturni obrazac – vidi se anahronim i neprihvatljivim. Takođe, levica smatra da jednakost među ljudima mora da se ispolji u svim društvenim sferama: privredi, politici, kulturi i svakodneviци. U skladu s tim, levica insistira na zaštiti pojedinačnih prava na različitost

i na zaštiti prava manjina (u demografskom i strukturalnom smislu). S obzirom da je društvena jednakost cilj, neuspehe pojedinaca da budu „uspešni“ u konkretnom društvu levica pripisuje vladajućoj društveno-ekonomskoj formaciji, a tek u manjoj meri samom pojedincu. Na geopolitičkom planu – osim ukoliko se ne radi o levičarima na čelu velike sile – levica se zalaže za internacionalizam i ravnopravnost malih i velikih nacija, odnosno imperijalizmu suprotstavlja koncept bratstva među narodima. Desnica, s druge strane, insistira na nužnosti postojanja društvenih hijerarhija na svim društvenim horizontima: u privredi, u politici, u kulturi, kao i u porodičnim ili partnerskim odnosima. Desnica, osim toga, ističe potrebu – nacionalne, religijske ili rasne – istovrsnosti društva, koja je, u njenoj perspektivi, uslov stabilnosti. Društvo se u takvoj viziji gotovo u potpunosti oslobađa odgovornosti za neuspehe pojedinaca. Takođe, današnja desnica – osim u slučaju izrazito reakcionarnih frakcija – retko dovodi u pitanje kapitalizam, odnosno na njega gleda ili kao na najbolji ili bar kao na najmanje loš društveni sistem. Najzad, u međunarodnim odnosima, polazeći od teze o izvrsnosti svoje nacije ili civilizacije, desnica smatra nužnim, pa čak i poželjnim, da imperija ili nacija kojoj desničari pripadaju ima veća prava od drugih, odnosno da male zemlje, pod uslovom da nisu njihove, treba da prihvate podređeni položaj.

Tabela br. 20 : Političke sklonosti intelektualaca

Modaliteti	Efektiv	%
Levi centar	103	42,4
Internacionalistička levica	48	19,8
Desni centar	45	18,5
Suverenistička levica	24	9,9
Suverenistička desnica	13	5,3
Krajnja desnica	5	2,4
Neklasifikovani	5	2,1
Ukupno	243	100,0

Imajući u vidu specifičnost intelektualnog i političkog konteksta tokom 1990-ih godina, odnosno potpunu stabilizaciju kapitalizma – usled sloma „nominalnog socijalizma“ i marginalizacije osporavajućih pokreta – i posledično „recentriranje“ političkog polja, kako na globalnom planu, tako i u Francuskoj, ali i činjenicu da zbog imperativa koje nameće ACM nisam mogao da konstruišem više od 7 modaliteta u okviru jedne varijable, u radu sam izdvojio nekoliko ključnih ideoloških okvira, koji su mi omogućili političku klasifikaciju gotovo svih

intelektualaca iz uzorka.¹⁶⁶ U pitanju su, dakle, levi i desni centar, suverenistička levica i desnica, i, napokon, internacionalistička levica s jedne strane, odnosno krajnja desnica, s druge. Drugim rečima, uspostavio sam tačno šest modaliteta, koji su u velikoj meri okupljali najveći broj najopštijih ideoloških pozicija u Francuskoj u poslednjoj deceniji XX stoleća.¹⁶⁷ Nadzastupljenost levog centra i internacionalističke levice u mom uzorku nije neobična imajući u vidu „francuski paradoks“ (SIRINELLI, 1998: 52-53), odnosno fenomen da je – uprkos političkoj dominaciji desnice – sve do sredine 1970-ih levica imala ideološku hegemoniju u intelektualnom polju Francuske. Pariz već početkom 1980-ih postaje centar intelektualne reakcije (up. ANDERSON, 1983), a u tom procesu veliku ulogu igra „antitotalitarna levica“.¹⁶⁸

Urušavanje nominalnog socijalizma na Istoku, slabljenje uticaja radničkog pokreta na Zapadu, i proces globalizacije doveli su do rekonfiguracije čitavog političkog spektra u Francuskoj i njegovog pomeranja udesno. U takvom okruženju, značajan i medijski izrazito uticajan deo ove stare „antitotalitarne levice“, bivših trockista i maoista, konvertiraće u levi centar/socijal-liberalizam (up. HALIMI, 2003; HOCQUENGHEM, 2003). Ukratko, osnovna karakteristika levog centra 1990-ih godina je da, uprkos tome što zadržava određene vrednosne odrednice levice (ukorenjene u prosvetiteljstvu i Francuskoj revoluciji), u potpunosti prihvata društveno-ekonomsku formaciju kapitalizma i politički sistem liberalne demokratije, ne dovodeći ih više ni suštinski ni formalno u

¹⁶⁶ Naravno, ova klasifikacija je izvršena uzimajući u obzir stavove intelektualaca iz korpusa u odnosu na neka od najvažnijih društvenih, ekonomskih i političkih pitanja 1990-ih godina. Drugim rečima, intelektualci su obeleženi određenom političkom „etiketom“ jer je upravo ta etiketa – formulisana u odnosu na njihove stavove – najpribližnije označavala opštu ideološku poziciju istih, što nikako ne znači da su oni potpuni istomišljenici. Osim toga, tačno 2,1% deystvenika u uzorku nisam mogao da klasifikujem u odnosu na uspostavljene kriterije. To su, između ostalih, Ž. Bodrijar (Jean Baudrillard), P. Handke, A. Lakroa-Riz (Annie Lacroix-Riz), H. Stark i M. Laval.

¹⁶⁷ Upravo ovde izdvojene političke sklonosti u korelaciji su sa odnosom intelektualaca prema najvažnijim nacionalnim i evropskim političkim temama. Štaviše, ovo važi i za „organske“, tj. „partijske intelektualce“, jer su date pozicije presecale najrelevantnije političke partije tokom 1990-ih, koje su bile opterećene unutrašnjim frakcionaškim borbama i podelama.

¹⁶⁸ „Antitotalitarna levica“ je, kako se može pretpostaviti na osnovu poslednjeg odeljka Poglavlja br. II, konstrukcija koja se koristi za obeležavanje intelektualaca, uglavnom bivših „saputnika“ PCF-a, koji, nakon Alžirskog rata, „praškog proleća“ i, naročito, objave Solženjicinovog (Александр Исаевич Солженицын) dela „Arhipelag gulag“, razočarani najpre u SSSR i PCF (kao njegovu ispostavu u Francuskoj), a onda i u marksizam, prihvataju ideju o totalitarnoj suštini komunističkih sistema, denuncirajući istovremeno i SSSR, i PCF i marksizam i jedinstveni front PCF-a i socijalista u Francuskoj. U političkom polju, „antitotalitarna levica“ je najveći uticaj ostvarila unutar tzv. „Druge levice“ u Socijalističkoj partiji.

pitanje, iako se zalaže za ublažavanje njihovih negativnih efekata – kroz poresku politiku i civilno društvo – po deprivirane slojeve. Kada je reč o pitanjima svetonazora, levi centar je liberalan i insistira na kosmopolitiskim, univerzalističkim vrednostima, kao i na poštovanju prava žena, manjina, imigranata, LGBT osoba itd.¹⁶⁹ To su ujedno i ključne razlike između levog i desnog/liberalnog centra, koji se na ekonomskom planu zalaže za što više tržišnog takmičenja, masovne privatizacije, razaranje socijalnih tekovina XX veka i mnogo je „oprezniji“/konzervativniji kada se radi o identitetskim pitanjima.¹⁷⁰ I levi i desni centar, uprkos nekim razlikama u nijansama, zagovaraju globalizaciju, jaču integraciju Evropske unije i koncept intervencionizma. (Bez obzira što ga pravdaju različitim razlozima: jedni najčešće pozivanjem na „moralni rezon“ i odbranu ljudskih prava, drugi odbranom međunarodnog prava). Ideje levog i desnog centra početkom 1990-ih godina su dominantne u okviru najuticajnijih francuskih političkih partija, od „Socijalističke partije“ i „Zelenih“, preko manjih partija centra, do tada najjače desno-republikanske stranke „Okupljanje za Republiku“ (*Le Rassemblement pour la République*), a njihova kulturna hegemonija 1990-ih je nesporna i u najuticajnijim *think-tankovima*, štampanim medijima, televizijama i „intelektualnim časopisima“. Nije, u tom smislu,

¹⁶⁹ Među intelektualcima koje sam uključio u kohortu levog centra, na ovom mestu ću ilustrativno izdvojiti nekoliko imena: Ž. Amalrik (Jacques Amalric), Ž. Atali, P. Bonifas (Pascal Boniface), P. Brikner, Ž-M. Kolombiani (Jean-Marie Colombani), G. Kok (Guy Coq), Ž. Daniel (Jean Daniel), Ž. Delor, A. Finkelkrot, A. Garapon, P. Gard, A. Gliksman, R. Gupil, F. Artman (Florence Hartmann), P. Asner, L. Žofren, Ž. Žilijar, S. Žili (Serge July), B. Kušner, J. Krulic (Joseph Krulic), Z. Laidi (Zaki Laïdi), B. A. Levi, O. Monžen (Olivier Mongin), M. Rokar, Ž. Rupnik, D. Salenav (Danièle Sallenave), D. Šifer, A. Turen (Alain Touraine), E. Valon (Emmanuel Wallon), M. Vijevorka (Michel Wieviorka) i dr. Naglašavam da sam se prilikom klasifikovanja pojedinaca vodio njihovim stajalištima tokom 1990-ih godina. Pojedinci su u međuvremenu konvertirali, odnosno politički „evoluirali“ po nekim pitanjima – primarno prema desnom centru i „neokonzervatizmu“ – kao što je to slučaj sa P. Briknerom, A. Filkenkrotom, R. Gupilom, itd. Ovde je posebno zanimljiv slučaj D. Šifera, koji, početkom 1990-ih godina – upravo povodom „jugoslovenske afere“ – pravi distancu u odnosu na „nove filozofe“, iako je do današnjih dana nastavio da deli njihov najopštiji idejni i ideološki okvir.

¹⁷⁰ Kada je reč o desnom centru, neki od intelektualaca koji su ušli u uzorak su: N. Baverez (Nicolas Baverez), I-G. Berges (Yves-Guy Bergès), Ž-F. Butor (Jean-François Bouthors), F. Šalmen (Philippe Chalmin), N. Kopen (Noël Copin), T. Delpoš (Thérèse Delpech), J-F. Denijo (Jean-François Deniau), V-Ž. D’Esten, F. Dust-Blazi (Philippe Douste-Blazy), F. Žiru (Françoise Giroud), J-F. Kolisimo (Jean-François Colosimo), A. Lamasur (Alain Lamassoure), Š. Lambroskini (Charles Lambroschini), A-M. Le Gloanek (Anne-Marie Le Gloanec), P. Leluš (Pierre Lellouche), A. Mank (Alain Minc), T. De Montbrial (Thierry de Montbrial), Ž. D’Ormeson (Jean d’Ormesson), Ž-F. Revel (Jean-François Revel), B. Stazi, F. Tual (François Thual), D. Verne (Daniel Vernet), P. Vajzman (Patrick Wajzman), idr.

neobično što su skoro ^{2/3} intelektualaca u mom uzorku skloni politikama levog i desnog centra.

S druge strane, upravo kao reakcija na procese globalizacije i desuverenizacije nacionalnih država, krajem 1980-ih i početkom 1990-ih, u srcu glavnog toka društvenog života, na značaju dobijaju suverenistička levica i desnica. Ove intelektualne škole mišljenja retko kada nastupaju samostalno, u vidu posebnih političkih pokreta, ali kada to čine njihov uspeh je – osim u retkim prilikama – zanemarljiv (up. LACROIX, 2002).¹⁷¹ Uprkos tome, veoma su prisutni u javnim debatama i čine jake političke struje unutar najvećih tradicionalnih „partija vlasti“: na levisi – „Socijalističke partije“ i „Komunističke partije Francuske“; na desnici – „Okupljanja za Republiku“ (*Rassemblement pour la République*, RPR) i „Unije za francusku demokratiju“ (*Union pour la démocratie française*, UDF); ali i unutar civilnog društva kroz udruženja, fondacije i časopise, kao što su: „Sutra Francuska“ (*Demain la France*), „Borba za vrednosti“ (*Combat pour les valeurs*), fondacija Mark Bloh (Marc-Bloch), časopis „Neka ideja“ (*Une certaine idée*) i dr. Iako mu se poreklo može naći još u XIX veku, „suverenizam“ kao osobena intelektualna i politička struja na levisi i desnici u Francuskoj dobija naročito na značaju nakon pada Berlinskog zida, tj. kao opozicija federalizaciji Evropske unije, neoliberalnoj globalizaciji i slobodnoj međunarodnoj trgovini, i to u okrilju „Prve levice“,¹⁷² na levisi, i tradicionalnog

¹⁷¹ Struja Š. Paskve (Charles Pasqua) i F. Seguenta (Philippe Séguin) je npr. na unutarstranačkim izborima u RPR-u 1990. godine izgubila od liste Ž. Širaka i A. Žipea sa 31,9% prema 68%. Na izborima za Evropski parlament 1999. godine, pak, tzv. „republikanska desnica“ je nastupila podeljena. Suverenistička lista Š. Paskve i F. de Vilijeja (Philippe de Villiers) završila je na drugom mestu tih izbora: ispod Socijalističke partije, čiji je generalni sekretar bio F. Oland (François Hollande), ali iznad desno liberalne liste na čijem čelu je bio N. Sarkozy (Nicolas Sarkozy) (što je potonjeg nateralo da se povuče s mesta lidera RPR-a). S druge strane, levi suverenista Ž-P. Ševenmon je na predsedničkim izborima 2002. godine osvojio 5,33%, odnosno šesto mesto od 16 predsedničkih kandidata – iako su mu istraživanja javnog mnjenja predviđala treće mesto – što je dovelo do potpunog debakla PS-a na tim izborima.

¹⁷² Koncepti „Prve“ i „Druge levice“ su gubili stara i dobijali nova značenja tokom vremena i s promenom političkog i društvenog konteksta. U posleratnom periodu najznamenitiji predstavnici ovih levica u okviru „Socijalističke partije“ bili su F. Miteran i M. Rokar. „Prva levica“ je, tako uslovno, marksistička, patriotska, jakobinska, centralistička, etatiistička, klasnocentrična itd, dok je „Druga levica“ bliža tradiciji francuskog etičkog socijalizma, decentralizaciji, protiv arbitrarnosti „bilo gazda, bilo države“ i okrenuta je „autonomiji zajednica iz baze“ (tj. civilnom društvu nasuprot države). Upravo je pod uticajem M. Rokara koncept samoupravljanja ušao u partijski program, nasuprot rigidnom etatizmu na kome su insistirali stari socijalisti i većina komunista. Međutim, početkom 1990-ih podela na ove dve političke kulture u partiji dobija nove, a u nekim segmentima i izmenjene, sadržaje. Tako se, pored već rečenog, „Prvoj levisi“ prišiva još arhaičnost, utopizam, antiamerikanizam, evroskepticizam, zalaganje za „redistributivni

„golizma“, na desnici. Pored ovih načelnih protivljenja, kao i suprotstavljanja „mešanju u stvari drugih država“, teorijska, politička i istorijska ideja koju suverenisti levice i desnice takođe dele je da samo „Država-nacija“ (*État-nation*) može biti okvir narodnog suvereniteta i istinske demokratije. Na tome se i završava njihova sličnost. Za razliku od levog centra, suverenistička levica je zadržala nepoverenje u kapitalizam, nastavlja da se bori protiv ukidanja „države socijalnog staranja“ i insistira na ideji da se naglaskom na identitetska pitanja u zapećak stavljaju socijalni i ekonomski problemi.¹⁷³ S druge strane, nasuprot desnom centru, francuska suverenistička desnica – koju čine razne konzervativne struje na republikanskoj desnici – opreznija je prema ideji o sposobnosti tržišta da uređuje sve društvene sfere, protivi se „deetatizaciji“, i, uprkos tome što smatra da socijalno pitanje treba da bude podrženo nacionalnom, nastoji da očuva socijalni element „golizma“. Takođe, suverenistička desnica je konzervativnija od desnog centra kada je reč o svetonazorskim pitanjima. Osnovna ideja suverenističke desnice je vratiti Francuskoj njenu nezavisnost i veličinu (*grandeur*). Drugim rečima, suverenistička desnica predstavlja relikv postratovske francuske desnice i postavlja se kao brana njenoj „amerikanizaciji“.¹⁷⁴

Kada je reč o internacionalističkoj levisci, ona je najmanje homogena od svih drugih političkih opcija u korpusu i čine je intelektualci različitih levičarskih senzibiliteta (od socijalista i komunista, preko trockista, do anarhista). Ono što ih ujedinjuje u jedan tabor je da su svi, bar načelno, nepoverljivi prema kapitalizmu

socijalizam" i sl, dok je „Druga levica“ ona nova, moderna, demokratska, evrofilna i ekonomski „realistična“ snaga: ukratko, spojiva sa „blerizmom“. Naravno, razmimoilaženja u „Socijalističkoj partiji“ vrlo često idu izvan granica ovako tipski shvaćenih levica (kao što se uostalom i sama podela na „Prvu“ i „Druhu levicu“ ne ograničava samo na „Socijalističku partiju“), a ne tako retko više su uslovljena ličnim netrpeljivostima i interesima, nego ideološkim i političkim neslaganjima (MLADENOVIĆ, 2014: 79-80).

¹⁷³ U kohortu intelektualaca suverenističke levice, uključio sam, između ostalih, P. Besona (Patrick Besson), K. Kabanesa (Claude Cabanes), I. Ramonea (Ignacio Ramonet), A. Kazanovu (Antoine Casanova), Ž-P. Ševenmona, Ž. Kubara (Jacques Coubard), R. Debrea (Régis Debray), Ž. Diona (Dion Jack), D. Dukloa (Denis Duclos), Ž. Fora (José Fort), M. Galoa (Max Gallo), F. Žermen-Roben (Françoise Germain-Robin), Ž-F. Gosijoa (Jean-François Gossiaux), K. Litar-Tavar (Catherine Lutard-Tavard), D. Močana (Didier Motchane), S. Regura (Serge Regourd), Ž. Sara (Georges Sarre), E. Levi (Élisabeth Lévy) idr.

¹⁷⁴ Od intelektualaca koji pripadaju suverenističkoj desnici, ovde izdvajam sledeće: B. Bolera (Baudouin Bollaert), P-M. Galoa (Pierre Marie Gallois), M-F. Garoa (Marie-France Garaud), R. Žirara (Renaud Girard), A. Krigel (Annie Kriegel), M. Žobera (Michel Jobert), Š. Paskvu (Charles Pasqua), A. Perfita (Alain Peyrefitte), idr.

i da su izrazito internacionalistički orijentisani, za razliku od suverenista. Oni su protivnici Staljinovog (Иосиф Виссарионович Джугашвили Сталин) izuma „socijalizma u jednoj zasebnoj zemlji“ i smatraju da je poželjno društvo – pri čemu je njegova vizija uslovljena time da li se radi o socijalistima, komunistima, trockistima itd. – moguće zgraditi jedino međunarodnom solidarnošću i povezivanjem. Za razliku od levog centra, internacionalistička levica je takođe nepoverljiva prema postojećim međunarodnim institucijama, percipirajući ih produženom rukom liberalnih elita u sprovođenju antisocijalnih politika, ali je i izrazito neprijateljski nastrojena i prema njihovoj kritici sa nacionalističkih pozicija (u tom smislu, deo internacionalističke levice kritički brani projekat EU). Osim toga, u odnosu na suverenističku levicu, internacionalistička levica taktički može prihvatiti nužnost međunarodnog mešanja u unutrašnje stvari drugih država kako bi se zaštitile određene ugrožene grupe u različitim delovima sveta, a kada je reč o identitetskim pitanjima, ona dodatno radikalizuje, tj. produbljuje i proširuje, koncept ljudskih prava u odnosu na levi centar.¹⁷⁵ Krajnju desnicu, pak, osim što je sa suverenističkom desnicom povezuje nepoverljivost prema Evropskoj uniji i procesima globalizacije – za razliku od suverenističke desnice, koja se bori za očuvanje suvereniteta Francuske unutar EU, odnosno protivi se federalističkim tendencijama nove evropske konstrukcije, krajnja desnica je uglavnom za potpuni izlazak Francuske iz EU ili se pak, prihvatajući interpretativni okvir „sukoba civilizacije“, zalaže za jedinstven evropski blok u odbrani „evropske civilizacije“ – od nje je razdvaja „etnocentrizam“, okupiranost bavljenjem imigrantskim pitanjima i, vrlo često, islamofobija, kao i nešto veća ideološka heterogenost: nju, naime, čine različite grupacije radikalno konzervativnih i reakcionarnih – kako religioznih tako i ateističkih – intelektualaca, bliskih političkim partijama poput „Nacionalnog fronta“ (FN) i

¹⁷⁵ Kada je reč o internacionalističkoj levisi, među intelektualcima koje sam uključio u ovu kohortu, izdvajam Ž. Aškara (Gilbert Achcar), P. Bajara (Pierre Bayard), D. Bensaida (Daniel Bensaid), P. Burdijea, R. Bromana, A. Brosata (Alain Brossat), K. Julienu (Claude Julien), D. Kon-Bendita (Daniel Cohn-Bendit), K. Kokij (Catherine Coquio), D. Deniksa (Didier Daeninckx), A. Diklijea (Alain Ducellier), I. Lakosta (Yves Lacoste), M. Diveržea (Maurice Duverger), A. Le Brun, F. Maspere, E. Morena, E. Plenela (Edwy Plenel), M. Polaka (Michel Polac), Ž.-I. Potela (Jean-Yves Potel), K. Samari, G. Skarpetu, A. Spira (Arnaud Spire), P. Vidal-Nakea (Pierre Vidal-Naquet), idr.

desnim strujama RPR-a, ili „laboratorijama ideja“ i organizacijama kao što su GRECE, „Zapad“ (*Occident*) i drugi krajnje desni grupuskuli.¹⁷⁶

Tabela br. 21 : Glavni dnevni list u kome su intelektualci objavljivali tekstove o „jugoslovenskoj aferi“

Modaliteti	Efektiv	%
Le Monde	101	41,6
Libération	43	17,7
Le Figaro	38	15,6
La Croix	21	8,6
L'Humanité	21	8,6
Nisu objavljivali u dnevnim novinama	19	7,8
Ukupno	243	100,0

Idejno-političke preferencije intelektualaca mogu se skicirati i na osnovu novina i časopisa koje su isti najčešće koristili kao oruđa za intervenciju u javnom prostoru. Kako sam već podcrtao u prethodnom poglavlju, svaka od dnevnih novina i svaki „intelektualni časopis“ iz uzorka nosi ne samo određeni simbolički, nego i idejno-politički kapital, tako da, iz te perspektive, nipošto nije isto objavljivati tekstove u npr. *Libération*-u, *Le Figaro*-u, *Esprit*-u ili *L'Humanité*-u i *Le Monde diplomatique*-u. Kada je reč o kvantitetu i specifičnostima medijskog angažmana, udeo tretiranih dejstvenika koji su javno intervenisali u dnevnicima je 89,6%, odnosno u intelektualnim časopisima 30,7%. (Pritom, deo intelektualaca je objavljivao tekstove i u dnevnicima i u „intelektualnim časopisima“, a deo samo u jednom ili u drugom tipu štampe). Za razliku od „stručnih revija“ (u kojima su tekstove pisali uglavnom naučni radnici: 86%), u dnevnicima i „intelektualnim časopisima“ su se oglašavali intelektualci iz svih oblasti društvenog života, gotovo proporcionalno sa njihovom ukupnom srazmerom u uzorku. Kada je reč o dnevnicima, dejstvenici su komentare primarno pisali za *Le Monde*-u (41,6%), koji, dakle, suvereno dominira u proučavanom intelektualnom polju, dosta manje u *Libération*-u (17,7%) i *Le Figaro*-u (15,6%), koji tako zauzimaju intermedijarne pozicije, a najmanje u *La*

¹⁷⁶ Najzad, u kohortu krajnje desnice uključio sam M. Klosa (Max Clos), Ž. Ditura (Jean Dutourd), K. Rofera (Xavier Raufer), V. Volkofa, idr.

Croix (8,6%) i *L'Humanité*-u (8,6%), kao definitivno najmanje interesantnim dnevnicima za intelektualce u proučavanom polemičkom prostoru.

Ipak, važno je naglasiti da je veliki broj intelektualaca svoje komentare o „jugoslovenskoj aferi“ pisao u nekoliko dnevnika, intelektualnih, a ponekad i stručnih časopisa, istovremeno. Kao kriterij za izdvajanje glavnog dnevnika/intelektualnog časopisa po autoru uzeo sam broj tekstova koje je isti objavio u datom dnevniku/intelektualnom časopisu na temu „razaranja Jugoslavije“ i „ratova za njeno nasleđe“ između 1991. i 1999. godine (što, na primer, u praksi znači da je još veći broj intelektualaca od pomenutih 41,6% pisao za *Le Monde*, ali je potonjima *Le Monde* bio ili prvi izbor). Dominantna pozicija koju dnevnik *Le Monde* ima, generalno, u intelektualnom polju Francuske, potvrđuje se i u ovom slučaju, i to nije iznenađujuće. Naime, ne samo iz razloga što se radi o jednom od onih „nezavisnih mesta“ u društvenom prostoru i „polu-oficijelnoj“ novini francuskog državnog aparata (BOURDIEU ET BOLTANSKI, 1976: 60), nego i jer je reč o dnevniku čiji je jedan od osnivačkih ciljeva upravo bio da ima posredničku ulogu između šire publike i intelektualnog sveta, tako da nesumnjivo „kod intelektualaca, kojima treba otvorena tribina kako bi se obraćali svojim čitaocima, uživa nejednak prestiž u odnosu na druge štampane medije“ (LEE, 2009: 100).

Tabela br. 22 : Glavni „intelektualni časopis“ u kome su intelektualci objavljivali tekstove o „jugoslovenskoj aferi“

Modaliteti	Efektiv	%
Esprit	26	10,7
Le Monde diplomatique	21	8,6
Le Débat/Commentaire	12	4,9
La Règle du jeu	9	3,7
Les Temps modernes	7	2,9
Nisu pisali za „intelektualne časopise“	175	70,0
Ukupno	243	100,0

Slična situacija je i sa intelektualnim časopisima, gde dominantnu poziciju u bavljenju „jugoslovenskom aferom“ – kao i u globalnom intelektualnom polju generalno – ima časopis *Esprit*, s tim što u mom korpusu zatim sledi *Le Monde*

diplomatique, dok su nešto manje reprezentativni *Le Débat*, *Commentaire* (koje sam, zbog ideološke sličnosti uredničke politike, spojio u jednu varijablu, jer broj autora koji ispunjavaju postavljene metodološke uslove, a primarno su tekstove objavljivali u *Commentaire*, nije bio prema standardima ACM-a), *La Règle du jeu*, odnosno *Les Temps modernes*. Iako *Le Débat* i *Commentaire* imaju, poput *Esprita*, kako je već rečeno, dominantnu poziciju u intelektualnom polju Francuske, vidimo da su u ovom konkretnom, koje ja analiziram, bili manje angažovani kada je reč o istraživanom polemičkom prostoru. To se svakako može objasniti i činjenicom da su intelektualci okupljeni oko časopisa *Esprit* koristili „jugoslovensku aferu“ kao jedno od tri centralna pitanja – uz pitanje vezano za evropsku konstrukciju i socijalni pokret protiv „Plana Žipe“ 1995. godine (up. DUVAL, 2006; LEE, 2009) – u pozicionom ratu za simboličku dominaciju u intelektualnom polju Francuske u poslednjoj deceniji XX veka. S tim u vezi, želeo sam takođe da utvrdim i idejno-političku trajektoriju intelektualaca koji su tokom 1970-ih i 1980-ih godina činili deo tzv. „anti-totalitarnog“ tabora (tih rodonačelnika figure „medijskog intelektualca“), odnosno da odgovorim na pitanje na koji je način ta njihova „društvena putanja“ povezana sa zauzimanjem pozicija u odnosu na „razaranje Jugoslavije“ i „ratove za njeno nasleđe“. Na osnovu preliminarnog upoznavanja sa temom, bilo mi jasno da je veliki broj najistaknutijih bivših „anti-totalitarista“ bio veoma angažovan tokom debate o Jugoslaviji. Što je, u krajnjem, i empirijski potvrđeno: u uzorku od 243 individua, udeo ovih dejstvenika čini čak 21,8% u ukupnoj populaciji. Pojedince iz uzorka sam detektovao konsultujući dve najpoznatije studije koje se bave problematikom „antitotalitarne ideologije“ u Francuskoj: „Intelektualci protiv levice. Antitotalitarna ideologija u Francuskoj (1968-1981)“, M. Kristofersona, i „C.I.E.L.: Jedna intelektualna antitotalitarna borba (1978-1986)“, A. Lorena.

ZAUZIMANJE POZICIJA U „JUGOSLOVENSKOJ AFERI“

Kada je reč o konstrukciji kvantitativnih varijabli koje se tiču *prise de position*, kako bih dobio opštu sliku „stanja“ u polju uz pomoć ACM-a, u radu sam – na osnovu preliminarne čitanja tekstova koji su ušli u istraživački korpus – konstruisao četiri najopštije varijable koje su najviše polarizovale francusko intelektualno polje.

Tabela br. 23 : Da li treba očuvati Jugoslaviju ?

Modaliteti	Efektiv	%
Ne	103	42,4
Da	97	39,9
Nije zauzeo poziciju	43	17,7
Ukupno	243	100,0

Prva varijabla se tiče toga da li su intelektualci na početku krize zagovarali opstanak Jugoslavije ili su insistirali na tome da je potrebno što pre priznanje novih država. Naime, podsećam da mi je jedna od polaznih pretpostavki u istraživanju reprezentacija „jugoslovenske afere“ bila da intelektualci koji imaju vrednosno pozitivan stav prema jugoslovenskom socijalizmu i Jugoslaviji kao političkom okviru suživota jugoslovenskih naroda, manje podležu stereotipizaciji balkanskog prostora, tj. da nude nijansiraniju analizu i važnije saznanje doprinose analizi jugoslovenske krize. Kao što vidimo – od onih koji su u uzorku jasno zauzeli poziciju po ovom pitanju – intelektualci udeo intelektualaca koji su bili za opstanak ili nestanak Jugoslavije, kao zajedničke države Južnih Slovena, je bio prilično jednak: 39,9% je zagovaralo očuvanje Jugoslavije, a 42,4% njenu disoluciju i brzo priznanje novih država (uz čak 17,7% onih koji se nisu precizno

izjasnili po ovom pitanju). Ovoliki broj intelektualaca koji se nije izjasnio o pitanju opstanka Jugoslavije, može se, između ostalog, pripisati i činjenici da jedan broj njih „jugoslovenskom aferom“ počinje da se bavi nakon 1992. i 1993. godine, kada je „razaranje“ države i formalizovano od strane međunarodne zajednice.

Tabela br. 24 : Ko je glavni krivac za jugoslavensku krizu?

Modaliteti	Efektiv	%
Srbija	196	80,7
Zapadne sile	23	9,5
Male nacije	16	6,6
Nije zauzeo poziciju	8	3,3
Ukupno	243	100,0

Drugu varijablu, koja se tiče zauzimanja pozicija intelektualaca iz uzorka, odnosno njihovog mišljenja o tome ko snosi ključnu odgovornost za „razaranje Jugoslavije“ i „ratove za njeno nasleđe“, čine tri glavna modaliteta: 1. Zapadne sile; 2. Male nacije, tj. Slovenci, Hrvati i Albanci; i 3. Srbija. Ove modalitete sam konstruisao na osnovu naglaska koji su intelektualci u svojim tekstovima stavljali na važnost ključnih aktera u „jugoslovenskoj aferi“. U suštini, pitanje „glavnog odgovornog“ za situaciju u Jugoslaviji predstavlja osnovnu liniju rascepa, iz koje proizilaze sve ostale, a u radu je imalo dvostruku ulogu: pomoglo mi je da u najgrubljim crtama skiciram nekoliko ključnih blokova u borbi za simboličkom dominacijom u proučavanom polemičkom prostoru, i ujedno je predstavljalo odličnu osnovu za narednu fazu u istraživanju, tj. kvalitativnu socio-istorijsku i diskurs analizu protivurečnosti unutar samih konkurentskih „(anti)hegemonih blokova“.

Tabela br. 25 : Koja je priroda konflikta ?

Modalitet	Efektiv	%
Agresija Srbije	138	56,8
Građanski rat	82	33,7
Agresija Srbije i Hrvatske	13	5,3
Legitimna akcija JNA	9	3,7
Nije zauzeo poziciju	1	0,4
Ukupno	243	100,0

Ipak, s obzirom da pitanje odgovornosti za „razaranje“ i rat sadrži veoma opšte stavove, koji u sebi kriju višeslojnost i intrinzičnu divergentnost, odlučio sam da ga dodatno razložim uz pomoć naredne dve varijable. Prva takva varijabla tiče se definicije samog „rata za jugoslovensko nasleđe“. Na osnovu zauzimanja pozicija u tretiranim tekstovima, ovu varijablu sam konstruisao uz pomoć četiri modaliteta. Intelektualci su, naime, sukob u Jugoslaviji videli kao 1. Agresiju Srbije i Hrvatske na BiH; 2. Agresiju Srbije na Hrvatsku, BiH i Kosovo; 3. Građanski rat; i, 4. Legitimnu akciju savezne armije. Ovde je važno napomenuti da sam ove modalitete formulisao primarno u odnosu na ključne teze tretiranih intelektualaca u definiciji sukoba. Jer, neveliki broj intelektualaca je vodio računa o terminološkoj preciznosti iznešenih stavova, tako da nije zanemarljiv broj onih koji su npr. govorili o „građanskom ratu“, istovremeno objašnjavajući krizu kao „spsku“ ili o „srpsko-hrvatsku agresiju“ na BiH. U suštini, ova varijabla predstavlja razvijeniju verziju one prethodne, s obzirom da dodatno parceliše i nijansira zauzimanje pozicija. Recimo, to što su pojedinci smatrali Srbiju najodgovornijom za situaciju u Jugoslaviji, nije ih sprečilo da sam rat vide kao „srpsko-hrvatsku agresiju“ (sa isticanjem destruktivne uloge Hrvatske i Srbije, odnosno srpske i hrvatske elite u ratnim dešavanjima u Hrvatskoj i BiH), ili „građanski rat“ (pri čemu se naglasak stavlja na činjenicu da svi narodi/njihove elite u jednakoj ili u nestrazmernoj meri doprinose negativnom bilansu „ratova za jugoslovensko nasleđe“.

Tabela br. 26 : Da li NATO treba vojno intervenisati protiv srpskih položaja (rat u Hrvatska i BiH)?

Modalitet	Efektiv	%
Da	140	57,6
Ne	52	21,4
Nije učestvovao u debati	42	17,3
Nije zauzeo poziciju	9	3,7
Ukupno	243	100,0

Tabela br. 27 : Da li NATO treba vojno intervenisati protiv srpskih položaja (rat na Kosovu)?

Modalités	Efektiv	%
Da	107	44,8
Ne	79	32,5
Nije učestvovao u debati	53	21,8
Nije zauzeo poziciju	4	1,6
Ukupno	243	100,0

Druge dve, još „razvijenije“ varijable, tiču se odnosa prema vojnoj intervenciji, bilo na položaje Srba u Hrvatskoj i, naročito, u BiH, bilo protiv Srbije i Crne Gore u vreme krize u BiH i na Kosovu. Ova varijabla dodatno usložnjava pitanje odnosa prema istraživanoj aferi, uvodeći u igru još aktivniji intelektualni angažman, ali i stav prema važnim geopolitičkim pitanjima, kao što je uloga NATO-a, vojnih intervencija itd. Kada je reč o prvoj fazi konflikta, u Hrvatskoj i BiH, 57,6% intelektualaca su bili za vojnu intervenciju, a 21,4% jasno protiv takve intervencije. Ovaj odnos je relativno drugačiji u vreme rata na Kosovu: njih 44% je bilo za vojnu intervenciju Zapada protiv Srbije i Crne Gore, uz 32,5% protiv. Osim toga, u odnosu na prethodne varijable, vidimo veliki udeo onih koji nisu iznosili mišljenje o ovoj problematici, ili, uopšte, nisu učestvovali u debati (imajući, pre svega u vidu da je jedan deo intelektualaca bio angažovan samo u prvom, ili u drugom periodu).

ZAKLJUČAK TREĆEG POGLAVLJA:

U ovom poglavlju sam relativno detaljno izložio logiku na kojoj je utemeljen objektivistički ulog u disertaciji. Kako bih odredio glavne – socijalne i idejno-političke – rascepe u analiziranom polemičkom prostoru, kompleksnu društvenu stvarnost sam pojednostavio kroz konstrukciju 33 varijable i 125 modaliteta, na uzorku od 243 jedinica analize. Pritom, 24 varijable se tiču objektivnih svojstava i pozicija intelektualaca u društvenom prostoru i u intelektualnom polju Francuske, 4 varijable se odnose na njihove opštije idejno-političke dispozicije, dok je poslednjih 5 varijabli izraz ključnih opozicija u kontekstu zauzimanja pozicija u „jugoslovenskoj aferi“. Time je stvoren temelj za utvrđivanje strukturnih korelacija između rečena tri tipa varijabli, pri čemu je svaka varijabla praćena posebnom tabelom koja nam ilustruje stanje stvari u mom uzorku. U poglavlju sam takođe prezentovao najvažnije argumente o značenju svake od izabranih varijabli. Drugim rečima, na osnovu već postojećih socioloških i istorijskih istraživanja objasnio sam čega je tačno indikator npr. činjenica da je neki dejstvenik prepoznat u biografskoj enciklopediji *Who's Who in France* ili u „Rečniku francuskih intelektualaca“, odnosno da je bio deo sistema „škola moći“. Pored toga, kako bih „opravdao“ izvršenu modelizaciju varijabli, u nekim odeljcima sam morao da posegnem i za socio-istorijskom analizom. Na primer, to je bilo slučaj u pogledu klasifikacije različitih političkih senzibiliteta proučavanih intelektualaca. Uzimajući u obzir ključne političke rascepe u francuskom društvu 1990-ih godina – kao i metodološke zahteve koje je bilo nužno ispoštovati kako bi analiza višestrukih podudaranja bila primenjiva – utvrdio sam tako 6 različitih idejno-političkih struja, i ujedno ih teorijski definisao. Napokon, na osnovu analize tekstova iz istraživačkog korpusa, konstruisao sam varijable i modalitete koji u najopštijem smislu suprotstavljaju intelektualce povodom „jugoslovenske afere“. Ove varijable su formulisane na ideji utvrđivanja određenih stabilnosti u kontinuumu: pozicije, dispozicije, zauzimanje pozicija intelektualaca, dok je kvalitativna analiza tih tekstova ostavljena za peti odeljak ovog rada.

IV
STRUKTURA PROUČAVANOG POLEMIČKOG
PROSTORA

U redovima koji slede predstaviću geometrijsku reprezentaciju intelektualaca unutar konstruisanog polemičkog prostora, ali i analizu strukturnih opozicija, glavnih blokova i frakcija unutar njih, kao i društvenu logiku korelacija između pozicija, političkih dispozicija i zauzimanja pozicija intelektualaca u odnosu na „jugoslovensku aferu“. Ovaj odeljak je postavljen kao temelj za kasniju – kvalitativnu – analizu njihovih akcija i reprezentacija. Polemički prostor konstruisan od intelektualaca koji su zauzimali pozicije u odnosu na „jugoslovensku aferu“, kako sam već podvukao, predstavlja subdruštveni entitet, tj. mikrokosmos smešten u okviru francuskog intelektualnog polja koje je, sa svoje strane, obeleženo određenom autonomijom i specifičnom strukturom. U rečenom prostoru, individue su, čak i kada među njima ne postoji direktna interakcija, uključene u međusobne objektivne odnose moći (koji su obeleženi nejednakim posedovanjem socijalnih resursa, tj. različitih oblika kapitala, i borbom za „simboličku dominaciju“ unutar polja ali i, posredno, „kulturnu hegemoniju“ unutar „civilnog društva“). Konstruisati jedan istraživački prostor/polje, podrazumeva geometrijski modelizovati „socijalne distance“ između dejstvenika, tj. utvrditi „[...] strukturno uslovljene opozicije, ili, što mu dođe na isto, strukturno uslovljene distribucije moći i specifičnih interesa koji određuju i objašnjavaju strategije dejstvenika“ (BOURDIEU, 2000: 128). Na tom tragu, u ovom konkretnom istraživanju sam, uz pomoć ACM-a – na temelju sličnosti i razlika socijalnih tipova individua iz uzorka (koji, dakle imaju slične ili različite profile, kada je reč o svojstvima koja ih opisuju i pozicija koje zauzimaju u društvenom prostoru i u intelektualnom polju) – nastojao da utvrdim geometrijsku konfiguraciju istraživanog polemičkog prostora, odnosno centralne opozicije između individua i modaliteta koji ga odlučujuće strukturišu.

GEOMETRIJSKA REPREZENTACIJA INTELEKTUALACA

Umesto, dakle, da uz pomoć bivarijantne statistike sprovedem 1225 mogućih ukrštanja pojedinačnih varijabli, ACM mi je pomogao da uz pomoć programskog rezimiranja tako velikog obima informacija – koji je previše veliki da bi bio spontano potpuno razumljiv i objašnjiv – i mapiranja ključnih statističkih odnosa između dejstvenika i modaliteta (prikazanih na grafiku sa najmanje dve ose), na sintetizovan način utvrdim korelacije između „socijalnog“ i „političkog“ u proučavanom polemičkom prostoru unutar francuskog intelektualnog polja. U tom ključu sam „socijalne varijable“ (svojstva i pozicije unutar društvenog prostora i intelektualnog polja dejstvenika) označio kao „aktivne varijable“ ACM-a (osim navedene tri varijable, o čemu je bilo reči u prethodnom poglavlju), odnosno varijable koje učestvuju u konstrukciji polemičkog prostora; s druge strane, „političke varijable“ (dispozicije u idejno-političkom univerzumu i zauzimanje političkih pozicija u „jugoslovenskoj aferi“) obeležio sam kao „ilustrativne (dodatne) varijable“, odnosno varijable koje ne učestvuju u strukturisanju opozicionih osa na grafiku, već nam pomažu da bolje razumemo i interpretiramo utvrđene strukturne opozicije. Drugim rečima, zahvaljujući ovakvom strukturalističkom pristupu, dodatne ili ilustrativne – „političke“ – varijable sam naknadno projektovao na grafik koji je izgrađen na „socijalnim“ varijablama, što mi je otvorilo prostor ne samo da obogatim interpretaciju osa elementima koji nisu učestvovali u njihovoj konstrukciji, nego i da rečene ilustrativne varijable objasnim na temelju konfiguracije i strukture prostora koji je već konstruisan na temelju „aktivnih“ varijabli. To je, ujedno, jedna od karakteristika čisto objektivističke strategije ACM-a (LEBART AT AL, 1995: 122), koja mi je omogućila „kombinovanje eksploratornog opisa i eksplikativnih odnosa“ (LEBARON, 1997: 6).

Tabela br. 28 : Elementi ACM analize

Broj aktivnih individua	243
Broj aktivnih varijabli	19
Broj aktivnih modaliteta od aktivnih varijabli	58
Broj pasivnih modaliteta od aktivnih varijabli	9
Broj ilustrativnih (dodatnih) varijabli	14

„Specifična ACM“ je, tako, u mom radu konstruisana na: 243 aktivnih individua; 19 aktivnih varijabli, 58 aktivnih modaliteta od aktivnih varijabli; 9 ilustrativnih modaliteta aktivnih varijabli; i 14 ilustrativnih (dodatnih) varijabli.¹⁷⁷

Tabela br. 29: Vrednost svake ose

Osa	Čista vrednost	U procentima	Modifikovana Benzekrijeva stopa (%)
1	0,202	9,4	47,0
2	0,148	6,9	19,7
3	0,125	5,8	11,9
4	0,102	4,8	6,0

Na osnovu podataka iz *Tabele br. 22*, vidimo da je tzv. čista vrednost (*valeur propre*) prve ose ($\lambda_1 = 0,202$) značajnija u odnosu na vrednosti narednih osa ($\lambda_2 = 0,148$, $\lambda_3 = 0,125$, $\lambda_4 = 0,102$, $\lambda_5 = 0,092$, itd.).¹⁷⁸ Osim toga, procenat „čiste vrednosti“ prve Ose je 9,4%, druge 6,9%, treće 5,8%, i četvrte 4,8%. Čini se da je za razumevanje objašnjavačke vrednosti pojedinačnih osa ipak najslikovitija „modifikovana Benzekrijeva stopa“ (*taux modifié de Benzécri*). Ista nam još drastičnije ukazuje na veliki rascep između prve i ostalih osa. Podaci iz rečene Tabele nam, dakle, pokazuju da prva Osa učestvuje u objašnjenju 47,0% ukupnih varijansi u uzorku, druga 19,7%, treća 12% i četvrta 5,9%. Iako između druge i

¹⁷⁷ „Specifična ACM“ je poseban oblik ACM-a, programiran tako da na njegov finalni obračun konstitutivnih karakteristika – koje odlučujuće utiču na grafičku konfiguraciju polja – ne utiču, tj. ne mogu da ga deformišu, „pasivni modaliteti“, odnosno modaliteti koji nisu od interesa za analizu (npr. modaliteti koji u kohorti učestvuju sa manje od 5%, modaliteti koji se označavaju sa „drugo“, „ne postoje informacije o tome“, „neklasifikovan“ i drugi koje istraživač tako označi) (ROUANET ET LE ROUX, 1993).

¹⁷⁸ Za kodiranje podataka sam koristio *Excel* tabelu, a za ACM statistički program SPAD (verzija 9,1).

treće ose ne postoji radikalan rascep, na osnovu direktnog uvida u strukturu treće i četvrte ose, zaključio sam da one nisu „objašnjive“, tako da sam se u analizi koncentrisao samo na prve dve, koje objašnjavaju 66,7% mogućih varijansi u uzorku. (Neretko je upravo slučaj – prilikom korišćenja ACM-a – da su samo prve dve ose „objašnjive“).

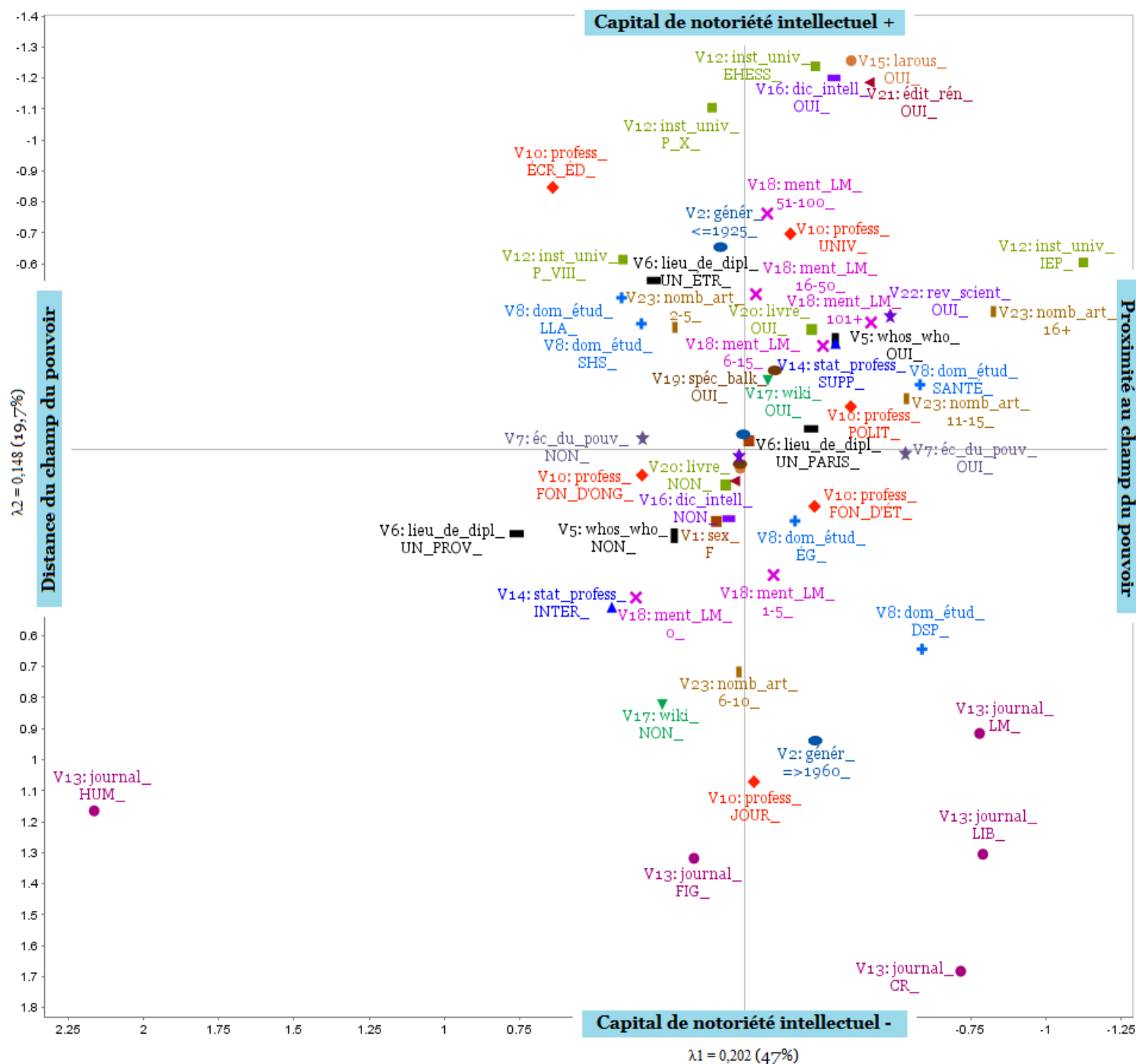
Tabela br. 30: Doprinos aktivnih varijabli

Varijable	Osa 1 Relativna težina (u %)	Osa 2 Relativna težina (u %)	Osa 3 Relativna težina (u %)	Osa 4 Relativna težina (u %)
V1: Pol_	0,9	1,7	0,0	1,7
V2: Generacija_	0,2	7,0	6,4	13,1
V5: Prisustvo u <i>Who's who in France</i> _	5,6	14,0	0,0	1,1
V6: Glavna institucija diplomiranja_	11,5	2,0	0,9	1,2
V7: Deo sistema „škola moći“_	13,4	2,4	2,8	0,0
V8: Studijski domen_	9,6	0,5	14,0	7,8
V10: Glavna profesija_	15,6	6,0	21,0	20,5
V12: Univerzitetska institucija zaposl_	7,5	1,7	7,4	4,0
V13: Dnevna novina zaposlenja_	7,2	4,2	7,2	3,4
V14: Profesionalni status_	4,9	13,7	0,1	2,8
V15: Prepoznat u <i>Le Petit Larousse</i> _	4,7	4,5	6,8	7,9
V16: Prepoznat u „Rečniku...“_	3,5	9,3	9,6	1,4
V17: Biografska stranica na <i>Wiki</i> _	0,0	9,0	0,0	4,0
V18: Br. citiranja u <i>Le Monde-u</i> _	6,8	17,6	11,7	10,2
V19: Specijalista za Balkan_	0,5	0,7	3,7	4,3
V20: Pisao knjigu o „jug. aferi“_	0,0	0,2	0,1	3,0
V21: U izdanju renom. izd. kuće_	0,0	5,1	0,1	2,0
V22: Pisao naučne radove o „jug. aferi“_	0,0	0,1	0,1	2,5
V23: Broj objavljenih tekstova_	8,1	0,2	7,9	9,2

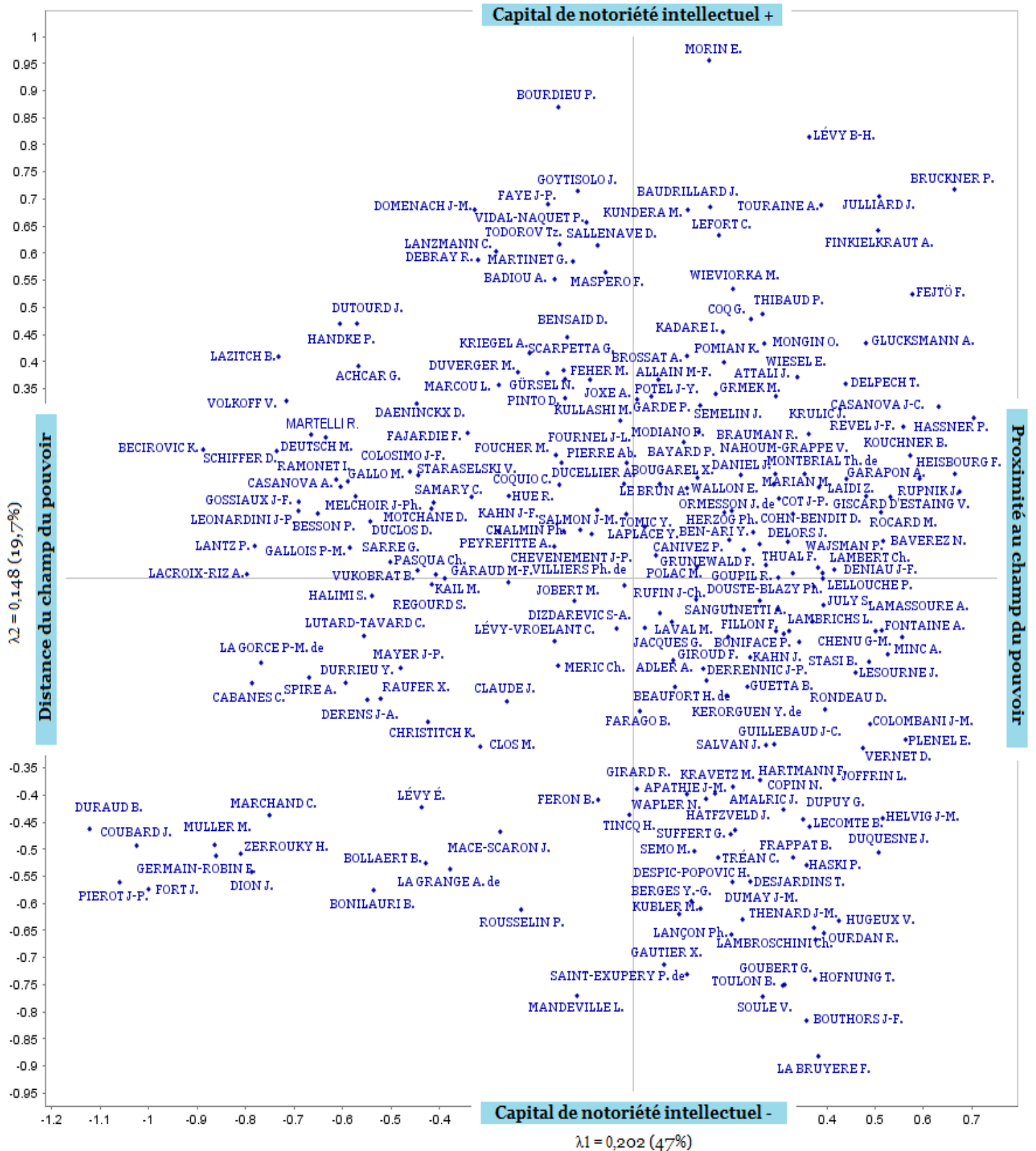
Na osnovu opštih podataka iz Tabele br. 23 možemo da uočimo – koncentrišući se na prve dve Ose – da u konstrukciji horizontalne Ose u većoj meri učestvuju sociodemografski indikatori pozicija u društvenom prostoru generalno, dok u konstrukciji vertikalne Ose veću težinu imaju aktivne varijable koje se tiču pozicija intelektualaca u intelektualnom polju, ali i varijable koje su istovremeno i pokazatelj društvenog statusa iz prve kategorije. Ovo je vrlo važan uvid za dalju

interpretaciju ključnih opozicija u konstruisanom prostoru. U analizi koja sledi posebno ću se koncentrisati na modalitete čiji je doprinos u građenju osa veći od prosečnog doprinosa (što se dobija deljenjem broja 100 sa brojem aktivnih modaliteta, tj. $100/58=1,70\%$). Doprinos takvih modaliteta varijansi Ose 1 je 90,1%, dok je njihov doprinos varijansi Ose 2 tačno 88,2%.

Grafik. br. 1: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u intelektualnom polju (aktivne varijable)

Grafik. br. 2: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). (individue)

MATRICA STRUKTURALNIH OPOZICIJA

Tabela br. 31: Modaliteti sa iznadprosečnim doprinosom (u %) varijansi Ose 2.

Grupa varijabli	Modaliteti	Relativni doprinos (u%)	
		Dole	Gore
Svojstva i pozicije u društvenom prostoru	V1: Ženski pol	1,7%	
	V2: Rođeni pre 1925. godine		2,8%
	V2: Rođeni posle 1960. godine	4,2%	
	V5: Prepoznat u <i>Who's who in France</i>		7,8%
	V5: Nije prepoznat u <i>Who's who in France</i>	6,2%	
	V10: Pisac/izdavač		3,1%
	V10: Novinar	2,6%	
	V13: <i>La Croix</i>	1,9%	
Svojstva i pozicije u intelektualnom polju	V14: Osrednji	8,2%	
	V14: Visok		5,5%
	V15: Prepoznat u <i>Le Petit Larousse</i>		4,3%
	V16: Prepoznat u „Rečniku...“		7,8%
	V16: Nije prepoznat u „Rečniku...“	1,7%	
	V17: Ima biograf. profil na <i>Wiki</i>		1,9%
	V17: Nema biograf. profil na <i>Wiki</i>	7,1%	
	V18: Nijedno citiranje/pominjanje u <i>Le Monde</i> -u	7,1%	
	V18: Od 16 do 50 citiranja/pominjanje		1,7%
	V18: Od 51 do 100 citiranja/pominjanja		2,6%
V18: Više od 101 citiranja		4,9%	
V21: Izdanje renomirane izd. kuće		5,1%	
	Ukupno	88,2%	

Osa 2, vertikalna, prikazuje, pre svega, volumen „kapitala intelektualnog renomea/poznatosti“, odnosno simboličkog kapitala.

Prikaz ću započeti opozicijama koje možemo da uočimo u konstrukciji Ose 2, tj. ose koja u manjoj meri – sa 19,9% – učestvuje u objašnjenju ukupnih varijansi u uzorku. Na osnovu vizuelnog uvida u Grafike br. 1 i br. 2, odnosno u Tabelu br. 31 (u kojoj su izdvojena diskriminatorna svojstva i pozicije), utvrdio sam, dakle, da dimenzija koja fundamentalno polariše *Osu 2* jeste manje ili veće posredovanje „kapitala intelektualnog renomea/poznatosti“. Ovo nije neobično imajući u vidu da se intelektualno polje konstruiše primarno kroz borbu za profit u vidu simboličkog kapitala, te da jedan od osnovnih principa diferencijacije između različitih igrača nalazimo upravo u stepenu u kome isti imaju pristup ovom retkom resursu. Drugim rečima, iako simbolički kapital, generalno, igra ključnu ulogu kada je reč o „poljima kulturne produkcije“, u intelektualnom polju je on naročito važan jer u njemu preuzima formu poznatosti i priznatosti ne samo od strane drugih intelektualaca, nego i od velikih medija, odnosno od šire publike generalno. Na tom tragu, prvi rascep koji strukturise proučavani prostor je generacijski: intelektualci koji su rođeni pre 1925. godina (iznadprosečni doprinos konstrukciji *Ose 2*: 2,8%)¹⁷⁹ vs intelektualci koji su rođeni nakon 1960. godine (6,2%). Dakle, vidimo da je centralna opozicija na vertikalnoj osi, između posednika jakog volumena „kapitala intelektualnog renomea“, i onih sa manjom količinom tog kapitala, posredovana – iako nije i mehanički povezana (videti npr. na Grafiku br. 2 poziciju u konstruisanom polemičkom prostoru K. Bugarela, koji je rođen 1965. godine, i M. Kloza, koji je rođen u januaru 1925. godine) – generacijskim pitanjem. Drugim rečima, očigledna je distanca između najstarijih intelektualaca koji su u vreme „jugoslovenske afere“ bili „intelektualci od imena“ (Ž-M. Domenak, Ž. Ditur, M. Diverže, Ž-P. Faj, E. Moren i dr.) i, s druge strane, slabije poznatih dejstvenika, još uvek novih u svojim profesijama (E. Levi, P. De San-Egziperi, L. Mandevil, H. Stark, F. La Brujer, G. Gotije itd.). Starost se, dakle, ovde podudara sa progresivnom akumulacijom simboličkog kapitala,

¹⁷⁹ U telu teksta ću posebno izdvajati, odnosno naglašavati procentualni doprinos isključivo modaliteta koji iznadprosečno učestvuju u konstrukciji osa. Za ostatak modaliteta neću navoditi procenete.

omogućavajući tako pojedincima pristup priznatijim radnim mestima i veću poznatost.

Pored ovoga, zanimljivo je da i pol, tj. pripadnost ženskom polu (1,7%), ima diskriminatornu ulogu u konstrukciji polemičkog prostora. Drugim rečima, to da je jedinica analize ženskog pola, znači da će u većoj meri biti dotirana slabijim volumenom simboličkog kapitala. S druge strane, činjenica da modalitet „muškarac“ u ukupnoj populaciji učestvuje sa čak 88,9% individua, deprivirala ga je bitnije uloge u rečenom procesu. Na grafiku vidimo da se ista nalazi u samom centru obe Ose (iako blago u prostoru koji podrazumeva jaču dotiranost „kapitalom intelektualnog renomea“, kada je reč o Osi 2), što znači da je ova grupa raspršena po svim regionima i da pripadnost njoj ne treba tretirati važnim indikatorom u analizi konfiguracije ključnih opozicija. S druge strane, sličnu situaciju srećemo i kada je reč o prisutnosti intelektualaca u *Le Petit Larousse*, kao i u slučaju modaliteta „izdao knjigu u izdanju renomirane izdavačke kuće“. S obzirom da je samo 4,5% intelektualaca prepoznato u *Le Petit Larousse* – „koji nesporno ostaje rečnik frankofone zaostavštine par excellence“ (CORIOLLE, 2013: 496) – čime su obezbedili oreol „istorijske konsekracije“,¹⁸⁰ modalitet „prisustvo u *Le Petit Larousse*“ ima značajnu ulogu u konstrukciji gornjeg dela vertikalne Ose (5,1%). S druge strane, činjenica da neko nije prisutan u rečenoj enciklopediji, uprkos tome što se oblak s tim modalitetom na grafiku nalazi u donjem delu Ose 2, tj. u delu sa pojedincima koji su slabije dotirani simboličkim kapitalom, ne igra ulogu u konstrukciji polemičkog prostora. Istu stvar vidimo i u pogledu intelektualaca koji su knjige o „jugoslovenskoj aferi“ izdavali u izdanju renomiranih izdavačkih kuća. Isti imaju udeo od 7,8% u ukupnoj populaciji (među ostalima: B-A. Levi, P. Brikner, A. Filkenkrot, P. Gard, Ž. Žilijar, J. Krulic itd.), a ovaj modalitet ima doprinos od 5,1% u ukupnoj varijansi vertikalne Ose. Suprotno, modalitet koji okuplja pojedince čije knjige nisu štampali veliki izdavači, nalazi se u donjem delu Ose 2, u polju pojedinaca sa slabim volumenom simboličkog kapitala, ali ispodprosečno učestvuje u strukturisanju proučavanog prostora.

¹⁸⁰ Među njima su npr. Ž. Bodrijar, Ž. Ditur, P. Burdije, Ž-F. Revel, V-Ž. d'Esten, E. Moren, A. Turen itd.

Sledeća opozicija koja ima iznadprosečni doprinos u konstrukciji vertikale ose je između pisaca/izdavača (3,1%) i novinara (2,6%). Drugim rečima, pisci/izdavači učestvuju u konstrukciji polja sa individuama dotiranim jačim volumenom „kapitala intelektualne poznatosti“, dok novinari učestvuju u izgradnji donjeg dela Ose 2, koju naseljavaju pojedinci sa slabijim simboličkim kapitalom. Ovo je sasvim očekivana opozicija imajući u vidu da su pisci ideal-tip *à l'ancienne* francuskog poimanja koncepta intelektualac, dok, kada je reč o novinarima – uprkos tome što „Otvoreno pismo predsedniku Republike“, povodom Drajfusove afere, koje se uzima kao osnivački moment pojma intelektualac, potpisuju i pojedini novinari (iako u njemu imaju možda drugorazrednu ulogu) – često postoji dilema da li ih možemo uključiti u kohortu intelektualaca i kako ih uopšte tretirati (up. BOURDIEU, 1984c). U nekim radovima se štaviše „novinar“ i „intelektualac“ vide kao različiti tipovi profesionalnih delatnosti (RIEFFEL, 1992: 11-24). Osim toga, na *Grafiku. br. 1* možemo jasno da uočimo da su, pored pisaca/izdavača, profesije koje učestvuju u konstrukciji gornjeg polja, tj. polja sa jačim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“, još i, prema Burdijeu, najintelektualnija i, često, najčuvenija frakcija intelektualaca (BOURDIEU, 1984: 103) – univerzitetski profesori/istraživači (kao i zaposleni na svim izdvojenim visokoobrazovnim institucijama: *EHESS, Paris X, Sciences Po, Paris VIII*) ali i, u manjoj meri, političari, dok se, s druge strane, osim novinara (uključujući i zaposlene u analiziranim dnevnicima: *Le Monde, Libération, Le Figaro, L'Humanité* i *La Croix*), u polje intelektualaca sa slabijim volumenom simboličkog kapitala izdvajaju i državni funkcioneri i funkcioneri NVO-a.¹⁸¹ Zanimljivo je da među

¹⁸¹ Među modalitetima koji ispodprosečno učestvuju u kreiranju opozicija na vertikalnoj Osi su takođe: pisao knjigu/e o „jugoslovenskoj aferi“ vs nije pisao knjigu/e; objavljivao analize o „jugoslovenskoj aferi“ u naučnim časopisima vs nije objavljivao analize u naučnim časopisima; stekao glavnu diplomu na visokoškolskoj instituciji u Parizu ili u inostranstvu vs stekao diplomu na jednom od univerziteta u provinciji (vidi Grafik br. 1). O istorijskoj opoziciji između francuskih univerziteta u Parizu i van Pariza ću nešto više reći u analizi konstrukcije polemičkog prostora oko Ose 1, međutim, ovde je zanimljivo to da modalitet „stekao glavnu diplomu na jednom od stranih univerziteta“ učestvuje - doduše ne kao diskriminatorno svojstvo – u konstrukciji regiona sa jačim volumenom simboličkog kapitala. To se može objasniti činjenicom da: 1. takvih pojedinaca ima – u odnosu na druga dva modaliteta – relativno malo u korpusu (9,1%); i 2. da su u mnogo većoj meri vezani za profesije koje generalno imaju tendenciju da budu povezane sa većim volumenom simboličkog kapitala u intelektualnom polju, poput: pisac/izdavač (33,3%), državni funkcioner (20%) i univerzitetski radnik (9,8%), nasuprot novinarima (2,5%).

novinarima, u konstrukciji donjeg polja Ose 2 iznadprosečno (sa 1,9%) učestvuju jedino novinari katoličkog dnevnika *La Croix*.¹⁸²

Modaliteti koji pak još jače učestvuju u konfiguraciji polemičkog prostora, odnosno u konstrukciji vertikalne Ose, tiču se opozicije između intelektualaca sa visokim i osrednjim profesionalnim statusom. Iako je ova varijabla u bliskoj vezi sa varijablom „generacijska pripadnost“, jer je logično da će starije osobe procentualno zauzimati više hijerarhijske pozicije u svojim organizacijama/profesijama (naročito u stabilnim društvima kakvo je francusko), ona se na nju ne može svesti iz prostog razloga što u mom korpusu predomiraju, sa 79,4%, upravo individue srednje generacije, rođene između 1926. i 1959. godine (a setimo se da ovaj modalitetu – u okviru varijable „generacija“ – nije učestvovao u strukturisanju proučavanog polemičkog prostora). U svakom slučaju, na osnovu vizuelnog izgleda Grafika br. 1, kao i na temelju podataka iz Tabele br. 31, možemo jasno da vidimo da modalitet „visok profesionalni status“ iznadprosečno (5,5%) učestvuje u ukupnoj varijansi vertikalne Ose, odnosno u konstrukciji gornjeg polja iste Ose; dok modalitet „osrednji profesionalni status“ daje doprinos od čak 8,2% u konstrukciji donjeg polja na Osi 2, tj. polja koje naseljavaju intelektualci sa slabijim volumenom simboličkog kapitala. Drugim rečima, ACM je nedvosmisleno potvrdio sasvim logičnu pretpostavku da intelektualci koji poseduju jači volumen najoperativnijeg kapitala u svojim specifičnim poljima delanja – poput: direktora redakcija i glavnih urednika u dnevnicima i „intelektualnim časopisima“; redovnih profesora i direktora istraživanja u visokoškolskim ustanovama i na naučnim institutima; rukovodioca i najviših funkcionera u NVO sektoru, političkim partijama i državnoj administraciji itd. – i u intelektualnom polju raspolazu većom količinom simboličkog kapitala od intelektualaca koji zauzimaju niže položaje u rečenim

¹⁸² *La Croix* je pokrenut 1883. od strane francuskih „avgustinovaca“, tj. nastavljača tradicije Avgustina Blaženog, sa namerom da uz pomoć ovog medija za masovno opštenje afirmišu katolički identitet u „republici koja ih ne voli“. Nakon Drugog Vatikanskog koncila, dnevnik otvara katolički svet ka demokratskoj i laičkoj modernizaciji. U pitanju je sigurno najistaknutije informativno mesto ne samo o katoličkoj crkvi u Francuskoj, nego i o unutrašnjim debatama unutar katoličkog sveta generalno. Interesantno je da *La Croix* permanentno održava partnerske veze sa katoličkim intelektualcima – preko Katoličkog centra francuskih intelektualaca – a isti preko rubrike Forum učestvuju u nacionalno važnim debatama (JULLIARD ET WINOCK, 2002: 379-380).

hijerarhijskim strukturama. To je jedan od indikatora koji jasno oslikava specifični karakter intelektualnog polja.

Na ovom tragu je i varijabla „prisustvo u *Who's who in France*“. O datom biografskom rečniku će biti više reči u objašnjenju konfiguracije oko horizontalne Ose, a na ovom mestu je važno ponoviti da su kriteriji za prisustvo u njemu: pozicija unutar profesije i javni prestiž. U tom smislu, ova varijabla predstavlja dopunu prethodne. Na osnovu podataka iz Tabele br. 31 možemo da konstatujemo da ona u značajnoj meri učestvuje u strukturisanju polemičkog prostora vertikalne Ose (sa 14% u ukupnoj varijansi): modalitet „prisutan u *Who's who in France*“ sa 7,8% učestvuje u konstrukciji gornjeg regiona Ose 2 – koji naseljavaju pojedinci sa jakim volumenom „kapitala intelektualne poznatosti“ – dok modalitet „nije prisutan u *Who's who in France*“ učestvuje sa 6,2% u konstrukciji opozitnog prostora na istoj Osi. Dakle, simbolička veličina i moć individua u proučavanom prostoru ne dolazi samo iznutra – preko unutar-profesionalnih priznanja u okviru izvornih polja delanja – već je direktno povezana i sa njihovim „spoljnim“ prepoznavanjem: unutar usko shvaćenog intelektualnog polja, ali i prostora javnosti generalno. Na tom tragu, modalitet „prisustvo u Rečniku francuskih intelektualaca“ je izrazito diskriminatoran u konstrukciji gornjeg dela vertikalne Ose (7,8%), dok odsustvo iz istog, doduše u manjoj meri, tj. na granici proseka, učestvuje u konstrukciji prostora koji čine pojedinci sa slabijim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“ (1,7%). Interesantno je da je u „Rečniku...“ – tj. u njegovom izdanju iz 2002. godine – koji su uredili Ž. Žilijar i M. Vinok, prepoznato samo 140 živih intelektualaca, koji su u vreme štampanja istog prosečno bili stari 74. godina.

Jasno je, dakle, da su kriteriji za ulazak na listu „besmrtnika“ u „Rečniku...“ bili izuzetno restriktivni. Osim toga, kako ispravno primećuju pojedini autori (BONELLI ET FAYAT, 2009: 25), kategorija „intelektualac“ je u njemu više vezana za individue koji kontrolišu instance reprodukcije, širenja i popularizovanja intelektualnog sveta, nego što je viđena kao obeležje pojedinaca čija je „vrednost“ utemeljena u njihovom stručnom opusu i u priznanju od strane kolega. Kao istinski intelektualni preduzimači, većina ovih intelektualaca ima

dominantnu ulogu u nekoliko posebnih društvenih univerzuma istovremeno.¹⁸³ U mom korpusu, inače, nalazimo 38 intelektualaca koji su kao takvi prepoznati i u „Rečniku...“, što je 27% u odnosu na pomenutu populaciju. Ovakva koncentracija autora sa jakim volumenom simboličkog kapitala u intelektualnom svetu Francuske u ovom uzorku je tim značajnija imajući u vidu da je početkom XXI veka samo Nacionalni centar za naučna istraživanja (CNRS) brojao oko 12 000 istraživača, odnosno da je u Francuskoj u tom momentu bilo oko 50 000 profesora-istraživača na univerzitetima, kao i na hiljade pisaca, umetnika, novinara itd. Intelektualci, dakle, ne mogu da se nametnu u intelektualnom polju ukoliko nisu prepoznati kao takvi i od strane velikih medija. Možda je najznačajnija paradigma ovoga upravo figura „medijskog intelektualca“.¹⁸⁴ Zbog toga sam kao jedan od indikatora za volumen „kapitala intelektualnog renomea“ konstruisao intenzitet pominjanja individua iz korpusa u dnevniku *Le Monde* u deceniji koja je prethodila „jugoslovenskoj aferi“. (Značenje i značaj ovog dnevnika za intelektualni svet podvukao sam u prethodnom poglavlju, a njegovim brojnim osobenostima ću posebno pisati u analizi opozicija Ose 1). Ovo je ujedno i najdiskriminatornija varijabla u konstrukciji obe analizirane ose unutar polemičkog prostora: uz učešće u ukupnoj varijansi Ose 2 sa tačno 17,6%.

Na osnovu podataka iz Tabele br. 31 možemo da vidimo da modalitet „pomenut/citiran 101 i više puta u *Le Monde*-u“ učestvuje u konstrukciji gornjeg polja Ose 2 sa 4,1% (a u konstrukciji istog polja izdnadposečno učestvuju i modeliteti „pomenut/citiran između 16 i 50 puta“, sa 1,7%, odnosno

¹⁸³ Urednici „Rečnika...“ su dobar primer intelektualaca koji zauzimaju najviše pozicije u različitim poljima: univerzitetskom, sindikalnom, izdavačkom, medijskom itd. M. Vinok je tako npr. u vreme rada na „Rečniku...“ istovremeno bio profesor savremene istorije na *Sciences Po Paris*; pokretač – sa Ž. Žilijarom – kolekcije „Istorijski univerzum“ i direktor kolekcije „Istorijske tačke“ u jednoj od najvećih francuskih izdavačkih kuća: *Seuil*; blizak saradnik najpre nedeljnika *Le Nouvel Observateur*, zatim nedeljnika *L'Événement du jeudi*, da bi onda u nedeljniku *Le Figaro littéraire* (koji je jednom nedeljno izlazio kao dodatak dnevnika *Le Figaro*) uređivao rubriku *Passage en revues*; član redakcije mesečnog magazina *L'Histoire* itd. S druge strane, Ž. Žilijar je istovremeno bio direktor studija na EHESS-u; jedan od organskih intelektualaca sindikata CFDT; ovlašćeni direktor redakcije nedeljnika *Le Nouvel Observateur*; književni savetnik i direktor kolekcije „Političke tačke“ u izdavačkoj kući *Seuil* itd. Obojica su dugo vremena bili članovi redakcije „intelektualnog časopisa“ *Esprit*.

¹⁸⁴ Kao individue koja nije nužno opskrbljena najjačim volumenom simboličkog kapitala unutar svog specifičnog polja delanja (verovatno su retki filozofi i pisci koji će npr. B-A. Levija prepoznati kao vrhunskog filozofa i pisca), ali koja – zbog specifičnosti političkih i društvenih konjunktura, odnosno ličnih veza sa politikom i medijima – u intelektualnom polju izbija u prvi plan i postaje nosilac vanredno velike količine simboličkog kapitala u tom polju.

„pomenut/citiran između 16 i 50 puta“, sa 2,6%), dok, s druge strane, modalitet „nije pomenut/citiran nijednom u *Le Monde*-u“ ima doprinos od 7,1% u konstrukciji donjeg regiona vertikalne Ose, koje naseljavaju pojedinci sa slabijim volumenom simboličkog kapitala. Napokon, poslednja varijabla koja ima značaj za konstrukciju opozicija oko Ose 2 je „postojanje biografskog profila na Wikipediji“. U pitanju je najmanje restriktivan indikator prepoznavanja individua u javnom prostoru (u kontinuumu: *Le Petit Larousse* > „Rečnik...“ > *Who's who in France* > oznaka u *Le Monde*-u > Wikipedia). S obzirom da čak 78,6% deinstvenika iz uzorka ima kreirane biografske profile na Wikipediji, nije neobično što je upravo modalitet „nema biografski profil na Wikipediji“ izrazito diskriminatoran kada je reč o konstrukciji donjeg polja na vertikalnoj Osi (7,1%), iako i njegov opozit, tj. modalitet „ima biografski profil na Wikipediji“ malo iznadprosečno učestvuje u izgradnji gornjeg regiona (1,9%), tj. polja u kome dominiraju intelektualci koji poseduju veću količinu simboličkog kapitala. Ova varijabla je naročito značajna jer nam – uprkos tome što se radi o indikatoru koji je vrlo specifičan, i koji *a posteriori*, tj. 20-ak godina kasnije, meri poznatost jedinica analize – nedvosmisleno potvrđuje opozicije koje su uočene i kada je reč o drugim ključnim varijablama koje imaju težinu u konstrukciji analiziranog polemičkog prostora. Drugim rečima, karakteristike varijabli koje strukturiraju regione s gornje i donje strane vertikalne Ose ne ostavljaju nikakav prostor za bitno drugačiju interpretaciju ključne dimenzije koja polariše Osu 2.

Tabela br. 32: Modaliteti sa iznadprosečnim doprinosom (u %) varijansi Ose 1.

Grupa varijabli	Modaliteti	Relativni doprinos (u%)	
		Levo	Desno
Svojstva i pozicije u društvenom prostoru	V5: Prepoznat u <i>Who's who in France</i>		3,5%
	V5: Nije prepoznat u <i>Who's who in France</i>	2,1%	
	V6: Univerzitet/Velika škola u Parizu		3,2%
	V6: Univerzitet u provinciji	4,7%	
	V6: Strani univezitet	3,6%	
	V7: Bio deo sistema škole moći		8,1%
	V7: Nije bio deo sistema „škola moći“	5,3%	
	V8: Prava i političke nauke		3,8%
	V8: Književnost i jezici	2,8%	
	V8: Društve i humanističke nauke	1,9%	
	V10: Pisac/izdavač	4,6%	
	V10: Državni funkcioner		2,3%
	V10: Funkcioner NVO-a	2,2%	
	V10: Političar		3,2%
V10: Naučnik		2,5%	
V12: IEP – Sciences Po		3,7%	
V12: Paris VIII	2,5%		
V13: <i>Humanité</i>	4,3%		
V13: <i>Le Monde</i>		2,0%	
V14: Osrednji	1,7%		
V14: Visok		3,2%	
Svojstva i pozicije u „intelektualnom polju“	V15: Prepoznat u <i>Le Petit Larousse</i>		4,5%
	V16: Prepoznat u „Rečniku...“		2,9%
	V18: Nijedno citiranje u <i>Le Monde</i> -u	2,3%	
	V18: Više od 101 citiranja		2,1%
	V23: Od 2 do 5 članaka	2,8%	
V23: Više od 16 članaka		4,3%	
	Ukupno		90,1%

Osa 1, horizontalna, primarno prikazuje strukturu globalnog kapitala, odnosno raznih delatnih kapitala koji uslovljavaju blizinu, odnosno udaljenost pozicija dejstvenika u odnosu na francusko polje moći. Interpretaciju Ose 1, koja ubedljivo najviše – sa 45,9%, prema Benzekrijevim standardima – učestvuje u objašnjenju ukupnih varijansi u uzorku, namerno sam ostavio za kraj u analizi ključnih opozicija unutar konstruisanog polemičkog prostora. Na osnovu modaliteta koji se ovde pojavljuju kao diskriminatorni, utvrdio sam da je upravo dimenzija „bliskost *vs* udaljenost od polja moći ta koja suštinski polarizuje horizontalnu Osu. Inače, kovanicu polje moći u sociologiju je uveo P. Burdije 1970-ih godina kako bi u analizi „dominantnih“, umesto na individue, akcenat stavio na strukturu sistema pozicija koja pojedincima osigurava njihova konstitutivna svojstva unutar polja. Polje moći je – u njegovoj viziji – tako „polje odnosa snaga između moći koje su sposobne da se vrše u različitim poljima i polje borbe u cilju promene odnosa snaga ili, u krajnjem, radi osvajanja moći nad različitim tipovima moći. [...] Pripadanje polju moći uslovljeno je ne ličnim posedovanjem jednog delića kapitala (u formi vlasništva ili školske diplome npr.), nego posedovanjem određene količine kapitala dovoljne da se bude dominantan u određenom polju“ (BOURDIEU, 2011c: 128). Polje moći, kao „polje nad poljima“ (CHAMPAGNE ET CHRISTIN, 2004: 172) – koje objedinjuje dominantne dejstvenike, odnosno glavne posednike raznolikih vrsta legitimiteta unutar glavnih polja¹⁸⁵ u poziciono već strukturisanom društvenom prostoru (up. BOURDIEU, 1971) – predstavlja mesto razmene i solidarnosti među njima, ali, istovremeno, i mesto borbe za „nametanje dominantnog principa dominacije“ (BOURDIEU, 1979: 138) ili za posedovanje „moći nad moćima“ (BOURDIEU, 1989: 386).

Polje moći, na tom tragu, implicira postojanje ne samo opozicija i distinkcija u društvenom prostoru (kroz permanentnu borbu za klasifikaciju i hijerarhizaciju između dominantne i dominirane klase), nego i sistema objektivnih odnosa između internih interesa i pozicija unutar tog polja, koji su

¹⁸⁵ P. Burdije će u više navrata kao ključna polja moći unutar polja koje objedinjuje druga polja u Francuskoj od XV veka izdvojiti „polje religijske moći“, „polje državne moći“, „polje ekonomske moći“ i „polje kulturne moći“ (up. npr. BOURDIEU, 1978; BOURDIEU ET SAINT MARTIN, 1982; BOURDIEU 1984).

istovremeno i konkurentski i konvergentni. Tako – u Burdijeovoj viziji (BOURDIEU, 1994c) – društvo nema oblik piramide, nego Kalderovih mobila, tj. sačinjeno je od malih univerzuma koji se kreću jedni u odnosu na druge unutar jednog višedimenzionog prostora. Upravo koncept polje moći omogućava Burdijeu jedan manje-više totalizujuć pogled na društvo. (Koje je, tako, izraz borbe za moć i dominaciju pojedinaca unutar svakog pojedinačnog polja, ali i, istovremeno, između različitih polja, na nivou čitavog društvenog prostora). Da bismo uopšte razumeli akcije i reprezentacije dejstvenika unutar intelektualnog polja, moramo da uzmemo u obzir relativno dominiranu poziciju koju isto ima u Francuskoj XX stoleća – bar u odnosu na državno polje i ekonomsko polje. Iako mu ne pridaje ulogu „baze“ (što je slučaj u klasičnom marksizmu), burdijeovska sociologija – kao i gramšijanska misao pre toga – ipak ekonomsko polje vidi kao najvažnije polje u društvenom prostoru: zbog opšte društvene valorizacije, kao i zbog njegove sposobnosti da – putem novca – utiče na druga polja u društvu. S druge strane, baš u državnom polju nalazimo najjači kapital, tzv. „meta-kapital“. Međutim, dominantne klase, koje poseduju primarno političku i ekonomsku moć, da bi je legitimizovali na nivou čitavog društva, trebaju dominantne dejstvenike iz intelektualnog polja i, šire, iz „polja kulturne produkcije“ (odnosno, iz gramšijanski shvaćenog „civilnog društva“). Imajući to u vidu, intelektualci koji su bliži „ekonomskoj“ i „političkoj“ moći, imaju veću šansu da zauzimaju dominantne pozicije unutar polja moći.

Ukoliko ovu logiku projektujemo na za potrebe mog istraživanja konstruisani polemički prostor, na Grafiku br. 1 vidimo jasnu tendenciju velike koncentracije jedinica analize ka desnoj strani (blizina polju moći), kao i ogroman prazan prostor – ukoliko apstrahujemo novinare dnevnika *L'Humanité* – na levoj strani (udaljenost od polja moći). Ovo nije neobično imajući u vidu da intelektualci, kako sam već ranije podvukao, prema P. Burdijeu, predstavljaju submisivnu frakciju unutar dominantne klase. Ipak, činjenica da je čitava osovina grafika pomerena ka desno, odnosno da intelektualci iz uzorka generalno gravitiraju ka polju moći, ne znači da među njima ne postoje hijerarhije i opozicije. Naprotiv. Kako možemo da vidimo na Grafiku br. 1 i u Tabeli br. 32, modaliteti koji utiču u konstrukciji desnog polja unutar polemičkog prostora, imaju tendenciju da grupišu intelektualce koji: su prepoznati u *Who's who in*

France (iznadprosečni doprinos konstrukciji Ose 1: 3,5%); su glavnu diplomu stekli na nekom od univerziteta/velike škole u Parizu (3,2%); su bili deo sistema „škola moći“ (8,1%); su studirali u okviru domena prava i političkih nauka (3,8%), odnosno zdravlja, ali i ekonomije i upravljanja; su po profesiji političari (3,2%), profesori na univerzitetima (2,5%), državni funkcioneri (2,3%) i novinari; su predavači na IEP – Sciences Po Paris (3,7%) i na EHESS-u; su novinari *Le Monde*-a (2,0%), *Libération*-a i *La Croix*; su visokog profesionalnog statusa (3,2%); su prepoznati u enciklopediji *Le Petit Larousse* (4,5%); su prepoznati u „Rečniku...“ (2,9%); su od 1 do 100, odnosno više od 101 puta citirani ili pomenuti u *Le Monde*-u od 1981. do 1991. godine (2,1%); imaju biografski profil na Vikipediji; su napisali između 11 i 15, odnosno više od 16 članaka o „jugoslovenskoj aferi“ (4,3%); su pisali naučne članke i knjige o „jugoslovenskoj aferi“, u izdanju renomiranih izdavačkih kuća.

Opozitni, pak, blok konstituišu jedinice analize koje nadprosečno učestvuju u kohortama intelektualaca koji: su ženskog pola; nisu prepoznati u *Who's who in France* (2,1%); su glavnu diplomu stekli na nekom od stranih (3,6%) ili francuskih univerziteta iz provincije (4,7%); nisu bili deo sistema „škola moći“ (5,3%); su studirali u okviru domena književnosti i jezika (2,8%), i društvenih i humanističkih nauka (1,9%); su po profesiji pisci/izdavači (4,6%), i funkcioneri NVO-a (2,2%); su predavači na Univerzitetima Paris VIII (2,5%) i Paris X; su novinari *L'Humanité*-a (4,3%); su osrednjeg profesionalnog statusa (3,2%); nisu prepoznati u enciklopediji *Le Petit Larousse*; nisu prepoznati u „Rečniku...“; nisu nijednom citirani ili pomenuti u *Le Monde*-u od 1981. do 1991. godine (2,3%); nemaju biografsku stranicu na Vikipediji; su napisali između 2 i 5 članaka o „jugoslovenskoj aferi“ (4,3%); nisu pisali naučne tekstove i knjige o „jugoslovenskoj aferi“, odnosno ukoliko jesu, njihove knjige nisu izdate u izdanju renomiranih izdavačkih kuća. Na osnovu ove radiografije proučavanog polemičkog prostora, možemo da uočimo nekoliko opozicija koje ključno određuju principe strukturisanja i funkcionisanja istog i razlog zašto sam kao ključnu dimenziju koja polariše Osu 1 utvrdio upravo bliskost *vs* udaljenost u odnosu na francusko polje moći.

Prva među njima, koja ima diskriminatornu vrednost u konstrukciji rascepa između dva bloka, jeste *odsustvo iz*, odnosno *prisustvo u* godišnjaku

Who's who in France. Upravo je ova varijabla ta koja – kako možemo da vidimo u Tabeli br. 32 – sa oba svoja modaliteta iznadprosečno učestvuje u konfiguraciji opozicije s jedne i druge strane horizontalne Ose. Kako sam već pomenuo u prethodnom poglavlju, u pitanju je biografski rečnik koji sadrži različite detalje o individuama koje su u njemu prisutne: porodična svojstva (pretci, ukoliko su „čuveni“, ime roditelja i profesija oca, datum venčanja i društvene karakteristike partnera/ke, broj dece i osnovne informacije o njima); obrazovanje (diplome i institucije na kojima su diplomirali); kulturni i sportski ukusi ili hobiji itd. Ovaj tip informacija u *Who's who in France* nam tako omogućuje socijalno situiranje individua i priključuje ih celini ove specifične i raznolike grupe koja konstituše društvenu elitu Francuske (COLLOVALD, 1988: 31). Osim toga, sociolozi F. Denor (François Denord), P. Lanjo-Imone (Paul Lagneau-Ymonet) i S. Tin (Sylvain Thine) prisustvo u biografskoj enciklopediji *Who's who in France* jasno navode kao vrlo važan indikator pripadnosti francuskom polju moći (up. DENORD ET ALL, 2011).

Okvir br. 4: *Who's who in France*

„Proučavati *Who's who in France* (njegov sadržaj, karakteristike osoba), znači proučavati jedan elemenat elitističke ideologije u srcu komandne klase i, istovremeno, izraditi, uz najmanju cenu, malu studiju elita (ankete, rezultati). To u celini znači da u jednom komplikovanom domenu sprovodimo „epistemološku vežbu“ [...] u najneutralnijoj i „najobjektivnijoj“ formi, kako bismo, na tom temelju, omogućili elaboraciju hipoteza o odnosima između različitih frakcija i ideologije komandne klase, ali i postavljanje pitanja o epistemološkom statusu društvenih funkcija tradicionalnih 'studija elita'“ (LEWANDOWSKI, 1974: 45).

„Za razliku od *Bottin Mondain*, koji okuplja porodice iz visokog, mondenskog, društva, i korespondira pojmu statusne grupe, *Who's who* nastoji da selekcioniše, u svim domenima, one koji efektivno nešto rade, najbolje, ili bar one koji su prepoznati kao takvi. Taj projekat je vezan za Paretoev pojam elite (u svim branšama, uz najrigoroznije pokazatelje). Urednik *Who's who* eksplicitno priznaje da je njihova uloga da u rečnik preslikaju već utvrđene društvene sudove [...]“ (LEWANDOWSKI, 1974: 47).

„*Who's who* selekcioniše svoju populaciju prema implicitnim, difuznim i heterogenim kriterijima. Sam poredak prema kome su predstavljene „biografije“ – alfabetski – potvrđuje ovaj tipični melange „lepog sveta“, sastavljenog od različitih ali ipak prefinjenih pojedinaca. Tako se političar u istom godišnjaku sreće sa industrijalcima i visokim funkcionerima, ali i sa umetnicima, piscima, sportistima itd. Pored osoba koje se tu nalaze nužno zbog pozicija koje imaju (poslanici, ministri, nacionalne vođe partija i sindikata), individue okupljene u *Who's who* kao zajedničku odliku imaju obeležja znamenitosti u svojim poljima aktivnosti“ (COLLOVALD, 1988: 31).

Druga varijabla koja ima diskriminatorno dejstvo u konstrukciji naznačenog polemičkog prostora oko Ose 1 odnosi se na mesto sticanja primarne visokoškolske diplome. Ovde, dakle, imamo opoziciju između intelektualaca koji su diplomirali na jednom od univerziteta/velikih škola u Parizu, i, s druge strane – u Provinciji, odnosno u inostranstvu. Iako ne postoje naučne studije koje bi mogle da nas opskrbe relevantnim informacijama o korelacijama između pariskih, provincijalnih i stranih visokoškolskih ustanova i francuskog polja moći, na osnovu određenih indikatora iz postojećih studija možemo da naslutimo zašto se ovi modaliteti u mom uzorku izdvajaju kao konstituišući i opozitni u kontinuumu vertikalne Ose. Najpre, udeo od 66% dejstvenika u mom uzorku koji su prvu visokoškolsku diplomu stekli na nekom od pariskih univerziteta/velikih škola se jednim delom može objasniti tradicionalno prisutnom prekomernom „parizzacijom“ francuskog visokoobrazovnog sistema. Istovremeno, imajući u vidu da je Pariz istorijski i kulturni centar ne samo na nacionalnom – francuskom – nivou, nego i na internacionalnom i transnacionalnom planu (CHARLE, 2009), jasno je da se pariski univerziteti, a naročito velike škole, nalaze u vrhu simboličke i društvene hijerarhije unutar francuskog obrazovnog sistema. To, uostalom, indirektno pokazuju i relevantne studije, ali i svima dostupni podaci o tome da – kada je reč o francuskim visokoškolskim ustanovama – u različitim klasifikacijama na globalnom planu gotovo isključivo nalazimo samo univerzitate i velike škole smeštene u pariskom regionu (BOUCHARD, 2013: 203-204). Na tom tragu, bez obzira što ne postoje relevantna istraživanja na nacionalnom uzorku koja bi potvrdila tezu da pojedinci koji stižu primarne diplome na jednoj od pariskih visokoškolskih ustanova imaju veću šansu da budu deo francuskog polja moći, možemo da pretpostavimo da je to u praksi zaista slučaj. Bilo kako bilo – na jasno ograničenom uzorku – ovo istraživanje to nedvosmisleno potvrđuje.

Dakle, činjenicom da je gotovo $2/3$ dejstvenika iz mog uzorka steklo diplomu na osnovnim studijama u Parizu, što je iznad francuskog proseka (vid. OKVIR), možemo tumačiti i time da su tretirani intelektualci znatno iznadprosečno – u odnosu na ukupnu populaciju – bliski pozicijama moći u francuskom društvu. P. Burdije je, uostalom, interesujući se za prostornu

dimenziju društvenih odnosa unutar francuskog društvenog i fizičkog prostora, uočio i neke geografske korelacije: „S obzirom na mesto pripadanja, činjenicu da pariski studenti pokazuju bolje rezultate od provincijalnih [...] treba razumeti, s jedne strane, u kontekstu lingvističkih i kulturnih prednosti i, sa druge, imajući na umu da stepen korelativne selekcije boravišta u Parizu ne može biti definisan nezavisno od pripadanja klasi, zbog hijerarhijske i centralizovane strukture univerzitetskog sistema, i uopštenije, aparata moći“ (BOURDIEU ET PASSERON, 1970: 93). S druge strane, kako sam već naglasio, na osnovu podataka iz Tabele br. 25 možemo da konstatujemo i da činjenica da su jedinice analize osnovne studije završili na nekom od stranih univerziteta, rezultira time da isti imaju tendenciju da budu udaljeniji od francuskog polja moći. Ovo je tim razumljivije imajući u vidu da je – osim M-F. Alen i K. Žilijana (koji su studirali na prestižnim univerzitetima u SAD) – većina intelektualaca iz uzorka primarnu visokoškolsku diplomu stekla na nekom od centralno i istočno-evropskih univerziteta u zemljama Istočnog bloka, odakle su se uselili u Francusku.¹⁸⁶ Iako su neki od 22-oje dejstvenika koji ulaze u ovu kohortu u međuvremenu stekli veliki simbolički kapital unutar intelektualnog polja, i zauzeli relativno visoke hijerarhijske pozicije unutar svojih specifičnih polja delanja, nije neobično što su u proseku ostali udaljeniji od francuskog polja moći u odnosu na intelektualce koji su diplomu stekli na jednom od pariskih univerziteta/velikih škola.

Okvir br. 5: Pariz, univerzitetski centar

Osим što je Pariz samo jedan od 150 univerzitetskih centara u Francuskoj, u njemu ima čak 17 univerziteta (bez velikih škola i prepratornih visokoobrazovanih ustanova), dok se u drugim velikim univerzitetskim centrima – poput Marseja i Liona – taj broj kreće između 3 i 4. Pritom, uprkos njenom ublažavanju tokom prethodnog veka, ova istorijska neravnoteža u odnosima Pariz-Provincija ostaje suštinski nepromenjena u čitavom ovom periodu: 1914: pariski fakulteti su okupljali oko 43% svih francuskih studenata (u isto vreme kada se npr. ukupan broj studenata na univerzitetima u Berlinu kretao oko 20%), a ovaj procenat bi bio još viši ukoliko bismo uključili studente velikih škola; 1968 se taj procenat smanjuje na 28,6% zbog osnivanja novih univerziteta u Provinciji, ali sa pokretanjem novih univerziteta u pariskim predgrađima (Paris X, Paris VIII, Paris XI, Paris XII, Paris XIII itd), nakon 1970. godine udeo studenata na pariskim univerzitetima se stabilizuje na nešto više od $\frac{1}{3}$ na

¹⁸⁶ To je, npr, slučaj sa M. Kunderom, K. Bećirovićem, S-A. Dizdarevićem, M. Grmekom, I. Kadareom, K. Pomianom itd.

nacionalnom nivou sve do današnjih dana. Kako potvrđuju određena istraživanja, velika masivizacija visokog obrazovanja nakon Drugog svetskog rata ipak nije praćena njegovom isto tako velikom demokratizacijom. Recimo, u predvečerje rata, na francuskim fakultetima gotovo da nije bilo dece radnika, tj. njihov udeo u ukupnom broju studenata je bio svega 2%, da bi vrhunac od 12% dostigao 1980-ih. Ova izrazita podzastupljenost narodskih slojeva u visokoobrazovnom sistemu Francuske – koja je još veća kada je reč o najprestižnijim i najselektivnijim univerzitetima i disciplinama – dobar je indikator Burdijeve teze da je francuski školski sistem više oruđe reprodukcije nego emancipacije (up. BOURDIEU, 1987a; BARON ET BERROIRE, 2007; CHARLE, 2017).

Sledeća diskriminatorna varijabla tiče se činjenice da li su dejstvenici iz uzorka tokom školovanja bili deo sistema „škola moći“ ili „veoma velikih škola“. Generalno, izbor da konstruišem čak 4 varijable koje se tiču obrazovnih svojstava i školskih trajektorija jedinica analize pravdam time da je – za razliku od tradicionalnih društava, u kojima je moć u osnovi lična i utemeljena u porodici – u savremenim diferenciranim društvima vršenje dominacije direktno povezano sa mehanizmima koncentracije kapitala, kakvi su institucije, čija je reprodukcija bazirana na obrazovanju (up. BOURDIEU, 1976; 1994b). Izgradnja polja moći je, tako, u čvrstoj korelaciji sa obrazovnim institucijama koje „favorizuju strukturaciju grupa, izgradnju mreža podrške, kao i učenje načina upravljanja odnosima i vršenja autoriteta. U centru ovog sistema osposobljavanja nalaze se velike škole koje bez sumnje nemaju monopol u tom procesu, ali zauzimaju veoma važno mesto“ (SAINT-MARTIN, 2005: 58). P. Burdije je, vodeći se tom idejom, dvestogodišnjicu od Francuske revolucije obeležio tako što je 1989. izdao knjigu „Državno plemstvo“, u kojoj je jasno pokazao kako se u Francuskoj XX veka, tj. u njenim „velikim školama“, proizvodi novo plemstvo. To je svakako najpoznatija studija koja na obimnoj empirijskoj građi izvodi čvrste korelacije između strukture globalnog društvenog prostora i strukture obrazovanja, ali i, naročito, između polja moći i polja velikih škola. Nakon Burdijea, i drugi autori su – direktno ili indirektno – nedvosmisleno potvrdili rečenu vezu (up. GARRIGOU, 2001; GORDON, 2004; ALBOUY ET WANECQ, 2003; SAINT-MARTIN, 2008; DENORD ET ALL, 2011).

Okvir br. 6: Društvene nejednakosti u obrazovanju

Društvene nejednakosti u francuskom visokom obrazovanju su naročito izražene kada je reč o pristupu preparatornim visokoškolskim ustanovama (u kojima se studenti pripremaju za polaganje prijemnih ispita na „velikim školama“), velikim školama, a u nešto manjoj meri i studijama medicine, farmacije i ekonomije. Pritom, u preparatornim ustanovama i u „velikim školama“ postoji velika disproporcija između socijalnog porekla studenata i strukture društva: 42% srednjoškolaca čiji su očevi kadrovi, šefovi preduzeća ili pripadaju nekoj od „liberalnih profesija“ (advokati, doktori u privatnom sektoru, notari, konsultanti itd), imaju intenciju da svoje školovanje nastave na velikim školama, dok je taj procenat kod dece nemanuelnih i manuelnih radnika 17%, odnosno 15%. Kada je reč o samom pristupu, deca iz narodskih slojeva (čiji su očevi seljaci, manuelni i nemanuelni radnici, zanatlije i trgovci) imaju 23 puta manju šansu da postanu deo sistema velikih škola, poput *École normale supérieure*, *École nationale d'administration*, *École des hautes études commerciales* i *École polytechnique*. Iako je u periodu od 1950. do 1990. godine na univerzitetima povećan pristup dominiranim slojevima, i pored brojnih reformi u oblasti obrazovanja – i uprkos različitim političkim i društvenim konjunkturama u različitim istorijskim periodima – njihov pristup „velikim školama“ je ostao stabilan, odnosno gotovo nepostojeć (up. LEMAIRE, 1999; BAUDELLOT, 1997; SAINT-MARTIN, 2005).

Verovatnoća upisa „velike“ ili „veoma velike škole“ prema socio-profesionalnim kategorijama oca (za generacije rođene između 1959. i 1968. godine)

	Socio-profesionalne kategorije oca (po dve s najmanjim i najvišim šansama)	u %
Dominirani slojevi	- Radnici u poljoprivredi	0,43%
	- Nekvalif. zanatski radnici	0,57%
	...	
	+ Poljoprivrednici (individ. proizvođači)	1,61%
	+ Osobe u servisnom sektoru	1,65%
Posredni slojevi	- Zaposleni u javnom sektoru	1,76%
	- Policajci i vojnici	2,43%
	...	
	+ Administr. i komerc. profesije u preduzećima	6,32%
	+ Sveštenstvo	16,67%
Dominantni slojevi	- : Šefovi preduzeća sa 10+ zaposlenih	12,95%
	- : Kadrovi u medijima, umetnosti i pozorištu	12,98%
	...	
	+: „Liberalne profesije“	21,15%
	+: Profesori i naučne profesije	21,52%

Izvor: *Enquêtes Emploi 1984, 1987, 1990, 1993, 1996, 1999, 2002*. (ALBOUY ET WANECQ, 2003 : 31).

Ono što je, dakle, naročito važno jeste uloga „velikih škola“ u socijalnoj reprodukciji najviših društvenih slojeva. Dakle, ne samo da je verovatnoća da individua stekne diplomu na jednoj od „škola moći“ izrazito mala (već sam podvukao u prethodnom poglavlju da se kreće do 0,9% za muškarce i 0,2% za žene u odnosu na ukupnu populaciju), nego je i pristup njima suštinski otvoren samo višim srednjim i najvišim slojevima društva (vid. OKVIR). Na taj način, informacija da je neko stekao diplomu na jednoj od „veoma velikih škola“ (u mom uzorku imam samo te škole!) indirektno predstavlja indikator toga da su intelektualci koji uglavnom naseljavaju desni region na horizontalnoj Osi, ne samo individualno bliži francuskom polju moći, nego i da dolaze iz porodica koje poseduju jak volumen ekonomskog i kulturnog kapitala. Varijabla koja, takođe, ima težinu u konstrukciji Ose 1 tiče se obrazovnog profila intelektualaca, odnosno disciplinarnog domena njihovih studija. Na tom planu vidimo jasnu opoziciju između, s desne strane Ose, „prava i političkih nauka“ (3,8%), ali i „ekonomije i upravljanja“ i „zdravlja“ (koji ispodprosečno učestvuju u konstrukciji desnog regiona), i, sa leve strane, „književnosti i jezika“ (2,8%), odnosno „društvenih i humanističkih nauka“ (1,9%). Kako je to pregnantno primetila sociološkinja M. Sen-Marten (2005: 57-58), u Francuskoj se selekcija pripadnika polja moći vrši veoma rano i ima gotovo doživotan karakter. Njihova socijalizacija i osposobljavanje velikim delom počinje još u porodici. (Osobenost dobrostojećih porodica – koje zauzimaju društveno privilegovane pozicije – je upravo „opsesija prenošenjem“). U njima se vrlo obazrivo od najranijeg detinjstva pripremaju najmlađi članovi za „ispravne“ izbore: kako u obrazovanju (pre svega adekvatnih škola i disciplinarnih domena), tako i u pogledu veza, bračnih odnosa, prostora za stanovanje i upoznavanje, i dr. važnih stavki koje im mogu pomoći u konzervaciji dominantnih pozicija u društvenom prostoru.

Interesantno je da u mom istraživanju nalazimo neke istorijske opozicije francuskog visokobrazovnog sistema koje ga polarizuju na najmanje dva – nama ovde interesantna – nivoa: 1. socijalne karakteristike studenata i nastavnog osoblja; pozicije fakulteta i disciplinarnih domena u univerzitetskom polju (s jedne strane, imamo one okrenute „opštoj kulturi“ i udaljenije od polja moći, a, s druge, one koji okupljaju „primenjive nauke“, važne za vladanje i upravljanje društvom, i bliže polju moći). P. Burdije je u „Homo Academicus-u“ (1984)

pokazao da je struktura različitih visokoškolskih obrazovnih institucija – u svim slučajevima koje je on istraživao – sasvim komplementarna kada je reč o socijalnim i školskim karakteristikama studenata i profesora na njima. To znači da studenti koji npr. upisuju fakultete medicine i prava – koji vode profesijama koje su na višem rangu u ekonomskoj hijerarhiji – češće dolaze iz dominantne klase, odnosno iz njenih frakcija koje poseduju jači ekonomski kapital, nego što je to slučaj sa npr. studentima fakulteta književnosti i „čistih nauka“ (koji u najvećoj meri služe za formiranje predavača u školama). Univerzitetsko polje zapravo strukturno reprodukuje zakone selekcije koji važe i unutar polja moći. Drugim rečima, kao prostor razlika između pozicija (i, istovremeno, između sklonosti dejstvenika koji zauzimaju date pozicije), „univerzitetsko polje“ svojim funkcionisanjem reprodukuje prostor različitih pozicija koje su konstitutivne i u polju moći.

Kako to jasno pokazuje dijagram ACM-a u rečenoj knjizi (BOURDIEU, 1984: 73), ključne opozicije koje polarizuju fakultete i discipline u Francuskoj svode se na: 1. Fakultete i discipline koji su u drugoj polovini prošlog veka bili dominirani (npr. prirodne nauke, i – u manjoj meri – društvene i humanističke nauke, odnosno književnost i jezici), i 2. Društveno dominantne fakultete i discipline, tj. pravo, medicinu i ekonomske nauke. U suštini, analizirajući kompleks društvenih, kulturnih i ekonomskih razlika između ovde dve frakcije – dominirane i dominantne – u francuskom „univerzitetskom polju“, P. Burdije nedvosmisleno utvrđuje da su u njenoj osnovi isti oni elementi koji produkuju elementarne opozicije i unutar francuskog polja moći. Ukoliko uporedimo Burdijeove grafike sa Grafikom br. 1 – koji je produkt mog istraživanja konkretnog polemičkog prostora unutar intelektualnog polja Francuske 1990-ih – videćemo gotovo identične opozicije. (S tim što u „Homo academicus-u“ nema „političkih nauka“ u uzorku, a u mom istraživanju – ne sasvim neočekivano – nije bilo dejstvenika sa obrazovnim profilom neke od „prirodnih nauka“). Još je E. Durkhajm uočio određene konstante koje karakterišu visokoobrazovni sistem Francuske bez obzira na različite društveno-političke kontekste, tako da – uzimajući u obzir do sada rečeno – nije neobično što novija istraživanja strukturnih razlika u njemu belodano pokazuju iste rasepe o kojima govori P.

Burdije (up. DUVAL AT AL, 1998; BODIN ET ALL 2018), a koji su potvrđeni i u mom istraživanju.

Na ovom tragu su naročito ilustrativni modaliteti „profesor na *Sciences Po Paris*“ (3,7%) i „profesor na *Université de Paris VIII*“ (2,5%), koji iznadprosečno učestvuju u konstrukciji desnog (koji okuplja intelektualce bliske polju moći), odnosno levog regiona oko Ose 1 (koji okuplja intelektualce koji su udaljeniji od polja moći). Za razliku od prethodne varijable, koja se odnosi na obrazovni profil svih dejstvenika iz uzorka – odnosno na disciplinarni domen njihovih studija –, ova varijabla se tiče profesionalnih osobnosti intelektualaca koji pripadaju kohorti „univerzitetskih radnika“. Dakle, u datoj grupi unutar konstruisanog polemičkog prostora možemo uočiti vrlo jasnu opoziciju između intelektualaca koji su zaposleni na pomenute dve visokoškolske ustanove. Ova polarizacija je ujedno i paradigma osobnosti francuskog visokoškolskog sistema, koji se – pomalo vulgarizovano – može izraziti u dualizmu: univerziteti, kod kojih je prisutnija funkcija demokratizacije visokog obrazovanja, i „velike škole“, kao laboratorije za proizvodnju upravljačkih i intelektualnih elita nacije (up. npr. TRONCHET, 2015). Ovaj simbolički rascep se ogleda i u tome da je *Sciences Po*, tj. *IEP Paris* osnovan u XIX veku, tj. pre skoro 150 godina, i da se nalazi u strogom centru grada (ulica Sen-Gijom, sedmi pariski arondisman), dok je Univerzitet *Paris VIII* osnovan tačno 100 godina kasnije, 1971. godine, i smešten u jednom od socijalno najruinirajih pariskih predgrađa: Sen-Deniju.¹⁸⁷

¹⁸⁷ Kako sam već podvukao, visokoškolske ustanove koje učestvuju, doduše ispodprosečno, u konstrukciji polemičkog prostora su još *EHESS* (u desnom regionu) i *Université de Paris-Nanterre ili Paris X* (u levom regionu). *EHESS*, tj. Škola za napredna istraživanja u društvenim naukama – izvorno osnovana pri Sorboni 1947. godine kao istraživački centar pod imenom Praktična škola za napredna istraživanja – postaje samostalna visokoškolska obrazovna institucija 1975. godine. Razlog zašto se *EHESS* nalazi u prostoru koji naseljavaju intelektualci bliži polju moći jeste što u mom uzorku u toj kohorti vidimo koncentraciju dejstvenika sa vanredno velikim simboličkim kapitalom u univerzitetskom, ali i u intelektualnom i medijskom polju: Ž. Žilijar, A. Turen, K. Pomian, P. Vidal-Nake, M. Kundera, A. Žoks, M. Vjevorka itd. *EHESS* je smešten u centru Pariza – u šestom arondismanu – i poznat je ne samo po tome što je upravo na njemu P. Burdije stekao sociološki prestiž, nego i kao univerzitetska baza intelektualaca „Druge levice“, koji će kasnije konvertovati ka levom centru. S druge strane, *Paris X* je osnovan 1970. godine, i naslednik je Fakulteta za književnost i društvene nauke, koji je pokrenut 1964. godine. Univerzitet je, pak, smešten u jednom od „socijalno privilegovanih“ predgrađa Pariza, Nanteru, i od studentskog pokreta 1968. godine i angažmana A. Fefevra (Henri Lefebvre) ima reputaciju „Crvenog Nantera“. Ipak, treba reći da je doprinos obe ove visokoškolske ustanove konfiguraciji horizontalne Ose relativno slab, tako da je to razlog zašto se neću zadržavati na njima.

Institut za istraživanje politike - IEP, ili familijarno *Sciences Po*, osnovan je 1872. godine – neposredno nakon Napoleonovog poraza u Francusko-pruskom ratu¹⁸⁸ – pod imenom *École libre des sciences politiques*, od strane krupne buržoazije za buržoaziju (CHARLE, 1991), kao konkurencija tadašnjem Pravnom fakultetu u Parizu (na kome je školovana upravljačka elita države). Predstavljajući se kao „škola za obrazovanje elita“, cilj IEP-a je da „bira one koji će upravljati državom“. Na temelju godišnjaka koji je 1998. godine brojao 39 691 ime diplomiranih studenata, profesor političkih nauka na Univerzitetu Paris X A. Garigu (2001), primećuje da – osim Francuske – ne postoji država na svetu u kojoj ključne ličnosti dele zajedničko iskustvo sticanja obrazovanja u jednoj instituciji, ili u kojoj su predsednik Republike, premijer i predsednik Nacionalne skupštine – diplomci iste škole. Naime, U Francuskoj ne postoji ministarstvo ili bilo koje drugo državno telo – poput državnih saveta, finansijskih inspekcija i sudova – u kojima nema bivših studenata *Sciences Po*-a, a najčešće su i sami ministri posednici diplome ove visokoškolske ustanove. Iako nisu, naravno, svih 39 691 individua – koji su do 1998. godine stekli diplomu na IEP-u – nužno (bili) nužno deo francuskog polja moći, ipak, velika je verovatnoća da dominantni u različitim sektorima moći u Francuskoj – političari, visoki funkcioneri, rukovodioci velikih preduzeća, novinari itd. – figuriraju u rečenom godišnjaku. U pitanju je dakle ustanova koja regrutuje decu iz dominantne klase, kako bi od njih formirala kadrove koji su spremni da ideološki pristupe etabliranom poretku i sposobni ih da ga na najbolji način reprodukuju (BOURDIEU ET SAINT-MARTIN, 1987).

Okvir br. 7: *Sciences-Po Paris*

„Sciences-Po je postao centar gravitacije uvek komplikovanih odnosa između onoga što smo 1971. zvali komandna klasa i vlade, a što danas nazivamo, apstraktnije, elite i vlast. Simblika ovih mesta priziva iluziju o postojanosti. Na granici između intelektualnog i administrativnog kvarta, naslonjen na ENA-u, na rubu predgrađa bivšeg plemstva, IEP, uprkos modernističkih dodataka, kultiviše sliku s kraja veka u kom je formiran. Tajna ove dugovečnosti u jednom tako turbulentnom veku je ipak – prema poznatom Gepardovom modelu – promena kako bi se osigurao kontinuitet, popuštanje pred formom kao bi se sačuvala suština [...]. Nisu to iste one elite koje

¹⁸⁸ To je i razlog zašto se u nekim interpretacijama o ovoj školi govori kao o „ćerki poraza“ (LAURENT, 2002: 498).

koriste lepe reči na časovima i na konferencijama u salama, niti isti oni učenici koji trče nakon „diplomiranja“, sanjaju da će ući u neko državno telo, u multinacionalku ili u redakciju neke masovne novine, ali zajedničko im je to da se sreću u profesorskim salama, 1900 kao i 1990, kao aktuelni ili budući posednici čitave jedne parcele moći i da godišnjaci bivših učenika dodaju svake godine u svojim koricama kadrove, novinare, visoke funkcionere, i, zašto ne, istraživače, koji, juče, danas, sutra, su činili, čine i činiće 'glavu naroda', koju je onaj opskurni publicista želeo da dâ demokratiji 1871.“ (CHARLE, 1991: 98).

Imajući ovo na umu, nije slučajno što je – uprkos retkim izuzecima – odbrana parlamentarne demokratije, denuncijacija „populizma“, „totalitarizma“ i „ekstrema“ (i desnih i levih), jedna od glavnih obrazovnih agendi i ideoloških ortodoksija IEP-a, koji je već tokom 1970-ih bio rodno mesto „neoliberalne vizije“ u francuskom visokoobrazovnom sistemu (PIERRE BOUDRIEU, EXPRESS, 18. mart 1993). Nakon pada „nominalnog socijalizma“ i s promenom ideoloških odnosa snaga, antitotalitarnu kritiku fašističkih i socijalističkih režima na IEP-u zamenila je stigmatizacija populizma i narodne demokratije, koja se u radovima profesora i saradnika ove institucije predstavlja kao opasna – ukoliko nije posredovana elitom (up. GARRIGOU, 2001). Zanimljivo je da na više od 1200 predavača u školskoj godini 1996-1997. godini, IEP zapošljavao tek 25 profesora, odnosno oko 40 profesora i asistenata ukupno. Dakle, u trianglu – profesori, profesionalci i funkcioneri – vidimo vrlo mali udeo profesora među predavačima. Osim toga, za razliku od univerziteta, koji su, kada je reč o zvanjima, podvrgnuti strogim izbornim pravilima koji važe na nacionalnom nivou, na *Sciences Po*-u rukovodstvo institucije je to koje pravi ove izbore, čime se reprodukuje direktorski sistem koji važi u državnoj administraciji i u preduzećima. U skladu sa čitavom logikom na kojoj je koncipiran ovaj sistem, nije neobično to što je veliki deo predavača *Sciences Po*-a povezan sa „ekonomskim“ i „državnim poljem“ (kao poljima koja daju ključne dejstvenike unutar polja moći). To je slučaj recimo – ukoliko bismo se ograničili na moj uzorak – sa profesorima i

predavačima poput F. Heizburga (François Heisbourg)¹⁸⁹, Ž. Rupnika,¹⁹⁰ P. Vajsmána,¹⁹¹ P. Asnera¹⁹², M. Mariana (Michel Marian)¹⁹³ i dr.

Univerzitet Paris VIII je, sa druge strane, antiteza IEP-u. Zvanično je osnovan 1971. godine, kao naslednik Eksperimentalnog univerzitetskog centra u Vansenu (*Centre universitaire expérimental de Vincennes*), a njegovi pokretači i najistaknutiji predavači su neke od najvećih intelektualnih figura francuske „ekstremne levice“ 1960-ih i 70-ih godina: Ž. Delez (Gilles Deleuze), M. Fuko, Ž-F. Liotar (Jean-François Lyotard), Ž. Ransijer (Jacques Rancière), Ž. Derida (Jacques Derrida), Ž. Lakan, C. Todorov, A. Gliksman, D. Bensaid, A. Badju i dr. U široj javnosti viđen kao „anfan teribl Maja '68“, Paris VIII je, dakle, produkt specifičnih socio-političkih konjunktura 60-ih godina: 1. stupanje na scenu *baby-boom* generacija i masifikacija visokog obrazovanja; 2. politička kriza i osporavački pokreti koji izražavaju potrebu za drugačijim obrazovnim metodama, u skladu s novim „duhom vremena“. Paris VIII je, tako jedan od ustupaka etablirane desnice studentskom pokretu iz 1968. godine, kao i intelektualnoj, univerzitetskoj i političkoj levisi generalno. Vansen je predstavljan kao „anti-Sorbona“ model,¹⁹⁴ novi, eksperimentalni, tip univerziteta, koji će dati

¹⁸⁹ F. Heizburg – rođen u Londonu 1949. godine; sin diplomate i državne funkcionerke; pohađao je prestižnu srednju školu Stanislas u Parizu; bio je deo obrazovnog sistema IEP-a i ENA-e; bio je zaposlen u Ministarstvu spoljnih poslova Francuske; radio je kao šef stalne misije Francuske pri UN, tehnički savetnik za međunarodne poslove u Ministarstvu odbrane, direktor međunarodnog instituta za strateške studije u Londonu, direktor Univerzitetskog instituta za napredne međunarodne studije u Ženevi, direktor strategijskog razvoja u preduzeću *Airbus Defence and Space* itd. Nosilac je legije časti i drugih prestižnih priznanja.

¹⁹⁰ Ž. Rupnik – rođen u Pragu 1950. godine; bio deo obrazovnog sistema Sorbone, IEP-a i Harvarda; radio je kao savetnik češkog predsednika V. Havela; bio je direktor Međunarodne komisije za Balkan i član Nezavisne međunarodne komisije za Kosovo; direktor časopisa *Transeuropéennes*; član nekoliko međunarodnih naučnih institucija i profesor po pozivu na nekoliko međunarodnih univerziteta.

¹⁹¹ P. Vajsman je rođen u Parizu 1946. godine; bio je deo obrazovnog sistema Sorbone; osnivač časopisa *Politique internationale*; savetnik Ministra odbrane; urednik dnevnika *Figaro*. Nosilac je Nacionalnog ordena za zasluge.

¹⁹² P. Asner – rođen u Bukureštu 1933. godine u buržujskoj porodici; bio je deo obrazovnog sistema Sorbone i ENS-a; „najbolji student R. Arona“; radio je kao dopisni član američkog Instituta za međunarodna društvena istraživanja; bio je stipendista Rokfeler fondacije – koja je kasnije finansirala njegov institut CERI, koji je osnovan kao deo IEP-a, u nameri da ga „postavi“ kao kontratežu francuskom marksizmu – kao i Fondacije Ford; nosilac Legije časti, predavač na nekoliko univerziteta i član nekoliko akademija nauka, Asner je bio saradnik „intelektualnih časopisa“ *Commentaire* i *Esprit*.

¹⁹³ M. Marian – rođen 1950. godine; bio je deo obrazovnog sistema ENS-a i ENA-e; radio je kao civilni administrator u Ministarstvu za obrazovanje i kulturu i kao generalni sekretar Nacionalnog centra za knjige.

¹⁹⁴ Pored Sorbone, Paris VIII je Univerzitet o kome je u Francuskoj najviše pisano. O Sorboni zbog starosti, kao i dominantne pozicije u univerzitetskom sistemu do 1968. godine, a o Vansen-

novu ulogu profesorima i studentima u univerzitetskim aktivnostima (odustajanje od *ex cathedra* predavanja, ravnopravniji međusobni odnosi, međusobno obraćanje na Ti itd), ali i široko otvoriti vrata novim disciplinama – kao i interdisciplinarnom pristupu – deci iz radničkih porodica, zaposlenima, osobama koje nemaju diplomu srednje škole, studentima iz inostranstva (naročito iz zemalja Trećeg sveta) itd. Sve u svemu, ova institucija „van svih normi“ (Christophe Charle) i Univerzitet „za nesnosne“ (Charles de Gaulle), koji je 1980. godine – na inicijativu gradonačelnika Pariza Ž. Širaka – još više udaljen od Pariza,¹⁹⁵ predstavljao je do tada neviđen projekat „narodnih univerziteta“ u francuskom univerzitetskom sistemu koji već decenijama gradi jak kolektivni identitet i okuplja socijalno dominirane studente i profesore, koji su kritični i „smetaju“ etabliranom poretku (up. SOULIÉ, 2012). U tom smislu, ukoliko pogledamo Grafik br. 1, nije iznenađujuće što se profesori Pariza VIII iz mog uzorka dominantno nalaze u levom regionu Ose 1, koju iznadprosečno naseljavaju pojedinci koji su po svojim socijalnim atributima udaljeni od francuskog polja moći.

Okvir br. 8: Univerzitet *Paris VIII*

„Za razliku od velikih ustanova sa amfiteatrima koje je teško iskoristiti, Paris VIII je institucija van svih normi, jer čuva određene osobine tradicionalnog univerziteta, ali i sociologiji obrazovanja daje materijal koji se ne ograničava na pisanje njegove administrativne i intelektualne istorije, kao i oruđa za utvrđivanje – kroz analizu studenata koji pohađaju nastavu – njegovog socijalnog impakta, promena njegove pozicije u polju ponude konkurentskog obrazovanja, efekata povratka javnih kurseva i pedagogije obrazovanja. [...] Uz otvoren pristup osobama koje nemaju završenu srednju školu i olakšice zaposlenim studentima, jedna od specifičnosti Vansena je raskid sa zaštićenim Univerzitetom, naslednikom Treće Republike. [...] Univerzitet koji daje drugu šansu ili mesto prihvata progonjenih iz 'olovnih godina', Paris VIII je takođe otvoren za strane predavače (koji često imaju političkih problema u svojim zemljama). Tu, kao i drugde, u međuvremenu dolazi do 'normalizacije', bez da je ova sastavnica koja se tiče otvorenosti prema svetu nestala, iako to više nije isti svet nakon premeštanja u Sen-Deni, jedno od isključenih predgrađa“ (CHARLE, 2012 : 15-16).

Sen-Deniju zbog njegovog projekta univerzitetske obnove, burne istorije, osobenog predavačkog kadra i originalne studentske populacije (SOULIÉ, 2012: 19).

¹⁹⁵ Uprkos protivljenju studenata i profesora tom projektu, Univerzitet je premešten u socijalno izrazito deprivirano predgrađe Sen-Deni. Odatle i današnji zvanični naziv Univerziteta : *Université Paris 8 Vincennes – Saint-Denis*. Tadašnji desničarski Ministar za univerzitete je na sledeći način prokomentarisao ovaj „transfer“: „Zbog čega se žale? Njihove nove zgrade će se nalaziti između ulice Sloboda, avenije Lenjin i avenije Staljingrad, i kod komunista su (na vlasti u departmanu je u to vreme bila PCF, prim. IM)“ (LADROT, 2008: 32).

Kada je, pak, reč o drugoj najbrojnijoj grupi unutar kohorte intelektualaca u mom uzorku, novinarima-intelektualcima, tu se kao ključna opozicija – koja ima diskriminatorno svojstvo – izdvaja rascep između zaposlenih u *Le Monde*-u (2,0%) i zaposlenih u *L'Humanité*-u (4,3%). „Novinarsko polje“ je, inače, kao i druga društvena polja, relativno autonoman prostor koji uključuje različite dejstvenike koji se nalaze u – ekonomskom, ali i u političkom (u širem značenju tog pojma, kao borbe za nemetanje određene reprezentacije društvenog sveta) – konfliktu. U tom polju postoje dominantni i dominirani, njihove pozicije nisu nikada definitivne, tako da akteri primenjuju strategije konzervacije ili subverzije. *Le Monde*, npr, koji se u konstruisanom polemičkom prostoru nalazi u regionu sa desne strane Ose 1, pokrenut je 1944. godine od strane novinara I. Bev-Merija (Hubert Beuve-Méry) i naslednik je dnevnika *Le Temps* koji je bio najvažniji – referentni (*quotidien de référence*) – dnevni list Treće Republike, namenjen elitama (EVENO, 2001: 23). U pitanju je jedan od dva najtiražnija dnevnika u posleratnom razdoblju, koji je od osnivanja inkarnirao „referentnu novinu upravljačkih i uticajnih krugova“ i bio ime za „novinarsku izvrsnost“,¹⁹⁶ sa najvećim legitimitetom, tj. „simboličkim kapitalom“, što mu je nedvosmisleno omogućilo „centralnu poziciju u novinarskom polju“ Francuske. Od samog reosnivanja, uprkos promenama uređivačkih politika, specifičnost ovog „elitnog dnevnika“ za „elitu“, koji se otvoreno poziva na elitizam (CHAMPAGNE, 2000: 9-10)¹⁹⁷ je „centrizam“ (HARVEY, 2014: 19), uz istovremeno insistiranje na „neutralnosti“ – za razliku od ideološki jasno orijentisanih *Le Figaro*-a, *La Croix* i *L'Humanité*-a. To, međutim, navodi P. Burdijea i L. Boltanskog (1976: 60) da *Le*

¹⁹⁶ „Dobar novinar je najpre onaj ko radi u *Le Monde*-u, ili u manjoj meri u *Libération*-u, ili onaj ko se prilagođava principima koji se uče u školama novinarstva (od kojih neke inače kao direktore imaju bivše novinare *Le Monde*-a)“ (CHAMPAGNE, 1995: 226).

¹⁹⁷ Profesor na Univerzitetu Paris VIII na osnovu dostupnih podataka ističe da je *Le Monde* „novina koju pravi dominantna klasa za dominantnu klasu“. U tekstu od 27. marta 2008. godine, koji je dostupan na sajtu udruženja ACRIMED (koje se bavi kritikom medija), on pokazuje da redakciju *Le Monde*-a u tom periodu čine novinari koji pripadaju CSP+ (višim socio-profesionalnim kategorijama), kao i da – kada je reč o čitanosti – među istim kategorijama stanovništva isti dnevnik nema premca. Ovo potvrđuju i svi relevantni podaci za recentniji period: što je pozicija individue u društvenoj hijerarhiji Francuke 2012. godine bila viša, to je bila veća i šansa da će ista izabrati da čita upravo *Le Monde*.

Monde okarakterišu kao „polu-oficijelnu“ novinu i „nezavisno mesto“ na kome se produkuje dominantni diskurs.¹⁹⁸

Na Grafiku br. 1 vidimo i da novinari *La Croix* i *Libération*-a pripadaju istom regionu kao i novinari *Le Monde*-a, iako ispodprosečno učestvuju u konstrukciji horizontalne Ose (tako da ne figuriraju u *Tabeli. br. 24*). Slična je situacija sa *Le Figaro*-om u opozitnom prostoru (s tim što su novinari ovog dnevnika u velikoj meri podeljeni između dva regiona, tako da je socijalna distanca između njih i novinara *Le Monde*-a, *La Croix* i *Libération*-a¹⁹⁹ manja, nego sa novinarima *L'Humanité*-a, iako formalno pripadaju istom „bloku“). Socijalna bliskost jedinica analize rečenih novina u konstruisanom polemičkom prostoru može objasniti i činjenicu da je njihova urednička linija – uprkos tome što među njima možemo uočiti i važne razlike – tokom 1990-ih bila bliska političkom centru, što ih je, naravno, činilo bližima polju moći.²⁰⁰ Na tom tragu, ilustrativni su transferi koje su iz jednih u druge velike novine u tom periodu ostvarivali novinari (up. HALIMI, 2005). Naročito je paradigmatičan prelazak B. Frapaa (Bruno Frappat), koji je od 1991. do 1994. bio direktor redakcije *Le Monde*-a, da bi od 1995. do penzije obavljao istu funkciju u *La Croix*. U svakom slučaju, među novinarima čije su socijalne pozicije u ovom konstruisanom polemičkom prostoru bliske, uočavamo nedvosmislenu centralnu poziciju zaposlenih *Le Monde*-a. S druge strane, modalitet koji – u okviru posmatrane

¹⁹⁸ Politička linija *Le Monde*-a je relativno konstantna i kreće se manje-više u okvirima levog i desnog centra. Od kritičke podrške Š. De Golu i njegovoj verziji „trećeg puta“, nakon što desio pravi „atlantski puč“ unutar redakcije (HARVEY, 2014: 12), *Le Monde* daje direktnu ili indirektnu podršku predsedničkim kandidatima leve i desnice koji su jasno proamerički orijentisani: od F. Miterana (uz kritiku svih radikalno levih mera u prve dve godine njegove vlasti), preko E. Baladura, L. Jospena i S. Roajal (Ségolène Royal) do E. Makrona.

¹⁹⁹ Za informacije o socijalnom *background*-u zaposlenih i čitalaca u drugim tretiranim novinama za period koji istražujem nisam našao dostupne podatke. Ovde ću – ilustrativno – pomenuti istraživanje novinara *Libération*-a Ž. Lefiliatra (Jérôme Lefilliâtre), koje je sproveo na reprezentativnom uzorku unutar sopstvenih novina 2019. godine, i koje potvrđuje ne samo to da njegove kolege pripadaju CSP+, nego i da dolaze iz takvih porodica (LIBÉRATION, 19.01.2019).

²⁰⁰ „Svojevremeno, svi dnevници su bili vezanu uz određenu ideološku tradiciju. Imali smo *Le Figaro*, koji je bio jedna stvar [...], imali smo *Le Nouvel Observateur* koji je predstavljao pravu tradiciju leve, imali smo *Le Monde* koji je bio demokratski, demo-hrišćanski, ili katolički list. [...] Ja sam radio, dakle znam. [...] U najkraćem, novine su predstavljale veoma različite ideologije. Dakle, postojao je određeni pluralizam u tom sistemu. I, pravu dramu po meni predstavlja to da su ti ljudi – nakon raspada ideologija – postali isti, novinari su postali profesija; Postali su svi isti u svim novinama. Dakle, počeli su da se ponašaju na identičan način. Za mene, ključan momenat je bio prelazak Žizbera iz *Observateur*-a u *Figaro*. Rekao bih da je Žizberov čin imao istorijski značaj [...] jer je to period kada je on sâm bio ličnost koja je imala određeni istorijski i kulturni značaj“ (EMMANUEL TODD, Youtube, 7. novembar 2018).

varijable – ima najveći doprinos u konstrukciji horizontalne Ose, i ujedno okuplja pojedince koji se nalaze na sasvim suprotnom polu na datoj Osi u odnosu na *Le Monde* je „novinar *L’Humanité*-a“.

Ovo je sasvim očekivano imajući u vidu karakter tog dnevnika. *L’Humanité* je, naime, jedan od najstarijih francuskih dnevnika, koji su 1904. godine pokrenuli bivši polaznici *École normale supérieure* i socijalistički prvaci, Ž. Žores (koji je imao funkciju direktora do svoje smrti), L. Er (Lucien Herr), L. Blum (Léon Blum) i L. Levi-Bril (Lucien Lévy-Bruhl). Novina, čiji su saradnici postali najveći francuski levi intelektualci s početka XX stoleća,²⁰¹ od samog početka je imala otvorenu – radikalno levu – političku agendu i sebe je videla kao oruđe emancipacije radničke klase (EVENO, 2004: 199-210). Efektivno, nakon Prvog svetskog rata i Oktobarske revolucije, tj. velikog rascepa unutar međunarodnog socijalističkog/ socijaldemokratskog pokreta u Drugoj internacionali, *L’Humanité* se i formalno – na temelju odluka donešenih na kongresu u Tours-u 25-31 decembra 1920. godine – okreće boljševizmu i postaje zvanični organ PCF-a (PROCHASSON, 2002: 718-719). Ovaj status će zadržati sve do 1994. godine, kada je ovaj status nominalno okončan, čime *L’Humanité* počinje da dela kao nezavisna dnevna novina, bliska komunistima, ali i relativno otvorena za druge političke struje na levisi. Interesantno je da je P. Burdije u „Distinkciji“ (1979: 527) utvrdio – kada je reč o različitim kategorijama stanovništva koje ih čitaju – jasan rascep između *Le Monde*-a (dominantni) i *L’Humanité*-a (dominirani), kao i u „Državnom plemstvu“ (1989: 225-254), kada se radi o dispozicijama profesora „velikih škola“ u okviru polja moći.

Okvir br. 9: Dnevnik *L’Humanité*

„Blisko povezana sa Partijom, socijalističkom prvo, a onda i komunističkom, novina je uvek čuvala svoj sopstveni identitet. Najpre, zahvaljujući svom osnivaču Ž. Žoresu, koji je prihvatio da u redakciju uđu predstavnici različitih socijalističkih struja, iako će on zadržati upravljanje do svoje smrti. [...] Postavši instrument društvene borbe, njena podrška radničkim borbama i akcijama protiv nepravdi nikada nije bila dovedena u pitanje. Kao što je bila deo borbi za osmočasovno radno vreme, novina je jednako podržavala i radnu nedelju od 35h, odbranu nezaposlenih i borbe protiv svih isključivanja. Posle zaokreta, padova, nesreća političkog života, ali i primljenih

²⁰¹ Poput A. Briana (Aristide Briand), M. Mosa (Marcel Mause), Ž. Renara (Jules Renard), A. Fransa (Anatole France), O. Miraboa (Oc tave Mirabeau), Š. Andlera (Charles Andler) i dr.

udaraca, novina je, tokom jednog veka nestabilnosti, teškoća, posrnuća takođe, ali i uspeha i greški, iskovala svoje iskustvo [...]. Naravno, istorija novina ima svoju svetlu i mračnu stranu. Ali, ne možemo na apotekarskoj vagi da merimo pozitivno i negativno. Najteža senka je svakako ona iz perioda 'staljinizna'“ (LEROY, 2004: 12-13).

P. Liarik (Patrick Le Hyaric), direktor L'Humanité-a: „Naša novina L'Humanité postoji da bi: doprinela osvetljavanju izazova sa kojima se suočavaju ljudska bića; omogućila ljudima da uzmu svoju sudbinu u svoje ruke kako bi sami odlučivali o putevima i sredstvima za realizaciju transformacijske, humanističke, feminističke i ekološke alternative globalnom kapitalizmu. [...] Treba delati u rešavanju konflikta, kako bi irački i palestinski narod raspolagali svojim političkim i ekonomskim suverenitetom. [...] Delati kako bismo sprečili već projektovano rušenje našeg socijalnog sistema, privatizaciju izvora energije, transporta i komunikacija. Delati u cilju odbrane prava koja su danas pod udarom sigurnosne paranoje, koja nije ništa do drveta koje treba da sakrije šumu socijalne i ekonomske nesigurnosti [...]. Delati za pravo na zdravlje za sve, dok nam svaki dan pokazuje, dve više, na kom nivou primat novca ugrožava ono što je nekada bilo poznato kao najbolji zdravstveni sistema na svetu“ (LE HYARIC, 2004: 460).

Kako je već podcrtano, i varijabla „profesionalna pripadnost“ takođe ima diskriminatornu važnost u konstrukciji horizontalne Ose. Na levoj strani Ose 2 vidimo pisce/izdavače (4,6%) i funkcionere NVO-a (2,2%), dok su na opozitnoj strani državni funkcioneri (2,3%), političari (3,2%) i univerzitetski radnici (2,5%) – ali i novinari. (Koji se nalaze u prostoru naseljenom dejstvenicima bližim levom polu, ali ipak ispodprosečno učestvuju u konstrukciji Ose 1). S obzirom da u Francuskoj tokom 1980-ih i 1990-ih godina nije bilo relevantnih socioloških istraživanja o pozicioniranju različitih profesija u odnosu na polje moći, ne postoje uslovi za dublju uporednu analizu sa rezultatima mog istraživanja. U svakom slučaju, na osnovu opisanih karakteristika prethodnih varijabli (a naročito prethodne dve, koje se tiču ključnih profesionalnih rascepa zaposlenih u navedenim novinama i na univerzitetima – koji čine veliki deo uzorka), ali i istorijski uslovljenih opozicija između pisaca i profesora u Francuskoj (REMOND, 1959: 869), jasno je da činjenica da je određeni dejstvenik pripadnik profesije koje su manje autonomne u odnosu na „državno“ i „ekonomsko polje“, odnosno koje mu daju veći broj oruđa za posedovanje moći nad kulturnim

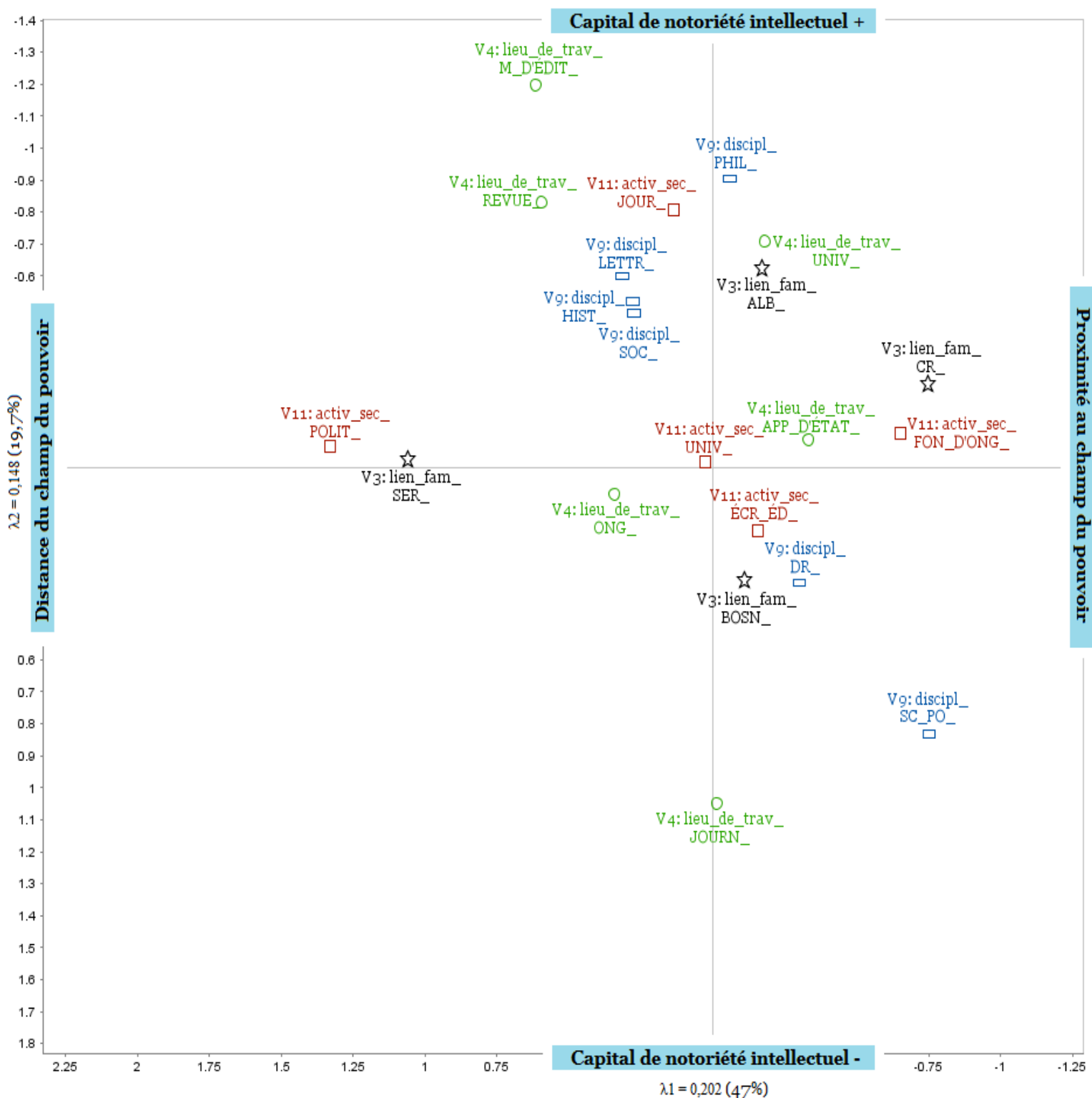
kapitalom – državni funkcioner, političar, profesor ili novinar²⁰² – predstavlja važan indikator toga da isti ima veću šansu da bude bliži polju moći nego ukoliko pripada nekoj od nedovoljno institucionalizovanih profesija (poput pisaca/izdavača ili NVO funkcionera). Ovo tim pre ukoliko uzmemo u obzir da se u istom regionu unutar proučavanog prostora nalaze i drugi modaliteti koji su nedvosmisleno važni indikatori pripadanja polju moći: kao što su npr. prepoznatost u *Who's who in France* ili steknuta diploma na jednoj od „veoma velikih škola moći“.

Naravno, to što npr. modalitet „pisci/izdavači“ daje veći doprinos u konstrukciji levog regiona unutar polemičkog prostora, ne znači da su svi pisci/izdavači udaljeni od polja moći, ili da se nalaze unutar datog regiona. Na primer, ukoliko pogledamo Grafik br. 2, videćemo da se dejstvenici koji su u uzorku tretirani kao pisci/izdavači, poput B-A Levija, E. Vizela (Elie Wiesel), M. Kundere ili O. Monžena (Olivier Mongin), nalaze u suprotnom, tj. u desnom prostoru horizontalne Ose (koji okuplja pojedince bliske polju moći). Drugim rečima, navedena činjenica nas navodi da postoji tendencija – odnosno veća šansa, ali ne i uzročno dejstvo – da se neko ko je „pisac/izdavač“ nalazi u levom prostoru. Ovo „pravilo“ važi za sve modalitete koji – bilo iznadprosečno bilo ispodprosečno – učestvuju u konstrukciji proučavanog polemičkog prostora. Kada se na do sada rečene opozicije dodaju i modaliteti kao što su: „visok profesionalni status“ (u konstrukciji desnog regiona Ose 1 učestvuje sa 3,2%) vs „osrednji profesionalni status“ (u konstrukciji levog regiona Ose 1 učestvuje sa 1,7%); prepoznat u *Le Petit Larousse* (u konstrukciji desnog regiona Ose 1 učestvuje sa 4,5%); Prepoznat u „Rečniku...“ (u konstrukciji desnog regiona Ose 1 učestvuje sa 2,9%); nijednom citiran/pomenut u *Le Monde*-u (u konstrukciji levog regiona Ose 1 učestvuje sa 2,3%) vs više od 101 citiranja/pominjanja u *Le Monde*-u (u konstrukciji desnog regiona Ose 1 učestvuje sa 2,1%), vidimo da je upravo u desnom delu Ose 1 – pre svega u gornjem delu istog regiona, ali o tome će biti reči kasnije – koncentracija autora koji su ne samo bliski polju moći, nego

²⁰² Postoje radovi u kojima se dekonstruiše ne samo rečena funkcija novinarske profesije u okviru polja moći, nego i dupla zavisnost *mainstream* novinarstva od ekonomskog i političkog polja u savremenom francuskom društvu (BOUDRIEU, 1994, 2011; CHAMPAGNE, 1995).

i dotirani jakim volumenom simboličkog kapitala (unutar njihovih specifičnih polja delanja, ali i u intelektualnom polju).

Grafik. br. 3: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u intelektualnom polju (ilustrativne varijable)

Napokon, kada na konstruisani polemički prostor projektujemo ilustrativne varijable koje se tiču pozicije intelektualaca iz uzorka u društvenom prostoru i u „intelektualnom polju“ (a koje nisu učestvovala u njegovoj konstrukciji), vidimo nekoliko interesantnih elemenata. Najpre, nikakvih neočekivanih informacija nema kada je reč o varijabli „radno mesto“. Na tom tragu, uočavamo – što je bilo i očekivano – gotovo savršeno preklapanje sa modalitetima varijable „glavna profesija“ (vidi Grafik br. 1), pri čemu se izdvajaju pisci/izdavači, koji uglavnom rade u izdavačkim kućama i u „intelektualnim časopisima“, odnosno političari i državni funkcioneri koji su pre svega zaposleni u državnom aparatu. Slična stvar je i u slučaju preklapanja „disciplinarnih domena“ i pojedinačnih, najreprezentativnijih disciplina u uzorku. Jedini izuzetak je filozofija, odnosno dejstvenici koji su studirali filozofiju, jer isti prelaze u region koji naseljavaju pojedinci koji su bliži polju moći (iako se disciplinarni domen „društvene i humanističke nauke“, u okviru kog je uključena filozofija, nalazi u suprotnom prostoru). Drugim rečima, bez obzira što je modalitet „filozofija“ blizu „granice“ između dva prostora – što znači da su filozofi ekstremno raspršeni pre svega u gornjem polu Ose 1 – Grafik br. 3 nam pokazuje da su bivši studenti filozofije dvostruko dominantni unutar društvenih i humanističkih nauka u konstruisanom prostoru: jer su bliži polju moći u odnosu na druge, i jer poseduju jači volumen simboličkog kapitala. Interesantno je, na tom tragu, pomenuti da – naslanjajući se na Burdijevovu tezu da su razlike između disciplina izraz razlika u društvenoj stratifikaciji (BOURDIEU, 1989: 33) – jedno recentnije istraživanje pokazuje jasnu vezu između disciplinarnih hijerarhija i socijalnog porekla studenata na francuskim univerzitetima: od svih društvenih i humanističkih nauka, jedino su studenti filozofije nadprosečno deca pripadnika kadrova i viših intelektualnih profesija (RENACIO, 2015: 16). S obzirom da je stanje u obrazovnom sistemu Francuske, kako smo već videli, na brojnim planovima gotovo petrifikovano, nije nemoguće zamisliti da je slična situacija važila i nekoliko decenija unazad (u vreme studiranja intelektualaca iz uzorka), odnosno da je ovakav rezultat delimično objašnjiv i u tom ključu.

Na istom grafiku, takođe, možemo da uočimo projektovane pozicije unutar konstruisanog prostora intelektualaca koji imaju porodičnih veza sa etničkim

grupama u Jugoslaviji. Isti, naime, potencijalno poseduje eksplonatornu vrednost pri analizi zauzimanja pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“, ali na ovom mestu je važno konstatovati da se intelektualci koji imaju porodičnih veza sa Albancima, Hrvatima i Bošnjacima, nalaze u prostoru koji naseljavaju dejstvenici bliži polju moći, za razliku od intelektualaca sa porodičnim vezama sa Srbima (koji se nalaze u suprotnom regionu). Najzanimljivije rezultate na Grafiku br. 3 ipak vidimo u okviru varijable „sekundarna aktivnost intelektualaca“. Štaviše, gotovo svaki modalitet iz uzorka u okviru ove varijable zauzima opozitnu poziciju u odnosu na iste modalitete u okviru varijable „glavna profesija“ (osim univerzitetskih profesora i istraživača, koji se nalaze tačno u centru polemičkog prostora). Na primer, intelektualce koji su u okviru glavne profesije označeni kao pisci/izdavači, vidimo u potpuno suprotnom regionu od onog u kome se nalaze intelektualci kojima je profesija pisac/izdavač sekundarna aktivnost (prvi su regionu koji naseljavaju dejstvenici udaljeni od polja moći, ali poseduju veliku količinu „kapitala intelektualnog renomea“, dok drugi dele prostor sa individuama sa slabijim volumenom simboličkog kapitala, ali zauzimaju pozicije bliže polju moći).²⁰³ Gotovo ista logika se npr. uočava i kada je reč o novinarima, samo u suprotnom smeru: intelektualci kojima je novinarstvo sekundarna aktivnost, zauzimaju pozicije unutar regiona sa pojedincima sa jačim volumenom simboličkog kapitala, ali i udaljenijim od polja moći.²⁰⁴

S druge strane, slučaj intelektualaca kojima je politika predstavljala sekundarnu aktivnost u vreme zauzimanja pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“ je naročito interesantan – i u velikoj meri eksplikativan. Pogled na Grafik br. 2 nam jasno ukazuje da se rečeni dejstvenici u konstruisanom polemičkom prostoru nalaze u regionu koji naseljavaju individue udaljenije od polja moći. To je npr. bio slučaj sa: D. Bensaidom i K. Samari, profesorima na Univerzitetma Paris VIII i Paris IX, koji su istovremeno bili deo vođstva Revolucionarne komunističke lige (*Ligue communiste révolutionnaire* - LCR); A. Lakroa-Riz

²⁰³ Ovo se može objasniti činjenicom da tačno 50% dejstvenika iz korpusa – kojima sam kao sekundarnu aktivnost označio pisac/izdavač – izvorno dolazi iz profesija koje su bliže polju moći, ali sa slabijim simboličkim kapitalom: novinari i državni funkcioneri.

²⁰⁴ Ovo se može objasniti činjenicom da tačno 36% dejstvenika iz korpusa – kojima sam kao sekundarnu aktivnost označio novinar – izvorno dolazi iz profesije koja je udaljena od polja moći, ali je opskrbljena jačim volumenom simboličkog kapitala: pisac/izdavač.

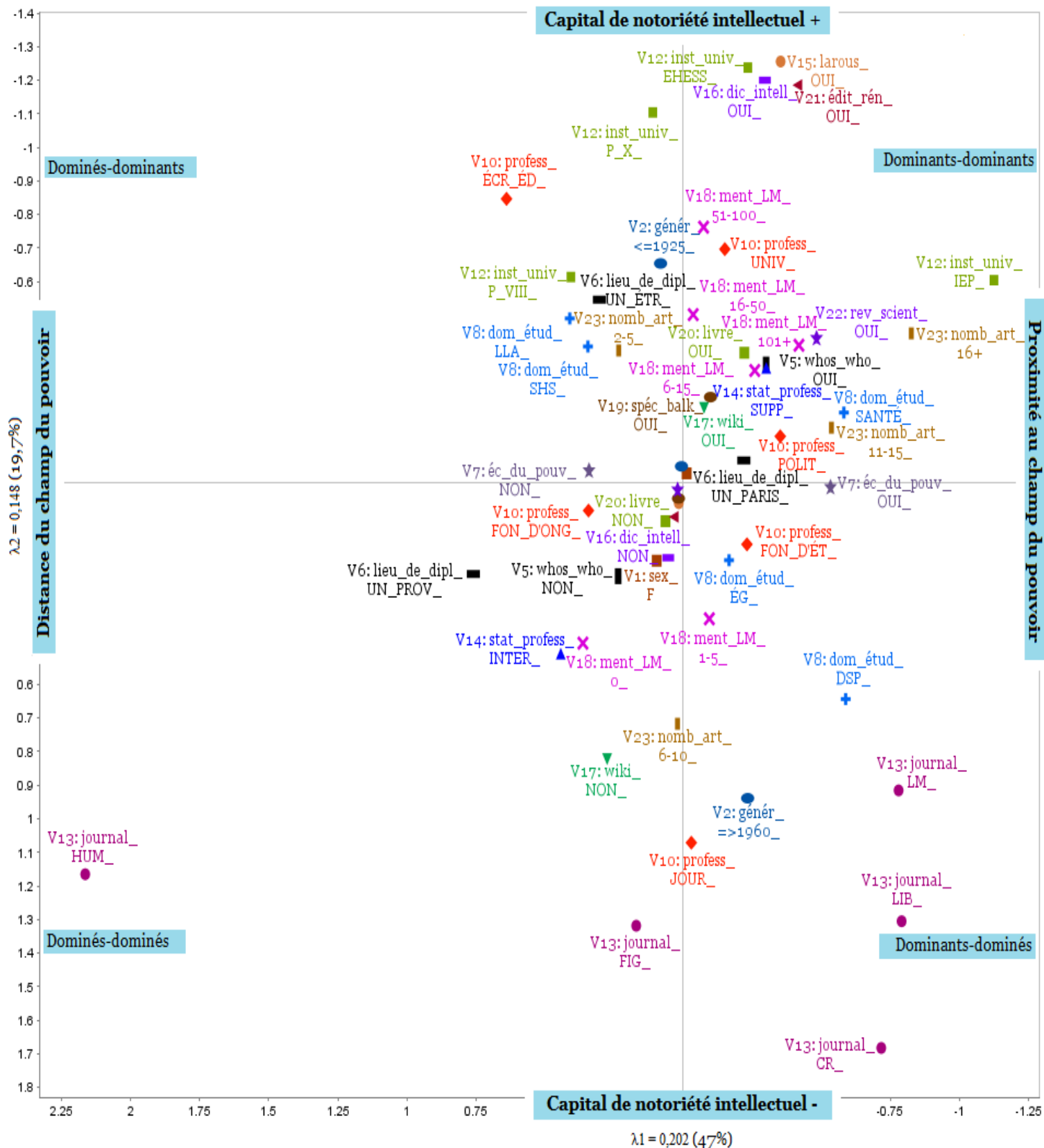
(Annie Lacroix-Riz), profesorkom istorije na Univerzitetu Paris VII i aktivistkinjom jedne od „marksističko-lenjinističkih“ struja unutar PCF-a, a onda i nove političke formacije: Pol za oživljavanje komunizma u Francuskoj (*Pôle de renaissance communiste en France*); R. Martelijem (Roger Martelli), direktorom časopisa Istorijske sveske. Revija za kritičku istoriju (*Cahiers d'histoire. Revue d'histoire critique*) i članom PCF-a; A. Kazanovom, direktorom časopisa Misao (*La Pensée*) i članom PCF-a; M. Galoom, piscem i jednim od pokretača Građanskog pokreta (*Mouvement des citoyens - MDC*), itd. Radi se, dakle, uglavnom o pojedincima koji su bili aktivni u političkim formacijama neprijateljski nastrojenim prema etabliranom poretku, što delom objašnjava i razlog zašto im je politika bila sekundarna aktivnost, ali i zašto na pomenutom Grafiku dele prostor sa intelektualcima koji zauzimaju pozicije s većom distancom u odnosu na polje moći.²⁰⁵

²⁰⁵ Ovde je naročito interesantna politička trajektorija pisca M. Galoa, koji je do 1956. godine bio aktivista PCF-a, da bi se 1981. godine priključio socijalistima. Već 1983. je postao državni sekretar i portparol socijalističke Vlade. Zbog neslaganja sa strateškim odlukama F. Miterana, M. Galo se iz Vlade povlači već 1984. godine i posvećuje književnom radu. Iz političkog centra tako odlazi na političke margine, naročito nakon napuštanja PS-a, kako bi – zajedno sa Ž-P-Ševenmonom – pokrenuo Građanski pokret. U opozitnom delu prostora, pak, vidimo npr. P. Bonifasa (Pascal Boniface), osnivača veoma uticajnog *think-tank* – Institut za međunarodne i strateške odnose (*Institut de relations internationales et stratégiques*). On je tokom 1990-ih bio savetnik nekoliko socijalističkih ministara, predavač na IEP-u, član istaknutih međunarodnih institucija, kolumnista dnevnika *La Croix*, pokretač časopisa Međunarodna i strateška revija (*La Revue internationale et stratégique*), a sve do 2003. godine je obavljao i visoke savetničke funkcije unutar PS-a.

„POZICIONI RAT” I ORUŽJA U IGRI

Kako sam istakao u Poglavlju br. II, A. Gramši koncept „pozicionog rata“ uvodi kako bi naglasio važnost dugog marša kroz „civilno društvo“ u pripremi „pokretnog“ ili „manevarskog rata“, tj. brzog marša na institucije „političkog društva“ (up. GRAMSCI, 2012). Za razliku od Rusije 1917. godine, u zapadnim diferenciranim društvima – u kojima država nije svemoćna, tj. njen karakter je u značajnoj meri određen idejnim strujanjima, kao i intelektualnim i pravnim tradicijama „civilnog društva“ – upravo je pobjeda u „pozicionom ratu“ važan uslov korenitih društvenih promena. Da bi izmijenili odnos snaga, dakle, dominirani bi morali da osvoje takve pozicije sa kojih se može krenuti u „manevar“ prema višim pozicijama vlasti ili rušenju istih. Za razliku od A. Gramšija, koji – kada govori o „pozicionom ratu“ – u vidu dakle ima više globalizujuću sliku društva i pre svega „ideološki rat“ u „civilnom društvu“, ja u mom radu ovaj koncept sužavam na kontekst socijalnih i ideoloških borbi u polemičkom prostoru konstruisanom oko „jugoslovenske afere“. Naravno, izazovi borbi unutar rečenog prostora se ne ograničavaju samo na njega, već ih treba posmatrati kao deo šireg „pozicionog rata“ za realizaciju „simboličke dominacije“ i „kulturne hegemonije“ u intelektualnom polju i u „civilnom društvu“. Ovim pitanjem ću se detaljnije baviti u kvalitativnoj kritičkoj analizi u Poglavlju br. V, a u narednim redovima ću ukratko izložiti koji su glavni ulogi i grupacije u ovom specifičnom „pozicionom ratu“.

Grafik. br. 4: Polemički prostor francuskih intelektualaca (1991-1999). Svojstava i pozicije u društvenom prostoru i u „intelektualnom polju“ (aktivne varijable, definisane grupe)

Najpre, na osnovu dobijenih rezultata ACM-a, videli smo da je horizontalna Osa ta koja u najvećoj meri učestvuje u izgradnji istraživanog polemičkog prostora. Štaviše, s obzirom da ona objašnjava čak 47% varijansi u uzorku, što je skoro 2,5 puta više od Ose 2, nesumnjivo je da kvalitativno najvažnije opozicije u konstruisanom prostoru nalazimo upravo na Osi 1. (Uprkos tome što su – kako možemo i vizuelno da utvrdimo na Graficima br. 1 i 4 – distance između modaliteta na gornjem i donjem polu vertikalne Ose značajnije. To je jedna od osobenosti mog Grafika. Drugim rečima, veća je diferencijacija između intelektualaca iz uzorka u pogledu posedovanja različitih količina simboličkog kapitala u intelektualnom polju, nego kada je reč o blizini-udaljenosti u odnosu na „polje moći“). Zbog toga, primat u objašnjenju odnosa snaga u „pozicionom ratu“ dajem opozicijama koje se produkuju na horizontalnoj Osi (koja nam daje informacije o strukturi globalnog kapitala), dok Osu 2 – koja je primarno izraz rascepa u pogledu volumena „kapitala intelektualne poznatosti“ – tretiram kao pomoćni indikator. Upravo iz tog razloga ključni rascep u prostoru je utemeljen u strukturnim opozicijama između dominantnih dejstvenika koji nasaljevaju region sa desne strane Ose 1 i čine hegemoni blok, i one sa leve strane – dominirane – okupljene unutar nečega što bismo figurativno mogli nazvati „antihegemonim blokom“ (iako, kako ćemo videti kasnije, uopšte ne deluje kao blok u gramšijanskom značenju tog pojma). Interesantno je primetiti da opozicije na ovoj Osi manje-više korespondiraju dvema frakcijama buržoazije o kojima govori P. Burdije, tj. preciznije, radi se intelektualnim frakcijama koje su u velikoj meri homologne Burdijeovim frakcijama buržoazije.

Prvi su dominantni jer imaju – kako smo precizno videli u prethodnom odeljku – sociodemografska svojstva koja im osiguravaju posedovanje delatnih oblika kapitala u društvenom prostoru i u intelektualnom polju, što im omogućuje da u „pozicionom ratu“ zauzimaju pozicije bliže polju moći, dok su drugi dominirani (u smislu da su udaljeniji od polja moći). Direktni ili posredni indikatori konstruisanih varijabli i modaliteta nam potvrđuju da dominantni imaju tendenciju da poseduju nasleđeni kulturni i ekonomski kapital, kapital medijske moći, kapital obrazovne moći, kapital naučne i univerzitetske moći, odnosno kapital profesionalne moći, kao i, naročito, kapital ekonomske i političke moći. Iako u istraživačkom procesu nisam imao pristup informacijama koje bi mi

pomogle da konstruišem precizne pokazatelje za merenje količine „ekonomskog kapitala“ kojim dejstvenici raspolažu, na osnovu navedenih posrednih indikatora – kao što su buržoaski *background*, ali i obrazovna i profesionalna svojstva i trajektorije – možemo zaključiti da su upravo u rečenom regionu i posednici najjačeg volumena ekonomskog kapitala. Osim toga, Grafik br. 2 – koji nam daje vizuelni prikaz individualnih pozicija u polemičkom prostoru – jasno potvrđuje ne samo da je socijalna distanca između pojedinaca unutar hegemonog bloka manja, tj. da je on kompaktniji i manje razuđen, nego i da se odnos između dominantnih i dominiranih ne svodi samo na simboličku dominaciju, već je pojačan i dominacijom u vidu brojnosti i vidljivosti. Drugim rečima, pojedinci u desnom regionu su socijalno moćniji, imaju pristup većim medijima, stručnim časopisima i renomiranim izdavačkim kućama, više pišu o „jugoslovenskoj aferi“ i, napokon, znatno su brojniji. Dakle, predstavljene informacije nam otkrivaju ključne mehanizme i oružja koji omogućuju dominantnima da u „pozicionom ratu“ ostvare dominaciju unutar konstruisanog polemičkog prostora. Kada, pak, u analizu uključimo i Osu 2, odnosno dimenziju „kapital intelektualnog renomea“, hegemoni i antihegemoni blok možemo nijansirati tako što ćemo unutar njih razlikovati dominantne i dominirane frakcije. U tom smislu, primetno je postojanje 4 ključnih grupacija, koje sam u Grafiku br. 4 imenovao kao: „dominantni-dominantni“, „dominantni-dominirani“, „dominirani-dominantni“ i „dominirani-dominirani“.

„Dominantni-dominantni“, tako, predstavljaju ubedljivo najmoćniju grupu u konstruisanom prostoru: oni su blizu polja moći i dotirani su jačim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“. U ovom regionu imamo koncentraciju intelektualaca koji: su studirali na nekom od pariskih univerziteta; su studirali neku od disciplina u okviru domena zdravlja; su po profesiji univerzitetski radnici i političari; su prisutni su u *Who's Who in France*; su predavači na IEP-u i EHESS-u; imaju biografski profil na Vikipediji, su prepoznati u „Rečniku...“ i u *Le Petit Larousse*; su citirani/pominjani u *Le Monde*-u od 16 do 50 puta, od 50 do 100 puta i više od 100 puta; imaju viši profesionalni status; su napisali najmanje jedan tekst u stručnom časopisu, odnosno jednu knjigu o „jugoslovenskoj aferi“ (i istu izdali u renomiranoj izdavačkoj kući); su specijalisti za Balkan; su napisali između 11 i 15, tj. 16 i više

tekstova o rečenoj temi u tretiranim dnevnicima i „intelektualnim časopisima“.²⁰⁶ Sa dominiranom frakcijom u okviru hegemonog bloka, tj. „dominantnima-dominiranima“ isti dele osobenost da su stekli diplomu na jednoj od „škola moći“ (ukoliko je neki modalitet na granici između dva prostora, ili sasvim blizu granice, znači da predstavlja svojstvo koje podjednako dele intelektualaci sa obe strane granice). Kod ovih potonjih, pak, postoji tendencija da: su rođeni nakon 1960. godine; su studirali ekonomiju i upravljanje, kao i prava i političke nauke; su po profesiji državni funkcioneri i novinari; su zaposleni u dnevnicima poput *Le Monde*, *Libération* i *La Croix*; su pomenuti ili citirani između 1 i 5 puta u *Le Monde*-u od strane drugih autora; su napisali između 6 i 10 tekstova o „jugoslovenskoj aferi“. Drugim rečima, njih karakteriše blizina polju moći, ali i slabiji volumen simboličkog kapitala u „intelektualnom polju“.²⁰⁷

Sa druge strane, kada je reč o „dominiranima-dominantnima“ – odnosno o dominantnoj frakciji unutar antihegemonog bloka –, tu vidimo koncentraciju intelektualaca koji: su rođeni pre 1925. godine; su studirali književnost i jezike, odnosno društvene i humanističke nauke; su studirali na nekom od stranih univerziteta; su po profesiji pisci/izdavači; su zaposleni u izdavačkoj kući ili u nekoj od stručnih revija; su – kada je reč o univerzitetkim radnicima – zaposleni na Univerzitetima Paris VIII i Paris X; su napisali od 2 do 5 teksta o „jugoslovenskoj aferi“.²⁰⁸ Oni sa najmanje moćnom grupom u konstruisanom

²⁰⁶ Među dejstvenicima u ovom regionu nalaze se npr: sociolog i filozof, direktor istraživanja u CNRS-u, E. Moren; sociolog A. Turena; „novi filozofi“ B-A. Levi, A. Filkenkrot, A. Gliksman i P. Brikner; pisac i direktor časopisa *Esprit* O. Monžen; pisci P. Modiano i E. Vizel; novinari i pisci F. Fežto (François Fetjö) i Ž. De Omerson, predsednik Doktora bez granica i predavač na IEP-u R. Broman; bivši predsednik Francuske V. Žiskar Desten; akademik Ž-F. Revel; politički savetnik Ž. Atali; novinari Ž. Daniel i M. Polak; predavači na IEP-u F. Heizburg, Ž. Rupnik, Z. Laidi, M. Marian, P. Asner; pisac i sudija A. Garapon; političari B. Kušner, M. Rokar, D. Kon-Bendit, Ž. Delor; diplomata Ž-F. Denijo, reditelj R. Gupil i dr.

²⁰⁷ Među dejstvenicima u ovom regionu nalaze se npr: Ž. Erzog, direktor časopisa *La Règle du Jeu*; geopolitikolog P. Bonifas; generali A. Sangineti i Ž. Salvan; političari A. Lamasur, Ž-F. Matei, F. Fijon, B. Stazi; novinari S. Žili, L. Žofren, A. Fonten, E. Plenel, D. Verne, A. Adler, B. Geta, M. Semo, R. Urdan, F. Labrujer, B. Frapa; direktor Nadzornog odbora *Le Monde*-a, politički savetnik i pisac A. Mank; pisac i diplomata D. Rondo; geopolitikolog i predsednik Komiteta za istraživanje francusko-nemačkih odnosa (Comité d'études des relations franco-allemandes) H. Stark; novinar i predsednik Reportera bez granica N. Kopen; politički savetnik, diplomata i predsednik NVO-a Akcija protiv gladi Ž-F-Rufen itd.

²⁰⁸ Među dejstvenicima u ovom regionu nalaze se npr: sociolog i profesor na *Collège de France* P. Burdije; pisci Ž. Gojtisilo, Ž. Ditur, P. Handke, V. Staraselski, M. Halter, D. Deniks, F. Fažardi, P. Beson, K. Bećirović, M. Galo, D. Pinto i V. Volkof; filozofi Ž-P. Faj, C. Todorov, R. Debre i A. Badju; profesori univerziteta D. Bensaid, L. Marsu, K. Samari, Ž-F. Melšoar, Ž-F. Gosijo, A. Kriegel, Ž-L. Furnel, A. Žoks, M. Diverže; sveštenik Otac Pjer; novinari Ž-P. Leonardini,

polemičkom prostoru, odnosno sa „dominiranima-dominiranima“, dele svojstvo da nisu bili deo sistema „škola moći“. Taj deo regiona unutar antihegemonog bloka koncentriše individue koje: su ženskog pola; su studirale na nekom od univerziteta u provinciji; su po profesiji funkcioneri NVO-a i novinari; su osrednjeg profesionalnog statusa; nisu prisutne u *Who's Who in France*; nemaju biografsku stranicu na Vikipediji, nisu prepoznate u „Rečniku...“ ni u *Le Petit Larousse*; nijednom nisu citirane/pominjane u *Le Monde*-u; nisu pisali knjige o „jugoslovenskoj aferi“; su napisale između 6 i 10 tekstova o tome u dnevnicima i „intelektualnim časopisima“ iz korpusa.²⁰⁹ Na osnovu viđenog u prezentovanimi graficima, ali i prethodnog opisa istih, možemo da zaključimo da se koncentracija „kapitala intelektualnog renomea“ nalazi u dominantnoj frakciji hegemonog bloka, odnosno da je njegovo odsustvo najizraženije upravo među „dominiranima-dominiranima“ (tj. u dominiranoj frakciji „antihegemonog bloka“).

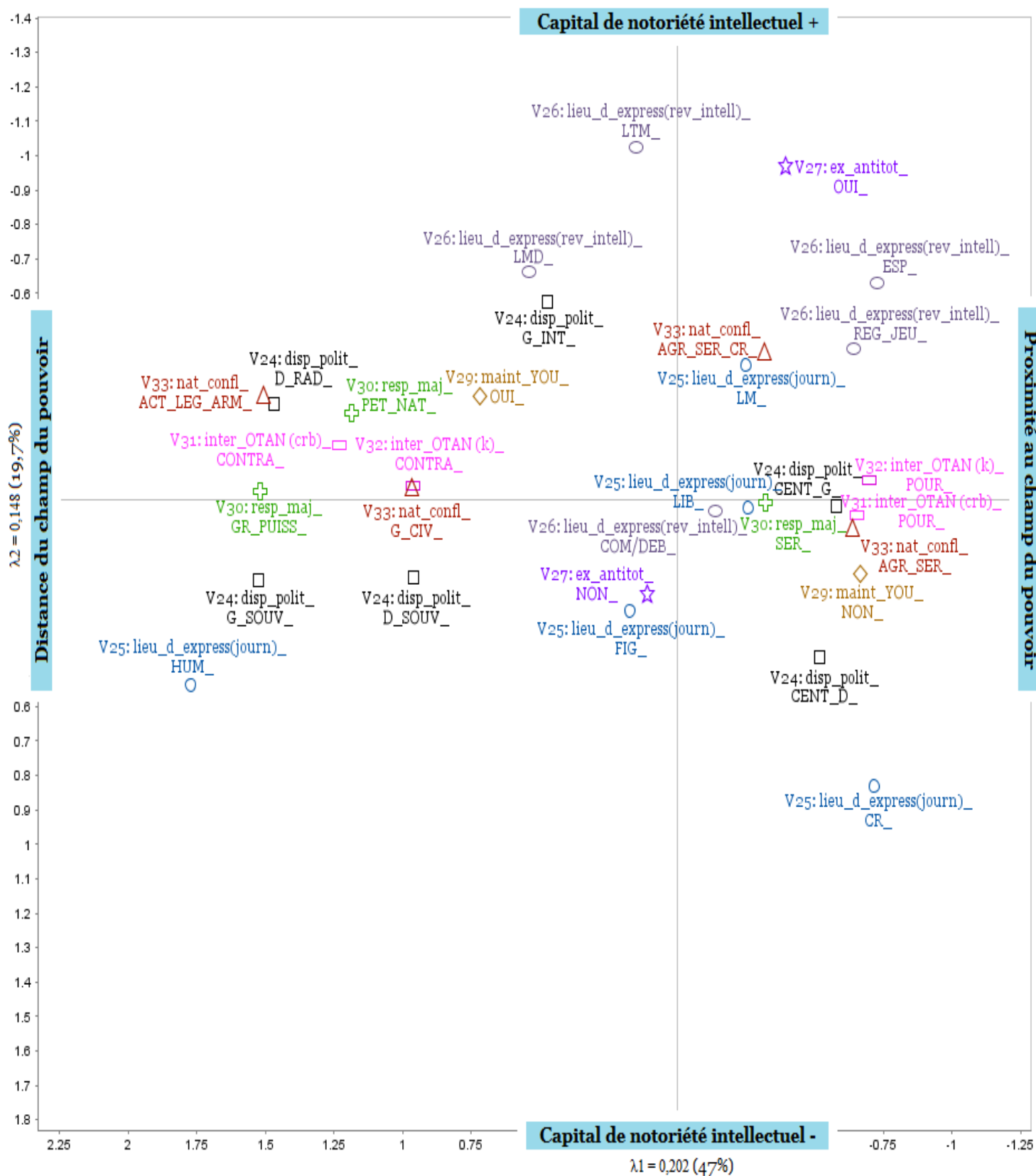
I. Ramone i Ž-F. Kan; političari Ž-P. Ševenmon, Š. Paskva, M-F. Garo, D. Mošan, R. Marteli, general u penziji P-M. Galoa i dr.

²⁰⁹ Među dejstvenicima u ovom regionu nalaze se npr: profesorke univerziteta A. Lakroa-Riz i K. Lutar-Tavar; novinari A. Spir, K. Kaban, Ž. Kubar, Ž. For, K. Maršan, E. Levi, B. Bonilauri, M. Kloz, L. Mandevil, Ž-A. Derens; i S. Alimi; geopolitikolog i novinar K. Rofer; bivši general K. Merik i dr.

POZICIJE, DISPOZICIJE, ZAUZIMANJE POZICIJA

U meri u kojoj se glavni princip opozicije između dejstvenika nalazi u strukturi globalnog kapitala i u volumenu „kapitala intelektualnog renomea“ vidimo snažno podudaranje između strukture pozicija, dispozicija i zauzimanja pozicija. Jer – na Burdijeovom tragu – političke dispozicije i zauzimanje političkih pozicija su, kao uostalom i sve što mislimo i delamo, izraz ne opšteg političkog svetonazora koji smo usvajili (kao nekakve društveno nezavisne varijable), već naših pozicija u društvenim poljima kojima pripadamo. Kao što su to potvrdila istraživanja književnog i ekonomskog polja npr, upravo su objektivne pozicije te koje utiču na dispozicije pojedinaca i njihovo zauzimanje pozicija, a ne obrnuto (up. SAPIRO, 1996, 1999; LEBARON, 1997). Drugim rečima, ukoliko ovu logiku prebacimo na teren mog istraživanja, političke dispozicije i zauzimanje pozicija intelektualaca produkt su strukture i volumena delatnih kapitala – odnosno pozicija koje pojedinci zauzimaju u društvenom prostoru i u intelektualnom polju. Upravo zahvaljujući ACM-u možemo i statistički i vizuelno da utvrdimo nepolitičku logiku koja je u osnovi političkih dispozicija i zauzimanja političkih pozicija, odnosno korelacije koje se etabliiraju između: pozicija, dispozicija i zauzimanja pozicija. Na tom tragu, prethodno prezentovana analiza mesta dejstvenika u raspodeli moći i drugih resursa unutar proučavane strukture odnosa nema samo opisni karakter, već nam pomaže da konstruišemo određene objašnjavačke principe na kojima su utemeljene političke dispozicije i zauzimanje političkih pozicija intelektualaca u odnosu na „jugoslovensku aferu“.

Grafik. br. 5: Polje francuskih intelektualaca (1991-1999). Prostor političkih dispozicija i „zauzimanja pozicija“ (ilustrativne varijable)

Grafik br. 5 nam, dakle, jasno pokazuje korelaciju između objektivnih pozicija intelektualaca, njihovih najopštijih političkih dispozicija i zauzimanja pozicija u vezi s „jugoslovenskom aferom“. Varijable koje se nalaze na ovom grafiku su, kako sam već podvukao, ilustrativne ili dodatne, tj. nisu učestvovala u konstrukciji grafika, već su naknadno projektovane na već konstruisani prostor. Na tom tragu, u pogledu dispozicija, vidimo vrlo jasne strukturne opozicije između hegemonog i „antihegemonog bloka“ na Osi 1. U pogledu političkih senzibiliteta intelektualaca iz uzorka, opozicije se izražavaju primarno između onih koji su na nivou globalnog društva predstavljali dominantne struje u idejno-političkom univerzumu 1990-ih, zaštitnike etabliranog poretka – odnosno levi i desni centar –, i, s druge strane, svih ostalih koji su osporavali tu dominaciju.²¹⁰ Takođe, na istom grafiku možemo da uočimo i to da intelektualci koji pripadaju hegemonom bloku imaju tendenciju da tekstove objavljuju u dnevnicima kao što su *Le Monde*, *Libération* i *La Croix*, da je *Le Figaro* udaljen od njih, ali da se nalazi blizu granice i da ima više intermedijarnu ulogu, dok se na sasvim suprotnim pozicijama pojavljuje *L'Humanité*. Mnogo puta pokazana jasna politička profilisanost francuskih medija, potvrđena je i u mom uzorku: pri čemu je *Le Monde* – kao nominalno „neutralno mesto“ – jedini otvoren za sve političke struje: naravno, ne i u podjednako meri.²¹¹ Za razliku od npr.

²¹⁰ Sa druge strane, vertikalna – ili, u ovom istraživanju, pomoćna – Osa nam pokazuje opozicije između različitih političkih senzibiliteta u odnosu na dimenziju „kapital intelektualnog renomea“. Tu – kao najizraženiju – uočavamo opoziciju između intelektualaca kojima su bliske ideje internacionalističke levice, u gornjem regionu, i intelektualaca koji su bliski desnom centru (u prostoru koji naseljavaju pojedinci sa slabijim volumenom simboličkog kapitala). Nešto je slabija opozicija između krajnje desnice s gornje strane, i suverenističke levice i desnice, sa donje. Intelektualci levog centra, pak, ovde imaju intermedijarnu ulogu. Sve u svemu, relativno iznenađujuće pozicije internacionalističke levice i krajnje desnice u gornjem regionu, odnosno desnog centra u donjem, mogu se objasniti srazmerom učešća više i manje „intelektualnijih“ profesija u ovim korpusima: 1. internacionalističkoj levisi u uzorku tako pripada 75,1% pisaca i univerzitetskih radnika, dok je njihov udeo kod krajnje desnice 40%; 2. Sa druge strane, udeo pisaca i univerzitetskih profesora u korpusu desnog centra je svega 20%, dok je udeo novinara, državnih i NVO funkcionera u ovom korpusu čak 57,8%. Osim toga, s obzirom da je krajnja desnica imala izrazito redukovani pristup većim medijima, već sam naglasio da je broj krajnjih desničara u mom uzorku relativno mali da bi bio društveno reprezentativan, odnosno da su u njemu gotovo isključivo pojedinci sa jačim volumenom simboličkog kapitala.

²¹¹ Ukoliko ukristimo modalitete dve varijable – politički senzibilitet intelektualaca i ime dnevnika u kome su primarno intervenisali – videćemo sledeći odnos reprezentacije različitih političkih struja u tretiranim dnevnicima (bez „neklasifikovanih“):
Le Monde - levi centar (52,5%), internacionalistička levica (20,8%), desni centar (11,9%), suverenistička levica (8,9%), suverenistička desnica (4%), krajnja desnica (1%);
Libération - levi centar (65,1%), internacionalistička levica (23,3%), suverenistička levica (4,7%); desni centar (2,3%);

Grafika br. 4, na kome su prisutni samo novinari zaposleni u ovim novinama (kao najmanje intelektualna frakcija među intelektualcima), ovde su u igri svi dejstvenici iz uzorka koji su u njima objavljivali tekstove.

Uzimajući to u obzir, nije neobično što su svi oblaci koji označavaju rečene dnevnikere sada pomereni ka gornjem polu, koji okuplja pojedince sa jačim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“. Ipak, ovde se izdvajaju dnevnikeri *Libération* i, naročito *Le Monde*, koji jedini prelazi granicu i suvereno zauzima poziciju u gornjem regionu Ose 1. U tom smislu, i moje istraživanje ilustruje već naveden iskaz nekih autora da je upravo *Le Monde* „najintelektualnija“ francuska dnevna novina.²¹² Do sličnih zaključaka možemo da dođemo i kada je reč o „intelektualnim časopisima“. U okviru hegemonog bloka nalazimo autore koji su objavljivali tekstove u *Esprit*, *La Règle du jeu*, *Le Débat* i u *Commentaire*, dok su u opozitnom regionu *Les Temps Modernes* i *Le Monde diplomatique*. I ovde uočavamo potpuno istu logiku kao i u prethodnom slučaju: strukturne opozicije između časopisa koji – uz manju ili veću rezervu – nedvosmisleno prihvataju postojeći poredak, i onih koji isti, u manjoj ili većoj meri, dovode u pitanje. U konstruisanom polemičkom prostoru naročito je radikalna opozicija između *Esprit*-a i *Le Monde diplomatique*-a (vid. OKVIR). Osobenost „intelektualnih časopisa“ – u odnosu na dnevne novine –, nalazimo, očekivano, u tome što pojedinci koji u njima objavljuju nadprosečno naseljavaju prostor koji okuplja autore sa većom količinom simboličkog kapitala u intelektualnom polju.²¹³ Na tom tragu, nužno je konstatovati i opoziciju „intelektualni časopisi“

La Croix - levi centar (47,6%), desni centar (42,9%);

Le Figaro - desni centar (60,5%), suverenistička denica (18,4%), krajnja desnica (10,5%); levi centar (5,3%), suverenistička levica (5,3%);

Humanité: internacionalistička levica (47,6%), suverenistička levica (42,9%) i suverenistička desnica (4,8%).

²¹² Sociolog P. Šampanj je kao dnevnikere koji se percipiraju kao „referentni“ u francuskom novinarskom polju izdvojio upravo *Le Monde*, *Libération*, i u manjoj meri, *Le Figaro* (CHAMPAGNE, 2011: 35).

²¹³ U tom smislu se u mom uzorku delimično izdvajaju jedino *Le Débat* i u *Commentaire*, koji zauzimaju intermedijarnu poziciju, odnosno nalaze se na granici Ose 2. Razlog toga primarno primarno treba tražiti u činjenici da su u njima o „jugoslovenskoj aferi“ nadprosečno pisali novinari i NVO funkcioneri (koji su opremljeni slabijim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“). S druge strane, činjenica da *Le Monde diplomatique* suvereno zauzima poziciju u gornjem regionu Ose 2, predstavlja važan argument u prilog mojoj inicijalnoj namerni da je opravdano uključiti ga u korpus „intelektualnih časopisa“ (uprkos tome što se po izgledu i – delimično – po pristupu razlikuje od onoga što se u intelektualnom svetu podrazumeva pod „intelektualnim časopisom“).

(kao intelektualnija frakcija štampanih medija) vs dnevne novine (kao manje intelektualna frakcija štampanih medija). Napokon, Grafik br. 5 nam pokazuje i nedvosmislenu opoziciju između dejstvenika koji su 1970-ih godina pripadali anti-totalitarnom taboru, i onih koji to nisu, pri čemu je koncentracija prvih primetna u okviru dominantne frakcije hegemonog bloka, dok drugi primarno naseljavaju potpuno opozitni prostor, tj. region „dominiranih među dominiranima“. Ovo je jedan od pokazatelja da su bivši antitotalitaristi 1990-ih bili nedvosmisleni pobednici u „borbama za klasifikaciju“, odnosno da su zauzimali hijerarhijski najviše pozicije unutar francuskog intelektualnog polja. U najkraćem, rečeni grafik nam pokazuje da je politički senzibilitet pojedinaca koji u konstruisanom polemičkom prostoru zauzimaju objektivne pozicije koje su bliže francuskom polju moći blizak dominantnim ideološkim strujama 1990-ih godina, kao i da primarno objavljuju tekstove u dnevnim novinama i u „intelektualnim časopisima“ koji – uz određene razlike u nijansama – reprodukuju i reprodukuju hegemonu ideologiju.

Okvir br. 10: „Intelektualni časopis“ *Esprit*

ESPRIT, čiji je podnaziv „Međunarodni časopis“, osnovan je 1932. godine od strane E. Murnijea (Emmanuel Mounier) s idejom da ponudi „treći put“ u odnosu na liberalizam i marksizam. Neke od specifičnosti ovog „intelektualnog časopisa“ su: opšta usmerenost; katolički *background*; uspostavljanje saradnje sa srodnim intelektualnim mrežama u inostranstvu; ideološki jasan i otvoren politički angažman; objavljivanje političko-filozofskih tekstova na aktuelne teme; povezivanje univerzitetskog i novinarskog pristupa, uz orijentisanost na „širu publiku“ itd. Časopis ima centralnu ulogu u promovisanju „antitotalitarne ideologije“ 1970-ih godina, ideja „Druge levice“, samoupravljanja i podrške istočnoevropskim disidentima (koja je – u kontekstu „rata protiv totalitarizma“ – podrazumevala otvaranje prostora i konzervativnim autorima). Upravo u tom periodu, naročito sa dolaskom na njegovo čelo P. Tiboja (Paul Thibaud) sredinom 1970-ih godina, časopis raskida sa personalizmom (koji je bio teorijska osnova njegovih osnivača), počinje da se sve više otvara ka liberalizmu, i postaje „pas čuvar“ „slobodnog sveta“. Sredinom 1990-ih, tj. krajem 1995. godine, upravo je *Esprit*, zajedno sa intelektualcima „Druge levice“ i sindikatom CFDT pokrenuo peticiju „Za temeljnu reformu sistema socijalne sigurnosti“, kojom se pruža kritička podrška konzervativnom premijeru A. Žipeu i njegovoj neoliberalnoj „reformi“ francuskog sistema socijalne sigurnosti (up. DUVAL AT AL, 1998). U svakom slučaju, u pitanju je, uz *Le Débat* i *Commentaire*, najdominantniji časopis unutar francuskog intelektualnog polja poslednjih nekoliko decenija.

„Početkom 1980. godine, prostor 'intelektualnih časopisa' se strukturira oko nove, atraktivne osovine, koju čine tri časopisa: Esprit, Le Débat et Commentaire. Za razliku od većine drugih časopisa, koji se teško prilagođavaju novim intelektualnim i društvenim konjunkturama aktuelnim već krajem 1960-ih godina, ova tri časopisa pokazuju uređivački dinamizam, naročito zahvaljujući sve prisutnijim diskusijama između njihovih saradnika i članova redakcije. Isti dele interesovanja za određene intelektualne i političke teme, ali i za način na koji ih obrađuju. Brojni uređivački projekti u kojima se angažuju ovi časopisi međusobno su bliski, prepliću se direktno ili indirektno, bez da se vode logikom konkurencije, već, naprotiv, stvaraju - u određenom smislu - efekat sinergije, čime im je omogućena lakša dominacija u 'intelektualnim debatama'“ (KIL-HO, 2009: 147).

U desnom nedeljniku *Le Point* (21/04/05 - N°1701, str. 96), P. Nora, glavni urednik časopisa *Le Débat*, dao je intervju E. Levi (Élisabeth Lévy) (koja je u Norinom časopisu nekoliko godina ranije objavila kontroverzan tekst o Kosovu). Predstavljajući ga kao dugogodišnjeg urednika u izdavačkoj kući Gallimard i člana Francuske akademije, E. Levi se takođe poziva na reči M. Gošea (Marcel Gauchet), Norinog dugogodišnjeg saradnika, da je reč o „francuskom buržuju, u najboljem značenju tog pojma, intelektualnoj i moralnoj eliti“. P. Nora je u rečenom intervju izjavio sledeće: „Ono što gradi solidarnost između najvećih časopisa: oni se ne prepiru kao ranije. Esprit, Commentaire i mi, na primer, dobro znamo šta je to što branimo i da je to važnije od onog što nas razdvaja“.

LE MONDE DIPLOMATIQUE, sa druge strane, osnovan je 1954. godine, kao dodatak dnevnika *Le Monde*. Imajući kao ciljnu publiku diplomate i koncentrišući se izvorno pre svega na aktuelna međunarodna pitanja, LMD je zadržao istu uređivačku politiku „neutralnosti“ kao i *Le Monde* (čiji je podlistak i bio), ali otvarajući svoje strane ne samo novinarima potonjeg, nego i političarima i diplomatama iz „Kapitalističkog“, „Komunističkog“ i „Trećeg sveta“. Ovakva situacija je trajala sve do 1973. godine, kada na čelo redakcije dolazi K. Žilijen (Claude Julien). Mesečnik polako postaje sasvim originalna publikacija, uz sve veću autonomizaciju u odnosu na *Le Monde*, koja ima ne samo samostalnu uređivačku politiku, nego se i sve više razlikuje od novina koje su njegov pokretač i glavni akcionar. Za razliku od „centrističkog“ *Le Monde*-a, LMD predstavlja „izdavačku snagu koja je u raskidu sa dominantnim poretkom“ (HALIMI, iz intervju, 05. 02. 2018). Osim toga, novina u tom periodu polako poprima karakter koji joj je ostao specifičnost do današnjih dana: u pitanju je laboratorija ideja koja na jednom mestu okuplja pojedince iz univerzitetskog, književnog, aktivističkog, sindikalnog i medijskog sveta.

„Od sredine 1970-ih godina, novina se pozicionira u prostoru koji je do tada bio prazan: bivajući izvorno novina elite koju sa čitateljstvom koje odlikuje jak volumen kulturnog kapitala, *Le Monde diplomatique* je uspeo da se pozicionira na 'levici od leve' u političkom smislu, teritoriji koju će polako napuštati ostatak štampe. Štaviše, njena radikalna kritika medija, koja se naročito uobličava nakon od socijalnog pokreta 1995, ju je dovela u sukob sa novinarskim poljem, ili, preciznije, u borbu za definiciju toga šta treba biti referentno novinarstvo (journalisme de référence), kao suprotnost onoga što Serž Alimi prokazuje kao 'naklonsko novinarstvo' (*journalisme de révérence*)“ (HARVEY, 2014: 10).

„Hvala bogu da svet štampe nije potpuno zatvoren, jer postoji *Le Monde diplomatique*. Nije slučajno da vidim potvrdu onoga što govorim o zatvorenosti, upravo u uspehu ovih novina, uspehu koji je vanredan u meri da brine i *Le Monde*, koji radi na tome da vrati *Le Monde diplomatique* 'na pravi put'“ (BOURDIEU, 2000a: 77).

Napokon, kada se radi o zauzimanju pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“, Grafik br. 5 nam takođe otkriva opozicije, koje su nedvosmisleno povezane sa mestom koje tretirani dejstvenici zauzimaju u strukturi konstruisanog polemičkog prostora. Za detaljni – procentualni – prikaz podudaranja između zauzimanja pozicija, sa jedne strane, i, sa druge, svojstava i pozicija intelektualaca u društvenom prostoru i u intelektualnom polju, odnosno njihovih dispozicija u ideološko-političkom univerzumu, videti prilog „SKICA SOCIOLOŠKIH KORELACIJA“ koji se nalazi u Aneksu ove disertacije. (Ista je konstruisana na temelju međusobnog ukrštanja svih pojedinačnih modaliteta rečenih varijabli, uz pomoć oruđa bivarijantne statistike i programa *SPAD*, 9.1.) U svakom slučaju, i uz površan prikaz ključnih opozicija kada je reč o zauzimanju pozicija u odnosu na „jugoslovensku aferu“ (kvalitativna analiza istih je ostavljena za naredno Poglavlje), možemo da utvrdimo njihovu društvenu logiku. Na tom tragu, vidimo da su u hegemonom bloku koncentrisani pojedinci koji su bili za brzo priznavanje novih država početkom 1990-ih, kao i za izdvajanje Kosova iz sastava Srbije, odnosno intelektualci koji su se zalagali za vojnu intervenciju NATO-a protiv srpske vojske u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Kada je reč o definiciji prirode konflikta na Balkanu, upravo ovaj prostor naseljavaju dejstvenici koji su isti videli bilo kao „agresiju Srbije“ (na Hrvatsku, BiH i Kosovo), bilo kao „agresiju Srbije i Hrvatske“ na BiH. Po ovom pitanju je zanimljiva i prilično izražena opozicija na Osi 2, pri čemu je prvo zauzimanje pozicije karakterističnije za intelektualce sa jačim volumenom „kapitala intelektualnog renomea“, dok je potonje više svojstvo dejstvenika koji naseljavaju region sa manjom koncentracijom intelektualnog kapitala u okviru istog bloka. Ovakav rezultat nam postaje jasniji kada ukrstimo varijablu „definicija prirode konflikta“ i „glavna profesija“. Naime, u tom slučaju ćemo uočiti da se među intelektualcima koji tvrde da je isključivo Srbija odgovorna za

rat u Jugoslaviji nadprosečno izdvaja „najmanje intelektualna“ profesija u uzorku, odnosno novinari (34,8%), dok na suprotnoj strani nalazimo nadzastupljenu – uz pisce – „najintelektualniju“ frakciju među intelektualcima: profesore na univerzitetima (53,8%). To nam govori da su dejstvenici koji pripadaju „intelektualnijoj“ frakciji unutar hegemonog bloka imali relativno kompleksniji pristup „jugoslovenskoj aferi“. Međutim, ovde je važnije to što je postojala izrazita brojčana nesrazmera između onih koji su branili prvu i drugu poziciju: naime, tezu i „srpskoj agresiji“ je zastupalo 56% intelektualaca iz uzorka, dok je o „srpsko-hrvatskoj agresiji“ govorilo njih svega 5,3%.

ZAKLJUČAK ČETVRTOG POGLAVLJA:

U ovom poglavlju – koje, kao i ono prethodno, ima objektivistički ulog u disertaciji – pokušao sam da na empirijskom materijalu i statistički dobijenim rezultatima implementiram metodološke i teorijske osnove izložene u prvom poglavlju. Najpre sam zahvaljujući analizi višestrukih podudaranja i programu SPAD došao do grafika i tabela koji nam jasno – vizuelno i numerički – ukazuju na ključne strukturne opozicije u konstruisanom polemičkom prostoru, a zatim sam iste analizirao koristeći referentni okvir Gramšijeve „teorije kulturne hegemonije“ i Burdijeove „teorije polja“. Kako bi rezultati bili na čvrstim strukturalističkim temeljima, kao varijable koje učestvuju u konstrukciji proučavanog prostora sam u SPAD-u označio isključivo varijable koje predstavljaju indikatore osnovnih svojstava i pozicija intelektualaca u društvenom prostoru i u intelektualnom polju. Na tom tragu sam dobio rezultat koji pokazuje strukturnu opoziciju između dva bloka, koja je utemeljena na dimenziji: blizina, odnosno udaljenost od francuskog polja moći. Dakle, pojedince koji se nalaze u regionu bliže polju moći, detektovao sam kao pripadnike hegemonog bloka, dok su oni koji zauzimaju pozicije u suprotnom prostoru definisani kao „antihegemoni blok“. Pritom, ovakav izbor sam načinio na osnovu relativno detaljnih analiza i karakteristika razvijenih modaliteta (pojačanim ilustrativnim tekstovima izloženim u okvirima). Drugi ključni rascep u polemičkom prostoru je zasnovan pak u dimenziji koja sugerise količinu posedovanog intelektualnog kapitala. Ona mi je pomogla da u okviru oba bloka ustanovim postojanje po dve frakcije: dominantne i dominirane. Zahvaljujući burdijeovskim teorijskim oruđima identifikovao sam takođe glavne uloge, delatne kapitale i oružja u „pozicionom ratu“. Najzad, na ovako konstruisan polemički prostor i ustanovljenu konfiguraciju projektovao sam varijable koje ukazuju na dispozicije intelektualaca u idejno-političkom univerzumu, odnosno na najvažnije rascepe u pogledu zauzimanja pozicija u „jugoslovenskoj aferi“. Na taj način smo mogli da utvrdimo direktnu korelaciju između pozicija, političkih dispozicija i zauzimanja političkih pozicija analiziranih intelektualaca, odnosno odlučujuće mehanizme koji omogućavaju odnose dominacije među njima.

V
RAT ZA UZIMANJE POZICIJA U
„JUGOSLOVENSKOJ AFERI“

Na ovom mestu je važno još jednom podvući da grafici prezentovani u prethodnom poglavlju predstavljaju jedan oblik naučne i vizuelne redukcije kompleksne društvene stvarnosti koji nam primarno pomažu da utvrdimo određene stabilnosti u proučavanom polemičkom prostoru. Iza tih stabilnosti i krutih struktura se svakako nalaze individue, koje imaju određenu slobodu u delanju, neretko prave „neočekivane pokrete“, odnosno mogu da delaju i kao „disidenti“ u odnosu na sopstvene habituse i u odnosu na objektivne pozicije koje zauzimaju u društvenom prostoru i u intelektualnom polju. Drugim rečima, kao što, posmatrajući određenog čoveka, kao laici, „na prvu loptu“, najčešće vidimo pojavnu stabilnost, dok nam doktor ne otkrije unutrašnje pokrete njegovih organa, pa i određene disfunkcije, tako i u slučaju društvenih nauka generalno – kao i ove proučavane problematike posebno – tek zahvaljujući kvalitativnoj analizi zauzimanja pozicija možemo da uočimo kompleksnost i unutrašnje protivurečnosti unutar prezentovane strukture konstruisanog polemičkog prostora. Na primer, kao što sam pomenuo, Grafik br. 5 nam pokazuje da je upravo unutar hegemonog bloka koncentracija intelektualaca koji su se zalagali za brzo priznanje novih država na razvalinama Jugoslavije, međutim na osnovu njega ne možemo da znamo da je npr. B-A. Levi na početku bio za očuvanje Jugoslavije i za borbu protiv svih nacionalizama; da su E. Vizel i E. Moren najpre zauzeli više „prosrpsku stranu“, pre nego što su postali zagovornici vojne intervencije NATO-a protiv srpskih položaja; da su A. Žoks i P. Bonifas, koji su 1990-ih bili istaknute ličnosti suverenističke i „antiameričke levice“ žestoko zagovarali još jaču intervenciju NATO-a protiv Srbije u vreme kosovske krize; da je dobar deo desnih liberala, koji su videli Srbiju kao isključivog krivca za haos na Balkanu bio za vojnu intervenciju Zapada u Hrvatskoj i BiH, ali joj se protivio na Kosovu, itd. Ovakvi lomovi i „ekscеси“ – koji svakako ne ugrožavaju globalne tendencije i uspostavljenu strukturu – mogu se razumeti i objasniti tek zahvaljujući kvalitativnoj analizi reprezentacija, odnosno izdvajanju specifičnih i pojedinačnih trajektorija.

KARAKTER I NAČINI INTERVENCIJA

Uprkos sveopštoj nadi da će kraj Hladnog rata dovesti do kraja neprijateljstava i sukoba među nacijama, početak poslednje decenije XX stoljeća obeležila je kratka, ali intenzivna kriza, a zatim i rat na Bliskom istoku. Jedan profesor na Parizu VIII – i istaknuta intelektualna figura „Druge levice“ – u više filozofskom i impresionističkom eseju objavljenom u *Espritu* razočarano je, preuzimajući metaforu Ž. Bodrijara, konstatovao da se za francuske intelektualce „Zalivski rat ustvari nije ni desio“ (LINDENBERG, 1991: 72-79). Ipak, to nije sasvim tačno. Jedino relevantno stručno istraživanje na tu temu pokazuje da je, nakon decenije „ćutnje intelektualaca“ (Max Gallo), vojna intervencija Zapadnih sila protiv Iraka, izazvala relativno veliki odjek u prostoru javnosti Francuske (naročito u pređenju sa prethodnom decenijom, kada su u francuskom intelektualnom polju dominirale pre svega kontroverze vezane za pobunjenike u Ažiru 1988. godine i za nošnje muslimanskih marama u javnim školama Francuske) (up. DURANTON-CRABOL, 1997). Pritom, još važnije je što je „ova debata dovela u pitanje ideju prema kojoj više neće biti ideoloških debata, ideju koja je podjednako naopaka kao i najava o kraju istorije“ (RÉMOND, 1991: 51). Mobilizacija francuskih intelektualaca povodom „iračke afere“ se može objasniti specifičnom političkom konjunkturu, odnosno činjenicom da se Francuska – prvi put posle neslavnog povlačenja iz Alžira – nalazi u situaciji da je njeno političko vođstvo odlučilo da otvoreno vojno interveniše u ime „univerzalnih vrednosti“ na drugom kraju sveta. Zalivski rat je tako služio francuskim intelektualcima da promisle i zauzmu pozicije u odnosu na najaktuelnije političke dileme nakon razaranja „nominalnog socijalizma“: pravedni ratovi, novi svetski poredak, ekonomski interesi Zapada, američki imperijalizam, islamistička pretnja, pitanje odnosa između Izraela i Palestine itd.

Iako je kratko trajao, zauzimanje pozicija tokom Zalivskog rata je važno jer predstavlja uvod u neporedivo dugotrajniji i bogatiji ideološki konflikt koji će uslediti nakon otpočinjanja krize u Jugoslaviji. Jer, upravo u „jugoslovenskoj aferi“ ćemo naći ne samo veliki broj istih dejstvenika,²¹⁴ nego i još jače artikulisanje ideoloških rascepa unutar francuskog intelektualnog polja. Intelektualci, dakle, „u potrazi za plemenitim izazovom, kojim bi opravdali svoje postojanje“ (CHAMPAGNE, iz intervjua 11. 04. 2018), upravo u događajima u Jugoslaviji vide novu priliku koja bi mogla da im povrati izgubljenu slavu i društvenu funkciju. Obraćajući se filozofu R. Debreju, novinar i pisac E. Plenel u svojoj knjizi „Iskušenje“ – koja je napisana tokom bombardovanja Srbije i Crne Gore 1999. godine – na sledeći način smešta „jugoslovensku aferu“ u kontekst intelektualnih angažmana u savremenoj Francuskoj: „Kao istinskom 'pegisti' (nastavljaču francuskog intelektualca Šarla Pegija koji je živeo krajem XIX i početkom XX veka, *prim. IM*) jasno mi je da će uvek biti afera koje će nas razdvajati, a – iako je bila prva – Drajfusova afera nije jedina. Svaka intelektualna generacija ima svoju aferu. Kada je reč o našoj, do skoro je lista ovih momenata istine – koje smo direktno proživeli ili nasledili iz ranijeg perioda, i koji uvode u igru ideju onoga što za nas predstavlja Francuska – sadržala kolaboraciju, rat u Alžiru i Maj 1968. Radi se o tri dosijea koji, sve dok imamo snagu da se njima bavimo, nikada neće biti zaključena. Trebalo bi sada dodati i četvrti: jugoslovensku aferu, od Kosova do Kosova, preko Vukovara, Sarajeva, Srebrenice itd.“ (PLENEL, 1999: 18). Naročito je zanimljivo da je ova knjiga pisana nakon što je u Francuskoj debata oko „Plana Žipe“ mobilizovala nezanemarljiv broj intelektualaca. E. Plenel, međutim, ovu kontroverzu ne uključuje u red najvažnijih intelektualnih izazova svoje generacije. Možda je razlog toga činjenica da u Francuskoj, još od Voltera, postoji uverenje da biti intelektualac znači obavezu pričati ne samo „o Francuskoj i za Francusku“, nego pre svega „o svetu i za svet“? Drugim rečima, kod jednog dela francuskih intelektualaca ključne afere,

²¹⁴ Neki od pojedinaca koje nalazimo u oba slučaja su npr: M. Žober, A. Finkelkrot, Ž. Žilijar, B-A. Levi, R. Debrej, M. Galo, E. Moren, Ž. Matine (Gilles Martinet), P. Tibo (Paul Thibaud), P-V. Nake (Pierre Vidal-Naquet), A. Gliksman, M. Alter (Marek Halter), Ž. Daniel (Jean Daniel), S. Žili (Serge July), K. Kastorijadis (Cornelius Castoriadis), A. Turen (Alain Touraine), D-K. Bendit, Z. Laidi itd.

odnosno afere naročito vredne intelektualnog angažmana, su pre svega one koje imaju univerzalniji karakter i čiji značaj prevazilazi granice Francuske.

Ovde se postavlja pitanje da li postoje suštinskiji razlozi – osim vremenskih razloga – zašto su događaji u Jugoslaviji, a ne u Iraku, poslužili toj svrsi? Naime, pored toga što je kriza na Bliskom istoku trajala relativno kratko, o Iraku je u Francuskoj, početkom 1990-ih – kao što je to bio slučaj i sa Kinom, Vijetnamom i Kubom 1950-ih i 1960-ih godina – bio relativno malo znanja (osim u krugovima ne tako velikog broja specijalista). Jugoslavija je, sa druge strane, za Francuze deo Evrope, tj. polu-nepoznata ili polu-poznata Evropa, udaljena na samo „dva sata avionom od Pariza“ (LE MONDE, 28. 05. 1992):²¹⁵ „Radilo se o nama, Evropljanima, ali istovremeno smo pričali kao univerzalni mislioci o univerzalnim problemima, tj. o genocidu, o masakrima itd. U pitanju je geografska i istorijska raskrsnica koja je, logično, otvorila vrata francuskim intelektualcima u potrazi za angažmanom“ (LIBÉRATION, 14. 09. 1996). Dakle, Jugoslavija se ovde pojavljuje kao studija slučaja i izazov koji se dobro ukapa u kolektivne potrebe intelektualnog angažmana u Francuskoj: u pitanju je „stvar“ koja je intelektualcima i dovoljno univerzalna i dovoljno bliska. Pritom, delanju intelektualaca i ovde uočavamo neke već etablirane pravilnosti kada je reč o glavnim ulozima u ideološkim ratovima unutar intelektualnog polja Francuske. „Jugoslovenska afera“ je, naravno, specifičan oblik javnog problema, i kao produkt ljudskog delanja glavni izazovi dejstvenika koji učestvuju u proučavanom polemičkom prostoru se mogu sažeti u univerzalnoj paroli: „imenuj, optuži, zahtevaj“ (*Naming, Blaming, Claiming*) (FELSTINER, ABEL ET SARAT, 1981). Jer, određeni društveni problem postaje javna afera tek onog momenta kada o njemu mislimo kao o situaciji koja nije ni „prirodna“ ni prihvatljiva. U kontekstu mog istraživanja možemo uočiti najmanje pet standardnih serija operacija – već manje-više elaboriranih od strane sociologa E. Neve (up. NEVEU, 1980) – koje francuski intelektualci izvode kako bi „jugoslovenska afera“ dobila status „javna“ i bila rešena u njihovu korist. Prvi korak je, dakle, napravljen kada su se određeni dejstvenici fokusirali na događaje u Jugoslaviji i njihovu rekonstrukciju, odnosno

²¹⁵ Upravo argument da se Jugoslavija nalazi u Evropi i na dva sata avionom od Pariza je bio važno diskurzivno oružje brojnim intelektualcima koji su želeli da naglase urgentnost situacije i važnost da se na nju što pre reaguje.

krenuli da rade na tome da upravo situacija u Jugoslaviji počne da se percipira kao društveno važna problematika; Drugi korak je bio fokus na definiciji prirode konflikta, odnosno na proizvodnji priča i slika, mobilizaciji simbola koji definišu ono što (ne) čini njen deo, uz sugerisanje načina razumevanja glavnih izazova u igri; Treća, pak, operacija tiče se delanja intelektualaca koje podrazumeva koncentraciju na pravdavanje ozbiljnosti i važnosti situacije, odnosno univerzalnosti njihovih pozicija (insistirajući na tome da one nisu svodive ni na kakve partikularne interese i egoističke zahteve, već da su stvar razuma i opšteg dobra); Sledeći korak je bio popularizovanje tih pozicija u prostoru javnosti. Uspešni su bili oni koji su, preko velikih medija (ali i organizovanjem tribina, skupova, manifestacija itd), presudno uticali na javno mnjenje i na agente koji poseduju poluge političke moći, a samim tim i ključ za poželjno rešenje afere; Napokon, poslednja operacija se sastoji u evoluciji sopstvenog delanja: pri čemu je finalna ocena zavisila od toga da li je afera rešena na traženi način od strane instanci na koje je vršen pritisak.

Intelektualci – kako smo mogli da vidimo i u prethodnim poglavljima – dolaze iz različitih profesija i domena društvenog delanja. U tom smislu, ne samo fokus, nego i pristupi „jugoslovenskoj aferi“ su im u određenoj meri različiti: jedni tako univerzalizuju značaj i značenje događaja u Jugoslaviji insistirajući na tome da su u igri izazovi koji se tiču najopštijih i najvažnijih društvenih i političkih dilema s kraja XX veka, drugi ih vide kao povod za debatu o aktuelnim pitanjima u Francuskoj i za obračun sa svojim političkim neistomišljenicima, dok se treći koncentrišu na sasvim specifične kontroverze – u sasvim specifičnim fazama jugoslovenske krize – koje su povezane sa sasvim specifičnim sferama njihovog interesovanja i znanja koje poseduju. Tako se npr. filozofi bave univerzalnim moralnim pitanjima i dilemama koje se nameću posmatračima jugoslovenske krize; istoričari, antropolozi i sociolozi – specijalisti za Balkan – koncentrišući se na konkretne kontroverze temi prilaze iz perspektive procesa dugog trajanja i strukturalnih ograničenja koji su doveli do haosa; politikolozi i političari neke od uzroka traže u institucionalnoj organizaciji jugoslovenske države od 1960. do 1990. godine; novinari se uglavnom fokusiraju na konjunkturane faktore i konkretne događaje; funkcioneri NVO sektora, koji su se bavili humanitarnim radom, obrađuju pitanje stvarnih ili potencijalnih humanitarnih posledica

različitih političkih izbora; vojna lica se bave vojnim aspektima krize i anticipiranjem različitih vojnih opcija i sl. U najkraćem, dejstvenici u polemički prostor ulaze iz različitih motiva – koji su primarno obeleženi njihovim profesionalnim i idejno-političkim osobenostima – i temi pristupaju na različiti način i u različitom intenzitetu: jedni su npr. izrazito aktivni, pišu veliki broj tekstova u većem broju medija, dok se drugi oglašavaju vrlo retko, najčešće u formi odgovora na već objavljen tekst ili peticiju u kojima se zastupa određena pozicija. Osim toga, dok se jedni ograničavaju na pisanje tekstova, drugi se angažuju u komitetima osnovanim upravo povodom dešavanja u Jugoslaviji, a neki – kako bi obezbedili što jači uticaj – pišu knjige, snimaju dokumentarne filmove, organizuju i/ili učestvuju u debatama na okruglim stolovima, obnavljaju staru tradiciju mitingovanja na trgu „Zajedništvo“ (*Mutualité*) ili čak obilaze mesto sukoba.

Kontekst debate je pad Berlinskog zida i kraj bipolarnog sveta; završetak Zalivskog rata i kontroverze koje je on nosio; hegemonu ideološka pitanja o „kraju istorije“ (Francis Fukuyama) i „sukobu civilizacija“ (Samuel Huntington); legitimitet načela o „pravednim ratovima“ i „mešanju u stvari suverenih država“ itd. Iako su za zauzimanje pozicije francuskih intelektualaca bili bitniji ovi konjunktorni – podjednako globalni kao i čisto francuski – razlozi, važno je naglasiti da se u vreme „jugoslovenske afere“ masovno eksploatišu i kolektivna istorijska sećanja i reprezentacije Balkana uopšte.²¹⁶ Ona su primarno povezana kako sa specifično francuskim i, generalno, zapadnim istorijskim simbolima (Minhenski sporazum, Višijev režim, Španski građanski rat, Perl Harbor; Varšavski geto itd), tako i za odnose između Francuske i Jugoslavije/Srbije u različitim društveno-ekonomskim kontekstima. U razumevanju različitih pozicija su štaviše naročito važne istorijske reprezentacije Balkana. To je svakako i očekivano, naročito imajući u vidu geografsku blizinu, ali i zajednička istorijska iskustva između Francuske i bivših jugoslovenskih republika. Tako, pojedinim intelektualcima nisu bile nevažne npr. predstave devetnaestovekovne Srbije i Otomanskog carstva, aneksija BiH od strane Austrougarske imperije početkom

²¹⁶ Interesantno je da, osim u izuzetnim prilikama, u vreme debate oko Zalivskog rata francuski intelektualci – u pravdanju svojih aktuelnih ideoloških pozicija – ne koriste previše velike istorijske reference.

XX stoleća, kao i Balkanski ratovi 1912. i 1913. godine. Osim toga, značajan deo njih se osvrće i na atentat koji je Gavrilo Princip izvršio 28. juna 1914. godine, na „heroizam male Srbije“ u tom ratu, na ulogu „ustaša“, „četnika“ i „partizana“ u Drugom svetskom ratu, odnosno na genocid nad Srbima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj itd. U najkraćem, shvatanje „države-nacije“ *à la française*, sa jedne strane, važni istorijski događaji koji u javnom prostoru Francuske imaju određeni simbolički značaj, odnosno slika Hrvatske i Srbije u kolektivnom sećanju Francuza, percepcija pravoslavnog i katoličkog hrišćanstva, ali i balkanskog islama i titoističke Jugoslavije, sa druge, samo su neki od najprisutnijih elemenata koji su imali ulogu interpretativnog okvira u tumačenju jugoslovenske krize unutar francuskog intelektualnog polja.²¹⁷ Dakle, kao i u mnogim drugim slučajevima preb toga, gotovo svako zauzimanje pozicije u „jugoslovenskoj aferi“ prate veliki izazovi sećanja koji su u službi tumačenja sadašnjosti i opravdavanja određenih ideoloških stanovišta.

Broj francuskih intelektualaca koji se interesuju za Jugoslaviju u prvoj godini rasplamsavanja krize nije toliko veliki, ali već u tom periodu uočavamo uspostavljanje specifičnog modela intervencija: na određeno zauzimanje pozicije u individualnim i kolektivnim tekstovima, ili u peticijama i apelima – uglavnom renomiranih individua – dolazi do direktnih ili indirektnih individualnih i/ili kolektivnih reakcija drugih intelektualaca u istim ili drugim dnevnicima i „intelektualnim časopisima“. Na početku, debata je primarno bila koncentrisana na pitanje da li uopšte treba očuvati Jugoslaviju kao zajedničku državu Južnih Slovena ili je pak važno insistirati na priznavanju republika kao suverenih država. Na ovom mestu, važno je podsetiti se da su dva suprotstavljena tabora intelektualaca u mom uzorku poprilično ujednačena: „antijugoslovenski“ je okupljao 42,4%, a „projugoslovenski“ 39,9%. Konstatujmo odmah da „antijugoslovensku“ poziciju uglavnom brane intelektualci levog i desnog centra (u ime „prava malih nacija na postojanje“), ali – znatno ređe – i

²¹⁷ Kako primećuje D. Lindenberg (1997: 52), za „laičko“ sećanje u Francuskoj, Srbija je ostala trajni saveznik Francuske. Ova pozitivna slika je kod jednog dela intelektualaca bila pojačana sećanjima na titoizam kao na „drugačiji socijalizam“, anti-staljinistički, decentralizovan i samoupravljački. U takvoj viziji, koja je bila utemeljena i u francuskom shvatanju države-nacije, jedino pojedinci koji pripadaju bilo katoličkoj kulturi u širem smislu, bilo fašističkoj kulturi – iz religijskih razloga (Rim vs Vizantije) ili zbog resantimana iz Drugog svetskog rata – mogu podržavati slovenački i hrvatski separatizam.

internacionalističke levice (u ime prava na samoopredeljenje).²¹⁸ Osim toga, novinari katoličkog lista *La Croix*, ali i katolički integristi unutar ekstremne desnice, s obzirom da su Slovenija i Hrvatske deo „katoličkog sveta“, iz religijskih razloga postaju aktivni zastupnici ove ideje.²¹⁹ Modaliteti angažmana podrazumevaju pre svega pisanje individualnih i kolektivnih tekstova, ali i objavljivanje peticija i apela. Kada je reč o kolektivnom angažmanu, veliki odjek imao je npr. „Apel za mir“, objavljen 16. oktobra 1991. godine u *Le Monde*-u, koji su potpisali pisac M. Kundera, filozofi A. Finkelkrot i Ž. Kangijem (Georges Canguilhem), istoričari M. Fero (Marc Ferro), F. Fire i Ž. Le Gof (Jacques Le Goff), direktor Francuskog instituta u Zagrebu Ž. Defer (Jacques Defert),²²⁰ renomirani doktor R. Aron-Bruntijer (Robert Aron-Brunetière), inače šef odeka za dermatologiju fondacije Rotšild, i dr.²²¹

Individualno se u ovoj aktivnosti naročito izdvajaju Mirko Grmek, međunarodno priznati specijalista u oblasti medicine i direktor studija na *École pratique des hautes études*, inače hrvatskog porekla; političar desnog centra, tj. demo-hrišćanskih uverenja, B. Stazi (Bernard Stasi); i istoričar i specijalista za komunizam i Istočnu i Centralnu Evropu F. Fežto (François Fejtő). Oni u tekstovima u *Le Monde*-u i naročito u *La Croix*, odmah zauzimaju jasno

²¹⁸ Tačan udeo intelektualca različitih idejno-političkih usmerenja koji brane rečenu poziciju u mom uzorku izgleda ovako: 52,4% levi centar, 32% desni centar, 8,7% internacionalistička leвица, 4,9% suverenistička desnica, 1% krajnja desnica i 1% neklasifikovani.

²¹⁹ U mom uzorku ovi pojedinci nisu zastupljeni jer su u to vreme objavljivali tekstove u slabo vidljivim časopisima poput *Monde et Vie*, *Lutte du peuple* i *Présent*. Njihov praktični angažman pak – koji je uključivao posete Hrvatskoj, funkcionerima hrvatske vladajuće partije, ali i organizovanje humanitarne pomoći i boraca za „hrvatsku stvar“ – išao je kroz razna udruženja, poput *Chrétienté-Solidarité*, *Solidarité-France-Croatie*, *Croatie libre* i sl, uglavnom bliskih katoličkim frakcijama Nacionalnog fronta. Ovi pojedinci upozoravaju na „srbo-komunističku opasnost“ i od samog početka traže od Francuske da bombarduje srpske položaje. Novinar *Le Monde*-a I. Heler (Yves Heller) je neke od ovih grupacija opisao u tekstu pod naslovom „Francuzi iz Crne legije. Bizarni zaštitnici se bore za Hrvatsku i protiv komunizma“ (*LE MONDE*, 13. 09. 1991).

²²⁰ Prema tvrdnji specijaliste za Balkan Ž-F. Gosijoa (Jean-François Gossiaux), predavača na EHESS-u i urednika časopisa „Francuska etnologija“, mreža podrške francuskih intelektualaca „hrvatskoj stvari“ 1991. godine je uspostavljena upravo zahvaljujući institutu u Zagrebu i Ž. Denferu (GOSSIAUX, iz intervjua 02. 04. 2018). Generalno, on smatra da su se pozicije u „jugoslovenskoj aferi“ zauzimale velikim delom u odnosu na već etablirane veze između subjekata i objekata analize: „Svako je imao simpatije za ljude koje poznaje. Ne možemo imati podjednako negativan pogled ukoliko su naši prijatelji i kolege na jednoj ili drugoj strani“ (GOSSIEAUX, 1999: 59-60).

²²¹ Apel je objavljen na inicijativu M. Kundera, koga su direktno alarmirali intelektualci iz Slovenije. Francuski pisac češkog porekla će još 1983. godine sudbinu malih nacija porediti sa sudbinom Jevreja .

„prohrvatsku stranu“ i još 1991. godine reprodukuju zvanični diskurs hrvatskog establišmenta.²²² Takođe, na istom tragu, u zastupanju „hrvatske stvari“, veoma su angažovani i filozof A. Finkelkrot,²²³ kao i profesor slovenskih jezika i književnosti u Provansi, P. Gard (Paule Garde). A. Finkelkrot će ubrzo nakon početka konflikta, u antitotalitarnom zanosu, objaviti pamaflet-knjigu pod naslovom „Kako biti Hrvat“, u kojoj brani tezu da je Hrvatskoj kao „maloj naciji“, „mladoj naciji“ i „mladoj demokratiji“ – u „žurbi da nadoknadi izgubljeno vreme“ – zapala istorijska misija da se obračuna sa nesrećnim ideologijama XX veka: sa komunizmom, sa antifašizmom²²⁴ i sa jugoslovenstvom (up. FINKIELKRAUT, 1992). Štaviše, on će hrvatskog predsednika F. Tuđmana – koji je na predizbornom skupu svoje stranke 1990. godine izjavio da je srećan što mu „žena nije Srпкиnja ni Jevrejka“ – proglasiti „demokratom desnog centra“. Ovi intelektualci veoma rano zagovaraju nestanak Jugoslavije, „pravo malih nacija na postojanje“, i pozivaju Francusku da odmah prizna Sloveniju i Hrvatsku. P. Gard je u prvoj fazi imao veoma važnu ulogu, jer je reč o intelektualcu čija se uloga neće ograničiti na reprodukovanje i širenje znanja o Jugoslaviji u francuskom prostoru javnosti. U pitanju je, naime, osoba koja ta znanja – kao „specifični intelektualac“ – stvara. Na inicijativu Ž. Žilijara, već 1992. godine, u izdanju jedne od najvećih francuskih izdavačkih kuća *Fayard*, P. Gard je objavio najuticajnijiu knjigu u frankofonom svetu o situaciji u Jugoslaviji: „Život i smrt Jugoslavije“.²²⁵

²²² Interesantno je da su ovom autoru – koji se u to vreme ideološki identifikuje kao socijaldemokrata i antikomunista, a nacionalno kao Mađar i Francuz – roditelji svojevremeno živeli u hrvatskom glavnom gradu Zagrebu, i da je tokom 1970-ih godina bio jedan od istaknutijih zagovornika ideje o „nominalnom socijalizmu“ kao totalitarizmu.

²²³ Zbog nekritičkog zauzimanja za „hrvatsku stvar“, A. Finkelkrota će u Francuskoj u nekim krugovima podsmešljivo nazivati *Finkielcroate*. U pitanju je igra reči, jer se na francuskom Hrvat piše sa *Croate*.

²²⁴ A. Finkelkrot – kao i velika većina antitotalitarista – u nameri da izjednači nacizam i komunizam vrlo je kritičan i prema konceptu antifašizma: „Nije najmanji zločin komunizma to što je manipulisao paklom i transformisao antifašizam u instrument opresije“ (LE MONDE, 07/10/1998).

²²⁵ „Kada je došlo do pada Berlinskog zida i SSSR-a, [...] u Francuskoj je prihvaćen dominantni diskurs da je u tom regionu oduvek bilo problema sa nacionalizmima, koje je komunizam samo stavio u frižider, odnosno u zamrzivač, i da su nakon njegovog kraha izronili na površinu. Na tome bi se završavala globalna refleksija. Zbog toga je Gardova knjiga 'Život i smrt Jugoslavije' postala *best seller*. On je inače lingvista, poznavalac regiona, ali bez istorijske vizije. [...] U pitanju je naručena knjiga koju je napisao veoma brzo [...]. Ona je uticala na globalno razumevanje krize u Jugoslaviji jer odgovarala manje-više na pitanja koja su ljudi ovde sami sebi postavljali. Dakle, radi se o knjizi koju su svi čitali i koja je bila početna tačka za promišljanje teme kod svih“ (DÉRENS, iz intervjua 02. 02. 2018). Ova knjiga je imala ambiciju da rekonstruiše čitavu istoriju jugoslovenskih naroda, iako je autorov pristup čisto publicistički. Kao reakcija na

Istovremeno, radi se o autorima koji su povodom „jugoslovenske afere“ napisali veliki broj tekstova u najčitanijim francuskim novinama (sva trojica ulaze, naime, u kategoriju autora sa više od 16 napisanih tekstova).

Intelektualci koji, pak, zastupaju suprotan stav, kada je reč idejno-političkim dispozicijama su disperzivniji. Glavna osobenost se tiče pojedinaca bliskih levom centru, koji su bili poprilično podeljeni između „jugoslovenskog“ i „antijugoslovenskog“ tabora.²²⁶ Ilustraciju ovoga možemo videti u drugom značajnom Apelu iz tog perioda: „Tri predloga za Jugoslaviju“. Ovaj Apel, u kome se zagovara opstanak Jugoslavije – inače izvorno objavljen nakon što je Hrvatska proglasila nezavisnost, prvo u *Le Monde*-u 21. decembra 1991. godine, a zatim u *La Règle du jeu* u januaru 1992. godine – okupio je neka od najznačajnijih intelektualnih figura francuske i međunarodne intelektualne internacionalističke levice i levog centra: od E. Morena i B-A. Levija, preko I. Kadarea, E. Vizela, M-V. Ljose, J. Sepruna (Jorge Semprún), K. Magrisa (Claudio Magris), P. Handkea, Ž-T. Desantija (Jean-Toussaint Desanti), do P. Šnajdera (Peter Schneider), Đ. Konarda (György Konrád) i dr. Osim toga, P. Handke, nemački književnik sa boravištem u Parizu, geograf M. Fušer (Michel Foucher), pravnik, politikolog i profesor na univerzitetu M. Diverže (Maurice Duverger), u individualnim intervencijama, ali i časopisi *Le Monde diplomatique*, *Les Temps modernes* ili *Politics* npr. nedvosmisleno odbacuju argument o pravu Slovenije i Hrvatske na nezavisnost i zagovaraju očuvanje Jugoslavije. Na istom tragu su i tekstovi eminentnih francuskih novinara kao što su Ž-F. Kan (Jean-François Kahn), B. Geta (Bernard Guetta), A. Adler (Alexandre Adler). Generalno, ovi intelektualci brane ideju o mogućnosti zajedničkog života između Jugoslovena, o potrebi

Gardovu knjigu, iste godine – u izdanju izdavačke kuće Vladimira Dimitrijevića *Âge d'Homme* – pojavljuje se knjiga-odgovor: „Od nepreciznosti do falsifikata: Analiza 'Života i smrti Jugoslavije' Pola Garda“. Potpisnici iste su Slobodan Despot, Pavle Ivić, Nikola Samardžić, Anne Yelen i Pierre Maurer, inače bliski srpskim nacionalističkim pozicijama. U prvoj fazi istraživanja, prilikom rada na arhivskoj dokumentaciji Socijalističke partije (dostupnoj u Fondaciji Žan Žores), među pismima i dokumentima koje je konsultovao tadašnji premijer Francuske M. Rokar naišao sam upravo na istorijsku analizu međuetničkih odnosa u Jugoslaviji autora P. Garda. To je samo jedan od indikatora da je upravo ovaj autor i u pojedinim krugovima političkog polja moći bio referenca za razumevanje situacije u Jugoslaviji.

²²⁶ Tačan udeo intelektualca različitih idejno-političkih usmerenja koji brane rečenu poziciju u mom uzorku izgleda ovako: 33% internacionalistička leвица, 32% levi centar, 23,7% suverenistička leвица, 5,2% suverenistička desnica, 3,1% krajnja desnica, 1% desni centar i 2,1% neklasifikovani.

očuvanja multietničke i nove jugoslovenske federeacije u novoj, ujedinjenoj Evropi, i odbacuju da se „zauzmu za jednu stvar protiv druge, odnosno za jedan nacionalizam protiv drugog“, istovremeno denuncirajući Miloševićeve „velikosrpske namere“, Tuđmanov „separatizam“, „antisemitizam“ i „antisrpski diskurs“, kao i Islamsku deklaraciju A. Izetbegovića. Zanimljivo je da se u ovom „projugoslovenskom“ taboru nalaze pojedinci koji će se kasnije – sa evolucijom situacije u bivšoj Jugoslaviji i aktivnim uključanjem Sjedinjenih Država – naći na različitim stranama. Osim toga, inicijalna pretpostavka sa kojom sam krenuo u istraživanje o važnosti generacijske dimenzije u zauzimanju pozicija je potvrđena: u udelu intelektualaca iz mog uzorka koji su se zalagali za očuvanje Jugoslavije iznadprosečno učestvuju pojedinci rođeni između 1926. i 1959. godine (50,5%). Reč je, dakle, o generacijama koje su se – bez obzira na ideološku heterogenost – intelektualno formirale u vreme „zlatnog doba“ Jugoslavije od 1960. do 1980. godine.

Iako je mobilizacija francuskih intelektualaca primetna od samog početka jugoslovenske krize, ona je bila ograničenog dometa i slabijeg intenziteta. Najintenzivniji intelektualni angažman vidimo u stvari u periodu između jula 1992. godine – kada je krenula opsada Sarajeva od strane vojnih snaga bosanskih Srba – i decembra 1995. godine,²²⁷ odnosno u vreme skoro četvoromesečnog bombardovanja Srbije i Crne Gore (između 24. marta i 10. juna 1999. godine).²²⁸ Nakon što je došlo do intenziviranja sukoba na jugoslovenskom tlu, ali i aktivnije uloge velikih sila u „jugoslovenskoj aferi“, sve više je kristalizovan i ideološki rascep u javnom prostoru Francuske. Tri fundamentalna pitanja koja sam izdvojio kao ključne izazove u odnosu na koje većina intelektualaca zauzima pozicije i koja nam pomažu da u najvećem razumemo najvažnije ideološke rascepe u konstruisanom polemičkom prostoru su: imenovanje glavnog krivca za

²²⁷ Znatno iznadprosečnu koncentraciju tekstova o „jugoslovenskoj aferi“ vidimo pre svega u periodu debate o Evropskim izborima u martu, maju i junu mesecu 1994. godine, odnosno u avgustu 1995. godine, nakon masakra na pijaci Markale i kontrovrze oko učešća francuskih oružanih snaga u akciji protiv Vojske Republike Srpske.

²²⁸ Nakon potpisivanja tzv. Dejtonskog sporazuma (14. decembar 1995. godine) i Kumanovskog vojno-tehničkog sporazuma (9. jun 1999. godine), ovim pitanjem se bave pre svega „specijalisti za Balkan“. Naravno, u manjoj meri možemo da uočimo i intervencije prethodno angažovanih intelektualaca, pre svega u vidu individualnih ili kolektivnih tekstova čiji je cilj da se utiče na francusko rukovodstvo i na javno mnjenje u pogledu daljeg razvoja događaja u bivšoj Jugoslaviji, ili pak radi javne evaluacije svog učešća tokom najkritičnijih godina.

rat u Jugoslaviji; definicija prirode konflikta; i napad NATO-a na srpske položaje tokom rata u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu. Ove dimenzije se u velikoj meri preklapaju, ali se ipak radi o različitim nivoima koji – svaki za sebe – u podjednako meri imaju analitički značaj. Retki su primeri onih koji će jednom kada zauzmu poziciju u „jugoslovenskoj aferi“, odnosno kada postanu branioci „hrvatske“, „bošnjačke“, „srpske“ ili „albanske stvari“, radikalnije menjati svoje stavove u skladu sa evolucijom situacije u Jugoslaviji. Osim toga, što se tiče dispozicija u idejno-političkom univerzumu, određeni broj intelektualaca, pre svega desnog centra, ali i internacionalističke levice, će se npr. – uprkos što su zadržali isti interpretativni okvir kada je reč o glavnom krivcu i prirodi konflikta u Jugoslaviji i nakon što su prethodno zagovarali vojnu intervenciju u BiH – usprotiviti bombardovanju Srbije 1999. godine povodom Kosova. U svakom slučaju, dubljim smislom i izazovima ovih ideoloških rascepa ću se sadržajnije baviti u narednim odeljcima ovog poglavlja. Na ovom mestu je važno ponovo podvući da se u intelektualnom ratu zauzimanjem pozicija izdvajaju dva suprotstavljena tabora: hegemoni i antihegemoni.

TABOR HEGEMONIH INTELEKTUALACA

U okviru prvog tabora, sačinjenog od hegemonih intelektualaca – koji se u velikoj meri poklapa sa hegemonim blokom, identifikovanim u prethodnom poglavlju – ujedno možemo uočiti visok stepen ideološke homogenosti između individua. Drugim rečima, u njemu nalazimo pre svega intelektualce bliske idejama levog i desnog centra. (Naravno, to ne znači da su svi intelektualci levog i desnog centra bili deo ovog bloka, niti da su u njemu bili samo intelektualci levog i desnog centra.) U svakom slučaju, zajedničko im je to da Srbiju vide kao glavnog krivca za razaranje Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe; da konflikt definišu kao srpsku agresiju na Hrvatsku, BiH i Kosovu;²²⁹ napokon, da zagovaraju vojnu intervenciju Francuske i NATO-a protiv Srba u BiH. U ovom taboru se konflikt u Jugoslaviji tumači u kontekstu urušavanja univerzalno prihvaćenih demokratskih i ljudskopravaških standarda, uz poseban naglasak na rasističku logiku „etničkog čišćenja“.²³⁰ Vođeni idejom o čisto etničkom ratu – pokrenutom radi stvaranja „Velike Srbije“ i čišćenja teritorija naseljenih ne-Srbima – ovi intelektualci u ratu zauzimanjem pozicija dihotomijski obeležavaju Dobro i Zlo, odnosno agresora i žrtvu. Drugim rečima, u njihovoj manihejskoj viziji apsolutno Zlo je srpski nacionalizam (pri čemu je ova satanizacija utemeljena i na objektivnim razlozima, odnosno u nerazumnom delanju srpskih nacionalista), dok podjednako štetne nacionalizme Hrvata, Bošnjaka i Albanaca, ukoliko o njima uopšte i govore, tumače kao odbrambene i progresivne. Takođe, kritikujući

²²⁹ Retki intelektualci koji u ovom taboru nude relativno nijansiraniju analizu – uglavnom intelektualci-profesori, poput F. Heisburga, P. Asnera, H. Starka itd. – podvlače odgovornost i Tuđmanovog režima za razaranje Jugoslavije, a njihove analize nisu opterećene vulgarnim antisrbizmom. Sa druge strane, jednostrane i simplističke pozicije su najprisutnije u kohorti intelektualaca-novinara.

²³⁰ Ž. Žilijar na tom tragu 1994. godine objavljuje knjigu svojih zapažanja s početka „jugoslovenske afere“, pod naslovom „Fašizam koji dolazi“ (up. JULLIARD, 1994). On u njoj otvoreno denuncira prvu pojavu fašizma u Evropi nakon Drugog svetskog rata, odnosno „srpski fašizam“.

Miteranovu politiku koja je insistirala na definiciji rata kao građanskog rata među „sukobljenim stranama“, oni nepokolebljivo zagovaraju ideju o postojanju agresora i žrtve, odnosno vojnu intervenciju protiv srpskih agresora najpre u Hrvatskoj, a onda – u još većoj meri – i u BiH, kako bi se „gola sila stavila u službu prava“.²³¹

Deo hegemonih intelektualaca se, kako je već naglašeno, mobiliše još od 1991. godine na pitanju krize u Hrvatskoj, zastupajući tezu da se „Mastrihtska Evropa“, odnosno novostvorena Evropska unija, brani u upravo u Hrvatskoj i to od srpske agresije. Već pomenutim intelektualcima se nekoliko meseci kasnije aktivno pridružuju npr. istoričar, novinar i esejista Ž. Žiliar; filozofi P. Brikner, A. Gliksman i P. Asner; književni kritičar i režiser M. Polak (Michel Polac); politikolog i osnivač časopisa *Politique internationale* P. Vajzman (Patrick Wajzman); novinari *La Croix* B. Tulon (Béatrice Toulon) i N. Copen (Noël Copin); glavni urednik „intelektualnog časopisa“ *Commentaire* Ž-K. Kazanova; akademik i novinar *Le Monde*-a B. Poaro-Delpeš (Bertrand Poirot-Delpech); književnici i novinari *Le Nouvel Observateur*-a F. Žiru (Françoise Giroud) i *Libération*-a Ž. Acfeld (Jean Hatzfeld); novinarka *Le Monde*-a F. Artman (Florence Hartmann); bivši direktor *Esprit*-a Ž-M. Domenak (Jean-Marie Domenach); direktor *Le Monde*-a Ž-M. Kolombiani (Jean-Marie Colombani); akademik, pisac i novinar *Le Figaro Magazine*-a Ž. de Ormeson (Jean d'Ormesson); neurobiolog J. Ben-Ari (Yezeziel Ben-Ari); *french doctor* i budući Ministar zdravstva B. Kušner i dr.²³² Jedna od članica ovog tabora, književnica bliska određenim anarhističkim krugovima u Francuskoj A. Le Brun (Annie Le Brun) – inače supruga hrvatskog pesnika Radovana Ivšića – 13. novembra 1991. godine u *Libération*-u, kako bi za „hrvatsku stvar“ pridobila levo senzibilisanu publiku, objavljuje tekst pod naslovom „Gernika se danas zove Vukovar“.²³³ Funkcija ove metafore je jasna: španski građanski rat i bolni resantimani koje kod ljudi levice izazivaju asocijaciju

²³¹ „Svako ko je informisan zna da je na delu agresija i osvajanje putem razaranja, kao i da agresora možemo jasno identifikovati“ (GARDE, 1992: 387).

²³² Poslednja dvojica, zajedno sa Ž-F. Denijom, u Dubrovniku, ili u „Jadranskoj Veneciji“, krajem 1991. godine, tj. preciznije pred doček Nove godine, organizuju humanitarni koncert B. Hendriks (Barbara Hendricks).

²³³ U borbi između JNA, pomognute lokalnim srpskim nacionalistima i izmanipulisanim građanima, i Hrvatskog zbora narodne garde (tzv. ZENGI, ili specijalnih jedinica koje su po Tuđmanom nalogu oformljene po dolasku HDZ-a na vlast, poznatih po filoustaštvu), JNA je uz nesrazmernu upotrebu sile i razaranje grada izašla kao pobednik.

na izdaju španskih levičara od strane francuske levice. Nova Gernika, tj. novi grad mučenik danas je, dakle, od međunarodne zajednice napušten i izdan hrvatski grad Vukovar, a iz perspektive ove intelektualke agresiju na Hrvatsku vrši „poslednji staljinistočko-militaristički režim u Evropi, vlast Vlade Srbije“ (LIBÉRATION, 13. 11. 1991). Osim toga, u rečenom tekstu, ali i u tekstu objavljenom u *Le Figaro*-u 28. januara 1992. godine, A. Le Brun – iako radikalna levičarka²³⁴ – manje-više reprodukuje zvanični diskurs hrvatskog nacionalizma, gradeći svoju argumentaciju na, između ostalog, netačnoj tvrdnji da su prema svim ustavima socijalističke Jugoslavije – elem od 1946. do 1974. godine – pojedinačne republike imale ustavnu mogućnost na izlazak iz federacije.²³⁵

Osim Gernike, u igri je npr. i metafora Pearl-Harbora. Nakon povratka iz hrvatskog grada Osijeka, u tekstu u *Le Monde*-u od 11. decembra 1991. godine, filozof A. Gliksman se opet vraća na izdaju građanske Španije krajem 1930-ih godina XX veka od strane francuskog premijera, socijaliste, L. Bluma. U njegovoj perspektivi, novi L. Blum je ustvari F. Miteran. U istom tekstu on optužuje „srpski nacional-komunizam“, tj. „totalitarne tehnike“ kojima isti „masakrira civile“ u Hrvatskoj i želi da stvori „Veliku Srbiju“, ali i međunarodnu zajednicu koja ostaje nema na sve ovo, evocirajući, tom prilikom, i sećanje na japanski napad na Pearl-Harbor. Slična stanovišta, ne nužno naslonjena na jake metafore, delili su i političari iz jedne od tada dve najveće partije republikanske desnice, *Union pour la démocratie française* (UDF), koja je okupljala najveći broj francuskih liberala i demohrišćana, kao i najrelevantnija dnevna štampa, uključujući uredništva *La Croix*, *Libération*-a, a delimično i *Le Monde*-a i *Le Figaro*-a (koji su u određenoj meri davali prostora i heterodoksnijim autorima). Među ličnostima iz politike, u intelektualnom polju su po ovom pitanju, osim pomenutog B. Stazija, intervenisali npr. Ž-F. Denijo (Jean-François Deniau), A. Lamasur (Alain

²³⁴ Slična situacija je bila i sa komunistom F. Herzogom (Philippe Herzog). Ovaj profesor ekonomije i evropski poslanik PCF-a – čiji je otac hrvatskog porekla – uprkos zvaničnom stavu svoje partije postao je žestoki branilac „hrvatske stvari“ i hrvatskog nacionalizma.

²³⁵ U poslednjem i važećem ustavu pre razaranja Jugoslavije – koji je bio usvojen 1974. godine stoji da jedna republika može da izađe iz Jugoslavije jedino ukoliko se druge republike s tim slože (što je praktično nemoguće), a u svim posleratnim ustavima pravo na samoopredeljenje je bilo garantovano ne republikama već narodima. Na tom članu ustava je, između ostalog, bio temeljen argument lidera Srba iz Hrvatske, da ukoliko Hrvatska želi da se izdvoji iz Jugoslavije, onda i Srbi, kao konstitutivan narod u SFR Jugoslaviji i u Hrvatskoj, imaju pravo da izađu iz Hrvatske i da teritorije na kojima predstavljaju većinu pripoje novoj Jugoslaviji.

Lamassoure), P. Leluš (Pierre Lellouche), F. Leotar (François Léotard), V-Ž. D'Esten (Valéry Giscard-d'Estaing), M. Rokar (Michel Rocard) i druge istaknute figure desnog i levog centra.²³⁶ Jedan od najprodornijih argumenata intelektualaca iz ovog tabora u pravdanju nedvosmislene podrške F. Tuđmanu i hrvatskim zvaničnicima, odnosno denuncijaciji režima u Beogradu, bila je racionalizacija ideje o sukobu između civilizacija, tj. između, sa jedne strane, Zapada, odnosno Slovenaca i Hrvata koji su katolici, i sa druge Istoka, odnosno Srba pravoslavaca. Na ovim argumentima u većoj meri insistiraju intelektualci desnog centra (npr. Ž-F. Revel, Ž-K. Kazanova i dr). Sa druge strane, intelektualci i levog i desnog centra podjednako stavljaju naglasak na jednom drugom sukobu, koji je bio aktuelan u vreme Hladnog rata: između demokratije i komunizma.²³⁷ Hrvatska se u toj vizuri predstavlja kao bastion odbrane od komunizma sa Istoka. B. Stazi npr. smatra da su „Hrvatska i Slovenija nakon četrdeset godina ugnjetavanja od strane Srba i komunizma, izabrale demokratiju. S druge strane, Srbija je još komunistička država i nastoji da očuva federalne strukture kako bi očuvala kontrolu“ (LA CROIX, 14. 08. 1991). I u viziji F. Fežtoa, za razliku od Hrvata koji su izabrali demokratiju, Srbija je poslednji bastion komunizma (LA CROIX, 27. 06. 1992) i zemlja u kojoj vlada „intelektualna, politička i vojna komunistička oligarhija“ (LE MONDE, 09. 04. 1993).

To je upravo i period kada „intelektualni časopis“ *Esprit* jasno zauzima stranu u sukobu. U novembru 1991. godine, u istom je objavljen uvodnik pod naslovom „Jugoslavija, izjava o nemoći“ u kome se kritikuje Evropska zajednica zbog toga što nije na vreme uvela ekonomske sankcije Srbiji i zapretila Miloševiću

²³⁶ Nakon početnog zalaganja za „hrvatsku stvar“ – pa čak i organizovanja boraca koji će ići na Balkan i tamo „braniti Hrvatsku od srboboljševizma“ (vid. CAMUS, 1997), Ž-M. Le Pen najpre daje neodređene izjave o „veoma kompleksnoj situaciji u bivšoj Jugoslaviji“, da bi potom otvoreno stao na stranu srpskog nacionalizma. Kasnije je svoju stranku povezo sa ekstremno desnom Srpskom radikalnom strankom iz Srbije. Ovakva promena stava Nacionalnog fronta dolazi nakon sve otvorenijeg pozicioniranja Sjedinjenih Država na stranu hrvatskih i bošnjačkih elita, ali i nakon što postaje jasno da S. Milošević nije nikakav komunista, već srpski nacionalista koji direktno saraduje sa srpskom ekstremnom desnicom, dok deo socijalističkih simbola oportunistički zloupotrebljava kako bi učvrstio svoju vlast u Srbiji.

²³⁷ Upravo na ovom argumentu je i državni vrh Hrvatske gradio svoju međunarodnu strategiju u ubeđivanju zapadne javnosti u ispravnost njihove politike. U jednom intervjuu F. Tuđman, predsednik Hrvatske, tako je ustvrdio da Hrvatska ne brani samo svoje pravo na samoodređenje, nego i Evropu od restauracije komunizma (LE MONDE, 10. 10. 1991).

vojnom intervencijom.²³⁸ Uprkos razlikama u nijansama, ovaj krug intelektualaca, koji kasnije nastavljaju angažman i u vreme rata u BiH, manje-više brani istu političku liniju u „jugoslovenskoj aferi“: osuda srpskog nacionalizma, kritika zvanične francuske politike, manje-više otvorena podrška politici Sjedinjenih Država, optužba za sterilnost UN i žestoko suprotstavljanje dezintegraciji i podelama po etničkoj liniji u BiH (koje su suštinski već ratifikovane nizom predloženih i – zbog maksimalističkih zahteva sukobljenih strana – odbačenih mirovnih planova). Početkom 1992. godine, tj. tačnije 28. i 29. februara, časopis *Globe*, televizija *La Sept* i distribucijska kuća *Fnac*, pod pokroviteljstvom F. Miterana u *Palais de Chaillot* organizuju veliku konferenciju, naslovljenu „Plemena ili Evropa“. Skup je velikim delom bio inspirisan tekstom „Jugoslovenska agonija“ E. Morena, koji je 06. februara 1992. objavljen *Le Monde*-u. Noseća ideja ovakve dileme i poruka koja je poslata sa skupa se svodi na to da ukoliko međunarodna zajednica ne nađe rešenje za uključivanje balkanskih naroda u okvire nove i ujedinjene Evrope, oni će se vratiti u svoje prirodno stanje plemenskih i iracionalnih sukoba (već prisutnih u kolektivnim reprezentacijama Balkana na Zapadu). Stvarni organizator Konferencije je bio M. Fušer, a na njoj su učešće uzele neke od najvećih intelektualnih figura Francuske i Evrope s kraja XX stoleća, uglavnom potpisnici prva dva suprotstavljena Apela u vezi sa situacijom u Jugoslaviji: E. Moren, B-A. Levi, F. Fežto, R. Badinter, P. Šnajder, N. Kopen, Ž. Delor, A. Finkelkrot, Ž-F. Denijo, M. Alter, A. Turen, B. Geta, P. Tibo, J. Semprun, P. Handke, K. Lanzman, D. Salenav, J. Kristeva, R. Žirar itd.

Sa početkom rata u BiH krug podrške „bošnjačkoj stvari“ se značajno širi izvan okvira čije smo obrise mogli da vidimo u „hrvatskoj fazi“. U viziji hegemonih francuskih intelektualaca u BiH vidimo sliku novog Španskog rata, simbol borbe između Davida i Golijata, između demokratije i fašizma. Unutar ovog tabora se naročito izdvajaju pojedinci sa izrazito intenzivnim aktivističkim angažmanom, koji se kreće od pisanja velikog broja individualnih i kolektivnih tekstova u najčitanim novinama i „intelektualnim časopisima“, potpisivanja peticija, gostovanja u najgledanijim TV emisijama, preko sastajanja sa političarima,

²³⁸ Esprit će u narednim godinama objaviti još 6 kolektivno potpisanih uvodnika u kojima će redakcija iskazati svoj stav o događajima u Jugoslaviji.

organizovanja manifestacija u Francuskoj, odlaska u BiH i razgovora sa bošnjačkim liderima itd. Ovu mrežu podrške Bošnjacima i predsedniku Aliji Izetbegoviću organizuju pre svega bivši „novi filozofi“ i „antitotalitaristi“ P. Brikner, A. Gliksman, A. Finkelkrot, i, naročito, B-A. Levi.²³⁹ A. Finkelkrot i B-A. Levi čak i „intelektualne časopise“ čiji su osnivači, *Le Messenger européen* i *La Regle du jeu*, takođe uprežu kao oruđa u promociji svojih propagandnih stanovišta.²⁴⁰ U pitanju je ujedno i period rađanja „Komiteta Vukovar-Sarajevo“ i „Komiteta Kosovo“, koji je pokrenut od strane intelektualaca bliskih časopisu *Esprit*. Isti organizuju i prvu javnu manifestaciju 25. juna te godine ispred Panteona. Na njoj se promovise prilično medijatozovan slogan: „1991: Vukovar. 1992: Sarajevo. 1993...?“ Na skupu, koji je okupio oko 1000 ljudi, govorili su, između ostalih B. Stazi i Ž. Žilijar, a po prvi put im se u „pro-hrvatskim“ i „pro-bošnjačkim“ aktivnostima pridružuje i druga najveća sindikalna centrala u Francuskoj, CFDT, koja će – kada je reč o „jugoslovenskoj aferi“ – i u narednim godinama pratiti i podržavati akcije najaktivističkije grupe unutar hegemonog bloka.²⁴¹

²³⁹ „Dakle, negde u vreme pada Berlinskog zida ustanovljava se jedna mreža intelektualaca koji su proizašli iz osporavanja ekstremne leveice. (...) U pitanju je relativno mali broj intelektualaca: Finkelkrot, Brikner, Gliksman, BHL (francuski akronim pod kojim je poznat B-A. Levi, *prim. IM*), Žilijar, Garapon itd. Vidali smo se redovno i nakon pada Zida smo rekli: 'sada idemo u bitku za ljudska prava generalno, kako bismo sprečili da se komunistička drama ne pretvori u nacionalističku, tj. u derivat nacionalizma'. I svako od nas će putovati. Finkelkrot će ići u Hrvatsku, ja u Beograd, a posle i u Zagreb i u Sarajevo, po malo u svaki od tih gradova, Gliksman je obilazio Beograd da podrži studente, svako će dakle putovati, da bismo se nakon toga sastajali i razmenjivali mišljenja o svemu » (GOUPIL, iz intervjua 18. 06. 2019).

²⁴⁰ Ovakva propagandna aktivnost je u jednom momentu dovela do javne eskalacije sukoba unutar redakcije *La Regle du jeu*. Taj sukob je inače – prema svedočenju književnika i profesora na univerzitetu G. Skarpeta (Guy Scarpetta), glavnog urednika časopisa 1990-ih, u razgovoru za potrebe ove disertacije – tinjao još od početka rata u BiH. Naime, načelni dogovor između osnivača B-A. Levija i G. Skarpeta pri ulasku potonjeg u projekat pokretanja novog časopisa podrazumevao je podelu zaduženja: pri čemu bi B-A. Levi preuzeo odgovornost za društvene i političke teme, dok bi se G. Skarpeta bavio književnim delom časopisa. Međutim, nakon objavljivanja teksta u dnevniku *Libération*, od 28. februara 1995, autora Ž. Erzoga (Gilles Hertzog), inače člana redakcije i bliskog saradnika B-A. Levija, u kome potonji otvoreno podržava A. Izetbegovića, G. Skarpeta je odlučio da mu javno odgovori (SCARPETTA, na osnovu intervjua 17. 04. 2018). Tako je u istom dnevniku od 03. marta 1995. godine objavio reakciju u kojoj se on – kao glavni urednik *La Regle du jeu* – nedvosmisleno ograđuje ne samo od stavova koje iznose Ž. Erzog i B-A. Levi u prilog podršci režimu A. Izetbegovića, nego i od njihovog militantnog angažmana u ovoj aferi, negirajući uopšte ideju da se se takav angažman može nazvati intelektualnim.

²⁴¹ Imajući u vidu da su u jezgru te grupe bili intelektualci „Druge leveice“, koji su decenijama predstvaljali „organske intelektualce“ CFDT-a – rečeni angažman ovog sindikata nije neočekivan. CFDT je, naime, od 1970-ih doživeo istu ideološku konverziju kao i njegovi organski intelektualci: od zalaganja za saomupravni socijalizam do levog liberalizma. Sa druge strane, najveći francuski sindikat, CGT, stajaje na izrazito pacifističkim pozicijama i učestvovala u mirovnim akcijama u

Tri dana kasnije – na godišnjicu atentata na Franca Ferdinanda – u Sarajevo je u pratnji B. Kušnera i B-A. Levija, tog „Ministra spoljnih poslova u pokušaju“ (LE FIGARO, 09. 01. 1993), sleteo predsednik Francuske. Međutim, razočaran i ljut zbog neuspeha svoje misije da nagovori F. Miterana da se vojno angažuje u korist Bošnjaka, B-A. Levi će 11. marta sledeće godine organizovati protest protiv Miloševićevog dolaska u Pariz. Glavna poruku protesta je glasila: „Milošević ubica! Miteran saučesnik!“. Iako su manifestaciju podržale organizacije poput „SOS rasizama“, „Međunarodne akcije protiv gladi“, „Lekara sveta“ i dr, prisustvovalo joj je svega između 300 i 400 učesnika.²⁴² Pre toga, manifestacija održana 21. novembra 1992. godine okupila je oko 4000 ljudi. Njeni organizatori i glavni protagonisti su intelektualci levog centra i internacionalističke levice, poput P. Asnera (Pierre Hassner), O. Monžena (Olivier Mongin), P. Briknera (Pascal Bruckner), R. Bromana (Rony Brauman), A. Finkelkrota, P. Rikera (Paul Ricoeur), K. Kastorijadisa (Cornelius Castoriadis) i C. Todorova (Tzvetan Todorov). Tu si i novinar i akademik, saradnik *Le Figaro*-a i jedan od osnivača *Le Monde*-a A. Frosar (André Frossard), sociolog A. Turen (Alain Touraine), profesor na *Sciences Po* Ž. Rupnik (Jacques Rupnik), predsednik Reprezentativnog saveta jevrejskih organizacija u Francuskoj Ž. Kan (Jean Kahn), istoričar P. Vidal-Nake (Pierre Vidal-Naquet) i dr. Intelektualci internacionalističke levice uglavnom traže zaustavljenje nasilja na Balkanu iz pacifističkih razloga (mada ima i onih koji su na intervencionističkim pozicijama), dok intelektualci levog centra zagovaraju vojnu intervenciju NATO-a i odbranu hrvatske i bošnjaške „demokratije“ od „srpskog fašizma“.²⁴³

Nakon katastrofičnih informacija o već počinjenom genocidu nad Bošnjacima, masovnim silovanjima i srpskim „koncentracionim logorima“ – koji asociraju na strahote Drugog svetskog rata – sukob u BiH je ušao u sam centar

organizaciji ljudi radikalne levice. Vrlo ilustrativno je i to što će saopštenja CFDT-a prenositi pre svega *Le Monde*, dok će saopštenja CGT-a prenositi primarno *L'Humanité*.

²⁴² Verovatno je to i jedan od razloga zašto B-A. Levi ne pominje ovaj skup u svojoj knjizi „Ljiljani i pepeo“ (u kojoj inače dnevnički detaljno opisuje svoje aktivnosti tokom rata u BiH) (up. LÉVY, 1996)

²⁴³ O podelama u okviru ovog bloka između „pacifista“ i „intervencionista“ u početnom periodu vrlo pregnantno piše jedan od intelektualaca koji je pripadao „intervencionističkoj struji“ (COQ, 1993: 261-277).

pažnje francuskog javnog prostora.²⁴⁴ Najveći broj intelektualaca se upravo u ovom momentu angažuje i zauzima poziciju u odnosu na „jugoslovensku aferu“. Za razliku od „hrvatske faze“, kada su najangažovaniji intelektualci od dela javnosti bili optuživani da se „bore protiv nacionalizma služeći nacionalističkoj stvari“, u „bosanskoj fazi“ ovaj opterećujuć bagaž je nestao: „Pitanje Bosne je pitanje koje me je zainteresovalo primarno. Dakle, ja se angažujem tek kada kreće horor u Bosni, ne u Hrvatskoj. Nenam simpatije prema nacionalizmima, bilo kojim, kao žestoki internacionalista, ali ovde sam mislio da je ulog nešto što je išlo izvan tog pitanja nacionalizam-internacionalizam, a to je u osnovi konstrukcija novog đavola u Evropi – muslimana. Tako da sam se usprotivio toj ideji da određene kulture i religije treba da budu superiorne u odnosu na druge i da njima dominiraju, želeći da ih ponekad i unište“ (PLENEL, iz intervjua 17. 04. 2018).²⁴⁵ Osim toga, na ovakvu percepciju se nadovezuje mitološko predstavljanje ratnog Sarajeva, koje je postalo pravilo u reprezentacijama svih intelektualaca iz hegemonog tabora koji su branili „bošnjačku stvar“. Na pitanje o motivaciji za angažman u vreme „bosanske faze“, E. Moren daje sledeći odgovor: „Za Bosnu sam se vezao jer je Sarajevo bilo ono što je Evropa trebala da bude [...]. Stanovnici svih religija su se suprotstavili bombama kako bi sačuvali svoj grad, sačinjen od svih etnija bivše Jugoslavije“ (LIBÉRATION, 14. 09. 1996).

Okvir br: 11: Edgar Moren

E. Naum (Edgar Nahoum) rođen je 1921. godine u Parizu. Već sa 15. godina – u vreme građanskog rata u Španiji – počinje da se politizuje i postaje član liberterske organizacije „Međunarodna antifašistička solidarnost“. Drugi svetski rat je već počeo kada je 1941. godine postao član PCF-a i aktivni borac u „komunističkoj frakciji“ francuskog Pokretu otpora. U tom periodu je usvojio pseudonim Moren, koji će zadržati kao svoje prezime. Nedugo nakon početka rata, E. Moren je stekao i visokoškolsku diplomu iz oblasti istorije, geografije i prava. Iz Partije je isključen 1951.

²⁴⁴ Pomoćnik glavnog urednika televizije *France 2* i urednik servisa za međunarodnu politiku, Ž. Merlino, vrlo precizno je međutim – u svojoj knjizi „Nisu sve jugoslovenske istine za kazati“ – dekonstruisao ove velikim delom lažne i na političkim interesima isfabrikovane vesti o situaciji u BiH, koje počinju da dominiraju najvećim francuskim medijima 1992. i 1993. godine (up. MERLINO, 1993).

²⁴⁵ U ovom konkretnom slučaju, dakle, vidimo primat unutrašnjih – francuskih – faktora u zauzimanju pozicije povodom rata u bivšoj Jugoslaviji. Osim toga, za razliku od slabog bošnjačkog nacionalizma, „onaj hrvatski je bio neodbranljiv. Jer su ga svi vezivali za istoriju Drugog svetskog rata, dakle za ustaše, ali i zbog toga što je Tuđman bio čovek 'desnice na desnici', tj. ekstremna desnica.“ (HALIMI, iz intervjua 05. 02. 2018).

godine nakon objavljivanja jednog teksta u *France Observateur*-u. „Centru za studije sociologije“, koji je bio integrisan unutar „Nacionalnog centra za naučna istraživanja“ (CNRS), priključuje se već 1950. godine i u narednim decenijama će postati jedan od najproduktivnijih i najcitiranijih francuskih sociologa. Osim toga, 1956. godine pokrenuo je časopis *Arguments*, koji se ideološki pozicionira između sartrovske levice *Les Temps modernes*-a i hrišćanske levice *Esprit*-a. U vreme jake nacionalističke histerije u Francuskoj, 1955. godine, jedan je od pokretača i rukovodioca Komiteta protiv rata u Alžiru. Nakon Maja '68 blizak je „samoupravljačkoj levici“, na čijoj artikulaciji radi sa svojim prijateljima K. Leforom i K. Kastorijadisom. Pored istraživačke i predavačke karijere, E. Moren je ujedno bio i novinar *Le Monde*-a, *Libération*-a i *Nouvel Observateur*-a, a prema određenim stručnjacima radi se o „jednom od najreprezentativnijih intelektualaca Francuske druge polovine XX veka“ (BERGUIÈRE, 2002: 980). Uprkos značajnim ideološkim evolucijama, on je početkom 1990-ih još uvek veran socijalističkim i internacionalističkim idealima. Na primer, u autorskom tekstu nakon pada socijalističkih režima na Istoku i još jednog izobrnog poraza Socijalističke partije, on piše pismo socijalistima – koje naziva „levicom bez sećanja i nade“ – pledirajući za izgradnju nove socijalističke alternative koja bi imala „demokratski“, a ne „totalitarni“ karakter (LE MONDE, 21. 04. 1993).

E. Moren se interesuje za situaciju u Jugoslaviji od samog početka, a već u prvom tekstu – objavljenom 22. septembra 1990. godine – u *Le Monde*-u upozorava na moguće konflikte u SSSR-u, Rumuniji i Jugoslaviji. Na temu događaja u Jugoslaviji je samo u *Le Monde*-u objavio 15 tekstova, od kojih su neki naknadno publikovani u knjizi pod nazivom: „Bratoubistva. Jugoslavija-Bosna 1991-1995“. U predvečerje rata, tokom 1990 i 1991. godine, on – zajedno sa Ž. Deridom, Ž-M. Domenakom, B-A. Levijem, A. Finkelkrotom i dr. – obilazi Jugoslaviju i u francuskim kulturnim centrima u Beogradu, u Sarajevu i u Zagrebu učestvuje u razgovarima o njenoj budućnosti. E. Morin će, kao potpisnik „projugoslovenskog“ Apela, dakle, u tom periodu pozivati međunarodnu zajednicu da se jače angažuje kako bi očuvala taj „evromediteranski mikrokosmos“ koji je omogućio Južnim Slovenima 50 godina mira. U svojim prvim – istorijskim sadržajem veoma bogatim – analizama događaja u Jugoslaviji, ovaj intelektualac je suvereno ukazivao na svu kompleksnost jugoslovenskog prostora i isprepletenost istorijskih resantimana i aktulениh interesa domaćih elita koje, zarad svojih partikularnih interesa, proizvode kaos na Balkanu.

Upravo zbog veoma nijansiranih i višeslojnih analiza (koje su, između ostalog, uključivale i podsećanja na masovne zločine počinjene nad Srbima u Hrvatskoj, što ga je navelo da pokaže razumevanje za strah Srba pod Tuđmanovim režimom), u nekim krugovima su ga optuživali da je „prosrpski orijentisan“ (up. MARTEL, 1994). Sa početkom rata u BiH on postaje borac za „bošnjačku stvar“, ali pre svega iz razloga što su, po njegovom mišljenju, Bošnjaci sami i najslabiji u tom međuetničkom sukobu. Veoma je ilustrativan, na tom tragu, kratak kolektivni tekst E. Morena, E. Pisanija (Edgar Pisani) i F. Giatarija (Felix Guattari) (LE MONDE, 10. 06. 1992). Oni, naime, osim što pozivaju na formiranje informativnog evro-mediteranskog komiteta koji bi služio odbrani svih etničkih žrtava u jugoslovenskom ratu, smatraju da – s obzirom da su od početka „razumeli kompleksnost jugoslovenskog problema“ i „pokazivali duboku simpatiju za istorijsku stvar Srbije“ – sada imaju legitimitet da traže odbranu bosanskih Muslimana. Iz prostog razloga što su Muslimani, za razliku

od Srba (koji su na svojoj strani imali federalnu armiju), i Hrvata (koji su „dobili bezuslovnu podršku katolika, Nemaca i određenih francuskih intelektualaca“), „ostali sami“.

Početak 1993. godine E. Moren poziva svog poznanika, predsednika Srbije i Crne Gore – i kako kaže: „pisca kapitalnih dela“ – D. Ćosića, da zaustavi „etnička čišćenja“ u BiH i da se ugleda na Š. de Gola i I. Rabina (Yitzhak Rabin) koji su se pomirili s tim da Alžir nije Francuska, odnosno da Palestina nije Izrael (LE MONDE, 20. 01. 1993). Ipak, sa protokom vremena, analize E. Morena postaju sve jednostranije i na tragu onoga što je već uveliko hegemoni diskurs u francuskom prostoru javnosti. Ipak, on, za razliku od najmilitanijih antitotalitarnih autora, koji su – u kontekstu svoje vizije komunizma kao Apsolutnog zla – režim u Srbiji denuncirali kao „nacional-komunizam“, vrlo ubedljivo pokazuje da je u ideologiji Miloševićevog aparata potpuno nestao komunizam, tj. da je on zamenjen nacionalizmom. U duhu nijansiranih „boraca protiv totalitarizma“, on u Miloševićevoj Srbiji vidi mešavinu totalitarizma i nacionalizma, odnosno novi „total-nacionalizam“. Naredne godine, u jeku debate o opravdanosti napada zapadnih snaga protiv vojnih ciljeva Srba iz BiH, E. Moren će zagovarati ili ukidanje sankcija na naoružanje Bošnjaka ili vojnu intervenciju NATO pakta kako bi se napokon pružila pomoć Bošnjacima (LE MONDE, 02. 06. 1994). Iako je na terenu odnos snaga između srpskih, hrvatskih i bošnjačkih vojnih snaga 1994. i 1995. neuporedivo izjednačeniji nego na početku rata (kada su srpske snage bile ubedljivo najjače i činile najveći broj zločina u tom ratu), E. Moren će svu svoju pažnju koncentrisati na srpski nacionalizam. Etnička čišćenja delova BiH od srpskog stanovništva, kao ni hrvatsku akciju Oluja, kojom je Hrvatska – uz dozvolu administracije SAD – skoro očišćena od Srba, nije uključivao u analizu.

Svoju poziciju će dodatno radikalizovati u vreme „kosovske krize“. Neposredno nakon početka NATO bombardovanja Srbije i Crne Gore, E. Moren je štaviše kritikovao strategiju bombardovanja kao nedovoljnu i besmisleni. Tvrdio je da će ona dovesti do još većeg etničkog čišćenja na terenu i da će homogenizovati Srbe oko Miloševića. Postavši, dakle, pristalica kopnene intervencije protiv „diktatora“ Miloševića, on brani tezu da bombardovanje ignoriše „realnost koja gradi psihologiju jedne herojske (srpske, *prim. IM*) nacije“. Od 1992. i insistiranja na potrebi za obračunom protiv nasilnika iz svih jugoslovesnkih nacija, i za podrškom ljudima koji su za mir, ali ne mogu da dođu do izražaja od ovih prvih, E. Moren 1999. godine govori o Srbima koji su „zbog svoje istorijske svesti o naciji mučeniku, od 1389 do dva svetska rata, postali nesvesni toga da su postali nacija dželat“ (LE MONDE, 23. 04. 1999). Dakle, u njegovoj viziji se sada javljaju i desničarski koncepti poput „herojskih“ i „neherojskih“ nacija, odnosno „nacija žrtvi“ i „nacija dželata“. Nakon rata na Kosovu on je – ponukan činjenicom da su mu procene u prethodnim tekstovima bile sasvim pogrešne – napisao novi tekst u kome evaluira svoje zauzimanje pozicija u vreme „jugoslovesnke afere“, ističući da je dobro što se njegova crna predviđanja nisu ostvarila, te da je „zadovoljan što je na Kosovu uspostavljen jedan oblik pro-demokratskog protektorata“. Ističući moralistički poziv za pomirenjem između Srba i Albanaca, E. Moren ne pominje da je jedan deo Kosova gotovo potpuno etnički očišćen od Srba, iako su informacije o tome već prisutne u francuskim medijima (LE MONDE, 25. 03. 2000).

Iako E. Moren – ali i još nekoliko intelektualaca iz ovog tabora – nije u potpunosti upao u zamku karikaturalnog antisrbizma, ni on nije izbegao jednodimenzionalne reprezentacije događaja iz BiH. Razlog takvih predstava treba tražiti podjednako u objektivnim faktorima,²⁴⁶ kao i u jasno propadgandnističkim namerama određenih francuskih intelektualaca.²⁴⁷ Sa druge strane, značajnu ulogu je igrao i faktor nedovoljne informisanosti. Na primer, jedan od najangažovanijih intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“, u razgovoru za potrebe ove disertacije mi je naglasio da je kao glavni izvor informacija o situaciji u Jugoslaviji koristio dnevnu štampu i tekstove/analize koje su mu, kao glavnom uredniku, slali određeni specijalisti na objavljivanje u *Le Monde*-u (PLENEL, iz intervjuua 17. 04. 2018). Elem, na temelju takvih izvora je E. Plenel – koji inače nikada nije bio u Jugoslaviji, ne čita srpsko-hrvatski jezik i nije pročitao ni jednu stručnu knjigu iz istoriografije ove zemlje – u svojim tekstovima, ali i u knjizi „Iskušenje“, pokušao da rekonstruiše čitavu istoriju Jugoslavije. U tom kontekstu, nije neobično što u knjizi nalazimo na analize utemeljene na činjenično netačnoj rekonstrukciji događaja (kao što je npr. tvrdnja da je Kosovo sa Ustavom iz 1974. godine dobilo nezavisnost od Srbije). Dakle, jedan deo intelektualaca je naprosto naivno zauzeo poziciju na temelju paušalnih informacija iz novinskih tekstova ili od autora koji su im služili kao informatori.

Novu deligitimizaciju pozicije „probošnjačkih intelektualaca“, pa i konfuziju u francusko intelektualno polje, unele su vesti o intenziviranju koflikta između nacionalističkih milicija Bošnjaka i Hrvata u Zapadnoj Bosni, odnosno

²⁴⁶ Najvažniji takav faktor je svakako nerazumno ponašanje vojske bosanskih Srba, koja je – koristeći nesrazmernu upotrebu sile – u nehumanim uslovima nekoliko godina držala pod opsadom građane glavnog grada BiH. Pritom, radi se o gradu koji je samo nekoliko godina pre toga bio domaćin zimskih Olimpijskih igara. U takvoj situaciji, nije neobično što je čitav medijski fokus rata bio okrenut upravo ka Sarajevu i njegovim stanovnicima.

²⁴⁷ Sa druge strane, bilo je i onih koji se služili manipulacijama i namernim „filtriranjem“ informacija sa terena. Ilustrativno ću navesti primer B-A. Levija. Naime, I. Tomić (Yves Tomic), koji je inače srpsko-francuskog porekla – ali i žestoki protivnik Miloševićeve politike na Balkanu 1990-ih godina – ispričao mi je jednu epizodu sa montiranja B-A. Levijevog filma „Bosna!“. On je, kao mladi suradnik, učestvovao u realizaciji tog fima. B-A. Levi je, naime, namerno izbacivao scene u kojima bi bošnjački borci vikali *Allahou akbar* ili u kojima bi se pojavljivali mudžahedini iz islamskih zemalja, koji su se dobrovoljno borili u okviru Armije BiH. Time je nedvosmisleno želeo da glavne poruke filma prilagodi svojim već poznatim reprezentacijama situacije u BiH.

njihove međusobne optužbe za etnička čišćenja. Fokus u medijskim izveštajima je u tom periodu jednim delom prebačen na događaje u Zapadnoj Bosni i na „hrvatsko-bošnjački“ grad Mostar. U takvim uslovima, treća manifestacija u organizaciji „Komiteta Vukovar-Sarajevo“, 23. januara 1993. godine – održana pod novim sloganom: „Nećemo moći da kažemo kako nismo bili u toku“ – doživela je neuspeh, uz ignorisanje od strane najvažnijih pacifističkih i ljudskopravaških organizacija, poput Saveza za ljudska prava (LDH), SOS Rasizma, Međunarodnog saveza protiv rasizma i antisemitizma (LICRA) itd. Čak su i političari-intelektualci desnog centra (poput A. Lamasura, F. Leotara, P. Leluša, F. Fijona i dr.), koji su u prethodnom periodu unutar intelektualnog polja bili prepoznati kao borci za „bošnjačku stvar“ i „intervencionisti“ – nakon formiranja vlade desnog centra i preuzimanja političkih funkcija u martu 1993. godine – znatno ublažili retoriku i prilagodili je zvaničnoj državnoj politici. Do toliko tražene vojne intervencije protiv Vojske Republike Srpske još uvek nije došlo, što dovodi do – kako kaže filozof R. Debrey – rascepa unutar „establišmenta“, odnosno unutar „medijsko-političke klase“ (LE MONDE, 25. 05. 1994).²⁴⁸ Odgovor „probošnjačkih“ intelektualaca je pokretanje projekta „Sarajevo, kulturna prestonica Evrope“ i formiranje izborne liste, sa idejom da se na „bosanskoj platformi“ uzbuni javno mnjenje pred izbore za Evropski parlament.²⁴⁹

Nakon kanske promocije propagandističkog filma „Bosna!“, na kome je radio prethodnih godina, upravo je B-A. Levi 15. maja 1994. godine na televiziji *France 2* najavio formiranje liste „Evropa počinje u Sarajevu“. Čini se da je izborna lista, koja je naposljetku izazvala relativno veliki odijum u javnosti,

²⁴⁸ Ž. Žilijar na tom tragu insistira na činjenici da ne postoje nikakve razlike između socijalista i degolista: „od Miterana do Baladura, od Rolana Dime do Alena Žipea. To više nije kohabitacija, nego unija“ (LE NOUVEL OBSERVATEUR, 27. maj 1993). Podvučimo da je u pitanju period kohabitacije između socijalističkog predsednika i konzervativne vlade. E. Baladur (Édouard Balladur) je premijer te nove Vlade, R. Dima (Roland Dumas) bivši Miteranov *Ministar spoljnih poslova*, a A. Žipe njegov naslednik u Baladurovoj vladi. U isto vreme, A. Žipe u medijskim istupima ismeva intelektualne parade a „probošnjačke“ intelektualce posprdno naziva „salonskim stratezima“.

²⁴⁹ Nosilac liste je bio L. Švarcenberg (Léon Schwartzenberg), profesor i bivši Miteranov ministar zdravlja, koji je zbog beskompromisnog ponašanja u vreme vršenja vlasti i borbe za prava ljudi bez papira, stekao veliki simbolički kapital u progresivnoj javnosti. Pored njega, kandidati na listi su bili B- A. Levi, admiral A. Sangineti (Antoine Sanguinetti), P. Gard, A. Žoks, A. Turen, D. Rondo (Daniel Rondeau), P. Brikner, R. Gupil, M. Polak, F. Fejto, A. Gliksman, L. Boltanski, E. Valon (Emmanuel Wallon) idr.

predstavljala logičan ishod specifičnog modela intervencije ove grupe intelektualaca, koji je tako prešao granice intelektualnog i ušao u političko polje (naročito što je jedan deo njih i dolazio iz političkog polja). Međutim, inicijativa koja, prema rezultatima istraživanja javnog mnjenja, u prvo vreme doživljava relativnu popularnost i uspeh (ankete joj najpre prognoziraju 12%, zatim 7%, i na kraju 4%), završava neslavno, povlačenjem B-A. Levija, i osvajanjem svega 1,57% na izborima. Razlog podele i neslaganja između samih „probošnjačkih“ intelektualaca bila je neusaglašenost oko toga koji su njihovi ciljevi,²⁵⁰ a *nusprodukt* te svađe je opšta anti-intelektualistička larva u delu političkog polja. Legitimitet ovih intelektualaca je dovođen u pitanje ne samo zbog podrške jednom, nasuprot drugog nacionalizma, već su unutar intelektualnog polja kritikovani i zbog samoreklamerstva i neukusne medijske spektakularizacije rata u Jugoslaviji (RASMUSSEN, 2002: 1440).²⁵¹ U svakom slučaju, ovaj sukob

²⁵⁰ Deo „humanitarista“ unutar tog bloka je želeo da nastavi političku borbu do kraja, tj. do izlaska na izbore za Evropski parlament, dok je, sa druge strane, jedini cilj grupe oko „novih filozofa“ bio da rat u BiH nametnu kao jedno od centralnih pitanja u izbornoj kampanji. „Onog momenta kada je opoziciona Socijalistička partija, odnosno njen lider – i dugogodišnji Miteranov unutarpartijski suparnik iz „Druge leveice“, *prim. IM* – M. Rokar (Michel Rocard) prihvatio našu agendu, to nam je bio znak za povlačenje (GOUPIL, iz intervjua 18. 06. 2019).

²⁵¹ Povodom formiranja liste „Evropa počinje u Sarajevu“, pisac M. Galo je na sledeći način kvalifikovao ovu grupu intelektualaca: „Zašto su oni toliko nisko pali? Jer su se odrekli strogosti na račun efekta teksta, na račun želje za denuncijacijom, na račun ovaploćenja borbe dobra protiv zla [...] Tako su od propagandista, manipulatora, postali spretni rukovodioci svojih malih karijera. Bez obzira na stvar koju brane, na prvom mestu je proza. To zahteva manipulaciju svega. Stvarnosti. Istorije. Bosna je Španija. Sarajevo je Varšava, Milošević je Hitler. Mediji vole kada im sve pojednostavimo. Zbogom intelektualcu. Dobar dan propagandisti. Zbogom Malro (misli na francuskog intelektualca i političara A. Malroa, *prim. IM*). Vraća se Mao (misli na kineskog intelektualca i političkog vođu Mao Ce-tunga, i aludira na maoističku prošlost velikog dela hegemonih intelektualaca, *prim. IM*), (cit. pr. GEANT, 1999: 103). I sociolog P. Burdije takođe upozorava na opasnosti koje dolaze od strane ove grupe intelektualaca: „Među pretnjama koje imaju uticaj na individualnu i kolektivnu autonomiju pisaca, jedna od najpogubnijih je uticaj veoma jakog medijsko-intelektualnog kompleksa koji nameće svoju viziju sveta, svoje problematike [...]. Medijsko-intelektualni kompleks nastoji da u intelektualni život i u prostor javnosti uvede logiku šoubiznisa, ciničnu potragu za vidljivošću po svaku cenu, trgovinu simboličkim kapitalom, ujedinjujući se kako bi [...] režirao neki položaj ili pozu angažmana redukovano na moralističko negodovanje evropske lepe duše“ (LIBÉRATION, 03. 11. 1994). U tekstu pod naslovom „Intelektualna odgovornost: ratne reči u Jugoslaviji“, koji je objavljen na temu intelektualnih angažmana u „jugoslovenskoj aferi“, objavljenom u časopisu *Liber*, isti autor – imajući kao temu kritiku nedogovornih intelektualaca – uočio je određeno pravilo: „odgovornost intelektualaca u ovakvim aferama je ogromna. Mali pisci, bez talenta [...] profitiraju u uslovima koji su im dati [...] kako bi na političkom terenu vodili književne, umetničke ili filozofske borbe, u kojima su ranije već pobeđeni“ (BOUDRIEU, 1993: 2). Jedan od uloga koji se, dakle, baš u tom periodu nameće u ideološkom konfliktu u „jugoslovenskoj aferi“ je upravo pitanje angažmana intelektualca i, generalno, definicije intelektualca. U tom smislu, pisac G. Skarpeta npr. se poziva na dvostruko iskustvo E. Hemingveja: kao borca u Španskom građanskom ratu i kao pisca romana „Za kim zvono zvoni“. On, naime, za razliku od prvog „aktivističkog“ perioda, u drugom periodu, kao pisac nijansirano i objektivno opisuje iskustva svoje borbe. Na tom tragu, G.

između dominantnih frakcija političkog i intelektualnog polja trajaće sve dok Ž. Širak ne odluči da Francuska u bivšoj Jugoslaviji treba da sledi politiku SAD. Bilo kako bilo, „probošnjački“ intelektualci – čak i oni koji su još na početku sukoba branili poziciju da je Jugoslavija kao multietnička država neodrživa, pledirajući za poštovanje načela malih nacija – svoj angažman u odbrani celovitosti BiH pravdaju insistiranjem na tezi o pravednoj borbi Bošnjaka i njihovog vođstva za centralizovanu i integralnu BiH.²⁵² U njihovoj viziji centralizam i integralna BiH su primarno sinonimi za sprečavanje podele države po etničkim linijama. U kontekstu potpune etnizacije države, borba za centralizam je međutim predstavljala borbu za prihvatanje hegemonije elita koje dolaze iz najveće etničke grupe. Bošnjački lideri su se po istoj logici borili za centralizovanu BiH, kao što su se, pre toga, srpski lideri borili za centralizovanu Jugoslaviju.

Štaviše, A. Izetbegović, autor „Islamske deklaracije“ i ideje da država mora biti izraz religije, odnosno da ne može biti mira i koegzistencije između islama i neislamskih državnih i društvenih institucija, u reprezentacijama francuskih boraca za „bošnjačku stvar“ predstavljan je kao pristalica „demokratske“ i „multietničke“ BiH.²⁵³ Inače, svi indikatori i izveštaji međunarodnih posmatrača

Skarpeta insistira da dejstvenici koji su posmatrači-učesnici i aktivni borci za određenu stvar ne mogu biti nazivani intelektualcima, već aktivistima. Biti intelektualac – iz njegove idealističke perspektive – znači dakle boriti se za istinu i biti nepristrasan u analizi (LIBÉRATION, 03. 03. 1995).

²⁵² Na ovu neprincipijelnost jednog dela francuskih intelektualaca naročito je skrenuo pažnju međunarodno priznati bosanski reditelj E. Kusturica, koji u tom periodu sebe još uvek vidi kao Jugoslovena i borca za federalnu Jugoslaviju. E. Kustrurica je inače autor teksta „Evropo, moj grad gori“, u kome optužuje „divlje bande“ sačinjene od srpskih nacionalista za rušenje Sarajeva (LE MONDE, 24. 04. 1992) i dobitnik Zlatne palme na Kanskom festivalu. On, u reakciji na Filkenkrotov tekst „Prevara zvana Kusiturica“ (LE MONDE, 02. 06. 1995) – u kome ga potonji optužuje, iako nije pogledao film „Andergraund“, da u njemu negira Miloševićev „velikosrpski projekat“ – upozorava na licemerje onih intelektualaca koji su smatrali da je multietnička Jugoslavija neodrživa, ali da se po svaku cenu treba boriti za očuvanje multietničke BiH. Ova Kusturicina reakcija je objavljena nekoliko meseci kasnije u istom dnevniku pod naslovom „Ja, prevarant“ (LE MONDE, 26. 10. 1995), a Filkenkrotov tekst je izazvao i živu debatu o „fenomenu Kusturica“ u najvećim francuskim štampanim medijima.

²⁵³ Osim intelektualaca srpskog porekla i nacionalističkih pogleda, poput K. Bećirovića i B. Lazića npr, retki su autori upozoravali na ovu nedoslednost. Videti npr. tekst novinara lista *Le Figaro*, B. Bonilarija „Islamski poredak prema Aliji Izetbegoviću“ (LE FIGARO, 25. 09. 1992), ili tekst pisca i filozofa J-P. Fajea (LE MONDE, 21. 05. 1993). O taktici bošnjačkih lidera u prezentovanju svojih ideoloških pozicija u zavisnosti od specifičnosti međunarodnih sagovornika, svedočio je J. Divjak, general, Srbin, koji je ostao u Sarajevu i borio se na strani Armije BiH sve vreme rata. On je u intervjuu za sarajevski Svijet neposredno nakon rata izjavio sledeće: „Svijestan sam da služim Izetbegoviću kao ikebana koju iznosi na sto prema potrebi. Kada dolazi neko sa Zapada brže me pozovu na sastanak i onda se ja zalažem i pričam kako ima Srba i Hrvata u Armiji BiH, a kada dođu iz islamskih zemalja, onda me nigde nema. Na žalost, to je tako [...]“ (cit. pr. VEČERNJE NOVSTI, 22. 02. 2003).

još u vreme ratnih godina ukazivali su na to da je ratni cilj bošnjačkog rukovodstva bio isti kao i ratni ciljevi srpskog i hrvatskog rukovodstva: etničko čišćenje i etnička homogenizacija teritorija na kojima su Bošnjaci većina. O tome govore i posleratni demografski podaci nekih opština u Centralnoj Bosni (a slična situacija je i u Zapadnoj Bosni, u nekada većinski hrvatskim sredinama), poput Travnika, Bugojna, Donjeg Vakufa itd. u kojima više nema naselja u kome bi se našlo više od 10% predratnog srpskog stanovništva, čak ni tamo gde su Srbi bili apsolutna većina. U svakom slučaju, mitska slika očuvanog „kulturnog mikrokosmosa“ „kosmopolitskog“, „laičkog“ i „građanskog“ Sarajeva,²⁵⁴ bila je glavni ulog u borbi najvećeg dela francuskih intelektualaca protiv „rasističkih“ resantimana ideologije Velike Srbije.²⁵⁵²⁵⁶ Iz njihove perspektive, srpske milicije i vojska nisu činili najveće zločine zbog toga što su bili najbolje naoružani, nego zbog ontološkog karaktera ili srpskog naroda u celini,²⁵⁷ ili zločinačke ideologije

²⁵⁴ V. Naum-Grap (Véronique Grappe-Nahoum), inače ćerka E. Morena, npr. kao ključni sociološki rascep u jugoslovenskom društvu navodi rascep između grada i sela (NAHOUM-GRAPPE, 1993: 68). Neki intelektualci tako rat u BiH vide kao rat između grada i sela (koje se u njihovoj viziji proteže sve do predgrađa Sarajeva, u kojima su uglavnom živeli Srbi). Na tom tragu, u jednom delu hegemonog tabora francuskog intelektualnog polja prisutna je slika Srbina kao orijentalnog seljaka, koji ima prezir prema urbanom i želi da ga uništi (up. CHASLIN, 1997). „Postojala je spontana simpatija specijalista za Centralnu Evropu za građane Sarajeva, kao ljude kulture. Postoji i reprezentacija Srbina, pogledajte ilustracije Plantua na naslovnica *Le Monde*-a. Srbin je nagli Balkanac, neotesan, seljak, brutalan. [...] U pitanju je jedan oblik diferencijalizma, nesvesnog kulturalizma, koji se može razumeti i u klasnim kategorijama“ (GOISSIAUX, 1999: 62).

²⁵⁵ Š. Lambroskini npr. pokušavajući da opravda borbu za „bošnjačku stvar“, u jednom od tekstova brani ideju o Bošnjacima kao o „drugacijim muslimanima“: „Sarajevo: Veoma evropski muslimani“ (LE FIGARO, 06. 09. 1992). U istom ključu se i E. Plenel seća svoje motivacije da se angažuje u „jugoslovenskoj aferi“: „Ono što je učinilo da prema Bosni budem posebno osetljiv je činjenica da nas Bosna podseća da postoji jedan evropski islam, da postoje evropski muslimani i da je to jedna veoma duga istorija [...]. Da, tamo postoje muslimani koji puše, piju alkohol, koji mogu ulaziti u mešovite brakove, koji se mešaju sa drugima.“ (PLENEL, iz intervjua 17. 04. 2018).

²⁵⁶ „Malo po malo konstituisaće se to jezgro koje će braniti ideju da treba sprečiti uništenje Sarajeva. Sarajevo je ustvari postalo amblem naše borbe za jedan mešoviti svet, ni srpski, ni hrvatski, ni bošnjački. To je i ono što me je gurnulo da sve žešće zahtevam od francuske Vlade dostavljanje oružja Bošnjacima, ili bar ukidanje sankcija na dostavljanje oružja. Takođe, zalagali smo se za odbranu onog što se zvalo 'zone bezbednosti zaštićene od strane UN-a'. Svi članovi naše mreže su išli najmanje tri puta u Sarajevo. Ja sam išao najmanje dvadesetak puta od početka do kraja rata. Dakle, Sarajevo će postati simbol ne samo naše teorijske, nego i praktične borbe: putovanja, sastanci, diskusije tokom opsade, ali i kasnije. To je bilo u organizaciji Francuskog kulturnog centra i Francuske alijanse, koji nisu imali direktne kontakte sa vladom Francuske. Ti prostori su postali zajednički prostori koji su okupljali ljude iz pozorišta, ljude filma, svi su tamo prošli. Bio je zaista enorman broj intelektualaca“ (GOUPIL, iz intervjua 18. 06. 2019).

²⁵⁷ Ž. Žilijar će već u maju 1993. godine npr. insistirati na tome da je „milion Srba iz Bosne bacilo na kolena čitav civilizovani svet“ (LE NOUVEL OBSERVATEUR, 27. 04. 1993). Na istom tragu, P. Brikner je ustvrdio „Sa našim pristajanjem, Srbi polako kopaju grobnicu evropskoj civilizaciji“ (LE MONDE, 22. 10. 1992). Jedan stručnjak za Balkan primećuje da je upravo na osnovu sličnih kolektivnih reprezentacija došlo do konstrukcije „slike fiksirane na Srbina koji je rušilac i opustošitelj po prirodi“ (GOISSIAUX, 1999: 58).

koja je postala deo njegovog društvenog karaktera. Jedna od najslabijih ilustracija optužbe na račun nekakve večne „srpske ideologije“ se može naći u knjizi trojice autora hrvatskog porekla: „Etničko čišćenje, istorijski dokumenti o srpskoj ideologiji“ (up. GJIDARA, GRMEK I SIMAC, 1993).²⁵⁸ Uprkos određenim međusobnim razlikama, manihejska logika predstavljanja dagađaja iz Jugoslavije u centru hegemonog ideološkog tabora svodi se na sledeće: destruktivni Srbi i njihov „lider-diktator“ S. Milošević (koji se, kako bi moralna panika postigla jači diskurzivni efekat, neprekidno poredi sa S. Huseinom i sa A. Hitlerom),²⁵⁹ vođeni idejom stvaranja „Velike Srbije“, tj. priključenja svih teritorija nastanjenih Srbima Srbiji, rade na dezintegraciji Hrvatske i BiH (tih malih i mladih nacija i demokratija željnih slobode od komunizma i srpskog tutorstva). U toj percepciji, jedino su dakle Srbija i Srbi odgovorni za rat u Jugoslaviji, i jedino Srbija i Srbi čine sistematske zločine, koji su već isplanirani u bližoj ili daljoj prošlosti u njihovim istorijskim dokumentima, kao što su npr. „Načertanije“ Ilije Garašanina iz 1844. godine, ili „Memorandum“, Srpske akademije nauka i umetnosti iz 1986. godine.

²⁵⁸ Ova knjiga je, inače, doživela nekoliko pozitivnih prikaza u velikim francuskim medijima, i postala je referenca koja će se često citirati u medijsko intelektualnim krugovima (LE MONDE, 09. 04. 1993). Zbog toga što je u malom časopisu *Dialogue* ustvrdila da ova knjiga poziva na „rasnu mržnju“, njeni autori će tužili K. Litar-Tavar (Catherine Lutard-Tavard) – inače sociološkinju, specijalistkinju za bivšu Jugoslaviju i saradnicu Le Monde diplomatique-a – i za povredu ugleda i časti. Prema svedočenju Z-F. Gosijoa, autori hrvatskog porekla su od K-L. Tavar zahtevali „ogromnu sumu novca“ kao naknadu za uvredu. „Ja sam svedočio u njenu korist jer sam smatrao da je reč o skandaloznoj knjizi, u naučnom, ne u moralnom smislu“ (GOSSIAUX, 1999: 61).

²⁵⁹ U zavisnosti od stepena antikomunističkih stavova kod pojedinih intelektualaca, S. Milošević i njegov ideološki i vojni aparat se diskvalifikuju bilo kao „komunistički“, bilo kao „četnički“. Prvu kvalifikaciju koriste pre svega bivši antitotalitaristi, u međuvremenu konvertovani levi liberali, ti večiti borci protiv „komunizma“ (koji se u njihovoj viziji nalazi u osnovi svih negativnih društvenih pojava na Balkanu, i ne samo na Balkanu). U intervjuu koji sam radio za potrebe ove disertacije, reditelj i bivši antitotalitarista R. Gupil je čak tvrdio da je bio direktni svedok toga da su srpske jedinice koje su držale pod opsadom Sarajevo „u rušenje grada išle pevajući pesme ekstremne levice, jugoslovenskih partizana i Internacionalu“ (GOUPIL, iz intervjua 18. 06. 2019). Ovaj detalj, uprkos ideološkoj konfuziji koja je nesumnjivo vladala među „jugoslovenskim borcima“ u tom periodu na „svim stranama“, deluje prilično nadrealno. Naime, malo je verovatno da je veći broj boraca u Jugoslaviji uopšte znao da peva Internacionalu, a još manje da su se – u kontekstu opšte nacionalističke histerije i uverenja da je u igri „opstanak srpstva“ – srpske jedinice motivisale pevajući internacionalističke i jugoslovenske pesme. Sa druge strane, oni nijansirani i antikomunizmom neopterećeniji intelektualci iz ovog tabora, srpske nacionaliste u Srbiji i BiH (dis)kvalifikovali su kao četnike (desničarsku i nacionalističku frakciju jugoslovenskih antifašista u Drugom svetskom ratu, koji su od 1943. godine počeli otvoreno da saraduju sa nacistima u borbi protiv jugoslovenskih partizana-komunista). Ovo je samo jedan od primera koji nam pokazuje da je borba rečima – koje imaju određeno simbiličko značenje – bila prisutna i unutar samog hegemonog tabora.

Kada su s vremena na vreme suočeni sa kontraargumentom da politiku etničkog čišćenja sprovode i hrvatski i bošnjački nacionalisti, ne samo protiv srpskog stanovništva, nego i jedni protiv drugih na teritorijama na kojima su dominantni jedni ili drugi, intelektualci iz hegemonog tabora, ukoliko se uopšte osvrću na to, takvu praksu pravdaju činjenicom da se radi o ekscesima. Izveštaji o stravičnim zločinima počinjenim u BiH, retke intelektualce iz ovog tabora dovode do teza da glavne razloge haosa na Balkanu treba tražiti ne samo na „srpskoj“, nego i na „hrvatskoj strani“, u zajedničkom poduhvatu stvaranja Velike Srbije i Velike Hrvatske.²⁶⁰ Ipak, konsenzus o „srpskoj krivici“ je neupitan. P. Kanivez (Patrice Canivez) i G. Kok (Guy Coq), štaviše optužuju UN posmatrače za lažne izveštaje, kao „već oprobano taktiku“ ove organizacije u cilju delegitimizacije bošnjačke i hrvatske borbe i njenog stavljanja u istu ravan sa „srpskim masakrima“ (LE MONDE, 03. 06. 1995). Još neobičnije je da je ovakav diskurs normalizovan nakon najvećeg „etničkog čišćenja“ od početka rata: proterivanjem preko 250 000 Srba u akciji hrvatske vojske nazvanoj „Oluja“. U Oluji – koja je sprovedena uz direktnu vojnu podršku administracije SAD-a – spaljeno je preko 22 000 kuća, a blizu 2000 Srba je ubijeno ili „nestalo“ (uglavnom starijih ljudi koji nisu mogli da pobjegnu). U najkraćem, hegemoni intelektualci, sa jedne strane, negiraju masovni i organizovani karakter zločinima koje čine hrvatske i bošnjačke oružane jedinice, dok ih, sa druge strane, predstavljaju kao nužno imitiranje onoga što je već dozvoljeno Srbima u kontekstu impotencije međunarodne zajednice (cf. CANIVEZ, 1994; GARDE, 1994, 1995; FÉRON, 1993; NAHOUM-GRAPPE, 1993; BRUCKNER, 1995; JULLIARD, 1994; VERNET ET GONIN, 1994, 1995; FONTAINE, 1995). Tako je koncept „etnička čišćenja“ u javnom prostoru Francuske – uprkos tome što se radi o strategiji koju praktikuju sve strane u sukobu²⁶¹ – zahvaljujući aktivnosti

²⁶⁰ Francuski general F. Brikmon (Francis Briquemont) je npr. ustvrdio da je „Mostar bio bombardovan od strane Hrvata kao što Sarajevo nikada nije bilo bombardovano od strane Srba“ (cit. pr. SCHIFFER, 1994: 66).

²⁶¹ Predsednik međunarodnog komiteta Crvenog krsta je još početkom rata, 29. jula 1992. godine, kada su vojne snage bosanskih Srba nezaustavljivo napredovale i osvajale deo po deo teritorije BiH, prilikom otvaranja Međunarodne konferencije za pomoć žrtvama rata u bivšoj Jugoslaviji upozorio na „pustoš etničkog čišćenja koje se svodi na nekontrolisan teror nad stanovništvom, zastrašivanje i uznemiravanje manjina, masivno premeštanje civila, uzimanje taoca, torture, deportacije i kolektivne egzekucije. Ovim metodama [...] pribegavaju sve strane u sukobu, u meri i u intenzitetu koji zavise od sredstava kojima raspolažu“ (cit. pr. MERCIER, 1994: 282).

ovih dejstvenika, dobio jasno nacionalnu etiketu: intrinzično je vezan za Srbe i njihovu „autohtonu ideologiju“.²⁶²

Rečeni interpretativni okvir sukoba u bivšoj Jugoslaviji je uspostavljen, i on će, uz određene izuzetke, ostati na snazi i u narednim godinama. Drugim rečima, slična logika zauzimanja pozicija, sa velikim brojem istih protagonista, ponavlja se, dakle, i u vreme krize na Kosovu, a naročito s početkom bombardovanja Srbije i Crne Gore 24. marta 1999. godine. Osim toga, i u „kosovskoj fazi“ nalazimo sasvim iste modalitete intelektualnih angažmana i gotovo iste ideološke rascepe koje smo već utvrdili u vreme „hrvatske“ i „bosanske faze“. Ključna sličnost sa prethodnim periodom je u tome da su odmah sa prvim novinskim izveštajima o novom sukobu na Balkanu, „sukobu između Srba i Albanaca“, ubedljivo najangažovaniji odranije već organizovani intelektualci, koji su već godinama unapred zagovarali vojnu intervenciju NATO-a protiv srpskih položaja, tj. protiv Srbije i Crne Gore. Ipak, osim određenih personalnih, između ova dva perioda nalazimo i nekoliko drugih razlika: 1. prva je u tome što se sada najveći broj dejstvenika u polemičkom prostoru oglašava ne pre, nego tek nakon početka intervencije NATO-a;²⁶³ 2. debata je prevashodno koncentrisana na pitanje za i protiv vojnog angažmana Zapada (pri čemu se i među zagovornicima napada na Srbiju i Crnu Goru izdvajaju oni koji se zalažu „samo“ za bombardovanje, i, sa druge strane, pojedinci koji insistiraju na tome da je bombardovanje nedovoljno i da je potreban kopneni napad); 3. Iako ga dominantno čine intelektualci kojima su bliske ideje levog i desnog centra, ovaj tabor je ipak relativno slabiji u odnosu na prethodni period, jer su intelektualci desnog centra ovoga puta bili značajno podeljeniji na zagovornike (44,4%) i

²⁶² Upravo u vreme rata u BiH se ova jezička konstrukcija uvodi u francuski jezik i postaje dominantna odrednica u objašnjenju prirode sukoba na Balkanu u Francuskoj (up. KRIEG-PLANQUE, 2003).

²⁶³ Ovu činjenicu B. Drano (Bernard Dreano) – antiratni aktivista i rukovodilac francuske mreže Evropske građanske skupštine (L'Assemblée européenne des citoyens) – objašnjava na sledeći način: „Aktivisti koji su bili veoma angažovani u mobilizacijama protiv rata u BiH, bili su mnogo manje angažovani kada je reč o Kosovu. Čak i u našoj međunarodnoj mreži, bilo je malo debata, svi su bili koncentrisani na posleratne teškoće u BiH. U čitavoj evropskoj mreži je bilo jakih anti-NATO refleksa, ali prvi Holbrukov ultimatum Beogradu iz oktobra 1998. nije izazvao velike debate. Trebalo je sačekati 24. mart kako bi efektivni ulazak u rat Alijanse oživeo čitavu seriju rascepa, naročito u Francuskoj, u Nemačkoj, u Italiji i Grčkoj“ (cit. pr. DÉRENS ET GESLIN, 2019: 144).

protivnike (26,7%) vojne intervencije.²⁶⁴ Osim toga, čak i pojedini intelektualci internacionalističke levice, pa i levog centra (naročito oni sa demohrišćanskim senzibilitetom), koji su u vreme rata u Hrvatskoj i BiH snažno pledirali za vojnu opciju protiv srpskih položaja, ovog puta – uprkos tome što ne odustaju od ranije formulisane definicije prirode sukoba na Balkanu – diskretno stavljaju do znanja se ne slažu sa državnom politikom Ž. Širaka i L. Žospena.²⁶⁵

U svakom slučaju, od ukupnog broja intelektualaca iz mog uzorka koji su jasno zauzeli poziciju u odnosu na ovo pitanje, odnos između zagovornika i protivnika NATO intervencije (vazdušne i/ili kopnene) je bio 57,53% prema 42,47% (dok je u „hrvatskoj“ i „bosanskoj fazi“ pak ta srazmera bila značajno veća: 72,92% prema 27,08). U ovom slučaju je ipak – za razumevanje snage njihove hegemonije – od jednostavnog broječanog faktora čini se još značajnije to što u kohorti autora koji su napisali između 10 i 15 tekstova, odnosno više od 16 tekstova, sa 72% i 84,2% ubedljivo dominiraju dejstvenici koji su podržavali vojnu intervenciju protiv Srbije i Crne Gore. Osim toga, upravo ovi intelektualci objavljuju primarno tekstove u najvećim dnevnicima i „intelektualnim časopisima“, što dodatno pojačava njihovu vidljivost i uticaj. Centralna organizacija oko koje se okuplja jezgro najangažovanijih francuskih intelektualaca koji su postali zastupnici „proalbanske stvari“ je „Komitet Kosovo“ (*Comité Kosovo*), inače oformljen 1992. godine, gotovo u isto vreme kao i „Komitet Vukovar-Sarajevo“, od intelektualaca bliskih časopisu *Esprit*. Pored osnivača kao što su sudija A. Garapon (Antoine Garapon), tadašnji direktor *Esprit*-a O. Monžen i filozof P. Asner, i počasnih članova poput E. Morena, K. Lefora i P. Rikera, neki od najistaknutijih članova „Komiteta Kosovo“ su sociološkinja i antropološkinja V. Naum-Grap, pisac P. Brikner, filozofi A. Finkelkrot i A. Gliksmann i dr. intelektualci koji su istovremeno bili anagažovani u borbi za „hrvatsku“ i „bošnjačku“ stvar. Osim toga, kao što je „radikalna levičarka“

²⁶⁴ Ovo je i očekivano, imajući na umu da nikada ni pre, a ni posle toga, nije bio veći broj socijal-demokratskih Vlada u EU. Većina skandinavskih zemalja, Grčka, Nemačka, Holandija, Francuska, Velika Britanija i Italija su samo neke od evropskih zemalja, uključujući i Sjedinjene Države, na čijem čelu su bile partije levog centra. Štaviše, u nekima od tih zemalja, poput Italije ili Francuske npr, partije radikalne levice su učestvovala u vlasti. To navodi neke autore da rat na Kosovu nazovu „levičarskim ratom“ (RAVINEL, 1999).

²⁶⁵ O razlozima ove promene stava i rascepa u rečenoj grupi detaljnije ću pisati u narednom odeljku.

A. Le Brun predstavljala „ogansku intelektualku“ „Komiteta Vukovar-Sarajevo“ (u smislu da je bila direktna veza sa Hrvatskom preko svog supruga), u „Komitetu Kosovo“ su tu ulogu imali profesor filozofije na Parizu VIII M. Kulaši (Muhamedin Kullashi) i pisac M. Jupoli (Musa Jupolli), obojica etnički Albanci i sa jakim simboličkim *background*-om u francuskim intelektualnim krugovima „Druge levice“, ali i dvoje Francuza, „specijalisti za Centralnu Evropu“: M-F. Alen (Marie-Françoise Allain) i K. Galmiš (Xavier Galmiche).

Komitet Kosovo i časopis *Esprit* su uspostavili tesnu saradnju sa najvećom albanskom partijom na Kosovu, Demokratskim savezom Kosova, i reprodukovali albansku nacionalističku propagandu. U njihovim intervencijama dominiraju jednostrane i simplističke teze o ekskluzivnoj agresivnosti srpskog nacionalizma, kolonijalnoj situaciji i sistemskoj represiji od strane Beograda koja je dovela do uspostavljanja sistema aparthejda nad više od 90% albanskog stanovništva na Kosovu.²⁶⁶ Osim toga, lider kosovskih Albanaca, I. Rugova, u njihovim reprezentacijama idealistički je predstavljan kao demokratski disident i „Balkanski Gandi“. Ovi nekadašnji borci za „multietničku BiH, sada se vezuju za albanski nacionalizam, a nakon NATO bombardovanja će ček pravdati etničko čišćenje Kosova od Srba, Roma i drugih nealbanskih naroda.²⁶⁷ Uz pomoć, dakle, Međunarodne federacije saveza ljudskih prava (*Fédération Internationale des ligues des Droits de l'Homme*), koja je ostvarila nekoliko misija na Kosovu tokom 1998. godine, „intelektualnog časopisa“ *Esprit* i dnevnih novina *Le Monde* i *Libération*, a delimično i *Le Figaro*-a, „Komitet Kosovo“ je imao možda i ključnu ulogu u mobilizaciji intelektualne mreže koja je žustro insistirala na

²⁶⁶ Ovi intelektualci, pritom, kada govore o Kosovu, insistiraju da je reč o teritoriji na kojoj žive gotovo isključivo Albanci. U tom kontekstu se neprestano ponavlja tvrdnja o represiji nad „više od 90% Albanaca“ koji naseljavaju Kosovo. Ovaj podatak je preuzet i reprodukovano u svim velikim medijima u Francuskoj. Ustvari, prema poslednjem popisu iz 1981. godine udeo Albanaca u ukupnom stanovništvu je bio 81%.

²⁶⁷ A. Garapon tako smatra da je skandalozno vršiti relativizaciju između „agresora“ i „žrtvi“: „Ne možemo staviti u isti rang mogućih 1000 srpskih žrtava i na stotine hiljada masakriranih Kosovara“ (TÉLÉRAMA, 23. 06. 1999). Inače, stvarni bilans mrtvih na Kosovu do kraja NATO intervencije je bio oko 10 000 ljudi, od toga oko 2/3 Albanaca. Pritom, u samo nekoliko dana po završetku rata na Kosovu je – prema izveštaju *Human Rights Watch*-a, koji je sastavljen 2001. godine i fokusiran primarno na zločine počinjene od strane srpskih snaga bezbednosti – u prisustvu međunarodnih vojnih snaga, ubijeno preko 1000 Srba, a preko 210 000 njih je prognano sa Kosova. Veoma je ilustrativan i korišćeni diskurs od strane ove grupe intelektualaca: kada se govori o Albancima koji su se – bilo prisilno, bilo iz straha – izmestili sa teritorija na kojima su živeli, koristi se termin „etničko čišćenje“. Kada je, pak, reč o Srbima, onda se govori o „civilima koji su pobeгли zbog straha“.

neophodnosti vojnog napada na Srbiju i Crnu Goru. Upravo su A. Garapon, O. Monžen, P. Asner, P. Gard, F. Fežto, J. de Kerorgen (Yan de Kerorguen) i drugi saradnici *Esprit*-a, uz B-A. Levija, A. Finkenlrota, F. Heizburga, L. Žofrena, A. Lamasura, Š. Lambroskinija, A. Fontena, T. Hofnunga (Thomas Hofnung), Ž-K. Kazanove, B. Poaro-Delpeša (Bertrand Poirot-Delpech), P. Ruselena (Pierre Rousselin), Ž. Sifera (George Suffert) i drugih intelektualaca levog i desnog centra se još početkom i sredinom 1998. godine – kada je sukob na Kosovu još u zametku – oglašavaju kao zastupnici „albanske stvari“.

A. Garapon i A. Finkelkrot tako, u jednom zajedničkom tekstu, tvrde da je rat počeo na Kosovu i da će se tu završiti. Oni – iznoseći jednostranu rekonstrukciju događaja i netačne podatke – optužuju S. Miloševića da je odgovoran za stupanje Oslobođilačke vojske Kosova na scenu: policijskim operacijama i „terorizovanjem“ civilnog stanovništva u albanskim selima, etničkim čišćenjima, paljenjem sela itd. Sve to je iz njihove perspektive imalo za cilj realizaciju „starog srpskog sna“ o Kosovu bez Albanaca. Zbog toga je, iz njihove perspektive, potrebna brza reakcija zapadnih sila (LE MONDE, 04. 08. 1998). Teza o „srpskoj ideologiji etničkog čišćenja“ i nameri da se uz pomoć „genocida“ dođe do Velike Srbije – uprkos tome što je Kosovo već bilo deo „stvarno postojeće“ Srbije – i u „kosovskoj fazi“ predstavlja opšti okvir analize koji hegemoni intelektualci koriste u legitimaciji svojoj poziciji. Razlike među njima su u različitim fokusima i u nijansama. Dok jedni, poput npr. A. Fontena, vlast S. Miloševića nazivaju „poslednjim kolonijalnim režimom u Evropi“ koji mora biti srušen, a Kosovu data državnost (LE MONDE, 14. 04. 1998), drugi – poput npr. P. Ruselena – govore o neophodnosti vojne intervencije kako bi se Kosovu vratila autonomija kakvu je imalo u vreme velike Jugoslavije (LE FIGARO, 11. 03. 1998). Nije neobično da jednu od specifičnosti ovog prvog perioda – pre početka bombardovanja – vidimo u tome da, uprkos tome što pripadaju jedinstvenom „intervencionističkom bloku“, na vraćanju autonomije Kosovu unutar Srbije insistiraju primarno intelektualci desnog centra (u čijim analizama ima i neuporedivo više podsećanja na istorijski značaj i značenje Kosovske bitke iz 1389. godine i generalno Kosova u srpskom kolektivnom sećanju), dok neminovnost pune nezavisnosti Kosova – zbog kršenja ljudskih prava od strane Srbije i nemogućnosti reintegracije Kosova u Srbiju – zagovaraju intelektualci

levog centra. U svakom slučaju, i jedni i drugi i u slučaju Kosova često prave istorijske paralele između Miloševića i Hitlera, odnosno, u analizu intenzivno uključuju rat sećanjima i simbolima koji imaju jako značenje u francuskom „intelektualnom polju“.²⁶⁸

Okvir br. 12: Komitet Kosovo

„Istorija Komiteta Vukovar-Sarajevo i Kosovo je istorija serije pokušaja kako bi se probudilo francuska javnost i dovelo do akcija u cilju što bržeg zaustavljanja jugoslovenskog košmara. [...] Dva osnivačka principa našeg delanja (su): Najpre, bez obzira koliko se to nekome sviđa, Miloševićev nacional-komunistički režim je u osnovi ove drame, odgovoran za rat i agresiju. [...] Ovaj sistem je prva rasna država u Evropi od Drugog svetskog rata. [...] Drugo, Francuska i Evropa moraju da razmotre upotrebu sile u cilju sprečavanja varvarstva. [...] U susret totalitarnoj pretnji, u susret Zlu koje će samo biti još veće, ne možemo mu se suprotstaviti neoružanom diplomatijom: treba dakle razmotriti pretnju silom kao sredstvo akcije.“

„Za nas, nemoć pred Miloševićem, nedostatak strategije demokratskih evropskih država, predstavljaju užasnu grešku koja će imati dramatične posledice po budućnost čitavog evropskog kontinenta. To su ujedno i velike greške kada je reč o značenju same Evrope, njenog humanizma i njenih vrednosti. Ani Le Brun je to bolje od bilo koga objasnila: 'Jugoslovenski primer treba shvatiti kao emblematičan za sve katastrofe koje se akumuliraju na našem horizontu'.“

„Perspektiva političkog otpora fašizmu srpskog režima koju brani Komitet je nastavljena formiranjem, od strane *Esprit*-a takođe, jednog drugog kolektiva, Komitet Kosovo. Njegov cilj je jasno izražen još od osnivanja (u decembru 1992): 'Namenjen promovisanju rada na strogim informacijama i na učvršćivanju veza sa ljudima na terenu, Komitet, kojim rukovode Francuzi, funkcionisaće uz pomoć široke saradnje sa prijateljima sa Kosova koji žive u Parizu, naročito sa Musom Jupolijem i Muhamedinom Kulašijem'. [...] Ovaj Komitet će organizovati susret sa Ibrahimom Rugovom u januaru 1993, prilikom njegovog dolaska u Pariz. Sa druge strane, uspostavili smo vezu sa studentskom koordinacijom protiv etničkog čišćenja koja je osnovana u Parizu 23. marta 1993. i čiji je cilj da mobilizuje studentski i univerzitetski svet“ (COQ, 1993 : 261, 262).

²⁶⁸ Jedan od najilustrativnijih primera toga možemo naći u uvodniku F. Žiru u *Le Nouvel Observateur*-u, N°1795, 1-7. april 1999. Ona, naime, u tekstu pod naslovom „Novi minhenovci“ tvrdi sledeće: „Milošević čisti. Svako ima svoju metodu, nedostaju nam samo gasne komore. (Drugi svetski rat) je obeležen povlačenjem, Francuske, Velike Britanije. Nesrećno sećanje na ono što danas obeležavamo jednom rečju: Minhen. Bilo je takođe u Francuskoj, u Engleskoj, iskrenih pacifista koji su nosili maslinove grane“. Ona u tekstu, dakle, osim što poredi Srbiju sa nacističkom Nemačkom, protivnike NATO bombardovanja, pacifiste, stavlja u istu ravan sa podržavaocima Minhenskog dogovora, od kojih su neki postali nacistički kolaboracionisti. Poruka je jasna: onaj ko ne podrži NATO intervenciju je direktni ili indirektni saučesnik Miloševićevog etničkog čišćenja.

Nesumnjivo najveći intenzitet intelektualnih angažmana još od početka „jugoslovenske krize“ vidimo upravo u vreme NATO bombardovanja Srbije i Crne Gore (odnosno od 24. marta do 10. juna 1999. godine). Ovo je i očekivano imajući na umu da Zapad prvi put na tlu Evrope nakon Drugog svetskog rata učestvuje u „pravom ratu“. Za razliku od intervencije u BiH, koja je bila vrlo ograničenog obima i koncentrisana na specifične vojne položaje bosanskih Srba kako bi se oslabili i naterali da naprave veće ustupke u pregovorima, ovog puta su avioni 19 zemalja NATO-a ciljali čitavu teritoriju Srbije – a delimično i Crne Gore – i podjednako vojne i civilne objekte od životnog i strateškog značaja za jednu državu (mostovi, škole, industrija, javna radio-televizija itd). Ovako intenzivan intelektualni angažman ne čudi ni ukoliko uzmemo u obzir da je operacija zapadnog vojnog saveza pravdana činjenicom da je – prema rečima ministra spoljnih poslova Nemačke, J. Fišera – u Jugoslaviji na delu „etnički rat kakav nije viđen od 1930-ih i 1940-ih godina“ (LE MONDE, 10. 04. 1999). Drugim rečima, S. Miloševiću i Srbiji trebalo je stati na put jer je na Kosovu već – u zavisnosti od izvora – 350 000 mrtvih (zvaničnik američke administracije, 4. april 1999, *New York Times*), „500 000 nestalih, za koje se sumnja da su mrtvi“ (Ministarstvo spoljnih poslova SAD, 18. april. 1999, *ABC*), „100 000 nestalih, koji su moguće ubijeni“ (Ministar odbrane Sjedinjenih Država, 16. maj 1999, *CBS*), „od 100 do 500 000 ubijenih osoba“ (TF1, 20. 04. 1999) . U najkraćem, prema tvrdnji B. Klintonu, T. Blera, R. Šarpinga i velikih zapadnih medija „međunarodna zajednica“ je morala da reaguje kako bi sprečila „genocid“ koji Srbi – koji „igraju fudbal sa odsečenim glavama, otkinutim sa leševa, kidaju fetuse iz trudnica i peku ih“ – sprovode ili će sprovesti na Kosovu (pr. HALIMI ET VIDAL, 2005: 43; HALIMI ET RIMBERT, 2019: 5). Da bi se i javnost ubedila u ispravnost intervencionističke strategije, bilo je takođe nužno – kako pokazuje Ž. Semlen (Jacques Semelin), inače izraziti kritičar Miloševićevog režima – „satanizovati Miloševićevu ličnost, koji je do juče bio partner Zapadnjaka. [...] U tom smislu, NATO je sledio istu onu liniju Sjedinjenih Država tokom Zalivskog rata: nametanje apsolutne kontrole vojnih informacija [...]. Novinari koji bi posumnjali u kredibilnost strategije, bili bi optuženi da služe srpskim interesima“ (LE MODE, 25. 06. 1999).

Intelektualci desnog, i naročito levog centra, najzaslužniji su za to što je ovakva reprezentacija „kosovske faze“ „jugoslovenske afere“ – koja je izvorno dolazila iz državnog polja – postala hegemon i u intelektualnom polju. Jedna od ključnih strategija u tom cilju se svodi na čistu propagandu. Tako, s obzirom da je javno mnjenje kako Nemačke, tako i Francuske bilo veoma podeljeno povodom bombardovanja Srbije i Crne Gore,²⁶⁹ kao jedno od najvažnijih oružja u ratnoj kampanji zapadnih vlasti i medija uvedena je informacija o otkrivanju jasno razrađenog „vojnog plana Srbije“ da se Kosovo etnički očisti od Albanaca. Taj plan je zapadnoj javnosti predstavljen kao „Plan potkova“. Iako je svakome ko je iole upućen u srpsko-hrvatski jezik jasno da zvanični dokument Republike Srbije ne može biti naslovljen kao „Plan potkova“, s obzirom da je „potkova“ hrvatska verzija reči koja u srpskom izgovoru glasi „potkovic“, to nije sprečilo intelektualce i najveće francuske medije da ovu informaciju koriste kao jedan od glavnih argumenata u svojim intervencionističkim penegericima. U tom ključu je naročito ilustrativna naslovnica *Le Monde*-a od 08. 04. 1999, kao i tekst. D. Vernea „Taj plan 'potkova' kojim je programirana deportacija Kosovara“ (LE MONDE, 10. 04. 1999).²⁷⁰ Uprkos činjenici da je vrlo brzo nakon rata otkriveno da se radi o izmišljenom dokumentu koji je – u saradnji sa bugarskim službama bezbednosti – nemačko Ministarstvo odbrane pustilo u javnost kako bi manipulisalo svojim javnim mnjenjem (inače neprijateljski nastrojenim prema učešću Nemačke u prvom ratu nakon završetka Drugog svetskog rata), za francuski dnevnik *Le Monde* čak i 2002. godine – dakle, tri godine nakon rata i dve godine pošto je *Libération* pisao o njegovoj lažnosti – Plan potkova predstavlja „kontroverzan dokument čija validnost nikada nije dokazana“ (LE MONDE, 16. 02. 2002).²⁷¹

²⁶⁹ U istraživanju koje je 6. i 7. aprila 1999. godine sproveo dnevni list *Libération* npr, 66% ispitanika smatra da je vojna intervencija na Balkanu motivisana političkim i vojnim interesima Sjedinjenih Država, dok je samo 24% njih uvereno u to da se radi o odbrani ljudskih prava i demokratije. Pored toga, 54% ispitanika je iznelo svoje protivljenje bombardovanju Srbije i Crne Gore (LIBÉRATION, 10-11. 04. 1999).

²⁷⁰ Kako bi bio pojačan efekat teze o Velikoj Srbiji, hegemoni intelektualci levog i desnog centra u javnom diskursu sve više koriste reč Kosovar. Iako je Kosovar zbirni, geografski, naziv za Albance i Srbe koji žive na Kosovu, u ovom slučaju se on koristi kako bi se naglasak stavio na navodni plan Srbije da etnički očisti Kosovo od svih njegovih stanovnika.

²⁷¹ Na moje pitanje kako je dozvolio da *Le Monde* uputi podršku intervenciji NATO-a bazirajući se, između ostalog, i na lažnoj vesti o „Planu potkova“, tadašnji direktor redakcije je odgovorio sledeće: „Na delu je jedna raznolika i pluralna redakcija. Ljude koji su bili odgovorni

Comment Milosevic a préparé l'épuration ethnique

- Le plan serbe « Potkova » programmait l'exode forcé des Kosovars dès octobre 1998
- Il a continué d'être appliqué pendant les négociations de Rambouillet
- Allemands et Américains font état d'« exécutions de masse »
- Bonn redoute que l'on découvre un « véritable abattoir »

L'OTAN fait état d'informations selon lesquelles de nouveaux massacres ont été perpétrés au Kosovo par les forces serbes. Aux Etats-Unis, le porte-parole du départe-

cial au Kosovo, Rémy Ourdan, raconte comment les bombardements de l'OTAN et la guérilla de l'UCK ont isolé les forces serbes.

Ce plan « fer à cheval » qui programmait la déportation des Kosovars

LE DOSSIER Milosevic s'alourdit. « On en apprend tous les jours un peu plus », dit un diplomate occidental dont les journées sont occupées par la guerre du Kosovo. Les responsables de l'OTAN sont, à juste titre, soucieux de convaincre l'opinion publique que l'exode des Albanais du Kosovo n'a pas commencé avec les frappes aériennes, qu'il est le résultat d'un projet longuement pensé et préparé par la direction serbe pour renverser la situation démographique dans la province. Une preuve supplémentaire leur en a été fournie, la semaine dernière, quand le ministre allemand des affaires étrangères, Joschka Fischer, a reçu des autorités d'un pays voisin – non précisé – de la Serbie la copie d'un plan du gouvernement de Belgrade détaillant la politique de nettoyage ethnique appliquée au Kosovo.

Ce texte est daté du 26 février, soit quelques jours après l'échec des négociations de Rambouillet, échec camouflé sous l'expression « difficultés de mise en œuvre », et un mois avant le début de la campagne aé-

rienne de l'OTAN. Il porte le nom de code de « plan fer à cheval », sans doute pour symboliser la prise en tenaille des populations albanaises qui devaient être peu à peu repoussées en direction des pays voisins pour être finalement expulsées.

Ce texte de quelques pages prévoit notamment la déportation des Kosovars albanais habitant les centres urbains. Si son authenticité était confirmée, ce qui paraît faire peu de doutes, il viendrait s'ajouter aux nombreux éléments permettant de penser que la politique appliquée par Slobodan Milosevic a été préméditée. Après avoir fait mine en octobre 1998, d'accepter un retrait des forces serbes de la province pour écarter la menace de frappes de l'OTAN, l'homme fort de Belgrade n'avait pas attendu plus de quelques semaines pour masser des troupes autour du Kosovo et se préparer à toute éventualité.

Les Occidentaux reconnaissent aujourd'hui qu'ils ont sous-estimé la détermination meurtrière de leur adversaire. Des di-

rigeants des Etats ayant naguère appartenu à la fédération yougoslave, qui connaissent bien Slobodan Milosevic pour avoir négocié des nuits entières avec lui au début des années 90, les avaient pourtant mis en garde. Mais il leur était difficile, malgré le précédent bosniaque, de concevoir qu'à la fin du XXe siècle, il se trouverait un dirigeant européen assez fou pour appliquer, avec des moyens modernes, un plan datant de 1937. A cette époque, Vaso Cubrilovic, un académicien serbe qui devait être plusieurs fois ministres sous Tito, avait « théorisé » l'expulsion des Arnaoutes (Albanais) du Kosovo... vers l'Albanie et la Turquie.

Le plan « fer à cheval » reprend ces idées avec une brutalité qui a emporté, s'il en était besoin, les derniers doutes pacifistes du ministre allemand (Vert) des affaires étrangères : « Pour la première fois en ce siècle, a déclaré Joschka Fischer, l'Allemagne se trouve du bon côté. »

Daniel Verne

Ilustracija br. 1: Naslovnica *Le Monde*-a 10. 04. 1999. i tekst D. Vernea

za međunarodni servis u redakciji, kasnije sam, šaleći se, nazvao „američkim klanom“. To su ljudi koji imaju jasnu ideološku agendu. Kada ste direktor redakcije, oni vam šalju tekstove, poznaju svoju temu, a vi kao neko na čelu kolektiva ne dajete savete, jer ne dovodite u pitanje njihovu kredibilnost. Dakle, pitanje koje postavljate je relevantno, ali ga treba postaviti onom ko je u ono vreme rukovodio tim domenom, onom ko brani taj tekst o 'Planu potkova' i prihvata njegovu autentičnost, a to je Alen Frašon. [...] U mnogim domenima je bilo i lažnih ili sumnjivih informacija [...] i danas često kažu 'to je Planelova odgovornost', ali ti isti zaboravljaju da je tada postojao direktor čitavog konzocijuma *Le Monda*, Ž-M. Kolumbiani, koji je nosio pravnu odgovornost za objavljeni sadržaj. Dakle, sećam se jako dobro te priče o 'Planu potkova', to je jedna velika i bolna lekcija. Ja kažem često, posao novinara je da misli protiv sebe, odnosno svojih ličnih uverenja, i zbog toga je uvek u pitanju jedan kolektivni posao. Nema ništa gore od toga da veruješ da je jedna informacija tačna jer misliš da je politički ispravna. Ovo oko Kosova je konkretan primer. *Le Monde* je zauzeo poziciju koju ja danas potvrđujem, koja podržava tu intervenciju“ (PLENEL, iz intervjua 17. 04. 2018). Specijalisti za Balkan, Ž-A. Derens i L. Geslen (2019: 134) tvrde da je u pitanju „arhetip *fake news*-a širenih od strane zapadnih vojski i preuzetih od strane svih velikih medija“.

U odbrani „albanske stvari“ i podršci NATO-u, već rečenim intelektualcima se pridružuju pojedinci bliski levom i desnom centru, manjim delom i internacionalističkoj levlci, i nekoliko dejstvenika drugih političkih senzibiliteta.²⁷² Kako bilo da bilo, među istaknutijim figurama u ovom taboru nalazimo intelektualce koji su već bili aktivni u prethodnom periodu, ali i one koji se prvi put uključuju u debatu povodom „jugoslovenske afere“: političari P. Kanivez, D. Kon-Bendit, B. Kušner, A. Lamasur, P. Leluš, Ž. Martine (Gilles Martinet) i dr; novinari Ž-M. Kolombiani, M. Semo, Ž. Daniel, B. Frapa, F. Žiru, S. Žili, Ž. Duken (Jacques Duquesne), F. Lanson (Philippe Lançon), R. Urdan (Rémy Ourdan) i dr; filozofi i pisci P. Brikner, B-A. Levi, D. Rondo (Daniel Rondeau), Ž. Roman (Joël Roman), Ž. Atali, P. Tibo (Paul Thibaud), Ž-K. Gijebo (Jean-Claude Guillebaud), I. Kadare i dr; univerzitetski profesori T. Delpoš (Thérèse Delpech), Ž. Žilijar, Z. Laidi, T. De Monbrial (Thierry de Montbrial), V. Naum-Grap, M. Ru (Michel Roux), Ž. Rupnik, A. Turen, E. Valon (Emmanuel Wallon) i dr. Naravno, B-A. Levi je i u „kosovskoj fazi“ „jugoslovenske afere“ imao ključnu ulogu (VIDI OKVIR). Svi navedeni intelektualci pripadaju „intervencionističkom taboru“, a intenzitet podrške NATO-u ide od traženja da se uspostavi „vladavina prava“ na Kosovu, do insistiranja na kopненоj intervenciji i pomoći Oslobođilačkoj vojsci Kosova (UÇK) (ultra nacionalističkoj paravojnoj organizaciji čiji je politički cilj bila borba za „Prirodnu Albaniju“, tj. za ujedinjenje svih teritorija naseljenih Albancima u jednu državu).²⁷³

²⁷² Interesantno je da, osim J. Krulica, u „kosovskoj fazi“ ne nalazimo intelektualce koji su imali porodičnih veza sa Hrvatima i Bošnjacima i bili su veoma aktivni u „hrvatskoj“ i „bošnjačkoj fazi“ jugoslovenske krize. Kao što ni u prve dve faze nije bilo angažovanih intelektualaca koji imaju porodičnih veza sa Albancima (osim potpisa I. Kadare ispod prvog kolektivnog Apela), a u „kosovskoj fazi“ su postali veoma angažovani. Ovo je jako važan indikator da je lična veza sa etničkim grupama u sukobu, bila važna motivacija pojedinim intelektualcima u njihovom intelektualnom angažmanu.

²⁷³ Informacije o vezi sa albanskom mafijom i pravoj prirodi Oslobođilačke vojske Kosova su u međunarodnoj javnosti bile dostupne od osnivanja te organizacije (up. PÉAN, 2013). U prvom periodu njenog delanja, ova paravojna formacija je tako bila stavljena na crnu listu Sjedinjenih Država i od strane američkih službi bezbednosti kvalifikovana kao teroristička organizacija. Međutim, i nakon što je – nakon nesrazmernog odgovora srpskog režima na ove napade, koji je podrazumevao i ubistva civila koji su bili direktno ili indirektno povezani sa njom – dobila veći legitimitet u albanskom narodu i prestala da bude tretirana kao teroristička organizacija, UÇK je nastavila ne samo sa jakim napadima na srpske i nealbanske civile, nego je vršila ubistva i nad velikim brojem Albanaca koji su prihvatili državnost Srbije na Kosovu, kao i nad albanskim političarima iz njima konkurentskog Rugovinog Demokratskog saveza Kosova. Ipak, to nije sprečilo određene francuske intelektualce da, u kolektivnom tekstu pod naslovom „Pomoći UÇK“,

Okvir br. 13: Bernar-Anri Levi

B-A. Levi (Bernard-Henri Lévy, ili BHL) rođen je 1948. godine u Beni-Safu, u buržujskoj porodici alžirskih Jevreja. Njegov otac – koji se kao jedva punoletni dečak u okviru Internacionalnih brigada borio na strani republikanaca u Španskom građanskom ratu – u Maroku osniva firmu za uvoz najfinijeg afričkog drveta, koja je 1997. godine prodana francuskoj multinacionalnoj kompaniji Kering. BHL je ostao akcionar u firmi, a 1996. godine ga je ekonomski magazin *Challenges* proglasio 167-om najbogatijim Francuzem, sa imovinom u vrednosti od 455 miliona franaka. Nakon što je deo detinjstva proveo u Maroku, sa porodicom se seli u Pariz i nastanjuje u najluksuznijem delu grada. Po završetku srednje škole *Lycée Pasteur de Neuilly*, BHL upisuje *École normale supérieure*, gde se uključuje u političku aktivnost maoističke grupe *Gauche Prolétarienne*. Pre nego što će diplomirati filozofiju na ENS-u, upisuje *Sciences Po Paris*, odakle je izbačen zbog nediscipline. Na poziv A. Malroa (André Malraux), 1971. godine se priključuje Međunarodnim brigadama i ide u Indiju i u Bangladeš.

U Pariz se vraća 1973. godine i postaje predavač epistemologije na Univerzitetu u Strazburu, a sa 25. godina postaje direktor tri kolekcije u jednoj od tri najveće izdavačke kuće u Francuskoj: *Grasset*. To je i period kada će raskrstiti sa maoizmom. U *Nouvel Observateur*-u, 30. 06. 1975. godine objavljuje tekst podrške bivšem maoisti A. Gliksmanu, koji je iste godine izdao knjigu „Kuvarica i ljudožder“ (*La Cuisinière et le mangeur d'hommes*), u kojoj u istu ravan stavlja nacizam i komunizam, odnosno optužuje Marksa za Gulag. To je i period rađanja „antitotalitarne ideologije“ u izvedbi „nove filozofije“, čiji je BHL jedan od najpoznatijih predstavnika. Iste godine, on će postati član „ekspertske grupe“ F. Miterana zadužen za samoupravljanje. Iz tog perioda datira njegovo prijateljstvo sa budućim francuskim predsednikom. Svoje najpoznatije „antitotalitarno“ delo „Varvarstvo sa ljudskim licem“, koje je prodato u stotine hiljade primeraka i prevedeno na nekoliko svetskih jezika, izdao je 1977. godine. Upravo ova knjiga je od B-A. Levija napravila „fenomen BHL“.

Takom 1980-ih B-A. Levi će podržavati sve anti-sovjetske pokrete i borbe, uključujući i avganistanske talibane. Zajedno sa M. Alterom npr. 1981. godine prvi put odlazi u Kabul i materijalno pomaže pobunjenike u pokretanju „Radija Slobodni Kabul“. Sa J-F. Ravelom i drugim intelektualcima levog i desnog centra 1985. godine

koji je objavljen nepuna dva meseca nakon početka bombardovanja Srbije i Crne Gore, takvoj organizaciji pruže direktnu podršku: M-F. Alen (Marie-Françoise Allain), P. Brikner, P. Gard, A. Gliksman, Ž. Erzog, P. Asner, O. Monžen, I. Kadare, B-A. Levi, R. Gupil i V. Naum-Grap (LE MONDE, 07. 05. 1999). U rečenom tekstu, ovi intelektualci kritikuju moralizam evropskih zvaničnika koji ne pružaju pomoć UÇK zbog toga što ih percipiraju kao „islamiste“, „avanturiste“, „poklonike Velike Albanije“ itd. Oni, tako, praveći paralelu sa Drugim svetskim ratom – kada je V. Čerčil podržao čak i komunistu J-B. Tita nasuprot nacista – zahtevaju da UÇK bude tretiran kao saveznik u borbi protiv zajedničkog „rasističkog“ i „terorističkog“ neprijatelja, odnosno Srbiju. Dakle, u njihovoj viziji nacisti današnjice – to Apsolutno zlo – su Srbi i zbog toga je važno pružiti moralnu, finansijsku, političku i vojnu podršku albanskim pobunjenicima, ma ko oni bili. Inače, jedan od pokazatelja o kakvoj se organizaciji radi možemo naći u izveštaju švajcarskog tužioca D. Martija (Dick Marty), koji je usvojen u januaru 2011. godine u Generalnoj skupštini Saveta Evrope. U rečenom izveštaju su Oslobodilačka vojska Kosova i njeni lideri optuženi, između ostalog, da su se finansirali trgovinom organa uhapšenih i ubijenih Srba i nealbanaca na Kosovu, a na temelju tog izveštaja je 2015. godine formiran „Specijalni sud za zločine UÇK“.

BHL potpisuje Apel kojim se podržava predsednik Sjedinjenih država, R. Regan (Ronald Reagan), u naporu da zbací s vlasti demokratski izabranog predsednika Nikaragve. Elem, „levog totalitaristu“ u Levijevoj viziji. Ovi intelektualci traže od Sjedinjenih Država da se ne „povlače iz regiona koji imaju vitalnu važnost kako za njih tako i za čitav Slobodni svet“ (LE MONDE, 21. 03. 1995). U *Le Matin*-u će takođe snažno podržati i poljsku Solidarnost, a naročito primećen je njegov tekst pod naslovom: „Mi smo svi poljski katolici“ (kao aluzija na čuveni tekst iz '68 „Svi smo nemački Jevreji“, kojim su se prijatelji D. Kon-Bendita usprotivili njegovoj demonizaciji zbog jevrejskog i nemačkog porekla). Zajedno sa Ž. Erzegom i G. Skarpetom B-A. Levi 1990. godine pokreće „intelektualni časopis“ *La Règle du Jeu*, koji je okupljao neke od najvećih francuskih i svetskih imena iz oblasti književnosti.

Uprkos neuspešne epizode sa F. Miteranom u Sarajevu 1992. godine, oni ostaju u dobrim odnosima, a potonji ga 1993. godine nominuje u Nadzorni odbor televizije *Sept-Arte*. Iste godine on takođe postaje kolumnista desno liberalnog nedeljnika *Le Point* i, preko *La Règle du Jeu* organizuje na „divlje“ posetu A. Izetbegovića Parizu, ali i drugim evropskim metropolama. U tom periodu je snimio u najvećim francuskim medijima veoma reklamiran film „Bosna!“, a upravo na njegovu inicijativu je i osnovana lista „Evropa počinje u Sarajevu“. Zbog situacije u Jugoslaviji i Ruandi, zajedno sa A. Finkelkrotom, A. Gliksmanom, P. Briknerom i Ž. Žilijarom pokreće „Komitet za promišljanje i intervenciju“ (*Comité de Réflexion et Intervention*). U aprilu 1998. godine, zajedno sa B. Kušnerom, proglašen je počasnim građaninom grada Sarajeva. Sa početkom rata u BiH, B-A Levi postaje najangažovaniji intelektualac u „jugoslovenskoj aferi“.

U korpusu od 243 intelektualaca čije sam tekstove – u navedenim dnevnicima i „intelektualnim časopisima“ – analizirao za potrebe ove disertacije, upravo je BHL napisao najveći broj tekstova: 39. Njihov broj je istinski mnogo veći jer je 1990-ih o Jugoslaviji pisao i u dnevnicima, nedeljnicima, mesečnicima, kao i stručnijim časopisima koji nisu bili deo mog uzorka. Koliko je ova tema i dalje jedna od centralnijih u njegovom imganirajumu i u aktuelnim političkim procenama, između ostalog pokazuje i intevju koji je dao televiziji *Franceinfo* 11. novembra 2016. godine. On u njemu, sa jedne strane, hvali rezultate N. Sarkozija i F. Olanda, tj. primarno njihovu spoljnu politiku koja je bila bazirana na principu „prava na mešanje u unutrašnje stvari drugih država“, dok, sa druge strane, podvlači da za A. Žipea neće glasati ukoliko bude izabran za kandidata desnice jer „je bio jako loš premijer (od 1995. do 1997) i užasan ministar spoljnih poslova (od 1993. do 1995). Suprotstavljao sam mu se u vreme BiH i Ruande. To su dva ključna događaja u kojima Francuska nije dobro postupila. Njenu spoljnu politiku je tada vodio A. Žipe“.

Da bi se razumeo njegov značaj u „jugoslovenskoj aferi“ važno je napomenuti da je upravo on bio inicijator brojnih manifestacija, skupova, autor dva filma i dve knjige, posrednik između bošnjačkih i francuskih političara, i verovatno najaktivniji – a svakako najvidljiviji – pojedinačni zastupnik „bošnjačke“ i „albanske stvari“ na francuskim televizijama. Od 1992. do 1999. godine B-A. Levi u bivšoj Jugoslaviji najpre kritikuje F. Miterana, a zatim kritički podržava Ž. Širaka. Sve vreme međutim nepokolebljivo podržava politiku Sjedinjenih Država, kao prvu zemlju „Slobodnog sveta“. Iz njegove perspektive, rat u Jugoslaviji nije „građanski rat“, nego rat Srba „protiv civila“. Kako bi uzbunio francusku javnost, on u svojim brojnim javnim

intervencijama pravi paralele između rata u BiH i „španskog građanskog rat“, opsade Sarajeva i Varšavskog geta, „nereagovanja francuske države“ i „duha Minhena“, poziva intelektualce da se pokoravaju „državnom rezonu“, kao u vreme „rata u Alžiru“ itd. Njegov intelektualni idol je A. Malro,²⁷⁴ a ne Ž-P. Sartr, a upravo povodom situacije u postsocijalističkoj Jugoslaviji i Rusiji, definitivno – u tekstu u *Leberation*-u pod naslovom „Zbogom Solženjicine“ – raskršta sa A. Solženjicinom, piscem koga je pre toga doživljavao „Danteom našeg vremena“, i zahvaljujući kome je, po njegovim rečima, mislio, pisao, odnosno bez koga „nova filozofija“ ne bi uopšte postojala u danas poznatom obliku (LÉVY, 1991 : 386-388).

B-A. Levi: „Jednog dana, pišaćemo istoriju. Reći ćemo da je 300 miliona Evropljana posustalo pred banditima. Ispričaćemo naše povlačenje. Objasnićemo našu ostavku. Podsetićemo kako Evropa, u osnovi, nikada ne brani svoje vrednosti kada se nađu pred pretnjom varvarstva. Ona to nije učinila za Jermene. Ona to nije činila za Cigane i Jevreje. Ona se nije mrdnula ni 1936. za Španiju. Ni '38 u vreme Minhena. Ni '56 za Budimpeštu, '68 za Prag, ili '81, pod Jaruzelskim, za Varšavu. Ona ne reaguje, ustvari, ukoliko njeni interesi, naravno u najmaterijalnijem smislu te reči (U Sueckom kanalu i u Kuvajtu) nisu ugroženi. Ah, ista stvar je i sa Sarajevom. Isti spontani minhenizam. Čak fundamentalni kukavičluk. Sa, u ovom slučaju, mogućim odobravanjem, uglavnom tihim, ratnih ciljeva Srbije“ (LA RÈGLE DU JEU, 01. 09. 1993).

„BHL će 14. aprila 1999, nakon razgovora sa svojim prijateljima Briknerom i Kon-Benditom, sa drhtavim glasom, kao i svaki put u sličnim prilikama, govoriti o 'najgigantskijoj i najužasnijoj masovnoj deportaciji koju je Evropa videla od 1945.' i o albanskoj deci nagomilanoj u 'olovnim vagonima', koji 'kroz maglu' prelaze između Kosova i Srbije. Bernar-Anri Levi, pisac uvodnika u *Le Point*-u i u *Le Monde*-u, direktor zbirki u *Grasset*-u, prijatelj F. Pinoa (François Pinault) i Ž-L. Lagardera (Jean-Luc Lagardère) [najbogatijih Francuza, *prim. IM*], dugogodišnji diskretni laskavac bogatašima [...], završiće svoj govor i sastanak odom o ljudskom oslobođenju: 'Kosovarima koji su izbegli u Albaniju, avioni nemaju boju. To nisu avioni NATO-a, to su avioni slobode, to su avioni civilizacije'. Seci, snimaj: sve je završeno u 20h.“ (HALIMI, 2014: XVI).

²⁷⁴ Bivši saputnik PCF-a, veliki književnik i intelektualac, A. Malro bio je aktivan borac u okviru antikolonijalnog pokreta u Indokini i republikanskih snaga tokom Španskog građanskog rata. Posle Drugog svetskog rata priključuje se Š. De Golu i – u drugom njegovom mandatu – tokom deset godina obavlja ministarsku funkciju. Za jedan deo francuskih intelektualaca predstavljao je simbol „pravog – angažovanog – intelektualca“, nasuprot „salonskim intelektualcima“.

MUR, OÙ EST TA VICTOIRE ?

JOIE sans mélange sur le front humanitaire : BHL, nous apprend le dernier « Nouvel Obs », s'apprête à retourner à Sarajevo. Un transport dont on souhaite qu'il sera moins périlleux que son séjour de juin 92 dans la capitale bosniaque. Bernard, puisque, comme le rapporte facétieusement Bernard Frank, il est désormais « *du dernier plouc* » de lui donner du « *Bernard-Henri* », y avait alors proprement côtoyé l'enfer. Au point, au plus fort d'une fusillade, de devoir se faire interviewer - dure contrainte du Penseur en déplacement dangereux - par un confrère de la télé locale à l'abri d'un muret. De cette

scène pathétique, l'hebdo de Jean Daniel, quelques mois après « Libé », publie d'ailleurs le cliché (*document de gauche*).

Oui, ce jour-là, à cet instant précis, pour témoigner devant le monde de la tragédie bosniaque, BHL - dédaigneux du gilet pare-balles - a risqué sa vie. Pas plus, sans doute, mais pas moins non plus que les deux joyeux soldats canadiens de la Forpromu qui, à peu près au même moment et d'une foulée tranquille, passaient derrière le même mur (*document de droite*).

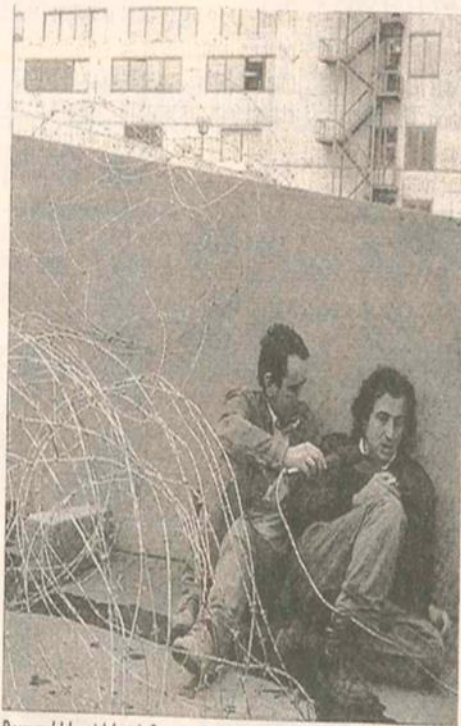
Des gêneurs, ces deux-là, qui, pour un peu, par leur allure désinvolte, nous aurai-

fait croire que ce jour-là, à cet endroit-là de Sarajevo, aucun danger ne menaçait le décolleté de notre ami. La preuve, pour prendre, enfin, une photo probante de la situation, il aura fallu attendre qu'ils s'éloignent. Mais pourquoi tant de haine ? Peu avant cet historique moment, une fusillade avait bien éclaté, mais à distance (des tirs de mitrailleuse sur les collines qui entourent la ville).

Cependant, de toute la troupe qui l'accompagnait (dont le maire UDF de Lourdes et actuel ministre délégué à la Santé, Philippe

Douste-Blazy), Bernard fut le seul à plonger derrière le muret pour poursuivre cette surréaliste interview, comme le racontent les confrères Michel Floquet et Bertrand Coq, auteurs - jamais démentis - des « Tribulations de Bernard K. en Yougoslavie » (Albin Michel). Précision des mêmes : en juin 92, BHL n'est resté « *en tout et pour tout qu'une heure et quarante-cinq minutes à Sarajevo* ».

A ce train d'« *ingérence humanitaire* », on peut bien commettre quelques erreurs d'appréciation.

Bernard-Henri Lévy à Sarajevo

Deo ovih dejstvenika je, osim gostovanja u najgledanijim televizijskim emisijama i pisanja tekstova u dnevnim novinama i u „intelektualnim časopisima“, 10. aprila 1999. godine, zajedno sa partijom Zeleni, na trgu ispred Sorbone organizovao relativno slabo posećen „skup podrške NATO intervenciji u sprečavanju genocida“. Ovo je, inače – uz nešto posećeniju manifestaciju održanu svega 4 dana kasnije, u organizaciji B-A. Levija i časopisa *Levi Règle du jeu*, kojoj su prisustvovali i predstavnici UÇK-a – jedan od retkih takvih skupova u vreme „kosovske faze“. Interesantno je da su na prvom skupu bili prisutni i neki intelektualci internacionalističke levice, poput K. Agitona (Christophe Aguiton), F. Erzoga (Philippe Herzog), A. Lipica (Alain Lipietz) itd. Generalno, deo intelektualaca internacionalističke levice – naročito onih koji su pripadali ili pripadaju „antitotalitarnim“ strujama na levisi, a u međuvremenu nisu konvertirali u levi centar, i onima koji su početkom 1990-ih dali kritičku podršku novoj evropskoj konstrukciji – takođe je pristupio „intervencionističkom taboru“. Intenzitetom angažmana se u ovoj grupi intelektualaca naročito izdvajaju prijatelji i kolege M. Kulašija, politikolog Ž-I. Potel (Jean-Yves Potel) i filozof A. Brosa (Alain Brossat), ali i još dvoje profesora, I. Lakost i M-F. Alen, zatim pisac H. Gojtsilo (Juan Goytisolo), izdavač F. Maspero, direktor redakcije *Le Monde*-a E. Plenel, bivši predsednik „Doktora bez granica“ R. Broman i dr. Oni uglavnom prihvataju dominantni interpretativni okvir sukoba o „agresorima“ i „žrtvama“ u bivšoj Jugoslaviji, izdvajajući i koncentrišući se isključivo na srpski nacionalizam, odnosno na Miloševićevu „diktaturu“ i „neototalitarni“²⁷⁵ režim koji je u cilju stvaranja „Velike Srbije“ na Kosovu uveo režim „aparthejda“. Ovi intelektualci često potpisuju apele i kolektivne tekstove sa intelektualcima levog centra, insistiraju na tome da Albanci imaju pravo na nezavisnost od Srbije (pozivajući se na lenjinistički princip „prava naroda na samoopredeljenje“, što i nije neobično imajući u vidu da najveći broj njih dolazi iz trockističke tradicije); traže vojnu pomoć za UÇK, koju vide kao „oslobodilački pokret“; odbacuju svaku terotorijalnu podelu Kosova zasnovanu na etničkim granicama; a neki među njima zagovaraju i kopneni napad na Srbiju.

²⁷⁵ Tako npr, u kolektivnom tekstu koji potpisuju A. Brosa, M. Kulaši, Ž-M. Levon (Jean-Marc Levent), O. Le Kur Grandmezon (Olivier Le Cour Grandmaison) i Ž-I. Potel, čak na četiri mesta nalazimo kvalifikativ „neototalitarni“, koji ide uz Miloševićev režim.

Četri su ključne specifičnosti intelektualaca internacionalističke levice iz „intervencionističkog tabora“ u odnosu na intelektualce desnog i levog centra: 1. zadržavanje načelno kritičkog odnosa prema NATO-u i motivaciji Sjedinjenih Država u „jugoslovenskoj aferi“; 2. odbijanje propagandne vulgarizacije dešavanja u Jugoslaviji poređenjem Miloševića i Hitlera i genocida nad Jevrejima sa genocidom nad Albancima;²⁷⁶ 3. fokus kritike je stavljen na Miloševićev režim, uz insistiranje na tome da je važno da se ne stigmatizuje čitav srpski narod;²⁷⁷ 4. napokon, nastojanje da se obrate i levičarskoj publici, kao i da debatuju sa levičarima koji se – po ovom konkretnom pitanju – nalaze u suprotnom taboru. Kada je reč o poslednjoj specifičnosti, A. Brosa i Ž-I. Potel npr. u dnevniku *Humanité* kritikuju levicu koja se protivi vojnoj intervenciji protiv Srbije, spočitavajući joj da od jednog drveta – koje predstavlja anti-NATO sentiment i protivljenje američkoj dominaciji – ne uspeva da vidi čitavu šumu, tj. neophodnost „sprečavanja potpunog nestajanja albanskog naroda sa Kosova“. U tom smislu, oni podređuju sva svoja neslaganja oko zapadne vojne alijanse i unutrašnje i spoljne politike Sjedinjenih Država jednom višem cilju, kakav je „pravo na opstanak Albanaca“ (HUMANITÉ, 08. 04. 1999). Rečeni intelektualci, pritom, u odbrani svojih pozicija nekritički usvajaju propagandu najvećih medija, tako što npr. ne samo da trostruko uvećavaju broj mrtvih od 1991. do 1999 godine na prostoru bivše Jugoslavije – s tvrdnjom o „više od 300 000 ubijenih“ – nego i iznose apsurdnu tezu da je isključivo Milošević odgovoran za ta ubistva. Na tom tragu je ilustrativno to što Ž-I. Potel – koji se predstavlja kao specijalista za Centralnu Evropu i Jugoslaviju – potpisuje tekst u kome stoji da je Miloševićev cilj bila „monoetnička Srbija“. U stvarnosti, međutim, situacija je bila

²⁷⁶ Tako, R. Broman npr. insistira na tome da su ovakve paralele neprihvatljive jer nije održivo „korišćenje termina genocid. Poređenje sa hitlerizmom je glupo i nepotrebno je porediti patnju jer su politički programi različiti. Milošević nije Hitler“ (LIBÉRATION, 15. 05. 1999).

²⁷⁷ Vrlo često, kako smo već videli, u analizama intelektualaca levog i desnog centra – koji, što je još neobičnije, načelno odbacuju svaki nacionalizam, kulturalizam i uopšte esencijalizaciju kolektiva – pravljaju amalgam u tom ključu. Jedan od najilustrativnijih primera toga je naslov dosije, koji je najavljen na čitavoj naslovnici nedeljnika *L'Événement du jeudi*, N°756, 1-6. april 1999: Srbi - istorija jednog naroda bolesnog od nacionalizma. Novinar A. Giršon (Henri Guirchoun) ide još dalje govoreći o : „uočljivim crtama srpskog karaktera“: „razmetljivo ponašanje, divlja ljubomora, tendencija ka podelama, infantilni odnos prema lideru, potčinjavanje, strah od jačeg i brutalnost prema slabijem, prezir ka vremenu, koji objašnjava sindrom prošlosti, neukrotiv narcisizam. I možda najviše zabrinjavajuće: sklonost ka uživanju u sopstvenoj patinji, što vodi ka mazohizmu“ (LE NOUVEL OBSERVATEUR, 1-7. 04. 1999).

neuporedivo kompleksnija. Iako je zvanična Srbija obezbeđivala logističku podršku srpskim milicijama i njihovim praksama „etničkog čišćenja“ u Hrvatskoj i u BiH, osim na Kosovu – gde vidimo specifične izazove srpskog i albanskog nacionalizma, kao i strateške interese velikih sila – u samoj Srbiji nije bilo etničkih čišćenja. Štaviše, Srbija je ostala „najmultietničkiji“ deo bivše Jugoslavije. U zauzimanju pozicija i ovih intelektualaca, dakle, vidimo prevlast propagandnih elemenata na račun hladne i višeslojne analize. Napokon, rečene reprezentacije „jugoslovenske afere“ – koje nalazimo u interpretaciji intelektualaca „internacionalističke levice“ – dele i dva dejstvenika koje sam uključio u kohortu „suverenističke levice“. Reč je naime o profesorima A. Žoksu i P. Bonifasu, koji ako predstavljaju izuzetke koji se suprotstavljaju ogromnoj većini svojih idejno-političkih sličnomišljenika i na taj način – indirektno – potvrđuju etablirane pravilnosti.²⁷⁸

²⁷⁸ A. Žoks je npr. 1990-ih politički podržavao suverenistu Ž-P. Ševenmona, ali je u kontekstu „jugoslovenske afere“ napravio potpuni otklon od svog izvornog „ideološkog tabora“ (kome je po drugim pitanjima uglavnom ostavo veran). Njegovo zauzimanje pozicija je u tom smislu neobjašnjivo argumentima koji se baziraju na političkim dispozicijama dejstvenika. S obzirom da nisam uspeo da dođem do *email* kontakta ovog autora, nisam mogao da dobijem njegovo lično svedočenje na tu temu, niti da razumem dublju motivaciju za podršku „prointervencionističkom taboru“. Sa druge strane, pozicija P. Bonifasa – koji je u periodu 1990-ih ideološki bio blizak miterano-golističkoj struji socijalista – može se tumačiti njegovom povezanošću sa vrhom Socijalističke partije 1999. godine, koja je podržala bombardovanje Srbije. Interesantno je da je u intervjuu koji smo radili za potrebe moje disertacije tvrdio da je u to vreme zauzeo tvrd antiratni stav: „ne zbog pacifizma, nego jer sam smatrao da to neće doneti ništa dobro. Posle smo se svi mi suprotstavili i ratu u Iraku“ (BONIFACE, iz intervjuja 12. 06. 2019). Međutim, ukoliko analiziram njegove tekstove iz tog perioda videćemo da je on u to vreme kritikovao NATO strategiju, ali ne iz perspektive nekog ko se suprotstavlja tom ratu, nego jer je smatrao da je bombardovanje neefikasno i da treba preduzeti kopnenu invaziju na Srbiju (LE MONDE, 03. 04. 1999). Ovaj primer je dobar indikator toga da su intervjui sa učesnicima događaja sa distancom od dvadeset godina ilustrativno važni jer potvrđuju tezu da dejstvenici vrlo često o svojoj prošlosti misle – domišljaju je i prilagođavaju – u skladu sa potrebama današnjice.

TABOR ANTIHEGEMONIH INTELEKTUALACA

Tabor sa intelektualcima koji se nalaze na suprotnom spektru i sa suprotstavljenim pozicijama u odnosu na do sada izložene, neuporedivo je raznolikiji. Ovi intelektualci su ne samo socijalno heterogeniji i udaljeniji jedni od drugih (kako nam pokazuju Grafici 1 i 2), nego i ideološki heterogeniji. Jer, tabor „antihegemonih intelektualca“ čine dejstvenici bliski krajnjoj desnici; suverenističkoj desnici i suverenističkoj levisi; većina intelektualaca internacionalističke levice; i svega nekoliko intelektualaca levog i desnog centra. Ovaj ideološki disperzivan tabor se tako u velikoj meri preklapa sa „antihegemonim blokom“ čija smo objektivna svojstva i pozicije mogli da vidimo u prethodnom poglavlju. Upravo zbog te karakteristike, odnosno nemogućnosti da dejstvenici u okviru ovog tabora delaju kao blok u gramšijanskom značenju tog pojma, konstrukciju „antihegemoni blok“ sam stavio pod navodnicima. Drugim rečima, „antihegemoni blok“ se ne ponaša kao blok, on je samo potencijalni blok, i kao takav nije u stanju da ugrozi simboličku dominaciju neuporedivo homogenijeg i jačeg hegemonog bloka. Kako smo takođe videli u prethodnom poglavlju, u ovom taboru dominiraju naročito intelektualci koji su bili za očuvanje Jugoslavije kao zajedničke države Južnih Slovena; koji kao glavne krivce za dešavanja u Jugoslaviji izdvajaju primarno „male nacije“ i zapadne sile; koji sukob u bivšoj Jugoslaviji definišu kao legitimnu akciju federalne armije ili kao građanski rat; i napokon, koji su protiv vojnog napada NATO-a na srpske položaje u Hrvatskoj, BiH i Srbiji i Crnoj Gori. Kada ukrstimo varible „politički senzibilitet“ i „zauzimanje pozicija u „jugoslovesnkoj aferi“, takođe možemo da uočimo neke pravilnosti. Na primer, dok intelektualci bliski internacionalističkoj levisi (21,7%) i suverenističkoj levisi (52,2%) iznad prosečno vide primarnu odgovornost velikih zapadnih sila za dešavanja u Jugoslaviji, krajna desnica (31,3%) i suverenistička desnica (37,5%) takvu odgovornost uglavnom pripisuju

„malim nacijama“, tj. njihovim separatističkim vođstvima. Sa druge strane, dok suverenistička levica (92%), suverenistička desnica (76,9%) i internacionalistička levica (47,9%) imaju tendenciju da sukob u Jugoslaviji definišu kao građanski rat²⁷⁹ – odnosno kao sukob suprotstavljenih nacionalizama – krajnja desnica (80%) je uglavnom jasno „prosrpski“ nastrojena i insistira na tezi da su akcije JNA legitimne i poželjne.

Na osnovu rečenog, dakle, unutar tabora „antihegemonih intelektualaca“ uočavamo nekoliko sasvim različitih i međusobno nepomirljivih struja: 1. levi i desni suverenisti; 2. internacionalistički levičari; i 3. krajnji desničari. Uprkos svim nestabilnostima i protivurečnostima unutar tih struja – o čemu će detaljnije biti reči u narednim redovima – čini se da je ipak moguće ustanoviti određene elemente koji ih povezuju i usmeravaju njihovo individualno i kolektivno delanje. Najpre, važno je reći da ovi intelektualci objavljuju manji broj tekstova generalno, i imaju neuporedivo slabiji pristup dominantnim dnevnim novinama. Individualne i kolektivne tekstove internacionalističkih i suverenističkih levičara – kao i apele (koji su retki) – nalazimo pre svega u levičarskom dnevniku *l'Humanité*, odnosno u levičarskim časopisima *Le Monde diplomatique* i, u značajno manjoj meri, *Les Temps modernes*. S druge strane, s obzirom da je desničarski dnevnik *Le Figaro* 1990-ih godina bio otvoren ne samo za suverenističke, nego i za krajnje desne struje – uključujući i one ultra reakcionarne – intelektualci suverenističke desnice i krajnje desnice dobijaju prostor upravo u ovoj dnevnoj novini. Najjača frakcija unutar ovog tabora su svakako suverenisti levice i desnice. Među njima, uprkos određenih poklapanja, pa čak i zajedničkih individualnih inicijativa, ima nemalih razlika: jedni npr. temi pristupaju iz levičarske perspektive, i uz korišćenje argumenata i simbolike iz repertoara levice, dok je interpretativni okvir drugih jasno desničarski. Pored toga, i među desnim i među levim suverenistima ima onih koji se u zauzimanju pozicija u „jugoslovenskoj aferi“ vode načelnim suverenističkim principima u odbrani svojih pozicija i imaju „hladniji odnos“ prema stranama u balkanskom sukobu, ali se takođe pojavljuju i jasno „prosrpski“ nastrojeni intelektualci.

²⁷⁹ Važno je naglasiti i da intelektualci internacionalističke levice, iako u manjoj meri, ali svakako iznad prosečno u odnosu na ukupan korpus – sa 10,4% – jugosloveski sukob definišu kao srpsko-hrvatsku agresiju na BiH, ali isti su bili uglavnom deo tabora hegemonih intelektualaca.

Osim toga, neki suverenistički levičari i desničari recimo sasvim dele argumente krajnje desnice u „jugoslovenskoj aferi“: na primer, samo u nijansama možemo naći razlike između pisca i „kritičkog saputnika PCF-a“ P. Besona, i degolističkog generala u penziji P-M. Galoe (Pierre Marie Gallois). Isti, naime, postaju žestoki branioci „srpske stvari“ i sukob u Jugoslaviji interpretiraju na sličan način kao i Nacionalni front. Reprodukujuci pozicije zvanične Srbije i srpskih nacionalista, francuski intelektualci krajnje desnice takođe svoje tekstove objavljuju u *Le Figaro*-u,²⁸⁰ ali i, naročito, u izdanjima izdavačke kuće *Âge d’homme* (koju je 1966. godine pokrenuo antikomunistički i nacionalistički pisac i izdavač srpskog porekla V. Dimitrijević).

Bilo kako bilo, osim nekih izuzetaka – tj. boraca za „srpsku stvar“ (koji se od samog početka uključuju u debatu, pa čak i posećuju Jugoslaviju i ratna područja) – „antihegemoni intelektualci“ zauzimaju pozicije tek u njenoj drugoj, odnosno u „bosanskoj fazi“, dok su najintenzivnije angažovani pre svega u „kosovskoj fazi“. Osim toga, jedna od specifičnosti njihovog angažmana je u tome da on u prvoj fazi ima više „reaktivni“, a u drugoj više „aktivni“ karakter. Drugim rečima, dok su njihove intervencije u vreme rata u BiH pre svega reakcija na akcije i reprezentacije hegemonih intelektualaca, u „kosovskoj fazi“ oni su ti koji i iniciraju debate i reaguju na postojeće. Ovo je donekle očekivano imajući u vidu da je neintervencionistička politika F. Miterana bila svakako bliža njihovim političkim principima, od intervencionističke politike Ž. Širaka. Intelektualci suverenističke levice i desnice, kao i intelektualci internacionalističke levice, većinski nisu zastupnici ni jedne „nacionalne stvari“ na Balkanu – osim što su neki od njih, sećajući se „zlatnog doba“ stare Jugoslavije, manje ili više projugoslovenski nastrojeni – već im „jugoslovenska afera“ služi više fenomenološki: za iskazivanje stava u odnosu na ključne geostrateške probleme u svetu. Među najangažovanim „antihegemonim intelektualcima“ bliskim

²⁸⁰ Neki od ovih nacionalističkih intelektualaca, kao poznati antikomunisti su sve do 1992. godine realtivno redovno objavljivali tekstove u *Le Monde*-u. Na tragu „stare slave“ tako su, kada je sukob u Jugoslaviji počeo, dobijali prostor da svoje stavove izlože i u ovom dnevniku. U intervjuu rađenom za potrebe ove disertacije, pisac i novinar – zastupnik „srpske stvari“ – K. Bećirović mi je potvrdio da je *Le Monde* naprosto u jednom momentu počeo da uglavnom ignoriše i da ne objavljuje tekstove „prosrpskih intelektualaca“. Čak i onih koji su već posedovali relativno veliki simbolički kapital u francuskom intelektualnom polju (BEĆIROVIĆ, iz intervjuja, 06. 16. 2019).

različitim i nekoncilijantnim političkim senzibilitetima, u vreme „hrvatske“ i „bosanske faze“ u intelektualnom polju Francuske nalazimo npr. političare Ž-P. Ševenmona, R. Ua (Robert Hue), M-F. Garo (Marie-France Garaud), M. Žobera (Michel Jobert), Š. Paskuu (Charles Pasqua) i dr; pisce i filozofe P. Besona, P. Handkea, R. Debreja, M. Galoa, K. Bećirovića, B. Lazitcha, V. Volkofa, P-M de la Gorsa (Paul-Marie de La Gorce) i dr; univerzitetske profesore K Litar-Tavar, S. Regura (Serge Regourd), Ž-F. Gosijoa, K. Samari, P. Lanca (Pierre Lantz), Ž-P. Faja (Jean-Pierre Faye), A. Krigel (Annie Kriegel) i dr; novinare B. Bonilaurija (Bernard Bonilauri), M. Kloza, K. Kabanesa (Claude Cabanes), K. Žilijena, Ž. Fora (José Fort), F. Žermen-Roben (Françoise Germain-Robin), I. Ramonea (Ignacio Ramonet), K. Maršana (Claude Marchand) i dr; geopolitikologe P-M. Galoa i K. Rofera, pisca i akademika Ž. Ditura itd.

Iz perspektive rečenih intelektualaca – ma koliko velika neslaganja postojala među njima – odgovornost za razaranje Jugoslavije i ratove za njeno nasleđe treba tražiti ne samo u vođstvu Srbije ili u Srbima generalno (iako deo internacionalističkih levičara ističe značaj Srbije kao najveće nacije i srpskog nacionalizma kao najjačeg nacionalizma),²⁸¹ već i u delanju međunarodne zajednice, kao i u nacionalizmima „malih nacija“ – pre svega Slovenije i Hrvatske – koje je konstantno podržavala Nemačka. Naravno, kako je rečeno, u zavisnosti od idejno-političkih dispozicija intelektualci stavljaju veći akcenat na jedan od rečenih faktora. Analize ovih intelektualca – ukoliko apstrahujemo krajnju desnicu i borce za „srpsku stvar“ – neuporedivo su kompleksnije, nijansiranije i

²⁸¹ To je npr. slučaj sa K. Žilijenom, bivšim direktorom redakcije *Le Monde Diplomatique*-a: „Dostojan i vitalan mir će svakako ići preko Beograda, ali ne preko dogovora sa Miloševićem nego sa srpskim demokratama, kojih je više nego što mi mislimo i koji su neprijateljski raspoloženi prema njemu. Tretirajući ga kao 'valjanog sagovornika', zapadnjaci legitimišu njegov autoritarni režim. Kojom to magičnom formulom identifikujemo sve Srbe sa njihovim trenutnim rukovodiocima? 'Volim Srbe', reći će Fransoa Miteran, veran sećanju na veličanstven savez u dva svetska rata. Sa druge strane, Madlen Olbrajt, koja predstavlja Bila Klintonu u UN-u, i bivši državni sekretar Džejms Bejker, uprljali su prst na 'Srbe' kao na 'agresore'. Agresori nisu 'Srbi', nego Slobodan Milošević, njegovi saveznici, i vatreni pobornici projekta Velika Srbija“ (LE MONDE DIPLOMATIQUE, 01. 09. 1995). Iako – kao i značajan deo internacionalističke levice – denuncira projekte Velike Srbije i Velike Hrvatske i pre svega srpski i hrvatski nacionalizam, a naročito srpski kao najjači i samim tim najdestruktivniji, odnosno idealistički predstavlja jedan deo bošnjačke elite (pre svega njen socijaldemokratski deo koji je bio na vlasti u Tuzli), ovaj intelektualac nudi neuporedivo nijansiraniju reprezentaciju stanja Jugoslaviji i rezolutno odbacuje svaki „antisrpski stav“. Osim toga, za razliku od intelektualaca iz hegemonog tabora, K. Žilijen sasvim ispravno režim u Beogradu definiše kao autoritarni, bez bilo kakvih manipulativnih hiperbola o „tiraniji“, „diktaturi“ i propagandnih istorijskih paralela sa Hitlerovom Nemačkom.

višeslojnije u poređenju sa analizama hegemonih intelektualaca. One npr. u objašnjenju situacije na Balkanu uključuju: ulogu MMF-a u izazivanju ekonomske krize u Jugoslaviji 1980-ih godina (koja je omogućila isplivavanje nacionalizama u sam centar društvenog toka); specifičnost jugoslovenskog ustrojstva koje nije dozvoljavalo donošenje nikakvih jednostranih odluka ni u jednoj jugoslovenskoj republici bez saglasnosti njenih konstitutivnih naroda; rehabilitaciju ustaša u Tuđmanovoj Hrvatskoj i razloge zašto isti izazivaju strah Srba u toj republici (što je omogućilo vlastima u Beogradu da njima lakše manipulišu) itd. U najkraćem, neslaganje sa „antisrpskim“ reprezentacijama imalo je različite motive u misli pomenutih intelektualaca. Ono se naslanja na odbranu jugoslovenskog ustrojstva,²⁸² na prizivanje procesa dugog trajanja, na važnost razumevanja „balkanskih složenosti“, na rušenje „bipolarnog sveta“, na opšte tendencije ka fragmentaciji u post-socijalističkim državama i sl. U tom smislu, ilustrativan je naslov i sadržaj teksta univerzitetskog profesora, izdavača i novinara M. Diveržea: „Jugoslavija: virus fragmentacije“ (LE MONDE, 27. 11. 1991).²⁸³

Deo „antihegemonih intelektualaca“ bliskih levljici insistira na preciznom razlikovanju „agresora“ i „žrtvi“. Pritom, kao agresore označavaju nacionaliste i ekstremiste u svim narodima, dok su žrtve njihove politike ustvari svi ostali građani, bez obzira na nacionalnost. Ovakvu interpretaciju – koja pravi jasan

²⁸² Ž-P. Ševenmon je tako, čak i nakon što su Hrvatska i Slovenija priznate od strane zemalja EU kao nezavisne države, insistirao na ideji da je jedini garant poštovanja prava manjina u svim državama ustvari očuvanje jugoslovenske federacije: „Post-titoistička Jugoslavija nije mogla preživeti, ali jugoslovenska ideja – obnovljena u kontekstu zrele demokratije – zasluđuje da preživi. Huškanjem etničkog nacionalizma, post-komunističke birokratije nose najveću odgovornost za aktuelnu dramu. Međutim, odgovornost Evrope je u tome što je morala da se suprotstavi kobnim vizijama, privilegujući fragilan jugoslovenski patriotizam nasuprot retrogradnoj koncepciji nacije. Deluje da u Jugoslaviji ima skoro milion mešanih brakova. Na žalost 'Evropa dvanaestorice' nije podupirala francuski model nacije, već etničku koncepciju“ (LIBÉRATION, 02. 09. 1992).

²⁸³ M. Diverže je, inače, 1989. godine učestvovao na evropskim izborima na listi italijanske Komunističke partije. On je naročito interesantan jer je – pored brojnih međunarodnih priznanja – 1981. godine postao Inostrani član Srpske akademije nauka i umetnosti. Uprkos tom članstvu, u svojim složenim analizama 1990-ih on nije zauzimao „srpsku stranu“. Međutim, istovremeno se protivio i antisrpskim tezama, pokušavajući da nijansirano objasni geopolitičku i unutrašnju kompleksnost jugoslovenskog konflikta: „Kako ne bi ugrozio savez, Pariz je pratio Bon u priznavanju Vlada u Zagrebu i u Sarajevu. Ali, kada je reč o Zagrebu, Pariz je podržao mešanje međunarodne granice i unutrašnjih granica elemenata jedne federacije. Kada je reč o Sarajevu, Pariz je potvrdio referendum o nezavisnosti koji je bojkotovala etnička grupa koja je činila trećinu duboko podeljenog stanovništva, što će naterati srpski narod iz Bosne – koji je odbacio takvo rešenje – da uzme oruđuje kako bi nametnuo svoju nezavisnost koristeći ekstremno nasilje. Njihova sredstva su odvratna, ali je njihov cilj razumljiv“ (LE MONDE, 29. 01. 1993).

otklon u odnosu na nacionalnu logiku agresor-žrtva – naročito podvlače internacionalistički levičari. Recimo, u svim tekstovima koje su za *Le Monde diplomatique* napisale univerzitetska profesorka, aktivistkinja IV Internacionale i specijalistkinja za Jugoslaviju K. Samari, ili sociološkinja i istraživačica na Institutu za sovjetski svet i Centralnu i Istočnu Evropu (IMSECO), K. Litar-Tavar, prisutna je kritika svih autoritarnih „post-komunističkih“ režima u bivšoj Jugoslaviji, uključujući i onaj bošnjački. Na tom tragu npr. K. Litar-Tavar upozorava na opasnost političke vizije A. Izetbegovića: „Njegovi mirni govori nisu odagnali zabrinutost svih onih koji zameraju predsedniku islamističku orijentaciju, putovanja u Iran, u Tursku i u Libiju, ali i određene spise. U njegovoj Islamskoj deklaraciji objavljenoj 1990. godine, Izetbegović je predlagao stvaranje islamske države u BiH. [...] Aktivnost islamističkih grupa, širenje korišćenja marama od strane žena, finansiranje od strane određenih organizacija – kao što je Organizacija islamske saradnje čije je sedište u Saudijskoj Arabiji – samo pojavčavaju strah“ (LE MONDE DIPOMATIQUE, 01. 02. 1999).²⁸⁴ Tom krugu se kasnije pridružuje i grupa antiintervencionističkih levičara koji, u uverenju da treba učiniti sve kako bi se rat zaustavio, sukcesivno podržavaju predložene mirovne planove Kontakt grupe – donekle svesni rizika da to podrazumeva stavljanje u privilegovani položaj onog koji je u tom momentu najjači – ali vodeći se već pomenutom Miteranovom parolom: „Ne dodavati rat na rat“. Među ovim pojedincima ima i, strogo uzevši, čisto pacifističkih pozicija. Generalno, kada je reč o protivljenju NATO intervenciji na Balkanu, ovi intelektualci najčešće koriste bilo pacifistički argument, bilo argument protiv mešanja u unutrašnje stvari suverenih država.

U najkraćem, specifičnost ovih – uglavnom projugoslovenskih – intelektualaca je insistiranje na činjenici da svi nacionalistički režimi na teritoriji bivše Jugoslavije sprovode praksu etničkog čišćenja u regionima koje kontrolišu,

²⁸⁴ Inače, Islamsku deklaraciju A. Izetbegović je prvi put objavio 1970. godine. Međutim, tek 1983. godine je zbog teza iznešenih u knjizi Islam između Istoka i Zapada u političkom procesu osuđen zbog „neprijateljske propagande, panislamističkih aktivnosti, veza sa Iranom i nastojanja da Bosnu transformiše u islamsku republiku“ na 14 godina zatvora. Nakon što je izdržao deo kazne, pomilovan je 1988. godine. Interesantno je da su mu u borbi protiv komunističkih vlasti najveću podršku uputili srpski i hrvatski disidenski – nacionalistički, ali ne samo nacionalistički – intelektualci. Kada je reč o izdanju Islamske deklaracije iz 1990. godine, koje pominje K. Litar-Tavar, u pitanju je novo izdanje tog pamfleta, što je jasan indikator da se A. Izetbegović nije odrekao glavnih teza dela koje je napisao dvadeset godina ranije.

pri čemu su zbog svoje snage u tom poslu naročito „uspešni“, odnosno destruktivni srpski i hrvatski nacionalisti. Njihov angažman se uglavnom svodi na osudu takve prakse, kao i na podršku demokratskim i progresivnim snagama unutar svih republika. U tom smislu su naročito ilustrativni brojevi 563, odnosno, 570-571, 573 i 576-578 iz 1993. i 1994. godine „intelektualnog časopisa“ *Les Temps modernes*, koji su u celini ili većim delom posvećeni sukobu u Jugoslaviji.²⁸⁵ Autori tekstova u ovom časopisu su ne samo francuski internacionalistički levičari, nego i antinacionalistički intelektualci iz svih republika bivše Jugoslavije. Sa druge strane, suverenistički desničari naročito denunciraju Tuđmanov i Izetbegovićev režim koji su svojim nacionalističkim projektima izazvali nepoverenje Srba u Hrvatskoj i BiH i time isprovocirali njihovu oružanu pobunu. Tu se naročito izdvaja A. Krigel, koja je na temu situacije u Jugoslaviji – između 1991. i 1995. godine – samo u *Le Figaro*-u napisala između 10 i 15 tekstova (čime se izdvaja kao najjangažovanija intelektuala iz ovog tabora koja je imala pristup u velikim francuskim medijima). Oni, takođe – zajedno sa suverenističkim levičarima – podvlače odgovornost međunarodne zajednice, a pre svega Nemačke koja je prekršila međunarodni dogovor i priznala Hrvatsku i Sloveniju, pre nego što je postignut sveobuhvatni sporazum o statusu manjina i o odnosima između suverenih republika. Osim toga, njihova kritika je usmerena i na SAD, pri čemu se uloga ove globalne sile u Hrvatskoj i BiH od 1992. godine tumači u kontekstu geopolitičkih odnosa snaga između velikih sila.²⁸⁶ Osim toga, ovi intelektualci sasvim negiraju

²⁸⁵ Ovakvu poziciju su branili i retki intelektualci levog centra. Najpardigmatičniji u tom smislu je svakako heterodoksnii novinar i pisac Ž-F. Kan. On naročito denuncira „lažne“ istorijske paralele sukoba na Balkanu sa Prvim svetskim ratom, sa Minhenskim sporazumom, sa Varšavskim getom, sa Aušvicom, kao i medijske manipulacije i satanizaciji srpskog naroda. Ovaj bivši komunistički aktivista i pokretač nedeljnika *L'Événement du jeudi*, žestoko će se suprotstaviti svojim najbližim saradnicima i u tekstovima kritikovati Miloševićev nacionalizam, istovremeno ne štedeći ni druge nacionalističke lidere u bivšoj Jugoslaviji, kao ni destruktivnu politiku tzv. međunarodne zajednice: „Zapad, gurnut od strane SAD i Nemačke, ohrabrio je divlji raspad jugoslovenske federacije, koja, trebalo bi na to podsetiti, nije komunistička kreacija, već produkt pobede Saveznika 1918. i angažmana Žorža Klemansoa. Tako, Evropa, koja se i sama teško gradi, podstakla je Jugoslaviju da se razgradi. Rešenje, koje je bilo u stvaranju labave i decentralizovane demokratske konfederacije, lako je napušteno. Nismo izvukli pouke iz istorije i podržali smo organizovanu podelu pod pritiskom etničkih nacionalizama. Čineći to, indirektno smo podržali i Miloševićevu ideologiju“ (*L'ÉVENEMENT DU JEUDI*, 13. 01. 1993).

²⁸⁶ Urednik časopisa „Nacionalna odbrana“ (*Défense nationale*) P-M. de la Gors tako tvrdi da „Vašington nije želeo da izgubi kontrolu nad 'jugoslovenskom aferom' niti da odgovornost deli sa bilo kim. Naročito nije želeo da dozvoli da se umeša Rusija, sa sopstvenim ciljevima i sredstvima akcije, i na taj način ugrozi interese američke politike. Tim pre što ne možemo ignorisati, uprkos

tezu hegomonih dejstvenika – ali i jednog dela internacionalističkih levičara – da je cilj vlade Srbije bilo stvaranje „Velike Srbije“, odnosno pripajanje „srpskih“ regiona iz Hrvatske i BiH Srbiji. Drugim rečima, oni sasvim ubedljivo i stručno pokazuju da je Miloševićeva podrška Srbima u BiH i u Hrvatskoj od 1992. godine ustvari strateški išla u pravcu obezbeđivanja konfederalnog ustrojstva tih država, pri čemu bi predstavnici Srba imali potpunu kontrolu nad teritorijama na kojima srpsko stanovništvo predstavlja većinu.

Okvir br. 14: Ani Krigel

A. Krigel (Annie Kriegel), rođena je 9. septembra 1926. godine u Parizu u jevrejsko-francuskoj porodici Beker. Sledeći zanesenost komunizmom i republikanskim laicizmom jednog dela porodice, Ani će, kao i njen mlađi brat – već pominjani istoričar Ž-Ž. Beker – već sa 16 godina pristupiti komunističkoj omladini i pokretu otpora nacizmu. Nakon rata, 1945. godine ona i formalno postaje članica PCF-a. U Partiji je obavljala visoke funkcije, a, između ostalog, vodila je sekciju za „obrazovanje i ideološku borbu“. U međuvremenu je završila i istoriju na ENS-u. Iz redakcije komunističkog časopisa *La Nouvelle Critique* izbačena je zbog nediscipline 1957. godine, a iste godine je ekskomunicirana i iz Partije. Prema sopstvenim rečima, sastanak Hruščova i Tita, Hruščovljev izveštaj o staljinističkom postupanju i intervencija u Budimpešti glavni su razlog njenog udaljavanja od PCF-a. Već naredne godine se pridružuje Š. de Golu i do kraja života će u većoj ili manjoj meri ostati verna „degolističkom razumevanju sveta“. Na poziv R. Arona 1970. godine A. Krigel počinje da piše za *Le Figaro*, čija će redovna saradnica biti od 1976. do smrti, 1995. godine. Već u 1960-im i u 1970-im godinama u svojim naučnim radovima kritikuje koncept „prava naroda na samoopredeljenje“, i politički se približava izraelskim nacionalističkim krugovima. U tom periodu postala je istaknuta predstavnik francuskog „antitotalitarnog tabora“, tj. njegovog desnog krila. Na tom tragu je 1970. godine učestvovala u pokretanju časopisa *Contrepoint*, čiji su osnivači bili uglavnom predavači na *Sciences Po*-u. Za razliku od *Esprit*-a, ovaj časopis je okupljao pre svega antitotalitariste desničarskih političkih senzibiliteta (od desnih liberala do degolista). Nakon toga, A. Krigel i S. Kurtoa (Stéphane Courtois) će 1982. godine pokrenuti antikomunistički časopis „Komunizam“, čiji je jedan od saradnika bio i nacionalistički istoričar srpskog porekla B. Lazitch. Upravo zahvaljujući aktivnostima grupe autora okupljenih oko ovog časopisa 1997. godine se pojavljuje propagandna kolektivna sveska studija – u kojoj se iznosi teza o „100 miliona žrtava komunizma“ – pod naslovom „Crna knjiga komunizma“. Za temu ovog rada je naročito važno podvući da je „Komunizam“ izlazio u izdanju izdavačke kuće *Âge d’Homme*.

S obzirom na interesovanje za Balkan i socijalističku Jugoslaviju, nije neobično što se A. Krigel veoma rano angažuje u „jugoslovenskoj aferi“. Ona tako već

pojednim komentarima da bi Rusija izvršila pritisak na Srbe, njena stvarna uloga dugoročnog uključivanja u rešavanje krize bi bila podrška političkim i strateškim ciljevima Srba“ (LE MONDE DIPLOMATIQUE, 01. 04. 1994).

1991. godine kritikuje secesionističke namere Slovenije, a zatim i secesionističke i iredentističke namere Hrvatske, protiveći se promeni granica i optužujući Francusku da upravo na njoj leži odgovornost zbog toga što je nakon Prvog svetskog rata u Evropi etabliran princip „prava naroda na samoopredeljenje“. Na tom tragu je naročito ilustrativan njen tekst: „Jugoslavija ne sme biti sahranjena“, gde tvrdi da Jugoslavija nije komunistički projekat i pledira za stvaranje „Treće Jugoslavije“, demokratske i federalne (LE FIGARO, 17. 09. 1991). Kada je postalo jasno da je Jugoslavija kao državni okvir ipak uništena, A. Krigel upozorava na svu složenost građanskog rata u kome vojne jedinice sva tri naroda čine zločine i praktikuju etnička čišćenja. Ona takođe – podržavajući izvornu poziciju francuske vlade – upozorava na kompleksnost situacije u Jugoslaviji, kao i na potencijalnu neodrživost međurepubličkih granica koje su postavljene u vreme titoizma. Osim toga, ova intelektuala insistira na činjenici da su Srbi dobili rat na terenu ali da su izgubili medijski rat, suprotstavlja se medijskoj demonizaciji srpskog naroda, kao i lažnim analogijama između Miloševića i Hitlera, između Jevreja i Bošnjaka, između rata u BiH i Španskog građanskog rata itd. U svakom slučaju, iako su – u poređenju sa braniocima „srpske stvari“ – analize A. Krigel relativno nijansirane i uzdržane, ona nedvosmisleno pokazuje simpatije prema Srbima, iako ne negira odgovornost „srpske strane“ za situaciju u Hrvatskoj i BiH. Te simpatije možemo uočiti npr. u pozivu koji je godinu dana pre svoje smrti uputila Francuskoj da se ne odrekne srpsko-francuskog prijateljstva, i da bude „pravedna prema Srbima“ (FIGARO, 14. 04. 1994). Pored toga, nekoliko puta je francuske čitaoce – kako bi razumeli „jugoslovesnku dramu – pozivala da čitaju knjigu srpskog nacionalističkog pisca, i potonjeg predsednika Srbije i Crne Gore, Dobricu Ćosića: „Vreme zla“. Rečena knjiga je, inače, 1990. godine objavljena u izdanju *Âge d'Homme*. U izdanju iste izdavačke kuće je takođe 1994. godine objavljena knjiga: „Omaž Ani Krigel“. U tom ključu, nije neobično što je A. Krigel, iako nije bila direktno uključena u propagandne aktivnosti svog saradnika Vladimira Dimitrijevića, istog – u nekoliko tekstova u *Le Figaro*-u – okarakterisala kao „genijalnog izdavača“.

Ani Krigel: „Rat koji izaziva gnev već dve godine na Zapadu je najpre percipiran kao ekspanzionistički, pansrpski, rat, pri čemu je Srbija bila označena kao država agresor. Ovakvo skoro impulsivno zapadno držanje je podrazumevalo i analogiju sa Zalivskim ratom, zbog čega su Amerikanci osećali neprijatnost imajući u vidu da su upravo oni održavali *in fine* režim Sadama Huseina. Takođe je postojao pokušaj da se uklone uzroci nezadovoljstva u arapsko-muslimanskom svetu. Ali, analogija je lažna, jer se u Hrvatskoj, kao i u Bosni, Srbi – među kojima je, kako sam već podvukla, bilo u najvećem ljudi sa sela – nalaze na prostoru svojih prastarih ognjišta. Istinu govoreći, u osnovi aktuelnog rata nije religijska, a još manje etnička hipoteza. U pitanju je građanski rat koji suprotstavlja strane, do nedavno stanovnike jednog istog entiteta. [...] Neću se baviti nepriličnim poređenjima mrtvih (u Jugoslaviji) s onim što se događa u Avganistanu, u Ruandi, u Alžiru, a što izgleda ne pogađa u istoj meri međunarodnu zajednicu i medije. Svi ratovi su grozni, a naročito oni građanski, a naročito na Balkanu, gde smtonosno nasilje predstavlja enigmatičnu konstantu. Ali zašto horor rata u bivšoj Jugoslaviji već dve godine pripisujemo samo Srbima? Delovalo mi je jednostavno, i ispravno u krajnjem, da ispravimo ovu nejednakost u tretmanu tako što bismo rekli da je svaka strana u sukobu počinila strašne zločine“ (FIGARO, 04. 05. 1994).

Iako ih brojčano ima najmanje, najangažovanije pojedince među „anti-hegemonim“ intelektualcima nalazimo u „prosrpskom taboru“. Kada je reč o njihovim idejno-političkim dispozicijama, najveći broj ih je blizak određenim strujama krajnje desnice, dok jedan broj njih prepoznavamo kao intelektualne figure suverenističke desnice i levice. Svakako, najpoznatiji među njima su akademik i pisac Ž. Ditur, pisci P. Beson, P. Handke i V. Volkof, bivši generali P-M. Galo i K. Merik (Christian Meric), novinari i pisci srpskog porekla, poput B. Lazića, K. Kristića, K. Bećirovića i dr. Ovi intelektualci su, od velikih medija, dobijali prostor gotovo samo u *Le Figaro*-u i u *Figaro Magazine*-u, a manjim delom i u *Le Monde*-u.²⁸⁷ Naravno, broj ovih intelektualaca je veći od onog prisutnog u mom uzorku, a jedan od razloga toga je što njihove intervencije „u korist Srba“ nalazimo u medijima sa vrlo ograničenom difuzijom. Tu pre svega mislim na *Quotidien de Paris*, *Radio Courtoisie*, *Balkans-Infos*, uglavnom slabo čitane časopise francuske ekstremne desnice, kao i na izdavačku kuću *Âge d'Homme* (koju kritičari denunciraju kao kuću „selinovske književnosti“).²⁸⁸

²⁸⁷ Neki od njih su kasnije u izdanjima *Âge d'Homme* – poput knjige „Sa Srbima“ (1996) ili „Ruine inteligencije“ (1997) – između ostalog objavljivali i tekstove koje su *Le Figaro* i *Le Monde* odbili da im objave u periodu sukoba. To je još jedan indikator da im je pristup bio izrazito ograničen čak i u ovim velikim medijima, koji su bili relativno otvoreni za razne nacionalističke struje na desnici i, uopšte, za heteordoksne autore.

²⁸⁸ Pored pomenutih, neka od imena koje ne nalazimo u mom uzorku, a neizostavno su prisutna ne samo u knjizi „Srpski aveznici“ (1996), u izdanju *Âge d'Homme*, nego i u drugim njenim izdanjima su npr: Ž-P. Bled (Jean-Paul Bled), profesor istorije na Sorboni i počasni predsednik političke partije Okupljanje za nezavisnost i suverenitet Francuske (*Rassemblement pour l'indépendance et la souveraineté de la France*); E. Branka (Éric Branca), istoričar i novinar, saradnik desničarskog nedeljnika *Valeurs actuelles*; Ž. Daribo (Jacques d'Arribehaude), pisac i autor poslednjeg intervjua sa francuskim kolaboracionističkim piscem Selinom; B. Bardo (Brigitte Bardot), glumica, osuđena u više navrata zbog podsticanja rasne mržnje u izjavama o imigrantima, islamu i homoseksualcima; P. Barijo (Patrick Barriot) i E. Krepen (Eve Crépin), bivši pripadnici francuskih Plavih šlemova u BiH; P. Šalmen (Pierre Chalmin), pisac; F. Konrad (Philippe Conrad), pisac, bivši generalni sekretar Nove desnice; Ž. Gaje (Gilles Galliez), doktor i predsednik Udruženja francuska solidarnost sa Republikom srpskom (*Association Solidarité France République serbe*); A. Pokar (Alain Paucard), novinar, pokretač ekstremno desnog radija *Radio Courtoisie*; M. Pergnije (Maurice Pergnier), profesor lingvistike na Univerzitetu Paris VII i autor dve knjige u izdanju *Âge d'Homme*; F. Ditur (Frédéric Dutourd), pisac i sin Ž. Ditura; T. Sešan (Thierry Séchan), pisac i novinar, saradnik desničarskih medija poput *Radio Courtoisie* i nedeljnika *Minute*; G. Macnef (Gabriel Matzneff), pisac i pokretač televizijske emisije „Pravoslavlje“; Ž. Leroy (Jérôme Leroy), pisac, „saputnik nedogmatičnog komunizma“ i saradnik suverenističkog i konzervativnog mesečnika *Causeur*; Ž-K. Buisson (Jean-Christophe Buisson), novinar *Figaro Magazine*-a i autor pamfleta-hvalospeva o srpskom kolaboracionisti D. Mihajloviću; L. Dalmas (Louis Dalmas), novinar i fortograf, suprug književnice srpskog porekla Ivanke Mikitch; R. Uro (Roland Hureau), esejista i državni funkcioner, politički saradnik Š. Paskve; P. Mejar (Pierre Maillard), bivši savetnik Š. de Gola; i dr.

Angažman ovih intelektualaca vođen je različitim motivima, ali se *de facto* upisuje u tradiciju „srbofilske politike“, koja nikada nije prestala da bude prisutna u jednom delu državne administracije i intelektualnog polja Francuske. Na tom tragu, za razliku od „prohrvatskih“ i „probošnjačkih intelektualaca“, koji neuporedivo više koriste univerzalne poruke, bliske evropskom liberalnom duhu vremena s kraja XX stoleća („pravo malih nacija na opstanak“, „multietnička Bosna“ i dr), kod „prosrpskih intelektualaca“ su mnogo prisutniji istorijski simboli i fantazije o „istorijski potvrđenom“ „srpsko-francuskom prijateljstvu“.²⁸⁹ Ova činjenica nije neobična imajući u vidu da jezgro „prohrvatskih“ i „probošnjačkih intelektualaca“ čine intelektualci levog i desnog centra, dok udarnu pesnicu branioca „srpske stvari“ nalazimo primarno među nacionalističkim – pre svega desnim – intelektualcima. Naravno, i u ovom taboru uočavamo iste problematike, isti intelektualni vokabular, iste istorijske paralele, istu (zlo) upotrebu kolektivnog sećanja i dr. U najkraćem, korišćena oružja u ovom simboličkom ratu zauzimanjem pozicija su sasvim specifična i delatna za francusko intelektualno polje, iako se – ovoga puta – nalaze u službi drugačijih interesa.

Borci za „srpsku stvar“, iako opravdano ustaju protiv satanizacije čitavog srpskog naroda na kojoj sistematski radi jezgro hegemonih intelektualaca, nude podjednako simplifikatorske reprezentacije događaja u bivšoj Jugoslaviji kao i ovi prvi. Razlika je u tome što je mitologizacija i esencijalizacija sada koncentrisana na Srbe. Oni, najpre, podsećaju francusku javnost da su prve izbeglice na prostoru bivše Jugoslavije upravo Srbi iz Hrvatske; da je Veliki Muftija Sarajeva, M. Cerić, pozvao svetsku islamsku zajednicu na svetski rat protiv hrišćanstva; da, za razliku od F. Tuđmana i A. Izetbegovića, S. Milošević nikada nije imao šovinističkih

²⁸⁹ Akademik Ž. Ditur će npr. – preko svog sina – uputiti sledeću poruku srpskim čitaocima prilikom otvaranja Sajma knjiga u Beogradu, 24. oktobra 1995. godine: „Dragi srpski prijatelji, žao mi je što nisam sa vama danas, ali me to ne sprečava da vam budem blizu, duhom i srcem. Francusko-srpsko prijateljstvo bilo je iskivano u borbi i u zajedničkim idejama i usađeno je u sećanju francuskog naroda. Nekoliko političkih nesreća i nekoliko nesrećnika, koji su trenutno u prvom planu, neće ni izbrisati ni prekinuti to prijateljstvo. Francuska, sigurno, čini deo Evrope, ali ona nije Evropa. U svakom slučaju, ona nije Evropa koja je neprijateljski nastrojena prema Srbiji. Kada je reč o meni, uvek sam gledao na Srbe i Francuze kao na bratske narode, kao na prijatelje po oružju. Ovom idejom sam bio zaražen od najranijeg detinjstva, od strane mog oca, koji je bio borac 1914. Za njega, Srbija je bila isto što i Francuska. [...] Ovom porukom [...] garantujem vam da francuski narod ima isti osećaj prema srpskom narodu i danas, kao i 1918. godine“ (DUTOURD, 1996: 44-45).

istupa; da je F. Tuđman autor antisemitskih i revizionističkih teza; da u Islamskoj deklaraciji A. Izetbegovića pronalazimo poziv na Džihad; da su Srbi, kao uglavnom seljani, katastarski već posedovali 64% teritorije BiH, tako da nije neočekivano to što njihova vojska vojno drži pod kontrolom oko 70% te republike. Pored toga, ovi intelektualci insistiraju i na simplifikatorskim i moralističkim tezama da su Srbi, koji su „vekovima bili mučeni pod Turcima“ i „masakrirani u dva svetska rata“, „uvek bili na pravoj strani istorije“; da, kao narod, „nikada nisu vodili agresivne ratove“, te da se „u Hrvatskoj i u BiH brane“; da, čak i kada čine masakre – što je, po njihovom mišljenju, sasvim očekivano u jednom građanskom ratu – ne sprovode politiku „etničkog čišćenja“; da predstavljaju „žrtvenog jarca novih svetskih gospodara“ itd. U svakom slučaju, oni primarnu odgovornost za razaranje Jugoslavije vide u pokušaju realizacije nekakvih istorijskih projekata Hrvata i Bošnjaka o svojim etnički čistim nacionalnim državama, i odlučno negiraju svako postojanje projekta „Velika Srbija“.²⁹⁰ Ovako jednodimenzionalne i manihejske pozicije u korist Srbije i „Srba“ – koji se percipiraju kao jedinstven i neprotivrečan entitet („hrabri“, „ponosni“, „nepravedno sami“, „nepokoravajući“ itd) – nalazimo i u misli nekih intelektualaca koji su nominalno pripadali levici. To je npr. slučaj sa piscem P. Besonom, koji je ujedno i najangažovaniji intelektualac ove grupe. On je svoje tekstove, naime, objavljivao u *Le Figaro*-u, ali je i obilazio ratna područja.²⁹¹

²⁹⁰ Zbog poznanstva i dobrih odnosa sa predsednikom Republike Srpske R. Karadžićem, i naročito generalom njenih vojnih snaga R. Mladićem, predstavnici francuske države su s vremena na vreme insistirali da neki od istaknutijih članova „prosrpskog tabora“ posreduju u pregovorima sa srpskim rukovodstvom u BiH. Francuska služba državne bezbednosti (DST) je tako u novembru 1995. godine tražila od bivšeg generala P-M. Galoa da preko generala R. Mladića izdejstvuje oslobađanje dva francuske pilota koji su bili uhvaćeni nakon obaranja aviona koji je bombardovao položaje Vojske Republike Srpske. Upravo na intervenciju ovog francuskog intelektualca piloti su oslobođeni.

²⁹¹ Štaviše, kao i npr. nacionalistički pisac V. Volkof – s kim je delio isti pogled na dešavanja u bivšoj Jugoslaviji – P. Beson je nekoliko puta išao u Republiku Srpsku kako bi podržao kampanju vladajuće Srpske demokratske stranke i njenog nacionalističkog predsednika – jednog od kreatora politike etničkog čišćenja u BiH – R. Karadžića. Pored pisanja autorskih tekstova, on je i autor intervjua sa R. Karadžićem, koga u francuskim medijima nastoji da predstavi kao „srpskog De Gola“, ali i knjige iz 1995. „Protest protiv klevetnika Srbije“. Zauzimanje pozicija u „jugoslovenskoj aferi“ ovog pisca – koji je inače u Francuskoj branio tezu da su „rasa, religija i nacionalnost fantazmi“ – postaje možda delom razumljivije ukoliko uzmemo u obzir da je rođen u mešovitoj porodici: otac mu je bio rusko-jevrejskog porekla, politički degolista, dok mu je majka Srпкиnja iz Hrvatske, politički bliska srpskim monarhistima (EXPRESS, 01. 06. 2001).

PATRICK BESSON
FRÉDÉRIC DUTOURD
JEAN DUTOURD,
de l'Académie française
JÉRÔME LEROY
GABRIEL MATZNEFF

MILENA NOKOVITCH
ALAIN PAUCARD
DANIEL S. SCHIFFER
THIERRY SÉCHAN
VLADIMIR VOLKOFF

Avec les Serbes

OBJECTIONS
L'ÂGE D'HOMME

La riposte

Trop, c'est trop. Trop de mensonges, d'omissions volontaires, de déferlements de haine, de terrorisme physique et verbal, en un mot de *désinformation* contre le peuple serbe, martyrisé par l'Empire ottoman, massacré durant les deux guerres mondiales, nié sous Tito et victime, aujourd'hui, du plus grand dénigrement systématique qu'on ait connu. La Serbie est le bouc émissaire qui permet aux maîtres du nouvel ordre mondial d'asseoir leur autorité terroriste. Pas de chance pour eux, les Serbes sont fiers, courageux, et quoiqu'injustement seuls, ils ne plient pas.

Les dix écrivains présents dans ce recueil ne sont pas des « intellectuels engagés », c'est-à-dire des tartuffes. Certains se sont rendus sur place pour mieux comprendre, entendre et écouter une autre voix, mais l'ensemble, finalement, a laissé parler ce qui compte le plus dans l'amour qu'on porte à un peuple frère, francophile et souvent francophone : le cœur.

Alain PAUCARD

Dans mon enfance, la France avait quelques amis ou alliés très chers. Ceux pour lesquels nous avons le plus de tendresse étaient les Serbes. Cela m'est resté, tant il est vrai que les impressions d'enfance sont ineffaçables. J'aime les Serbes aujourd'hui comme on m'avait appris à les aimer quand j'avais douze ans, et comme, à ce qu'on me disait, ils nous aimaient...

Jean DUTOURD,
de l'Académie française

Où s'arrêtera-t-on ? Quand finira le martyre de cette héroïque petite nation ?

Victor HUGO

La collection OBJECTIONS accueille des textes qui combattent, arguments à l'appui, les lieux communs de la pensée médiatisée

ISBN 2-8251-0690-9

9 782825 106907

Ilustracija br. 3: „Sa Srbima“, naslovnica knjige u izdanju *Âge d'Homme*

Naravno, unutar tabora intelektualaca boraca za „srpsku stvar“ ima i onih koji „iskaču“ iz ovako utvrđenih pravilnosti. Možda najilustrativniji primer među njima je D. Šifer (Daniel Schiffer), italijansko-francuski filozof i književnik, jevrejskog porekla. On se, kao saputnik „novih filozofa“ i „Druge levice“, od njih razdvaja upravo povodom „jugoslovenske afere“ i postaje deo „prosrpskog tabora“.²⁹² Iako je efektivno jedan od najangažovanijih intelektualaca unutar tog tabora, koji redovno obilazi Srbiju i BiH, piše tekstove za *Le Figaro*, ali i za italijanske i belgijske novine, objavljuje knjige u izdanju *Âge d'Homme*, on se ipak izdvaja od ogromne većine svojih saboraca time što će se jasno ograditi ne samo od S. Miloševića, R. Karadžića i drugih srpskih nacionalističkih lidera, nego i od srpskog nacionalizma generalno, od srpskih zločina, od opsade Sarajeva itd. Čini se da je angažman ovog filozofa u „odbrani Srba“ bio na prvom mestu reakcija na antisrpsku histeriju u delu francuskog intelektualnog polja i, pre svega, među svojim sličnomišljenicima. To se da zaključiti i po tome što je najveći broj njegovih tekstova i knjiga – a objavio je čak tri knjige na temu „jugoslovenske afere“ od 1991. do 1995. godine – upravo posvećen kritici francuskih hegemonih intelektualaca. On na sledeći način objašnjava izbor da saraduje sa nacionalističkim intelektualcima: „Izolovan podjednako na intelektualnom kao i na medijskom i socio-kulturnom planu, ubrzo neću imati izbora. Dilema je bila da nastavim da se borim sam, suočen sa klevetama i izdajama, ili da popustim i prihvatim da mi se drugi intelektualci, sa kojima zaista nisam imao ništa zajedničko na nivou političkog ideala, pridruže, uprkos površnošću njihovih analiza. U susretu sa urgentnošću situacije (podržati osramoćen narod), prevagnula je, uprkos meni, druga solucija, iako sam bio svestan da ću biti suočen sa kritikom – ponekad i opravdanom“ (SCHIFFER, 1997: 188). Sve u svemu, važno je naglasiti da da sve „intelektualne disidente“ iz mog uzorka (kao što su

²⁹² U tom smislu je veoma interesantno njegovo otvoreno pismo P. Brikneru, A. Finkelkrotu, A. Gliksmanu i B-A. Leviju, koje je objavljeno u dnevniku *Le Quotidien de Paris*, 14. Januara 1994. godine. Između ostalog, D. Šifer svoje bivše idole optužuje za izdaju : „[...] Tako, dragi klerici, od sebe činite, možda nesvesno i u najboljoj veri, saučesnike najperverznijeg revizionizma! Štaviše: nije samo kultura jednog naroda, koju, u svojim delima, masakirate. Ubićete i nešto što je još svetije: njegovo sećanje. I sa njim, vaše, jer, kao i ja, vi ste pre svega Jevreji. To je vaša neverovatna izdaja. Da li će vam nebo oprostiti ovu drugu smrt naših očeva“ (cit. pr. SCHIFFER, 1997: 131). Ovde je važno napomenuti da je Šiferova tadašnja supruga i majka njegovog deteta srpskog porekla, ali da ju je upoznao tek nakon početka svog angažmana u „jugoslovenskoj aferi“ 1991. godine, tako da se ta vrsta povezanosti sa Srbijom ne može tumačiti kao motivacija za angažman.

npr. već pomenuti Ž-F. Kan i D. Salvatore-Šifer), koji su po idejno-političkim dispozicijama bliži levom ili desnom centru, tj. hegemonim intelektualcima, na Grafiku br. 2 nalazimo unutar – kada je reč o njihovim objektivnim pozicijama – „antihegemonog bloka“.

Kao i u prethodnom odeljku, gotovo iste ideološke argumente i u ovde uočavamo prilikom zauzimanja pozicija u „kosovskoj fazi“, kao što je bio slučaj u „hrvatskoj“ i „bošnjačkoj“. Specifičnost analiziranih angažmana „antihegemonih intelektualaca“ u „kosovskoj fazi“ je u tome što jedan deo već poznatih dejstvenika iz prve dve faze iz ovog tabora u vreme krize na Kosovu nije bio aktivan (bilo zbog toga što su preminuli, bilo iz razloga što su izabrali da se ne oglašavaju), dok su, istovremeno, neki pojedinci bili aktivniji nego u „hrvatskoj“ i „bošnjačkoj fazi“. Takođe, možemo uočiti i nove dejstvenike u polemičkom prostoru. Osim toga, iako je njihov interpretativni okvir „jugoslovenske afere“ isti u svim fazama, specifičnost „kosovske faze“ je stavljanje fokusa gotovo isključivo na zauzimanje pozicije u odnosu na NATO bombardovanje Srbije i Crne Gore. Ovde je, kako sam već naglasio u uvodnom delu, naročito zanimljiv rascep među intelektualcima desnog centra. Jedan deo njih, naime, iako uglavnom pripada hegemonom bloku – ili se nalazi na granici između dva bloka – zauzima poziciju protiv rata Zapada protiv Srbije, čime se efektivno približavaju taboru „antihegemonih intelektualaca“. Ovi intelektualci režim u Srbiji nastavljaju da propagandistički označavaju kao „komunističku diktaturu“, pri čemu neki među njima, u antitotalitarnom ključu, S. Miloševića denunciraju kao „fašistu“ i „komunistu“ (LE FIGARO, 17. 04. 1999), ali se istovremeno suprotstavljaju i bombardovanju kao pogrešnom „metodu borbe“ (koji, iz njihove perspektive, ne samo da „pogoršava stanje na terenu“, nego i „ujedinjuje Srbe oko Miloševića“.²⁹³ Drugim

²⁹³ Tako Ž. de Ormeson u tekstu „Lukavstvo istorije“ zaključuje: „Zašto vodimo ovaj rat? Kako bismo stanovništvo Kosova zaštitili od Srba i njihovog nasilja. Ono je, kao u slučaju stanovništva Bosne, pod pretnjom Miloševića. Sva drama rata koji sprovodi Srbija je da situacija na Kosovu nikada nije bila žalosnija. U krajnjem, Kosovo više ne postoji. Mi vodimo rat kako bismo ga sačuvali, a u stvari je rat taj koji ga dalje uništava. Odgovoran za ovu dramu je Milošević. Ali, napadajući Miloševića, dali smo mu priliku da samo pojača svoj teror. Rat protiv krvnika su na svoju kožu osetile njegove žrtve. Trebalo je izvršiti pritisak na njega kako bi mu se omogućilo da se povuče, a da istovremeno ne izgubi tlo pod nogama. Kalkulacija ratom je bila pogrešna. Pritisak koji je izvršen izazvao je suprotan efekat: ne samo da su Srbi stali iza tiranina, koji je dobio status žrtve, nego su stali i ispred njega. On više nema šta da izgubi sprovodeći sve jaču represiju. Milošević je svojim zločinima porazio međunarodnu zajednicu koja je i formirana kako bi reagovala. Da li je ona, međutim, reagujući na ovaj način, dovoljno promislila posledice svoje

rečima, njihovo protivljenje nije humanističkog ili načelnog karaktera – u smislu da se generalno suprotstavljaju principu vojnog rešavanja sukoba, mešanja u unutrašnje stvari suverenih država ili nepoštovanju etabliranih međunarodnih konvencija – nego pre svega praktično, tj. mereno u terminima „(ne)efikasnosti“ korišćenih oruđa u postizanju pravednog cilja. U tom ključu se npr. izdvajaju predsednik francuske sekcije Reportera bez granica i novinar *La Croix* N. Kopan,²⁹⁴ pisac M. Alter, akademik Ž. de Ormeson, „humanitarista“ i bivši administrator francuskog Crvenog krsta Ž-K. Rufen (Jean-Christophe Ruffin), pravoslavni teolog Ž-F. Kolisimo (Jean-François Colisimo), novinari *Le Figaro*-a Ž. Mase-Skaron (Joseph Macé-Scaron), P. San-Egzuperi i dr.

U „kosovskoj fazi“ su, od relevantnijih medija, hegemoni diskurs – iz različitih perspektiva – dovodili u pitanje osim delimično *Le Figaro* i *La Croix*, nedeljnici *Le Figaro Magazine* i *Marianne*,²⁹⁵ odnosno „intelektualni časopis“ *Les Temps modernes*. Sa druge strane, potpuno su ga odbacivali jedino radikalno levi dnevnik *Humanité*, mesečnik *Le Monde diplomatique* i izdavačka kuća *Âge d'Homme*. Naravno, jedan broj kritičkih tekstova je objavljen i u *Le Monde*-u, koji je kao nikada pre u svojoj istoriji otvoreno zauzeo proratnu poziciju. To je bio slučaj i sa svim drugim većim medijima, iako je značajan deo javnog mnjenja – kako je već naglašeno u prethodnom odeljku – bio protiv NATO rata protiv Srbije i Crne Gore. Svi koji su se usporotivili „jednomišlju“ (*pensée unique*) – bez obzira na sadržaj njihovih argumenata – doživeli su medijski linč, kao i denuncijacije u ključu: „saučesnici genocida“, „saučesnici Miloševića“, „prosrbi“,

akcije?“ (LE FIGARO, 17. 04. 1999). Osim toga, argument koji se najčešće sreće kod ovih dejstvenika je da pitanje Kosova treba rešavati u ključu pitanja Korzike, odnosno kroz pritisak na Srbiju da Kosovu obezbedi suštinsku autonomiju. Oni, na tom tragu – ne samo da demaskiraju islamistički i ekstremistički karakter UÇK-a – nego i ispravno procenjuju da je stvarni cilj NATO napada ustvari bio nezavisnost Kosova. To je i jedan od razloga zašto su zauzeli distancu prema bombardovanju Srbije.

²⁹⁴ List *La Croix* je u „kosovskoj fazi“ – uprkos tome što je zadržao istu uređivačku liniju kao i u prethodnom periodu – zauzeo uglavnom „neutralnu“, indirektno čak i negativnu poziciju prema NATO bombardovanju Srbije. Ovo je sasvim očekivano imajući u vidu da je istu takvu poziciju branio i Vatikan. Za razliku od nepodeljene podrške „katoličkoj Hrvatskoj“, ovog puta je nasuprot pravoslavne, ali hrišćanske Srbije, ipak stajala UÇK i potencijalna „islamizacija“ Kosova. Na primer, uprkos tome što je ogromna većina članica EU već priznala nezavisnost Kosova, Vatikan i nakon deset godina od proglašenja nezavisnosti odbija to da učini.

²⁹⁵ *Figaro Magazine* je naročito davao prostora intelektualcima krajnje desnice. Sa druge strane, *Marianne* je 1997. godine pokrenuo Ž-F. Kan, insistirajući da je *raison d'être* novog nedeljnika dovođenje u pitanje „jednomišlja“. Autor ove kovanice – koja je kasnije preuzeta od brojnih „heterodoksnih autora“ – je upravo pomenuti novinar i pisac.

„antiamerikanci“ itd.²⁹⁶ Direktor *Marianne* će nekoliko meseci nakon završetka vojnih operacija na sledeći način opisati medijsku scenu Francuske u vreme rata: „Na LCI-ju su nas zvali da diskutujemo kada je bilo reči o konfliktu oko cene paradajza, ili kada je trebalo da se raspravi pitanje da li preduzeti jednu ili drugu meru povodom dečijeg dodatka. Međutim, od momenta kada je počeo taj rat nismo dobili niti jedan jedini poziv“ (KAHN, 1999 : 171). Još je važnije njegovo lično uredničko iskustvo : „Kada je rat završen, jedna od naših novinarki, Elizabet Levi, otišla je na Kosovo. Upozorili su me da je ceo Pariz (ono što podrazumevamo pod 'ceo-Pariz', tj. intelektualci iz kruga Sen-Žermena – mondenski deo Pariza, *prim. IM*) pričao: 'Marianne će videti svoje, samo kada se otkriju grobnice'. [...] Naša novinarka nam međutim šalje reportažu u kojoj stoji otprilike ovo: 'Pažnja! Nedvosmisleno je da su srpske snage, bilo policijske bilo paravojne, počinile grozne stvari. Ali ono što se trenutno dešava je neverovatno. Ljudi su ovde u potrazi za grobnicama i nude im se svakakve gluposti. Videla sam groblja na kojima su Turci sahranjeni pre 60 godina, a sada se opet otkopavaju; [...] Bilo je mrtvih, ali stvari nisu nipošto onakve kakve su nam predstavljene.' Ipak, ja sam je cenzurisao. Bio sam ubeđen da ukoliko pustim taj tekst biću satanizovan, smrvljen, likvidiran. Iz njenog članka sam izbacio sve što je moglo baciti senku na obim masakra koje su počinili Srbi na Kosovu. Čak sam i naslov fokusirao na činjenicu da je nađeno na hiljade mrtvih. Nisam ponosan na ovo što sam uradio, ali vam to govorim kako bih vam pokazao u kojoj meri, u određenom momentu, taj pritisak, taj terorizam može igrati ulogu“(KAHN, 1999: 172-173).

Ipak, najilustrativniji primer atmosfere linča prema heterodoksnim intelektualcima koja je vladala francuskim javnim prostorom jeste „slučaj R. Debrej“. Poznati filozof, mediolog, pisac, bivši saputnik „Čegevare“ i F. Kastru na Kubi, savetnik F. Miterana za međunarodne odnose (1981-1985) i saradnik Ž-P. Ševenmona, odlučio je da – po početku bombardovanja – otputuje u Srbiju i na Kosovo kako bi se direktno uverio u situaciju „na terenu“. ²⁹⁷ Nakon što je

²⁹⁶ S. Alimi, aktuelni direktor *Le Monde diplomatique*-a insistira na činjenici da je čitanost ovog mesečnika progresivno počela da pada upravo u vreme rata na Kosovu. Zbog toga što je – u potpuno neprijateljskoj medijskoj klimi – zauzeo antiratnu poziciju, *Le Monde diplomatique* je, naime, obeležen kao „Miloševićev saučesnik“ i izgubio je deo čitalačke publike (HALIMI, iz intervjua 05. 02. 2018).

²⁹⁷ Ovde je važno konstatovati da je R. Debrej na tom planu delimično promenio mišljenje u odnosu na „hrvatsku“ i „bosansku fazu“ konflikta. Naime, on je tokom rata u BiH ismejavao

nekoliko dana obilazio Makedoniju (u kojoj su bili smešteni centri za prihvatanje albanških izbeglica), centralnu Srbiju i Kosovo, po povratku iz Beograda 12. maja 1999. godine predlaže E. Plenelu da *Le Monde* objavi njegove impresije – stečene nakon direktnog uvida, razgovora sa srpskim opozicionarima, albanskim građanima u Prištini, i albanskim izbeglicama u Makedoniji – sa tog putovanja. Tekst pod naslovom „Pismo jednog putnika predsedniku Republike“ objavljen je tako 13. maja, a u istom se iznose neke od sledećih teza: na Kosovu nije na delu programirani genocid, već građanski rat; UÇK, koja se bori za nezavisnost pokrajine od Srbije, vrši masakre i ratne zločine, kao i vojska Srbije; do početka bombardovanja Srbije nije postojao masovni egzodus Albanaca sa Kosova, već su i Srbi i Albanci uglavnom bežali sa mesta vojnih sukoba između UÇK i srpskih snaga bezbednosti; Zapad je licemeran jer nije ništa učinio kada je hrvatsko rukovodstvo – „bez mikrofona i kamera“ – proteralo 400 000 Srba 1995. godine iz Hrvatske,²⁹⁸ a sada bombarduje Srbiju zbog humanitarne katastrofe koja je mnogo manjeg intenziteta nego ona pre četiri godine; NATO bombardovanje je najodgovornije za masovni egzodus Albanaca – koji je, inače, preuveličan u zapadnim propagandnim medijima – na Kosovu; Vojska Srbije ne sprovodi sistemski etnički čišćenja teritorije; NATO ne nanosi nikakve ozbiljnu štetu Vojsci Srbije, ali zato ubija srpske i albanske civile, ruši škole, fabrike, odnosno namerno uništava privrednu, obrazovnu i saobraćajnu infrastrukturu Srbije; Evropa je učestvujući u ovom ratu protiv jedne suverene države kapitulirala pred interesima Sjedinjenih Država; S. Milošević je autoritarac, prevarant i manipulator, ali nije diktator, niti Srbija živi u totalitarizmu; istorijske paralele sa Minhenom i Hitlerom su nonsens, i dr.

U suštini, jasno se ograđujući od zvanične politike Srbije, ovaj izuzetno poznati intelektualac suverenističke levice je u 2844 reči uspešno dekonstruisao hegemoni diskurs koji je dominirao unutar francuskog političkog, intelektualnog

intelektualce koji su posećivali Sarajevo: „Kao jedan od poslednjih koji nije putovao u Sarajevo, ja sam bez svake sumnje o okviru moje kaste (pevači, glumci, filozofi i ministri, baš po tom opadajućem redosledu), najmanje kvalifikovan da 'zauzmem poziciju'. Mogu, dakle, da se bavim samo Heksagonom (popularni naziv za Francusku, etabliran na osnovu njenog geografskog oblika, *prim. IM*) i nekakvom trezvenom mediologijom“ (LE MONDE, 25. 05. 1994).

²⁹⁸ U stvari, tačniji broj proteranih Srba iz Hrvatske je iznosio oko 250 000. R. Debrey je prvi – netačan – broj preuzeo iz nedovoljno proverenih izvora. U knjizi „Uticao“ (*L'Empire*), koju je objavio nakon rata, on priznaje grešku i tvrdi da je to jedina faktualna greška koja mu se može zameriti u tekstovima napisanim povodom Kosova 1999. godine (DEBRAY, 2000: 17).

i medijskog polja 1999. godine.²⁹⁹ Upravo njegov intelektualni kapital je zaslužan za reakciju koja je uspedila na ovaj tekst. Naime, prema tvrdnji samog R. Debreja (LE MONDE DIPLOMATIQUE, 01. 06. 1999), direktor redakcije *Le Monde*-a je 24h pre nego što je tekst objavljen, isti prosledio B-A. Leviju i A. Žoksu – Debrejevom dugogodišnjem prijatelju – i od njih tražio reakciju. Oni su istog dana napisali odgovore, koji su, jedan na naslovnici, a drugi u okviru odeljka „Horizonti-Debate“, objavljeni sutradan pošto je tekst R. Debreja ugledao svetlo dana, pod naslovom: „Zbogom Režise“ (B-A. Levi) i „Protiv 'međunarodnog kretenizma'“ (A. Žoks). Autori nisu izabrani nasumično. Dok je odgovor B-A. Levija – koji se završava rečenicom „Samoubistvo, uživo, jednog intelektualca. Šteta. Zbogom Režise“ (LE MONDE, 14. 05. 1999) – više ličan i moralistički, u smislu optužbe za izdaju A. Malroa i P. Drijoa la Rošela, univerzalnih vrednosti, borbe za pravedne stvari itd, A. Žoks je, kao specijalista za međunarodne odnose, nastojao da na stručnom planu diskvalifikuje filozofa. U narednim danima, *Le Monde* će objaviti još 11 tekstova intelektualaca i najmanje 7 hronika svojih novinara, u kojima ne prestaje denuncijacija R. Debreja. Ekskomunikacija i medijski linč – koji je doveo do toga da je gotovo svaki izlazak iz sopstvenog stana ovog intelektualca bio praćen njegovim vređanjem od strane nepoznatih ljudi na ulici (HALIMI, iz intervjua 05. 02. 2018) – nastavljeni su u *Libération*-u, *Le Nouvel observateur*-u, *L'Express*-u, *Télérama*-i, *Charlie-Hebdo*-u, kao i na RTL-u, *France-Inter*-u, *Europe 1*, *France-Culture* i u drugim velikim novinskim i televizijskim medijima. *Le Figaro* i *La Croix* u nekoliko tekstova osuđuju ovaj linč, iako će se ograditi i od Debrejevih teza. On je tako u javnom prostoru

²⁹⁹ Jedinu zamerku u tekstu možemo naći u ovom paragrafu: „Definisati a priori jedan narod – jevrejski, nemački ili srpski – kao kolektivne zločince, nije dostojno jednog demokrate. Posle svega, pod okupacijom je bilo albanskih, muslimanskih (bošnjačkih) i hrvatskih SS divizija – nikada srpskih. Da li je ovaj filosemitski i otporaški nastrojen narod – više od deset nacionalnosti koegzistiraju u samoj Srbiji – postao naci-narod sa pedeset godina zakašnjenja? Veliki broj kosovskih izbeglica mi je ispričalo da su izbegli represiju upravo zahvaljujući svojim komšijama i prijateljima Srbima“ (LE MONDE, 13. 05. 1999). Naime, čini se da R. Debrej upada u zamku istih esencijalističkih argumenata, koje potpuno opravdano kritikuje kod hegemonih intelektualaca. Jer, reći da u Srbiji nije bilo *Waffen SS* divizija sastavljenih od Srba ne znači da u Srbiji nije bilo kolaboracije. Srbija je, naime, imala svoj kolaboracionistički režim, koji je bio slabiji i u mnogo manjoj meri destruktivan u odnosu na onaj hrvatski, ali ga to nije sprečilo da nemačkim SS divizijama pruži svu logističku pomoć prilikom „lova na Jevreje“. To je i dovelo do toga da Beograd bude prvi *judenfrei* glavni grad u okupiranoj Evropi. Dakle, i u srpskom, kao i u drugim jugoslovenskim narodima – iako ne u istoj srazmeri – bilo je i kolaboracionista i ideoloških nacista, kao i, s druge strane, antifašista. Drugim rečima, reći da Srbi nisu kolaborirali sa nacistima je na istom nivou kao i iskaz da su Srbi kolektivno zločinački narod.

Francuske postao ime jednog „pro-miloševićevca“, „revizioniste“, „negacioniste“, „falsifikatora“, „nacionaliste“ itd. Jedino su *L'Humanité*, *Marianne* i *Le Monde diplomatique* stali u njegovu odbranu. U suštini, R. Debrej je najistaknutiji nosilac poruke koju je, uz minimalne međusobne razlike, povodom rata na Kosovu branila tzv. suverenistička – leva i desna – frakcija unutar francuskog intelektualnog polja. E. Plenel je ove pojedince denuncirao kao „nacional-republikance“. Među intelektualcima koji se tu izdvaju možemo, između ostalih, navesti političare D. Močana, Ž. Sara, Š. Paskvu, F. De Vilijea i dr; pisce M. Galoa, A. Kazanovu; novinare E. Levi, I. Ramonea, S. Alimija, Ž. Fora, P-M. de la Gorsa, R. Žirara i dr; univerzitetske profesore D. Dukloa, Ž-F. Gosijoa, S. Regura (Serge Regourd) itd. Vrhunac njihovog simultanog angažmana je koautorski tekst istaknutih figura levih i desnih suverenista, M. Galoa i Š. Paskve „Nema mira bez evropske nezavisnosti“ (LE MONDE, 02. 04. 1999).³⁰⁰

Upravo je „republikanski nacionalizam“ npr. ključni element koji je razdvajao suverenističke levičare od internacionalističkih levičara, iako su se i jedni i drugi protivili NATO ratu protiv Srbije i Crne Gore. Na tom tragu je vrlo ilustrativan koautorski tekst D. Deniksa, F. Fažardija i V. Staraselskog u *Libération*-u 18. maja 1999. godine, koji su ujedno bili i jedni od suorganizatora antiratnih okupljanja u Parizu. Oni, kritikujući bombardovanje Srbije, Sjedinjene Države i NATO iz primarno humanitarne perspektive, ali ujedno i Debrejove teze, nedvosmisleno zauzimaju poziciju „Ni NATO, ni Milošević“, optužujući potonjeg – kao jednog od najodgovornijih za razaranje Jugoslavije – za nacionalizam i politiku etničkog čišćenja u BiH i na Kosovu.³⁰¹ Generalno, to je, uprkos svim međusobnim razlikama, pozicija ogromne većine internacionalističkih levičara.

³⁰⁰ Oni u istom optužuju EU da je podlegla pritiscima iz Sjedinjenih Država i „B52 diplomatiji“ – kršeći time Povelju UN-a i mešajući se nasilno u unutrašnji problem jedne članice UN-a – i zalažu se za „evropsku Evropu“. Generalno, specifičnost javnih intervencija svih suverenista povodom „jugoslovenske afere“ je insistiranje najpre na legalističkim, a tek onda na moralnim argumentima protiv NATO intervencije. Drugim rečima, oni su se nedvosmisleno suprotstavili novom – ali neformalnom – hegemonom principu u međunarodnim odnosima, koji je vrlo precizno opisao generalni sekretar UN-a K. Anan (Koffi Annan): „Više nije prihvatljivo da gledamo vlade koje bi da krše prava sopstvenih građana pod izgovorom o suverenitetu“ (LE FIGARO, 22. 06. 1999).

³⁰¹ Ovo je, generalno, bila linija koju je branila i Komunistička partija Francuske pod vođstvom R. Ua. U tom smislu, nije neobično što su troje pomenutih intelektualaca bili na listi PCF-a za izbore za Evropski parlament koji su održani 13. juna 1999. godine. Ipak, za razliku od trockističkih partija, komunisti se neće pozivati na „pravo Kosovara na samoopredeljenje“.

Među najistaknutijim intelektualcima iz ove grupe u „kosovskoj fazi“ možemo izdvojiti Ž. Aškara, A. Badjua, D. Bensaida, P. Burdijea, R. Ua, R. Martelija, K. Samari, C. Todorova, P. Vidala-Nakea i dr. Grupa internacionalističkih levičara je u dve reprize, 31. marta 1999. godine u *Le Monde*-u, i 17. maja 1999. godine u *L'Humanité*-u, inicirala apele protiv bombardovanja Srbije.³⁰² Isti su bili plod zajedničkog rada nekoliko intelektualaca okupljenih oko P. Burdijea, angažovanih i u „Antiratnom kolektivu“ povodom „jugoslovenske afere“.³⁰³ U tim apelima se, inače, osuda NATO rata protiv Srbije bazira primarno na moralnim i pacifističkim argumentima,³⁰⁴ bez reči o tome da je on izvršen bez mandata UN-

³⁰² Prvi apel nosi naziv „Stop bombardovanju, samoopredeljenje“, a drugi „Evropski apel za pravedan i dugoročan mir na Balkanu“. Neki od francuskih intelektualaca koji su potpisnici ovih apela su: S. Brunhof (Suzanne de Brunhoff), N. Burgi-Golub (Noëlle Burgi-Golub), Ž-K. Šomeron (Jean- Christophe Chaumeron), T. Kutro (Thomas Coutrot), D. Bensaid, D. Duran (Daniel Durant), R. Fut (Robin Foot), A-M. Galano (Ana-Maria Galano), F. Golub (Philip Golub), P. Žakan (Paul Jacquin), M-F. Kan (Marcel-Francis Kahn), B. Langloa (Bernard Langlois), A. Lanc (Ariane Lantz), P. Lanc (Pierre Lantz), F. Lefresn (Florence Lefresne), K. Levi (Catherine Lévy), Ž-F. Milesi (Jean-Philippe Milésy), P. Moni (Patrick Mony), A. Paije (Aline Pailler), K. Samari, R. Trempe (Rolande Trempé), P. Vidal-Nake, I. Durijo (Yves Durrieu), M-N. Tibo (Marie-Noëlle Thibaut), F. Lebaron (Frédéric Lebaron), A. Maler (Henri Maler), M. Bilar (Martine Billard), F. Vurc (Francis Wurtz) itd.

³⁰³ Prema svedočenju K. Samari, nju je kontaktirala sociološkinja K. Levi sa molbom da – kao specijalistkinja za Jugoslaviju – napiše prvu verziju prvog apela, koji je kasnije doraden od strane članova kolektiva i poslat velikim medijima: „Tokom rata kontirala me je Katrin Levi sa kojom sam delila brojne zajedničke prijatelje i drugove angažovane u međunarodnim borbama, od Alžira do Palestine, kao i na pitanjima 'alterglobalizacije'. Ona je radila u 'mreži protiv nejednakosti', zajedno sa ekonomistima koji su bili deo moje političke porodice (kao što su bili Mišel Uson i Toma Kutro). Elem, ona je bila deo burdijeovskog kruga, ja ne. Ja sam 1990-ih postala saradnica *Le Monde diplomatique*-a, upravo u vezi s jugoslovenskim konfliktima; i tu sam pisala na interpretativnoj 'liniji' koju ti poznaješ. Mislim da su se preko LMD-a Burdije i angažovani internacionalistički intelektualci upoznali s mojim pisanjem o bivšoj Jugoslaviji [...]. Iz tog razloga me je Katrin Levi kontaktirala kako bi me pitala da li bih mogla da im predložim tekst koji bi odbacio NATO rat, ali iz internacionalističke, nezavisne i, generalno, optike kritički nastrojene prema nacionalistima“ (SAMARY, iz intervjuja 11. 12. 2017). Ovim je ustvari bio iniciran „Antiratni kolektiv“. Slična situacija je bila i povodom drugog apela, koji je imao međunarodni karakter. Isti je, naime bio produkt zajedničkog rada rečene grupe francuskih intelektualaca, koja je, ovoga puta, proširena i pojedinim stranim intelektualcima i sasvim se uklapa u Burdijeovu ideju o nužnosti rada na stvaranju „kolektivnog intelektualca“. Taj Apel je objavljen dva dana nakon sastanka Kolektiva u Parizu 15. maja 1999. godine. Iako Apelom dominiraju francuski intelektualci, među nekoliko stranih imena nalazimo intelektualce iz Sjedinjenih Država, Nemačke, Italije, Holandije, Velike Britanije, Španije, Danske, Austrije i Švedske. Ovo je još jedan od indikatora „francuske posebnosti“ u pogledu značaja intelektualnog angažmana.

³⁰⁴ „Koji je bilans višenedeljnog bombardovanja NATO-a? Tragedija! Svakim danom koji prolazi, rat pogoršava situaciju civilnog stanovništva i čini sve težim rezoluciju nacionalnih konflikata na Kosovu i na prostoru Balkana. Mi ne možemo da prihvatimo kao moralan i legitiman: rat koji je izgovor za strašno pogoršavanje situacije kosovskog naroda, koji je navodno trebalo sačuvati, i dovodi do njegovog egzodusa; rat koji okuplja oko represivnog režima Slobodana Miloševića jugoslovenski narod nad kojim je izvršena agresija i koji je tako postao slep pred odgovornošću Beograda za etničko čišćenje Kosovara ; rat koji stabilizuje režim, slabi demokratsku opoziciju, uključujući i onu u Crnoj Gori, i destabilizuje Makedoniju; bombardovanja koja ubijaju civilno stanovništvo, uništavaju infrastrukturu, fabrike i škole. [...]

a, kršenjem Ustava Francuske i internih dokumenata samog NATO-a (iako se naglašava štetnost i neprihvatljivost delanja rečene vojne alijanse izvan svakog okvira međunarodne kontrole). Nefokusiranje na legalističkim argumentima je slučaj i sa gotovo svim individualnim istupima internacionalističkih levičara, što ih radikalno razdvaja od levih i desnih suverenista. U tom ključu je interesantno podvući da se oni, kao i – kako smo već videli u prethodnom odeljku – internacionalistički levičari koji pripadaju intervencionističkom taboru, pozivaju na princip „pravo naroda na samoopredeljenje“.³⁰⁵ To praktično znači i davanje podrške nezavisnosti Kosovu, imajući u vidu da je albanski narod činio nešto više od 80% stanovništva te pokrajine u Srbiji. Štaviše, u prvom apelu jasno stoji da Albanci greše ukoliko veruju da Zapad vodi rat protiv Srbije kako bi im pomogao da ostvare nezavisnost. U tom smislu, naknadna istorija je pokazala da je – uprkos brojnim tačnim opservacijama situacije – anticipacijski domet analize ovih intelektualaca o ulozi NATO-a i Sjedinjenih Država na Balkanu bio vrlo limitiran i, u krajnjem, netačan.

Okvir br. 15: Pjer Burdije

P. Burdije (1930-2002) je francuski sociolog, rođen 1930. godine u Dengenu (Denguin), ruralnoj varošici na jugozapadu Francuske, u radničko-seljačkoj porodici. Pošto je – živeći u internatu – završio gimnazije u Po-u i u Parizu, zahvaljujući izvrsnim postignućima u školi primljen je na odsek za filozofiju prestižne *École normale supérieure* 1951. godine. Diplomirao je u roku, 1954. godine. Pre nego što će dobiti poziv za odsluženje vojnog roka u Alžiru, radio je kao profesor u gimnaziji u Mulanu (Moulain). Od 1958. do 1960. godine je radio kao asistent na Fakultetu književnosti, kada dolazi i do njegove akademske konverzije od filozofije ka sociologiji. Upravo iz tog perioda datira prvo kapitalno delo ovog sociologa: „Sociologija Alžira“. Po povratku u Pariz, P. Burdije radi kao asistent na Sorboni, a zatim i kao docent na Fakultetu književnosti u Lilu. Od 1962. godine vrši dužnost generalnog sekretara Centra za

Nije tačno da je sve pokušano i da je bombardovanje bilo jedini efikasan način da se spreči srpska represija i jedini adekvatan odgovor u odbrani života i prava Kosovara. Ništa nije učinjeno kako bi se zadržalo i povećalo prisustvo posmatrača OEBS-a i kako bi se uključile susedne države i lokalno stanovništvo u traženju rešenja. Zapadne vlade su ubrzale jugoslovensku dezintegraciju i nikada nisu na sistematičan način tretirale povezanost nacionalnih pitanja u ovoj federaciji. One su aminovale etničku podelu u Bosni i Hercegovini, koja je zajedno organizovana u Beogradu i Zagrebu. I zapostavile su albansko pitanje na Kosovu, jer su izabrale da ignorišu proganjanje Srba iz Krajine“ (HUMANITÉ, 17. 05. 1999).

³⁰⁵ Naravno, ima i izuzetaka. Tu pre svega mislim na A. Badjua, koji je principijelno bio protiv stvaranja novih država na Balkanu: „Bio sam apsolutno protiv nezavisnosti i Slovenije i Kosova, jer sam generalno protiv podela na identitetskoj i nacionalnoj osnovi. To je princip koji sam branio uvek, ne samo u slučaju Jugoslavije. Upravo zbog toga sam danas i protiv nezavisnosti Katalonije (BADIOU, iz intervjuja 12. 07. 2019).

evropsku sociologiju, čiji je jedan od osnivača R. Aron; 1964. je postao direktor studija na EHESS-u; 1968. pokreće Centar za obrazovanje i kulturu, kojim će rukovoditi do 1985. godine; 1981. godine je njegov naučni prestiž dostigao vrhunac, kada je nominovan na mesto profesora sociologije na *Collège de France* (što je jedna od najviših distinkcija francuskog visokoobrazovnog sistema). Kada je reč o delatnosti u izdavaštvu, P. Burdije je 1964. godine pokrenuo kolekciju „Zdravi razum“ (izdavačka kuća *Minuit*), 1975. godine časopis *Actes de la recherche en sciences sociales*, a zatim 1992. godine i kolekciju „Razlozi za delanje“ (izdavačka kuća *Seuil*). Pored Zlatne medalje, kao najvišeg priznanja CNRS-a, i medalje *Huxley*, kao najvišeg priznanja Kraljevskog instituta Velike Britanije i Irske, od najviših priznanja ovom sociologu u nauci možemo izdvojiti nekoliko: počasni doktor Berlinskog univerziteta, Univerziteta Gete u Frankfurtu i Atinskog univerziteta; član Evropske akademije i Američke akademije za umetnost i nauku itd. Ipak, najznačajniji pokazatelj količine njegovog naučnog kapitala je činjenica da se radi o najcitiranijem svetskom sociologu.

Čitava sociologija P. Burdijea se – u duhu jedne njegove čuvene rečenice – može svesti na iskaz: „sociologija je borbeni sport“. Jer, inherentni sadržalac svih njegovih kapitalnih dela je systemska kritika sastavnih odrednica etabliranog društvenog poretka: od kolonijalizma (u „Sociologiji Alžira“), preko školskog sistema (u „Naslednicima“), aristokratskih pretenzija dominantne klase (u „Distinkciji“), do države kao instrumenta dominantne klase (u „Državnom plemstvu“). Reći istinu o društvenom svetu postaje, u njegovoj viziji, ulog društvene i političke borbe. Nakon retkih „izleta“ u intelektualno polje (otvorena podrška Kolušu na predsedničkim izborima 1981. godine, predsedavne komisijom koja se bavila sadržajem obrazovnih programa u vreme Miteranove vlade 1989-1990, pismo Vladi Francuske protiv Zalivskog rata 1990. godine i sl), sa objavljivanjem knjige „Beda sveta“ – u kojoj pledira za „drugačijim načinom vođenja politike“ – P. Burdije postaje jedan od najangažovanijih francuskih intelektualaca. Podrška štrajkačima i manifestacijama protiv „Plana Žipe“, podrška nezaposlenima koji drže pod blokadom *École normale supérieure*, podrška alžirskim intelektualcima, podrška evropskim društvenim pokretima itd. samo su neki od napoznatijih Burdijeovih simboličkih borbi zbog kojih je stekao status „neprijatelja N°1“ među najistaknutijim braniocima neoliberalnog poretka u francuskom intelektualnom polju. Svoju idejno-političku viziju levice je izrazio u tekstu „Za levicu na levi“ (LE MONDE, 08. 04. 1998).

Kada je reč o „jugoslovenskoj aferi“, P. Burdije tokom prve dve faze nije zauzimao jasnu poziciju (osim indirektno, kroz kritiku „medijskih intelektualaca“). U vreme rata na Kosovu pak, pored učešća u „Antiratnom kolektivu“ i potpisa ispod dva kolektivna apela, objavio je još jedan tekst, u *L'Humanité*-u 19. maja. 1999. godine, pod naslovom „Intelektualci i rat“. U najkraćem, P. Burdije u tom tekstu kritikuje „narcisistički egzibicionizam“ intelektualaca, koji se ogleda u objavljivanju individualnih tekstova, istovremeno zagovarajući organizovani kolektivni rad – kroz jedan oblik drugačijeg *think-tank*-a – na „jugoslovenskoj aferi“, koji bi bio baziran na premisi odbacivanja lažnih alternativa, u vidu prava da se ne pravi izbor između S. Miloševića i NATO-a. Program grupe bi, iz njegove perspektive, trebao da bude koncentrisan na nekoliko pitanja: rad na istraživanju i informacijama; rad na kritici korišćenog jezika rata; rad istraživača koji dolaze iz različitih disciplina na jedinstvenoj političko-ekonomskoj analizi: o vezi između kapitalističke logike, etničkih atomizacija

i nacionalističkih pokreta (uzimajući kao osnovu radove Katrin Samari o ulozi MMF-a u Jugoslaviji); rad na istoriji Balkana, na proučavanju geneze nacionalizama, a naročito srpskog, kao i na utvrđivanju – ranijih, ali i skorašnjih – odgovornosti Zapada za dešavanja u Jugoslaviji; rad na istraživanju univerzalnog prava i uloge Sjedinjenih Država kao „svetskog policajca“; rad na predlaganju budućih formi organizacije na Balkanu i u Evropi (Balkanske federacije i Socijalne evropske federacije) itd. U suštini, njegova ideja je bila da se kroz kolektivni intelektualni angažman, na evropskom nivou, proizvede jedan kumulativni rad kojim bi se formulisali novi odgovori na aktuelne političke izazove povodom rata na Kosovu, ali i opšte situacije u Evropi. Uprkos ovako „minimalnom“ angažmanju P. Burdijea u „jugoslovenskoj aferi“, to mu je donelo snažne kritike od strane B-A. Levija i drugih intelektualaca iz hegemonog tabora.

Napokon, među braniociima „srpske stvari“ i u „kosovskoj fazi“ nalazimo iste pojedince – koji se oglašavaju u istim medijima – kao i u dve prethodne faze. Radi se, pre svega o saradnicima izdavačke kuće *Âge d’Homme*. Gotovo svi oni će figurirati kao potpisnici peticije „Evropljani žele mir“, koja je inicirana od strane kolektiva „Ne ratu“. Kolektiv je, inače, pokrenut od strane L. Ozona (Laurent Ozon), predsednika udruženja Nova ekologija; Š. Šampetijea (Charles Champetier), glavnog urednika „intelektualnog časopisa“ *Eléments*; i A. Gijo-Žanina (Arnault Guyot-Jeannin), voditelja jedne emisije na *Radio Courtoisie*. Svi oni su bliski ekstremnoj desnici, tj. Novoj desnici i njenoj laboratoriji ideja GRECE-u. Ipak, osim A. De Benoa, intelektualnog „gurua“ Nove desnice, kao i drugih intelektualaca krajnje desnice i ortodoksnog degolizma, potpisnici Apela su i neki istaknuti pojedinci međunarodne i francuske levice, kao i intelektualci poznati po svom pacifističkom angažmanu : H. Pinter (Harold Pinter), K. Loaç (Ken Loach), M. Teodorakis (Mikis Theodorakis), M. Galo, D. Močan, A. Paje (Aline Pailler), Ž. Alimi (Gisèle Halimi), Otac Pjer, Ž. Pero (Gilles Perrault), A. Penja-Ruiz (Henri Peña-Ruiz), Ž-F. Kan, B. Etijen (Bruno Etienne), I. Vargas (Yves Vargas), Ž-K. Baro (Jean-Claude Barreau), A. Vačer (Antoine Waechter) i dr.³⁰⁶ Iako nije objavljena ni u jednom velikom mediju i nije postigla cilj od

³⁰⁶ Sadržaj Apela je, inače, sastavljan tako da je bio prilično inkluzivan kada je reč o idejno-političkim karakteristikama potpisnika: „Sreda 24. marta 1999. će biti ubeležena kao nesrećan dan naše istorije: po prvi put nakon 1945, jedna suverena evropska država je bombardovana od strane vojne alijanse pod američkom komandom, kršeći sva pravila međunarodnog prava i vršeći nasilje nad Poveljom UN-a. Agresija NATO-a na Srbiju je neprihvatljiva i samo pogoršava konflikt koji pretenduje da reši. Prve žrtve bombardovanja su srpski i kosovski narod. [...] Humanitarna motivacija je samo izgovor koji neće prevariti nikoga: Palstinci, Kurdi i Tibetanci u svojoj borbi protiv opresije i za međunarodno priznanje nisu nikada dobili ni najmanju vojnu pomoć. Iako

100 000 potpisa, kolektiv „Ne ratu“ će u kratkom roku prikupiti oko 500 potpisa „ljudi od ugleda“, odnosno oko 60 000 potpisa ukupno. U svakom slučaju, jezgro pomenog Kolektiva čine intelektualci krajnje desnice, izrazito kritični prema politici Sjedinjenih Država, kao i „prosrpski intelektualci“, odnosno intelektualci koji su se već afirmisali kao branioci „srpske stvari“. Među njihovim najistaknutijim figurama u mom korpusu opet nalazimo P. Handkea, Ž. Ditura, K. Bećirovića, K. Kristića, P. Besona, V. Volkofa, P-M. Galoe, D. Šifera, K. Merika i dr.

Kako sam već podvukao, ovi intelektualci objavljuju tekstove i knjige u izdanju *Âge d'Homme*, a od velikih medija gotovo isključivo će dobijati prostor samo u *Le Figaro*-u. Uglavnom nekritički pristup ne samo prema srpskom režimu, nego i prema srpskim ratnim vođama, odgovornim za masovne zločine u Hrvatskoj, BiH i na Kosovu, kao i neumerena srbofilija su osnovne odrednice zauzimanja pozicije ovih intelektualaca. Kao i u prve dve faze, uprkos razumljivom demaskiranju stvarnih razloga Sjedinjenih Država i zapadnih vlada da uđu u rat protiv Srbije, njihove analize su u velikoj meri opterećene romantičarskim fantazijama o nekakvom ontološkom „francusko-srpskom prijateljstvu“, „nepokorivoj srpskoj duši“, odnosno o „hrabrim“ i „pravednim Srbima“, koji su još jednom u istorijskoj vertikali odlučili da pruže otpor „gospodarima sveta“, ovog puta „američkomorfnom mondijalizmu“, čija je namera da „uništi jednu naciju koja želi da ostane verna samoj sebi“ (FIGARO, 19. 03. 1999). Osim toga, isti odbacuju simboličko nasilje u vidu jezičkih formulacija o „kosovskom ratu“ i insistiraju na tome da se radi o „agresiji na Srbiju“, odnosno o „ratu NATO-a protiv Srbije“ (koji je nelegalan i nelegitiman iz ugla međunarodnog prava i pravde). U viziji „prosrpskih“ intelektualaca, suština sukoba na Kosovu se svodi na simplističke reprezentacije o pokušaju Albanaca –

izvorno odbrambena alijansa, NATO se pretvara pred našim očima u instrument američko-zapadne agresije u svetu. Vraćanje mira na Balkanu mora ići kroz trenutno zaustavljanje vojnih udara, jasno odbacivanje američke strategije za podelu Evropljana, i otvaranjem stvarnih političkih i diplomatskih pregovora koji bi okupili sukobljene strane oko dugoročno održivog mirovnog plana tj. na principu poštovanja prava svih naroda. [...] Potpisnici ovog teksta osuđuju francusku i evropske vlade koje su se pridružile ovom ratu. Oni pozivaju Francuze i Evropljane da iskoriste sva sredstva u protestu protiv ovog američkog rata u Evropi i iskažu solidarnost sa bombardovanim civilnim stanovništvom“. Ipak, nakon što su saznali ko je pravi pokretač Kolektiva i peticije, neke od istaknutih figura levice i pacifističkog pokreta su se javno ogradile od svog postupka, poput M. Galo-a, Oca Pjera i A. Paije.

koji su počeli da naseljavaju Kosovo i da se islamizuju sa dolaskom Turaka na Balkan u XIV veku – da preuzmu „vekovnu kolevku srpstva“.³⁰⁷ Albanci se u njihovim manihejskim reprezentacijama predstavljaju kao borci UÇK, nacionalisti, teroristi, u najkraćem: „islamska pretnja“ za Evropu. Osim toga, i ovde vidimo neke sličnosti sa hegemonim intelektualcima, braniocima „hrvatske“, „bošnjačke“ ili „albanske stvari“. P. Handke će npr. „antisrbe“ iz 1999. godine porediti sa nekadašnjim antisemitima (LE MONDE, 20. 05. 1999), dok P. Beson evocira „genocid“ i „humanitarni genocid“ koji se vrši nad Srbima, stavljajući rat protiv Srbije u istu ravan sa kolonijalnim ratovima Zapada iz nekog prethodnog perioda.³⁰⁸ Dakle, „genocid“, „holokaust“, „kolonijalizam“, „Četvrti rajh“, „antisemitizam“ i druge simbolički probojne kvalifikacije, ovoga puta rezervisane su za Albance i za Zapad. Dok su u viziji hegemonih intelektualaca Srbi – vođeni njima imanentnom ideologijom „etničkog čišćenja“ – zločinci i predstavljaju inkarnaciju Zla, kod boraca za „srpsku stvar“ su oni svedeni na ulogu žrtve, koja je zbog svoje „nepokornosti“ i „buntovništva“ suočena sa kaznom moćnika. Bilo kako bilo, u ovom taboru nalazimo inverziju iste one logike koju smo već opisali u analizi „antisrpskih“ intelektualaca.

³⁰⁷ Na tom tragu, D. Šifer npr. zaključuje: „Kosovo je kulturna, religiozna i identitetska kolevka Srbima, kao što je to Jerusalem za Jevreje. Zbog svog istorijskog sećanja, koje mu je sveto, ceo se srpski narod, a ne samo njegov predsednik Slobodan Milošević, na Kosovu bori u ime domovine“ (LE FIGARO, 26. 03. 1999). Ovo je samo jedna od brojnih paralela koje će ovi intelektualci praviti između mučeničkog srpskog i jevrejskog naroda.

³⁰⁸ „Sve evropske i američke kolonijalne ekspedicije su sprovedene u ime humanitarnih principa. Svi kolonijalni ratovi Evrope i Amerike su vođeni u ime humanitarnih principa. U ime humanitarnih principa devetnaest bogatih zemalja su odlučile da unište jednu malu i siromašnu naciju koja se zove Jugoslavija, ubijajući svake noći žene i decu, u kućama i u vozovima. Šta će ostati od države bez fabrika, bez puteva, bez luka, bez rezervi uglja? Zatvor? U kome će u narednim godinama žene i deca umirati od gladi i od nedostatka lekova. To ima svoje ime. To se zove genocid“ (LE FIGARO, 29. 04. 1999).

„JUGOSLOVENSKA AFERA“ I UNUTRAŠNJI IZAZOVI

„Da bismo razumeli debate o međunarodnim temama u specifičnim nacionalnim kontekstima, maoisti su svojevremeno tvrdili da uvek moramo uzimati u obzir primat unutrašnjih uzroka“ (BADIOU, iz intervjuja 12. 07. 2019). Drugim rečima, radi se o tome da su u krajnjem upravo faktori povezani sa nacionalno važnim ideološkim izazovima ti koji određuju našu poziciju u odnosu na globalno važna pitanja. Relevantnost ove teze se može utvrditi i pri analizi zauzimanja pozicija francuskih intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“. Jer, ključni rascepi povodom Jugoslavije u francuskom intelektualnom polju velikim delom su upravo izraz idejno-političkog konteksta u Francuskoj 1990-ih godina. O kakvom se tačno kontekstu radi? Sa padom Berlinskog zida i SSSR-a liberalni optimizam je ustoličio uverenje da je pred svetom period u kome za međunarodne odnose više neće biti primarna „igra moći“ između velikih sila i tradicionalni međudržavni savezi uspostavljeni na golim interesima, već vladavina prava i univerzalne norme. Uverenje o novom svetskom poretku koji će morati da prihvate svi i čiji će garant biti, u zavisnosti od slučaja, NATO i UN, postalo je tako deo hegemonog duha vremena u političkom, ali i u intelektualnom polju. Za razliku od prethodnih istorijskih epoha, kada su i intelektualci bili zarobljeni u bipolarnoj logici podele sveta – što je dovodilo do toga da su npr. „proamerički“ intelektualci bespogovorno podržavali američke ratove, dok su „prosovjetski“ gotovo automatski opravdavali ratove SSSR-a – početkom 1990-ih je tronizovana ideja da je njihovo zauzimanje pozicija utemeljeno na racionalnoj proceni, odnosno na proceni koja dolazi iz razuma, a ne iz pristalištva. U određenom smislu, oružane snage su u toj viziji, čiji je teren pripreman još 1970-ih godina u okviru antitotalitarnog diskursa, predstavljale nekakav oblik „moralnog Crvenog krsta“.

Zbog ubeđenja u važnost nametnanja univerzalnog međunarodnog prava čitavoj planeti, ova ideja je u francuskom intelektualnom polju postala

dominantna još od Zalivskog rata. Tim više jer su hegemoni intelektualci u toj misiji kao saveznike imali vladajuće političke partije koje su im bile – uprkos brojnim međusobnim nepetostima – idejno-politički bliske. Tako smo dobili fuziju univerzalnih principa, vlade levog i desnog centra i ideje o pravednim ratovima. Po tom obrascu, svi oni koji se protive „novom svetu“, uređenom na principima prava i univerzalizma, tretiraju se kao zaostaci „starog sveta“, sveta brutalnosti, divljaštva, nametanja volje, u najkraćem: sveta anahronog vestfalijaskog poretka. U tom ključu, reprezentacije ratova za jugoslovensko nasleđe u francuskom intelektualnom polju se ne mogu razumeti nezavisno od ovog šireg intelektualnog okruženja, i pre svega pitanja evropske politike, odnosno volje da se konstruiše Evropa koja – kako su neki smatrali – treba da preraste u Sjedinjene Evropske Države. Nova Evropa se tako od njenog nastanka percipira kao sredstvo borbe protiv nacionalizma, koji je u dva svetska rata staru Evropu doveo do granica katastrofe. Jedna od najpoznatijih parola koju je F. Miteran neprestano ponavljao u tom periodu je: „nacionalizam je rat“ (*le nationalisme, c'est la guerre*). Upravo ti nacionalizmi, za koje se mislilo da su pobeđeni, odnosno da su potpuno marginalizovani sa završetkom Drugog svetskog rata, a naročito sa stvaranjem „Zajednice za uglj i čelik“, opet oživljavaju u Jugoslaviji. Iako su, dakle, pad Berlinskog zida i kraj SSSR-a otvorili prostor za veru o „kraju istorije“ i o svetovnom „raju na zemlji“, u kome bi se Evropa ujedinila oko humanističkih, liberalnih i umerenih idejno-političkih koncepata, istovremeno sa sveprisutnim liberalnim optimizmom širi se i zabrinutost da bi takva idealna budućnost mogla biti dovedena u pitanje dešavanjima u Jugoslaviji i da bi se mogle ostvariti crne slutnje o „sukobu civilizacija“ (naročito jer su „sukobljene strane“ u Jugoslaviji pripadale i različitim konfesionalnim krugovima: katoličkom, pravoslavnom i islamskom).

Na tom tragu, trebalo je obračunati se bespogovorno sa nacionalističkim virusom u tom regionu, kako on ne bi kontaminirao čitav kontinent. Zbog toga je bilo važno intervenisati i – na idejno-političkom planu – denuncirati rečenu opasnost. Drugim rečima, uništenje jugoslovenskog nacionalističkog virusa je, tako, između ostalog, postalo ime borbe za sprečavanje istog da zarazi – uz pomoć lokalne „crno-crvene osovine“ – i samu Francusku. Jer, u Francuskoj još od 1983-84. godine vidimo jačanje Nacionalnog fronta, uz već postojeću Komunističku

partiju, koja je i dalje relevantan politički faktor. Veza između konflikta u Jugoslaviji i ideološke rekonstrukcije francuskog intelektualnog polja tako postaje direktna. Jer, pored „jugoslovenske afere“, druge dve važne debate koje se odvijaju 1990-ih godina su vezane za referendum o Maastrichtskom ugovoru (1992) i za potpisivanje Amsterdamskog ugovora (1997), kojima se etablira put ka sve čvršćoj evropskoj integraciji. Kada je F. Mitteran najavio referendum za septembar 1992. godine, bio je ubeđen da će ubedljivo pobediti. Radi se i o jednom od njegovih političkih manevara iz dijapazona strateških odluka koje su za cilj imale podelu na desnici. Međutim, pošto je kampanja već počela, situacija je bila takva da je opozicija novoj evropskoj konstrukciji bila neuporedivo jača od očekivanog, i da je stvoren rasep ne samo na desnici, nego i na levisi. Jer, u istom – opozicionom – taboru, koji je na kraju osvojio 48,96% glasova, našli su se Nacionalni front, degolističke frakcije na republikanskoj desnici, ali i PCF, kao i struje socijalista koje su se već suprotstavile prvom evropskom zaokretu Socijalističke partije, iz 1983. godine (koji je ujedno značio i napuštanje socijalističkog projekta). To su, dakle, četiri glavne opozicione snage u vreme i Maastrichtskog i Amsterdamskog ugovora. Kada je rat u Jugoslaviji počeo, upravo su se ove političke i intelektualne snage najenergičnije protivile dominantnim reprezentacijama „jugoslovenske afere“ i vojnoj intervenciji Zapada na Balkanu. Dakle, na delu je efekat odraza: oni koji su bili naklonjeni federalizaciji Evropi manje-više su isti oni koji podržavaju vojnu intervenciju u Jugoslaviji, dok su oni koji joj se protive isti oni koji su se suprotstavljali – iz različitih razloga – tadašnjem projektu evropskih integracija.³⁰⁹ U svakom slučaju, francuski intelektualci su u skladu sa usvojenim – globalnim – interpretativnim okvirima birali svoje „omiljene narode“ na balkanskoj periferiji i svoj talenat i intelektualni kapital stavljali u službu suprotstavljenih tabora.

U intelektualnom polju je tako primetna tendencija konstrukcije dve opozitne kategorije: „univerzalistički“, „idejno-politički umereni“ i „proevropski intelektualci“, „antitotalitaristi“, „branioci ljudskih prava i ugnjetenih nacija“,

³⁰⁹ Prilikom predstavljanja liste „Evropa počinje u Sarajevu, Ž. Žilijar je npr. izjavio: „Zakupljeni njihovim anti-maastricht spletkama, Vilijei, Ševenmoni, kao i Le Peni i komunisti, nisu videli da je ovo dovelo političko pitanje Evrope u centar debate“ (up. JULLIARD, 1996).

koji prihvataju „američko vođstvo“,³¹⁰ nasuprot „nacionalista“, „totalitarista“, „ekstremista“, „populista“, „antiamerikanaca“, bilo da su isti branioci „državnog rezona“, ili se pak radi o nepopravljivim idealistima.³¹¹ Drugim rečima, s jedne strane smo imali Dobre, one koji su želeli evropsku unifikaciju, mir, univerzalne vrednosti, a sa druge strane Loše, „crno-crvene“, koji se bore za obnovu nacionalizama ili komunizma u Evropi, tih zaostavština nekih prošlih vremena. „To je teren [...] na kome će se Paskva, Ševenmon, komunisti i ultranacionalisti naći bliži jedni drugima, nego što je Marše [tadašnji generalni sekretar PCF-a, *prim. IM*] blizak Miteranu“ (LE MONDE, 26. 06. 1993). Interesantna ilustracija ove manihejske vizije ključnih opozicija je upravo citirani tekst E. Plenela pod naslovom: „Nacional-komunistički pokušaji: u Francuskoj, kao i u Rusiji, bivši staljinisti i intelektualci ekstremne desnice sanjaju 'treći put', crveni i crni“. Svako uskraćivanje podrške Evropskoj uniji – bez obzira da li kritika dolazi iz izrazito nacionalističkih i desničarskih, ili pak internacionalističkih i levičarskih krugova – predstavljano je kao podrška nacionalom izolacionizmu i, indirektno, potencijalnim ratovima koji su na Balkanu već realnost. U tom kontekstu, dok su Bosna i Sarajevo postali „simbol pluralne i kosmopolitske Evrope koju su zamišljali pobornici Matrihta“ (LE MONDE, 05. 01. 1993),³¹² „nacionalizam je,

³¹⁰ N. Bobio (Norberto Bobbio), slavni italijanski filozof, U intervjuu za francuski „intelektualni časopis“ *Esprit*, naslovljen „NATO na Kosovu, da li je to pravedno?“, na sledeći način objašnjava nelagodnost zapadnih „progresivnih“ intelektualaca: „Teškoća nas Evropljana, u ovakvim okolnostima, je da ne možemo da ne budemo filoamerikanci. Mi ne možemo da ne budemo prijatelji Sjedinjenih Država, ne možemo da ignorišemo primat države koja nas je spasila nekoliko puta: delom u Prvom svetskom ratu i potpuno u Drugom svetskom ratu. Da nije bilo američkog iskrcavanja u Normandiji [...] ne bismo dobili rat protiv Hitlera. Da ne pominjemo sada treći, Hladni rat, koji su pobedili bez vojnih udara. Da Sjedinjene Države nisu stvarale istoriju sveta u XX veku, komunizam i fašizam bi pobedili, ne demokratija. I ukoliko danas imamo demokratski sistem – koji shvatamo kao 'normalan' u odnosu na despotske, imperijalističke i totalitarne sisteme – to je zato što ga dugujemo [...] intervenciji Sjedinjenih Država. Dugujemo im puno priznanje. [...] Da li bismo mogli da se snađemo bez njih? U situaciji odsustva evropske spoljne politike? Ja bih rekao ne! [...] Činjenično, Sjedinjene Države su uvek u pravu“ (ESPRIT, 01. 07. 1999).

³¹¹ B-A. Levi na sledeći način opisuje suprotnički tabor: „Ševenmon, Le Pen, ista borba? Ne kažem to. Kao što ne bih rekao ni da postoji isti pogled između potpisnika peticije – koju je pokrenula ekstremna desnica – protiv udara NATO-a, ili između komunističkih manifestanata i srpskih fašista koji rame uz rame defiluju u Rimu ili Parizu, ispred ambasade Sjedinjenih Država. Ali, među svim tim ljudima postoji jedna zajednička refleksivnost, jer dele istu preteču viziju ne samo Francuske, nego i Evrope i morala. Oni zajednički mrze ne samo 'Ameriku', nego i ono što je ekstremna desnica '30-ih nazivala 'unutrašnja Amerika', i čitav taj inventar loših strasti je konac koji ih spaja, odnosno tajni pakt koji ih povezuje“ (LE MONDE, 08. 04. 1999).

³¹² Hegemoni intelektualci kao glavni izazov u ratu zauzimanjem pozicija borbu za multikulturalnu BiH predstavljaju kao borbu za multikulturalnu Evropu. F. Dust-Blazi (Philippe Douste-Blazy), kasniji ministar kulture, godinu dana nakon završetka rata na Balkanu je tako

gotovo od samog početka – što je povezano sa radom medija – bio vezivan isključivo za Srbiju. Delom jer je srpska vojska bila najjača i postojao je osećaj da je ona odgovorna za većinu masakara, kao i za one najveće“ (HALIMI, iz intervjuua 05. 02. 2018). Na tom tragu, za razliku od „malih nacija“ i manjina – koje su dobre, ugnjetene, univerzalistički nastrojene i bore se za svoju slobodu, odnosno nezavisnost od brutalne i militarističke većine – Srbija i Srbi su postali simbol opresivne većine i nacionalizma, kao remetilačkog faktora u Novoj Evropi. Iako su svojim delanjem politički i vojni lideri Srba u brojnim situacijama objektivno davali argumente takvim reprezentacijama, situacija na terenu je ipak bila neuporedivo kompleksnija. Kako bi se pridobila podrška javnog mnjenja za novi rat Zapada – za rat koji su hegemoni intelektualci predstavljali kao borbu za prava, pravdu i univerzalizam – bilo je potrebno ipak maksimalno pojednostaviti složenu stvarnost i konstruisati velikog pretećeg Drugog, u liku Srbije. (Koja je, iz njihove perspektive, rodno mesto novog tipa „ekstremizma“, i koju podržavaju neprijatelji liberalne demokratije u samoj Francuskoj, odnosno „crno-crvena osovina“).³¹³

Dominantni diskurs u intelektualnom polju Francuske afirmisao je, tako, podelu na Dobro i Zlo. Zlo su pritom predstavljali svi oni koji nisu bili deo tabora Dobra, uključujući i najveći deo internacionalističkih levičara koji su – iako se radi o protivnicima svakog oblika nacionalizma – nepokolebljivo kritikovali i liberalni karakter evropske konstrukcije, kao i neoliberalne reforme u Francuskoj.³¹⁴ U tom ključu, svi protivnici i kritičari simplističkih reprezentacija

ustvrdio: „U Bosnu sam išao kao doktor. [...] Bio sam i evropski poslanik tada, i mislio sam da je upravo u Sarajevu u igri ustvari definicija multietničke i multirasne Evrope“ (LIBÉRATION, 14. 09. 1996).

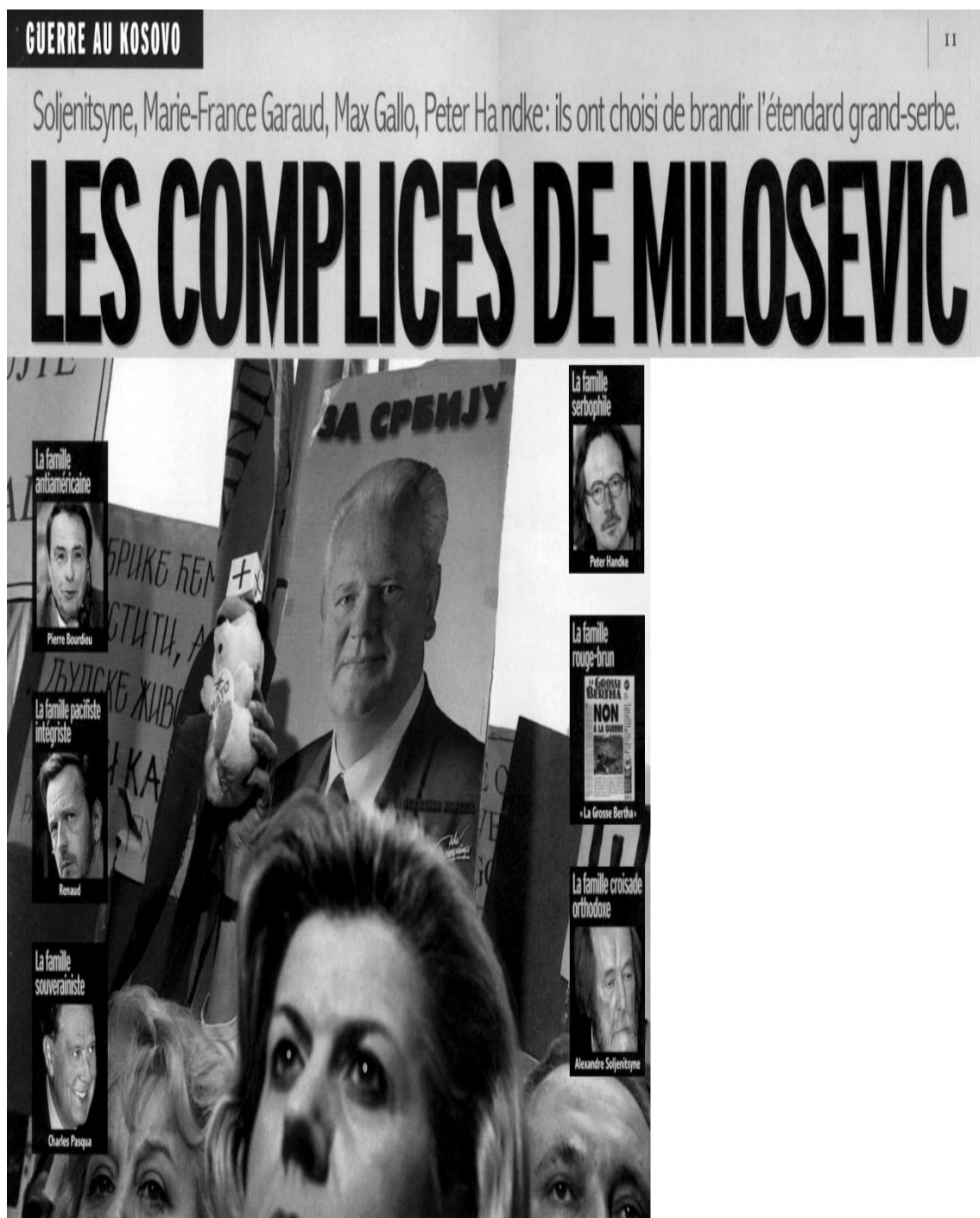
³¹³ Na primer, u emisiji *Mots croisés* na kanalu LCI, 12. 04. 1999, B-A. Levi će ustvrditi da je S. Milošević „tvorac crno-crvene ideologije“. Tri dana nakon toga, u nedeljniku *L'Événement*, A. Adler se poziva na isti argument: „Treći rizik – i možda najvažniji – je u svoje vreme evocirao sa mnogo lucidnosti Bernar-Anri Levi. On je govorio, kao bakteriolog, o pojavi ili mutaciji jednog novog virusa: crveno-crnog. Tragove ovog virusa možemo naći još u Vajmarskoj republici, kada je došlo do privlačenja između nekih bliskih komunizmu i nekih nacista“. Nekoliko dana pre toga, generalni direktor dnevnika *Le Monde* se pita : „Ko ne vidi da je Milošević izraz, pre vremena, te crveno-crne mešavine, te fuzije komunističkog resantimana i nacionalne egzaltiranosti?“ (LE MONDE, 08. 04. 1999).

³¹⁴ Tako O. Monžen i Ž. Roman identifikuju P. Burdija kao predstavnika „kriptolepenističkog“ populizma: „Na dobrom je glasu danas kritikovati populizam. Ali, generalno, ova osuda se odnosi samo na desnicu, na populizam ekstremne desnice, na populizam koji inkarnira Le Pen. Ipak, postoji i populizam levice, tj. ekstremne levice, koji je po svojoj štetnosti u istom rangu sa populizmom desnice. [...] Burdije je najugledniji od ovih intelektualaca koji su u populizmu ekstremne levice našli put do političkog prosvetljenja. [...] Antifašizam koji daje ritam

u svakoj od tri faze „jugoslovenske afere“, stavljeni su rame uz rame sa Miloševićem. Na primer, ilustrativan je tekst objavljen na sedam stranica u nedeljniku *L'Événement*, od 29. aprila do 5. maja 1999. godine: „Miloševićevi saučesnici. Solženjicin, Mari-Frans Garu, Maks Galo, Peter Handke: oni su izabrali da mašu velikosrpskom zastavom“. U tekstu se, za razliku od ogromne većine drugih sličnih pokušaja, u kojima se svi kritičari dominantnog diskursa stavljaju u kategoriju „crno-crveni“, izdvaja „čak“ šest političkih i intelektualnih porodica, „Miloševićevih saučesnika“ i „podržavalaca Velike Srbije“: 1. „antiamerička porodica“ [pojedinci: R. Debrej, M. Galo, Ž-L. Melanšon, general Galoa, P. Burdije, S. Alimi i dr; organi: *Le Monde diplomatique*, *L'Humanité*, *Politis* i dr]; 2. Pacifističko-integristička porodica [pojedinci: D. Deniks, biskup Gajo (Jacques Gaillot), Ž. Alimi (Gisèle Halimi), pevač Reno (Renaud Séchan), otac Pjer, Ž. Buršil (Julie Burchill), D. Miteran (Danièle Mitterrand) i dr; organi: PCF, Pokret protiv rasizma i za prijateljstvo među narodima (MRAP), CGT, Revolucionarna komunistička liga (LCR), Mirovni pokret (Mouvement de la paix) i dr]; 3. Suverenistička porodica [pojedinci: Š Paskva, M. Gallo, D. Močan, P-M. Kuto (Paul-Marie Coûteaux), R-V. Pil (René-Victor Pilhes) i dr; organi: Građanski pokret (Mouvement des citoyens), Fondacija Mark-Blok (Fondation Marc-Bloch) i dr]; Srbofilska porodica [pojedinci: A. Pokar, Ž. Ditur, G. Macnef, P-M. de la Gors, T. Sešan, D. Žamet (Dominique Jamet), P. Handke; organi: *L'Âge d'Homme* i dr)]; Crno-crvena porodica [pojedinci: Š. Šampetije (Charles Champetier), Ž-K. Vala (Jean-Claude Valla), A. de Benoa (Alain de Benoist), G.

ovom tekstu [„Za levicu na levici“] na repetativan način, predstavlja potpuno isti pristup denuncijacije kakav srećemo kod lepenizma“ (ESPRIT, 01. 07. 1998). Jezička konstrukcija „kripto-lepenistički populizam“ je – jednako kao i stigma „nacional-republikanci“ – predstavljala važno oružje u diskvalifikaciji levičarskih neistomišljenika. Koristili su je, u raznim prilikama i različitim povodom, podjednako i univerzitetski profesori i novinari, koji su bili deo dominantnog „jednomišlja“. Tako, npr, bivši direktor redakcije *Le Nouvel Observateur*-a i tada aktuelni direktor redakcije *Le Figaro*-a F. Olivije-Žizber (Franz-Olivier Giesbert), govoreći o tome zašto njegov dnevnik nije posvetio ni jednu stranicu knjizi S. Alimija „Novi psi čuvari“, koja je 1997. godine izašla u izdanju male izdavačke kuće P. Burdijea *Raison d'agir* i ubrzo postala *best seller* – uprkos tome što se o njoj nije uopšte govorilo u najvećim medijima – izjavljuje sledeće: „Ta knjiga sa jedinstvenim značenjem, izraz je spletki i predstavlja neki oblik 'poravnavanja računa u Medija-sitiju' [misli na mali medijski svet u Parizu, *prim. IM*]. On napada samo neke novinare. On šteti onima koji su na dobroj strani. Opis tog kružoka zaslužuje ozbiljan rad a ne ovakvu stranputicu. U pitanju je ideološki, simplistički i budalast konfuzionizam. I ne govorim ovde o njegovom kripto-lepenističkom populizmu protiv ljudi koji kumuliraju radna mesta u štampi [...] Ako *Le Figaro* nije pisao o toj knjizi, to je zato što niko nije predložio da o njoj piše. Mi ne možemo pisati o svim knjigama.“ (cit. pr. BITOUN, 1998: 232-233).

Faj (Guillaume Faye), Ž-P. Kruz (Jean-Paul Cruse), K. Macarakis (Kostas Macrakis), P. De Plunket (Patrice de Plunkett), Ž. Blen (Gérar Blain) i dr; organi: Debela Berta (la Grosse Bertha) i dr]; Pravoslavno-krstaška porodica [pojedinci: M-F. Garu, Ž. Raspaj (Jean Raspail), V. Volkof, Solženjicin, Ž. Loran (Jacques Laurent), A. Grioteraj i dr].

Ilustracija br. 4: *L'Événement*, od 29. aprila do 5. maja 1999. godine

Jedan košmar i jedan san

Roman Gupil

(LE MONDE, 31. 03. 1999)

„Imao sam jedan košmar. Video sam vas na televiziji, tebe Alene, tebe Žerare, tebe Tijeri i tebe Katrin, na prvim linijama manifestacije, kao što smo često to činili zajedno. Ali, taj dan, bili ste sa podignutim rukama, pred srpskim staljinistima i fašistima, mašući sa natpisom: 'Žospen ubica-Širak ubica'. Video sam vas Rolane, Tibo, sindikalisti i vi iz civilnog sektora, držali ste transparent: 'Ne bombardovanju', imitirajući naše antiimperijalističke mobilizacije protiv rata u Vijetnamu. On vam je bio referenca. Iako, ukoliko želite da pričamo o Vijetnamu, to možemo da radimo samo misleći na Kosovo. Kosovo mora da postane Miloševićev Vijetnam. Video sam vas i kako defilujete sa transparentom: 'Širak = Hitler-Žospen = Musolini'. Čuo sam da ste se pozivali na Miteranovo 'ne dodavati rat na rat'. Video sam vaše minhenske bedževe: „Rat je idiotizam“. Video sam vas da tražite zaustavljanje bombardovanja, tj. nekažnjivost za Miloševića, Šešelja, Arkana ... Video sam da ste sve zaboravili, ili se, naprotiv, sećate staljinista koji su pravdali nemačko-sovjetski pakt objašavajući nam da ne treba zauzimati stranu u ratu između kapitalista. [...] Video sam vas, vi današnji negacionisti, da negirate otpor kosovskog naroda da brani svoje pravo na samoopredeljenje: mart 1981. (1000 mrtvih), mart 1989. (24 mrvih, 700 uhapšenih) i, od dolaska Miloševića na vlast, trenutno ukidanje autonomije koja je garantovana Ustavom od 1974. i policijsku i vojnu okupaciju (2000 mrtvih, 400 000 izbeglica) [osim za 1989. godinu – čiji je bilans 22 ubijena demonstranta i dva policajca – svi navedeni brojevi su netačni, a neki od njih i višestruko preuveličani, *prim. IM*]. Video sam vas da šetate zajedno sa crno-crvenima, kao u Moskvi, Berlinu, Skoplju... kako biste zaštitili diktatora, koji još uvek nije osuđen pred međunarodnim krivičnim sudom zahvaljujući odlaganjima Mejdžora i Miterana. Košmar je znati da ste, u krajnjem, saučesnici etničkog čišćenja, i da, stojite iza Ševenmona tražeći beskonačne pregovore sa jednom 'suverenom državom'. Vas, jakobince, centraliste, boljševike, ne interesuje to što je ta 'država' zaslužna za režim aparthejda u srcu Evrope.

Imao sam jedan san. Pročitao sam saopštenje naslovljeno: 'Nikada više', u kome pozivate na ogromnu mobilizaciju kao bi evropske bezbednosne snage, saveznik Amerikanaca i međunarodne zajednice, sprovele sve neophodne vojne udare i poslale naše kopnene snage, kako bismo zaštitili taj mučenički narod. Pročitao sam Alenov intervju u kome je kritikovao 'besmislice Roberta Ua', tražeći uklanjanje sa liste PCF-a svih antifašista. Sa radošću sam saznao, u jednoj velikoj emisiji jedne nedelje u aprilu, da ste se posle četrdeset godina promenili, da ste odbacili zajedničku listu sa grupom koja poslednjih sedamdeset godina uopšte nije evoluirala, i koja insistira na tome da nikada nije napravila ni jednu grešku (Lagije). Sanjao sam da ste bili za proces protiv Pinočea, i za kraj aparthejda u Južnoj Africi. Da ste bili antikolonijalisti i za opštu ofanzivu protiv nacional-komunističkog diktatora u srcu Evrope. Sanjao sam jedan san: san da možemo da nastavimo da se zovemo 'drugovima'.“

R. Gupil je reditelj, jedna od istaknutih figura maja '68 i bivši član Revolucionarne komunističke lige. U citiranom pismu se obraća svojim bivšim partijskim drugovima i drugaricama, trockistima, koji su učestvovali na demonstracijama protiv NATO bombardovanja Srbije. Posle podrške zapadnim ratovima u BiH i na Kosovu, R. Gupil će podržati i napade na Irak i Libiju. Na poslednjim predsedničkim izborima javno je podržao E. Makrona.

Zauzimanje pozicija intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“ je, dakle, u najvećoj meri bilo uslovljeno unutrašnjim izazovima i – u prethodnim redovima predstavljenom – hegemonom logikom koja je utvrđivala odnose unutar francuskog intelektualnog i političkog polja. U tom smislu, nije neobično što su tekstovi sa sledećim naslovima ustvari bili tekstovi koji su se bavili situacijom u (ex)Jugoslaviji: „Od Matrihta do Sarajeva“, „Evropsko proleće“, „Tužno stanje današnjeg sveta“, „Nepristojna Evropa“, „Kontradikcije Evrope“, „Svet na pragu XXI veka“, „Neka su naše vrednosti univerzalne, neka je rat lep“, „Novi poredak“, „Planetarno Kosovo“, „Post-carstva“, „Svetska pravda“, „Etničke manjine nestaju u Evropi“, „Srbizacija Evrope“, „Izaći iz okvira država nacija“, „Njihova i naša logika“, „Ko je međunarodna zajednica?“, „Evropa, strateški koncept koji treba definisati“, „Bestidna Evropa“, „Da li ćemo preživeti u Jugoslaviji?“, „Nato, Evropa i Kosovo“, „Granice Evrope“, „Etički suverenitet“, „Amerika natoizuje Evropu“, „Mešanje u unutrašnje stvari drugih država, nasilje i tolerancija“, „Rat protiv Srbije ili protiv Evrope?“, „Od zajednice do konfederacije“, „Transformacija Zajednice“, „Da li Evropa i dalje ima smisla?“, „Nema mira bez evropske nezavisnosti“, „Ex-Jugoslavija: ka nemačkoj dominaciji“, „Od pristajanja do podvrgavanja“, „Evropski izbori i izlaz iz Bosne“, „Da li Evropa i dalje ima smisla?“, „Koja spoljna politika za Francusku?“, „Pravo na mešanje“, „Evropa, taj politički patuljak“ i brojni drugi.

U najkraćem, kada pogledamo osnovne odrednice suprotstavljenih tabora, one se gotovo savršeno preklapaju ne samo kada je reč o napadu na Irak ili sa rascepima koji postoje povodom evropske konstrukcije, nego npr. i kada se radi o podržavaocima i protivnicima „Plana Žipe“. Glavni ulozi u igri se, dakle, nalaze

pre svega u Evropi,³¹⁵ i u samoj Francuskoj, a ne u Jugoslaviji, i vezani su za ključne društvene probleme koji opterećuju francusko društvo 1990-ih: od pitanja međunarodnog pozicioniranja Francuske, do debata oko imigracije.³¹⁶ Ž. Bodrijar je interesantan primer ove tvrdnje, iako se ne uklapa ni u jednu do sada etabliranu pravilnost. On, naime – na sebi svojstven način – brani tezu da je Evropa „Miloševićev saučesnik“, a ne protivnik: „Kažemo: NATO pravi samo greške, a Evropa je nesposobna da vodi zajedničku politiku. Ali, NE, upravo je suprotno. Jer, šta radi Milošević? On eliminiše manjine, naročito muslimansku manjinu, naravno. Zbog toga ga čitava 'bela' Jugoslavija, katolička ili pravoslavna, podržava. Sve evropske nacionalne države imaju probleme sa svojim manjinama ili imigrantima [...]. Svuda etničke i lingvističke manjine, svi singulariteti, nestaju ili ih eliminišemo“ (LE MONDE, 29. 04. 1999). Ovo je, svakako, ekstreman primer projekcije francuskih problema na „jugoslovensku aferu“, jer su jugoslovenski muslimani – za razliku od većine francuskih – ili Sloveni ili bar podjednako „beli“ kao i Srbi; ujedno, teško je očekivati i da bi Hrvati katolici stajali na Miloševićevu stranu „u sukobu sa Albancima“. U svakom slučaju, ovaj i slični tekstovi su važna ilustracija moje teze da su zauzimajući pozicije u „jugoslovenskoj aferi“, francuski intelektualci – kroz reprezentacije situacije u Jugoslaviji – govorili ustvari pre svega o svojoj viziji Francuske.

³¹⁵ E. Plenel npr. ovako objašnjava svoju motivaciju da se angažuje u „jugoslovenskoj aferi“: „Ja u tom momentu vidim povratak nacionalizma u Evropi, indiferentnost prema njemu, ali i uspon u srcu Evrope figure Varvarina koji se zove musliman. Ovde nemam nameru da idealizujem muslimane. U osnovi, to je ono što me je uznemirilo. Čitajući 'Iskušenja' morali ste to da konstatujete, jer ja negde kažem nešto otprilike: 'ne znam šta treba činiti, ali osećam da se nešto loše rađa' [...]. Tako da sam odlučio da se angažujem protiv toga“ (PLENEL, iz intervjuua 17. 04. 2018).

³¹⁶ Osim toga, unutrašnji izazovi zauzimanja pozicija u „jugoslovenskoj aferi“ uključuju i neuporedivo „banalnije“ elemente: „Neke pozicije se zauzimaju na osnovu logike koja je čisto francuska, a ne jugoslovenska, ali postoje i pozicije koje su, da tako kažemo, unapred zauzete. Tu je užasno važan Bernar-Anri Levi. Jer – u to vreme – ukoliko bi BHL branio neku stvar, oni koji su bili protiv njega, zauzimali su suprotnu stranu. Postojala je, dakle, dvostruka strategija: sravnacu račune s neprijeteljem od ranije, tako što ću mu se suprotstaviti drugačijom pozicijom povodom Jugoslavije. BHL je u jugoslovenskom slučaju istovremeno mobilisao ljude koji su ga pratili, ali i one koji su bili protiv njega. Mislim da je njegova uloga bila centralna na način da je uticala na kristalizaciju pozicija u Francuskoj. Bili smo za ili protiv BHL-a.“ (CHAMPAGNE, iz intervjuua, 11. 04. 2018).

ZAKLJUČAK PETOG POGLAVLJA:

Ovo poglavlje predstavlja subjektivistički ulog u disertaciji. Kroz kvalitativnu kritičku analizu akcija i reprezentacija utvrdio sam logiku zauzimanja pozicija francuskih intelektualaca u „jugoslovenskoj aferi“. Ta logika je jasno francuska, i uslovljena izazovima ideološke rekonfiguracije intelektualnog i političkog polja krajem XX stoleća. U identifikovanju ključnih karakteristika idejno-političkih opozicija unutar proučavanog polemičkog prostora – naslanjajući se na rezultate izložene u prethodnom poglavlju – utvrdio sam tabori hegemonih i „antihegemonih“ intelektualaca. Ovi tabori se u velikoj meri preklapaju sa hegemonim i „antihegemonim blokom“. Na osnovu tretiranih tekstova ustanovio sam takođe osnovna, zajednička, svojstva zauzetih pozicija o Jugoslaviji u okviru idejno-političkih struja – koje su identifikovane i opisane u trećem poglavlju – ali i pojedince koji se ne uklapaju u utvrđene pravilnosti. Kvalitativna analiza mi je, na tom tragu, pomogla da ustanovim određene tendencije, kao i elemente koji nam pomažu razumevanje pojedinih specifičnih slučajeva. Rečeni elementi uključuju nekoliko faktora: od bliskosti sa partijama na vlasti u Francuskoj, do porodičnih i drugih veza sa „etničkim grupama“ u bivšoj Jugoslaviji. Videli smo npr. da su neki pojedinci koji su u Francuskoj bili prepoznati kao bliski radikalnoj levisci ili levim liberalima, reprodukovali esencijalističke narative i nacionalističku propagandu elita naroda s kojima su bili porodično povezani. Ipak, udeo ovih intelektualaca u mom uzorku je relativno mali, tako da ove informacije imaju više ilustrativni karakter. Napokon, u poglavlje sam uključio i nekoliko „okvira“ i „ilustracija“, u kojima su navedeni citati i individualne trajektorije pojedinih intelektualaca, odnosno prezentovane naslovnice citiranih novina i knjiga. Funkcija istih je takođe dokumentarna. Drugim rečima, oni služe da bolje ilustruju i potkrepe određene tvrdnje iznešene u tekstu. Kriterijum za izbor pojedinaца iz suprotstavljenih blokova čije su individualne trajektorije izložene je sledeći: posednici najveće količine intelektualnog kapitala (E. Moren i P. Burdije), i najveći intenzitet prisustva u konstruisanom polemičkom prostoru, tj. broj napisanih tekstova (B-A. Levi i A. Krigel). Ovi pojedinci su ujedno i dobra slika osnovnih karakteristika opozitnih tabora.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Najveći doprinos ovog istraživanja je vezan primarno za domen sociologije intelektualaca, i ogleda se na nekoliko nivoa. Najpre, naslanjajući se na osnovne elemente Burdijeove teorije polja, pokušao sam da – u odnosu na već postojeće radove o toj problematici – dodatno razvijem koncept intelektualnog polja i njegovih granica. Ovaj poduhvat je učinjen u opoziciji sa substancijalističkim definicijama i u društvenim i humanističkim naukama dominantnom – pomalo idealističkom – idejom o intelektualcu kao nosiocu određenih univerzalnih svojstava i vrednosti. Nasuprot tome, moja polazna tačka je bila da kao intelektualce tretiram sve individue koje se oglašavaju u okviru jasno omeđenog intelektualnog polja. Osim toga, konvergencija između određenih Gramšijevih i Burdijevih koncepata pomogla mi je da objasnim glavne izazove u polemičkom prostoru konstruisanom oko „jugoslovenske afere“. U svakom smučaju, ovaj rad je primarno obeležen elementima razvijenim u burdijeovskoj sociologiji, sadreći istovremeno i objektivistički i subjektivistički ulog. Naime, jedna od inicijalnih ideja koja me je ponukala da pristupim istraživanju je da na konkretnom primeru utvrdim u brojnim reprizama već potvrđenu isprepletenost „društvenog“ i „političkog“ nivoa u zauzimanju pozicija intelektualaca, odnosno determinisanost drugog prvim. Iz tog razloga sam kvantitativnu fazu istraživanja postavio na jasno strukturalističkim osnovama, uz korišćenje analize višestrukih podudaranja kao metodološkog postupka koji prati takav pristup. On mi je pomogao da pokažem direktnu vezu između, sa jedne strane, objektivnih pozicija intelektualaca, i, sa druge, njihovih opštijih dispozicija u idejno-političkom univerzumu, odnosno zauzimanja konkretnih pozicija u „jugoslovenskoj aferi“. Na taj način smo mogli da vidimo određenu stabilnost, utemeljenu u procesu strukturiranja proučavanog polemičkog prostora. Jer, društveni svet je generalno, osim u retkim izuzecima, stabilan. To, naravno, ne znači da unutar

njega nema određenih pulsiranja, sukoba, neočekivanih rascepa itd, već da oni vrlo teško mogu da ugrozite već etablirane odnose snaga.

Elem, objektivistički ulog u analizi implementiran je kroz utvrđivanje određenih stabilnosti. Kako smo mogli da vidimo, strukturiranje proučavanog polemičkog prostora se vrši kroz opozicije utemeljene u dve ključne dimenzije. Na tom tragu, jedan od najvažnijih nalaza ovog istraživanja je da su dobijeni rezultati opovrgli moju polaznu hipotezu da će dabatom o razaranju Jugoslavije i ratovima za njeno nasleđe dominirati intelektualci sa najvećom količinom simboličkog kapitala u francuskom intelektualnom polju. Naime, rezultati su ustvari pokazali da je obim kapitala intelektualnog renomea tek drugorazredni faktor u strukturiranju posmatranog polemičkog prostora, odnosno da je dimenzija blizina *vs* udaljenost u odnosu na polje moće ona koja je imala najveći značaj u tom ključu. Pored toga, na osnovu uvida u ključne opozicije između proučavanih intelektualaca utvrdio sam dva suprotstavljena bloka: hegemoni i „antihegemoni“. Hegemoni blok predstavlja, pritom, blok u gramšijanskom značenju tog pojma, jer ujedinjuje intelektualne frakcije i pojedince koji su međusobno i socijalno i idejno-politički relativno bliski. Sa druge strane, kako smo videli, „antihegemoni blok“ čine intelektualci između kojih postoji mnogo veća distanca – i u pogledu objektivnih pozicija, ali i kada je reč o idejno-političkim dispozicijama – tako da je njihovo delanje kao bloka gotovo onemogućeno. Takođe, i na ovom mestu je važno konstatovati da je opšta karakteristika konstruisanog polemičkog prostora, ukoliko apstrahujemo novinare dnevnika *L'Humanité*, da postoji snažna koncentracija dejstvenika ka polju moći. Ovaj rezultat nije neočekivan imajući u vidu npr. činjenicu da je čak 37,4% intelektualaca u mom uzorku bilo deo sistema „škola moći“ (na nivou Francuske se taj procenat kreće do 0,9%), odnosno da je 44% njih prepoznato u *Who's Who in France* (na nivou Francuske pojedinci prepoznati u ovoj enciklopediji čine 0,04% stanovništva).

Hegemoni blok tako čine intelektualci koji su studirali na univerzitetu u Parizu; koji su studirali domene iz oblasti zdravlja, ekonomije i upravljanja, i prava i političkih nauka; koji su bili deo sistema „škola moći“; koji su po profesiji univerzitetski profesori, političari, državni funkcioneri i novinari; koji imaju visok

profesionalni status u svojim radnim organizacijama; koji rade na IEP-u i EHESS-u, odnosno u *Le Monde*-u, *Libération*-u i *La Croix*; koji su prepoznati od strane *Le Petit Larousse* i „Rečnika...“; koji su citirani ili pominjani u *Le Monde*-u od 1 do preko 100 puta od 1981. do 1991. godine; koji imaju biografski profil na Vikipediji; koji su pisali knjige o razaranju Jugoslavije, i te knjige objavljivali u renomiranim izdavačkim kućama; koji su pisali tekstove u stručnim časopisima o razaranju Jugoslavije; koji su pisali od 11 do 15 tekstova, odnosno više od 16 tekstova na tu temu. Sa druge strane, u „antihegemonom bloku“ nalazimo dejstvenike koji su studirali na nekom od stranih univerziteta ili na univerzitetima u provinciji; koji su studirali književnost i jezike, ili društvene i humanističke nauke; koji nikada nisu bili deo sistema „škola moći“; koji pripadaju profesijama kao što su književnik/izdavač, ili funkcioner NVO-a; koji rade na univerzitetima Paris VIII, odnosno Paris X, kao i u dnevniku *L'Humanité*; koji imaju osrednji profesionalni status; koji nisu prisutni u *Le Petit Larousse* i „Rečniku...“; koji nijednom nisu citirani ili pomenuti u *Le Monde*-u; koji nemaju kreiranu stranicu na Vikipediji; koji nisu pisali knjige o razaranju Jugoslavije; koji nisu pisali tekstove u naučnim časopisima na tu temu; koji su napisali od 2 do 5 tekstova, odnosno od 6 do 10 tekstova. Na ovom tragu, pokazao sam da su dominantni intelektualci dominantni jer imaju veću šansu da poseduju nasleđeni kulturni i ekonomski kapital, kapital medijske moći, kapital obrazovne moći, kapital naučne i univerzitetske moći, odnosno kapital profesionalne moći, kao i, naročito, kapital ekonomske i političke moći. Osim što su socijalno moćniji, oni takođe imaju veći pristup velikim medijima, stručnim časopisima i najmoćnijim izdavačkim kućama, više pišu o „jugoslovenskoj aferi“ i, napokon, znatno su brojniji. U najkraćem, to su ključni mehanizmi i oružja koji omogućuju dominantnima da u „pozicionom ratu“ ostvaruju dominaciju unutar konstruisanog polemičkog prostora.

Ovim je u suštini potvrđena moja prva hipoteza – iznešena u odeljku koji se bavi teorijsko-metodološkim osnovama rada – da će status intelektualaca u debati zavisiti od objektivnih pozicija koje zauzimaju u sistemu reprodukcije društvenog života. Međutim, kada sam u analizu uključio i drugu ključnu dimenziju koja je učestvovala u konstrukciji polemičkog prostora, odnosno dimenziju intelektualnog kapitala, videli smo da su hegemoni i „antihegemoni

blok“ unutar njih podeljeni na dominantne i dominirane frakcije. U tom smislu, pored rascepa između intelektualaca koji se po objektivnim svojstvima nalaze bliže francuskom polju moći, od onih koju su od istog udaljeniji, utvrdio sam postojanje po dve frakcije unutar svakog bloka, koje sam označio kao: „dominantni-dominantni“, „dominantni-dominirani“, „dominirani-dominantni“ i „dominirani-dominirani“. Najmoćnija frakcija je svakako frakcija „dominantni-dominantni“ koja se nalazi unutar hegemonog bloka, a najslabija „dominirani-dominirani“, koja čini deo „antihegemonog bloka“. Ipak, kako sam već podvukao, jedan od najvažnijih dostignuća ovog istraživanja je rezultat koji pokazuje da „dominantni-dominirani“, čija je karakteristika slabiji volumen intelektualnog kapitala ali i relativna blizina polju moći, dominiraju u debati nad „dominiranim-dominantnim“, koji su nosioci veće količine kapitala intelektualnog renomea, ali su i ujedno udaljeni od polja moći. To nam empirijski potvrđuje do sada uglavnom teorijski branjenu spoznaju – u najčešće istorijsko-političkim analizama odnosa između medijskog i državnog polja (up. HALIMI ET VIDAL, 2014) – da indikator da je određeni dejstvenik blizak polju moći važnija za odnose dominacije i unutar intelektualnog polja nego da poseduje veliku količinu intelektualnog kapitala. Ovo se delom može objasniti i činjenicom da je u „jugoslovenskoj aferi“ – kao i u velikom broju drugih „javnih afera“ – državno pitanje ustvari centralno pitanje. Na žalost, nepostojanje istraživanja koja bi bila postavljena na sličan način ovom mom učinili su nemogućom svaku komparativnu analizu i otežali mogućnost potencijalnog univerzalizovanja ovakvog zaključka.

Generalno, u rad na ovoj disertaciji sam krenuo sa idejom da već postoje istraživanja na temu globalnog intelektualnog polja, i da ću uz pomoć komparativne analize moći da utvrdim da li je – i ako jeste, na koji je način – „jugoslovenska aferi“ uticala na strukturiranje francuskog intelektualnog polja. Na žalost, u toku samog procesa sam saznao da takva istraživanja do sada nisu sprovedena, i da postoji eventualno jedno koje bih mogao koristiti u komparativne svrhe. U pitanju je već pomenuto istraživanje o angažmanu francuskih intelektualaca tokom društvenih mobilizacija za i protiv „Plana Žipe“, koje su sproveli Ž. Duval (Julien Duval), K. Gober (Christophe Gaubert), F. Lebaron, D. Maršeti (Dominique Marchetti) i F. Pavi (Fabienne Pavis). Rečeni

sociolozi su, naime, na uzorku potpisnika dve suprotstavljene peticije koje su objedinjavale ukupno 328 intelektualaca – 166 potpisnika peticije „Za temeljnu reformu sistema socijalne sigurnosti“ i 162 potpisnika peticije „Apel intelektualaca za podršku štrajkačima“ – došli do gotovo identičnih socijalnih rascepa u tako konstruisanom polemičkom prostoru, koje nalazimo i u mom istraživanju. Ovo je tim interesantnije jer u njihovom i u mom uzorku nalazimo samo 22 istih dejstvenika, pri čemu svi oni – ukoliko apstrahujemo dvojicu intelektualaca – u oba slučaja čine dva identična i suprotstavljena bloka. Uprkos tome što ne postoji ovakvo istraživanje na nivou globalnog intelektualnog polja, rezultati ova dva istraživanja – na uzorku od preko 500 različitih individua – jasno nam ukazuju na neke od ključnih rascepa koji su isto strukturisali. Drugim rečima, iako je na nekim budućim – ambicioznijim po obuhvatu – istraživanjima da dodatno empirijski potvrde – ili opovrgnu – ovo što ću reći, nesumnjivo je da nam moj rad – ma koliko on bio koncentrisan na samo jednu aferu – daje uvid u neke važne odnose unutar globalnog intelektualnog polja u posmatranom periodu. Na tom tragu, proizvod mog rada je jedna „fotografija“, koja je načinjena u jednom procesu koji podrazumeva duže otvaranje objektiva na fotoaparatu. Jer, specifičnost „jugoslovenske afere“ je u tome što je trajala gotovo čitavu jednu deceniju i pritom je mobilizovala veliki broj dejstvenika (koji su u odnosu na nju zauzimali pozicije individualno, kao i kolektivno). Pritom, oni su međusobno dovoljno različiti – u smislu njihovih intelektualnih profesija – tako da je moguće da nam takva „fotografija“ jednog specifičnog polemičkog prostora ustvari otkriva i opštije stvari o unutrašnjoj strukturi intelektualnog polja Francuske krajem XX veka.

Kada sam u analizu uključio idejno-političke dispozicije tretiranih intelektualaca, došli smo do zaključka da pojedinci koji u konstruisanom polemičkom prostoru zauzimaju objektivne pozicije koje su bliže francuskom polju moći imaju politički senzibilitet koji je blizak dominantnim ideološkim strujama 1990-ih godina, kao i da primarno objavljuju tekstove u dnevnim novinama i u „intelektualnim časopisima“ koji – uz određene razlike u nijansama – produkuju i reprodukuju tada, a i danas, hegemonu ideologiju. Drugim rečima, intelektualci iz hegemonog bloka su imali mnogo veću šansu da budu bliski političkom – levom i desnom – centru, da pripadaju bivšem antitotalitarnom

taboru, kao i da objavljuju tekstove u dnevnicima poput *Le Monde*-a, *Libération*-a i *La Croix* – uz intermedijarnu ulogu *Le Figaro*-a – odnosno u „intelektualnim časopisima“ kao što su *Esprit*, *La Règle du jeu*, *Le Débat* i u *Commentaire*. Takođe, pošto sam na konstruisani polemički prostor projektovao varijable koje se tiču konkretnih pozicija u „jugoslovenskoj aferi“, u okviru hegemonog bloka smo videli koncentracija intelektualaca koji su bili protiv očuvanja Jugoslavije kao zajedničke države Južnih Slovena; koji su videli Srbiju kao najodgovorniju državu za konflikt na Balkanu; koji su isti definisali kao „srpsku agresiju“ ili kao „srpsko-hrvatsku agresiju“; i koji su bili za vojni napad Zapada na srpske položaje u Hrvatskoj i u BiH, odnosno na Srbiju i Crnu Goru. Upravo ovi intelektualci su dominirali debatom o Jugoslaviji u francuskom prostoru javnosti. Sa druge strane, intelektualci koji su bili dominirani u „jugoslovenskoj aferi“, insistirali su na tezi da Jugoslaviju treba očuvati; da su za njeno razaranje najodgovornije zapadne sile ili „male nacije“; da se radi o građanskom ratu u kome svaka od strana koja u njemu učestvuje ima određenu odgovornost u tome; i da NATO ne treba da se meša u građanski rat. Ovi dejstvenici su ujedno bili idejno-politički bliski dominiranim – izrazito raznolikim i međusobno uglavnom snažno suprotstavljenim – političkim strujama 1990-ih, a objavljivali su tekstove u dnevnicima i u „intelektualnim časopisima“ koji su sistemski dovodili u pitanje etablirani poredak: *L'Humanité*, *Les Temps Modernes* – koji, kao i *Le Figaro*, takođe zauzima jednu više intermedijarnu poziciju između dva bloka – i *Le Monde diplomatique*. U suštini, ukoliko pogledamo idejno-političke rascepe u – za ovo istraživanje – konstruisanom polemičkom prostoru, primetićemo neverovatnu sličnost sa aktuelnim podelama unutar francuskog intelektualnog i političkog polja. Na primer, upravo u idejno-političkim karakteristikama dejstvenika unutar – u Poglavlju br. V – opisanog hegemonog bloka nalazimo obrise današnjeg „makronizma“, koji je i formalno dovršio proces stapanja levog i desnog centra u jedinstven idejni i politički pokret.

Sa druge strane, stabilnost koju vidimo na rečenoj „fotografiji“, doveo sam delimično u pitanje subjektivističkim ulogom u istraživanju. Drugim rečima, tek nakon kvalitativne analize akcija i reprezentacija intelektualaca, mogao sam da utvrdim svu kompleksnost zauzimanja pozicija u „jugoslovenskoj aferi“, ali i specifičnost individualnih slučajeva koji se ne uklapaju u utvrđene pravilnosti, a

do tog momenta su bili nevidljivi. Takav pristup mi je takođe pomogao da detektujem karakter i modalitete intervencija proučavanih intelektualaca, čime jedan deo ove disertacije može da se tumači i kao prilog proučavanju praksi različitih intelektualnih angažmana u Francuskoj. Videli smo da francuski intelektualci pristupaju problematici iz različitih uglova, koji su uglavnom uslovljeni njihovim profesionalnim svojstvima, da u polemički prostor ulaze iz različitih motiva, da su u nejednakoj meri aktivni – ne nužno svojevolumino, jer „neograničen“ pristup velikim medijima imaju gotovo isključivo intelektualci iz „hegemonog bloka“ – i da primenjuju različite forme angažmana (pri čemu, oni koji su branioci „hrvatske“, „bošnjačke“, „srpske“ ili „albanske stvari“, uglavnom redovno obilaze i različita područja ex-Jugoslavije). Osim toga, uz pomoć oruđa socio-istorijske i kritičke diskurs analize, mogli smo da vidimo koje su argumentativne strategije korišćene kako bi se ostvarila pobeda u debati, odnosno izvršio uticaj na javno mnjenje i donosiocima odluka. Iste su podrazumevale određene parole, simbole, metafore, stereotipe, istorijsko sećanje itd, koje intelektualci obrađuju i upotrebljavaju u skladu sa svojim idejno-političkim senzibilitetima i agendama u debati. Analizirajući društveno-integrativne funkcije različitih pozicija – u skladu sa namerom izloženom u Poglavlju br. I – videli smo da su one u velikoj meri bile ukorenjene u jasnim taborskim podelama i u njihovim suprotstavljenim vizijama sveta. Dakle, kako bih odgovorio na jedan od zadataka koji sam sebi postavio upuštajući se u ovo istraživanje, probio sam granice obične analize diskursa (čiji je fokus na „neutralnim“ pitanjima: „kakav“ se diskurs proizvodi i „kako“ se on dalje koristi). Drugim rečima – pored tretiranja karaktera opozicionih diskursa – snažan naglasak sam stavio na socio-istorijski kontekst debate i pitanje „zašto“ ona izgleda tako kako izgleda, kao i na analizu saznavnih kvaliteta pojedinih, ilustrativnih, reprezentacija. U suštini, pokazala se ispravnom moja pretpostavka da su otvoreni branioci jedne od strana u sukobu najčešće pribegavali iskrivljavanju i uprošćavanju činjenica, odnosno da upravo u njihovom diskursu nalazimo najprisutniju propagandnu notu.

Zahvaljujući Poglavlju br. II bolje smo razumeli istorijski i društveno-politički kontekst odvijanja debate i zauzimanje pozicija francuskih intelektualaca u njoj. Kako smo videli, akcije i reprezentacije intelektualaca bile

su snažno obeležene kako istorijskim označiteljima – vezanim za Balkan, kao i za Evropu – tako i situacionim faktorima. Čini se ipak da je ulog istorijskih argumenata bio mnogo više instrumentalan u tom ideološkom konfliktu, odnosno da im je služio za legitimizovanje pozicija čiji se osnovi mogu naći pre svega u konjunktturnim razlozima. Jer, kako sam pokazao, iako je jugoslovensko pitanje bilo internacionalno, izazovi u debati su bili primarno nacionalni i obeleženi rekompozicijom francuskog intelektualnog i političkog polja 1990-ih godina. Na osnovu do sada postojećih istraživanja nije moguće sprovesti komparativnu analizu i utvrditi da li je, i na koji način, „jugoslovenska afera“ tačno učestvovala u istorijskoj dinamici – tj. u unutrašnjem odnosu snaga i u pozicionom ratu – francuskog intelektualnog polja krajem XX stoleća. Da bismo kredibilno odgovorili na to pitanje morali bismo da pokažemo npr. da su neki intelektualci, kolektivi, intelektualne struje, časopisi itd, zauzimajući određenu poziciju i odnoseći pobedu u debati o Jugoslaviji postali moćniji u Francuskoj. Da bismo tako nešto utvrdili neophodno je, pak, sprovesti istraživanje šireg opsega nego što je ovo moje. Međutim, ono što sa mnogo većom sigurnošću možemo da uočimo je da je razaranje Jugoslavije – kao što je to često slučaj sa velikim državnim potresima koji su praćeni i ratovima – ubrzalo i delimično usmeravalo ideološku rekompoziciju francuskog intelektualnog, ali i političkog polja.³¹⁷ Od „jugoslovenske afere“, naime, insistiranje na ideji o „crno-crvenoj“ osovini omogućilo je „demokratsko“ približavanje levog i desnog centra oko liberalne politike koja je postala konsenzus na nivou EU. E. Makron predstavlja

³¹⁷ Ovo je impresionističko mišljenje i svih intelektualaca sa kojima sam obavio razgovor povodom ove disertacije. Filozof A. Badju na sledeći način odgovara na to pitanje: „Mogu da kažem da sam ja direktni svedok toga [...]. Svojevremeno sam konstatovao da je francuski ideološki izraz te afere bio intrinzično reakcionaran. Francuskim intelektualcima je postalo jasno da je hipoteza o tome da je zapadna parlamentarna demokratija na izdisaju bila pogrešna. Dakle, u slomu Jugoslavije, i nasilju koje je on proizveo, oni su videli šansu da intervenišu i da dovrše svoju putanju renegata Maja '68. Jer, tu su najaktiviji oni koji su pre svega pripadali gošističkom bloku. Video sam istinske ideološke konverzije koje je inspirisala Jugoslavija. Već sam Vam pričao, bilo je ljudi koji su 1960-ih, 70-ih i 80-ih bili komunisti ili gošisti, a koji su 1990-ih tvrdili da je jugoslovenska epizoda pokazala intrinzičnu superiornost zapadnih demokratija, odnosno da je bilo sasvim pravedno da zapadne armije intervenišu u tom regionu kao nosioci prava, slobode i sl. Imao sam utisak da sam se kretao u kontra-smeru, čak i u odnosu na svoje najbliže intelektualno okruženje“ (BADIOU, iz intervjuua 12. 07. 2019). Osim toga, „jugoslovenska afera“ je imala uticaja na unutrašnju političku rekompoziciju na sledeći način: „jedan broj protivnika finansijske, ekonomske i monetarne Unije – iako levičari – podržali su Mastrihtski ugovor, jer su sumnjali da bi njegovo odbacivanje omogućilo oživljavanje nacionalizma u Evropi, nacionalizma koji je u Jugoslaviji već postojao kao realnost“ (HALIMI, iz intervjuua 05. 02. 2018).

kulminaciju te politike. Ovakvo približavanje – i rušenje tradicionalne podele na levicu i desnicu – bilo je moguće jedino ukoliko bi se javno mnjenje uverilo da „populisti“ i „ekstremi“ imaju zajedničke pozicije: „Pre se ističe simultana opzicija PCF-a i Nacionalnog fronta Mastrihtskom ugovoru, Ustavu EU, Zalivskom ratu, ratu u Jugoslaviji, ili sankcijama protiv Rusije, nego činjenica da je ekstremna desnica često veoma liberalna na ekonomskom planu, kao i desnica, odnosno da desnica često priprema teren za ekstremnu desnicu dovodeći u pitanje imigraciju, islam, nebezbednost itd. [...] Ratovi u bivšoj Jugoslaviji su zaslužni za taj trijumf ideje o crno-crvenoj osovini“ (HALIMI, iz intervjuja 05. 02. 2018).

JUGOSLAVIJA, STVARANJE I RAZARANJE: HRONOLOGIJA³¹⁸

(XIX vek) prva polovina. Počeci nacionalne ideje „jugoslovenstva“ u okviru Ilirskog pokreta u Hrvatskoj. Nastalo u krilu obrazovanih građanskih krugova, u osnovi jugoslovenstva je ideja o zajedničkoj pripadnosti južnoslovenskih naroda, koji govore istim ili sličnim jezicima;

(1850) 28. mart. Bečki književni dogovor srpskih i hrvatskih jezikoslovaca o stvaranju jedinstvenog književnog standarda srpskohrvatskog odnosno hrvatskosrpskog jezika na osnovu štokavskog narečja i ijekavskog izgovora, na kojima su bile bazirane srpska epska poezija i dubrovačka književnost, te reforme srpskog jezika V-S. Karadžića;

(XIX vek) druga polovina. Ideja o „jugoslovenskoj naciji“, nastaje u epohi „nacionalnog preporoda“ u Evropi i vremenski se podudara s idejama o postojanju posebnih srpskih i hrvatskih nacija. Tokom čitavog XIX veka, kao i početkom XX veka, biće potčinjena u odnosu na etničko-nacionalne ideje;

(XX vek) početak. Jačanje jugoslovenske ideje. Ipak, političke elite jugoslovenskog opredeljenja joj pridaju primarno „pannacionalni karakter“ i koriste je u svrhu afirmisanja sopstvene nacije. Kod Srba i Hrvata etničke grupe su već formirane kao nacije, što će se u narednom periodu pokazati kao prepreka konstrukciji jedinstvenog nacionalnog jugoslovenskog identiteta;

Tri ključne vizije jugoslovenstva:

1. „Hrvatska“, istorijski najstarija, podrazumeva ujedinjenje Južnih

Slovena u Habzburškoj monarhiji sa osloncem u hrvatskoj državno-pravnoj ideji. Iz te perspektive, jugoslovenska politička zajednica treba da uključi sve istorijske teritorije Južnih Slovena; državana organizacija bi trebalo da bude federalnog tipa, sa snažnim konfederalnim elementima;

2. „Srpska“, podrazumeva nezavisnu i unitarnu Jugoslaviju, sa osloncem u srpskoj državno-pravnoj ideji. Članovi zajednice bi bili – u minimalističkoj varijanti – Slovenija, Hrvatska (sa Slavonijom i Dalmacijom), Bosna i Hercegovina (BiH) i Srbija (sa Crnom Gorom, Vojvodinom i Kosovom);
3. „Slovenačka“, podrazumeva federaciju, sa slovenačkom jedinicom koja okuplja sve Slovence i ima široku autonomiju. Veoma bliska vizija ovoj je i „bošnjačka“;

(1905) 3. oktobar. Hrvatske opozicione partije potpisuju *Riječku deklaraciju* u kojoj podržavaju mađarski narod i njegovu borbu za nezavisnost protiv Austrije, traže prisajedinjenje Dalmacije – koja se nalazila u austrijskoj polovini Habzburške monarhije – Hrvatskoj i Slavoniji (koje su se nalazile u ugarskoj polovini Habzburške monarhije), kao i političku, kulturnu i ekonomsku autonomiju trojedinice (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) u Habzburškoj monarhiji. Srpske političke partije Zadarskom rezolucijom 17. oktobra 1905. godine podržavaju ove zahteve;

³¹⁸ Hronologija je ustanovljena zahvaljujući sledećim izvorima: BAKIĆ, 2004, 2011b; BOUGAREL, 1996; CAREVIĆ, 2003; DÉRENS, 2006; DÉRENS ET SAMARY, 2000; PETRANOVIĆ 1988; TOMIĆ, 1997, 1998; ROUX, 1999; izložba Muzeja Istorija Jugoslavije „Jugoslavija 1918-1991“. Isključivo je autor ovih redova odgovoran za formulacije i sadržaj hronologije.

(1908) 6. oktobar. Aneksija Bosne i Hercegovine od strane Habzburške monarhije;

(1914) 14. jun. G. Princip, dvadesetogodišnji Srbin i jugoslavenski nacionalista, član Mlade Bosne, ubija F. Ferdinanda (Archduke Franz Ferdinand) u Sarajevu u ime jugoslovenske ideje i oslobađanja jugoslovenskih naroda od stranih okupatora. Ovaj događaj je iskorišćen kao povod za početak *Prvog svetskog rata*;

(1914) 7. decembar. Niškom deklaracijom, Nacionalna skupština Srbije, kao, pored Crne Gore, jedne od dve suverene i nezavisne južnoslovenske zemlje, definiše ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca kao jedan od ciljeva rata;

(1917) 30. maj. Usvaja se tzv. „Majska deklaracija“, programski dokument o ujedinjenju svih Južnih Slovena unutar Habzburške monarhije, trijalistički uređene: Austrija, Ugarska i Jugoslavija (na bazi hrvatskog povijesnog državnog prava, obuhvatila bi sve južnoslovenske zemlje u Habzburškoj monarhiji). Deo ovakve Jugoslavije ne bi bile Srbija, Crna Gora i Bugarska. Autori Deklaracije su narodni zastupnici „Jugoslovenskog kluba“ u okviru austrijskog dela Austrougarske;

(1917) 20. jul. Krfskom deklaracijom, srpska vlada u izbeglištvu i Jugoslovenski odbor Južnih Slovena iz Austro-ugarske predviđaju stvaranje ustavne i demokratske parlamentarne monarhije na čelu sa srpskom dinastijom Karađorđević, dok bi se o obliku države odlučivalo kvalifikovanom većinom;

PRVA JUGOSLAVIJA

(1918) 24. novembar. Središnji odbor Narodnog veća Srba, Hrvata i Slovenaca proglašava ujedinjenje Države Slovenaca, Hrvata i Srba sa područja bivše Austrougarske s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS);

(1918) 1. decembar 1918. Delegacija Narodnog veća SHS i regent Aleksandar Karađorđević u Beogradu formalno proglašavaju stvaranje zajedničke države, Kraljevine SHS;

(1920) 30. decembar. Nakon što je na prvim posleratnim izborima postigla veliki uspeh i postala treća politička snaga u zemlji, *Obznanom* je zabranjena *Komunistička partija Jugoslavije*, kao i svi sindikati bliski komunistima;

(1921) 28. jun. Apsolutnom većinom glasova, Ustavotvorna skupština proglašava tzv. Vidovdanski ustav – iako je Krfska deklaracija predviđala kvalifikovanu većinu, što je izazvalo nezadovoljstvo velike većine hrvatskih poslanika – koji je definisao Kraljevinu SHS kao unitaristički uređenu monarhiju na čelu sa srpskom dinastijom Karađorđević. Hrvatske i slovenačke partije su bojkotovale donošenje ovog ustava;

(1921) 16. avgust. Umire kralj Petar I Karađorđević. Nakon njegove smrti na presto dolazi njegov sin Aleksandar II od Srbije, koji postaje Aleksandar I od Jugoslavije;

(1922) 14. januar. Hrvatski blok političkih stranaka usvaja Memorandum upućen Denovskoj konferenciji koji se obraća „evropskoj prosvijećenij demokratiji“ da izbavi Hrvate iz kandži „jedne turske“, „jedne narodožderske politike pod etikom jugoslavenskog narodnog jedinstva“, koje preti „da prosto i čisto uništi etnički narod hrvatski“. Na kraju Memoranduma traži se stvaranje „istinske suverene Hrvatske“ ili „priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca“;

(1928) 20. jun. Na vrhuncu tenzije između srpskih i hrvatskih poslanika, u Skupštini Kraljevine SHS, Srbin iz Crne Gore P. Račić, poslanik Narodne radikalne stranke, ubija S. Radića, čelnika najveće hrvatske partije, *Hrvatske seljačke stranke*;

(1929) 6. januar. Kralj A. I Karađorđević uvodi diktaturu. Raspuštena je Narodna skupština, suspendovan Ustav, zabranjene sve stranke i udruženja koja su imala „plemenska“ ili verska obeležja;

(1929) 3. oktobar. Zakonom o nazivu i podeli Kraljevine SHS na upravna područja menja se naziv zemlje u *Kraljevina*

Jugoslavija, a država deli na devet banovina;

(1934) 9. oktobar. Na početku zvanične posete Francuskoj, pripadnici hrvatskih i makedonskih ekstremnih desničara vrše atentat na kralja Aleksandra u Marseju. Tom prilikom ubijen je i ministar spoljnih poslova Francuske. Čelo države preuzima Namesništvo u kome je ključna ličnost postaje knez P. Karađorđević;

(1939) 26. avgust. Neposredno pred početak Drugog svetskog rata, postiže se sporazum „Cvetković-Maček“ o stvaranju *Banovine Hrvatske*, koja preuzima kontrolu nad teritorijama na kojima je postojala bar relativna etnička većina Hrvata. Niz kompetencija centralne vlasti prebacuje se na na novi nivo vlasti;

(1939) 2. septembar. Jugoslavija objavljuje neutralnost u ratu koji je počeo 1. septembra;

(1941) 25. mart. Nakon snažnog pritiska iz Nemačke, D. Cvetković – premijer Kraljevine Jugoslavije – potpisuje protokol o pristupanju *Trojnom paktu* i savezu sa Hitlerovom Nemačkom;

(1941) 27. mart. Puč protiv Cvetkovićeve vlade, praćen velikim manifestacijama u Beogradu sa porukom „Bolje rat nego pakt“. Puč su podržale sve političke partije u Srbiji, ali ne i *Hrvatska seljačka stranka*;

(1941) 6. april. Napadom nemačke i italijanske vojske na Jugoslaviju, počinje tzv. *Aprilski rat*. Nakon snažnog bombardovanja Beograda, proglašenja *Nezavisne države Hrvatske* (NDH) 10. aprila, i nekog otpora jugoslovenske vojske, Jugoslavija je bezuslovno kapitulirala;

(1941) 10. april. U Hrvatskoj se uspostavlja *Nezavisna država Hrvatska* (NDH), kvislinška fašistička tvorevina na čelu sa poglavnikom A. Pavelićem koja je ubrzo krenula sa otvaranjem koncentracionih logora i masovnim zločinima nad Srbima, Jevrejima i Romima. Kraljevina Jugoslavija je i formalno prestala da postoji, a kralj P. II Karađorđević je evakuisan u Grčku, i zatim u Britaniju. Pored NDH stvorena je i kvislinška tvorevina *Velika Albanija*, koja je obuhvatala veliki deo Kosova;

(1941) 13. maj. Pukovnik D. Mihajlović sa grupom oficira i vojnika prelazi iz BiH u

Srbiju, i na Ravnoj Gori započinje organizovanje četnika, tj. *Jugoslovenske vojske u otadžbini* (JVuO). Ovaj, u početku antifašistički pokret, bio je pod direktnom kontrolom *Jugoslovenske vlade u izbeglištvu* sa sedištem u Londonu. Monarhistički i nacionalistički po svom karakteru, JVuO je svoju ratnu strategiju zasnivala primarno na izbegavanju borbe protiv okupatora, čekajući „povoljniji trenutak“, tj. pristajanje uz vojsku velikih sila kada ona potisne fašiste, uz usresređenost na borbu protiv jugoslovenskih komunista i, u određenim delovima Srbije i Bosne i Hercegovine (BiH), pokolje nad muslimanskim stanovništvom. Usled jake antikomunističke usmerenosti i vojne slabosti, kao i prethodno navedene strategije, već od zime 1941/42, četnici počinju saradnju sa okupatorom;

(1941) 4. jul. Na sednici politbiroa *Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije* (CK KPJ), nakon napada Trećeg rajha na SSSR, koji je otpočeo 22. juna, donosi se odluka o podizanju ustanka;

(1941) 7. jul. Komunist Ž. Jovanović „Španac“ u Beloj Crkvi (Srbija) ubija dvojicu žandara kvislinške vlade, što je u socijalističkoj Jugoslaviji zvanično obeležavano kao početak ustanka. Komunisti se tako stavljaju na čelo partizana i *Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije* (NOVJ) u borbi protiv stranog okupatora;

(1941) 29 avgust. Nemačka okupaciona vlast daje mandat srpskom generalu Milanu Nediću za formiranje kvislinške vlasti u Srbiji;

(1942) februar. Počelo konačno uništenje Jevreja u Srbiji. Uz podršku kolaboracionista, Beograd postaje prvi *judenfrei* glavni grad u Evropi;

(1942) 26-27 novembar. U Bihaću (BiH) se održava prvo zasedanje *Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije* (AVNOJ), koje postaje politički predstavnik pokreta za nacionalno oslobođenje;

(1943) februar. Vrhovni štab NOVJ i *Partizanskih odreda Jugoslavije* objavljuje izjavu kojom priznaju puna nacionalna prava Slovenaca, Hrvata, Srba, Makedonaca i Crnogoraca;

(1943) 11. maj. Izbeglička vlada u Londonu pod pritiskom V. Čerčila traži od D. Mihajlovića da obustavi svaku saradnju sa

okupatorima i da prekine borbu protiv komunista;

(1943) 17. septembar. Izveštaj britanske vojne misije sa terena iz Jugoslavije sadrži informacije o pasivnosti četnika i hraproj antifašističkoj brobi jugoslovenskih partizana na čelu sa komunistima. Ovaj izveštaj je doprineo tome da britanska politika otkáže podršku četnicima i preusmeri je prema Titovim partizanima;

(1943) 29. novembar 1943. Na Drugom zasedanju AVNOJ-a u Jajcu (BiH), nova Jugoslavija se definiše kao federacija pet naroda (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci i Crnogorci) i šest federanih jedinica (Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija, Crna Gora i BiH). Kralju Petru II Karađorđeviću je zabranjen povratak u Jugoslaviju do odluke o državnom uređenju nakon rata;

(1943) 1. decembar. Na *Teheranskoj konferenciji*, F. Ruzvelt, V. Čerčil i J. Staljin odlučuju da se pruži puna pomoć partizanima i pokret na čelu sa komunistima proglasi delom međunarodne antifašističke koalicije;

(1944) 12. spetembar. U 12h preko Radio Londona narodu Jugoslavije se obraća kralj Petar II koji – kao vrhovni komandant JvuO – naređuje D. Mihajloviću i svim pripadnicima pokreta da se stave pod kontrolu NOVJ i J-B. Tita. Veliki deo četnika iz JVuO prelazi u partizanske redove, dok D. Mihajlović i njemu odani pripadnici ne prihvataju odluku svog vrhovnog komandanta i nastavljaju borbu protiv komunista, uz direktnu ili indirektnu saradnju sa okupatorima;

(1944) 12-20. oktobar. NOVJ i Crvena Armija posle velikih borbi oslobađaju Beograd;

(1944) 1. novembar. Donosi se odluka o obrazovanju vlade koju bi činili predstavnici komunista i starog režima;

(1945) 22. maj. U Sloveniji počinje likvidacija svih kolaboracionističkih formacija, ali i velikog broja njima bliskih civila, koji su se od zbog straha od odmazde povlačili sa nemačkom vojskom;

(1945) 10. avgust 1945. Na Trećem zasedanju AVNOJ-a u Beogradu, koje je proglašeno za *Privremenu narodnu skupštinu*, Jugoslavija dobija novo ime:

Demokratska Federativna Jugoslavija (DFJ);

(1945) 11. novembar. U napetoj postratnoj i nedemokratskoj atmosferi, održani su izbori za *Ustavotvornu skupštinu* na kojima su žene prvi put dobile pravo glasa. Lista *Narodnog fronta* (NF), na čelu sa Josipom Brozom Titom, osvaja preko 90% glasova;

DRUGA JUGOSLAVIJA

(1945) 29. novembar. Novoizabrana Ustavotvorna skupština proglašava Republiku i menja ime države u *Federativna Narodna Republika Jugoslavija* (FNRJ);

(1946) 1. februar. Konstituiše se vlada FNRJ, na čije je čelo dolazi J-B. Tito;

(1946) 9. april. Usvajaju se zakonske izmene koje afirmišu ravnopravnost žena i muškaraca u pravima i obavezama;

(1946) 27. mart. Upućuje se prvi poziv omladini Jugoslavije za pomoć radi izgradnje pruge na deonici Brčko-Banovići. U prvih 6 meseci na poziv se odaziva preko 60 000 građanki i građana. Radne akcije koje su okupljale ljude iz svih delova Jugoslavije imaće veliku ulogu u obnovi i izgradnji države;

(1946) 7. decembar. Narodna skupština usvaja zakon o nacionalizaciji privatnih preduzeća od šireg društvenog značaja i zabrani ulaska stranog kapitala u zemlju;

(1947) 8. mart. Donosi se ukaz o oduzimanju državljanstva dinastiji Karađorđević i konfiskovanju njihove imovine u zemlji;

(1948) 1. mart. Politbiro CK KPJ odbija Staljinov predlog o stvaranju konfederacije Jugoslavije i Bugarske, gde bi Bugarska kao konfederalna jedinica ušla u savez s federacijom pod kontrolom J-B. Tita – potonji je želeo Bugarsku kao jednu federalnu jedinicu u Jugoslaviji, baš kao i Albaniju kojoj bi bilo priključeno Kosovo – i konstatovao razmimoilaženje sa politikom SSSR-a po pitanju Albanije i Grčke.

Jugoslovenski komunisti su podržavali grčke komuniste u građanskom ratu, što je bilo u suprotnosti sa Staljinovom politikom „mirne koegzistencije“ dva bloka dogovorenom sa F. Ruzveltom i V. Čerčilom;

(1948) 28. jun. Objavljuje se rezolucija Informbiroa o stanju u KPJ. Jugoslovenski komunisti su osuđeni kao otpadnici od jedinstvenog socijalističkog fronta, odnosno kao partija koja „nastoji da stvori buržoasku republiku“;

(1948) 30. jun. Dnevni list *Borba* objavljuje rezoluciju Informbiroa i odgovor KPJ-a. Jugoslovenski komunisti odlučno odbacuju ovu Rezoluciju, potvrđuju revolucionarni kurs i optužbe Informbiroa proglašavaju neosnovanim. Kao odgovor, J. Staljin uvodi ekonomsku blokadu Jugoslavije i izvodi vežbe sovjetske vojske uz jugoslovenske istočne granice. Ujedno je pokrenuta čistka komunističkih partija od „titoista“;

(1949) 9. jul. Prvi zatvorenici stižu u logor *Goli otok*. Pod pretnjom napada SSSR-a, jugoslovenski komunisti osnivaju ovaj politički zatvor, koji će se u zapadnom mnjenju često poistovećivati sa Gulagom, i u njemu zatvaraju sve one koji su u svojim sredinama denuncirani kao „agenti SSSR-a“. Kroz zatvor je, od 1949. do 1956. godine (koliko je postojao kao politički zatvor) prošlo tačno 16 101 osoba;

(1950) 26. mart. Održavaju se novi izbori za Narodnu skupštinu FNRJ na kojima je 93% glasača glasalo za kandidate Narodnog fronta, a mandat za obrazovanje nove vlade dobio je J-B. Tito;

(1950) 27. jun. Usvaja se osnovni zakon koji propisuje da radni kolektivi neposredno upravljaju preduzećima koja su se dotad nalazila u državnom vlasništvu, čime su ozakonjeni društvena svojina i radničko samoupravljanje. Ova, izvorno anarhistička ideja o radničkom samoupravljanju i savetima, trebalo je da predstavljala alternativu staljinističkom centralizmu i državnoj svojini;

(1951) 16. januar. Narodna skupština usvaja zakon o zabrani nošenja zara i feredže;

(1951) decembar. Novim zakonom o narodnim školama zabranjuje se veronauka;

(1952) 2-7. novembar. U Zagrebu se održava VI kongres KPJ na kome je donešena odluka da se partijska organizacija odvoji od državne vlasti i da se partijski kadrovi prilagode zahtevima radničkog samoupravljanja. KPJ je na tom tragu promenila ime u *Savez komunista Jugoslavije* (SKJ);

(1952) 3. novembar. Prekida se odnos sa Vatikanom zbog nominovanja nadbiskupa Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj A. Stepinca, koji je u Jugoslaviji bio optužen za kolaboraciju sa ustaškim režimom NDH, za kardinala. U osnovi sukoba se nalazi nepristajanje nadbiskupa da odvoji katoličku crkvu od Vatikana, i Jugoslavije da Rimokatoličkoj crkvi vrati predratni status;

(1953) 13. januar. Celokupan društveni poredak se, Ustavnim zakonom, zasniva na samoupravljanju. Ovim zakonom se uvodi i ustanova predsednika Republike, koji je ujedno i predsednik savezne vlade, odnosno *Saveznog izvršnog veća* (SIV);

(1953) 14. januar. J-B. Tito postaje predsednik FNRJ i SIV-a;

(1953) 22-25. februar. U Beogradu se održava IV Kongres NF-a na kome se odlučuje da ova organizacija promeni ime u *Socijalistički savez radnog naroda Jugoslavije* (SSRNJ);

(1953) 11. oktobar. Partijski list *Borba* počinje sa objavljivanjem serije članaka M. Dilasa koji kritikuje jugoslovensko rukovodstvo i kruti partijski kurs;

(1954) 16-17. januar. Na vanrednom plenumu CK SKJ dolazi do obračuna sa M. Dilasom. Ovaj bivši komesar Partije, jedan od kreatora samoupravljačkog kursa zemlje i potencijalni Titov naslednik, odbačen je kao nosilac „antisocijalističkog delanja“ i „revizionista“, a nakon intervjua objavljenog u *The New York Times*-u uhapšen je i osuđen na zatvor od 18 meseci;

(1954) 8-10. decembar. Novosadski dogovor, kojim se utvrđuje jedinstveni srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski jezik. Donosi se odluka o izradi zajedničkog rečnika i pravopisa srpskohrvatskog književnog jezika;

(1955) 26. maj – 3. jun. Zvanična poseta prvog čoveka SSSR-a, N. Hruščova, Jugoslaviji, čime je simbolički došlo do pomirenja između dve partije. Poslednjeg

dana posete, u Beogradu je potpisana deklaracija koja poziva na „uzajamno poštovanje nezavisnosti, suvereniteta i ravnopravnosti između dve zemlje“;

(1956) 18-19. jul. Potpisuje se *Brionska deklaracija* između Tita, predsednika Egipta Namera i predsednika vlade Indije Nehrua, čiji su principi postali osnova budućeg *Pokreta nesvrstanosti*. Isti je okupljao zemlje koje nisu htele da učestvuju u blokovskoj podeli sveta;

(1956) 11. novembar. Na skupu u Puli, J-B. Tito otvoreno kritikuje sovjetsku intervenciju u Mađarskoj;

(1958) 6. februar. Na proširenoj sednici CK SKJ, J-B. Tito govori o pojavnim oblicima otpora federalnom rukovodstvu od strane republika i traži povratak SKJ na revolucionarni put;

(1961) 1-6. septembar. U Beogradskoj kongresnoj dvorani *Sava Centar* održava se Prva konferencija predsednika i premijera 27 članica *Pokreta nesvrstanih*. Jugoslavija i J-B. Tito afirmisali su se kao jedan od lidera Pokreta;

(1962) 20. oktobar. Albanski useljenici sa Kosova u Njujorku osnivaju „Treću prizrensku ligu“ koja je za cilj postavila otcepljenje Kosova i njegovo ujedinjenje sa Albancima iz drugih zemalja u jednu etničku državu;

(1963) 7. april 1963. Usvaja se novi savezni Ustav, poznat kao *Povelja samoupravljanja*, kojim je promenjeno ime države u *Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija* (SFRJ), a u cilju dalje demokratizacije društvenih odnosa model samoupravljanja se postavlja kao temeljni za sve segmente države. Tada dolazi i do zamene sintagme *radničko samoupravljanje* konstrukcijom *društveno samoupravljanje*;

(1964) 7-13. decembar. Na VIII Kongresu SKJ se prvi put zvanično dovodi u pitanje stav da je nacionalno pitanje u zemlji rešeno uspostavljenim posleratovskim uređenjem. Naročito je važna debata vođena o problemu ekonomskih uslova nacionalne neravnopravnosti, kao i o vezi između „birokratskog centralizma“ i nacionalizma;

(1965) 25. jul. Savezna skupština i SIV usvajaju 30 zakonskih propisa čiji je cilj decentralizacija, pokretanje „privredne

reforme“ i ekonomsko otvaranje zemlje prema svetu;

(1966) 1. jul. Održan *Brionski plenum* SKJ na kome je, pod optužbom da prisluškuje Titove lične prostorije, napadnut drugi čovek države i šef Jugoslovenske službe bezbednosti (UDBA). A. Ranković je percipiran kao najistaknutija ličnost tzv. „integrativnog jugoslovenstva“ i „centralističke struje“ u Partiji;

(1967) 20. februar. Na sednici Komisije CK SKJ za međunacionalne i međurepubličke odnose predstavnici Albanaca sa Kosova zahtevaju promenu Ustava iz 1963. godine, prenošenje prava i obaveza sa saveznog na republički nivo, a onda i sa republičkog na pokrajinski nivo (u Srbiji);

(1967) mart. Novim statutom, SKJ je definisana kao organizacija komunista Jugoslavije i njihovih saveza po republikama, što *de facto* podrazumeva priznanje samostalnosti republičkim i pokrajinskim partijskim organizacijama;

(1967) 15. mart. *Matica Hrvatska* objavljuje „Deklaraciju o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika“ u kojoj insistira na tome da srpski i hrvatski jezik nisu jedan jezik. Kao odgovor, na godišnjoj skupštini *Udruženja književnika Srbije* deo članova je predložio usvajanje „Predloga za razmišljanje“, u kome se Deklaracija Matice Hrvatske karakteriše kao politički, a ne lingvistički dokument. SKJ i jedan i drugi dokument odbacuje kao nacionalističke;

(1967) 17. maj. J-B. Tito postaje predsednik SFRJ;

(1968) maj. Odlukom CK Saveza Komunista BiH (SKBiH) verska zajednica muslimana postaje narodna zajednica Muslimana, sa velikim M. Ova odluka je potvrđena ustavnim amandmanima i na popisu stanovništva 1971. godine. Muslimani su na rečenom popisu većinski prihvatili novi nacionalni identitet, tako da se 39,6% populacije u BiH izjašnjava Muslimanima u nacionalnom smislu;

(1968) jun. Na talasu studentskih demonstracija pokrenutih u maju u Francuskoj, kreću studentski protesti u Beogradu. Studenti traže rešavanje pitanja nezaposlenosti, smanjenje socijalnih razlika i birokratizacije društva. Zahtevi su sažeti u paroli „Dole crvena buržoazija“. *Savet*

Beogradskog univerziteta je podržao studente, na ulici dolazi do sukoba sa policijom, a atmosfera u zemlji postaje uzavrela. Protest je završen ličnim obraćanjem predsednika J-B. Tita, koji demagoški priznaje da su studenti u pravu, iako je učinio sve da se studentski pokret u praksi razbije, a profesori koji su ga podržali kazne;

(1968) 23. avgust. Na Desetoj sednici CK SKJ osuđuje se sovjetska okupacija Čehoslovačke;

(1968) 27. novembar. Na Kosovu počinju demonstracije povodom državnog praznika Albanije, „Dana zastave“. Uz spaljivanje jugoslovenske zastave i sukob sa vojskom i policijom, na protestu dominira parola „Kosovo - Republika“;

(1969) 31. jul. „Cestna afera“ u Sloveniji. Rukovodstvo ove republike optužuje savezne organe da su Sloveniji uskratili sredstva za izgradnju puteva iz međunarodnog zajma;

(1970) 21. januar. Na sednici Izvršnog biroa CK SKJ iskazuje se spremnost rukovodstva Srbije da se obračuna sa sve življim srpskim nacionalizmom, koji se ispoljava u dva oblika: unitarističkom, koji bi nametao hegemoniju čitavoj Jugoslaviji, i separatističkom, čiji je cilj bilo ujedinjenje svih teritorija sa srpskom većinom u jednu državu;

(1970) 2. jun. Na XIX sednici Predsedništva SKJ razgovara se o problemu nedovoljno razvijenih oblasti i zaključuje da posebnu pažnju treba obratiti na KiM;

(1970-1971). Hrvatsko proljeće, odnosno masovni nacionalistički pokret (MASPOK) počinje zahtevom vođstva Saveza komunista Hrvatske (SKH) da „hrvatska lisnica bude u hrvatskom džepu“, odnosno protestom što se „novac od hrvatskog turizma odliva u Beograd“. Vremenom, studenti ističu zahtev za „hrvatskom strojnicom o hrvatskom ramenu“, tj. za zasebnom vojskom, te zasebnom monetom, kao i mestom za Hrvatsku u UN-u;

(1970) 28. oktobar. J-B. Tito u razgovoru sa srpskim rukovodstvom kritikuje dezintegraciju zemlje i konfederalističke tendencije, da bi nekoliko meseci kasnije, u decembru, na njegovu inicijativu bio pokrenut postupak za izmenu ustava koji će

od države suštinski učiniti hibrid između federacije i konfederacije;

(1970) 1-2. decembar. U Karađorđevu se održava XXI Sednica Predsedništva SKJ; Osuđena je separatistička i nacionalistička politika hrvatskog rukovodstva, i isto smenjeno;

(1972) 11. januar. U borbi protiv hrvatskog nacionalizma hapsi se 11 članova *Matice Hrvatske*, 143 državnih funkcionera je smenjeno, a 255 njih su sami podneli ostavke;

(1972) 11. jun. SKJ optužuje rukovodstvo Saveza komunista Srbije (SKS) da toleriše nacionalizam, naročito među članovima *Srpske književne zadruge*, i podstiče tehnokratiju. Tako se stvaraju uslovi za „simetriju čistki“, tj. istovremeno kažnjavanje dva najveća rukovodstva u zemlji, hrvatskog i srpskog. Tzv. srpski liberali, na čelu sa M. Nikezićem, uklanjaju se iz politike i javnog života;

(1972) 11. oktobar. Na zatvorsku kaznu zbog nacionalizma u Zagrebu osuđuje se general F. Tuđman, kao i druge vođe MASPOK-a, koji su dvadeset godina docnije postali lideri svih opozicionih stranaka u Hrvatskoj;

(1974) 21. februar. Usvaja se novi Ustav SFRJ. Država je definisana kao socijalistička zajednica radnih ljudi i građana; utvrđen je princip državnosti republika; pokrajine Vojvodina i Kosovo su dobile kvazirepublički status direktnom zastupljenošću u saveznim organima; definisano je da se sve odluke, uključujući i promenu Ustava, mogu donositi samo konsenzusom; J-B. Tito je izabran za doživotnog predsednika SFRJ; ustanovljena je institucija kolektivnog predsedništva sastavljenog od predstavnika šest republika, dve pokrajine i jednog predstavnika SKJ; Muslimani iz BiH su i formalno-pravno postali nacija.

(1977) 5. januar. Rukovodstvo SR Srbije, u „Plavoj knjizi“, izražava svoje nezadovoljstvo Ustavom iz 1974. godine, koji, iz njihove perspektive, vodi dezintegraciji Srbije;

(1977) 27. jul. Povodom nezadovoljstva Srbije, održan je sastanak Tita sa predstavnicima Srbije, Kosova i Vojvodine kako bi se našla rešenja u vezi položaja pokrajina u Srbiji i Jugoslaviji;

(1978) maj-jun. U Zagrebu se vodi razgovor o srpsko-hrvatskim odnosima između M. Đilasa i grupe hrvatskih nacionalističkih disidenata: V. Gotovac, F. Tuđman, D. Budiša i dr. Ovi potonji ističu potrebu za podelom BiH između Srba i Hrvata;

(1980) 4. maj. Smrt J-B. Tita. Na grandioznoj sahrani, uz zvuke Internacionale i prisustvo 700 000 građana, poslednji pozdrav bivšem jugoslovenskom predsedniku i jednom od najvećih posleratnih svetskih državnika uputilo je 209 delegacija iz 128 zemalja sveta. Ovaj događaj okupio je svetski politički vrh i smatra se jednom od najvećih sahrana nekog državnika u XX veku.

(1981)A 11. mart. Izbijaju studentski nemiri na Kosovu koje su se pretvorile u masovne nacionalističke demonstracije sa zahtevom „Kosovo-Republika“. U sukobima sa policijom poginulo je 11 ljudi, od toga dva policajca. Na teritoriji pokrajine uvedeno je vanredno stanje;

(1982) 29. septembar. S. Dolanc, Slovenac na čelu saveze policije, iznosi informacije o delovanju albanskih separatista. Uhapšeno je 700 ljudi i zabeleženo 126 napada na policiju;

(1983) 14. mart. Na VI Plenumu CK SKJ kritikovane su sve snažnije nacionalističke i liberalne tendencije u srpskim štampanim medijima;

(1983) 20. jul. U „Sarajevskom procesu“ A. Izetbegoviću, autoru „Islamske deklaracije“, po drugi put se izriče zatvorska kazna zbog „muslimanskog fundamentalizma“;

(1985) 29. jul. Podnet izveštaj predsedništvu CK SKJ u kome se podržavaju zahtevi Srbije za punim uspostavljanjem njene državnosti na teritorijama Vojvodine i Kosova. Na čelu radne grupe koja je pisala izveštaj nalazi se M. Kučan, budući predsednik Slovenije;

(1986) 3. mart. Održava se prvi protestni skup zbog situacije na Kosovu u *Udruženju književnika Srbije*;

(1986) 10. mart. Nakon protivljenja predstavnika Hrvatske, Crne Gore, Slovenije i Kosova, kandidat *Udruženja književnika Srbije*, M. Bulatović – zbog nacionalističkih istupa – nije izabran na čelo *Udruženja književnika Jugoslavije*. Prvi put u

posleratnoj Jugoslaviji je došlo do sukoba oko nacionalizma u jednoj saveznoj instituciji;

(1986) 24. septembar. Objavljuje se izvod Memoranduma *Srpske akademije nauka i umetnosti* u dnevnom listu *Večernje novosti*. Akademici u ovom nedovršenom dokumentu podržavaju otvaranje pitanja navodne diskriminacije Srba u Jugoslaviji;

(1987) 21. januar. Pod pritiskom MMF-a, CK SKJ predlaže republikama 120 amandmana na Ustav iz 1974. godine koji su vodili delimičnoj centralizaciji federacije;

(1987) februar. U ljubljanskom časopisu *Nova revija* objavljen je tekst slovenačkih intelektualaca pod naslovom: „Prilozi za slovenački nacionalni program“;

(1987) 16. mart. Na skupu slovenačkih pisaca u *Cankarjevom domu* osuđuju se predloženi amandmani SKJ i označuju kao centralistički i unitaristički.

(1987) 25. april. Predsednik predsedništva SKS S. Milošević, nakon što je nekoliko srpskih demonstranata dobilo batine od policije u pokušaju da mu se približe prilikom posete Kosovu, izjavljuje: „niko ne sme da vas bije“. Ovaj istup je S. Miloševića vinuo u neslućene političke visine;

(1987) 23-24. septembar. Na VIII Sednici CK SKS nacionalistički orijentisana struja S. Miloševića odnosi pobjedu nad umerenom strujom I. Stambolića i preuzima vlast u Srbiji;

(1987) 30. septembar. Centralni komitet SKJ i njegov predsednik iz Hrvatske, S. Šušteršič, daju podršku ustavnim promenama u Srbiji, uz ocenu da su ove promene neophodne i prihvatljive;

(1988) 5-6. oktobar. „Jogurt revolucija“ u Srbiji. Organizuju se masovne demonstracije na kojima građani Vojvodine bacaju jogurt na pokrajinske institucije i traže smenu pokrajinskog rukovodstva. Pod ovim pritiskom, na čelo Vojvodine dolaze Miloševićeve pristalice;

(1988) 17-21. novembar. Izbijaju albanske demonstracije na Kosovu u znak podrške smenjenim albanskim liderima, A. Vlasiju i K. Jašari. Na protestima je upućena podrška ustavnim rešenjima iz 1974;

(1989) 27. februar. U *Cankarjevom domu* u Ljubljani održava se skup podrške albanskim zahtevima. M. Kučan izjavljuje da rudari Trepče brane „avnojevsku Jugoslaviju“;

(1989) 28. februar. U Beogradu se – u organizaciji vladajuće partije – održava veliki miting na kome je, između ostalog, traženo hapšenje albanskog lidera A. Vlasija. Vlasi je ubrzo uhapšen i osuđen za „kontrarevolucionarnu aktivnost“. U zatvoru je proveo nešto više od godinu dana;

(1989) 23-28. mart. Skupštine pokrajina Kosova i Vojvodine, pod kontrolom Miloševićeve struje, usvajaju amandmane na Ustav Srbije. U Beogradu su svečano proglašeni amandmani kojim se pokrajinama oduzima veto na ustavne promene u Srbiji, te im se sužava zakonodavna i upravna ingerencija. Na Kosovu izbijaju najveće demonstracije Albanaca nakon *Drugog svetskog rata*. Na ovim manifestacijama je ubijeno 22 demonstranta i 2 policajca;

(1989) 28. jun. Na Kosovu polju se održava proslava 600-te godišnjice *Kosovske bitke* iz 1389. godine u prisustvu saveznog i republičkog rukovodstva, predstavnika *Srpske pravoslavne crkve* i preko milion građana. S. Milošević, kao već potvrđeni „lider Srba“, podržava očuvanje Jugoslavije dok istovremeno upozorava da Srbima predstoje nove bitke, i da „ni one oružane nisu isključene“;

(1989) 27. septembar. Usvojaju se amandmani na Ustav SR Slovenije, čime je *de facto* započeo proces slovenačkog izlaza iz Jugoslavije;

(1990) 20-22. januar. Na XIV, vanrednom i poslednjem, Kongresu SKJ u direktnom sukobu između slovenačkog rukovodstva, koje je predložilo konfederalizaciju SKJ i prekid političkih suđenja na Kosovu, i rukovodstva Srbije, koje je insistiralo na centralizaciji države, velikom većinom glasova je pobedio predlog Srbije. To je bio razlog zašto su slovenački delegati napustili kongres, praćeni hrvatskim delegatima, čime dolazi do faktičkog razaranja SKJ;

(1990) 24. januar. U centru Prištine, ispred zgrade pokrajinskog komiteta Saveza komunista, održavaju se demonstracije građana albanske nacionalnosti. Uz

mnoštvo antisrpskih parola, oko 15000 ljudi traži oslobađanje A. Vlasija, ostavku rukovodstva pokrajine i daje podršku slovenačkim delegatima koji su napustili XIV Kongres SKJ;

(1990) 20. februar. Predsedništvo SFRJ šalje jedinice Jugoslovenske narodne armije (JNA) na Kosovo, zbog teške bezbednosne situacije u toj pokrajini;

(1990) 24-25. februar. Na prvom kongresu HDZ-a, novoizabrani predsednik stranke, F. Tuđman, podvlači da NDH nije bila samo kvislingška tvorevina već i izraz „povjesnih težnji hrvatskog naroda“;

(1990) 4. mart. Na Petrovoj gori, pred više hiljada građana održava se miting Srba i Hrvata, na kome je član predsedništva SUBNOR-a i narodni heroj D. Pekić istakao da šovinističke, nacionalističke i profašističke partije nude mržnju i svojim narodima obećavaju sreću u nacionalno homogenim državama;

(1990) 8. mart. Skupština Slovenije donosi odluku da izbriše reč „socijalistička“ iz naziva ove republike;

(1990) 15. mart. Ploča ispred uprave Srpske pravoslavne crkve u centru Zagreba išarana je ustaškim simbolom;

(1990) 20. mart. Američki ambasador u SFRJ, V. Cimerman (Warren Zimmermann), izjavljuje da SAD ne podržavaju ni jednu od strana u sukobu, da su projugoslovenski orijentisane i da im je blizak reformski kurs savezne vlade;

(1990) 8. i 23. april. Na prvim višestranačkim izborima u Sloveniji pobeđuje desničarska koalicija DEMOS, koja je osvojila 55% poslaničkih mesta u Skupštini. Nakon drugog kruga predsedničkih izbora pobeđu odnosi M. Kučan, kandidat SKS – Stranke demokratskih reformi i Socijalističkog saveza Slovenije;

(1990) 19. april. Predsedništvo SFRJ ukida vanredno stanje na Kosovu i amnestira 108 političkih zatvorenika. Nakon toga sledi oslobađajuća presuda za A. Vlasija i još 13 optuženih rukovodilaca „Trepče“;

(1990) 13. maj. Na stadionu Maksimir u Zagrebu, usled krvavog obračuna među navijačima, prekida se fudbalska utakmica između najvećeg srpskog i hrvatskog kluba:

Crvene Zvezde iz Beograda i Dinama iz Zagreba;

(1990) 22. april – 6. maj. Na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, predsednik Republike postaje F. Tuđman, dok njegova nacionalistička partija HDZ, u kontekstu većinskog sistema osvaja dvotrećinsku većinu u Skupštini, iako je dobila 41% podrške izašlih birača;

(1990) 28. jun. Zbog protivljenja delegacija iz Slovenije i Srbije, Skupština SFRJ ponovo odlaže usvajanje zakona o strankama, čime su onemogućeni višestranački izbori za Savezni parlament;

(1990) 2. jul. Skupština Kosova donosi deklaraciju kojom se Kosovo jednostrano proglašava Republikom. Reakcija Skupštine Srbije je raspuštanje kosovskog parlamenta uz podršku te mere od strane predsedništva SFRJ;

(1990) 25. jul. U mestu Srb u Hrvatskoj, zbor Srba u Hrvatskoj usvaja Deklaraciju o suverenitetu i autonomiji srpskog naroda. Na ovom skupu je konstituisan Nacionalni savet Srba, koji je trebao da predstavlja Srbe u Hrvatskoj;

(1990) 17. avgust. Nakon upada specijalnih snaga hrvatske policije iz Zagreba, Zadra i Gospića u stanicu milicije Benkovac, građani srpske nacionalnosti otimaju oružje od rezervnog milicijskog sastava i podižu barikade na saobraćajnicama. Ovim je praktično počeo tzv. „srpski ustanak“ ili „balvan revolucija“ u jugoistočnoj Hrvatskoj;

(1990) 3. septembar. Počinje generalni štrajk građana albanske nacionalnosti na Kosovu;

(1990) 11. septembar. Dolazi do prvih sukoba između građana srpske i bošnjačke nacionalnosti u Foči, BiH;

(1990) 16. septembar. A. Izetbegović na predizbornom skupu SDA u Velikoj Kladuši izjavljuje da „ukoliko se Slovenija i Hrvatska izdvoje, BiH neće ostati sa ostatkom Jugoslavije“;

(1990) 28. septembar. Skupština Srbije donosi novi Ustav Republike Srbije, čime se Srbija *de facto* izuzima iz pravnog sistema SFRJ. Pokrajine u novom ustavu gube atribut državnosti i postaju oblik teritorijalne autonomije;

(1990) 1. oktobar. Srpsko nacionalno vijeće na sednici u Srbu proglašava srpsku autonomiju na etničkim i istorijskim teritorijama na kojima živi srpski narod, a koje se nalaze unutar Hrvatske kao federalne jedinice SFRJ;

(1990) 2. oktobar. Predsednik predsedništva SFRJ, B. Jović, nakon sastanka sa predsednikom SAD, izjavljuje da je Dž. Buš „vrlo jasno i izričito rekao da SAD podržavaju isključivo jedinstvenu i integralnu Jugoslaviju“;

(1990) oktobar. Srbija, Hrvatska i Slovenija vršile nezakonito emitovanje novca;

(1990) 6. oktobar. Hrvatska i Slovenija predaju Predsedništvu SFRJ predlog konfederalnog modela jugoslovenske zajednice, tj. pretvaranja savezne države u savez nezavisnih država;

(1990) 18. novembar. Na prvim parlamentarnim izborima u BiH pobeđuju bošnjačke, srpske i hrvatske nacionalističke stranke, SDA, SDS i HDZ, koje su zatim formirale koaliciju;

(1990) 25. novembar. U drugom krugu prvih višestranačkih izbora u Makedoniji, pobedu odnosi nacionalistički VMRO-DPMNE;

(1990) decembar. Srbija vrši nelegalni „upad“ u monetarni sistem SFRJ, uzima 3,3 milijarde nemačkih maraka i priprema svoj izlazak iz Jugoslavije;

(1990) 21. decembar. U Kninu se svečano proglašava statut Srpske autonomne oblasti;

(1990) 22. decembar. Hrvatski parlament usvaja novi ustav koji je srpskom narodu oduzeo status konstitutivnog naroda, čime je faktički počeo proces izdvajanja Hrvatske iz Jugoslavije. Istog dana se u Kninu donosi statut *Autonomne* oblasti Krajina i obustavljava uplata poreza krajiških Srba u blagajnu Republike Hrvatske;

(1990) 23. decembar. Na prvim višestranačkim izborima u Srbiji ubedljivu pobedu odnosi *Socijalistička partija Srbije*, kao naslednica SKS-a, i Slobodan Milošević za predsednika Republike;

(1990) 23. decembar. Na referendumu o nezavisnosti Slovenije, za samostalnost glasa 88,2% od svih građana s pravom glasa.

Tri dana kasnije, Parlament Slovenije proglašava nezavisnost;

(1991) 8. januar. Srbija jednostrano uzima 2,5 milijardi maraka iz Narodne banke Jugoslavije. Skupština Slovenije obaveštava SIV da će od SFRJ preuzeti carinske i poreske poslove;

(1991) 25. januar. Skupština Republike Makedonije usvaja *Deklaraciju o nezavisnosti* i Platformu za pregovore o budućnosti Jugoslavije. Dva dana nakon toga, bivši lider komunista u Makedoniji, K. Gligorov, na sednici Parlamenta izabran je većinom glasova za prvog predsednika SR Makedonije;

(1991) 27. februar. U odgovoru M. Čengiću u Skupštini BiH, Alija Izetbegović, čelnik bošnjačke nacionalističke stranke SDA, izjavljuje da je spreman žrtvovati mir za suverenu BiH;

(1991) 22. februar. Evropski parlament donosi rezoluciju kojom se od Vlade Srbije zahteva zaustavljanje represije na Kosovu;

(1991) 22. februar. Skupština Hrvatske usvaja rezoluciju o suspendovanju Ustava SFRJ;

(1991) 26. februar. Osniva se *Srpska autonomna oblast* (SAO) u Hrvatskoj. Dva dana kasnije, SAO Krajina donosi rezoluciju o nezavisnosti od Hrvatske i o ostanku u Jugoslaviji. Počinje rat u Hrvatskoj;

(1991) 2. mart. U sukobu između hrvatskih snaga reda i naoružanih Srba u Pakracu, Jugoslovenska narodna armija (JNA) ima ulogu medijatora;

(1991) 25. mart. Na tajnom sastanku između predsednika Srbije i Hrvatske u Karadorđevu, dogovara se podela BiH između Srbije i Hrvatske;

(1991) 26. mart. U izjavi ministara inostranih poslova EEZ, koji su u Luksemburgu razmatrali, između ostalog, najnovija dešavanja u Jugoslaviji, ističe se da „dvanaestorica smatraju da jedinstvena i demokratska Jugoslavija ima najbolje izgleda da se skladno integriše u novu Evropu“;

(1991) 2. maj. Nakon što su krajem aprila hrvatski ekstremisti ručnim bacačima gađali srpske kuće u Borovu Selu, meštani i pripadnici dobrovoljačkih jedinica zarobljuju dva hrvatska policajca. U

naknadnom oružanom sukobu sa policajcima ubijeno je 12 policajaca i 22 njih ranjeno. Ostale policajce je spašava JNA formiranjem tampon zone između sukobljenih strana;

(1991) 13. maj. Kreće otpuštanje lica srpske nacionalnosti koja nisu potpisala tzv. „domovnicu“, tj. *izjavu o lojalnosti Hrvatskoj*;

(1991) 15. maj. Na sednici Predsedništva SFRJ nije izabran predsednik predsedništva savezne države jer S. Mesić, predstavnik Hrvatske, nije dobio podršku Srbije i Crne Gore;

(1991) 16. maj. Skupština Autonomnih srpskih oblasti Krajine u Hrvatskoj proklamuje sjedinjenje te teritorije Republici Srbiji;

(1991) 19. maj. Na referendumu u Hrvatskoj, 94,5% od izašlih građana glasa za opciju da Hrvatska kao samostalna država uđe u savez suverenih država s drugim republikama, prema predlogu hrvatskog i slovenačkog rukovodstva za razrešenje krize u Jugoslaviji;

(1991) 21. jun. Državni sekretar Sjedinjenih Država, Dž. Bejker (James Backer), daje podršku celovitoj Jugoslaviji i izjavljuje da Sjedinjene Države ne podržavaju jednostrane secesije;

(1991) 25. jun. Parlamenti Hrvatske i Slovenije pokreću zvaničnu proceduru za izlazak iz SFRJ;

(1991) 26. jun. SIV poništava odluke slovenačkog i hrvatskog parlamenta i izdaje naredbu o preuzimanju kontrole graničnih prelaza Jugoslavije;

(1991) 27. jun. Napad *Teritorijalne odbrane Slovenije*, u tzv. „desetodnevnom ratu“, na vojnike JNA, koja je izašla iz kasarni da bi stala na međunarodne granice SFRJ i Austrije. U sukobu je, prema slovenačkim izvorima, ubijeno 37 vojnika JNA i 18 slovenačkih državljana. Predsedništvo Slovenije akcije JNA ocenjuje kao akt agresije na nezavisnost Slovenije i poziva stanovništvo na pružanje otpora;

(1991) 29. jun. Dogovor o prekidu vatre potpisan između Predsedništva i Vlade Slovenije, s jedne strane, i Savezne Vlade SFRJ, s druge;

(1991) jul-avgust. Oružani incidenti između naoružanih Srba, koje je pomagala JNA, u Hrvatskoj se umnožavaju. Etnički progon hrvatskog stanovništva iz „Republike Srpske Krajine“;

(1991) 1. jul. Kancelar vlade Nemačke H. Kol (Helmut Kohl) podržava „samoopredeljenje Slovenije i Hrvatske“, pravdajući ga prethodnim samoopredeljenjem Nemačke, tj. prisajedinjenjem Nemačke demokratske republike (DDR) Saveznoj republici Nemačkoj (SRN);

(1991) 2. jul. H-D. Genšer (Hans Dietrich Genscher), ministar spoljnih poslova Nemačke, je na telefonskoj vezi s predsednikom Slovenije M. Kučanom sve vreme rata. Nedelju dana po jednostranom proglašenju nezavisnosti Slovenije, ukrcava se na voz u Gracu, polazeći u Sloveniju da simbolički i moralno pruži podršku slovenačkoj nezavisnosti, ohrabrujući tako hrvatske secesioniste da i oni odlučnije krenu slovenačkim putem, i doprinoseći propagiranju nasilnih akata. Došlo je tada do borbi JNA i slovenačke Teritorijalne odbrane, pa se voz vratio nazad u Austriju;

(1991) 27. avgust. U okviru Mirovne konferencije o Jugoslaviji ustanovljava se tzv. „Badinterova komisija“ – po francuskom političaru R. Badinteru (Robert Badinter) – koja je trebalo da pospeši mirno rešavanje krize u Jugoslaviji tumačenjem spornih pravnih pitanja;

(1991) 29. avgust. Jedinice JNA počinju da napuštaju Sloveniju;

(1991) 7. septembar. Velika većina građana Makedonije, tj. 96,4% od svih izašlih, glasa za nezavisnost te republike;

(1991) 19. septembar. Ministar spoljnih poslova Italije, Đ. De Mikelis, izjavljuje da „Jugoslavija više ne postoji“;

(1991) 26. septembar. Savet bezbednosti usvaja Rezoluciju 713, koja zabranjuje uvoz oružja u Jugoslaviju;

(1991) 1. oktobar. Jedinice JNA sastavljene od crnogorskog kadra i rezervista, počinju granatiranje starog pomorskog grada Dubrovnika u Hrvatskoj, i pogađaju jedan broj spomenika kulture pod zaštitom UNESKO-a;

(1991) 4. oktobar. Mirovna konferencija o Jugoslaviji izdaje saopštenje u kome je predviđeno: a) uspostavljanje labave zajednice ili saveza suverenih ili nezavisnih republika; b) dogovori za zaštitu manjina; c) neprihvatanje jednostranog menjanja granica;

(1991) 8. oktobar. Parlamenti Hrvatske i Slovenije proglašavaju nezavisnost;

RAT U HRVATSKOJ I BiH

(1991) 15. oktobar. Uprkos protivljenju srpskih nacionalista iz SDS-a, hrvatski i bošnjački nacionalisti iz HDZ-a i SDA u BiH, izglasaavaju *Memorandum o suverenoj BiH*;

(1991) 25. oktobar. Uz podršku S. Miloševića i JNA, srpski poslanici konstituišu *Skupštinu srpskog naroda u BiH*.

(1991) 4. novembar. Srbija i Crna Gora odbacuju finalni predlog *Evropske zajednice* o rešenju krize u SFRJ na *Mirovnoj konferenciji u Hagu*. Ovaj predlog predviđa da se granice između republika priznaju kao granice novih suverenih država (uz poštovanje prava nacionalnih manjina);

(1991) 9-10. novembar. Srpski narod u BiH na referendumu odlučuje da ostane u zajedničkoj državi sa Srbijom, Crnom Gorom i srpskim autonomnim oblastima u Hrvatskoj;

(1991) 20. novembar. JNA i naoružane milicije Srba u Hrvatskoj zauzimaju grad Vukovar, nekadašnji simbol zajedničkog života Srba i Hrvata u Hrvatskoj, nakon razaranja jednog dela grada i opsade koja je trajala nekoliko nedjelja;

(1991) 21. novembar. Makedonski parlament proklamuje novi ustav kojim je Makedonija definisana kao suverena i samostalna država;

(1991) 2. decembar. *Savet ministara Evropske zajednice* odlučuje da uvede ekonomske sankcije Srbiji i Crnoj Gori;

(1991) 7. decembar. „Badinterova komisija“ ustanovljuje da se SFRJ raspala i da više ne postoji kao država;

(1991) 17. decembar. *Savet ministara Evropske zajednice* odlučuje da prizna nezavisnost svim jugoslovenskim republikama koje prihvate *Deklaraciju o kriterijima za priznavanje novih država u istočnoj Evropi i SSSR-u* i izraze želju za nezavisnošću do 23. decembra;

(1991) 19. decembar. Srpske autonomne oblasti unutar Hrvatske ujedinjuju se u Republiku Srpsku Krajinu (RSK);

(1991) 23. decembar. Nemačka priznaje nezavisnost Slovenije i Hrvatske;

(1992) 2. januar. Predstavnik UN-a, S. Vens (Cyrus Vance), uspeva da dogovori plan mirovnih operacija u Jugoslaviji sa predsednicima Srbije, Hrvatske i ministrom odbrane SFRJ, S. Miloševićem, F. Tuđmanom i V. Kadijevićem;

(1992) 13. januar. Vatikan, nakon Nemačke, zvanično priznaje nezavisnost Slovenije i Hrvatske;

(1992) 15. januar. Evropska zajednica priznaje Sloveniju i Hrvatsku, a od BiH traži da organizuje referendum o samoodređenju;

(1992) 21. februar. Rezolucijom 743 Saveta bezbednosti UN-a formiraju se Zaštine snage UN-a (UNPROFOR) za prostor bivše Jugoslavije, koje su brojale oko 39 000 vojnika. U Hrvatskoj uglavnom prestaju neprijateljstva, jer se Plavi šlemovi razmeštaju na liniji fronta između srpskih i hrvatskih snaga;

(1992) 29. februar – 1. mart. Na referendumu u BiH, 99,43% od 63,4% izašlih građana glasa ZA nezavisnost. Građani srpske nacionalnosti uglavnom bojkotuju ovaj referendum;

(1992) mart. Umnožavanje oružanih sukoba u BiH;

(1992) 28. mart. Alija Izetbegović, po nagovoru tadašnjeg ambasadora SAD-a V. Cimermana (Warren Zimmermann), povlači potpis s tzv. Kutiljerovog plana (koji su pre toga prihvatili predstavnici sva tri naroda u BiH), koji je predviđao podelu BiH na tri etnički zasnovane celine, kojima bi bila zabranjena secesija od BiH;

(1992) 5. april. Počinje opsada Sarajeva koja je trajala do decembra 1995. Blokadu Sarajeva je započela JNA, da bi je zatim nastavila tzv. vojska Republike Srpske BiH. Na ovaj dan se dešava i kulminacija masovnih antiratnih protesta. Oko 40 000 građanki i građana Sarajeva je tog dana sa Titovim slikama i projugoslovenskim parolama ispred parlamenta BiH tražilo nove izbore i zabranu delovanja vladajućim nacionalističkim strankama. Pripadnici paravojnih srpskih milicija su pucali na masu, i pritom ubili 5-oro, a ranili preko 30-oro ljudi;

(1992) 6. april. *Evropska zajednica* priznaje nezavisnost BiH. Ujedno, postignuta je saglasnost o ukidanju sankcija Srbiji. Počinje rat u BiH;

(1992) 7. april. U Banja Luci se od strane Skupštine srpskog naroda u BiH proklamuje nezavisnost Republike srpske BiH;

(1992) 27. april. Savezno veće Skupštine SFRJ usvaja Ustav *Savezne Republike Jugoslavije* (SRJ), kao nove zajedničke države Srbije i Crne Gore;

(1992) 2. maj. Pokušaj JNA da zadrži kontrolu nad Sarajevom završen je sukobima sa Teritorijalnom odbranom Sarajeva i hapšenjem A. Izetbegovića. Narednog dana, postignut je dogovor o oslobađanju Izetbegovića i mirnom povlačenju JNA. Prilikom prolaska kroz Dobrovoljačku ulicu u Sarajevu konvoj je napadnut, i tada je ubijeno 6 vojnika;

(1992) 4. maj. Nacionalni simboli Bošnjaka, grb i zastava, kao i himna „Jedna i Jedina“, usvajaju se kao zvanični simboli Republike Bosne i Hercegovine;

(1992) 15. maj. Masakr kod Tuzlanske kapije. U skladu s dogovorom, 52. brigada JNA počinje povlačenje iz Tuzle. Muslimanske jedinice iz tzv. Teritorijalne odbrane Tuzle su u zasedi ubijaju između 49 i 59 vojnika;

(1992) 27. maj. U ulici V. Miskina u Sarajevu bačena je granata na ljude koji su čekali u redu za hleb. Tom prilikom, život je izgubilo 16-oro ljudi, a 144-oro je ranjeno. EU uvodi ekonomske sankcije Srbiji i Crnoj Gori;

(1992) 27. maj. U napadu hrvatskih snaga na kolonu JNA koja odlazi iz Hrvatske

ubijeno je 6 vojnika, a više destina je lakše ili teže ranjeno;

(1992) 30. maj. Savet bezbednosti UN usvaja Rezoluciju 757, kojom se uvode ekonomske, kulturne, naučne i sportske sankcije Srbiji i Crnoj Gori. Ove države se obeležavaju kao odgovorna strana za početak rata u BiH;

(1992) 28. jun. Predsednik Francuske F. Miteran (François Mitterrand), sastaje se u Srajevu sa A. Izetbegovićem, a nakon toga i sa srpskim rukovodstvom. Tim povodom je otvoren „humanitarni koridor“ u Sarajevu, kojim je Sarajlijama doturana pomoć;

(1992) 30. jun. Savet bezbednosti UN usvaja Rezoluciju 762, kojom se osuđuje ofanziva hrvatskih snaga bezbednosti na RSK 21. juna i bombardovanje Knina, te joj se pretilo sankcijama u slučaju neispunjavanja zahteva iz ove Rezolucije;

(1992) 3. jul. Hrvatski separatisti proglašavaju Hrvatsku zajednicu Herceg-Bosnu, kao hrvatsku državu u okviru BiH;

(1992) 13. avgust. Rezolucija 771 Saveta bezbednosti UN-a poziva sve strane u sukobu da stanu na put praksi narušavanja ljudskih prava i pretilo upotrebom sile;

(1992) 14. avgust. Nakon otkrića logora u regionu Prijedora u Republici Srpskoj u BiH, prvi premijer Poljske nakon pada nominalnog socijalizma, T. Mazowiecki (Tadeusz Mazowiecki), od strane Komisije za ljudska prava UN-a imenovan je kao specijalni izvestilac za Jugoslaviju;

(1992) 28. septembar. Predsednik Predsedništva Republike Srpske R. Kardžić ocenjuje da je „Jugoslavija stvorena za zlo srpskog naroda“, te da je „možda trebalo i mnogo ranije napustiti ideju o Jugoslaviji, pa stvarati savez srpskih država“;

(1992) 4. oktobar. Kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji, D. Owen (David Owen), izjavljuje da „buduća Bosna mora biti sastavljena od autonomnih regiona sa većim stepenom nezavisnosti nego što to želi današnja muslimanska vlada u Sarajevu“;

(1992) 29. oktobar. A. Izetbegović u pismu moli F. Tuđmana da se založi za okončanje napada hrvatskih snaga na muslimansko stanovništvo u BiH;

(1992) 14. novembar. Bosanski ministar inostranih poslova H. Silajdžić na sastanku

u Bonu traži da nemačka vlada „utiče na politiku hrvatskog predsednika Tuđmana koji hoće sa Srbijom podeliti BiH“;

(1993) 3. januar. Predstavlja se tzv. „Vens-Ovenov plan“ (*Vance-Owen peace plan*) u Ženevi, kojim se predviđa upravna podela BiH na 10 pokrajina, koje ne bi na etničkoj osnovi bile određene, ali bi imale brojne prerogative u odnosu na centralnu vlast, kao i demilitarizaciju zemlje;

(1993) 15. januar. Pet stalnih članica Saveta bezbednosti UN-a uručuju oštar protest hrvatskom predstavniku u UN zbog sve češćih kršenja rezolucije o zabrani letenja nad BiH od strane hrvatskih vojnih aviona;

(1993) 18. januar. Lider bosanskih muslimana A. Izetbegović upozorava na „novu agresiju protiv Bosne“, ovoga puta sa hrvatske strane, i traži sednicu Saveta bezbednosti UN;

(1993) 22. januar. Hrvatska vojska započinje vojnu operaciju Maslenica, koja je tri dana nakon toga oštro osuđena Rezolucijom 802 Saveta bezbednosti UN-a;

(1993) 22. februar. Savet bezbednosti UN usvaja Rezoluciju 808 o pokretanju postupka za osnivanje Međunarodnog suda za zločine protiv čovečnosti počinjene u jugoslovenskom ratu;

(1993) 11. mart. Na poziv francuskog predsednika F. Miterana u Parizu boravi S. Milošević. Miteran je upozorio predsednika Srbije da će sankcije protiv SR Jugoslavije biti ukinute kada prestane rat u BiH. Milošević podržava Vens-Ovenov plan, uz napomenu da je pitanje mapa unutrašnja stvar sukobljenih strana;

(1993) 11. mart. U razgovoru sa predstavnicima grčkog parlamenta, D. Čosić, predsednik SR Jugoslavije, ističe da srpski narod u BiH neće prihvatiti diktate i da će „sve dok se ne uvaži princip samoopredeljenja naroda imati dugotrajan rat“;

(1993) 2. april. Norveški ministar inostranih poslova T. Stoltenberg (Thorvald Stoltenberg) prihvata ponudu generalnog sekretara UN-a B. Galija (Boutros Boutros-Ghali) da zameni S. Vensa na dužnost posrednika za mirno rešavanje sukoba u bivšoj Jugoslaviji;

(1993) 7. april. Britanski ministar odbrane M. Rifkin (Malcolm Rifkind) na zahteve nekih političara da se vojno interveniše u BiH odgovara opaskom da je „V. Britanija odlučno protiv kaubojske politike Džona Vejna u BiH“;

(1993) 22. april. Vašington saopštava da SAD razmatraju mogućnost bombardovanja srpskih položaja u BiH i bez saglasnosti Saveta bezbednosti UN;

(1993) 25. april. Ministar spoljnih poslova Rusije A. Kozirjev izjavljuje da Rusija neće stati na stranu onih koji raspiruju rat u bivšoj Jugoslaviji, te da se neće kolebati u podršci pooštavanju sankcija Srbiji i Crnoj Gori;

(1993) 1. maj. Na Konferenciji o BiH koju su sazvali kopredsednici Mirovne konferencije o Jugoslaviji, predsednik Republike Srpske BiH R. Karadžić potpisuje Vens-Ovenov plan, uz uslov da „Skupština Republike Srpske na zasedanju 5. maja podrži odluku svoje delegacije donetu u Atini“;

(1993) 3. maj. Nastavljaju se sukobi između bošnjačkih i hrvatskih snaga u Centralnoj Bosni;

(1993) 5-6. maj. Skupština Republike Srpske u BiH, uprkos Miloševićevom pritisku i Čosićevim molbama iz Beograda da to učini, odbacuje „Vens-Ovenov plan“, uz argument da su predložene mape neprihvatljive za Srbe. Ovim je automatski stupio na snagu pooštren režim sankcija prema SR Jugoslaviji;

(1993) 6. maj. Savet bezbednosti UN-a, Rezolucijom 824, uspostavlja 6 „zona bezbednosti“ u BiH, kako bi ih zaštitio od osvajanja Vojske Republike Srpske: Sarajevo, Tuzla, Žepa, Bihać, Goražde i Srebrenica. Rezolucijom se traži da se one tretiraju kao zaštićene zone od svih strana u sukobu, što je podrazumevalo kako zabranu napada na njih, tako njihovu demilitarizaciju. Prvi zahtev nisu ispunili predstavnici Srba, a drugi predstavnici Bošnjaka;

(1993) 7. maj. U glavnom gradu Republike Srpske Banja Luci ruše se džamije iz druge polovine XVI veka: Ferhadija i Arnaudija. Predsednik SR Jugoslavije D. Čosić osuđuje ovaj „vandalski čin“;

(1993) 9. maj. Ofanziva paravojnih formacija Hrvata protiv muslimanskog stanovništva u regionu Mostara. Dan kasnije, Savet bezbednosti UN je oštro osudio bosanske Hrvate i upozorio Hrvatsku da se ne upliće u sukobe u BiH;

(1993) 14. maj. Vlada BiH optužuje Republiku Hrvatsku za agresiju i tvrdi da prisustvo regularnih trupa Vojske Republike Hrvatske na području srednje Bosne znači direktan vid vojne intervencije na teritoriji BiH;

(1993) 15. maj. Na referendumu u Republici Srpskoj 96% izašlih birača glasa protiv „Vens-Ovenovog plana“ i za slobodno udruživanje sa Srbijom;

(1993) 20. maj. U izveštaju T. Mazovječkog UN-u, prvi put se naglasak stavlja i na zločine počinjene nad Srbima i Bošnjacima od strane hrvatskih vojnih formacija;

(1993) 22. maj. Posle višednevnih pregovora ministri spoljnih poslova Rusije, SAD, Francuske, V. Britanije i Španije usvajaju Akcioni plan za ostvarivanje mira u BiH. Programom od 13 tačaka se predviđa uspostavljanje međunarodnog suda za ratne zločine; Hrvatskoj je zaprećeno sankcijama ako ne prekine sa napadom na bošnjačko stanovništvo u BiH; albanskim liderima na Kosovu je poručeno da ne računaju na menjanje granica; srpskom rukovodstvu iz Bosne da se povuku sa osvojenih teritorija; a SR Jugoslaviji da će se još oštrije kontrolisati sankcije prema njoj;

(1993) 23. maj. A. Izetbegović – u poruci bošnjačkom narodu – ističe da je novi plan „petorice ministara“ o prekidu konflikta u BiH neprihvatljiv, te da Bošnjaci više neće gubiti vreme na jalove pregovore;

(1993) 25. maj. Ministri odbrane NATO-a daju podršku Akcionom planu „petorice ministara“.

(1993) 4. maj. Rezolucijom 824, Savet bezbednosti UN odlučuje da u BiH treba poslati teško naoružane snage radi zaštite šest muslimanskih enklava u toj republici;

(1993) 4. jun. Bošnjačka vojska kreće sa etničkim progonom teritorija naseljenih Hrvatima u Travniku, Busovači, Vitezu i dr.

(1993) 11. jun. Hrvatska traži hitnu sednicu Saveta bezbednosti UN zbog

„muslimanskih zločina nad hrvatskim stanovništvom u Bosni“.

(1993) 17. jun. A. Izetbegović odbija „tripartitno rešenje“ za Bosnu i ponovo traži ukidanje embarga na uvoz oružja za Bošnjake;

(1993) 18. jun. Lideri bosanskih Hrvata izjavljuju da je u „muslimanskoj kampanji osvajanja i etničkog čišćenja u centralnoj Bosni preko 2000 Hrvata poginulo ili ranjeno, odnosno da je 60 000 njih proterano iz svojih domova“;

(1993) 4. jul. B. Klinton, predsednik Sjedinjenih Država uoči zasedanja Grupe 7 izjavljuje da je BiH jedina tačka neslaganja između Sjedinjenih Država i Evrope, jer su „Sjedinjene Države i Nemačka za ukidanje embarga na isporuke oružja Muslimanima, čemu se protive Francuska, V. Britanija i Rusija“;

(1993) 10. jul. R. Karadžić u pismu Organizaciji islamskih zemalja ističe da su bosanski Srbi spremni da učine ustupak na taj način što se odriču spajanja sa Srbijom, u korist BiH kao konfederacije;

(1993) 11. jul. Snage muslimanskih ekstremista nastavljaju sa spaljivanjem pravoslavnih crkava, ubistvima i etničkim progonom Srba u „zoni bezbednosti“ UN-a Srebrenica;

(1993) 13. jul. U izveštaju UN-a stoji da je „sedište sukoba pomeren sa relativno lokalizovanih borbi između Srba i Muslimana ka intenzivnoj vojnoj muslimansko-hrvatskoj konfrontaciji“;

(1993) 23. jul. Kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji, lord D. Owen odbacuje mogućnost vojne intervencije na srpske položaje sa sledećim obrazloženjem: „vrlo je teško intervenisati u situaciji koja nije agresija. Tako je, možda, delom, ovaj rat počeo, ali je to uvek bio sukob Srba iz Bosne, Hrvata iz Bosne i Muslimana iz Bosne“;

(1993) 18. avgust. Trojica lidera Srba, Hrvata i Bošnjaka u Ženevi postižu dogovor o budućem uređenju BiH, kao savezu republika, sa Sarajevom kao eksteritorijalnim i demilitarizovanim gradom;

(1993) 20. avgust. Predstavljanje tzv. „Oven-Stoltebergovog plana“ (*Owen-Stoltenberg plan*) podele BiH, koji predviđa

podelu BiH na tri konstitutivne republike: Republika Srpska (51% teritorije), Bošnjačka Republika (30%) i Hrvatska Republika BiH (16%).

(1993) 25. avgust. Hrvatski lideri proklamuju Hrvatsku Republiku Herceg-Bosnu, kao deo Saveza republika BiH;

(1993) 28. avgust. Na zasedanju Narodne skupštine Republike Srpske na Jahorini, bezuslovno se prihvata Ženevski sporazum o Savezu republika BiH;

(1993) 28. avgust. Uz direktnu podršku Nemačke i Holandije, bošnjački lideri odbacuju Ženevski sporazum;

(1993) 1. septembar. Mirovni pregovori o BiH u Ženevi prekidaju se pošto je „bošnjačka strana“ odbila da potpiše sporazum;

(1993) 12. septembar. Spoljnopolitički odbor američkog Senata donosi predlog po kome se od američke vlade traži naoružavanje Muslimana u BiH;

(1993) 20. septembar. Generalni sekretar UN-a B. Gali upozorava na veliku odgovornost vojnih snaga Hrvatske za kršenje primirja u sukobu sa srpskim pobunjenicima;

(1993) 27. septembar. Oko 400 delegata „Ustavotvornog parlamenta“ u Velikoj Kladuši proglašava konstituisanje Autonomne pokrajine Zapadna Bosna, čiji predsednika postaje sekularni Bošnjak F. Abdić, član predsedništva Predsedništva BiH. Ovim počinje unutarbošnjački sukob u regionu Bihaća;

(1993) 9. novembar. U sukobu između bošnjačkih i hrvatskih jedinica, hrvatski ekstremisti ruše Stari most u Mostaru, građevinu iz XVI veka, pod zaštitom UNESKO-a;

(1993) 13. novembar. Portparol UNPROFOR-a alarmira da je počeo etnički progon muslimanskog stanovništva u Centralnoj Bosni u izvedbi hrvatskih vojnih jedinica;

(1993) 12. decembar. Francuski ministar spoljnih poslova A. Žipe (Alain Juppé) preti Srbiji još strožim sankcijama ukoliko budu ometani humanitarni konvoji u BiH, što su oružane snage bosanskih Srba redovno činile, i ukoliko Srbi ne budu spremni na

dodatne ustupke prema bosanskim Muslimanima;

(1993) 20. decembar. Generalna skupština UN u Rezoluciji o BiH traži ukidanje sankcija na uvoz oružja za muslimanske snage u BiH i isključenje SR Jugoslavije iz UN;

(1994) 4. januar. Pod pokroviteljstvom Austrije, kreću pregovori bosanskih Hrvata i Muslimana o podeli BiH s ciljem da se izmire ove dve zavađene strane i okrenu se protiv „srpskih agresora“;

(1994) 7. januar. U saopštenju Saveta bezbednosti UN osuđuju se sve tri strane u sukobu zbog nepoštovanja primirja, a posebno „bezobzirno bombardovanje glavnog grada Sarajeva od strane bosanskih Srba“;

(1994) 11. januar. Ministar spoljnih poslova Francuske A. Žipe pretil bombardovanjem srpskih položaja u slučaju da srpske snage ne otvore aerodrom u Tuzli i ne dozvole smenu odreda UN u Srebrenici;

(1991) 23. januar. Komandant UNPROFOR-a u ostavci, belgijski general F. Brikmon (Francis Briquemont), optužuje bošnjačke snage da koriste „zone bezbednosti“ kako bi napadale srpske položaje, a Hrvatsku da se svojom vojskom direktno umešala u događaje u BiH;

(1994) 26. januar. Pritisak predstavnika Sjedinjenih Država, V. Britanije i Francuske na generalnog sekretara Saveta bezbednosti UN-a da što pre dostavi plan vazdušnih napada na srpske položaje kako bi se obezbedilo otvaranje tuzlanskog aerodroma i zamena mirovnih snaga u Srebrenici;

(1994) 29. januar. Vašington pretil Hrvatskoj međunarodnim ekonomskim sankcijama zbog učešća hrvatskih regularnih jedinica u ratu u BiH;

(1994) 4. februar. Savet bezbednosti UN saopštava da će Hrvatska biti izložena teškim posledicama ukoliko u roku od dve nedelje ne povuče svoje regularne jedinice iz BiH;

(1994) 5. februar. Na sarajevskoj pijaci Markale pada granata koja je usmrtila 69 i povredila oko 200 građana, što je bio najteži incident od početka rata. Za ovaj napad je optužena vojska Republike Srpske, dok njeni

generali i politički predstavnici odlučno odbacuju ovu optužbu;

(1994) 7. februar. Na sastanku ministara spoljnih poslova EZ u Briselu, postiže se saglasnost o dozvoli upotrebe vazdušnih snaga NATO-a u razbijanju snaga koje drže Sarajevo pod opsadom;

(1994) 9. februar. Pod pretnjom bombardovanjem, predstavnici NATO-a su traže od bosanskih Srba da u roku od 10 dana povuku teško naoružanje na najmanje 20 km od Sarajeva. Vođstvo Republike Srpske prihvata ovaj zahtev;

(1994) 9. februar. Ruski ambasador u Savetu bezbednosti UN-a suprotstavlja se zahtevu za bombardovanjem srpskih snaga oko Sarajeva;

(1994) 18. februar. Prvi kanal francuske televizije TF1 u svom dnevniku objavljuje da su za masakr na pijaci Markale odgovorne snage bosanskih Muslimana. U istom izveštaju stoji da je UNPROFOR izveštaj sa ovakvom tvrdnjom dostavio generalnom sekretaru UN-a;

(1994) 2. mart. Uz podršku Nemačke, Italije i Vatikana, i pod energičnim pritiskom SAD na hrvatsko i bošnjačko rukovodstvo, tzv. Vašingtonskim sporazumom dogovara se formiranje Federacije BiH, tj. Hrvatsko-muslimanske federacija, koja bi uključivala 7 kantona sa većinskim bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom u BiH;

(1994) 10. mart. U neformalnom razgovoru sa francuskim novinarima, hrvatski predsednik F. Tuđman potvrđuje da su mu Sjedinjene Države – kao inicijatori formiranja hrvatsko-muslimanske federacije u BiH – obećale da će uz ovakvu koncesiju i odustajanje od hrvatske republike unutar BiH, dobiti podršku Zapada za reintegraciju pobunjenih delova Hrvatske, tj. RSK;

(1994) 12. mart. Kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji D. Oven osporava ideju o muslimansko-hrvatskoj federaciji u BiH i pledira za ranije predloženu trojnu podelu BiH;

(1994) 4. april. Ofanziva vojske Republike Srpske na „zonu bezbednosti“ Goražde;

(1994) 7. april. Državni sekretar Sjedinjenih Država V. Kristofer (Warren Christopher) najavljuje nameru SAD da

vazдушnim udarima na srpske položaje spreče napad teškom artiljerijom na Sarajevo;

(1994) 8. april. Ministar odbrane Francuske F. Leotar (François Léotard) zalaže se za bombardovanje srpskih snaga kod Goražda kako bi se srpska ofanziva „zaustavila bez odlaganja i bezuslovno“;

(1994) 10. april. Snage NATO-a počinju sa bombardovanjem srpskih položaja oko Goražda. Odluku o napadu doneo je J. Akaši (Yasushi Akashi), šef misije UN-a za Balkan, uz konsultaciju sa B. Galijem;

(1994) 14. april. Savet bezbednosti UN traži od svih strana, a naročito srpskih snaga, da omoguće kretanje UNPROFOR-u i da se uzdrže od akcija koje bi ugrozile njegovo osoblje;

(1994) 19. april. Predsednik Rusije poziva srpske lidere u BiH da poštuju svoje obaveze i prestanu sa napadima na Goražde;

(1994) 20. april. Savet NATO-a na sastanku u Briselu pozitivno odgovara na zahtev generalnog sekretara UN-a da odobri vazdušne napade u odbrani „zaštićenih zona“ u BiH;

(1994) 25. april. SAD, Rusija, V. Britanija i Francuska formiraju „Kontakt-grupu“ čiji je cilj izrada zajedničke mirovne platforme za BiH;

(1994) 28. april. M. Rouz (Michael Rouse), novi komandant UNPROFOR-a za Bosnu, optužuje „muslimansku stranu“ da je svesno povukla svoje jedinice oko Goražda, računajući na to da će UNPROFOR voditi rat protiv Srba;

(1994) 11. maj. Predsednik Francuske F. Miteran prethodi da će povući francuske vojnike iz BiH ukoliko se uskoro ne stigne do mira;

(1994) 19. maj. Portparol UNPROFOR-a u Sarajevu je izjavio da su bošnjačke snage otpočele simultanu ofanzivu protiv srpskih snaga, te da je granata koja je pala u blizini sarajevskog aerodroma ispaljena sa muslimanske strane.

(1994) 20. maj. Ministar spoljnih poslova Francuske tvrdi da bi ukidanje sankcija na uvoz oružja za bosanske muslimane vodilo „stogodišnjem ratu“.

(1994) 24. maj. A. Žipe takođe upozorava da će Francuska povući svoje vojnike iz

Bosne do kraja godine ukoliko sukobljene strane odbiju mirovni plan EU koji će im biti predstavljen u gradiću Tajoar;

(1994) 25. maj. Komandant mirovnih snaga u BiH potvrđuje da bošnjačke snage bezbednosti nemaju šanse da povrate teritorije koje su izgubile u borbama sa vojskom bosanskih Srba i da je svako nastavljanje rata besmisleno;

(1994) 26. maj. U Tajoaru su bezuspešno završeni pregovori zaraćenih strana i zemalja Kontakt-grupe;

(1994) 5. jun. B. Klinton podržava predlog EU o teritorijalnoj подели BiH, pri čemu bi muslimansko-hrvatskoj federaciji pripalo 51% teritorije, a Republici Srpskoj 49%;

(1994) 29. jun. Kontakt-grupa u Parizu postiže finalni dogovor oko nove mape BiH, kao i potencijalne kaznene mere ukoliko ih neka od zaraćenih strana ne prihvati;

(1994) 5. jul. Ministri inostranih poslova pet velikih sila Kontakt-grupe prihvataju plan teritorijalnog razgraničenja BiH i srpskim, hrvatskim i bošnjačkim delegacijama daju dve nedelje da se izjasne, tj. da ga prihvate. U suprotnom, jasno je naglašeno da će se suočiti sa teškim posledicama;

(1994) 5. jul. Predstavljanje mirovnog plana Kontakt-grupe, koji je predviđao stvaranje Unije BiH, koju bi činila dva entiteta, sa svojim ustavima i oružanim snagama: Hrvatsko-muslimanska federacija i Republika Srpska;

(1994) 18. jul. Poslanici Muslimansko-hrvatske federacije prihvataju plan Kontakt-grupe, dok ga poslanici Republike Srpske prihvataju „uslovno“, odnosno suštinski odbacuju;

(1994) 21. jul. A. Izetbegović objavljuje da je povukao bezuslovno muslimansko-hrvatsko prihvatanje mirovnog plana Kontakt-grupe, pošto je srpska strana odbila da ga u potpunosti prihvati;

(1994) 28. jul. Generalni sekretar UN B. Gali, izjavljuje da je vreme da Savet bezbednosti UN preduzme akcije protiv Hrvatske zbog ometanja rada mirovnih snaga UN;

(1994) 1. avgust. Američki ambasador u Zagrebu tvrdi da međunarodna zajednica nije spremna da se vojno angažuje u

„oslobađanju“ područja pod kontrolom hrvatskih Srba;

(1994) 2. avgust. Vlada Srbije upućuje pismo vladi Republike Srpske sa zahtevom da prihvati plan Kontakt-grupe;

(1994) 4. avgust. Zbog neprihvatanja plana Kontakt-grupe, SR Jugoslavija uvodi sankcije Republici Srpskoj i njenim liderima, ocenjujući ovaj akt „protiv mira“ kao atak na interese celokupnog srpskog i crnogorskog naroda;

(1994) 20. avgust. U Kninu se održava sastanak rukovodstva Republike Srpske i RSK, nakon čega je upućen zahtev Srbiji i Crnoj Gori za „ujedinjenjem srpskih zemalja“;

(1994) 21. avgust. Snage Petog korpusa Vojske Muslimansko-hrvatske federacije zauzimaju grad Velika Kladuša, koji je bio pod kontrolom F. Abdića, čime je ovaj unutarbošnjački sukob uglavnom završen pobedom snaga lojalnih A. Izetbegoviću i egzodusom bošnjačkog stanovništva lojalnog F. Abdiću;

(1994) 28. avgust. Na referendumu u Republici Srpskoj 96,6% građana odlučuje da odbije plan Kontakt-grupe;

(1994) 1. septembar. Francuski predsednik F. Mitteran pred 200 francuskih ambasadora izjavljuje da će Francuska, ukoliko dođe do ukidanja embarga na uvoz oružja bosanskim muslimanima, povući svoje vojnike iz BiH;

(1994) 16. septembar. Počinju novi konflikti manjeg intenziteta između snaga bosanskih Hrvata i Muslimana;

(1994) 23. septembar. Ministar spoljnih poslova Rusije A. Kozirjev podržava najnoviji napad NATO-a na vojsku Republike Srpske;

(1994) 24. septembar. UN donose Rezoluciju 941, kojom se osuđuje politika etničkog čišćenja, pri čemu se teret odgovornosti prebacuje uglavnom na srpske snage;

(1994) 14. oktobar. F. Tuđman u Zagrebu najavljuje da će reintegracija pobunjenih delova Hrvatske u hrvatski državotvorni okvir započeti krajem godine, milom ili silom;

(1994) 27. oktobar. Ofanziva Petog korpusa bošnjačke armije u zoni bezbednosti Bihać;

(1994) 2. novembar. Prema američkom Stejt Departmentu, bosnaski Muslimani imaju pravo na pokretanje vojne ofanzive imajući u vidu srpsko odbijanje plana Kontakt-grupe;

(1994) 4. novembar. A. Žipe insistira na tome da je „ofanziva muslimanskih snaga protiv Srba“ u BiH neprihvatljiva;

(1994) 9. novembar. Kontra-ofanzivom srpskih snaga u Bihaću, pod kontrolu se stavlja 70% teritorije izgubljene u oktobru 1994. Istovremeno, u Savetu bezbednosti UN odbacuje se predlog Sjedinjenih Država za isporuku oružja muslimansko-hrvatskim snagama;

(1994) 11. novembar. Predsednik Sjedinjenih Država izdaje naredbu da Sjedinjene Države prestaju da učestvuju u kontroli sprovođenja isporuke oružja u bivšoj Jugoslaviji. Britanski ministar spoljnih poslova je ocenio da je u pitanju odluka protiv UN-a i saveznika u NATO-u, dok je njegov francuski parnjak izrazio žaljenje zbog „jednostrane odluke“;

(1994) 20. novembar. Francuski ministar spoljnih poslova tvrdi da postoji u najmanju ruku sumnja da Sjedinjenje Države žele mirni sporazum u BiH;

(1994) 21-23 novembar. Avijacija NATO-a bombarduje aerodrom Udbina pod kontrolom srpskih snaga u RSK, odakle su bombardovane muslimanske pozicije u Bihaću;

(1994) 23. novembar. Kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji lord D. Owen izjavljuje da je koncept zaštićenih zona neodrživ i da je jedini način da one opstanu potpuna demilitarizacija. On je optužio muslimansku vladu za početak borbi na području Bihaća;

(1994) 25. novembar. Potpisan dogovor o prekidu vatre u enklavi Bihać između N. Koljevića, potpredsednika Republike Srpske, i predsednika vlade BiH, Harisa Silajdžića.

(1994) 8. decembar. Portparol civilnog sektora mirovnih snaga UN u Sarajevu, traži hitno povlačenje vojnih jedinica vojske Republike Hrvatske iz BiH, koje su sa

snagama bosanskih muslimana učestvovala u borbama protiv Vojske Republike Srpske na Zapadu Bosne;

(1995) 1. januar. U bazi UNPROFOR-a u Zagrebu, počinje novi krug pregovora delegacija Hrvatske i RSK o sprovođenju postignutih sporazuma;

(1995) 15. januar. Predsednik Republike Srpske R. Karadžić izjavljuje da su „u čitavom ovom ratu odlučivale samo dve strane – Srbi i Amerikanci“, te da „zbog odsustva kontakta između Srba i Amerikanaca nije ni moglo da dođe do rešenja“;

(1995) 21. januar. U pismu A. Izetbegoviću, američki ambasador u Sarajevu ga upozorava da će „od sada Sjedinjene Države pregovarati direktno sa Srbima ne osvrćući se pritom na Rezoluciju Saveta bezbednosti koja nalaže potpunu izolaciju Republike Srpske i na negodovanja muslimanske vlade u Sarajevu“;

(1995) 27. januar. Hrvatski Sabor podržava odluku F. Tuđmana da se, u pros odlukama UN-a, prekine misija UNPROFOR-u 31. marta 1995;

(1995) 30. januar. F. Tuđmanu je predat nacrt „plana Z4“ mini Kontakt-grupe, koju su činili predstavnici EU, Mirovne konferencije o Jugoslaviji, SAD i Rusije za mirno rešenje sukoba u Hrvatskoj;

(1995) 31. januar. U izjavi novinarima, američki ambasador u Hrvatskoj P. Galbrajt (Peter W. Galbraith), izražava zabrinutost zbog toga što srpska strana ne prihvata plan, što ne želi o njemu ni da razgovara i pregovara, te upozorava da takva taktika može imati loše posledice po Srbe;

(1995) 30. januar. Predstavnici Srba u Hrvatskoj odbijaju da razmatraju ovaj „Nacrt sporazuma u Krajini, Slavoniji, južnoj Baranji i zapadnom Sremu“, kojim im je ponuđen veliki stupanj autonomije unutar hrvatske države;

(1995) 8. februar. Savet bezbednosti UN podržava „plan Z4“ za razrešenje spora između Hrvatske i pobunjenih Srba. Na vanrednom zasedanju skupštine RSK jednoglasno je doneta odluka da se zamrznu svi pregovori s državnim vrhom Hrvatske dok ne povuku odluku o otkazivanju mandata UNPROFOR-u;

(1995) 9. februar. S. Vens, mirovni posrednik u jugoslovenskoj krizi, na konferenciji za štampu M. Olbrajt (Madeleine Albright), ambasadorke SAD u UN, izjavljuje da je prerano priznavanje bivših jugoslovenskih republika bila užasna greška;

(1995) 15. februar. Predsednik Sjedinjenih Država verifikuje novi predlog Kontakt-grupe za rešavanje krize u bivšoj Jugoslaviji. U tom predlogu se, između ostalog, od SR Jugoslavije traži priznanje Hrvatske, Slovenije, Makedonije i BiH u postojećim granicama, podrška „planu Z-4“ i nemešanje u eventualni konflikt u Hrvatskoj između hrvatskih vlasti i pobunjenih Srba;

(1995) 19. februar. U Zapadnoj Bosni opet počinju unutarbošnjački sukobi;

(1995) 24. februar. Ministar odbrane Muslimansko-hrvatske federacije BiH J. Prlić, traži od jedinice „El Mužahid“ da prestane da etnički progoni hrvatsko stanovništvo na području Zenice;

(1995) 4. mart. Predstavništvo UN-a u BiH optužuje vojsku Republike Srpske za sprečavanje snabdevanja hranom i lekovima holandskih pripadnika na području Srebrenice;

(1995) 12. mart. Nakon pritisaka iz Sjedinjenih Država, F. Tuđman izjavljuje da će mirovne snage UN ostati na teritoriji Hrvatske, ali sa izmenjenim imenom, mandatom i u duplo manjem obimu;

(1995) 27. mart. D. Oven, kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji, ocenjuje da su Sjedinjene Države upropastile jedinstvenu priliku za mir u BiH, odbivši da podrže „Vens-Ovenov plan“;

(1995) 27. mart. Iz UN stiže pretnja bosanskim Srbima da će biti bombardovani ukoliko nastave da napadaju civile u „zaštićenim zonama“;

(1995) 29. mart. J. Akaši osuđuje vladu u Sarajevu zbog kršenja prekida vatre u BiH;

(1995) 31. mart. Rezolucijom 981 UN-a UNPROFOR je zamenjen snagama UNCRO (Operacija za obnavljanje poverenja u Hrvatskoj), čija će misija biti olakšavanje sprovođenja već postignutih sporazuma;

(1995) 9. april. Predsednik RSK M. Martić, tvrdi da je Rezolucija 981 Saveta bezbednosti

UN-a naprihvatljiva, i da niko ne može naterati Srbe da se „uguraju u Hrvatsku“;

(1995) 12. april. Članovima Kontakt-grupe koji su bili na pregovore u Beogradu i u Zagrebu, onemogućeno je sletanje na aerodrom u Sarajevu zbog toga što im Vojska Republike Srpske nije garantovala bezbednost;

(1995) 17. april. Ministar odbrane Francuske F. Liotar izjavljuje da su snage muslimasko-hrvatske federacije odgovorne za ubistvo dva francuska vojnika;

(1995) 25. april. Generalni sekretar nemačke partije SPD G. Ferhojgen (Günter Verheugen) tvrdi da je Nemačka počinila „veoma tešku grešku“ prema Jugoslaviji, vršeci pritisak na svoje evropske partnere da priznaju Sloveniju i Hrvatsku;

(1995) 1. maj. Nakon što se sastao sa američkim ambasadorom u Zagrebu, F. Tuđman izdaje naredbu da vojska Republike Hrvatske krene u ofanzivu protiv pobunjenih Srba u Zapadnoj Slavoniji;

(1995) 2. maj. Savet bezbednosti usvaja saopštenje u kome se zahteva od Hrvatske da odmah obustavi vojnu ofanzivu;

(1995) 3. maj. U novom raketnom napadu na glavni grad Hrvatske Zagreb, srpski pobunjenici ispaljuju šest raketa u centar grada, dok je sedam raketa pogodilo aerodrom Pleso;

(1995) 4. maj. Savet bezbednosti UN snažno osuđuje reketiranje Zagreba od strane vojske RSK, a od Vlade Hrvatske traži povlačenje oružanih snaga na pozicije pre 1. maja. Zvanični Vašington naglasak stavlja na bombardovanje, uz uzdržanu osudu hrvatske vojske;

(1995) 4. maj. Usvaja se Deklaracija u kojoj vlade članica EU traže obustavljanje vojnih operacija u Hrvatskoj, a vojnu akciju hrvatske vojske vide kao kršenje primirja i ugrožavanje mirovnih napora;

(1995) 7. maj. Portparol UN u Zagrebu saopštava da raspolaže izveštajima o namernom gađanju srpskih civila koji se povlače u kolonama iz ratnih dejstava;

(1995) 10. maj. Predstavnik UN u Sarajevu alarmira javno mnjenje zbog pojačavanja opsade Sarajeva od strane Vojske Republike Srpske;

(1995) 23. maj. B. Klinton, predsednik Sjedinjenih Država, izražava nezadovoljstvo zbog toga što komanda UN u BiH ne želi da odobri plan NATO-a za vazdušni napad na položaje srpske vojske;

(1995) 24. maj. Ambasadorica Sjedinjenih Država u UN, M. Olbrajt, traži „bombardovanje Srba“;

(1995) 25. maj. Na poziv J. Akašija, avijacija NATO-a bombarduje pozicije Srba oko Sarajeva. Savet bezbednosti UN je podržao akciju i pozvao Srbe da se povinuju ultimatumu. Kao odgovor, srpske nage bombarduju Tuzlu, Goražde, Srebrenicu i Žepu. U Tuzli je jedan od napada je usmrtilo 71, a ranio 150 osoba;

(1995) 26. maj. Novi vazdušni napadi NATO-a na srpske snage oko Sarajeva. Vojska Republike Srpske je zarobila nekoliko stotina vojnika i posmatrača UN-a koristeći ih kao „živi štit“. Poslednji Plavi šlemovi će biti oslobođeni 18. juna;

(1995) 27. maj. Francuski predsednik Ž. Širak apeluje na S. Miloševića da „upotrebi svoj uticaj“ na bosanske Srbe, kako bi oslobodilo francuske taoce;

(1995) 28. maj. U Sarajevu dolazi do direktnog sukoba između jedinica Vojske Republike Srpske i francuskih pripadnika UNPROFOR-a;

(1995) 3. jun. Na sastanku ministara odbrane zemalja EU i članica NATO-a u Parizu, na predlog Francuske usvaja se formiranje Snaga za brza dejstva (RRF), koje bi bile pod kontrolom UNPROFOR-a;

(1995) 19. jun. Predsednik Rusije B. Jeljcin izjavljuje da je bombardovanje bosanskih Srba bila greška i da Rusija više nikada neće u Savetu bezbednosti UN-a dozvoliti bombardovanja;

(1995) 23. jun. Savet bezbednosti UN usvaja Predsedničko saopštenje u kome se bošnjačka strana prvi put otvoreno optužuje za blokiranje mirovnih pregovora;

(1995) 30. jun. Vlada u Sarajevu odlučuje da bojkotuje specijalnog izvestioca UN-a. Ministar za odnose sa UN-om je tom prilikom izjavio: „Akaši je za nas mrtav, s njim više ne razgovaramo“;

(1995) 7. jul. Počinje osvajanje „zaštitne zone“ Srebrenica od strane srpskih snaga. U ovim akcijama je izvršen najveći ratni zločin

od početka rata za jugoslovensko nasleđe, koji je kasnije, od strane Međunarodnog suda u Hagu, kvalifikovan kao genocid;

(1995) 11. jul. Uz podršku B. Clintona i britanskog ministra spoljnih poslova Dž. Mejdžora (Sir John Major), počinju vazdušni napadi na položaje vojske Republike Srpske. Francuski predsednik Ž. Širak potvrđuje spremnost Francuske da „vojno učestvuje“ u ponovnom uspostavljanju zone bezbednosti u Srebrenici;

(1995) 12. jul. Savet bezbednosti UN jednoglasno usvaja Rezoluciju 1004 kojom se od snaga Srba zahteva povlačenje iz Srebrenice i uspostava „zaštićene zone“;

(1995) 14. jul. Ž. Širak potvrđuje da njegov predlog o vojnoj intervenciji nije naišao na pozitivan odgovor „francuskih partnera“;

(1995) 21. jul. Kreće nova eskalacija rata u BiH i napadi vojske Republike Srpske na Žepu i Goražde. UNPROFOR se aktivnije uključuje u odbranu snaga bosanskih muslimana, a srpskom rukovodstvu je stavljeno do znanja da će doći do „velikih vazdušnih akcija“ ukoliko nastavi sa vojnim napredovanjem;

(1995) 26. jul. Američki Senat većinom glasova izglasa jednostrano ukidanje sankcija na uvoz oružja za Bošnjake. A. Žipe je upozorio da ova odluka otvara prostor za povlačenje UN iz BiH;

(1995) 28. jul. Hrvatska vojska zauzima gradove Grahovo i Glamoč u Republici Srpskoj u BiH, a portparol UN-a u Zagrebu upozorava na opasnost od vojne akcije hrvatske vojske protiv Republike Srpske i RSK;

(1995) 1. avgust. Specijalni izaslanik generalnog sekretara UN-a, J. Akaši, govori da je Hrvatska spremna da počne odlučujući napad na pobunjene Srbe;

(1995) 4. avgust. Hrvatska vojska, uz prećutnu podršku Sjedinjenih Država, pokreće operaciju „Oluja“, tj. ofanzivu protiv RSK i etnički progon srpskog stanovništva iz Hrvatske. U pitanju je najveći etnički progon od početka rata. Predstavnicima UN-a su saopštili da je tom prilikom ubijeno, ranjeno i kidnapovano i nekoliko vojnika njihove mirovne misije;

(1995) 4. avgust. Kopredsednik Mirovne konferencije o Jugoslaviji K. Bilt u Ženevi izjavljuje da „se hrvatska ofanziva na krajeve naseljene Srbima mora osuditi na najstroži mogući način“, te da F. Tuđman mora da snosi i pravnu odgovornost za granatiranje Knina;

(1995) 7. avgust. Britanski ministar odbrane kritikuje „etničko čišćenje“ koje hrvatska vojska vrši u RSK;

(1995) 9. avgust. Prema tvrdnji M. Martića, predsednik Srbije S. Milošević je specijalnom izviđaču UN-a J. Akašiju „dao garancije da se Srbija neće mešati u sukob“. Ovo je u nekim delovima zemlje dočekano kao „izdaja srpskog naroda“;

(1995) avgust. Nakon pada RSK, Vlada Srbije usmerava više hiljada srpskih izbeglica ka Kosovu;

(1995) 28. avgust. U blizini pijace Markale od posledica eksplozije granate gine 37, a povređeno je 89 ljudi. Predstavnicima vojske Republike Srpske su odlučno negirali da su oni ispalili granatu, ali je nakon istrage vojnih stručnjaka UN zaključeno da su „bez ikakve sumnje to učinili bosanski Srbi“;

(1995) 29. avgust. Na sastanku u proširenom sastavu Kontakt-grupe u Parizu, odlučuje se da se podrži vojna odmazda nad bosanskim Srbima zbog napada na Sarajevo;

(1995) 30. avgust. Kreću masivni vazdušni napadi NATO-a na srpske položaje u BiH sa ciljem da se Vojska Republike Srpske vojno onesposobi i natera na prihvatanje dogovora. Vazdušni napadi su nastavljeni i u narednim danima;

(1995) 8. septembar. Usmeno je dogovoreno prihvatanje Ženevskog ugovora između zemalja Kontakt grupe, BiH, Hrvatske i Srbije i Crne gore, kojim je predviđena podela teritorije BiH: 51% Republika Srpska i 49% Bosansko-muslimanska federacija, pri čemu bi „oba entiteta imala pravo na uspostavljanje specijalnih odnosa sa susednim zemljama“;

(1995) 9. septembar. Uz podršku NATO aviona, hrvatske i bošnjačke snage kreću u ofanzivu u centralnoj i istočnoj Bosni;

(1995) 10. oktobar. Na snagu stupa dogovor o opštem prekidu vatre u BiH, iako on na terenu nije u punoj meri poštovan;

(1995) 13. oktobar. Sjedinjene Države upozoravaju sve tri zaraćene strane da prestanu sa oružanim akcijama i poštuju sporazum o prekidu vatre. Predstavници UN-a upozoravaju da ovog puta bošnjačke i hrvatske snage krše dogovoreni prekid vatre u severozapadnoj BiH;

(1995) 1. novembar. Početak pregovora delegacija Srba, Hrvata i Bošnjaka o mirnom rešenju sukoba u BiH, u vazduhoplovnoj bazi Dejton (država Ohajo, SAD). Razgovorima posreduju R. Holbruk (SAD), I. Ivanov (Rusija) i K. Bilt (EU);

(1995) 21. novembar. Delegacije Hrvatske, SR Jugoslavije i muslimansko-hrvatske federacije BiH dogovaraju kraj rata i prihvataju Mirovni sporazum koji je predviđao etničku podelu i nove institucije u BiH;

(1995) 22. novembar. Savet bezbednosti UN usvaja Rezoluciju 1022, kojom su suspendovane sankcije SR Jugoslaviji;

(1995) 14. decembar. Ugovor iz Dejtona zvanično se potpisuje u Parizu, od strane S. Miloševića, F. Tuđmana i A. Izetbegovića. S. Milošević je u zapadnim političkim krugovima postao „faktor mira i stabilnosti na Balkanu“;

.....

BILANS RATA U HRVATSKOJ: Prema podacima Hrvatskog memorijalno-dokumentacijskog centra Domovinskog rata, u ratu u Hrvatskoj žvoto je izgubilo ili se još vode kao nestali 22 211 osoba. Od toga, na „hrvatskoj strani“ je 15 007 osoba poginulo ili nestalo, od čega 8 685 vojnika i 6 340 civila. Na „srpskoj strani“ ukupan broj stradalih i nestalih je 7204 osobe, od čega se za 3 481 osobu može tvrditi da je bila pod oružjem. Iz Hrvatske je proterano najmanje 2/3, tj. 250 000 građana srpske nacionalnosti.

.....

BILANS RATA U BiH: Prema izveštaju Istraživačko-dokumentacionog centra iz Sarajeva, broj poginulih, uključujući i nestale, u bosanskom ratu iznosi oko 100 000 ljudi. Od toga, Bošnjaci su činili 64%, Srbi 25%, a Hrvati 8%. Ipak, kada je reč o civilnim žrtvama rata, čak 83% njih čini deo

bošnjačkog korpusa. Teritorije pod kontrolom srpskih, bošnjačkih i hrvatskih elita u BiH su gotovo potpuno etnički homogenizovane, odnosno pripadnici drugih etničkih grupa su iz njih proterani.

.....

RAT NA KOSOVU

(1996) februar. Prvi teroristički napadi na srpske snage bezbednosti od strane Oslobođilačke vojske Kosova (OVK);

(1996) 1. septembar. S. Milošević i I. Rugova potpisuju sporazum o normalizaciji obrazovnog sistema na Kosovu;

(1997) 9. jul. Makedonska policija skida albanske zastave koje su u martu iste godine okačene na zgradama makedonskih gradova sa albanskom većinom, Gostivar i Tetovo;

(1997) 1. oktobar. Nezadovoljstvo zbog nesprovođenja sporazuma Milošević-Rugova i velike studentske manifestacije u glavnom gradu Kosova, Prištini. Policija upotrebljava suzavac i pendreke u razbijanju demonstracija;

(1997) 28. novembar. Iako je osnovana 1994. godine, tokom sahrane svojih pripadnika u Drenici, borci OVK se prvi put pojavljuju javno u uniformama;

(1998) 23. februar. B. Klinton šalje na Kosovo specijalnog izvestioca R. Gelbarda (Robert Gelbard), koji je u svom izveštaju napisao sledeće: „Mi najstrožije osuđujemo terorističke akcije na Kosovu. OVK je, bez ikakve sumnje, teroristička grupa. Ja prepoznam teroristu kada ga vidim i ti ljudi su teroristi“;

(1998) 28. februar – 1. mart. Borbe između srpske policije i OVK u Drenici. Policija je u ovim borbama koristila borbene helikoptere, oklopna vozila i granate;

(1998) 5-8- mart. U kontranapadu i u uz neproporcionalnu upotrebu sile, specijalne jedinice policije u Prekazu ubijaju vođu OVK-a, A. Jašarija, njegovog rođenog brata i

najbliže saradnike, kao i članove njihovih porodica koji su se zatekli u kući (uključujući žene i decu);

(1998) 9. mart. Kontakt-grupa zahteva od SR Jugoslavije da zaustavi represivne operacije, da povuče snage specijalne policije sa Kosova i započne pregovore sa legitimnim predstavnicima Albanaca;

(1998) 22 mart. Održavaju se nelegalni izbori na Kosovu. Jediní kandidat, I. Rugova, ponovo je izabran za „predsednika Kosova“;

(1998) 31. mart. Rezolucijom 1160, Savet bezbednosti UN osuđuje „nesrazmernu upotrebu sile srpske policije prema albanskim civilima i demonstrantima na Kosovu“, ali i „terorističke akte OVK“, i uvodi sankcije na uvoz oružja SR Jugoslaviji;

(1998) 15. i 22. maj. U periodu kada se borbe između srpskih snaga bezbednosti i OVK rasplamsavaju na celoj teritoriji Kosova, u Prištini i Beogradu S. Milošević i I. Rugova pokušavaju da nađu političko rešenje za novonastale okolnosti na Kosovu;

(1999) 25. maj. Specijalna policija Srbije blizu Peći ubija između 9 i 29 Albanaca;

(1999) 31. maj. Oko 300 pripadnika specijalnih policijskih snaga nakon napada na borce OVK u selu Novi Poklek u Drenici, zarobilo je, a onda i ubilo 10 muškaraca albanske nacionalnosti;

(1998) 17. jul. OVK preuzima kontrolu nad Orahovcem. Tokom operacije dolazi do etničkog progona srpskog stanovništva, kidnapovanja i ubistva civila srpske nacionalnosti;

(1998) 27. avgust. OVK u selu Klečka likvidira 22 civila srpske nacionalnosti. Policija je tvrdila da je u selu pronašla ljudske ostatke i peć koju su borci OVK koristili za kremiranje tela ubijenih. Ovo je najsuroviji zločin na Kosovu od izbijanja sukoba;

(1998) 9. septembar. U veštačkom jezeru, u blizini sela Glođane, pronađena su tela 34 osobe, Srba i Albanaca, koje su pogubili borci OVK;

(1998) 23. septembar. Usvaja se Rezolucija 1199 Saveta bezbednosti UN kojom se zahteva prekid vatre na Kosovu, povlačenje srpskih trupa i otvaranje direktnih pregovora;

(1998) 27. septembar. U ofanzivi srpskih vlasti oko Suve Reke u oblasti Drenice, pored boraca OVK, snage srpske policije su ubile i 21 albanskog civila;

(1998) 13. oktobar. Postignut dogovor Milošević-Holbruk, kojim je predviđeno povlačenje srpskih snaga i razmeštanje 2000 tzv. „verifikatora“, tj. međunarodnih nenaoružanih predstavnika OEBS-a;

(1998) 24. oktobar. Savet bezbednosti usvaja Rezoluciju 1203 kojom je potvrđen dogovor SR Jugoslavija-NATO-OEBS;

(1998) 4. decembar. OVK zvanično odbacuje prekid vatre dogovoren 13. oktobra;

(1998) 8. decembar. Srpske i kosovske vlasti odbacuju mirovni predlog američkog posrednika za Kosovo K. Hila (Christopher Hill) o kosovskoj autonomiji;

(1999) 9. januar. OVK ubija E. Maljokua, šefa Kosovskog informacionog centra i člana Rugovine partije Demokratski savez Kosova. Ubistvo je izvršeno ispred njegove kuće u Prištini;

(1999) 15. januar. Nakon ubistva tri policajca, srpska specijalna policija kreće u ofanzivu na UÇK u selu Račak, odakle je dejstvovala jedinica koja je ubila policajce. Tokom sukoba je ubijeno 45 albanskih boraca, uključujući i nekoliko civila. Šef kosovske verifikacione misije V. Voker (William Walker) je tvrdio da se radi o „masakru nad albanskim civilima“. Ovaj događaj je poslužio Sjedinjenim Državama u propagandnu svrhu u prilog vojnoj intervenciji na Srbiju i Crnu Goru;

(1999) 18. januar. Srpske vlasti proteruju s Kosova V. Vokera, što je naišlo na osudu zapadnih sila;

(1999) 21. januar. Visoki komesar UN-a za izbeglice izjavljuje da je 20 000 ljudi napustilo svoje domove od kraja decembra;

(1999) 29. januar. Nakon sastanka u Londonu, Kontakt-grupa daje ultimatum obema stranama da prisustvuju mirovnim pregovorima u Francuskoj od 6. februara;

(1999) 6-23. februar. Pod pokroviteljstvom Kontakt-grupe, posredni razgovori između predstavnika kosovskih Albanaca i srpskih vlasti počinju u dvorcu Rambuje. Srpska strana je prihvatila politički deo sporazuma, ali odbija dolazak

NATO trupa na Kosovo i njihovu punu slobodu kretanja na teritoriji čitave Srbije;

(1999) 15. mart. Mirovni pregovori se nastavljaju u Centru Kleber, u istoimenoj aveniji u Parizu. Pod snažnim pritiskom Sjedinjenih Država, albanska delegacija pristaje da potpiše sporazum. Ipak, pregovori su suspendovani jer je srpska delegacija odbila da potpiše dogovor;

(1999) 21. mart. „Verifikatori“ OEBS-a se povlače sa Kosova;

(1999) 22. mar. NATO daje odobrenje generalnom sekretaru H. Solani da, nakon daljih konsultacija, odluči o vazдушnom napadu na Srbiju i Crnu Goru;

(1999) 24. mart. Kreću masivni svakodnevni vazdušni napadi NATO-a na vojne i civilne ciljeve širom Srbije i Crne Gore. Na Kosovu se intenziviraju borbe između srpskih snaga bezbednosti i boraca OVK, što dovodi do velikog egzodusa, pre svega albanskog stanovništva;

(1999) 25. mart. Vlada SR Jugoslavije donosi odluku o prekidu diplomatskih odnosa sa Sjedinjenim Državama, Nemačkom, Francuskom i V. Britanijom;

(1999) 27. mart. Etnički Albanci, koji su pobjegli ili su proterani iz svojih domova odlaze sa Kosova primarno u Albaniju, Makedoniju i Crnu Goru. Ruska Duma usvaja rezoluciju o osudi NATO bombardovanja;

(1999) 1. april. Sastanak Milošević-Rugova u Beogradu;

(1999) 3. april. NATO prvi put napada centar Beograda i uništava zgrade ministarstva unutrašnjih poslova SR Jugoslavije i Srbije;

(1999) 6. april. Nakon NATO napada na stambene zgrade u Aleksincu i ubistva nekoliko civila, SR Jugoslavija objavljuje jednostran prekid vatre od nedelju dana. Francuski predsednik Ž. Širak izjavljuje da je prekid vatre neodrživ bez političkog sporazuma;

(1999) 6. april. OVK u Tirani formira privremenu Vladu Kosova na čijem čelu se nalazi H. Tači;

(1999) 12. april. U izveštaju UNHCR-a navodi se da je 309 000 stanovnika Kosova izbeglo u Albaniju, a da je u Makedoniji bilo

već 119 380 izbeglica. NATO je bombardovao voz na jugu Srbije, ubivši 9 ljudi, ranivši njih 16, uz mnoge koji se i dalje vode kao nestali;

(1999) 14. april. NATO avioni gađaju civilni konvoj izbeglica na Kosovu, usmrativši 64 osobe;

(1999) 20. april. OEBS izveštava da su vojske Srbije i Albanije razmenile vatru na granici dve zemlje. Generalni sekretar NATO-a nagoveštava pripremanje plana za kopnenu invaziju na Srbiju;

(1999) 21. april. SR Jugoslaviji se uvode dodatne sankcije na isporuku naftnih proizvoda. NATO bombarduje Miloševićevu rezidenciju;

(1999) 23. april. NATO uništava zgradu Radio televizije Srbija, tj. srpske državne televizije, ubivši 16 zaposlenih na toj televiziji. Nakon razgovora Milošević-Černomirdin u Beogradu, SR Jugoslavija prihvata međunarodno vojno prisustvo na Kosovu;

(1999) 9. maj. NATO bombarduje kinesku ambasadu u Beogradu;

(1999) 9. jun. Milošević faktički prihvata poraz, jer u makedonskom gradu Kumanovo SR Jugoslavija i KFOR potpisuju Vojno-tehnički sporazum, kojim se okončava bombardovanje, ali i predviđa da u roku od 11 dana Srbija povuče sve vojne i policijske snage sa Kosova;

(1999) 10. jun. Rezolucijom 1244 Saveta bezbednosti UN-a određen je mandat Privremene uprave UN-a nad Kosovom.

(1999) 12. jun. Ruska vojska, koja je bila u BiH, ulazi na teritoriju Kosova i zauzima aerodrom u Prištini. Deo vojnika KFOR-a takođe ulazi na Kosovo, a njegov kontingent će na leto brojati 42000 ljudi.

(1999) 18-19. jun. Dok se albanske izbeglice vraćaju na Kosovo, kosovski Srbi beže. Međunarodni komitet Crvenog krsta je izvestio da je najmanje 33 000 Srba pobjeglo sa Kosova u poslednjih 7 dana. UČK počinje sa sistematskim ubistvima Srba i Roma u regionu Gnjilana.

(1999) 20. jun. U skladu sa Vojno-tehničkim sporazumom, srpske trupe su se potpuno povukle sa Kosova, a generalni sekretar NATO-a zvanično objavljuje da je okončan vazdušni napad na SR Jugoslaviju;

(1999) 24. jun. Parlament SR Jugoslavije proglašava okončanje ratnog stanja;

(1999) 25. jun. Gornji dom parlamenta u Rusiji odobrava učešće Rusije u KFOR-u. Hiljade Roma napušta svoje domove zbog etničkog progona koje nad njima sprovodi OVK;

(1999) 2. jul. Nakon kratke misije S. Vijere de Melo (Sérgio Vieira de Mello), generalni sekretar UN-a informiše Savet bezbednosti da želi da imenuje B. Kušnera (Bernard Kouchner) za šefa civilne misije UN za Kosovo;

(1999) 12. jul. Tužilac Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju najavljuje pokretanje procesa protiv S. Miloševića;

(1999) 16. jul. UNHCR insistira na tome da je zaštita Srba na Kosovu sada najvažnije pitanje. Prema procenama UN-a oko 146 000 Srba je napustilo Kosovo, dok se oko 662 000 Albanaca vratilo;

(1999) 23. jul. Masakri nad preostalim Srbima u regionu Staro Gracko se nastavljaju;

(1999) 7. avgust. Kreću incidenti između srpskih i albanskih nacionalista u Mitrovici. Francuski vojnici KFOR-a blokiraju most na Ibru, deleći grad na „srpski“ i „albanski“ deo;

(1999) 3. septembar. Civilna misija uvodi nemačku marku kao zvaničnu valutu na Kosovu;

(1999) 21. septembar. Zvaničnici NATO-a i OVK potpisuju sporazum o razoružanju;

(1999) 11. oktobar. Bugarski zaposlenik u civilnoj misiji UN-a je ubijen u centru Prištine zbog toga što je „izgovorio reč na srpskom“;

(1999) 23. novembar. B. Klinton sleće na aerodrom u Prištini.

.....

BILANS RATA NA KOSOVU: Prema podacima *Fonda za humanitarno pravo* iz Beograda i sa Kosova, u periodu od 24. marta do 10. juna 1999. godine, u toku međunarodnog oružanog sukoba na Kosovu je ubijeno, stradalo ili prisilno nestalo 9 401 osoba, od kojih je 758 stradalo od dejstava NATO-a. Od ukupnog broja

ubijenih, stradalih ili nestalih, 6 511 osoba je albanske nacionalnosti.

.....

BIBLIOGRAFIJA :

KNJIGE I TEKSTOVI :

ACHCAR, Gilbert, La Nouvelle Guerre froide. Le monde après le Kosovo, Presses universitaires de France, Paris, 1999.

ADLERE Laure, L'Année des adieux, J'ai lu, Paris, 1996.

ALBOUY Valérie, Thomas Wanecq, Les inégalités sociales d'accès aux grandes écoles, Économie et statistique, N° 361, 2003, str. 27-52.

ALLAIN Françoise-Marie, Xavier Galmiche, La question du Kosovo, Fayard, Paris, 1994.

AMIN Samir, Halte à l'OTAN, In: Maîtres du monde ? Ou les dessous de la guerre des Balkans, Le Temps des Cerises, Paris, 1999.

ANDERSON Perry, In the Tracks of Historical Materialism, Verso, London, 1983.

ARENDDT Hannah, Les origines du totalitarisme, Paris, Gallimard, 2002.

ARON Raymond, L'opium des intellectuels, Paris, Calmann-Levy, 1995.

ATTALI Jacques, C'était François Mitterrand, Fayard, Paris, 2005.

AVRAMOVIĆ Zoran, Jugoslovenstvo (i komunizam), izvori srpske samomržnje, *Kultura polisa*, Vol. VIII, br.15, 2011, str. 99-118.

BAĆEVIĆ Ljiljana, Nacionalna svest omladine, U: Srećko Mihailović (ur.), Deca krize, Institut društvenih nauka, Beograd, 1990.

BADIOU Alain, Circonstances, 1: Kosovo, 11 septembre, Chirac, Le Pen, Leo Scheer, Paris, 2008.

BAKIĆ Jovo, Ideologije jugoslovenstva između srpskog i hrvatskog nacionalizma 1918-1941, Zrenjanin, 2004, str. 572-573.

BAKIĆ Jovo, Jugoslovenstvo Josipa Broza Tita: kontinuitet ili diskontinuitet?, U: Tito – viđenja i tumačenja: zbornik radova, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, 2011a.

BAKIĆ Jovo, Jugoslavija : razaranje i njegovi tumači, Službeni glasnik, Beograd, 2011b.

BAKIĆ Jovo, Kraj Jugoslavije: kritika nacionalizma i kritika imperijalizma - odgovor Vladimiru Iliću - Omaška činjenične prirode, Sociologija, Vol. LIV, N° 4, 2012, str. 731-738.

BARBE Lionel, Louise Merzeau et Valérie Schafer, Wikipédia, objet scientifique non identifié, Presses Universitaires de Paris Ouest, Paris, 2015.

BAROLLIER Pascal, Xavier Gautier, Main basse sur Sarajevo: la guerre secrète pour reconstruire la Bosnie, Edition n° 1, Paris, 1994.

BARON Myriam, Sandrine Berroir, Paris et le système universitaire français : mythe et réalités, *Annales de géographie*, Vol. 655, N°3, 2007, str. 227-246.

BAUDELLOT Christian, Le recrutement des élites scolaires en France, in : Donald Broady, Natalia Chmatko et Monique de Saint Martin (ur.), Formation des élites et culture transnationale, Colloque de Moscou 27-29 avril 1996, Paris, EHESS-CSEC, Uppsala, SEC, ILU, 1997.

BAUMAN Zygmunt, Legislators and Interpreters: On Modernity, Post-Modernity, and Intellectuals, Cambridge, Polity, 1987.

BECKER Jean-Jacques, L'ombre du nationalisme serbe, Vingtième Siècle, *Revue d'histoire*, Vol. 69, N°1, 2001, str. 7-29.

BELLEZA Simone, Intelligencija, intellectuels, In : Olivier Christan (Ur.), Dictionnaire des concepts nomades en Sciences Humaines, Métailié, 2010.

BENAMOU Georges-Marc, Le Dernier Mitterrand, Plon, Paris, 1995.

BENDA Julien, La Trahison des clercs, Les Cahiers rouges, Paris, Grasset, 2003.

BENOIST Jocelyn, L'honneur perdu de la classe intellectuelle, In: *Futur antérieur*, N°34, 1996.

- BENSAID Daniel, Contes et légendes de la guerre éthique, Textuel, Paris, 1999.
- BESNIER Jean-Michel, Les intellectuels: mission terminée?, In: *Raison présente*, N°73, 1985, str. 39-53.
- BIGO, Didier, La mondialisation de l'insécurité? Réflexions sur le champ des professionnels de la gestion des inquiétudes et analytique de la transnationalisation des processus d'insécurisation, *Cultures & Conflits*, Vol. 58, N°8, 2005, str. 53–100.
- BIREŠEV Ana, Orionov vodič : otkrivanje dominacije u sociologiji Pjera Burdijea, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Beograd, 2014.
- BITOUN Pierre, Les cumulards, Stock, Paris, 1998.
- BODIN Louis, Les intellectuels existent-ils?, Bayard, Paris, 1997.
- BODIN Romuald, Mathias Millet et Emilie Saunier, Différences de faculté, *Sociologos* [En ligne], 13 | 2018, mis en ligne le 23 mars 2018.
- BOLTANSKI Luc, Elisabeth Claverie. Du monde social en tant que scène d'un procès. In : Nicolas Offenstadt, Stéphane Van Damme (ur), *Affaires, scandales et grandes causes : De Socrate à Pinochet*, Stock, 2007, str.395-452.
- BONELLI Laurent, Hervé Fayat, Définir les intellectuels ?, *Manière de voir*, 2009, str. 25.
- BOZO Frédéric, La France et l'alliance atlantique depuis la fin de la guerre froide - Le modèle gaullien en question (1989-1999), *Cahier du centre d'études d'histoire de la défense (CEHD)*, N°17, Paris, 2001.
- BOZO Frédéric, Mitterrand, la diplomatie française et la « nouvelle » guerre froide (1981-1984), U : Frédéric Bozo (ur.), *Relations internationales et stratégie de la guerre froide à la guerre contre le terrorisme*, Presse Universitaires de Rennes, Rennes, 2005, str. 29-49.
- BOUGAREL Xavier, Bosnie, anatomie d'un conflit, La Découverte, Paris, 1996.
- BROSSAT Alain, Jean-Yves Potel, Au miroir de la guerre: Réflexions sur la guerre du Kosovo, L'aube, Paris, 2000.

- BRUCKNER Pascal, *La tentation de l'innocence*, Grasset, Paris, 1995.
- BONNET Philippe, Chapitre 2. Pour une histoire sociale de l'analyse des données, In: Frédéric Lebaron et al., *La méthodologie de Pierre Bourdieu en action*, *Dunod « Psycho Sup »*, 2015, str. 21-42.
- BOUCHARD Julie, *Le classement : instrument de valorisation des universités parisiennes* », Hermès, *La Revue*, Vol. 66, N°2, 2013, str. 199-205.
- BOURDIEU Emmanuel, *Savoir-faire: contribution à une théorie dispositionnelle de l'action*, Paris, Seuil, 1998.
- BOURDIEU Pierre, Jean-Claude Chamboredon & Jean-Claude Passeron, *Le Métier de sociologue*, Mouton, Bordas, 1968.
- BOURDIEU Pierre, Jean-Claude Passeron, *La reproduction!: éléments pour une théorie du système d'enseignement*, Paris, Les Éd. de Minuit, 1970.
- BOURDIEU Pierre, *Genèse et structure du champ religieux*, In: *Revue française de sociologie*, N°12-3, 1971, str. 295-334.
- BOURDIEU Pierre, Luc Boltanski, *La production de l'idéologie dominante*, In: *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 2, N°2-3, 1976, str. 3-73;
- BOURDIEU Pierre, De Saint Martin Monique. *Le patronat*, In: *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 20-21, mars/avril 1978, str. 3-82.
- BOURDIEU Pierre, *La Distinction. Critique sociale du jugement*, Paris, Minuit, 1979.
- BOURDIEU Pierre, *Epreuve scolaire et consécration sociale [Les classes préparatoires aux Grandes écoles]*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 39, 1981, str. 3-70.
- BOURDIEU Pierre, Monique de Saint Martin, 1982, *La sainte famille. L'épiscopat français dans le champ du pouvoir*, avec Monique de Saint Martin, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 44-45, 1982, str.2-53.
- BOURDIEU Pierre, *Homo Academicus*, Minuit, Paris, 1984a.
- BOURDIEU Pierre, *Questions de sociologie*, Minuit, Paris, 1984b.

BOURDIEU Pierre, Le hit-parade des intellectuels français ou qui sera juge de la légitimité des juges?, *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, N 52-53, 1984c, str. 95-100.

BOURDIEU Pierre, Choses dites, Paris, Ed. de Minuit (Le sens commun), 1987.

BOURDIEU Pierre, La noblesse d'État, Paris, Ed. de Minuit (Le sens commun), 1989.

BOURDIEU Pierre, Variations et invariants, *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 70, 1987, str. 3-30.

BOURDIEU Pierre, Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire, Seuil, Paris, 1992.

BOURDIEU Pierre et Loïc Wasquant, *An Invitation to Reflexive Sociology*, Chicago, University of Chicago Press, 1992b.

BOURDIEU Pierre, *Raisons pratiques. Sur la théorie de l'action*, Paris, Seuil, 1994a.

BOURDIEU Pierre, Stratégies de reproduction et modes de domination, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 105, 1994b, str.3-12.

BOURDIEU Pierre, Questions à Pierre Bourdieu, *Lire les sciences sociales*, 1989-1992, Vol. 1, Textes rassemblés par Gérard Mauger et Louis Pinto, 1994c.

BOURDIEU Pierre et Loïc Wasquant, Sur les ruses de la raison impérialiste, *Actes de la recherche en sciences sociales*, N° 121-122, 1998, str. 109-118.

BOURDIEU Pierre, Sur le fonctionnement du champ intellectuel, In: *Regards Sociologiques*, N°17/18, 1999, str. 5-27.

BOURDIEU Pierre, *Les structures sociales de l'économie*, Paris, Seuil, 2000.

BOURDIEU Pierre, *Propos sur le champ politique*, Lyon, Presses universitaires de Lyon, 2000a.

BOURDIEU Pierre, *Science de la science et réflexivité*, Paris, Raison d'agir, 2001a.

- BOURDIEU Pierre, Langage et pouvoir symbolique, Seuil, Paris, 2001b.
- BOURDIEU Pierre, Champ du pouvoir et division du travail de domination. Texte manuscrit inédit ayant servi de support de cours au Collège de France, 1985-1986, Actes de la recherche en sciences sociales, Vol. 5, N°190, 2011c, str. 126-139.
- BOURDIEU Pierre, Sur l'Etat, Seuil, Paris, 2012.
- BOURDIEU Pierre, Sociologie générale. Volume 2: Cours au Collège de France 1983-1986, Paris, Seuil, 2016.
- BRUCKNER Pascal, L'innocence du bourreau. L'identité victimaire dans la propagande serbe, Esprit, Vol. 8, août-septembre, 1994, str. 150-172.
- BRUSTIER Gaël, A demain, Gramsci, Cerf, Paris, 2015.
- BRZEZINSKI Zbigniew, The Grand Chess Board, Harper Collins Publishers, New York, 1997.
- BUDEN Boris. Još o komunističkim krvolocima ili zašto smo se ono rastali. Prelom, N5, 2003, str. 51-57.
- BURAWOY Michael, Gramsci Meets Bourdieu, In: Michael Burawoy, Karl von Holdt, Conversations With Bourdieu: The Johannesburg Moment, Wits University Press, 2002, 51-67.
- BERGUIÈRE André, Edgar Morin, In : Michel Winock et Jacques Julliard (ur.), Dictionnaire des intellectuels français, Paris, Seuil, 2002, str. 980-982.
- CAMIC Charles and Neil Gross, The new sociology of idea, In: JR Bleu (pr.), The Blackwell Companion to Sociology, Malden, MA Blackwell, 2001, str. 236-249.
- CAMUS Jean-Yves, Le Front National: histoires et analyses, Editions Laurens, Paris, 1997.
- CANTVEZ Patrice, La France face à la guerre dans l'ex-Yougoslavie, Esprit, mars/avril 1993, str. 49-63.
- CANIVEZ Patrice, Questions de responsabilités, diffusé par La Lettre Ouverte, Colibri, Paris, 1994.

CIZE Pierre, Michel Dauberny, Christian Fostier et Lucien Gauthier, *Le Fonds monétaire international (F.M.I): Une entreprise de pillage des peuples*, Selio, Paris, 1990.

CHAMPAGNE Patrick, *La double dépendance. Quelques remarques sur les rapports entre les champs politique, économique et journalistique*, *Hermès*, Vol. 17-18, N°3, 1995, str. 215-229.

CHAMPAGNE Patrick, *Le médiateur entre deux Monde*, *Actes de la recherche en sciences sociales*. Vol. 131-132, mars 2000, str. 8-29.

CHAMPAGNE Patrick, *Le coup médiatique. Les journalistes font-ils l'événement?*, *Sociétés & Représentations*, Vol. 32, N°2, 2011, str. 25-43.

CHAMPAGNE Patrick, Olivier Christin, *Mouvements d'une pensée*, Pierre Bourdieu, Paris, Bordas, 2004.

CHAMPAGNE Patrick, Pierre Bourdieu, Paris, Les Essentiels Milan, 2008.

CHAMPION Patrice, *Un français à Belgrade 1990-1994*, Paris, Tamaris, 2012.

CHARLE Christophe, *Naissance des intellectuels*, Minuit, Paris, 1990.

CHARLE Christophe, « Entre l'élite et le pouvoir, » *Le Débat*, N°64, 1991, str. 84-98.

CHARLE Christophe, *Les intellectuels en Europe au XIXe siècle. Essai d'histoire comparée*, Le Seuil, Paris, 1996.

CHARLE Christophe et Laurent Jeanpierre (ur.), *La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles*, Vol. I et II, Le Seuil, Paris, 2016.

CHARLE Christophe, *Élites politiques et enseignement supérieur. Sociologie historique d'un divorce et d'un échec (1968-2012) »*, *Pouvoirs*, Vol. 161, N°2, 2017, str. 31-50.

CHRISTOFFERSON Michael, *Les Intellectuels contre la gauche. L'idéologie antitotalitaire en France (1968-1981)*, Agone, Paris, 2009.

COLIN Jean-Pierre, *Vers un nouvel ordre mondial?*, *Politique étrangère*, N°4, 1990, str. 849-861

COLLINI Stefan, Every Fruit-juice Drinker, Nudist, Sandal-wearer...: Intellectuals as Other People, In: Helen Small (pr.), *The Public Intellectual*, Oxford, Blackwell Publishing, 2002.

COLLOVALD Annie, Identité(s) stratégique(s), *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 73, juin 1988, str. 29-40.

COLLINI Stefan, *Absent Minds: Intellectuals in Britain*, Oxford, Oxford University Press, 2006.

CORIOLE Jean-François, Dictionnaires et assimilés, bibliographie commentée : le cru 2013, *Ela. Études de linguistique appliquée*, Vol. 172, N 4, 2013, str. 495-504.

COT Jean, Georges-Marie Chenu, Franck Debié et Renaud de la Brosse, Dernière guerre balkanique? Ex-Yougoslavie: témoignages, analyses, perspectives, L'Harmattan, Paris, 1996.

COT Jean (Général), *Demain la Bosnie*, L'Harmattan, Paris, 1999.

COQ Guy, Véronique Nahoum-Grappe, Présentation, In : Véronique Nahoum-Grappe (éd.), *Vukovar, Sarajevo... La guerre en ex-Yougoslavie*, Paris, Editions Esprit, str. 5-14.

CVEVTIČANIN Predrag, Mihaela Popescu, The Art of Making Classes in Serbia, *Poetics*, N 39, 2011, str. 444-468.

CVEVTIČANIN Predrag (ed.), *Social and Cultural Capital in Serbia*, Centre for Empirical Cultural Studies of South-East Europe, Niš, 2012.

CVEVTIČANIN Predrag, Ivana Spasić, Danijela Gavrilović, Strategies and tactics in social space: The case of Serbia, *Social Science Information*, Vol 53, N 2, 2014, str. 213 – 239.

CVEVTIČANIN Predrag, Iliana Mangova and Nenad Markovikj, *A Life for Tomorrow: Social Transformations in Southeast Europe*, Grafostil, Skopje 2015.

CUSSET François, *Une histoire (critique) des années 1990*, La Découverte, Paris, 2014.

- ČALIĆ Mari-Žanin, Istorija Jugoslavije u XX veku, Clio, Beograd, 2013.
- DABČEVIĆ-KUČAR Savka, 1971 – hrvatski snovi i stvarnost, Interpublic, Zagreb, 1997.
- DALE Gareth and Jane Hardy, Conclusion: The 'Crash' in Central and Eastern Europe, In: Dale, Gareth (ur.): First the Transition, Then the Crash. Eastern Europe in the 2000s. London: Pluto Press, 2011.
- DAYKER David, Yugoslavia: Socialism, Development and Debt, Routledge Revivals, 1990.
- DEBREY Régis, Teachers, Writers, Celebrities: The Intellectuals of Modern France, London, Verso, 1985.
- DEBREY, Régis, L'emprise, Gallimard, 2000.
- DELPORTE Christian, Claude Penner, Jean-François Sirinelli, Serge Wolikow, dirs, L'Humanité de Jaurès à nos jours, Paris, Nouveau Monde Éd., 2004.
- DENORD François, Paul Lagneau-Ymonet, et Sylvain Thine. Le champ du pouvoir en France, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 190, N° 5, 2011, str. 24-57.
- DÉRENS, Jean-Arnault, Kosovo, année zéro, Méditerranée, Paris, 2006.
- DÉRENS, Jean-Arnault, Catherine Samary, Les conflits yougoslaves de A à Z, Edition de l'Atelier, Paris, 2000.
- DEUTSCH Michel, L'Amérique otanise l'Europe, In : Yannick Bovy et Barbara Delcourt, Que nos valeurs sont universelles et que la guerre est jolie, Place publique, Paris, 1999, str. 67-73.
- DEZALAY Yves et Bryant G. Garth, La mondialisation des guerres de palais, Paris, Seuil, 2002.
- DOLENEC Danijela i Daniela Širinić, Još uvijek teorijska fantazija: egalitarni sindrom Josipa Županova, *Politička misao*, Vol. 55 (3), 2018, str. 7-42.

DROUET Michel, « Citoyenneté dans un État pluri-national », *Balkanologie* [En ligne], Vol. I, n° 1 | juillet 1997, mis en ligne le 02 juin 2008, consulté le 01 juillet 2019. URL : <http://journals.openedition.org/balkanologie/204>.

DUPONT Olivier, Paris, Londres, Sarajevo, le renouveau du binôme franco-britannique et la genèse de la défense européenne (1991-1995), In: *Relations internationales et stratégie. De la guerre froide à la guerre contre le terrorisme*, Frédéric Bozo (ur.), Presses universitaires de Rennes, 2005, str: 85-103.

DURAND Pascal, « Capital symbolique », dans Anthony Glinoeur et Denis Saint-Amand (Ur.), *Le lexique socius* [URL : <http://ressources-socius.info/index.php/lexique/21-lexique/39-capital-symbolique>], page consultée le 15 février 2019.

DURANTON-CRABOL Anne-Marie, France: de l'intellectuel engagé à l'expert?, In: *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, N°48, 1997, str. 6-13.

DURKHEIM Émile, Représentations individuelles et représentations collectives, *Revue de Métaphysique et de Morale*, Vol. 4, 1898, str. 273-302.

DURKHEIM Émile, L'élite intellectuelle et la démocratie, *Revue bleue*, 5e série, Vol. 1, 1904, str. 705-706.

DUTOURD Jean, Adresse aux Serbes, In : *Avec les Serbes, l'Age d'homme*, Lausanne, 1996.

DUVAL Julien, Christophe Gaubert, Frédéric Lebaron, Dominique Marchetti, Fabienne Pavis, *Le 'décembre' des intellectuels français*, Liber-Raisons d'agir, Paris, 1998.

DUVAL Julien, L'art du réalisme, *Actes de la recherche en sciences sociales*, N° 161-162, 2006, str. 96-195.

DUVAL Julien, L'analyse des correspondances et la construction des champs, *Actes de la recherche en sciences sociales*, N° 200, 2013, str. 110-123.

DUVIGNAUD Jean, *Le ça perché*, Paris, Stock, 1976.

- EVENO Patrick, *Le journal Le Monde : une histoire d'indépendance*, Odile Jacob, 2001.
- EVENO Patrick, *L'Humanité, une entreprise politique*, In : Christian Delporte, Claude Pannetier, Jean-François Sirinelli et Serge Wolikow (ur.), *L'Humanité de Jaurès à nos jours*, Nouveau monde éditions, 2004, str. 199-210.
- FAYE Jean-Pierre, *La frontière. Sarajevo dans l'archipel*, Arles, Actes Sud, 1995.
- FELSTINER William, ABEL Richard and SARAT Austin, *The Emergence and Transformation of Disputes: Naming, Blaming, Claiming*, *Law & Society Review*, Vol. 15, N° 3/4, Special Issue on Dispute Processing and Civil Litigation (1980 - 1981), str. 631-654.
- FÉRON Bernard, *Yougoslavie, origines d'un conflit*, Le Monde, Marabout, Paris, 1993.
- FINKIELKRAUT Alain, *Comment peut-on être croate?*, Gallimard, Paris, 1992.
- FINKIELKRAUT Alain, *Le crime d'être né. L'Europe, les nations, la guerre*, Le Seuil - Arléa, Paris, 1994.
- FOČO Salih, 1989, *Štrajk između iluzije i zbilje*, Radnička štampa, Beograd.
- FONTAINE André, *Après eux, Le Déluge De Kaboul à Sarajevo (1979-1995)*. Fayard, Paris, 1995.
- FOUCAULT Michel, *Dits et Ecrits, La fonction politique de l'intellectuel, tome II*, Paris, Gallimard, 2001, str. 109-114.
- FROUILLOU Leïla, *Ségrégations universitaires en Île-de-France. Inégalités d'accès et trajectoires étudiantes*, Paris, La Documentation Française, coll. « Études & recherches de l'Observatoire national de la vie étudiante », 2017.
- FRIEDRICH, Carl & Zbigniew Brzezinski, *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*, New York, Harper and Row, 1956.
- GALLOIS Pierre Marie, *Le Sang du pétrole - tome I : Irak - tome II : Bosnie, L'Âge d'Homme*, Lausanne, 1995.

- GALLOIS Pierre Marie, *Le Soleil d'Allah aveugle l'Occident*, L'Âge d'Homme, Lausanne, 1995.
- GARAPON Antoine, Olivier Mongin, Françoise-Marie Allain, *Kosovo, un drame annoncé*, Michalon, Paris, 1999.
- GARDE Paul, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Paris, Fayard, 1992.
- GARDE Paul, *Les Balkans*, Flammarion, Paris, 1994.
- GARDE Paul, *Journal de voyage en Bosnie-Herzégovine: octobre 1994*, Strasbourg, La Nuée Bleue, 1995.
- GARRIGOU Alain, *Les élites contre la République. Sciences Po et l'ENA*, Paris, La Découverte, 2001.
- GAULLE Charles de, *Discours et messages, tome 5*, Plon, Paris, 1970.
- GAUTIER Xavier, *Général Morillon, un citoyen en uniforme*, Édition n° 1, Paris, 1993.
- GAUTIER Xavier, Pascal Barollier, *Main basse sur Sarajevo : la guerre secrète pour reconstruire la Bosnie*, Edition n° 1, Paris, 1994.
- GAYON Vincent, *Jeu critique : la « fin des intellectuels » (1975-1985) », *Le Mouvement Social*, Vol. 239, N° 2, 2012, str. 25-44.*
- GEORGI Frank, *L'Autogestion en chantier. Les gauches françaises et le « modèle » yougoslave, 1948-1981*, Nancy, Arbre bleu Éditions, 2018.
- GILLEPSIE Marie, *Narrative Analysis*, In: Gillespie Marie and Jason Toynbee (Ur.) *Analysing Media Texts*, Maidenhead i New York, Open University Press, str. 79-118.
- GJIDARA Marc, Mirko Grmek, Neven Simac, *Le nettoyage ethnique : documents historiques sur une idéologie serbe*, Fayard, Paris, 1993.
- GNESOTTO Nicole, *Leçons de la Yougoslavie*, Cahiers de Chaillot, IES-UEO, N° 41, 1994.

GOBILLE Boris, Le Mai 68 des écrivains. Crise politique et avant-gardes littéraires, Paris, CNRS, coll. « Culture et société », 2018.

GOATI Vladimir, Republičke elite i raspad Jugoslavije, Institut društvenih nauka, Beograd, 1993.

GORDON Bertram M, The bourgeoisie reconstruction problem in French history: a kuhnian paradigm, Department of History, Mills College, Oakland, Californie, 2004.

GOSSIAUX, Jean-François, Le savant et la politique, Les cahiers de médiologie, Vol. 8, N°2, 1999, str. 57-63.

GRAMSCI Antonio, The Intellectuals, In: Antonio Gramsci, A. Selection from the Prison Notebooks, New York, International Publisher, 1971.

GRAMSCI Antonio, Cahiers de prison. Cahiers 1, 2, 3, 4 et 5, introduction, avant-propos, notices et notes de Robert Paris, Paris, Gallimard, 1996.

GRAMSCI Antonio, Guerre de mouvement et guerre de position, La Fabrique, Paris, 2012.

GROSSER Alfred, La démocratie de Bonn (1949-1957), Paris, Colin, 1958.

GRUMEL-JACQUIGNON François, La Yougoslavie dans la stratégie française de l'Entre-deux--Guerres (1918–1935). Aux origines du mythe serbe en France, Peter Lang Bern, XXV, 2010.

GOBILLE Boris, Le mai 68 des écrivains. Crise politique et avant-gardes littéraire, CNRS, Paris, 2018.

GOYTISOLO Juan, Cahier de Sarajevo, La Nuée bleue, Strasbourg, 1993.

GOYTISOLO Juan, Etat de siège, Fayard, Paris, 1999.

GÛRSEL Nedim, Retour dans les Balkans, Quorum, Ottignies (Belgique), 1997.

GUTMAN Roy, Bosnie: témoin d'un génocide, Paris, Epi/Habiter/Desclée de Brouwer, 1994.

HABERMAS Jürgen, L'identité des Allemands. Une fois encore, Paris, Les Editions du Cerf, 1999.

HALIMI Serge, Dominique Vidal, L'opinion, ça se travaille : Les médias et les guerres justes, Agone, Paris, 2014.

HALIMI Serge, Préface, In : Guy Hocquenghem, Lettre ouverte à ceux qui sont passés du col Mao au Rotary, Agone, Paris, 2003.

HALIMI Serge, Les Nouveaux Chiens de garde, Paris, Liber-Raisons d'agir, 2005.

HARTMANN Florence, Milosevic, la diagonale du fou, Denoël, Paris, 1999.

HARVEY Nicolas, Le Monde diplomatique : un concept éditorial hybride au confluent du journalisme, de l'université et du militantisme, Paris, L'Harmattan, coll. Logiques politiques, 2014.

HATZFELD Jean, L'air de la guerre, L'Olivier, Paris, 1994.

HATZFELD Jean, La guerre au bord du fleuve, L'Olivier, Paris, 1999.

HAZAREESINGH Sudhir, Political traditions in modern France, Oxford, Oxford University Press, 1994.

HELER Yves, Des brasiers mal éteints : Un reporter dans les guerres yougoslaves, 1991-1995, Monde édition, Paris, 1997.

HIGALE Jean-Pascal et Lionel Jacquot (Ur.), Engagement et sciences sociales. Histoire, paradigmes et formes d'engagement, PUN-Editions Universitaires de Lorraine, Nancy, 2017.

HOCQUENGHEM Guy, Lettre ouverte à ceux qui sont passés du col Mao au Rotary, Agone, Paris, 2003.

HOFNUNG Thomas, L'ex-Yougoslavie de Dayton à la chute de Milosevic, Atlantica, Biarritz, 2001.

HUBAUT Sandrine, L'effet Soljenitsyne sur les intellectuels français, master rad, Université Charles de Gaulle, Lille III, 1992.

HUGEUX Vincent, La guerre civile yougoslave 1991-2000, Edi8, Paris, 2015.

HYARIC LE Patrick, Bonne année... d'Humanité, In : Roland Leroy (ur.), Un siècle d'Humanité, 1904-2004, Paris, Éditions le cherche midi, 2004, str. 459-463.

ILIĆ Vladimir, Razbijanje i/ili raspad?, Sociologija, Vol. LIV, N° 4, 2012, str. 721-730.

JACOBS Ronald and Eleanor Townsley, The Space of Opinion: Media Intellectuals and the Public Sphere, Oxford, Oxford, 2010.

JEANPIERRE Laurent, Politiques de l'écrivain ou politiques de l'écriture?, In: *French Politics, Culture and Society*, Vol. 19, 1, 2001, str. 70-81.

JEANPIERRE Laurent, Sébastien Mosbah Natanson, French Sociologists and the Public Space of the Press: Thoughts Based on a Case Study (Le Monde, 1995–2002), In: Christian Fleck, Andreas Hess and E. Stina Lyon (ur.), *Intellectuals and their publics : perspectives from the social sciences*, Ashgate, Farnham, 2008, str. 173-193.

JEANPIERRE Laurent, Bourdieu ou Gramsci? Une fausse alternative pour les études culturelles, dans Pascale Casanova (dir.), *Des littératures combatives. L'internationale des nationalismes littéraires*, Paris, Raisons d'agir, coll. « Cours et travaux », 2011, str. 73-95.

JEANPIERRE Laurent, Tribunes et plateaux : logique de la visibilité intellectuelle, In : CHARLE Christophe et Laurent Jeanpierre (ur.), *La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles*, Vol. I et II, Le Seuil, Paris, 2016.

JOFFRIN Laurent, *Mai 68: Histoire des évènements*. Paris, Seuil, 1988.

JOFFRIN Laurent, *Kosovo, La guerre du droit, Yougoslavie, Suicide d'une nation, Mille et une nuit/Canal +*, Paris, 1999.

JOHNSON Paul, *Le grand mensonge des intellectuels*, Paris, Robert Laffont, 1993.

JONES William D. *The Lost Debate: German Socialist Intellectuals and Totalitarianism*, Chicago, Illinois University Press, 1999.

JOVIĆ Borisav, *Poslednji dani SFRJ*, Kragujevac, Prizma, 1996.

- JOVIĆ Dejan, Jugoslavija, država koja je odumrla, Prometej, Zagreb, 2003.
- JOXE Alain et Maurice Ronai (ur.), Nouvelle Pratique des Alliances, CIRPES-EHESS, Paris, 1998.
- JULLIARD Jacques, Ce fascisme qui vient, Le Seuil, Paris, 1994.
- JULLIARD Jacques, Pour la Bosnie, Le Seuil, Paris 1996.
- KADIJEVIĆ Veljko, Protiv udar: moje viđenje raspada Jugoslavije, Beograd, Filip Višnjić, 2010.
- KAHN Jean-François, Un discours médiatique unique, In : Journalistes, l'ère du soupçon, Actes du Colloque de Valence, CRAC/Scène nationale, 1999.
- KANAPA Jean, situation de l'intellectuel, Les essais de 'La nouvelle critique', 1957.
- KELLER Reiner, 2007, L'analyse de discours du point de vue de la sociologie de la connaissance. Une perspective nouvelle pour les méthodes qualitatives, *Recherches qualitatives*, N°120, 2007, str. 55-76.
- KOČOVIĆ Bogoljub, Casualties of World War II in Yugoslavia, Biddles of Guilford for Veritas Foundation Press, London, 1985.
- KOLAKOVIĆ Aleksandra, U službi otadžbine: saradnja francuskih i srpskih intelektualaca 1894–1914, Institut za političke studije, Beograd, 2016.
- KOLAKOVSKI Lešek, Religija: Da li ima boga... O Bogu, đavolu, grehu i ostalim brigama takozvane filozofije religije, Beograd, Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1992.
- KRIEG-PLANQUE Alice, Purification ethnique: Une formule et son histoire, CNRS EDITIONS, Paris, 2003.
- KRULIC Joseph, Histoire de la Yougoslavie de 1945 à nos jours, Complexe, Bruxelles, 1993.
- KRIVOKAPIĆ-JOVIĆ Gordana, Auguste Gauvain i otvaranje jugoslovenskog pitanja na početku 20. stoleća, Tokovi istorije, br. 1, 2012, str. 7-26.

KULLASHI Muhamedin, Humanisme et haine, Les intellectuels et le nationalisme en ex-Yougoslavie, L'Harmattan, Paris, 1998.

KULJIĆ Todor, Teorije o totalitarizmu, Beograd, IIC SSO, 1983.

KULJIĆ Todor, Tito: Sociološkoistorijska studija, IPS, Beograd, 1998.

KULJIĆ Todor, Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije u XX veku, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

KUZMANOVIĆ Bora, Social Distance Towards Individual Nations, In : Mladen Lazić (ur.), Society in crisis, Filip Višnjić, Beograd, 1995.

LACROIX Justine, Le "national-souverainisme" en France et en Grande-Bretagne, Revue internationale de politique comparée, Vol. 9, N°3, 2002, str. 391-408.

LA GORCE Paul-Marie de, La politique américaine et l'affaire yougoslave, Confluences, N° 13 (hiver 1994-1995), str. 125-135.

LAGUERRE Bernard, Les intellectuels français en guerre d'Algérie, Vingtième Siècle, N°20, octobre-décembre 1988. str. 125-128.

LAFITIĆ Ibrahim, Jugoslavija 1945-1990, Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941-1945), Beograd, 1997.

LAURENT Alain, C.I.E.L.: Un combat intellectuel antitotalitaire (1978-1986), Les Belles Lettres, Paris, 2018.

LAURENT Sébastien, École libre des sciences politiques, In : Michel Winock et Jacques Julliard, Dictionnaire des intellectuels français, Paris, Seuil, 2002.

LAZIĆ Mladen, Sistem i slom, Filip Višnjić, Beograd, 1994a.

LAZIĆ Mladen, Društveni činioci raspada Jugoslavije, Sociološki pregled, Vol. XXVIII, N°2, 1994b, 155-166.

LAZIĆ Mladen, Elite u postsocijalističkoj transformaciji srpskog društva, U: Mladen Lazić (ur.) Račji hod - Srbija u transformacijskim procesima, Filip Višnjić, Beograd, 2000, str. 1-64.

- LAZIĆ Mladen, *Promene i otpori*, Filip Višnjić, Beograd, 2005.
- LAZIĆ Mladen, *Postsocijalistička transformacija i restratifikacija u Srbiji*, *Politička misao*, Vol. 48, N°3, 2011a, str. 123-144.
- LEBARON Frédéric, *La Croyance économique*, Le Seuil, Paris, 2000.
- LEBARON Frédéric, Brigitte Le Roux, *Géométrie du champ*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, N° 200, 2013, str. 106-109.
- LEBARON Frédéric, *L'espace social. Statistique et analyse géométrique des données dans l'oeuvre de Pierre Bourdieu*, In: Frédéric Lebaron et al., *La méthodologie de Pierre Bourdieu en action*, *Dunod « Psycho Sup »*, 2015, str. 43-58.
- LEBARON Frédéric, *Quand la critique académique entre dans l'Institution : réflexions sur la structure du champ des politiques économiques*, *Cultures & Conflits*, Vol. 4, N° 108), 2017, str. 45-58.
- LEBART Ludovic, Alain Morineau, Marie Piron, *Statistique exploratoire multidimensionnelle*, Paris, Dunod, 1995.
- LE BRUN Annie, *Les assassins et leurs miroirs. Réflexions à propos de la catastrophe yougoslave*, Le Terrain Vague, Paris, 1993.
- LEFORT Claude, *L'invention démocratique. Les limites de la domination totalitaire*. Paris, Fayard, 1981.
- LEE Kil-Ho, *Les « revues intellectuels ». La construction sociale d'un espèce intermédiaire*. Thèse de doctorat, Paris X – Nanterre, 2009.
- LE MOAL Frédéric, *La Serbie, du martyr à la victoire (1914-1918)*, Paris, Soteca, 2008.
- LEMAIRE Sylvie, *L'entrée dans le supérieur, Données sociales*, Paris, INSEE, éd. 1999.
- LÉNINE Vladimir Ilitch, *La Maladie infantile du communisme (le « gauchisme »)*. Moscou, Éditions du Progrès, 1979.

LEROY Roland (ur.), Un siècle d'Humanité, 1904-2004, Paris, Éditions le cherche midi, 2004.

LÉVY Alexandre, La guerre des lettres, ou le second conflit yougoslave, In: Hommes et Migrations, N°1205, Janvier-février 1997, str. 120-130.

LÉVY Bernard-Henri, Les Aventures de la liberté, une histoire subjective des intellectuels, Paris, 1991.

LÉVY Bernard-Henri, La pureté dangereuse, Grasset, Paris, 1994.

LÉVY Bernard-Henri, Le lys et la cendre : journal d'un écrivain au temps de la guerre en Bosnie. 1992-1995, Grasset, Paris, 1996.

LEVY MARTIN John, What Is Field Theory?, *American Journal of Sociology*, Vol. 109, N° 1, 2003, str. 1-49.

LÉVY-VROELANT Claire, Isaac Joseph, La guerre aux civils Bosnie-Herzégovine 1992-1996, L'Harmattan, 1997.

LEWANDOWSKI Olgierd, Différenciation et mécanismes d'intégration de la classe dirigeante, L'image sociale de l'élite d'après le Who's who in France, In: Revue française de sociologie, Vol. 15, N°1, 1974, str. 43-73.

LINDENBERG Daniel, Les intellectuels français, sans chagrin, ni pitié, *Esprit*, N° 172 (6), Juin 1991, str. 72-79.

LINDENBERG Daniel, D'une guerre à l'autre: la Yougoslavie des intellectuels, *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, N°48, 1997, str. 52-54.

LOMBART Lombart, La politique extérieure du Président Jacques Chirac dans un monde américano-centré, *Annuaire français de relations internationales*, Vol. VIII, Paris, La Documentation française, 2007, str. 378-392.

LOSURDO Domenico, L'imperialisme US et le démantèlement de la Yougoslavie, In: Maîtres du monde ? Ou les dessous de la guerre des Balkans, Le Temps des Cerises, Paris, 1999.

MADELAIN Anne, L'expérience française de Balkans (1989-1999), Presses universitaires, Paris, 2019.

- MANDIĆ Blažo, Tito, neispričano, Službeni glasnik, Beograd, 2017.
- MANNHEIM Karl, Le problème des générations, Paris, Nathan, 1990.
- MANNHEIM Karl, Idéologie et Utopie, Paris, Maison des sciences de l'homme, 2006.
- MASPERO François, Balkan Transit, Le Seuil, 1997.
- MARKS Karl i Fridrih Engels, Nemačka ideologija", I i II, Kultura, Beograd, 1964.
- MARX Karl, Friedrich Engels, Rani radovi, deveto izdanje, Naprijed, Zagreb, 1989.
- MARTELLI Roger, Pour en finir avec le totalitarisme, Paris, La ville brule, 2012.
- MATVEJEVIĆ Predrag, De Gaulle-Tito-Mihailović: povijest i mit, Novi plamen, br. 4-5, 2007, str. 46-57.
- MÉRAND Frédéric et Vincent Poulet, Le monde de Pierre Bourdieu : Éléments pour une théorie sociale des Relations internationales, Canadian Journal of Political Science, Vol. 41, N°3, 2008, str. 603-625.
- MESSU Michel, Explication sociologique et domination sociale, Sociologies [URL : <http://journals.openedition.org/sociologies/4198>], Théories et recherches, mis en ligne le 15 novembre 2012, consulté le 15 février 2019.
- MICHEL Bernard, Nations et nationalismes en Europe centrale (XIXe – XXe siècle), Aubier Montaigne, 1996.
- MILIĆ Vojin, Sociologija saznanja, Veselin Masleša, Sarajevo, 1986.
- MILIĆ Vojin, Društvena struktura i pokretljivost Jugoslavije: (od druge polovine 50-tih do sredine 60-tih godina), Katedra za sociologiji Filozofskog fakulteta, Beograd, 1996.
- MILOSAVLJEVIĆ Olivera, Fatalističko tumačenje razaranja Jugoslavije, Status, Vol. 2, 2004, str. 29–38.
- MILOŠEVIĆ Božo, Saznajno-metodološka misao Vojina Milića, predgovor, In: Vojin Milić, Sociološki metod, Zavod za udžbenike, Beograd, 2014.

MIRČIĆ Viktor, Francusko-srpska banka a.d. Beograd (1910-1951), Arhiv – časopis arhiva Srbije i Crne Gore, br. 1-2, 2005, str. 59-71.

MLADENović Ivica, Antitotalitarizam kao ideologija: kritička perspektiva, In: (ur. Milivoj Bešlin i Vojislav Martinov) Antitotalitaristički diskurs u funkciji diskreditacije levice, Novi Sad: Rosa Luxembourg Stiftung i AKO, 2014a: 39-62.

MLADENović Ivica, „Karakter 'strukturnog prilagođavanja' u jednoj nacionalnoj državi: slučaj Srbije“, Politička misao (god. 51, br. 2), Zagreb, 2014b: 135-158.

MLADENović Ivica, Francuska umerena levica u tranziciji : od socijal-demokratije u opoziciji do socijalnog liberalizma na vlasti, *Hereticus*, Vol. XII, N°1-2, 2014c, str. 52-69.

MLADENović Ivica, Politička funkcija francuskog antitotalitarnog diskursa: idejno-istorijska perspektiva, *SOCIOLOGIJA*, Vol. LVII (2015), N°1, str. 25-45.

MOCH Jules, Yougoslavie: Terre d'expérience, Paris, Edition du Rocher, 1953.

MORIN Edgar, La classe intellectuelle et les trois cultures humaniste, scientifique et médiatique, *Revue européenne des sciences sociales*, T. 28, No. 87, Les Intellectuels: déclin ou Essor: VIe colloque annuel du Groupe d'Etude 'Pratiques Sociales et Théories', 1990, str. 55-73.

MORIN, Edgar, Les fratricides. Yougoslavie-Bosnie 1991-1995, Arléa, Paris, 1995.

MOSCA Gaetano, The Ruling Class (Elementi di Scienza Politica), edited and revised by Arthur Livingston, McGraw-Hill Book Company, New York, 1965.

MOYON Samuel, Le retour des droits de l'homme, In : CHARLE Christophe et Laurent Jeanpierre (ur.), *La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles*, Vol. I et II, Le Seuil, Paris, 2016.

MRĐEN Snježana, Etnički miješani brakovi na prostoru bivše Jugoslavije (1970 -2005), Zbornik Matice srpske za društvene nauke, N°131, Matica srpska, Novi Sad, 2010, str. 255-268.

NAHOUM-GRAPPE Véronique (dir.), Vukovar-Sarajevo. La guerre en ex-Yougoslavie, Paris, Esprit, Paris, 1993.

NAUDIER Delphine, Les intellectuels depuis les années 1960, In: CHARLE Christophe et Laurent Jeanpierre (ur.), La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles, Vol. I et II, Le Seuil, Paris, 2016.

NEVEU Erik, Sociologie politique des problèmes publics, Armand Colin, Malakoff, 2015.

NOCTIUMMES Tania et Jean-Pierre Page, Yougoslavie: une guerre impérialiste pour instaurer un nouvel ordre mondial, In: Maîtres du monde ? Ou les dessous de la guerre des Balkans, Le Temps des Cerises, Paris, 1999.

NORA Pierre, Adieu aux intellectuels?, *Le Débat*, N°110, mai-août 2000, str. 4-14.

NORRIS John, Collision Course: NATO, Russia, and Kosovo, Praeger, Westport, 2005.

NOUZILLE Vincent, Dans le secret des présidents: CIA, Maison-Blanche, Elysée: les dossiers confidentiels: 1981-2010', Paris, Fayard, 2010.

OBRADOVIĆ Marija, Hronika tranzicionog groblja: privatizacija društvenog kapitala u Srbiji 1989-2012, Beograd, Filip Višnjić, 2017.

ORY, Pascal et Jean-François Sirinelli, Les Intellectuels en France de l'Affaire Dreyfus à nos jours, Paris, Armand, Colin, 1986.

PAQUOT Thierry, Introduction, In: Thierry Paquot (ur.), L'espace public, Paris, La Découverte, « Repères », 2009, str. 3-9.

PERLAVA Angéline et Éric Macé, Médias et violences urbaines : Débats politiques et construction journalistique, Paris, La Documentation Française, 2002.

PEROVIĆ Latinka, Na tragu srpske liberalne tradicije, U: Marko Nikezić, Srpska krhka vertikala, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003, str. 8-93.

PERVILLÉ Guy, L'élite intellectuelle, l'avant-garde militante et le peuple Algérien, *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, N° 12, 1986, str. 51-58.

PETRANOVIĆ, Branko i Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918- 1988. Tematska zbirka dokumenata, Rad, Beograd, 1988.

PICKERING Paula M. and Mark Baskin, What is to be done? Succession from the League of Communists of Croatia, *Communist and Post-Communist Studies*, Vol. 41, N°4, 2008, str. 521-540.

PIET Grégory, Sophie Wintgens et David Stans, La guerre à Gaza, de l'analyse du discours médiatique à l'analyse politologique : l'état et les relations internationales en question, Berne, Peter Lang, 2010.

PINTO Louis, Une science des intellectuels est-elle possible?, *Revue de synthèse*, N°4, 1986, str. 345-360.

PLENEL Edwy, L'Épreuve, Plon, Paris, 1999.

POIROT-DELPECH Bertrand, L'amour de l'humanité, Gallimard, Paris, 1994.

POMEAU René, Voltaire par lui-même, Paris, Le Seuil, 1955.

POPA Ioana, La pensée antitotalitaire, In : CHARLE Christophe et Laurent Jeanpierre (ur.), *La Vie intellectuelle en France, XIX-XXIe siècles*, Vol. I et II, Le Seuil, Paris, 2016.

PROCHASSON Christophe, L'Humanité, In: *Dictionnaire des intellectuels français*, Jacques Julliard et Michel Winock (ur.), Seuil, Paris, str. 718-719, 2002.

RADIVOJEVIĆ Radoš, Socijalizam kao neproduktivan sistem, *Sociološki pregled*, Vol. XXVIII, N°2, 1994, 253-264.

RAGARU Nadège, Missed Encounters Engaged French Intellectuals and the Yugoslav Wars, In: *Südosteuropa* N°61 H. 4, 2013, str. 498-521

RAHKONEN Keijo et Jeja-Pekka Roos, The field of intellectuals: the case of Finland, *International Journal of Contemporary Sociology*, N°30, 1993, str. 154-172.

RASMUSSEN Anne, Yougoslavie : la guerre en Croatie, en Bosnie et au Kosovo 1991-2000, In: Dictionnaire des intellectuels français, Jacques Julliard et Michel Winock (ur.), Seuil, Paris, str. 1437-1441, 2002.

REMACLE Eric, Le retour de l'esprit de guerre en Europe, In : Yannick Bovy et Barbara Delcourt, Que nos valeurs sont universales et que la guerre est jolie, Place publique, Paris, 1999, str. 29-39.

RÉMOND René, Les intellectuels et la politique, *Revue française de science politique*, 9e année, N°4, 1959. str. 860-880.

RÉMOND René, Le Pen et la crise du Golfe, *Hérodote*, N° 60-61, 1991.

RENISIO Yann, Rémi Sinthon, L'analyse des correspondances multiples au service de l'enquête de terrain. Pour en finir avec le dualisme « quantitatif »/« qualitatif », *Genèses*, Vol. 4, N° 97, 2014, str. 109-125.

RAUFER Xavier, François Haut, Le Chaos balkanique, La table ronde, Paris, 1993.

RIEFFEL Rémy, Journalistes et intellectuels : une nouvelle configuration culturelle?, *Réseaux*, Vol. 10, N°51, 1992, str. 11-24.

RINGER Fritz, The intellectual field, intellectual history, and the sociology of knowledge, *Theory and Society*. Vol. 19, N° 3, str. 269–294

ROGISTER Yves, Ne nouveau concept stratégique de l'OTAN et la diplomatie américaine, In : Yannick Bovy et Barbara Delcourt, Que nos valeurs sont universales et que la guerre est jolie, Place publique, Paris, 1999, str. 47-67.

ROUANET Henry, Brigitte Le Roux, Analyse des données multidimensionnelles. Statistique en Sciences Humaines, Paris, Dunod, 1993.

ROULEAU Eric, Les leçons d'une guerre. Errements de la diplomatie française au Kosovo, *Le Monde diplomatique*, decembar 1999, str. 6-7.

ROUZIC Louis, L'Élite, son rôle et sa formation, Lethielleux, Paris, 1922.

ROUX Michel, Les Albanais en Yougoslavie. Minorité nationale, territoire et développement, Maison des Sciences de l'Homme, Paris, 1992.

- ROUX Michel, *Le Kosovo, Dix clés pour comprendre*, La Découverte, Paris, 1999.
- RUPNIK Jacques, *De Sarajevo à Sarajevo, l'échec yougoslave*, Complexe, Bruxelles, 1992.
- RUPNIK Jacques, *Les Balkans : Paysage après la bataille*, Complexe, Bruxelles, 1996.
- SAINT MARTIN Monique de, *Méritocratie ou cooptation?*, *Revue internationale d'éducation de Sèvres*, N°39, 2005, str. 57-66.
- SAINT MARTIN Monique, *Les recherches sociologiques sur les grandes écoles : de la reproduction à la recherche de justice*, *Education et sociétés*, Vol. 21, N°1, 2008, str. 95-103.
- SAMARY Catherine, *Le marché contre l'autogestion: l'expérience yougoslave*, Paris, Publisud, Montreuil, 1988.
- SAMARY Catherine, *La déchirure yougoslave: questions pour l'Europe*, L'Harmattan, Paris, 1994.
- SAPIRO Gisèle, *La raison littéraire*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, Vol. 111-112, 1996, str. 3-35.
- SAPIRO Gisèle, *La Guerre des écrivains 1940-1953*, Fayard, Paris, 1999.
- SAPIRO Gisèle, *Intellectuel(s)*, In : *Dictionnaire des notions*, Encyclopaedia Universalis, 2005, str. 619-621.
- SAPIRO Gisèle, *Modèle d'intervention politique des intellectuels: le cas français*, *Actes de la recherche en sciences sociales*, N°176-177, 2009, str. 8-31.
- SAPIRO Gisèle, *De l'usage des catégories de « droite » et de « gauche » dans le champ littéraire*, In : Jacques Le Bohec et Christophe Le Digol, *Gauche, droite, Genèse d'un clivage politique*, Puf, Paris, 2012, str. 283-315.
- SARTRE Jean-Paul, *Plaidoyer pour les intellectuels*, Paris, Gallimard, 1972.
- SCHIFFER Daniel-Salvatore, *Les intellos ou la dérive d'une caste*, Lausanne, L'âge d'homme, 1995.

SCHIFFER Daniel-Salvatore, Les ruines de l'intelligence, Lausanne, L'âge d'homme, 1997.

SCHMIT Gaëlle, Les intellectuels français et la guerre en ex-Yougoslavie (1991-1995), In: Relations internationales et stratégie. De la guerre froide à la guerre contre le terrorisme, Frédéric Bozo (ur.), Presses universitaires de Rennes, 2005, str: 85-103.

SEKELJ Laslo, Socijalističko građansko društvo– izlaz iz krize?, Družboslovne rasprave, (4), 5, 1987, str. 157-166.

SEND Shlomo, La fin de l'intellectuel français? De Zola à Houellebecq, Paris, La Découverte, 2016.

SILBER Lora i Alan Litl, Smrt Jugoslavije, Beograd, B92, 1996.

SIRINELLI Jean-François, Pour une histoire politique, Paris, Seuil, 1988.

SIRINELLI Jean-François, La fin des intellectuels français?, *Revue européenne des sciences sociales*, XXVIII, N°87, 1990, str. 153-163.

SIRINELLI Jean-François, Les quatre saisons des clercs, *Vingtième Siècle*, N°60, octobre-décembre 1998, str. 43-57.

SIRINELLI Jean-François, Intellectuels et passions françaises: manifestes et pétitions au XXe siècle, Paris, Gallimard, 1996.

SOULET Jean-François, France en Bosnie (1992-1995). Il y a vingt ans... L'exceptionnelle implication de la France dans le conflit bosniaque, Diploweb.com, 16 septembre 2012.

SOULIÉ Charles (ur.), Un mythe à détruire ? Origines et destin du Centre universitaire expérimental de Vincennes, PUV, Paris, 2012.

SRETENović Stanislav, Le poids grandissant de l' Italie dans les relations entre la France et Royaume des Serbes, Croates et Slovenes 1924–1927, *Istorija 20. veka*, 25 (2), 2007, str. 9–36.

SRETENović Stanislav, Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1929. Beograd, Institut za savremenu istoriju, 2008.

SRETENović Stanislav, Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku Sretenović, S., Francusko- srpski odnosi u XIX i XX veku, *Medunarodni Problemi*, Vol. LXI, br. 4, 2009, str. 536-558.

STARK Hans, Politique étrangère - Vers un retour des guerres balkaniques?, Armand Colin, Paris, 1992.

STARK Hans, Les Balkans, Le retour de la guerre en Europe, Dunod, Paris, 1993.

STARK Hans, La politique internationale de l'Allemagne: Une puissance malgré elle, Presses Universitaires du Septentrion, Lille, 2011.

SUVIN Darko, Samo jednom se ljubi : radiografija SFR Jugoslavije, RLS, Beograd, 2014.

SZELÉNYI Iván and Szonja Szelényi, Circulation or Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe: Introduction, Theory and Society Vol. 24, No. 5, 1995, str. 615-638.

TOMIC Yves, Le long processus de désintégration de la Fédération yougoslave : tentative de périodisation, In: *Revue d'études comparatives Est-Ouest*, Vol. 28, N°1m 1997, str. 147-161

TOMIC Yves, De l'unification à l'éclatement, l'espace yougoslave, un siècle d'histoire, BDIC, Nanterre, 1998.

TOUCHARD Jean, Louis Bodin, Les Intellectuels dans la Société Française Contemporaine Définitions, statistiques et problèmes, In: *Revue française de science politique*, 9e année, N°4, 1959. str. 835-859.

TRAVERSO Enzo, Le totalitarisme: le XXe siècle en débat, Paris, Seuil, 2001.

TRONCHET Guillaume, Universités et grandes écoles : perspectives historiques sur une singularité française, Regards croisés sur l'économie, N°16, 2015, str. 39-52.

UNKOVSKI-KORICA Vladimir, The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment. I.B. Tauris, 2016.

- VADROT Claude-Marie, Quand Vincennes déménage à Saint-Denis, Politis, N°30, avril 2008.
- VASCONCELLOS Maria, L'enseignement supérieur en France, Paris, La Découverte coll Repères, 2006.
- VEBER Maks, Privreda i društvo, tom I, Prosveta, Beograd, 1976.
- VÉDRINE Hubert, Les mondes de François Mitterrand : à l'Elysée, 1981-1995, Fayard, Paris, 1996.
- VERNET Daniel, Jean-Marc Gonin, Guerre dans les Balkans: le miroir brisé yougoslave, Paris, Odile Jacob, 1994.
- VERNET Daniel, Jean-Marc Gonin, Le rêve sacrifié, Chronique des guerres yougoslaves, Odile Jacob, Paris, 1995.
- VIDAL Jérôme, La fabrique de l'impuissance. 1. La gauche, les intellectuels et le libéralisme sécuritaire, Paris, Éditions Amsterdam, 2008.
- VODINELIĆ Vladimir, Prestanak SFRJ – pravne posledice, Pravni fakultet, Beograd, 1995.
- VUDVORD Suzan, Balkanska tragedija - Haos i raspad posle hladnog rata, Filip Višnjić Beograd, 1997.
- WALLON, Emmanuel, Portrait de l'artiste en témoin. Les guerres yougoslaves de la page à l'écran, In: Les mises en scène de la guerre au XXe siècle, Théâtre et cinéma, David Lescot et Laurent Véray (ur.), Nouveau Monde éditions, Paris, 2011, str. 381-417
- WIEVIORKA Michel, La démocratie à l'épreuve, nationalisme, populisme, ethnicité, La Découverte, Paris, 1993.
- WINOCK Michel, L'âge d'or des intellectuels?, *L'Histoire*, N° 82, 1985, str. 20-34.
- WINOCK Michel et Jacques Julliard, Dictionnaire des intellectuels français, Paris, Seuil, 2002.

WYNAENDTS Henry, L'engrenage : chroniques yougoslaves : juillet 1991-août 1992, Denoël, Paris, 1993.

ZIMMERMANN Warren, Origins of a Catastrophe, New York, New York Times Books, 1996.

DOKUMENTI :

Événements de Srebrenica (1995), 11 décembre 2001, Rapport d'information de MM. René André et François Lamy, n°3413, déposé le 22 novembre 2001 en application de l'article 145 du règlement. Documents d'information de l'Assemblée Nationale, 1 210 pages (EN LIGNE : <http://www.assemblee-nationale.fr/11/rap-info/i3413-01.asp>, pristupljeno: 22. 02. 2018).

Popis 1981. Saopštenje Saveznog zavoda za statistiku br. 112 god. XXVI, 29. aprila 1982

Rapport du groupe de travail « Monument aux morts en opérations externes », sous la présidence du général de l'armée (2e section) Bernard Thorette, Ministre de la Défense et des Anciens combattants, septembre 2011.

INTERVJUI:

BADIOU Alain, filozof, jedan od pokretača katedre za filozofiju na Univerzitetu Paris VIII i profesor na École normale supérieure (ENS), intervju realizovan 12. 07. 2019.

BONIFACE Pascal, geopolitikolog, osnivač think-tanka *Institut de relations internationales et stratégiques* (IRIS), intervju realizovan 12. 06. 2019.

BOUGAREL Xavier, istraživač u *Centre d'Études Turques, Ottomanes, Balkaniques et Centrasiatiques* de l'École des hautes études en sciences sociales (EHESS), intervju realizovan 03. 04. 2018.

CHAMPAGNE Patrick, istraživač u *Centre de sociologie européenne* de l'École des hautes études en sciences sociales (EHESS) i profesor na l'Université Paris I (Panthéon-Sorbonne), intervju realizovan 11. 04. 2018.

DERENS Jean-Arnault, glavni i odgovorni urednik portala *Le Courrier des Balkans*, intervju realizovan 02. 02. 2018.

FORT José, bivši urednik rubrike SVET u dnevniku *Humanité*, intervju realizovan 12. 04. 2018.

GOSSIAUX Jean-François, etnolog, profesor na *École des hautes études en sciences sociales (EHESS)*, intervju realizovan 02. 04. 2018.

GOUPIL Romain, urednik, intervju realizovan 18. 06. 2019.

HALIMI Serge, direktor redakcije mesečnika *Le Monde diplomatique*, intervju realizovan 05. 02. 2018.

LACROIX-RIZ Annie, emeritus profesorka na *Université Paris-Diderot*, intervju realizovan 30. 03. 2018

PLENEL Edwy, direktor *Mediaparta* i bivši glavni i odgovorni urednik dnevnika *Le Monde*, intervju realizovan 17. 04. 2018.

RAUFER Xavier, geopolitikolog i krimimolog, intervju realizovan 26. 09. 2018.

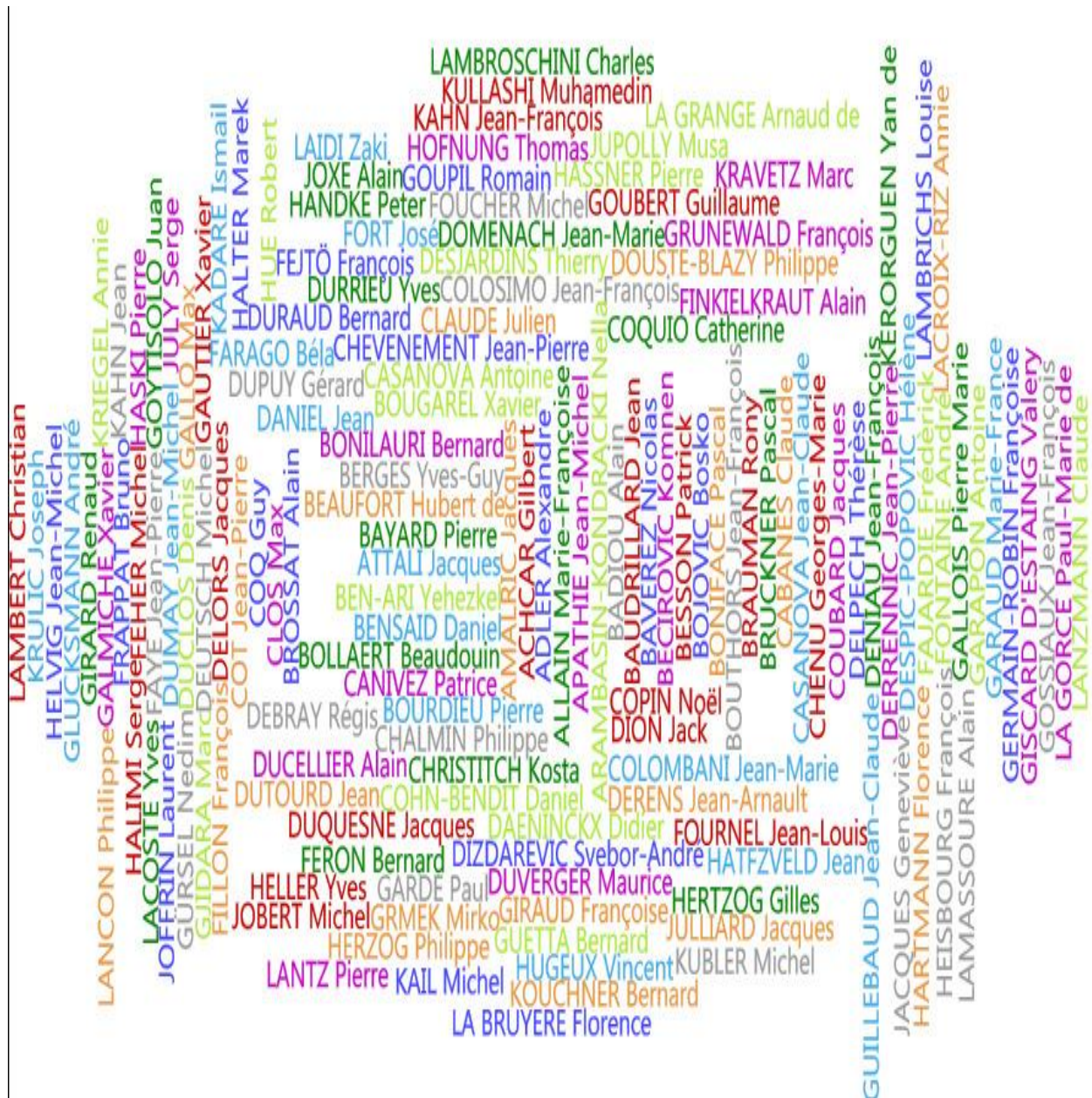
SAMARY Catherine, profesorka na *Université Paris-Dauphine*, intervju realizovan 11. 12. 2017.

SCARPETTA Guy, profesor na *Université de Reims* i bivši glavni urednik intelektualnog časopisa *La Règle du jeu*, intervju realizovan 17. 04. 2018.

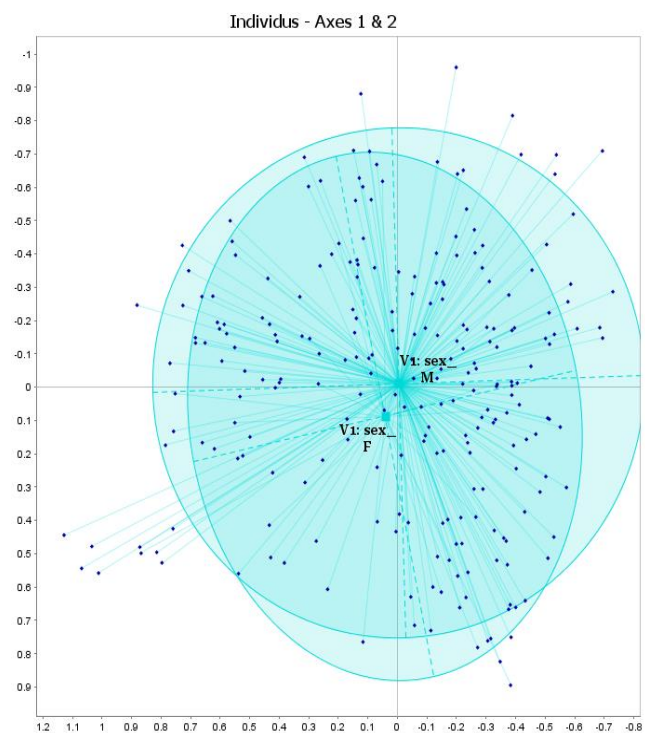
PRILOZI :

FIGURE:

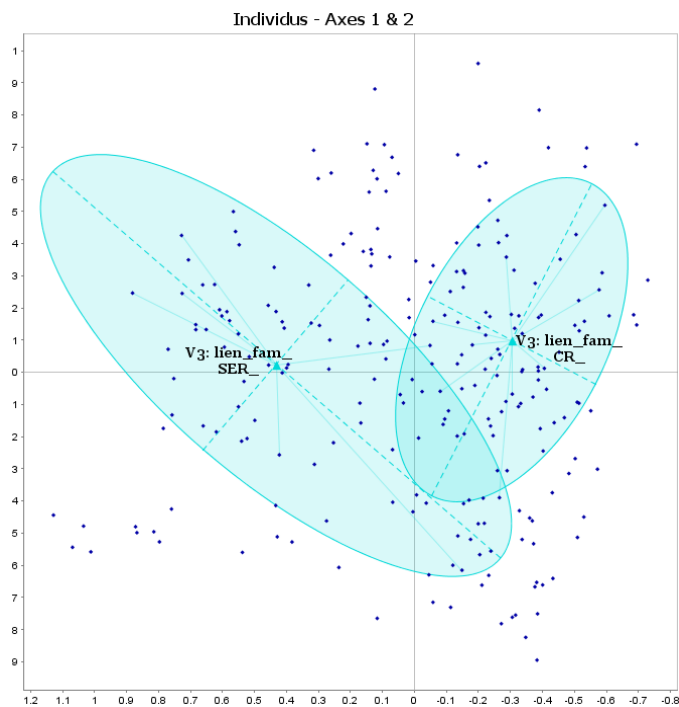
Figura, br. 2: Jedinice analyze

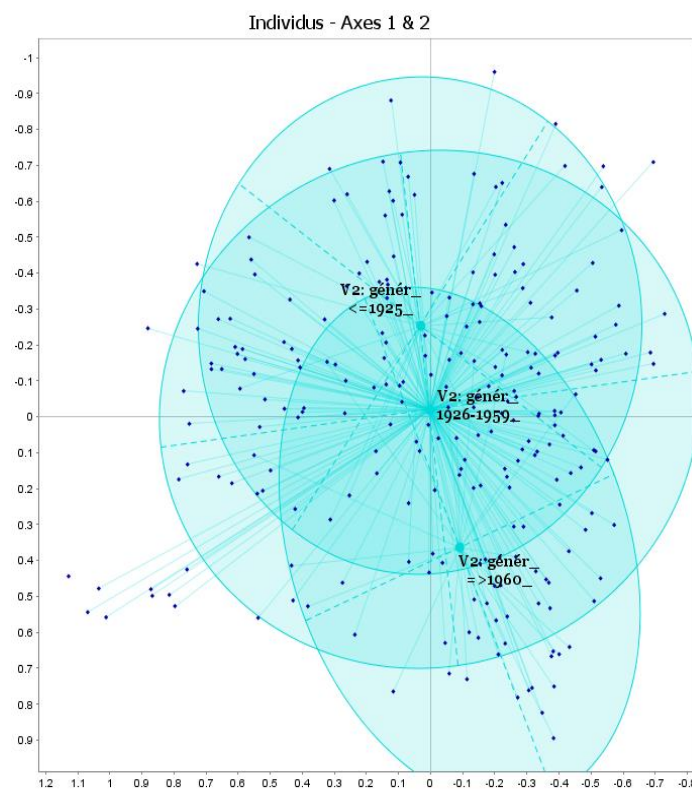
Figura, br. 3: Pol

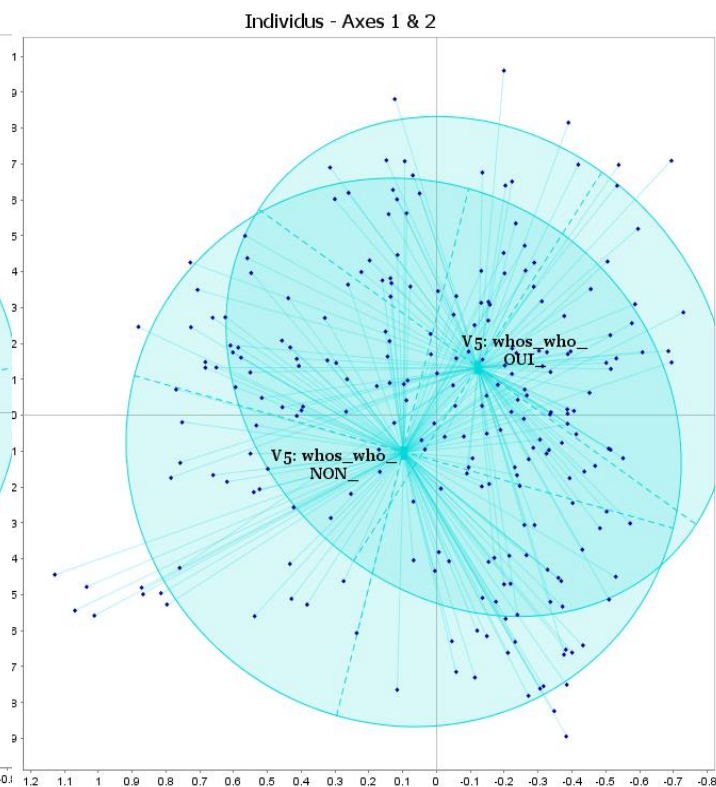
Figura, br. 5: Porodične veze sa „etničkim grupama“ u Jugoslaviji

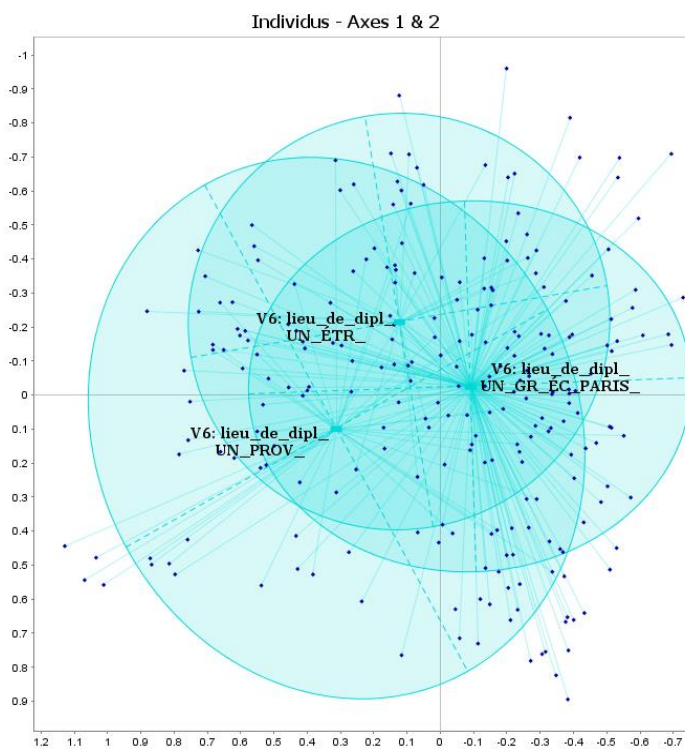
Figura, br. 4: Generacijska pripadnost

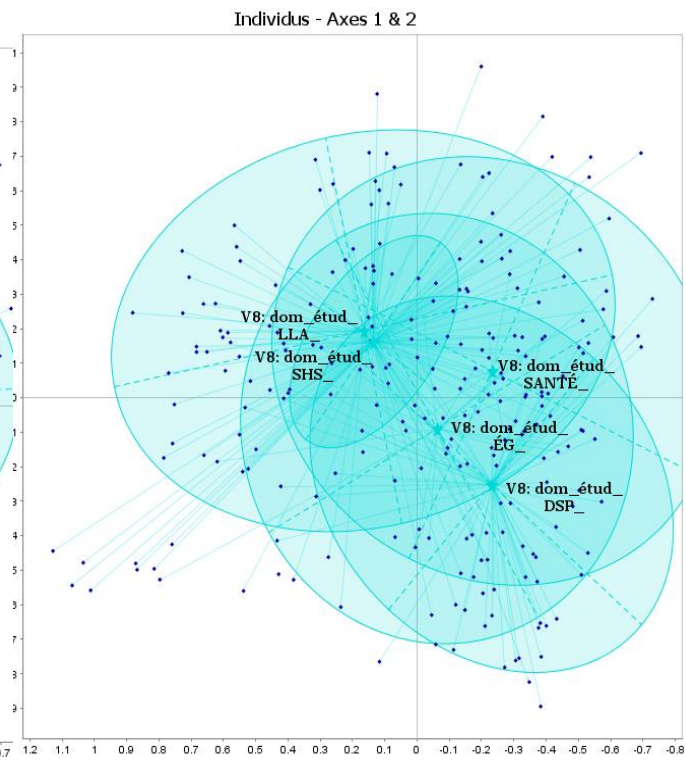
Figura, br. 6: Prisustvo u *Who's Who in France* (1995-1999)

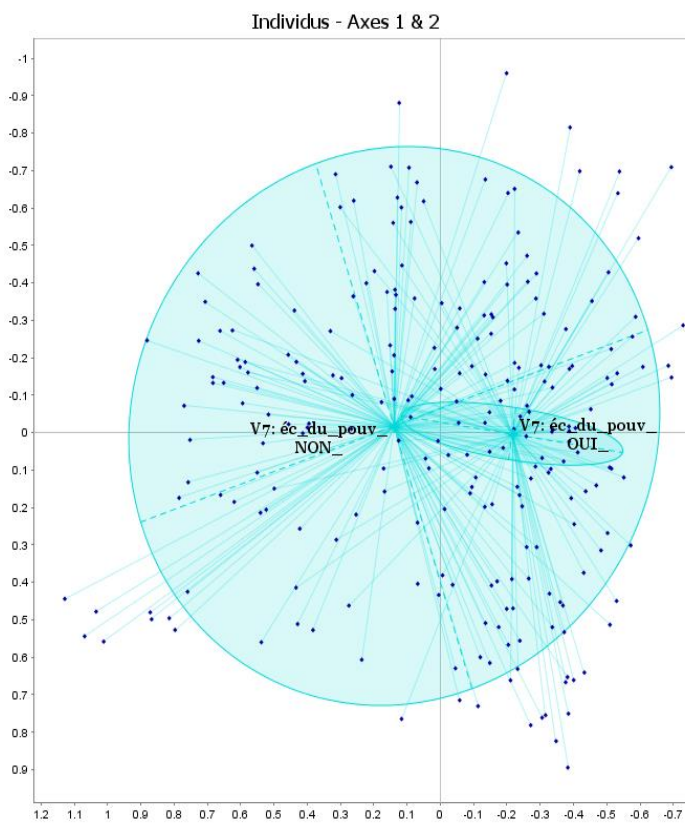
Figura, br. 7: Obrazovna institucija na kojoj je stečena glavna diploma

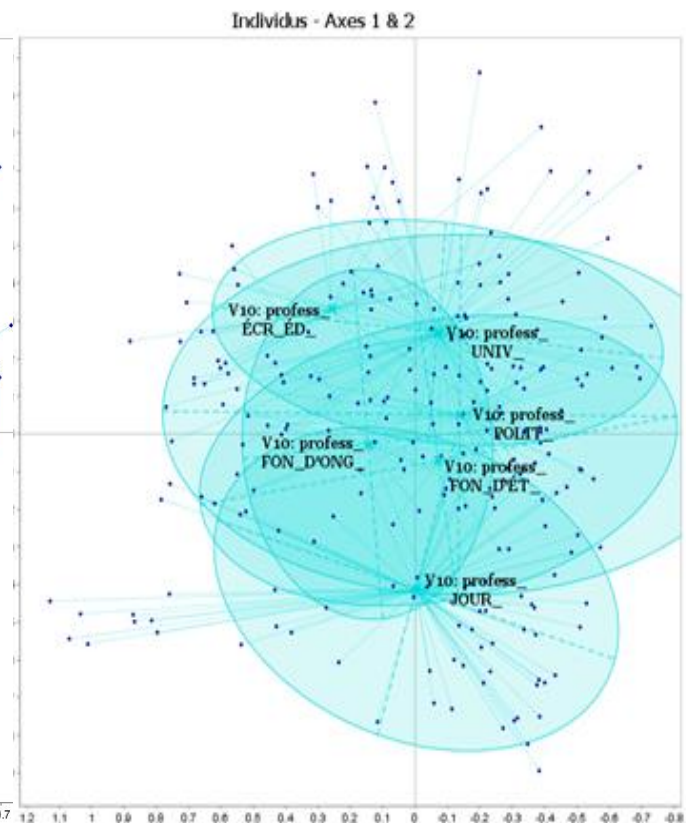
Figura, br. 9: Domen studija

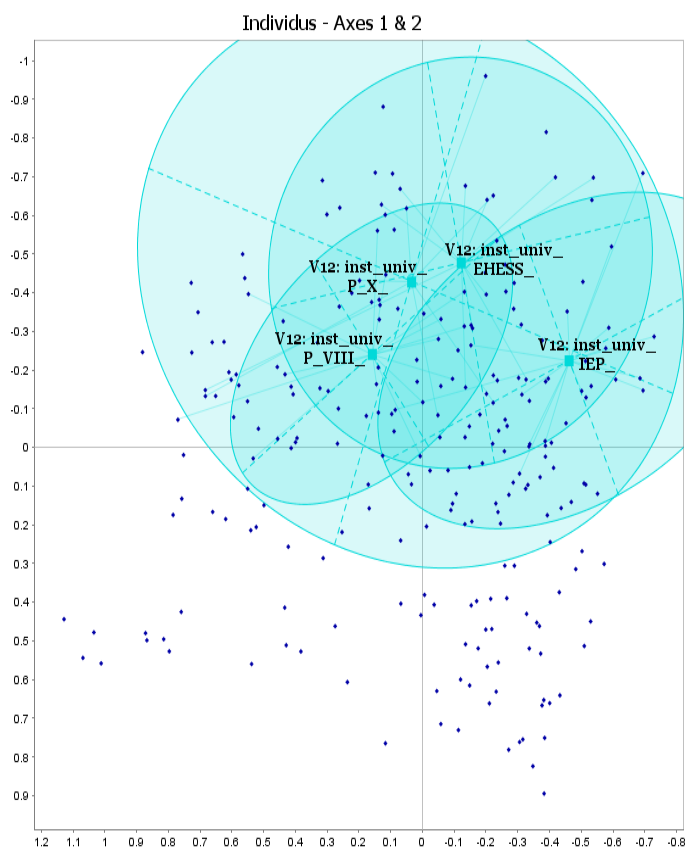
Figura, br. 8: Usavršavanje na „školama moći“

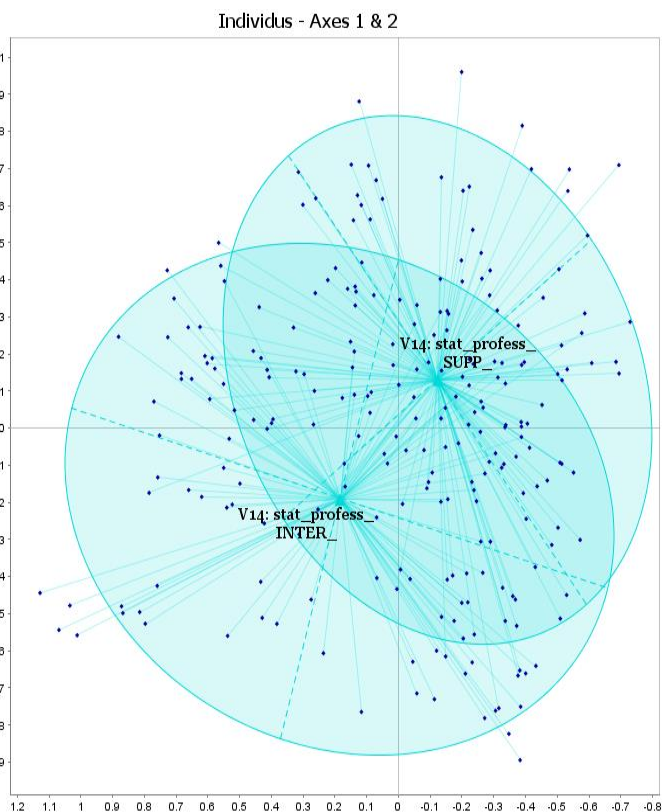
Figura, br. 10: Glavna profesija

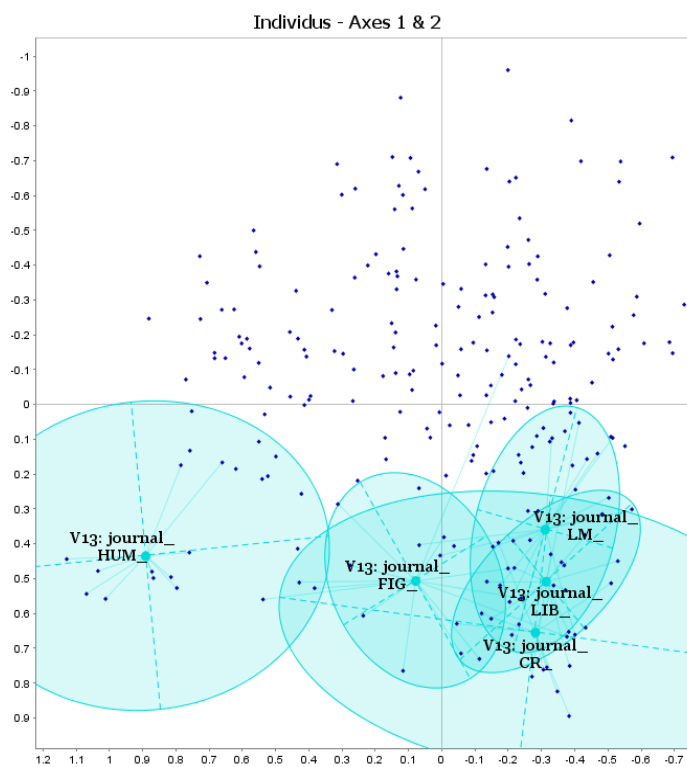
Figura, br. 11: Univerzitetska ustanova zaposlenja

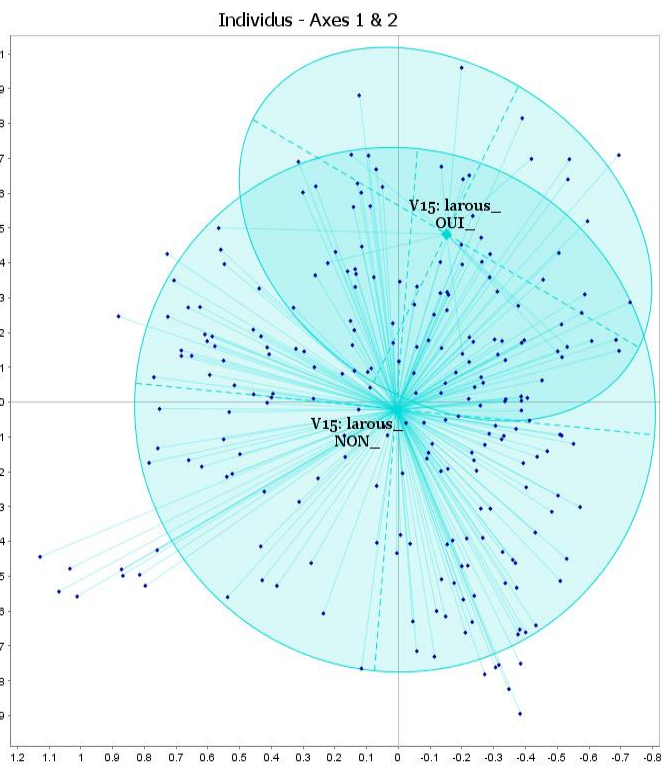
Figura, br. 13: Profesionalni status u radnoj organizaciji

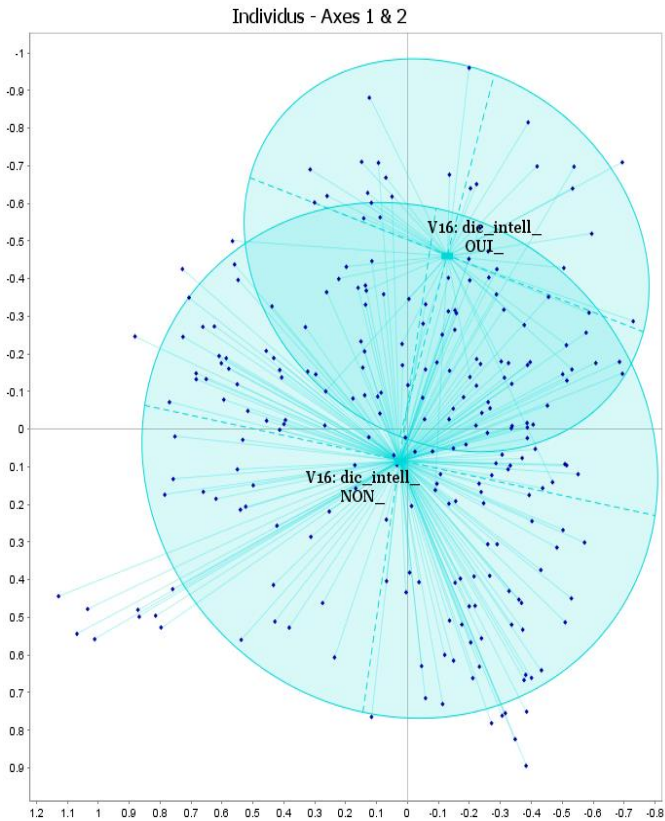
Figura, br. 12: Dnevne novine zaposlenja

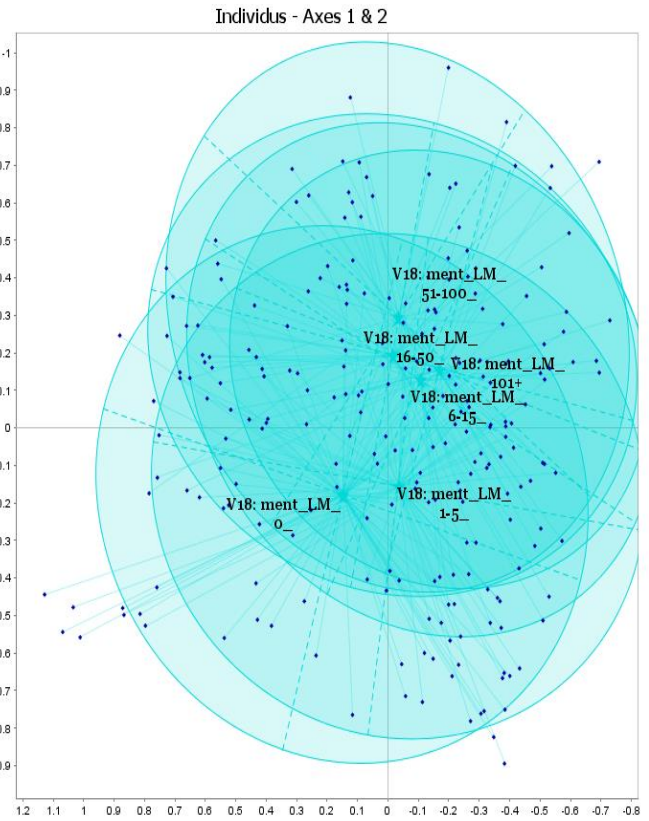
Figura, br. 14: prisutnost u *Le Petit Larousse*

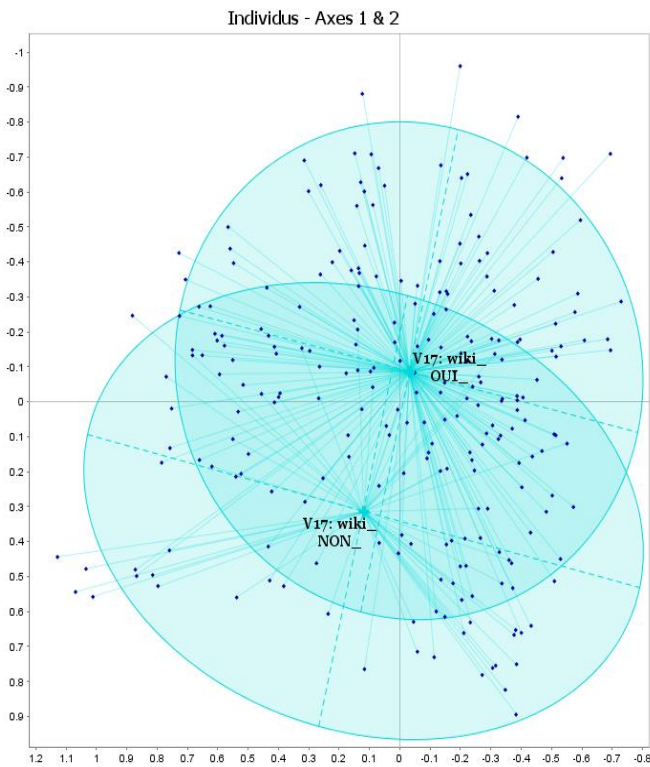
Figura, br. 15: prisutnost u *Dictionnaire des intellectuels français*

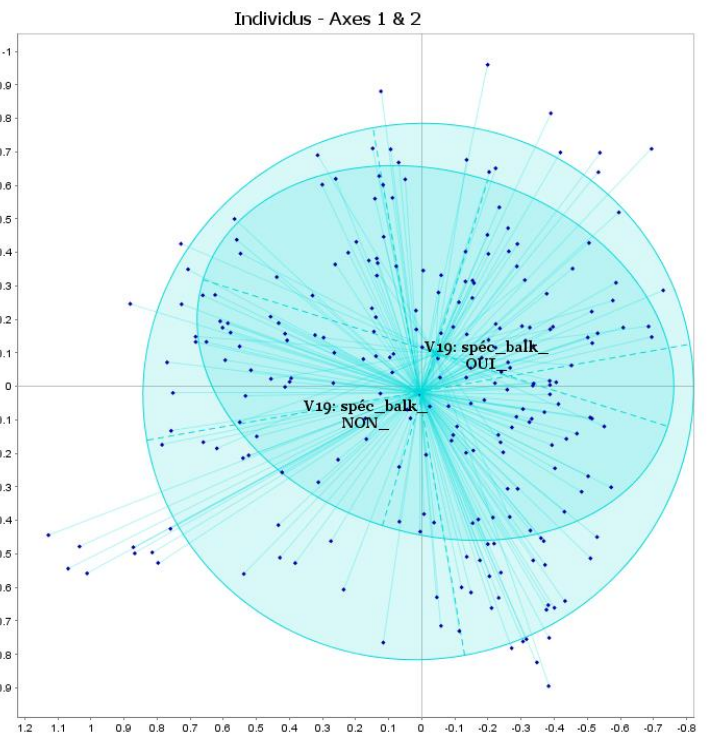
Figura, br. 17: Intenzitet pominjanja u *Le Monde*-u (1981-1991)

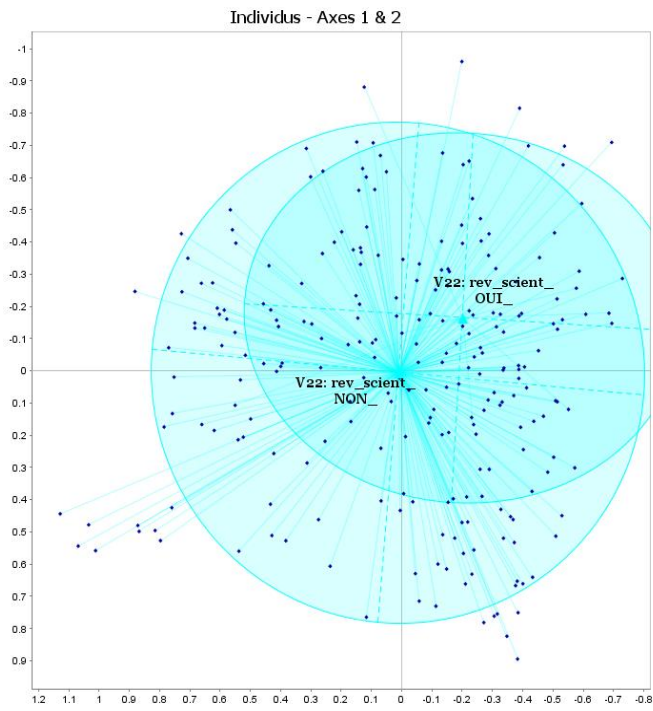
Figura, br. 16: biografska stranica na *Vikipediji*

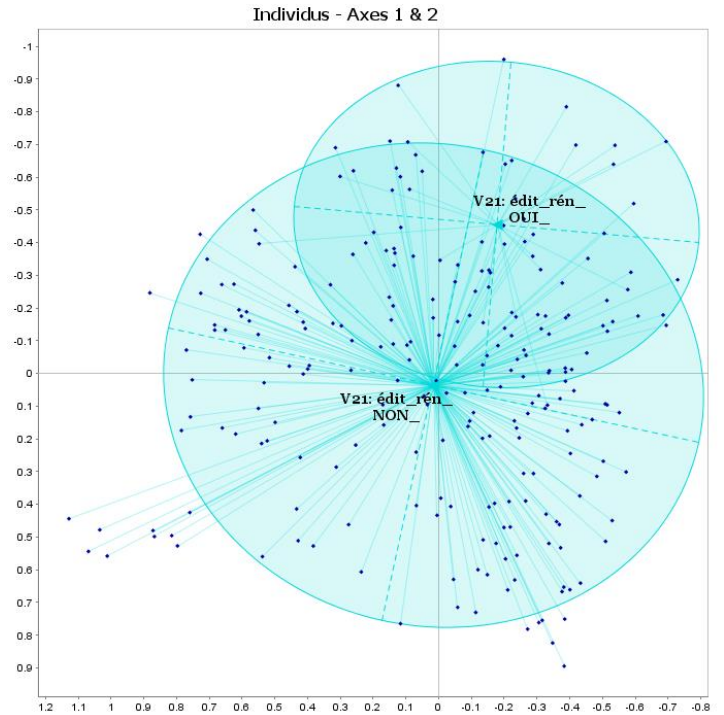
Figura, br. 18: Intelektualci, specijalisti za Balkan

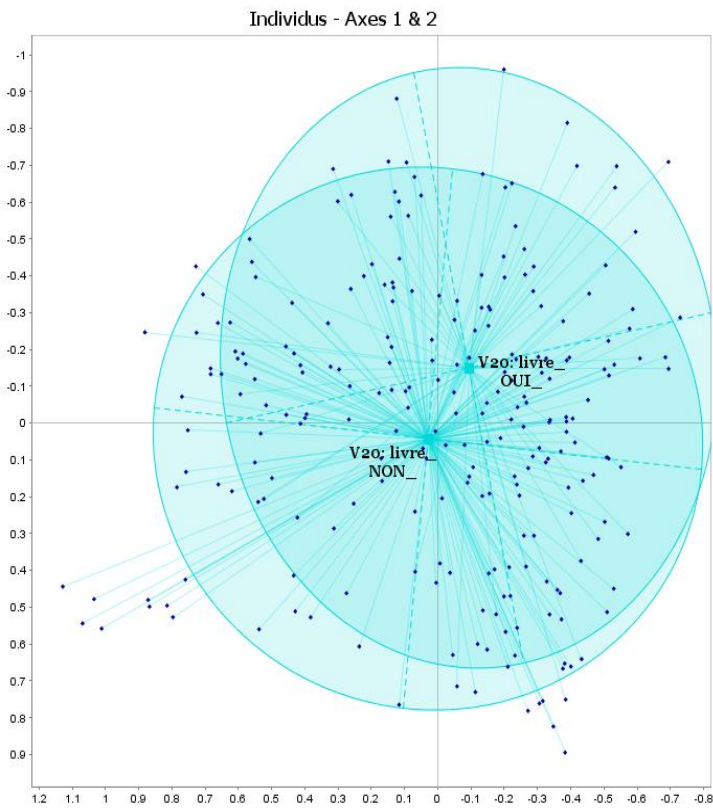
Figura, br. 19: Pisali tekstove u naučnim časopisima o „jugoslovenskoj krizi“

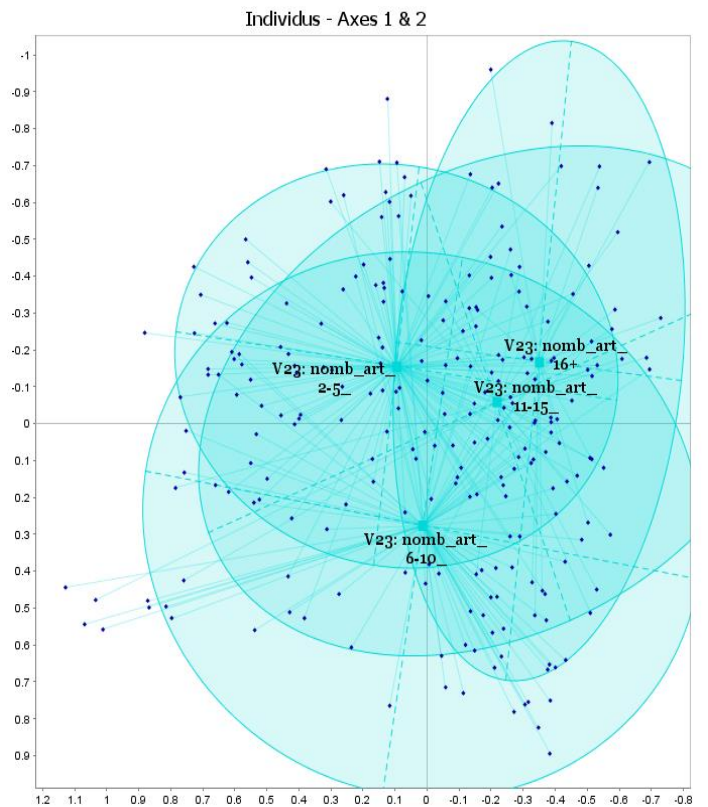
Figura, br. 21: Knjiga/e štampana/e u izdanju renomirane izdavačke kuće

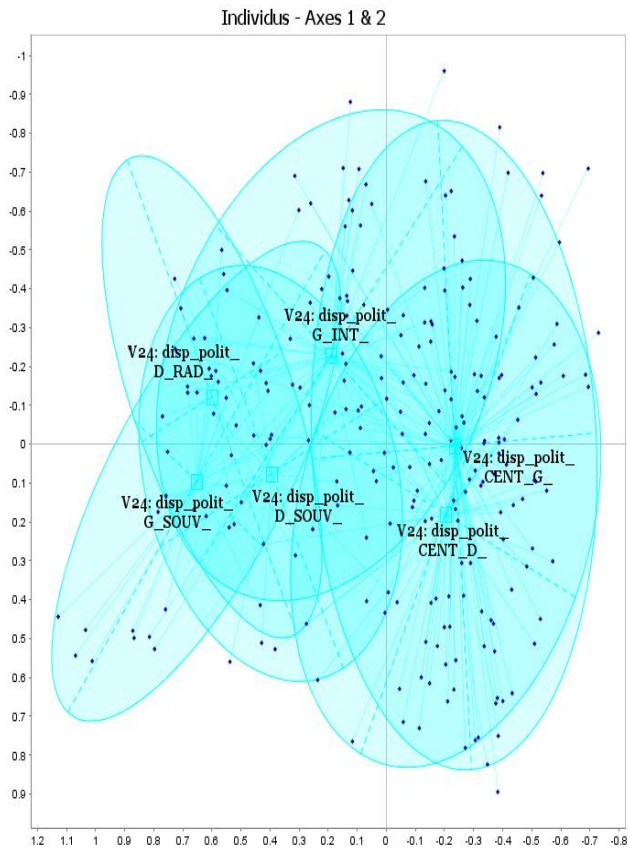
Figura, br. 20: Pisali knjigu/e o „jugoslovenskoj krizi“

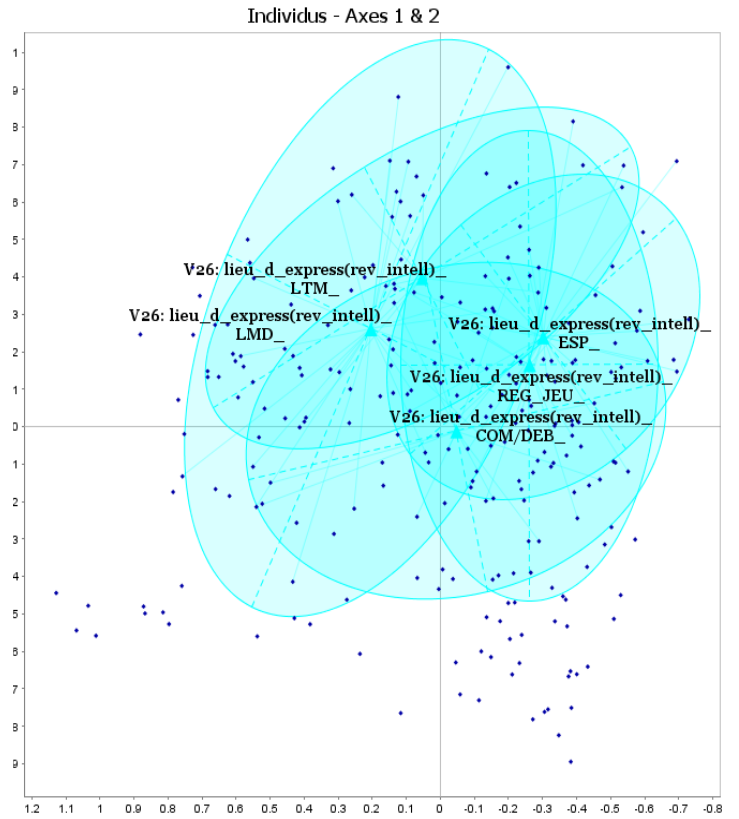
Figura, br. 22: Intenzitet prisustva u „intelektualnom potpolju“

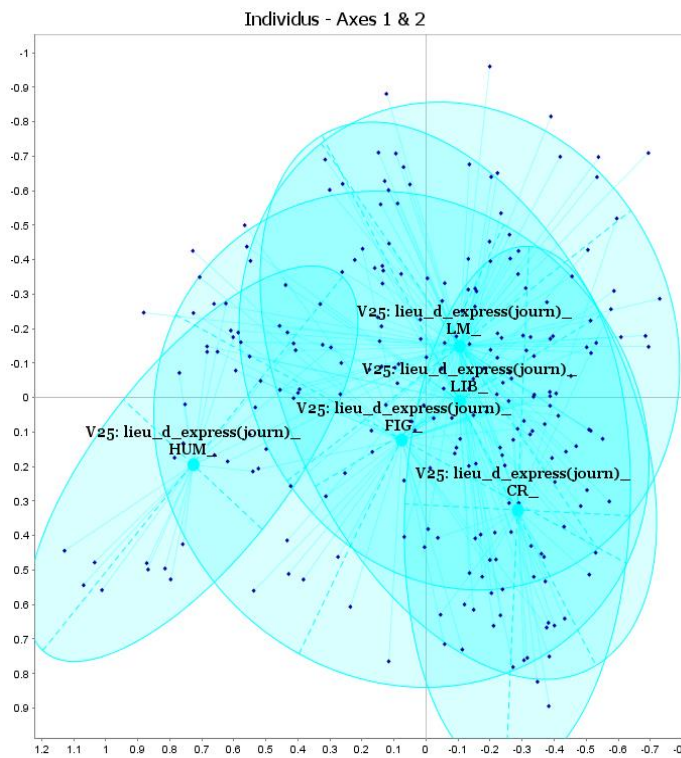
Figura, br. 23: Političke sklonosti intelektualaca

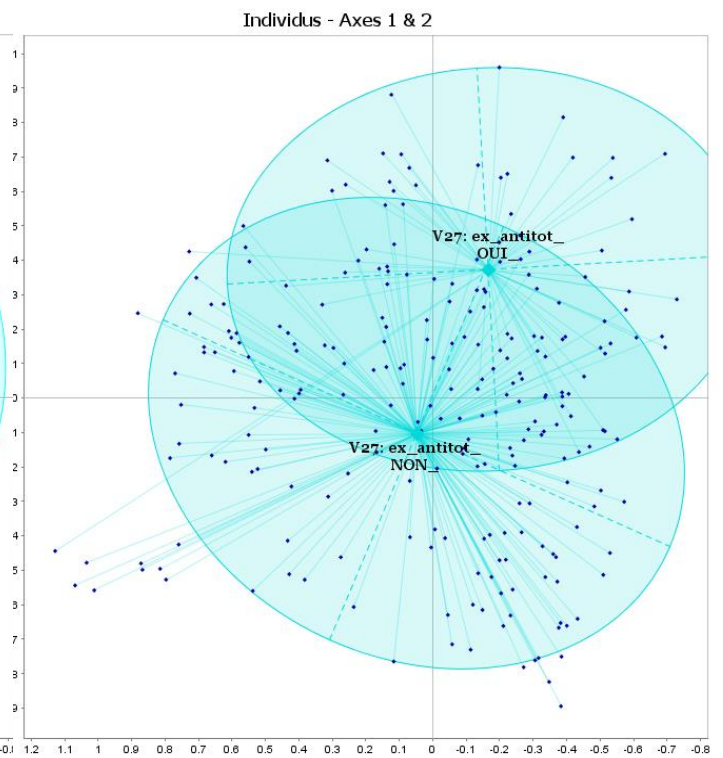
Figura, br. 25: Glavni „intelektualni časopisi“ u kojima su objavljivani komentari/analize

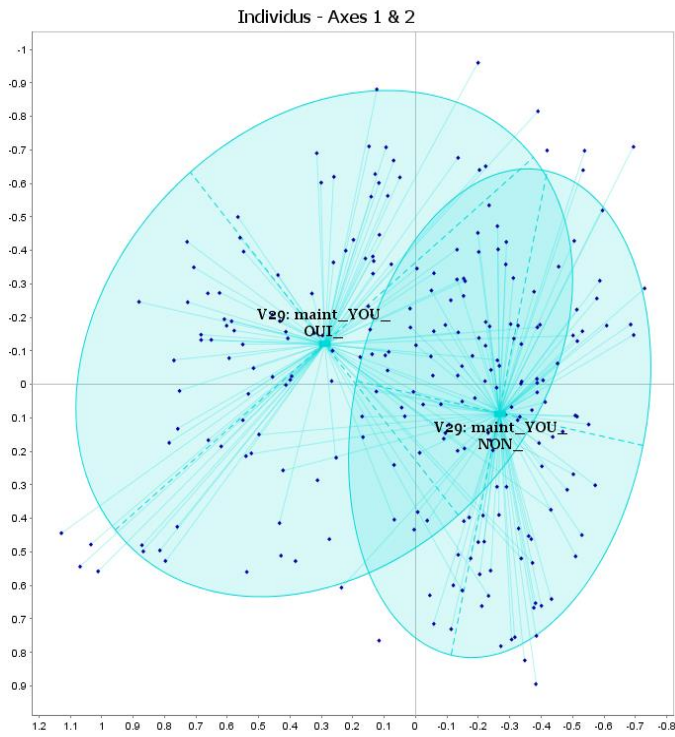
Figura, br. 24: Glavni dnevници u kojima su objavljivani komentari/analize

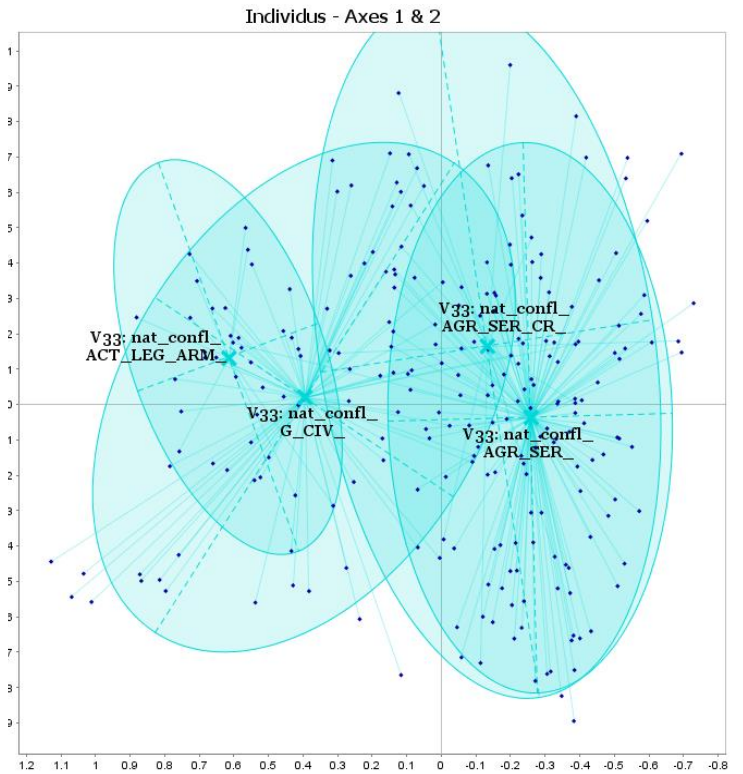
Figura, br. 26: Pripadnost tzv. „anti-totalitarnom“ taboru 1970-ih i 1980-ih godina

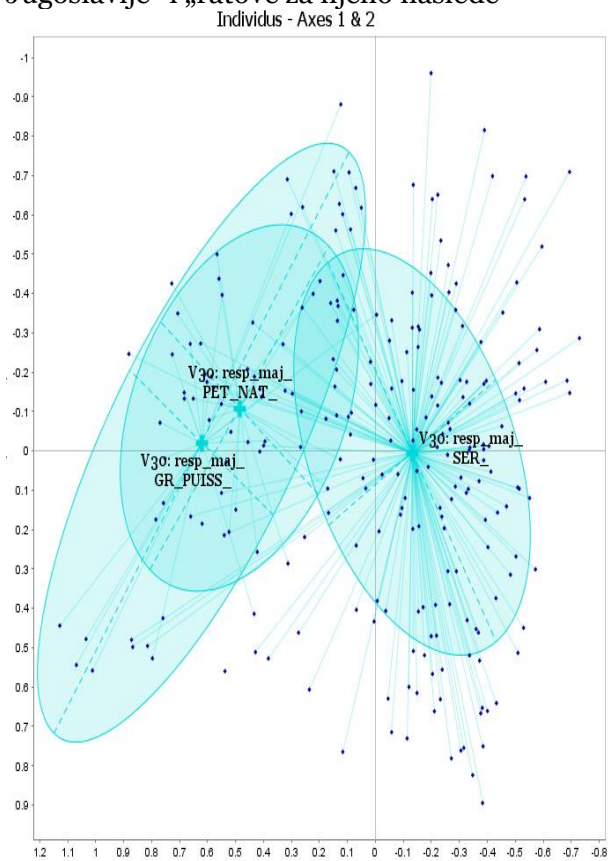
Figura, br. 27: Za/protiv očuvanja Jugoslavije kao jedinstvene države

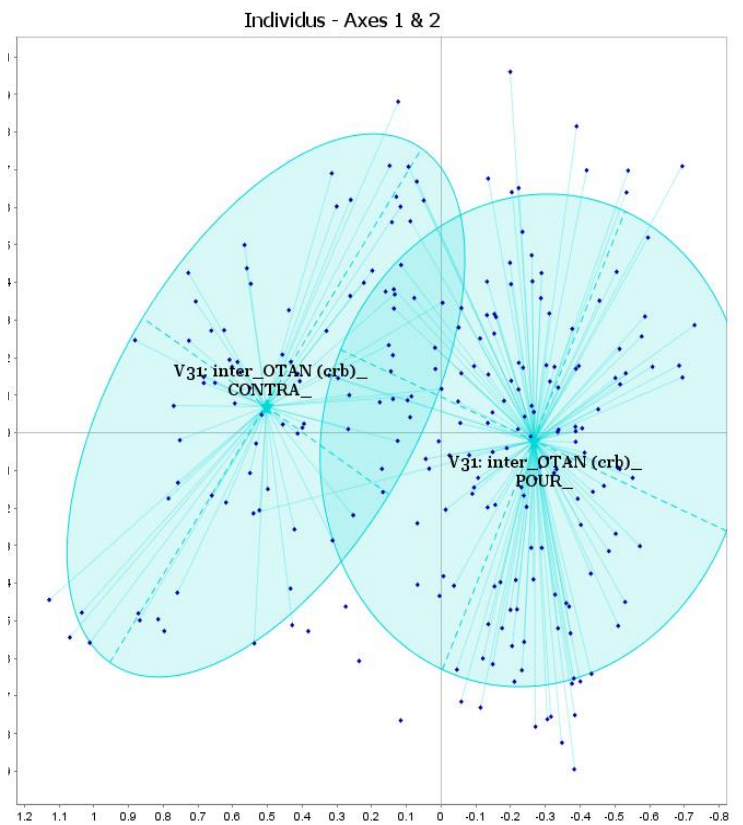
Figura, br. 29: Definicija prirode konflikta

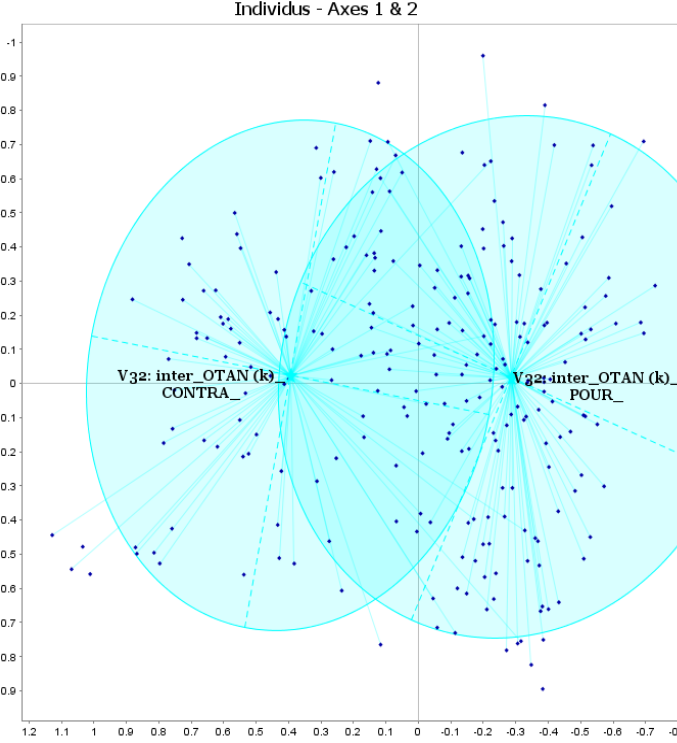
Figura, br. 28: Glavni odgovorni za „razaranje Jugoslavije“ i „ratove za njeno nasleđe“

Figura, br. 30: Za/protiv intervencije NATO-a protiv srpskih položaja (Hrvatska i BiH)

Figura, br. 31: Za/protiv intervencije NATO-a protiv Srbije i Crne Gore (Kosovo)

SKICA SOCIOLOŠKIH KORELACIJA:

ZA I PROTIV OČUVANJA JUGOSLAVIJE. Ideal-tipski profil intelektualaca koji su se zalagali za očuvanje Jugoslavije deo je generacija rođenih između 1926. i 1959. godine (50,5%), koji imaju porodičnih veza sa Srbima (85,7%) i Bošnjacima (50%), koji nisu studirali na „školama moći“ (46,6%), tj. završili su univerzitet ili „veliku školu“ u Francuskoj, ali izvan Pariza (55%) ili u inostranstvu (45,5%), u okviru sledećih studijskih domena: književnost i jezici (53,1%) i društvene i humanističke nauke (51%); i rade kao univerzitetski profesori ili istraživači u naučnom institutu (45,1%) ili kao pisci/izdavači (60,6%). Među ovim intelektualcima su nadzastupljeni zaposleni na EHESS-u (50%), ali i na univerzitetima Paris VIII (60%) i Paris X (po 71,4%), odnosno novinari Humanité-a (100%). Kada je reč o svojstvima tih osoba unutar idejno-političkog univerzuma, radi se o krajnjim desničarima (60%), internacionalističkim levičarima (66,7%) i suverenističkim levičarima (91,7%). Oni najčešće objavljuju tekstove primarno u Humanité-u (90,5%), kada je reč o dnevnicima, odnosno u Le Monde diplomatique (90,5%) i u Les temps modernes (71,4%), kada je reč o „intelektualnim časopisima“. Takođe, radi se o intelektualcima koji nisu pripadali „antitotalitarnom taboru“ 1970-ih i 1980-ih godina (40%). Što se tiče njihovih pozicija u društvenom prostoru i „intelektualnom polju“, u pitanju su individue sa osrednjim profesionalnim statusom (40,8%), koje nisu prisutne u Who's Who in France (40,4%), u „Rečniku“ (47,4%) i u Le Petit Larousse (45,5%); koje nemaju svoju stranicu na Vikipediji (42,3%), a se o njima u Le Monde-u se mnogo priča (dominiraju pojedinici sa od 51 do 100 i preko 100 navođenja); koje nisu specijalisti za Balkan (40,3%); koje su pisale knjige o „jugoslovenskoj aferi“ (47,3%), ali njihove knjige nisu objavljivane u izdanju najeminantnijih francuskih izdavača (47,4%). Takođe, ovi intelektualci nisu objavljivali tekstove u naučnim časopisima (40%), a intenzitet oglašavanja o „jugoslovenskoj aferi“ im je bio ispodprosečan, odnosno čine deo kohorte autora koji su na datu temu objavili od 2 do 5 tekstova (46,2%).

S druge strane, intelektualci koji su od samog početka podržavali i tražili bezuslovno priznanje nezavisnih država, imaju tendenciju da pripadaju generacijama rođenim nakon 1960. godine (52,2%); imaju prodičnih veza sa Albancima (100%), Bošnjacima (50%) i Hrvatima (88,9%); završili su univerzitet u Parizu (44,4%), a studirali su i na jednoj od „škola moći“ u Francuskoj (51,6%); Kada je reč o njihovom studijskom domenu, u ovoj kohorti su iznadprosečno zastupljeni prava i političke nauke (55,2%), ekonomija i upravljanje (52,6%) i zdravlje (87,5%). Radi se, takođe, primarno o novinarima (50,6%) i političarima (59,3%). Među naučnicima u ovoj grupi predominiraju predavači na Sciences PO-u u Parizu (66,7%), a među zaposlenima u novinama, novinari Libération-a (50%), La Croix (77,8%), Le Figaro-a (57,1%) i Le Monde-a (60%). Po pitanju ideoloških sklonosti, u pitanju su osobe bliske levom (52,4%), odnosno desnom centru (73,3%), koje nadprosečno objavljuju tekstove u Le Monde-u (43,6%), u Le Figaro-u (55,3%) i u La Croix (81%). Osim toga, ideal-tip ovih intelektualaca najčešće piše tekstove za sledeće „intelektualne časopise“: Esprit (84,6%), Commentaire/Débat (75%) i La Règle du jeu (3,9%). U ovoj grupi su nadzastupljeni bivši „antitotalitaristi“ (47,2%). Vezano za njihovu poziciju u „intelektualnom polju“, radi se osobama sa visokim profesionalnim statusom (44,1%), koje imaju stranicu na Vikipediji (42,4%), a nadprosečno su i prepoznate u Who's Who in France (43,9%), u „Rečniku“ (42,9%), ali ne i u Le Petit Larousse (5,2%). Ovi intelektualci se, međutim, relativno slabije citiraju i pominju u Le Monde-u (od 1 do preko 50 citata), a isto tako su nadzastupljeni i u kohorti specijalista za Balkan (54,1%), kao i među individuama koje su pisale knjige o razaranju Jugoslavije (79,1%). Knjige ovih autora su objavljivane u izdanju najeminentnijih izdavačkih kuća u Francuskoj (42,4%); o „jugoslovenskoj aferi“ su objavljivali i naučne radove (50%); a pripadaju i grupi izuzetno angažovanih intelektualaca u proučavanom polju, jer su među njima nadzastupljeni oni koji su o istraživanoj temi napisali od 11 do 15 (72%), odnosno više od 16 tekstova (57,9%).

KO SNOSI NAJVEĆU ODGOVORNOST ZA RAZARANJE I RAT. Među glavnim krivcima za razaranje Jugoslavije i rat za njeno nasleđe intelektualci uglavnom izdvajaju Srbiju, male nacije – tj. Hrvate, Bošnjake iz BiH i Albance sa Kosova –, kao i zapadne sile. Među intelektualcima koji smatraju da je Srbija, odnosno njeno rukovodstvo, najodgovornija za „jugoslovensku krizu“ iznadprosečno učestvuju oni koji su rođeni nakon 1960. godine (95,7%); imaju porodične veze sa Hrvatima (100%), Albancima (100%) i Bošnjacima (100%); završili su jedan od pariskih univerziteta (85,2%), odnosno bili su deo sistema „škola moći“ (87,9%). Isti su studirali u okviru sledećih studijskih domena: prava i političke nauke (85,1%), ekonomija i upravljanje (84,2%) i zdravlje (100%); po profesiji su novinari (84%), koji rade za Le Figaro (85,7%), Libération (100%), Le Monde (100%), La Croix (100%), i naučnici (84,1%), zaposleni na EHESS-u (91,7%) Sciences Po-u (100%). Kada je reč o njihovim političkim sklonostima, u ovoj grupi su nadzastupljeni intelektualci bliski desnom centru (91,1%), internacionalističkoj levisci (87,5%) i levom centru (96,1%); koji su tekstove primarno objavljivali u Le Monde-u (84,2%), Libération-u (90,7%) i u La Croix (95,2%). Što se tiče intelektualnih časopisa, njihov glavni izbor su bili Les Temps modernes (100%), La Règle du jeu (100%) i Esprit (100%) i Commentaire/Débat (83,3%). U pitanju su, takođe, intelektualci koji su činili deo tzv. „antitotalitarnog tabora“ (92,5%). U pogledu njihove pozicije unutar društvenog prostora i „intelektualnog polja“, radi se o osobama sa visokim profesionalnim statusom (87,6%), o kojima se intenzivno govorilo u Le Monde-u od 1981. do 1991. godine (isti dominiraju u svim kohortama od 6 i više pominjanja), koje imaju svoju biografsku stranicu na Vikipediji (82,2%), a takođe su i prepoznati u Who's Who in France (81,6%), u „Rečniku“ (84,2%), i u Le Petit Larousse (81,8%). Osim toga, među njima dominiraju intelektualci koji svoj legitimitet u proučavanom „intelektualnom polju“ imaju i zahvaljujući tome što se percipiraju kao specijalisti za Balkan (83,8%); što su pisali knjige o jugoslovenskoj krizi (81,8%), a njihove knjige su objavljivane od strane eminentnih izdavača (80,8%). Takođe, isti su tekstove o „jugoslovenskoj aferi“ objavljivali i u naučnim časopisima (90%), uz vrlo snažan angažman, jer su nadprosečno pristupni u kohortama od 6 do 10 tekstova (85,4%), od 11 do 15 tekstova (84%), i više od 16 tekstova (90%).

Kada je reč o intelektualcima koji najveću odgovornost za situaciju na Balkanu 1990-ih pripisuju „malim nacijama“, isti nadprosečno pripadaju generacijama rođenim pre 1925. godine (20,8%); imaju porodične veze sa Srbima (42,9%); studirali su u okviru sledećih studijskih domena: književnost i jezici (9,4%) i društvene i humanističke nauke (7%), na univerzitetima u inostranstvu (18,2%) i u Francuskoj, ali izvan Pariza (7,5%). Oni nisu bili deo sistema „veoma velikih škola“ (7,4%). Među glavnim profesijama, u ovoj grupi se izdvajaju političari (14,8%), pisci/izdavači (15,2%) i funkcioneri NVO organizacija (21,4%). Interesantno je da među njima ima izrazito malo novinara (3,7%), pri čemu su iznadprosečno zastupljeni zaposleni Figaro-a (7,1%), a od univerzitetskih profesora se izdvajaju jedino predavači na Univerzitetu Paris X (14,3%). Po pitanju ideološkog senzibiliteta, u prvi plan se ističu suverenistički levičari (8,3%), krajnji desničari (31,3%), i naročito suverenistički desničari (37,5%), koji tekstove objavljuju uglavnom u Le Figaro-u (23,7%), odnosno u Le Débat/Commentaire (16,7%). Među njima iznadprosečno participiraju autori koji nisu bili „boraci protiv totalitarizma“ (7,47%), a kada se radi o njihovim pozicijama u „intelektualnom polju“ i u društvenom prostoru, reč je o intelektualcima sa osrednjim profesionalnim statusom (9,2%), koji nikada nisu pominjani ili citirani u Le Monde-u u deceniji pre „jugoslovenske krize“ (31,3%), koji nisu prepoznati u Who's Who in France (9,3%), u „Rečniku“ (6,8%), i u Le Petit Larousse (9,1%). Ovi intelektualci takođe ispodprosečno pripadaju grupa čiji specijalista za Balkan (2,7%), a nadzastupljeni su i među autorima koji nisu napisali ni jednu knjigu (75%) ili naučni članak (100%) o „razaranju Jugoslavije“ i „ratovima za njeno nasleđe“. Takođe, reč je o grupi autora sa najmanje intenzivnim angažmanom u „intelektualnom polju“, jer među njima dominiraju oni koji su pisali od 2 do 5 članaka (12,5%).

Što se, pak, tiče intelektualaca koji kao glavni uzrok razaranja Jugoslavije i ratova za njeno nasleđe navode spoljni faktor, odnosno zapadne sile, među njima su nadzastupljeni oni koji su rođeni između 1926. i 1959. godine (9,8%); koji imaju porodičnih veza sa Srbima (14,3%); studirali su jednu od društvenih i humanističkih nauka (14%), na jednom od francuskih univerziteta van Pariza

(22,5%), koji tokom svoje školske trajektorije nisu bili deo sistema „škola moći“ (12,2%). U ovoj grupaciji, inače, iznadprosečno učestvuju istraživači i profesori na univerzitetima (11%). Kada je reč obrazovnoj visokoškolskoj ustanovi zaposlenja, oni imaju tendenciju da rade na Univerzitetu Paris VIII (20%), dok su novinari, koji su zauzeli rečenu poziciju, primarno zaposleni u Humanité-u (54,5%). U ideološkom smislu, ovim intelektualcima su bliske internacionalistička levica (10,4%), suverenistička desnica (15,4%) i suverenistička levica (50%). Među njima, takođe, dominiraju oni koji su tekstove pisali za Humanité (42,9%) i Le Monde diplomatique (23,8%), kao i autori koji nisu pripadali „antitotalitarnom taboru“ (11,1%). Kada je reč o njihovom profesionalnom statusu, on je osrednji (14,3%). Osim toga, u ovoj kohorti dominiraju intelektualci koji nikada nisu pomenuti (11,3%) ili su pomenuti od 1 do 5 puta (17,9%) u Le Monde-u u naznačenom periodu koji je prethodio „jugoslovenskoj aferi“ i koji nemaju svoju stranicu na Vikipediji (11,5%). Oni takođe nisu prepoznati u Who's Who in France (10,3%) i u Le Petit Larousse (9,5%), ali jesu u „Rečniku“ (10,5%). Osim toga, među njima su ispodprosečno zastupljeni specijalisti za Balkan (10,2%), ali su nadzastupljeni autori knjiga (10,9%) i naučnih radova (10%) na istraživanu temu. Što se tiče intenziteta prisustva u „intelektualnom polju“, u pitanju su osobe sa osrednjim društveno-političkim angažmanom, jer među njima dominiraju pojedinci koji su iznadprosečno pisali od 6 do 10 (11%) i od 11 do 15 tekstova (12%).

PRIRODA KONFLIKTA. Kada je reč o tome kako intelektualci iz uzorka definišu konflikt na jugoslovenskom prostoru, kako sam pomenuo u prethodnom poglavlju, izdvajaju se četiri „legitimne“ pozicije: 1. Srpska agresija na Hrvate, Bošnjake i Albance; 2. Srpsko-hrvatska agresija na Bošnjake; 3. građanski rat; i 4. legitimna akcija JNA u odbrani teritorijalnog integriteta. Među onima koji brane tezu da se radi o „srpskoj agresiji“, nadzastupljeni su intelektualci rođeni nakon 1960. godine (9%); koji imaju porodične veze sa Albancima (100%), sa Bošnjacima (100%) i Hrvatima (100%); koji su studirali političke nauke i prava (68,7%), ekonomiju i upravljanje (57,9%) i jedan od domena u oblasti zdravlja (75%); na jednom od pariskih univerziteta (61,1%); tokom školovanja su stekli i diplomu na jednoj od „veoma velikih škola“ (65,9%). Po profesiji, ovi intelektualci

su iznadprosečno novinari (59,3%), univerzitetski radnici (59,8%) i državni funkcioneri (60%). Kada je reč o univerzitetskim profesorima i istraživačima, naročito se izdvajaju predavači na Sciences PO-u (80%) i na EHESS-u (75%), a među novinarima zaposleni u Le Monde-u (86,7%), u Libération-u (92,9%) i u La Croix (90%). U idejno-političkom univerzumu, pojedinci koji pripadaju ovoj grupaciji bliski su desnom (68,9%) i levom centru (81,6%), a najčešće su objavljivali tekstove u Le Monde-u (62,4%), u Libération-u (74,4%) i u La Croix (90,5%), kada je reč o dnevnicima, odnosno u La Règle du jeu (100%), u Esprit (92,3%) i u Le Débat/Commentaire (75%), kada je reč o „intelektualnim časopisima“. Ove intelektualce, koji su, inače, svojevremeno bili „borci protiv totalitarizma“ (62,3%), karakteriše visok profesionalni status (62,1%), kao i prisustvo u Who's Who in France (58,9%), u „Rečniku“ (58,5%), i u Le Petit Larousse (56,9%), na Vikipediji (63,5%), ali i među izrazito pominjanim osobama u Le Monde-u (nadzastupljeni su u svim kohortama od 6 do 100 i više citata, osim u kohorti od 16 do 50). Među njima su ispodprosečno zastupljeni specijalisti za Balkan (56,3%), kao i autori koji su objavljivali tekstove u naučnim revijama (50%); Međutim, u ovoj grupi, takođe, možemo uočiti nadzastupljenost intelektualaca koji su pisali knjige na temu „jugoslovenske afere“ (65,5%), i to knjige objavljene u izdanju eminentnih izdavačkih kuća (73,7%). Osim toga, ovi pojedinci imaju tendenciju da pišu od 6 do 10 tekstova (59,8%), od 11 do 15 tekstova (72%) i više od 16 tekstova (78%), što je indikator njihovog izrazito intenzivnog prisustva u polju.

Intelektualci koji su rat u Jugoslaviji definisali kao srpsko-hrvatsku agresiju na Bošnjake, ideal-tipski pripadaju generacijama rođenim nakon 1960. godine (8,7%); završili su studije u jednom od sledećih studijskih domena: pravo i političke nauke (7,5%); ekonomija i upravljanje (10,5%) i zdravlje (12,5%), na jednom od stranih univerziteta (13,6%), a u toku školovanja su i stekli diplomu na jednoj od „škola moći“ (5,5%). U pitanju su, takođe, individue koje su po profesiji nadprosečno naučnici (8,5%) i pisci/izdavači (6,1), zaposleni na Sciences PO-u (6,7%), ali i na univerzitetima Paris VIII (6,7%) i Paris X (14,3%). Kada je reč o novinarima iz ove grupe, u pitanju su primarno zaposleni u Libération-u (7,1%) i u Le Figaro-u (14,3%). Generalno, ovi intelektualci, među kojima postoji

nadzastupljenost bivših „antitotalitarista“ (7,5%), ideološki su bliski suverenističkoj desnici (7,7%) i internacionalističkoj levici (10,4%), a imali su tendenciju da objavljuju tekstove u sledećim dnevnicima: Le Monde (5,9%); i Le Figaro (7,9%); odnosno, u Le Monde diplomatique-u (19,1%), kada se radi o „intelektualnim časopisima“. Pojedinci iz ove kohorte, takođe, imaju visok profesionalni status (6,2%), imaju biografsku stranicu na Vikipediji (6,8%), imaju relativnu prepoznatljivost u Le Monde-u u deceniji koja ja prethodila „jugoslovenskoj aferi“ (iznadprosečno su zastupljeni u kohortama od 1 do 50 citata), nisu prepoznati su u Who's Who in France (5,3%), ali jesu u „Rečniku“ (23,1%), i u Le Petit Larousse (9,1%). Za razliku od prethodnog slučaja, u ovoj kohorti imamo iznadprosečno prisustvo specijalista za Balkan (8,1%), kao i autora koji su pisali stručne tekstove (30%); a isto kao i u prethodnom slučaju, izdvajaju se i oni koji su pisali knjige (9,1%) – objavljene u renomiranim izdavačkim kućama (10,5%) – na temu „jugoslovenske afere“; uz izrazito jako prisustvo u „intelektualnom polju“: s više od 16 tekstova (21,1%).

Osnovna svojstva dejstvenika iz korpusa koji su branili tezu o „građanskom ratu“ izgledaju ovako: u pitanju su osobe koje su nadprosečno rođene u periodu pre 1925. godine (50%); koje su se obrazovale u okviru sledećih studijskih domena: književnost i jezici (40,6%) i društvene i humanističke nauke (43%); na francuskim univerzitetima izvan Pariza (62,5%); nikada nisu bile deo sistema francuskih „veoma velikih škola“ (37,8%); po profesiji su pisci/izdavači (36,4%), političari (40,7%) i državni funkcioneri (40%) i funkcioneri u NVO sektoru (35,7%). Među univerzitetskim radnicima, izdvajaju se predavači na univerzitetima kao što su Paris VIII (40%) i Paris X (42,9%), dok su među novinarima nadzastupljeni radnici Humanité-a (92%) i Le Figaro-a (50%). Kada je reč o njihovim ideološkim i političkim sklonostima, intelektualci iz ove kohorte – među kojima ispodprosečno ima onih koji su svojevremeno bili deo „antitotalitarnog tabora“ (30,2%) – imaju tendenciju da podržavaju ideje internacionalističke levice (47,9%) suverenističke levice (95,8%), i suverenističke desnice (76,9%), a tekstove najčešće objavljuju u Le Figaro-u (42,1%), u Humanité-u (85,7%), u Les Temps modernes (71,4%) i u Le Monde diplomatique (47,6%). Ovu grupu, odlikuje, inače, osrednji profesionalni status (41,8%),

nepostojanje biografske stranice na Wikipediji (34,6%), iznadprosečno prisustvo autora koji nikada nisu pomenuti u Le Monde-u u periodu od 1981. do 1991. godine (37,8%) – ali, zanimljivo, i onih koji su pomenuti više od 101 puta – kao i ispodprosečna reprezentovanost u Who's Who in France (31,8%), u „Rečniku“ (32,2%), i u Le Petit Larousse (27,3%). Kada je reč o pozicijama unutar proučavanog „polja“, u ovoj kohorti vidimo podzastupljenost specijalista za Balkan (32,4%), kao i autora koji su pisali za naučne časopise (20%), ali i ispodprosečno prisustvo onih koji su pisali knjige o razaranju Jugoslavije (18,2%), i autora čije su knjige štampane od strane najvećih izdavačkih kuća (15,8%). Pored toga, u pitanju su intelektualci sa relativno slabim prisustvom u polju, jer su imali tendenciju da pišu od 2 do 5 tekstova (41%), odnosno od 6 do 10 tekstova (34,1%).

Najzad, među predstavnicima intelektualaca koji su ratna dešavanja u Jugoslaviji definisali kao legitimnu akciju JNA u odbrani federacije, dominiraju generacije koje su rođene pre 1925. godine (12,5%). Ovi intelektualci su u nadprosečno porodično vezani sa Srbima (42,9%), a, kada je reč o obrazovanju, studirali su književnost i jezike (6,3%), odnosno društvene i humanističke nauke (4%) na stranim univerzitetima (18,2%); isti, pritom, nisu stekli diplomu ni na jednoj od „škola moći“ u Francuskoj (5,4%). Među njima se, naročito, izdvajaju pisci/izdavači (12,1%), kao i funkcioneri NVO sektora (14,3%). U pogledu političko-ideološkog senzibiliteta, ovi pojedinci imaju tendenciju da zastupaju pozicije suverenističke desnice (15,4%), ali i krajnje desnice (80%). Inače, ovi intelektualci – od kojih ni jedan nije pripadao antitotalitarnom taboru 1970-ih i 1980-ih godina – autorske tekstove su nadprosečno objavljivali u Le Figaro-u (13,2%), kada je reč o dnevnicima, i u Le Débat/Commentaire-u (4,8%), kao „intelektualnim časopisima“. Osim toga, ovu grupu intelektualaca iz uzorka karakteriše osrednji profesionalni status (5,1%), podzastupljenost u „Rečniku“ (2,6%) i slaba citiranost u Le Monde-u (nadzastupljeni su kohorti pojedinaca koji nikada nisu pomenuti u ovom dnevniku), ali i iznadprosečno prisustvo u Who's Who in France (4,7%), u Le Petit Larousse (9,1%) i na Wikipediji (4,2%). Takođe, u ovoj grupi nema specijalista za Balkan, kao ni dejstvenika koji su objavljivali stručne tekstove u naučnim časopisima, a malo je i onih koji su pisali knjige o

„jugoslovenskoj aferi“ (2,6%) (pri čemu, ni jedna od tih knjiga nije objavljena od strane renomiranog izdavača). Pored toga, reč je o intelektualcima sa vrlo slabim intenzitetom prustva u „intelektualnom polju“, jer među njima vidimo nadzastupljenost onih koji su pisali od 2 do 5 tekstova (6%).

ZA I PROTIV NATO INTERVENCIJE. U pogledu zalaganja za vojnu intervenciju protiv srpskih položaja u vreme rata u Hrvatskoj i BiH, intelektualci koji iznadprosečno pripadaju ovoj kohorti su rođeni između 1926. i 1959. godine (44,6% Kosovo), odnosno nakon 1960. godine (69,6% u vreme rata u Hrvatskoj i BiH; 47,8% u vreme rata na Kosovu); koji imaju porodičnih veza sa Bošnjacima (100% Hrvatska i BiH; 50% Kosovo), Hrvatima (88,9% Hrvatska i BiH, 66,7% Kosovo) i Albancima (100% Kosovo); nadprosečno su studirali prava i političke nauke (73,1% Hrvatska i BiH; 53,7% Kosovo), ekonomiju i upravljanje (63,2% Hrvatska i BiH; 47,4%) i u domenu zdravlja (87,5% Hrvatska i BiH; 50% Kosovo); na jednoj od pariskih visokoobrazovnih ustanova (63% Hrvatska i BiH; 48,1% Kosovo); a pritom su stekli i diplomu na jednoj od „škola moći“ (69,2% Hrvatska i BiH; 54,9% Kosovo). Među istima su nadzastupljeni novinari (63% Hrvatska i BiH; 44,4% Kosovo), odnosno političari (59,3% Hrvatska i BiH) i univerzitetski profesori (58,5 Hrvatska i BiH; 51,2% Kosovo). Od intelektualaca zaposlenih u visokoškolskim ustanovama, naročito se izdvajaju predavači na Science PO-u (86,7% Hrvatska i BiH; 73,3% Kosovo), na EHESS-u (75% Hrvatska i BiH) i na Parizu X (71,4% Hrvatska i BiH), a kod novinara zaposleni Libération-a (92,9% Hrvatska i BiH; 78,6% Kosovo), Le Monde-a (80% Hrvatska i BiH; 66,7% Kosovo) i La Croix (98% Hrvatska i BiH, 44,4% Kosovo). Ovi intelektualci iznadprosečno prihvataju glavne teze desnog (80% Hrvatska i BiH; 44,4% Kosovo) i levog centra (79,6% Hrvatska i BiH; 65% Kosovo). Takođe, radi se o osobama koje su svojevremeno bile „antitotalitaristi“ (73,6% Hrvatska i BiH; 52,8% Kosovo), a primetna je i tendencija da svoje tekstove objavljuju u sledećim dnevnicima i „intelektualnim časopisima“: Libération (67,4% Hrvatska i BiH; 60,5% Kosovo), Le Monde (56,4% Hrvatska i BiH; 52,3% Kosovo) i La Croix (95,2% Hrvatska i BiH; 47,6% Kosovo), odnosno La Règle du jeu (100% Hrvatska i BiH; 66,7% Kosovo) i Esprit (88,5% Hrvatska i BiH; 92,3% Kosovo).

Intelektualci iz ove kohorte, takođe, imaju visok profesionalni status (66,9% Hrvatska i BiH; 60,6% Kosovo); prisutni su u Who's Who in France (66,4% Hrvatska i BiH; 51% Kosovo), u „Rečniku“ (60,5% Hrvatska i BiH; 52,6% Kosovo), u Le Petit Larousse (72,7% Hrvatska i BiH, 44,4%); imaju biografsku stranicu na Vikipediji (58,1% Hrvatska i BiH; 44,5% Kosovo), i nadprosečno se citiraju i pominju u Le Monde-u (od 1 do 5 do preko 101, u oba posmatrana perioda). Kada je reč o pozicijama unutar „intelektualnog polja“, intelektualci koji su podržali vojnu intervenciju NATO-a u nadprosečnoj meri pripadaju kohortama onih koji su specijalisti za Balkan (59,5% Hrvatska i BiH; Kosovo 56,8%), koji su objavljivali naučne tekstove vezano za proučavanu aferu (70% Hrvatska i BiH; 70% Kosovo), koji su objavljivali knjige na datu temu (67,3% Hrvatska i BiH; Kosovo 61,8%), i to u izdanju najeminentnijih izdavačkih kuća (63,2% Hrvatska i BiH; Kosovo 73,7%). Napokon, radi se o individuama sa snažnim prisustvom u „intelektualnom potpolju“, jer su nadprosečno objavljivali od 6 do 10 tekstova (65,9% Hrvatska i BiH; 48,8% Kosovo), od 11 do 15 tekstova (72% Hrvatska i BiH; 72% Kosovo) i više od 16 tekstova (94,7% Hrvatska i BiH; 84,2% Kosovo).

S druge strane, u kohorti intelektualaca koji su bili protiv NATO intervencije u Hrvatskoj i BiH, odnosno na Kosovu, nadprosečno učestvuju osobe koje pripadaju generacijama rođenim pre 1925. godine (45,8% Hrvatska i BiH) i između 1926. i 1959. godine (34,7% Kosovo); koje imaju porodičnih veza sa Srbima (71,4% Hrvatska i BiH; 42,9% Kosovo); koje su studirale književnost i jezike (25% Hrvatska i BiH; 46,9% Kosovo) i društvene i humanističke nauke (30% Hrvatska i BiH; 40% Kosovo), na nekom od francuskih univerziteta izvan Pariza (40% Hrvatska i BiH; 45% Kosovo) ili stranih univerziteta (31,8% Hrvatska i BiH), i pritom nikada nisu bili deo sistema „škola moći“ (29,1% Hrvatska i BiH; 37,8% Kosovo). Kada je reč o profesiji, u ovoj grupi su nadzastupljeni pisci/izdavači (33,3% Hrvatska i BiH; 48,5% Kosovo) i funkcioneri u NVO-u (35,7% Hrvatska i BiH; Kosovo 35,7%). Među zaposlenima na univerzitetu i u dnevnoj štampi, u grupi intelektualaca koji se protive vojnoj intervenciji posebno se izdvajaju predavači na univerzitetima Paris VIII (40% Kosovo) i Paris X (28,6% Hrvatska i BiH; 42,9% Kosovo), kao i novinari

Humanité-a (72,7% Hrvatska i BiH; 77% Kosovo), odnosno, kada je reč o ratu na Kosovu, Le Figaro-a (57,1%) i La Croix (33,3%). Protivnici vojne intervencije takođe imaju tendenciju da se ideološki približavaju grupacijama suverenističke levice (66,7% Hrvatska i BiH; 83,3% Kosovo), suverenističke desnice (69,2% Hrvatska i BiH; 69,8% Kosovo), krajnje desnice (100% Hrvatska i BiH; 80% Kosovo), ali i, u „kosovskom slučaju“, internacionalističke levice (45,8%).

Ovi dejstvenici, koji inače nisu bili deo antitotalitarnog bloka 1970-ih i 19780-ih godina (22,6% Hrvatska i BiH; 35,3%), tekstove su češće pisali za Humanité (66,7% Hrvatska i BiH; 81% Kosovo), Le Figaro-u (28,9% Hrvatska i BiH; 47,4% Kosovo), ali i u „intelektualnim časopisima“ poput Le Monde diplomatique-a (38,1% Hrvatska i BiH; 47,6% Kosovo), odnosno, u vreme rata na Kosovu, u Les Temps modernes (71,4%). U pogledu pozicija u društvenom prostoru i u „intelektualnom polju“, reč je o pojedincima koji nadprosečno čine populaciju sa osrednjim profesionalnim statusom u korpusu (26,5% Hrvatska i BiH; 38,8% Kosovo); koji nemaju biografsku stranicu na Vikipediji (23,1% Hrvatska i BiH, 34% Kosovo), koji nikada nisu bili pomenuti u Le Monde-u u deceniji koja je prethodila „jugoslovenskoj aferi“ (21,6% Hrvatska i BiH; 36,5% Kosovo), ili su pomenuti od 16 do 50 puta (23,7% Hrvatska i BiH, 34,2 Kosovo), koji nisu prisutni u Who's Who in France (25,2% Hrvatska i BiH; 37,5% Kosovo), u „Rečniku“ (34,2% Hrvatska i BiH; 32,7% Kosovo), i u Le Petit Larousse (27,3% Hrvatska i BiH; 36,4% Kosovo). Ovi intelektualci su nadzastupljeni u grupaciji autora koji nisu specijalisti za Balkan (21,8% Hrvatska i BiH; 25% Kosovo), i nisu pisali knjige na temu „jugoslovenske krize“ (23,4% Hrvatska i BiH; 35,1% Kosovo), a oni koji su iste pisali, nisu uspeli da ih objave u izdanjima renomiranih izdavačkih kuća (21,9% Hrvatska i BiH, 34,4% Kosovo). U ovoj kohorti se pak izdvajaju autori koji su objavljivali naučne članke o „razaranju Jugoslavije“ u vreme krize u Hrvatskoj i BiH (30%), ali nisu u vreme sukoba na Kosovu (33,9%). Radi se, takođe, o pojedincima čiji je intenzitet prisustva u proučavanom „intelektualnom polju“ bio na najnižem nivou: najčešće su pisali od 2 do 5 tekstova (24,8% Hrvatska i BiH; 41,9% Kosovo) i od 6 do 10 (22% Hrvatska i BiH).

BIOGRAFIJA AUTORA :

Ivica Mladenović je rođen u Vranju, gde je završio osnovnu i srednju školu. Osnovne studije sociologije je završio na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Od 2010. do 2015. godine bio je jedan od glavnih urednika „intelektualnog časopisa“ za društvena, kulturna i politička pitanja „Novi plamen“; od 2012. godine je član redakcije britanskog akademskog časopisa *Journal of Contemporary Central and Eastern Europe*; a od 2015. godine glavni je i odgovorni urednik srpskog izdanja mesečnika *Le Monde diplomatique*. Koautor je dva zbornika naučnih radova; dve monografije i više od 15 tekstova u domaćim, regionalnim i evropskim akademskim časopisima i kolektivnim sveskama studija. Zahvaljući stipendiji Vlade Francuske, upisao je 2015. program *co-tutelle de thèse* (ugovor o komentorstvu) na Filozofskom fakultetu u Beogradu i na *L'Université de Paris VIII* u Parizu.

Oblasti interesovanja: Politička sociologija, sociologija saznanja, istorijska sociologija, sociologija političkih partija, sociologija intelektualaca, sociologija nejednakosti, francuska i kontinentalna sociologija i političke ideologije, geopolitika i međunarodni odnosi, odnos države i crkve u Evropi, uloga medija u savremenoj demokratiji.

Изјава о коришћењу

Овлашћујем Универзитетску библиотеку „Светозар Марковић“ да у Дигитални репозиторијум Универзитета у Београду унесе моју докторску дисертацију под насловом:

Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije: strukturiranje prostora javnosti (1991-1999)

која је моје ауторско дело.

Дисертацију са свим прилозима предао/ла сам у електронском формату погодном за трајно архивирање.

Моју докторску дисертацију похрањену у Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду и доступну у отвореном приступу могу да користе сви који поштују одредбе садржане у одабраном типу лиценце Креативне заједнице (Creative Commons) за коју сам се одлучио/ла.

1. Ауторство (CC BY)
2. Ауторство – некомерцијално (CC BY-NC)
3. Ауторство – некомерцијално – без прерада (CC BY-NC-ND)
4. Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима (CC BY-NC-SA)
5. Ауторство – без прерада (CC BY-ND)
6. Ауторство – делити под истим условима (CC BY-SA)

(Молимо да заокружите само једну од шест понуђених лиценци.
Кратак опис лиценци је саставни део ове изјаве).

Потпис аутора

У Београду, 01. 10. 2019

1. **Ауторство.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце, чак и у комерцијалне сврхе. Ово је најслободнија од свих лиценци.
2. **Ауторство – некомерцијално.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела.
3. **Ауторство – некомерцијално – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела. У односу на све остале лиценце, овом лиценцом се ограничава највећи обим права коришћења дела.
4. **Ауторство – некомерцијално – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца не дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада.
5. **Ауторство – без прерада.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, без промена, преобликовања или употребе дела у свом делу, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела.
6. **Ауторство – делити под истим условима.** Дозвољаваате умножавање, дистрибуцију и јавно саопштавање дела, и прераде, ако се наведе име аутора на начин одређен од стране аутора или даваоца лиценце и ако се прерада дистрибуира под истом или сличном лиценцом. Ова лиценца дозвољава комерцијалну употребу дела и прерада. Слична је софтверским лиценцама, односно лиценцама отвореног кода.

Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада

Име и презиме аутора

Ivica S. Mladenović

Број индекса

401-12-0003

Студијски програм

Sociologija

Наслов рада

**Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije: strukturiranje prostora
javnosti (1991-1999)**

Ментор

Ivana Spasić i Laurent Jeanpierre

Изјављујем да је штампана верзија мог докторског рада истоветна електронској верзији коју сам предао/ла ради похрањена у **Дигиталном репозиторијуму Универзитета у Београду.**

Дозвољавам да се објаве моји лични подаци везани за добијање академског назива доктора наука, као што су име и презиме, година и место рођења и датум одбране рада.

Ови лични подаци могу се објавити на мрежним страницама дигиталне библиотеке, у електронском каталогу и у публикацијама Универзитета у Београду.

У Београду, 01. 10. 2019

Потпис аутора

Изјава о ауторству

Име и презиме аутора Ivica M. Mladenović

Број индекса 401-12-0003

Изјављујем

да је докторска дисертација под насловом

Francuski intelektualci i razaranje Jugoslavije: strukturiranje prostora javnosti (1991-1999)

- резултат сопственог истраживачког рада;
- да дисертација у целини ни у деловима није била предложена за стицање друге дипломе према студијским програмима других високошколских установа;
- да су резултати коректно наведени и
- да нисам кршио/ла ауторска права и користио/ла интелектуалну својину других лица.

Потпис аутора

У Београду, 01. 10. 2019

